

Ziņojumi par pētījumiem

Reports on Research

Saturs/ Contents

Vides zinātnes/ Environmental Science

Normunds Barševskis, Dainis Lazdāns

SILENES DABAS PARKA MAZO ŪDENSTILPJU ŪDENS VIDES STĀVOKĻA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS	8
---	---

Viktors Čirpus

SUBATES EZERU SISTĒMAS SATECES BASEINA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS	13
---	----

Santa Spodre

ĀBEĻU AIZSPROSTA IESPĒJAMĀ IETEKME UZ DAUGAVAS EKOSISTĒMU UN TERITORIJAS ATTĪSTĪBU	16
---	----

Matemātika/ Mathematics

Nadežda Sveikate

DIFERENCIĀLVIENĀDOJUMU RISINĀŠANA AR PAKĀPJU RINDU PALĪDZĪBU	19
--	----

Datorzinātnes/ Computer Science

Alina Betlej

THE INTERNET AS A TOOL FOR COLLECTIVE ACTION: TOWARDS THE CYBERSOCIOLOGY	26
---	----

Dawid Błaszczak

THE NETWORK PERSPECTIVE OF TRANS-BORDER CO-OPERATION	32
---	----

Magda Jolanta Janowska

SELF-ORGANIZATION IN TERMS OF A NEW APPROACH TO THE INTERACTION BETWEEN THE USER AND THE CREATOR OF THE INTERNET SERVICE	42
---	----

Marta Starczyk

E-LEARNING, DISTANCE LEARNING, COMPUTER-ASSISTED LEARNING - THE DEFINITIONAL PROBLEMS	47
--	----

Veselības zinātnes/ Health Science

Diāna Platace, Inga Millere

PACIENTU APRŪPE AR INVAZĪVĀM IERĪCĒM LATVIJĀ UN SOMIJĀ	53
---	----

Kultūrvēsture/ History of Culture

Inga Ģibovska

VISARIONA MĀCĪBAS KONSTITUTĪVIE ELEMENTI 60

Agnese Kukela, Valdis Segliņš

**THE DEVELOPMENT AND PLANNING OF SETTLEMENTS IN ANCIENT EGYPT
..... 66**

Māksla/ Art

Rasma Kazia, Zeltīte Barševska

ABSTRAKTĀ GLEZniecĪBA LATVIJĀ (20. GS. 90.G. – MŪSDIENAS) 74

Dita Kiceja, Māris Čačka

**FUNKCIONĀLĀ DIZAINA OBJEKTA “KOKA ŽALŪZIJA” APDRUKAS
IESPĒJAS 80**

Sanita Uzola, Zeltīte Barševska

GLEZNOTĀJAS MAIJAS TABAKAS PERSONĪBA UN RADOŠAIS CEĻŠ 86

Laura Vancāne, Zeltīte Barševska

MODES FOTOGRAFĪJA LATVIJĀ: RETROSPEKCIJA UN MŪSDIENAS 918

Inga Vasiļjeva

TRADĪCIJU UN INOVĀCIJU SINTĒZE MŪSDIENU FILCĒŠANAS MĀKSLĀ 99

Daiga Vērdiņa, Zeltīte Barševska

JAUNSVENTES MUIŽA: VĒSTURE, ARHITEKTŪRA, MŪSDIENAS 106

Olga Vorošilova, Zeltīte Barševska

NEGLĪTUMS GLEZniecĪBĀ 113

Ilze Zarāne, Zeltīte Barševska

KRĀSAS UN SKAŅAS DIALOGI GLEZniecĪBĀ 119

Mūzikas zinātne/ Science of Music

Jevgēnija Cimbale

KRIEVU ROMANČU IZPILDĪJUMA ĪPATNĪBAS 125

Jekaterina Kuļikova, Tatjana Dvorecka

**METODISKIE PAŅĒMIENI, INTERPRETĒJOT PĒTERA ČAIKOVSKA
KLAVIERCIKLU GADALAIKI 137**

<i>Olga Trofimoviča</i> 20. GADSIMTA KOMPOZĪCIJAS TEHNIKU INTERPRETĀCIJAS ĪPATNĪBAS VIJOLSPĒLĒ	145
--	-----

Pedagoģija/ Pedagogy

<i>Olga Arhipova</i> CONDITIONS OF DEVELOPMENT IN THE REGION OF EFFECTIVE EDUCATION FOR MANAGERS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS MANAGERS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF ADULT EDUCATION	151
---	-----

<i>Sanita Baranova</i> UNIVERSITĀTES DOCĒTĀJU TĀLĀKIZGLĪTĪBAS MODEĻI VIENOTĀ EIROPAS IZGLĪTĪBAS UN PĒTNIECĪBAS TELPĀ	160
--	-----

<i>Inga Bliska</i> SATURA ASPEKTI FRANČU VALODAS KĀ SVEŠVALODAS PAŠMĀCĪBU GRĀMATĀS	169
--	-----

<i>Kristīne Egle</i> JAUNIEŠU BASKETBOLA KOMANDAS SALIEDĒTĪBA NEFORMĀLĀ SPORTA IZGLĪTĪBĀ	175
--	-----

<i>Ineta Helmane</i> PRIEKŠMETISKAS DARBĪBAS MATEMĀTISKO PRASMJU APGUVEI SĀKUMSKOLĀ	183
---	-----

<i>Irēna Kuliša</i> DIDAKTISKIE PRINCIPI APKALPOŠANAS KULTŪRAS STUDIJU PROCESĀ ...	191
--	-----

<i>Vineta Jonīte</i> PROFESIJAI PIRMSSKOLAS IZGLĪTĪBAS METODIĶIS 50 GADI	199
--	-----

<i>Irina Kazuša, Ināra Nokalna</i> MEDICĪNAS STUDENTU KRITISKĀS DOMĀŠANAS PILNVEIDE VISPĀRĪGĀS ĶĪMIJAS KURSĀ	205
--	-----

<i>Anna Jansone</i> THE NECESSITY OF IDIOMS FOR TEACHING AND LEARNING PURPOSES ...	212
--	-----

<i>Ligita Priede, Dagnija Vigule</i> KREATIVITĀTES ATTĪSTĪBAS SEKMĒŠANA MĀKSLINIECISKAJĀ DARBĪBĀ PIRMSSKOLĀ	220
---	-----

<i>Inese Ribicka</i> IT SISTĒMA LATVIJAS AUGSTSKOLĀS	227
<i>Анна Янcone</i> ХОЛИСТИЧЕСКАЯ ПЕДАГОГИКА – ОБРАЗОВАНИЕ НА ПОРОГЕ ПЕРЕМЕН	231
Sociālā psiholoģija/ Social Psychology	
<i>Kitija Bite</i> DARBA STIMULĒŠANAS IESPĒJAS POLICIJAS IESTĀDĒ.....	239
<i>Aivars Buls</i> KARAVĪRA EKOLOĢIJA.....	248
<i>Aleksandrs Koļesovs</i> LAIKA PERSPEKTĪVAS IZPĒTES METOŽU KLASIFIKĀCIJA.....	257
<i>Romans Manuilovs</i> PSIHOSOCIĀLAS PALĪDZĪBAS KOMANDAS SVARĪGA LOMA DEINSTITUĀLIZACIJAS PROCESA VEIKŠANĀ LATVIJĀ	261
Socioloģija/ Sociology	
<i>Indra Kerevica</i> SIEVIEŠU NABADZĪBAS RISKI UN TO IETEKMĒJOŠIE FAKTORI LATVIJĀ ..	269
<i>Aldona Kipāne</i> SEKSUĀLĀS VARDARBĪBAS IZPAUSMES UN TENDENCES PROBLĒMASPEKTĀ	277
<i>Kārlis Litaunieks</i> IZVAIRĪŠANĀS NO NODOKĻU NOMAKSAS KĀ SOCIĀLĀ PROBLĒMA UN DEVIĀCIJA	284
<i>Inga Pūre</i> SABIEDRISKĀS ATTIECĪBAS UN PROPAGANDA - DEMOKRĀTISKAS UN / VAI TOTALITĀRAS VALSTS PAZĪME: PRAKSE LATVIJĀ	290
<i>Zane Šneidere</i> LATVIJAS VALSTS PREZIDENTU G.ULMAŅA, V.VĪĶES-FREIBERGAS UN V.ZATLERA VERBĀLĀS KOMUNIKĀCIJAS EFEKTIVITĀTE.....	297
<i>Ēriks Treļs</i> NACIONĀLĀS MINORITĀTES JĒDZIENS.....	303

<i>Sanita Ulpe</i> PAŠDARBĪGĀS ORGANIZĀCIJAS KĀ PILSONISKO SABIEDRĪBU KONSOLIDĒJOŠAIS ELEMENTS.....	309
<i>Laura Valtere</i> STUDENTU IETEKME UZ KVALITĀTES VADĪBU AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒ.....	318
<i>Милана Белевич</i> УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЛАТВИЙСКОГО НАЛОГОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА	325
<i>Даля Эйдукене</i> ДИЛЕММЫ ГЛОБАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ	331
<i>Елена Коцай</i> БРОДЯЖНИЧЕСТВО КАК ОБРАЗ ЖИЗНИ (НА ПРИМЕРЕ ЛИТОВСКИХ УЛИЧНЫХ БЕЗДОМНЫХ).....	337
<i>Йонас Сребалюс</i> ЭНТРОПИЯ СВОБОДЫ.....	342
Ekonomika/ Economics	
<i>Edīte Igaune</i> SOCIĀLĀ KAPITĀLA MĒRĪJUMI PIERĪGAS REĢIONĀ	348
<i>Vadīms Krasko</i> MĀJSAIMNIECĪBU PATĒRĒTĀJU UZVEDĪBAS FAKTORI REĢIONĀLĀS EKONOMIKAS MŪSDIENU APSTĀKĻOS.....	358
<i>Larina Lemmensa</i> UZŅĒMUMA „X” FINANŠU ANALĪZE.....	372
<i>Rets Renemanis, Ļubova Renemane</i> VESELĪBAS APRŪPES TIRGUS ATTĪSTĪBAS IZAICINĀJUMI KRĪZES APSTĀKĻOS.....	378
<i>Dana Rimvide - Mickeviča</i> TŪRISMA NOZARES PRIORITĀTES LATVIJĀ GLOBĀLĀS EKONOMISKĀS RECESIJAS APSTĀKĻOS.....	387
<i>Hermanis Rullis, Biruta Sloka</i> CHALLENGES OF MARKETING WITHIN INTERNET BANKING IN LATVIA: MOBILE TECHNOLOGIES CONTEXT	394

<i>Sylwia Saczyńska-Sokół</i> HUMAN CAPITAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT. SELECTED ASPECTS	401
<i>Sylwia Szajc</i> NATIONAL INNOVATION SYSTEMS – EXAMPLES FROM EASTERN EUROPE	413
<i>Viktorija Šipilova</i> NELĪDZSVAROTA IEKŠZEMES KOPPRODUKTA NOZARU STRUKTŪRA DZIĻAS RECESIJAS CĒLONIS (LATVIJAS PIEMĒRS).....	418
<i>Eduards Vanags</i> LATVIJAS EKONOMIKAS PERSPEKTĪVAS – STAGFLĀCIJA VAI ATVESEĻOŠANĀS?	425
<i>Laine Fogh Knudsen</i> PATĒRĒTĀJU PĀRROBEŽU SŪDZĪBU ALTERNATĪVĀS STRĪDU RISINĀŠANAS INSTITŪCIJU DARBĪBAS ANALĪZE EIROPAS SAVIENĪBĀ	432
<i>Viktorija Zaļūksne</i> SPECIFISKO PIEVILCĪBAS FAKTORU IDENTIFICĒŠANA LATVIJAS MAZPILSĒTĀM TERITORIJU MĀRKETINGA TEORIJAS KONTEKSTĀ	441
<i>Valda Bratka, Artūrs Prauliņš</i> BALTIJAS VALSTU LAUKU SAIMNIECĪBU IEGULDĪJUMU SUBSĪDIJU SALĪDZINOŠĀ ANALĪZE	447
<i>Андрис Озолс</i> ПРИМЕНЕНИЕ ОПЫТА ЮЖНОЙ КОРЕИ В РЕГИОНАХ ЕС С ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКОЙ	454

Normunds Barševskis, Dainis Lazdāns

SILENES DABAS PARKA MAZO ŪDENSTILPJU ŪDENS VIDES STĀVOKĻA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Abstract

The aim of the paper: to get acquainted with all lakes in Nature park „Silene” (Smilgīnas, Valnanišķu, Glušņas un Glušonkas lakes) to find out physical and chemical parameters: transparency; pH level; water temperature; electrical conductance; oxygen quantity; oxidation-reduction potential; turbidity; biological oxygen demand. To get collect and analyse zooplankton organism. As well as to get information about lakes morfometrical parameters. In order to receive data on the objects under research has applied: field studies, methods of laboratory and data processing, such as for example, maps preparation. The samples have been collected in the deepest place of the lake that was determined using depth map, taken from the reference: www.ezeri.lv and it was specified with the help of Speedtech echolocation system. The deepest places were registered on the LKS-92 coordinate system by the GPS “Thales MobileMapper CE”.

During the research has applied the standard method of 10200 Plankton for the collection and processing of zooplankton samples, has used the collected zooplankton taxons as a basic data with the help of which has determined the level of eutrophication of these lakes.

Atslēgas vārdi: Silenes dabas parks, Smilgīnas, Valnanišķu, Glušņas un Glušonkas ezeri.

Latvijā un Baltijā ezeri ir izplatīts dabas un ainavas elements. Tiem ir liela nozīme apdzīvoto vietu, tūrisma un rekreācijas, zivsaimniecības un citu tautsaimniecības nozaru attīstībā. Ezeri piešķir ainavai sevišķu izteiksmīgumu. Tāpēc daudzi iedzīvotāji izvēlās mājvietai tieši ezeru krastu. Ezeri ir pirmais no litosfēras nākošo (izskaloto) vielu uztvērējs un līdz ar to ļoti lielā mērā pakļauti cilvēka ietekmei (Cimdiņš 2001: 159).

Pavisam Latvijā ir 2256 ezeri, kas lielāki par 1 ha, kopplatība ir 1000 km² un tie aizņem 1,5 % no valsts teritorijas (Ancāne 2000: 71), lielākā daļa no tiem nav pietiekami izpētīti. Diemžēl ezeri ir lemti izzušanai jau kopš to izveidošanās brīža (Šķiņķis 1992: 158) - laikam ritot, nepārtraukti sarūk gan ezeru skaits, gan to virsmas aizņemtā platība un tilpums. Vēl pirms 4 – 5 tūkstošiem gadu Latvijā ezeru bija 3 – 4 reizes vairāk. Daudzu tagadējo ezeru ūdens spogulis bijis vairāk reižu lielāks. Tāpēc ir svarīgi veikt šo ekosistēmu izpēti, un nepieļaut to strauju izzušanu antropogēnās iedarbības dēļ.

“Silene” – dabas parks, kas atrodas Daugavpils raj. Demenes un Skrudalienas pagastā pie Baltkrievijas robežas, Silenes mežu masīva DR daļā. Silenes dabas parks sākotnēji kā Riču ezera apkārtnes un Silenes meža kompleksais dabas liegums dibināts 1977. gadā 37,9 km² platībā. Pašreizējo Silenes dabas parka statusu nosaka Latvijas Republikas Ministru kabineta 1999. gada 9. martā pieņemtie „Noteikumi par dabas parkiem” . Parks ietilpst Augšzemes aizsargājamo ainavu apvidū.

Darba mērķis ir noskaidrot visiem mazajiem ezeriem (Smiļģīnas, Valnanišķu, Glušņas un Glušonkas ezeri) „Silenes dabas parkā” ūdens vides stāvokli, kā arī to ietekmējošos faktorus. Galvenie uzdevumi:

- Izpētīt ezeru fizikāli-ķīmiskos raksturlielumus: caurredzamību; pH līmeni; ūdens temperatūru; elektrovadītspēju; skābekļa daudzumu; oksidēšanas-reducēšanas potenciālu; duļķainību; bioloģisko skābekļa patēriņu.
- Ievākt un analizēt zooplanktona organismus
- Iegūt informāciju par ezeru raksturojošiem morfometriskiem parametriem.
- Veikt iegūto datu analīzi.

Darba veikšanai tika pielietotas dažādas metodes.

Lauka pētījumi:

- caurredzamības noteikšana ar Sekki disku (diametrs ir 30 cm);
- globālā pozicionēšanas sistēma jeb GPS “Thales MobileMapper CE” (paraugošanas vietu piesaiste LKS-92 koordinātu sistēmai);
- dziļuma noteikšana ar Speedtech eholācijas sistēmu;
- ezera ūdens hidroķīmisko un fizikālo parametru mērījumi tika veikti ar firmas Surveyor 4 zondi „HYDROLAB DS5”, kas aprīkota ar atbilstošiem sensoriem: pH,
- ūdens t^0 , elektrovadītspējas, skābekļa satura, skābekļa piesātinājuma, kopējo izšķīdušo vielu daudzuma, duļķainības un oks.-red. potenciāla;
- zooplanktona ievākšana - caur KC Denmark firmas Apšteina tipa planktona tīkliņu (65 μ m) izfiltrējot 100 l ūdens. Paraugos tika pievienots formalīns (37 – 40%) uzreiz pēc ievākšanas.

Laboratoriskās metodes:

- Bioloģiskā skābekļa patēriņa noteikšana (BSP₅) – šī lieluma noteikšanai tika izmantots mēraparāts YSI Model 5905/5010. Ievācot paraugu, tiek nomērīta izšķīdušā O₂ koncentrācija un ūdens slēgta traukā tiek ievietots termostatā, neapgaismotā vietā, +20°C, kur stāv 5 dienas. Pēc šī laika posma mērījumi tiek veikti atkārtoti un tiek izskaitļots BSP₅;
- zooplanktona paraugu analīze – sugu noteikšana un analīze tika veikta saskaņā ar standarta metodiku APHA 10200.

Kamerālā datu apstrāde:

- Lauku pētījumos iegūto datu pēcapstrāde – iegūto datu apstrāde notika Microsoft® Excel 2007 vidē;
- kartogrāfiskā metode – darbā tika izmantotas bijušās PSRS armijas topogrāfiskās kartes mērogā 1:10 000, LĢIA ortofotokartes (2005. gads) mērogā 1:10 000;

- Ģeomātikas pētījumu metode – Silenes dabas parka zemes virsmas rakstura, ūdens objektu un citu ģeotelpisko datu izveide. Izmantota ESRI® ArcMap™ 9.2 versija.

Silenes dabas parka ezeru ūdens bioloģiskās kvalitātes raksturojums

Saskaņā ar Latvijas standartiem BSP₅ virszemes ūdens standarts ir līdz 3 mg/l. Ezeros BSP₅ nepārsniedz Latvijas virszemes ūdens standartus - svārstās no 2,07 mg/l līdz 2.76 mg/l. Tātad var secināt, ka ezeri ir vāji piesārņoti ar bioloģiski viegli noārdāmām vielām. Līdz ar to var secināt, ka ezeri ir maz piesārņoti. Tas var būt izskaidrojams ar to, ka mazie ezeri atrodas tālu no apdzīvotām vietām. Šie ezeri ir mežu ezeri, pēc platības nelieli un sekli. Piekļūšana pie tiem ir diezgan apgrūtināta.

Silenes dabas parka zooplantons

Dominējošā grupa ezeros ir *Rotatoria* (70% no kopējā skaita), *Copepoda* sastāda 15% un *Cladocera* 15% no kopējā skaita. *Rotaria* grupā dominē *Keratella cochlearis*, *Karatella quadrata*. *Copeda* grupā dominē vēzīši. *Cladocera* grupā konstatētas 6 sugas. Kopējais zooplanktona skaits ezeros ir 2212 tk.eks./m³. Vidējais skaits zooplanktona ezeros – 316 tk.eks./m³. Lielākais skaits zooplanktona ir Glušņas ezerā – 599 tk.eks./m³. Mazākais skaits zooplanktona ir Valnanišķu ezerā - 65 tk.eks./m³

Silenes dabas parka ezeru dziļums un caurredzamība

Dziļākais no mazajiem ezeriem Silenes dabas parkā ir Smiļģīnas – maksimālais dziļums 3,8m (vidējais dziļums 2,2m). Seklākais ezers Silenes dabas parkā ir Glušņas – maksimālais dziļums 1 m (vidējais dziļums 0,4m). Vislielākā caurredzamība ir Smiļģīnas ezerā – 2 m (skat. 1.tabulu). Divos no pētītajiem ezeriem vidējais dziļums nepārsniedza metra dziļumu.

1.tabula

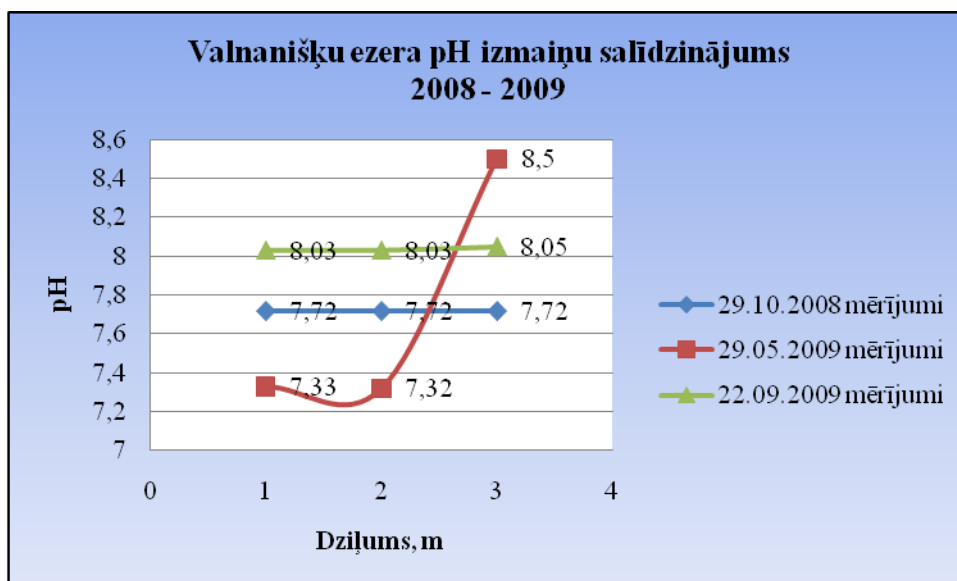
Silenes dabas parka ezeru dziļums un caurredzamība

Ezera nosaukums	Vidējais dziļums	Maksimālais dziļums	Caurredzamība
Glušņas	0,4 m	1 m	1 m
Glušonkas	0,7 m	1,1 m	1 m
Valnanišķu	2,2 m	3,7 m	1,30 m
Smiļģīnas	2,2 m	3,8 m	2 m

Silenes dabas parka ezeru elektrovadītspēja un pH līmenis

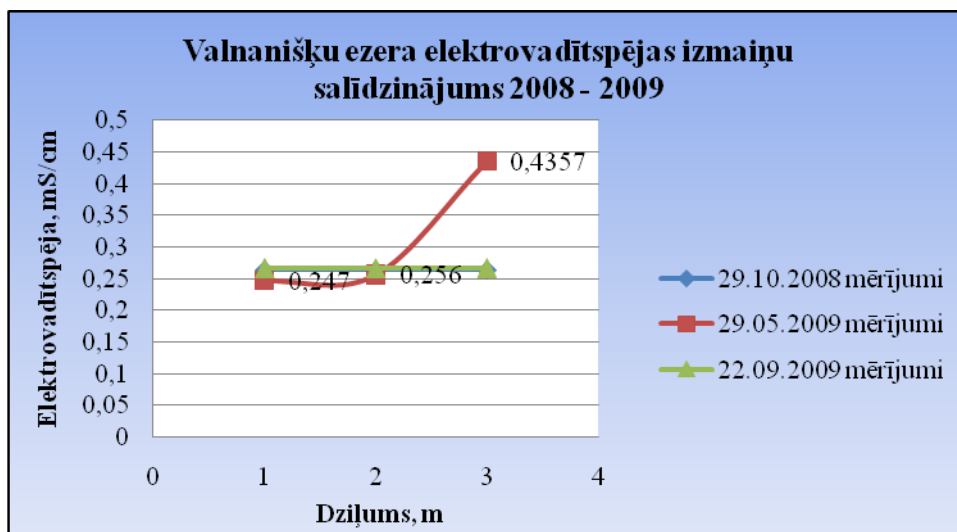
Tā kā Latvijas ezeros pH vērtība parasti ir no 7.32 līdz 8.5, ezeru pH atbilst noteiktajiem standartiem. Vidējais pH ezeros ir - 7,5, kas pēc rādītājiem atbilst vāji

piesārņotiem ūdeņiem. Vasaras mēnešos pH vērtības pieaugums izskaidrojams ar ūdens „ziedēšanu” (skat. 1. attēls).

1. attēls. Valnanišķu ezera pH izmaiņu salīdzinājums.

Ezeros visos slāņos elektrovadītspēja ir praktiski nemainīga (skat. 2. attēlu. Valnanišķu ezers. Piemērs.). Kā redzams visos slāņos elektrovadītspēja ir praktiski nemainīga, tas norāda uz ūdens sajaukšanos, izņemot vasaru, kad ūdens sajaukšanās nenotiek.

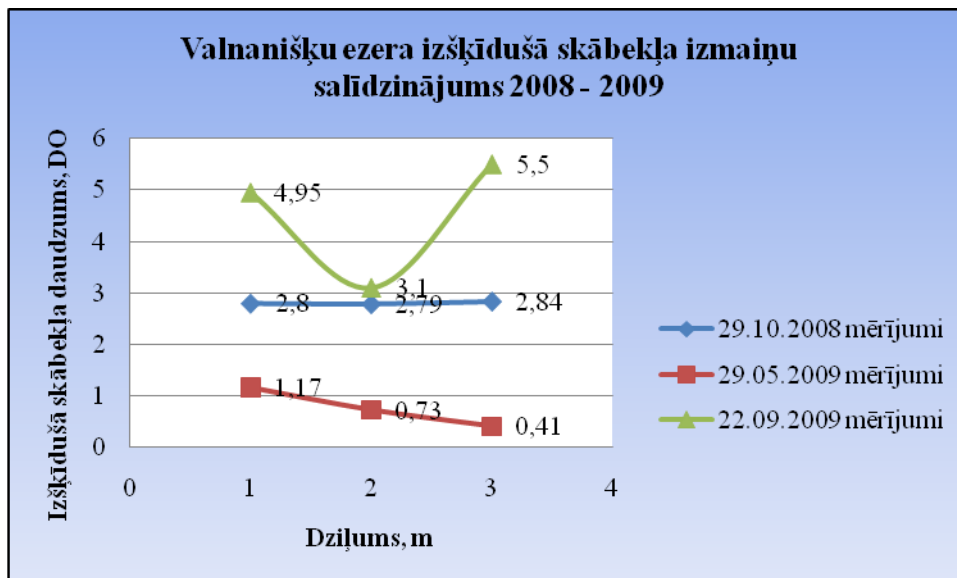

2. Attēls Valnanišķu ezera elektrovadītspējas izmaiņas.

Ezeru temperatūra un skābekļa daudzums

Ezeri ir dimiktiski pēc temperatūras režīma, jo tajos notiek pilnīga ūdens sajaukšanās divreiz gadā – rudenī un pavasarī. To var secināt pēc tā, ka temperatūra visos slāņos ir vienāda.

Valnanišķu un Smiļģīnas ezeros visos slāņos skābekļa daudzums ir zem 3 mg/l, kas norāda uz to, ka šeit zivju eksistence ir apdraudēta. Valnanišķu ezerā visos slāņos rudens mēnešos skābekļa saturs ir zem 3 mg/l, kas norāda uz to, ka šeit zivju eksistence ir apdraudēta, savukārt maija beigās skābekļa daudzums bija pietiekams (skat. 3. attāls).

3. Attāls Valnanišķu ezera izšķīdušā skābekļa izmaiņas.

Secinājumi

1. Ezeri ir vāji piesārņoti ar bioloģiski viegli noārdāmām vielām.
2. Pēc temperatūras sadalījuma visu ezeru ūdens sajaucas 2x gadā, kas nozīmē, ka ezeri ir dimiktiski;
3. Valnanišķu un Smiļģīnas ir zems skābekļa saturs visos dziļumos, tas nepārsniedz 3 mg/l, kas nozīmē, ka zivju eksistence ir apdraudēta;
4. Visos ezeru slāņos elektrovadītspēja ir praktiski nemainīga, tas norāda uz ūdens sajaukšanos.

Bibliogrāfija

1. Cimdiņš P. (2001) Limnoekoloģija. –Rīga: LU, -159 lpp.
2. Ancāne I. (2000) Dabas ģeogrāfijas skaidrojošā vārdnīca, -Rīga: Zvaigzne, 71-73 lpp.
3. Šķiņķis C. (1992) Hidromeliorācijas ietekme uz dabu. Rīga, Zinātne 158 lpp.

SUBATES EZERU SISTĒMAS SATECES BASEINA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Abstract

In Latvia are a lot of lakes, which are researched for little or aren't researched at all, or the data is out-of-date. One of these objects is Subates Lake systems, who are located in Subates subglacial trench system. Work contains information about the study area and surface water pollution. During the work have been cleared Subates lake systems catchments potential sources of pollution. Using GIS software and the availability of cartographic material, provides that Subates lake system total area is 1012, 29 ha, where 5,8% is covered with forests, and 12,5% - the lakes. The potential source of pollution in Subates lakes system catchments basin includes old farms at the South shore of Little Lake Subates in territory of Lithuania, also the wastewater treatment plant of Subates city.

Keywords: *potential sources of pollution, hydrology, catchments area.*

Lai noskaidrotu Subates ezeru sistēmā esošos un potenciālos piesārņojuma avotus, kas varētu ietekmēt ezeru ūdeņu kvalitāti, tika izmantota kartogrāfiskā materiāla analīze un izveidots sateces baseins.

Subates ezeru sistēmas sateces baseina platība ir 1012,29 ha (kopā ar ezeru spoguļu virsmas platību). Sateces baseina platības attiecība pret ezeru virsmas spoguļu platību ir 1:8. Šāda maza sateces baseina platība ir raksturīga subglaciālās izcelsmes ezeriem. Ņemot vērā relatīvi mazo sateces baseina platību, var secināt, ka ezeri barojas galvenokārt no pazemes ūdeņiem, nokrišņiem un ietekošajām ūdenstecēm.

Subates ezeru sistēmā ietilpst 3 ezeri - Lielais Subates ezers, Mazais Subates ezers un Āzišķu ezers. Pēc ūdens virsmas platības lielākais ir Mazais Subates ezers. Tā spoguļa virsmas platība ir 51,2 ha. Lielākā daļa Mazā Subates ezera atrodas Lietuvas teritorijā – 32,9 ha. Gandrīz tikpat pēc platības liels ir arī Lielais Subates ezers. Tā platība ir 51 ha. Mazākais no šīs ezeru sistēmas ir Āzišķu ezers, kura virsmas spoguļa platība sastāda 26,3 ha. Visi šie ezeri atrodas subglaciālajā iegultnē. Pēc izcelsmes veida Subates ezeru sistēma pieder pie subglaciālās grupas. Visi trīs ezeri savā starpā ir savienoti ar mākslīgi izveidotām caurtekām.

Lielajā Subates ezerā ietek upe Čūlgene (1,45 km), savukārt iztek Dzirnupīte (1,34 km), kura ietek Nemūnas baseinā. Var secināt, ka Lielais Subates ezers ir caurteces ezers.

Lielāko sateces baseina teritoriju veido augšpleistocēna glacigēnie (gQ₃ltv) morēnas akmeņaina smiltsmāla un mālsmilts kvartāra nogulumi, savukārt teritorijas C daļu veido fluvioglacigēnie (fQ₃ltv) akumulētie kvartāra nogulumi (Latvijas ģeoloģiskā karte 2003: 3).

Sateces baseina D daļā ir izveidojušies vidējpauguri uz sīkpauguru masīvs, kuri orientēti Z - D virzienā. Šajā paugurmasīvā sastopami dažādu lielumu un augstumu neregulāras formas pauguri (Zelčs 1995: 167). Augstākais reljefa punkts atrodas sateces baseina D daļā (Lietuvas teritorijā) 162 m vjl. Reljefa amplitūda ir 40 m.

No kopējās sateces baseina platības tikai 5,8 % aizņem meži, kas ir salīdzinoši mazas teritorijas. Šīs mežu platības pārsvarā ir sastopamas kā mežu puduri. Pēdējo desmit gadu laikā ir krasi paaugstinājusies izcirsto mežu platības sateces baseina teritorijā.

Sateces baseinā lielākā apbūves teritorija ir novērojama pie Mazā un Lielā ezera kreisā krasta, kur ir izveidojusies Subates pilsēta. Subates pilsētā uz 2000. gadu bija 1289 iedz., savukārt 2009. gadā bija 1105 iedz. (www.csb.lv). Ir vērojama iedzīvotāju skaita samazinājuma tendence Subatē ar lauku teritorijā. Vērojot iedzīvotāju skaita samazinājuma tendenci, var secināt, ka antropogēnā slodze Subates ezeru sistēmas sateces baseinā samazinās.

Par potenciālajiem piesārņojuma avotiem, kuri varētu ietekmēt ezeru ūdeņu kvalitāti sateces baseina robežās var minēt cūku fermas kompleksu (Lietuvas teritorijā) pie Mazā Subates ezera, liellopu fermu pie Āzišķu ezera, lietus ūdeņu novadcaurules Subates pilsētas teritorijā. Cūku un liellopu fermu kompleksi, kas atradās tiešā ezeru tuvumā, neapšaubāmi ietekmēja ezeru ūdeņu kvalitāti. Par piemēru var minēt novadgrāvi no cūku fermas kompleksa uz Mazo Subates ezeru. Par vēl vienu potenciālo piesārņojuma avotu var minēt sadzīves notekūdeņu attīrīšanas staciju "Subate", kas attīrītos notekūdeņus ieplūdina Čulgenes upē. Izanalizējot Subates attīrīšanas stacijas notekūdeņu ķīmiskā stāvokļa pārskatus, kurus sagatavoja V/A "Latvijas vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas aģentūras" Vides laboratorijas Daugavpils nodaļa laika posmā no 2002. gada līdz 2007. Gadam var secināt, ka attīrītie notekūdeņi neatbilst vispārējām pieņemtajām prasībām. Līdz ar to var uzskatīt, ka attīrīšanas stacija "Subate" piesārņo Čulgenes upes ūdeņus, tai skaitā arī Lielo Subates ezeru.

Vislielākā iespēja notikt nogāžu un erozijas procesiem ir Subates subglaciālās iegultnēs esošo ezeru krastos, kuru krastu slīpumu var sasniegt 20°. Īpaši liels nogāžu un erozijas procesu risks var veidoties Lielā Subates un Mazā Subates ezera krastos (pilsētas daļā), kur notiek intensīva saimnieciskā darbība (mazdārziņu izveidošana, ēku celšana, koku un krūmu izciršana). Šie procesi paātrina un veicina ģeoloģiskā riska palielināšanos.

Kopumā var secināt, ka samazinoties iedzīvotāju skaitam Subates pilsētā un tās teritorijā, antropogēnā slodze Subates ezeru sistēmas sateces baseinā samazinās. Par galveno piesārņojuma avotu var minēt cūku un liellopu fermas kompleksus ezeru tuvumā. Lielākais piesārņojuma daudzums no notekūdeņu novadcaurulēm rodas pavasara un rudens laikā, kad ir pastiprināts nokrišņu daudzums un intensīva sniega kušana.

Kartogrāfiskās analīzes metodes faktiski ir vienīgās, kas ļauj precīzi noteikt sateces baseinu robežas. Precizitāte lielā mērā atkarīga no kartogrāfiskā materiāla kvalitātes, t.i., jo lielāks kartes mērogs jo karte ir precīzāka. Tāpēc Subates ezeru sistēmas sateces baseina

robežas zīmēšanai tika izmantotas bij. PSRS armijas ģenerālštāba topogrāfiskā kartes C- 49-25-4-4-2 un C-49-25-4-4-4 mērogā 1 : 10 000.

Ģeogrāfisko informācijas sistēmu programmatūra ESRI™ *ArcGIS* tika izmantota Subates ezeru sistēmas sateces baseina kartes sagatavošanai vektordatu un elektronisko datu bāzu formā. Izmantojot ĢIS programmatūru *ArcView 9.1*, tika izveidoti tematiskie slāņi “sateces baseins” (tips - polygone), “ūdens teces” (tips - polyline) “ūdenstilpnes” (tips - polygone) u.c. slāņi. Tālākajā darba gaitā tika veikta iegūto datu matemātiskā analīze, nosakot sateces baseina platību, mežainumu un ezerainumu.

Ciparošana tika veikta, par pamatni ņemot bijušās PSRS armijas ģenerālštāba topogrāfiskās kartes mērogā 1 : 10 000. Ciparošana tika veikta M 1 : 2000. ĢIS formāta *.shp failu izveidei tika izmantots *ArcView 9.1* funkcija *ArcCatalog*. Jaunai faila izveidei tika izmantota funkcija *Create New Shapefile*. Visiem failiem tika nodefinēta LKS-92 koordinātu sistēma. Katrā no *.shp failiem, izmantojot funkciju *Add Field*, atribūtu tabulā tika izveidoti nepieciešamo vērtību lauki (sateces baseina laukums, ezeru platība, upju garums). Izmantojot *ArcView 9.1* funkciju *ArcMap*, tika nociparoti tematiskie slāņi. Ciparošana tika uzsākta, izmantojot funkciju *Editor/Start Editing*, ciparošanai izmantotais rīks *Create New Feature*.

Bibliogrāfija

1. Latvijas ģeoloģiskā karte mērogā 1 : 200 000. 34.lapa – Jēkabpils un 24.lapa – Daugavpils. -Rīga, Valsts ģeoloģijas dienests, 2003.
2. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits rajonu pilsētās. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=IE0060&ti=IE06%2E+PAST%C2V%CEGO+IEDZ%CEVOT%C2JU+SKAITS+RAJONU+PILS%C7T%C2S+GADA+S%C2KUM%C2&path=../DATABASE/Iedzoc/Ikgad%E7jie%20statistikas%20dati/Iedz%EEvot%E2ji/&lang=16> [05.04.2010]
3. Zelčs A., Subates subglaciālā iegultne. Enciklopēdija “Latvija un Latvieši”. Latvijas daba. 4.sēj. / Atb. red. G. Kavacs. – Rīga: Preses Nams, 1995. – 167.- 168.lpp.

ĀBEĻU AIZSPROSTA IESPĒJAMĀ IETEKME UZ DAUGAVAS EKOSISTĒMU UN TERITORIJAS ATTĪSTĪBU

Abstract

Flooded area identification and risk prediction is an important process to protect people from the economic environment and to preserve the biological balance.

Flooded area for identifying the most effective solutions is to use GIS. Using ArcGIS software, was flooded network.

Flood areas were simulated water levels in the Daugava - 83.0 m above sea level and 86.0 m above sea level at Ābeļu island. Build in a 3 D relief model, and identified areas at risk of flooding from the Ābeļu island to the Dviete floodplains.

Atslēgas vārdi: Ābeļu salas, aizsprosts, appludināmas teritorijas, GIS.

Plūdi ir neregulāra ūdens līmeņa celšanās, kuras laikā notiek lielu upei piegulošo teritoriju applūšana, tos izraisa atkušņi, ilgstošas un stipras lietusgāzes, ledus un vižņu sastrēgumi upēs pavasarī un rudenī. Paaugstinoties ūdens līmenim upē, ezerā vai jūras piekrastē, tie appludina plašas teritorijas.

Applūstošo teritoriju apzināšana un risku prognozēšana ir nozīmīgs process, lai pasargātu cilvēku radīto saimniecisko vidi, kā arī no dabas resursu racionālas apsaimniekošanas un vides daudzveidības saglabāšanas viedokļa.

Lai novērstu plūdu draudus Jēkabpils pilsētā un tuvējā apkārtnē ir veikti pētījumi un izstrādāti projekti. Projektos izstrādāti risinājumi gan pilsētas aizsardzībai no plūdiem, gan palu ūdeņu regulēšanai, plānojot būvēt pat hidrotehnisko būvju kompleksus. Projekti ir saistīti ar būtisku ietekmi uz vidi, kas rada ilgtermiņa un ir grūti prognozējamas, jaunu aizsprostu celtniecība var radīt nopietnus draudus gan Daugavas augšteces ekosistēmai, gan vides sektoram kopumā.

Ābeļu aizsprosta būvniecība augšpus Jēkabpils iespējams novērstu plūdu draudus pilsētai, taču saistīta ar ietekmi uz vidi, Daugavas bioloģisko stāvokli, gruntsūdeņu izmaiņām apkārtējās teritorijās pēc uzpludināšanas un ūdens līmeņa svārstībām, kā arī šo izmaiņu ietekmi uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Izbūvējot aizsprostu pie Ābeļu salām, paredzams, ka normālā režīmā, ūdenslīmenis posmā Līvāni - Jēkabpils celsies. Visbūtiskākais ūdens līmeņa kāpums gaidāms tieši Jēkabpils apkārtnē (EAC 2004: 108).

Applūstošo teritoriju identifikācijai viens no efektīvākajiem risinājumiem ir GIS izmantošana, darbā, izmantojot ArcGIS programmatūru, tika veikta applūstošo teritoriju noteikšana.

Pētījuma gaitā vispirms tika veikta ūdens līmeņu un caurplūdumu analīze un datu statistiskā apstrāde hidroloģisko novērojumu posteņiem: Jēkabpils – posteņa „0” atzīme 74,55

m vjl. un Jersika – „0” atzīme – 81,25 m vjl. (www.meteo.lv, Государственный водный кадастр 1987).

Ūdens caurplūdums Daugavā augšpus Jēkabpils katru gadu mainās plašā amplitūdā. Pēdējos gados vidējais ūdens līmenis ir bijis salīdzinoši zems ar tendenci samazināties. Pēc novērojumu datiem, augstākais ūdens līmenis ir novērots postenī Jēkabpils 1981.gadā – 83,55 m vjl. un lielākais caurplūdums 1989.gadā – $4350 \text{ m}^3 \text{ s}^{-1}$. 2010.gada 10.aprīlī novērotais ūdens līmenis postenī Jēkabpils – 80,83 m vjl. Caurplūduma apjoms atkarīgs no sniega daudzuma, tā kušanas intensitātes un nokrišņu daudzuma, taču, attēlojot sakarību korelācijas grafikā var redzēt, ka pie augstākiem ūdens līmeņiem un caurplūdumiem, veidojas datu izkliede, tāpēc, ka, pie līdzīgiem caurplūdumiem dažādās situācijās un gadalaikos ūdens līmenis var atšķirties, jo plūdu gadījumā, pie mazākiem ūdens caurplūdumiem tiek novērots augstāks ūdens līmenis, kas ir saistīts ar ledus un vižņu sastrēgumu veidošanos un tam sekojošu ūdens līmeņa celšanos, piemēram, 1981.gadā tika novērots augstākais ūdens līmenis visā novērojumu vēsturē, kad pie ūdens caurplūduma pie Jēkabpils $3120 \text{ m}^3 \text{ s}^{-1}$, ūdens līmenis sasniedza atzīmi 83,55 m v.j.l., kas par 0,91 m pārsniedza 1931.gada pavasara palos novēroto maksimālo ūdens līmeni (82,61 m v.j.l.), kas bija vērojams pēc daudz lielāka maksimālā caurplūduma – $7470 \text{ m}^3 \text{ s}^{-1}$.

Turpmākajā darbā tika izmantota ĢIS programmatūra ArcMap 9.3. Kā kartogrāfiskā pamatne tika izmantotas bijušās PSRS Ģeodēzijas un kartogrāfijas galvenās pārvaldes 1974.gadā izdotās topogrāfiskās kartes M 1:10 000 ar reljefa šķēluma augstumu 1 m. Pētāmajam Daugavai piegulošo teritoriju posmam no Ābeļu salām līdz Dvietes palienei tika veikta karšu horizontāļu, hidrogrāfiskā tīkla un autoceļu nociparošana, datus saglabājot *.shp formāta failos. ĢIS datu *.shp failiem tika izveidoti un aizpildīti atribūtu tabulas informācijas lauki ar datiem par horizontāļu augstumu un izveidoti *.shp faili ar informāciju par izveidotajiem poligoniem, t.i.pētāmajā teritorijā esošais Daugavas posms un ezeri. Teritorijai tika izveidots virsmas 3D modelis un iegūtie dati saglabāti *.tin formāta failā.

Applūstošās teritorijas tika modelētas pie ūdens līmeņiem Daugavā pie Ābeļu salas 83.0 m vjl. un 86,0 m vjl.

Iegūtie dati liecina, ka applūstošās teritorijas posmā Jēkabpils – Dvieta, Daugavas labajā krastā – Ābeļu pagastā teritorijas virsmas atzīmes ir 82,5 – 84,6 m vjl., Ābeļu salu rajonā pazeminās līdz 80,9 m v.j.l. applūšanai pakļautas teritorijas 50 – 500 m platā joslā gar Daugavas krastu, ja Ābeļu aizsprosts uzstādina ūdens līmeni augšbjefā 83,0 m vjl., ja ūdens līmenis tiek paaugstināts līdz 86,0 m vjl., appludinātas tiek Daugavas krasta teritorijas līdz Dvietes palienei. Daugavas kreisajā krastā applūstošā zona Ābeļu salu rajonā ir tikai 20 – 50 m platumā. Applūšanai pakļautas plašas teritorijas pie Neretas upes ietekas Daugavā, kur

teritorijas virsmas atzīmes ir 78,0 - 80,1 m vjl. Ūdens līmeni paceļot līdz 86,0 m vjl., tiek appludinātas plašas teritorijas Dubnas ietekas rajonā un Daugavas krasta teritorijas līdz Jersikai. Applūšanai pakļautas teritorijas lielāko upju – Neretas, Dubnas, Dvietes apkārtnē, kur izveidosies plašas palienes un pārmitras teritorijas. Applūšanas riskam tiks pakļautas 7 pagastu (Ābeļu, Kūku, Jersikas, Dignājas, Dunavas, Vīpes, Nīcgales) un Līvānu pilsētas Daugavai piegulošās teritorijas.

Līdz ar applūstošo teritoriju palielināšanos novadu un pagastu teritoriju plānojumos jāprecizē applūšanas riska teritorijas un to robežas, jāprecizē zemes lietošanas mērķi, jāistrādā applūstošo teritoriju izmantošanas noteikumi un jāpārskata būvniecības noteikumi attiecībā uz būvniecību applūšanas riskam pakļautajās teritorijās.

Bibliogrāfija

1. EAC (2004) „Daudzfunkcionālās plūdu aizsargbūves Jēkabpils apkārtnē. Priekšprojekts. L 212/03 - COD: LET1”, 108.
2. Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas aģentūra. <http://www.meteo.lv>. [2010.15.04.]
3. Государственный водный кадастр. Многолетние данные о режиме и ресурсах поверхностных вод сушию 1987. Том X. Латвийская ССР. Ленинград: Гидрометеоиздат, 12, 30-31, 75, 181, 271-272.

Nadežda Sveikate

DIFERENCIĀLVIENĀDOJUMU RISINĀŠANA AR PAKĀPJU RINDU PALĪDZĪBU

Abstract

Solutions of linear ordinary differential equations with variable coefficients rarely can be expressed in analytic form. Therefore, there were worked out some approximated methods for solving differential equations. One of such methods is the integration of differential equations with power series.

Consider the homogeneous second order linear ordinary differential equation

$S(x)y'' + P(x)y' + Q(x)y = 0$, where $S(x)$, $P(x)$ and $Q(x)$ are continuous and analytic functions at a point $x = x_0$, this mean they can be expressed as convergent power series

$$S(x) = \sum_{n=0}^{\infty} S_n(x - x_0)^n, P(x) = \sum_{n=0}^{\infty} P_n(x - x_0)^n, Q(x) = \sum_{n=0}^{\infty} Q_n(x - x_0)^n,$$

in interval $I := (x_0 - R; x_0 + R)$.

In this case solution of the different equation can be written as a sum of power series.

If is looking for solution of the differential equation at an ordinary point, that it can be expressed as a sum of power series

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n(x - x_0)^n,$$

but, if is looking for solution of the differential equation at a regular singular point, that it can be expressed as a sum of generalized power series

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n(x - x_0)^{n+k}.$$

Atslēgas vārdi: parastie diferenciālvienādojumi, pakāpju rindas, parasti punkti, regulāri singulāri punkti.

1. Ievads

Lineāru parastu diferenciālvienādojumu ar mainīgajiem koeficientiem atrisinājumus reti kad var izteikt analītiskajā veidā. Tāpēc tika izveidotas vairākas tuvinātas diferenciālvienādojumu risināšanas metodes. Viena no tādām metodēm ir diferenciālvienādojumu integrēšana ar pakāpju rindu palīdzību.

Apskatīsim otrās kārtas lineāru homogēnu diferenciālvienādojumu

$$S(x)y'' + P(x)y' + Q(x)y = 0, \tag{1}$$

kur $S(x)$, $P(x)$ un $Q(x)$ ir nepārtrauktas un analītiskas funkcijas punktā $x = x_0$, t.i., tās var izteikt kā pakāpju rindas

$$S(x) = \sum_{n=0}^{\infty} S_n(x - x_0)^n, P(x) = \sum_{n=0}^{\infty} P_n(x - x_0)^n, Q(x) = \sum_{n=0}^{\infty} Q_n(x - x_0)^n$$

kādā intervālā $I := (x_0 - R; x_0 + R)$, pie tam šajā intervālā rindas konverģē.

Šajā gadījumā diferenciālvienādojuma (1) atrisinājumu var pierakstīt kā kādas pakāpju rindas summu.

Ja diferenciālvienādojuma (1) atrisinājumu meklē parastā punktā, tad to var izteikt kā pakāpju rindu

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - x_0)^n,$$

bet, ja diferenciālvienādojuma (1) atrisinājumu meklē singulārā regulārā punktā, tad to var izteikt kā vispārinātu pakāpju rindu

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - x_0)^{n+k}.$$

2. Atrisinājumi parastajā punktā

Apskatīsim diferenciālvienādojumu

$$y'' + p(x)y' + q(x)y = 0, \quad (2)$$

kur $p(x) = P(x)/S(x)$ un $q(x) = Q(x)/S(x)$ ir analītiskas funkcijas punktā $x = x_0$, t.i., tās var izteikt kā pakāpju rindas

$$p(x) = \sum_{n=0}^{\infty} p_n (x - x_0)^n, \quad q(x) = \sum_{n=0}^{\infty} q_n (x - x_0)^n$$

kādā intervālā $I := (x_0 - R; x_0 + R)$, pie tam šajā intervālā rindas konverģē.

2.1. definīcija (Robinson 2003: 178): Ja punktā $x = x_0$ funkcijas $p(x)$ un $q(x)$ ir analītiskas, tad punktu $x = x_0$ sauc par diferenciālvienādojuma (2) **parastu punktu**.

2.1. teorēma (Boyce 2001: 239): *Ja punkts $x = x_0$ ir diferenciālvienādojuma (2) parasts punkts, tad jebkurš diferenciālvienādojuma (2) atrisinājums $y = y(x)$ ir analītisks punktā $x = x_0$, t.i., to var izteikt kā pakāpju rindu*

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - x_0)^n.$$

Apskatīsim piemēru.

2.1. piemērs: Atrisināt Eiri diferenciālvienādojumu

$$y'' - xy = 0$$

punktā $x_0 = 0$.

Atrisinājums. Tā kā punkts $x_0 = 0$ ir Eiri diferenciālvienādojuma parasts punkts, tad meklēsim vienādojuma atrisinājumu pakāpju rindas veidā

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n x^n.$$

Divreiz atvasinot šo rindu, ievietojot dotā vienādojumā un izrakstot koeficientus pie vienādām x pakāpēm, iegūsim sistēmu, no kuras iegūsim Eiri diferenciālvienādojuma divus partikulārus atrisinājumus

$$y_1(x) = 1 + \sum_{m=1}^{\infty} \frac{x^{3m}}{(2 \cdot 3) \cdot \dots \cdot ((3m-1) \cdot 3m)}$$

un

$$y_2(x) = x + \sum_{m=1}^{\infty} \frac{x^{3m+1}}{(3 \cdot 4) \cdot \dots \cdot (3m \cdot (3m+1))}.$$

Iegūtās pakāpju rindas, kas nosaka $y_1(x)$ un $y_2(x)$ konverģē visām reālajām x vērtībām pēc Dalambēra pazīmes, pie tam funkcijas $y_1(x)$ un $y_2(x)$ ir lineāri neatkarīgas pēc Vronska determinanta punktā $x_0 = 0$.

Tāpēc $y_1(x)$ un $y_2(x)$ veido fundamentālo Eiri diferenciālvienādojuma atrisinājumu sistēmu un tā vispārīgo atrisinājumu var pierakstīt veidā

$$y(x) = C_1 \left(1 + \sum_{m=1}^{\infty} \frac{x^{3m}}{(2 \cdot 3) \cdot \dots \cdot ((3m-1) \cdot 3m)} \right) + C_2 \left(x + \sum_{m=1}^{\infty} \frac{x^{3m+1}}{(3 \cdot 4) \cdot \dots \cdot (3m \cdot (3m+1))} \right),$$

kur C_1 un C_2 ir patvaļīgas konstantes.

3. Atrisinājumi singulārā punktā

Apskatīsim diferenciālvienādojumu

$$S(x)y'' + P(x)y' + Q(x)y = 0, \quad (3)$$

kur $S(x)$, $P(x)$ un $Q(x)$ ir nepārtrauktas funkcijas intervālā I , pie tam x_0 ($x_0 \in I$) ir funkcijas $S(x)$ divkārša nule un funkcijas $P(x)$ vienkārša nulle, $Q(x) \neq 0$.

Tāpēc vienādojumu (3) var pierakstīt veidā

$$(x - x_0)^2 s(x)y'' + (x - x_0) p_1(x)y' + Q(x)y = 0, \quad (4)$$

kur $s(x_0) \neq 0$ un $p_1(x_0) \neq 0$.

Izdalīsim vienādojumu (4) ar $s(x)(x - x_0)^2$ un iegūsim

$$y'' + \frac{p(x)}{(x - x_0)} y' + \frac{q(x)}{(x - x_0)^2} y = 0, \quad (5)$$

kur $p(x) = p_1(x)/s(x)$ un $q(x) = Q(x)/s(x)$.

3.1. definīcija (Agarwal 2009: 19): Punktu $x = x_0$ sauc par diferenciālvienādojuma (5) *singulāru punktu*, ja funkcijas $p(x)/(x - x_0)$ vai $q(x)/(x - x_0)^2$ nav analītiskas punktā $x = x_0$.

3.2. definīcija (Robinson 2003: 184): Punktu $x = x_0$ sauc par diferenciālvienādojuma (5) *regulāru singulāru punktu*, ja funkcijas $p(x)$ un $q(x)$ ir analītiskas punktā $x = x_0$.

Tā kā mēs meklēsim diferenciālvienādojuma atrisinājumu regulārā singulārā punktā, tad pieņemsim, ka $p(x)$ un $q(x)$ ir analītiskas funkcijas, ja $|x - x_0| < R$, tāpēc tās var izteikt kā pakāpju rindu summas

$$p(x) = \sum_{n=0}^{\infty} p_n (x - x_0)^n, \quad q(x) = \sum_{n=0}^{\infty} q_n (x - x_0)^n. \quad (6)$$

3.1. teorēma (Васильева 2003: 149): Ja punkts $x = x_0$ ir diferenciālvienādojuma (5) regulārs singulārs punkts, tad diferenciālvienādojumam (5) eksistē vismaz viens netriviāls atrisinājums, kuru var izteikt vispārīgās pakāpju rindas veidā

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - x_0)^{n+k}, \quad a_0 \neq 0, \quad (7)$$

kur k ir kāds reāls skaitlis.

Ievietojot (6) un (7) diferenciālvienādojumā (5), iegūsim

$$\sum_{n=0}^{\infty} \left\{ (n+k)(n+k-1)a_n + \sum_{m=0}^n [(m+k)p_{n-m} + q_{n-m}] a_m \right\} (x - x_0)^{n+k-2} = 0.$$

Izrakstot koeficientus pie $(x - x_0)^{k-2}$, iegūsim

$$a_0 F(k) = a_0 [k(k-1) + p_0 k + q_0] = 0.$$

Izrakstot koeficientus pie citām $(x - x_0)$ pakāpēm, iegūsim rekurentu attiecību

$$F(k+n)a_n = [(n+k)(n+k-1) + (n+k)p_0 + q_0] a_n = - \sum_{m=0}^{n-1} [(m+k)p_{n-m} + q_{n-m}] a_m, \quad n = 1, 2, \dots \quad (8)$$

Tā kā $a_0 \neq 0$, tad k ir jāapmierina vienādojums

$$F(k) = k(k-1) + p_0 k + q_0 = 0. \quad (9)$$

Pieņemsim, ka k_1, k_2 ir vienādojuma (9) reālās saknes. Tās sauc par regulāra singulāra punkta $x = x_0$ rādītājiem.

Ja starpība $k_1 - k_2$ nav vesels skaitlis, tad $F(k_1 + n) \neq 0$, $F(k_2 + n) \neq 0$ nevienam veselam skaitlim $n > 0$. Pieņemot, ka $k = k_1$ sistēmai (8), var pakāpeniski atrast koeficientus a_1, a_2, \dots (Analoģiski ir ja pieņem, ka $k = k_2$).

Ja $k_1 - k_2 = m$ ir vesels skaitlis (pieņemsim, ka $m \geq 0$), tad $F(k_1 + m) \neq 0$ nevienam veselam skaitlim $m \geq 1$ un pie $k = k_1$ sistēmai (8) ir atrisinājums. Pieņemot, ka $k = k_2$, iegūstam $F(k_2 + m) = F(k_1) = 0$, tāpēc kļūst neiespējami atrast koeficientus a_m, a_{m+1}, \dots

Rezultātā diferenciālvienādojumam (5) ir vismaz viens atrisinājums formā (7). Lai atrastu otru diferenciālvienādojuma (5) atrisinājumu, izmantosim Frobeniusa metodi.

3.2. teorēma (Agarwal 2009: 33): *Pieņemsim, ka funkcijas $p(x)$ un $q(x)$ ir analītiskas diferenciālvienādojuma (5) regulāra singulārā punktā $x = x_0$ un k_1 un k_2 ir vienādojuma (9) saknes. Tad,*

- ja $\text{Re}(k_1) \geq \text{Re}(k_2)$ un $k_1 - k_2$ nav nenegatīvs vesels skaitlis, tad diferenciālvienādojumam (5) ir divi lineāri neatkarīgi atrisinājumi

$$y_1(x) = |x|^{k_1} \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - x_0)^n \quad (10)$$

un

$$y_2(x) = |x|^{k_2} \sum_{n=0}^{\infty} b_n (x - x_0)^n ; \quad (11)$$

- ja vienādojuma (9) saknes ir vienādas, t.i., $k_2 = k_1$, tad diferenciālvienādojumam (5) ir divi lineāri neatkarīgi atrisinājumi (10) un

$$y_2(x) = y_1(x) \ln |x| + |x|^{k_1} \sum_{n=1}^{\infty} d_n (x - x_0)^n, \quad (12)$$

kur $d_n = \left(\frac{\partial a_n}{\partial k} \right)_{k=k_1}$, $n = 0, 1, \dots$;

- ja $k_1 - k_2 = r$ ir pozitīvs vesels skaitlis, tad diferenciālvienādojumam (5) ir divi lineāri neatkarīgi atrisinājumi (10) un

$$y_2(x) = c y_1(x) \ln |x| + |x|^{k_2} \sum_{n=0}^{\infty} e_n (x - x_0)^n, \quad (13)$$

kur $c = \lim_{k \rightarrow k_2} (k - k_2) a_n(k)$ un $e_n = \left(\frac{\partial a_n}{\partial k} \right)_{k=k_2}$, $n = 0, 1, \dots$

Apskatīsim piemēru.

3.1. piemērs. Atrisināt diferenciālvienādojumu

$$x^2 y'' + 2xy' + xy = 0$$

punktā $x = 0$.

Atrisinājums. Tā kā punkts $x = 0$ ir dotā diferenciālvienādojuma regulārs singulārs punkts, tad meklēsim atrisinājumu vispārīgās pakāpju rindas veidā

$$y(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - x_0)^{n+k}, \quad a_0 \neq 0.$$

Divreiz atvasinot šo rindu, ievietojot dotajā diferenciālvienādojumā un izrakstot koeficientus pie x^{k-2} , iegūsim

$$a_0 F(k) = a_0 [k(k-1) + 2k].$$

Atrisinot kvadrātvienādojumu, iegūsim, ka $k_1 = 0$, $k_2 = -1$ un $k_1 - k_2 = 1$ – vesels pozitīvs skaitlis.

Izrakstam koeficientus pie citām x pakāpēm, iegūstam rekurentu attiecību, ko pārveidojam formā

$$a_n = \frac{(-1)^n}{(k+1)(k+2)^2(k+3)^2 \cdots (k+n)^2(k+n+1)} a_0.$$

Pirmo partikulāro atrisinājumu atradīsim, pieņemot, ka $k = 0$, tāpēc rekurenta attiecība iegūst veidu

$$a_n = \frac{(-1)^n}{n!(n+1)!} a_0, \quad n = 1, 2, \dots$$

un pirmais partikulārais atrisinājums ir

$$y_1(x) = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(-1)^n}{n!(n+1)!} x^n.$$

Lai atrastu otru diferenciālvienādojuma atrisinājumu, pieņemsim, ka $a_0 = k - k_2 = (k+1)$, tāpēc

$$\lim_{k \rightarrow -1} (k+1)a_1(k) = -1$$

un

$$a_n = \frac{(-1)^n}{(k+2)^2(k+3)^2 \cdots (k+n)^2(k+n+1)}.$$

Logaritmiski diferencējot a_n pēc k , atrodam koeficientu e_n un otrs diferenciālvienādojuma atrisinājums ir formā

$$y_2(x) = -y_1(x) \ln x + /x \int^{-1} \left(1 - \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^n}{(n-1)! n!} \left[2 \sum_{m=1}^n \frac{1}{m} + \frac{1}{n} \right] x^n \right)$$

un vispārīgo atrisinājumu var pierakstīt formā

$$y(x) = C_1 y_1(x) + C_2 y_2(x),$$

kur C_1 un C_2 ir patvaļīgas konstantes.

Bibliogrāfija

1. Agarwal, R.P., O'Regan, D. (2009) *Ordinary and Partial Differential Equations*. New York: Springer.
2. Boyce, W.E., DiPrima, R.C. (2000) *Elementary Differential Equations and Boundary Value Problems*. New York: John Wiley and Sons.
3. Robinson, J.C. (2004) *An Introduction to Ordinary Differential Equations*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Васильева, А.Б., Медведев, Г.Н., Тихонов, Н.А., Уразгильдина, Т.А. (2003) *Дифференциальные и интегральные уравнения, вариационное исчисление в примерах и задачах*. Москва: Физматлит.

Alina Betlej

THE INTERNET AS A TOOL FOR COLLECTIVE ACTION: TOWARDS THE CYBERSOCIOLOGY

Abstract

The article is an attempt to understand the ways in which Internet and Cyberspace as a cultural phenomenon is currently being experienced and imagined in the temporary sociology. Author takes a purposefully broad definition of what cyberspace “really” is as a subject of social sciences analysis. We may think of cyberspace as an utopian vision for postmodern times. The propagandists of the virtual-technological revolution tend to speak as if there really were a new and alternative online reality. This point of view opens up a whole domain of speculation on disembodied rationality, social networks, electronic based communities, collective action in cyberspace, identity, cyberculture, cyborgs, and so on. The Internet could be also analyzed as a technological tool for collective action, not only as the utopian vision of the Nether Land. What does it mean for the temporary sociology? Are we witnesses the emerging of a new discipline in the social sciences? What is the Cybersociology than?

Key words: *Cyberspace, e-revolution, collective action, cyberculture, cyborg.*

Cyberspace- A Social Space?

The most important matter which should be considered according to the global changes of social sphere of human beings is a question about a condition of humans towards the new technological revolution. The E-revolution brings a new credo for a new society gathered around still more complicated technology. The message is a promise of a better life in the world of connectivity builds on communication. The Internet is being considered not only as a technological tool, a root-like structure system, a case of a typical machine. The term Internet is often being used as a synonym of Cyberspace – a new social space in a cyberworld where takes play a real virtually embedded life of posthumans (Balsamo 2001: 495). The communication is more often being treated as a new social tie, a new social communion being sacralised in acts of connectivity among the non-identified others-coexistences of the hard to be named experience of e-presence.

The most obvious and important question which could be hypothesized by the Cybersociology is then a query about the meaning of the term Cyberspace. What does it mean Cyberspace? Where is Cyberspace? Why it could be named as a social space?

We can answer this in a number of ways but the first step towards the new understanding of the real impact of communication technology on human lives is the rethinking of the Internet technology. It is often being said that cyberspace exists in the network of computers. What could be considered as a real phenomenon is the physical sphere available to be seen for people, like modems, screens, keyboards, etc. Communication links, nodes, pathways, matrix, information superhighways – are harder to be caught by a glimpse of

humans, but they creates the technological base for building the new kind of social networks who delineates e-social patterns of lives in a cyborg-determined world.

We can characterized cyberspace as the sum of the hardware that facilitates its practice, but it would not helps us with overwhelming the whole sense-structure of e-revolution. The technological imaginary produces the real feelings in the virtually immersed life.

“Cyberspace: A new universe, a parallel universe created and sustained by the world’s computers and communications lines. A world in which the global traffic of knowledge, secrets, measurements, indicators, entertainments, and alter-human agency takes on form: sights, sounds, presences never seen on the surface of the earth blossoming in a vast electronic light.

Cyberspace: A common mental geography, built, in turn, by consensus and revolution, cannon and experiment; a territory swarming with data and lies, with mind stuff and memories of nature, with a million voices and two million eyes in a silent, invisible concert to enquiry, deal-making, dream sharing, and simple beholding” (Bell, Kennedy 2001: 29).

Rethinking the technology means to vest Internet with rights to be the tool for collective action which creates a new social spheres of existence beyond the well known values, structures, systems, networks and priorities of symbols. The infinite, uncentred and rhizomatic structure of Cyberspace influences on the vision of a new and wanted e-society. This hardware creates virtually embedded flows of social webs on hard to characterize similarity with its technological network and fuzzy logic (Bell 2001: 93). Thinking about it cartographically we can see its new lands of social cyborgs activity which are no longer being considered as an accidental product of military system. The new social structure of nodes affects the possibilities of continuous process of growth since no node is more important than any other and could not send the entire network structure into collapse. The Cyberspace creates a powerfully society and opens a window of both opportunity and new threats of give in to technology (Bell 2001: 6). The origins of Internet technology are connected with the Cold War strategy. The computer and the communications networks played a role of a war machine. Now days, a military applications of control as an outwards of this technology are being applied into a domestic space. The Cyberspace creates then a new weapons of social control on infinitive scale.

A similar reading could be taken for artificial intelligence, virtual reality, Internet communities, e-government, digital information, and next, for the global knowledge of a technological civilization.

“Social structures on MUD systems are based on control of users’ abilities to manipulate the elements of the virtual environment. The haves are those who can control the form of the virtual world depicted by the system; the have-nots are those who can’t” (Reid 2000, p.118).

Cyberspace as a subject of the cybersociology is an example of a symbolic space, a place, a city, a planet, a whole universe with its great complexity and variety of social meanings.

Collective Action

The sociological definition of collective action is concerned with the provision of a social integration and disintegration, deviance and conflict. The most important question is about a behavior of connected in some way people, for example social groups, social movements, etc. How does it happen that we can be organized in harmony in a one situation, and started to be long term conflicted in any other?

The ability to cooperate in collective action gives a great chance to the humanity. The given promise of scientists who studies the possibilities of a crowd management has being taken on by the new technologies experts. The Internet is starting to being considered as nearly an ideal tool-platform for supporting the peculiar social practices in the Cyberspace. A Cybercommunity, a virtual community, an Internet group, e-group, e-community, e-social networks, a smart mob, a flash mob, are among the most used and cited phrases in a given context literature (Willson 2001: 650). This should come as no surprise when we think about a still increasing number of Internet users who creates a new meaning of the world collectivity. A physical proximity is replaced by a virtual coexistence which touches the great amount of people around the electronic-based world.

“Community. It’s a world we all use, in many different ways, to talk about...what? About belonging and exclusion, about ‘us’ and ‘them’. It’s a common sense thing, used in daily discussions, in countless associations, from ‘care in the community’ to the Community Hall; from ‘Community spirit’ to the ‘Business Community’ ... Many of us would lay claim to belonging to at last one community, whether it is [...] the ‘local community’ where we live. The term community is not only descriptive, but also normative and ideological: it carries a lot of baggage with it” (Bell 2001: 93).

A Cyberspace has opened up for a new kinds of collective action and a new forms of commonality. The term community is the most revered notion in a sociology. The reasons should be seek in a great technological change which has determined the form of social patterns. We, as a humankind generally, tend to come back from the strength-tied collectivity towards the weak-ties collectiveness (Marc, Kollok 2000: 295). The acts of social anomy impacts on the ways we try to find even a symbolic synonym of the well-know living together

in past. Unwittingly the social life moves to the Cyberspace where techno-cultural forces reactivate the future sense of e-commonality. At the same time, a real life communities seem to be under attack by postmodern authorities who criticized the sense of human to human relations. The first plan of attraction is being taken by a technological relations between computers and humans, computers to computers, humans to posthumans, at last posthumans to computers. The cyborg is becoming as a new ontology of life, as well as a matter of politics and government power.

The cybercommunity is a network of common senses, values, qualities, identities, ideas, goods, experiences, feelings. It is a common hallucination and illusion of being together tied by a some kind of social glue with not really known cybercitizens. Community has achieved a remarkable flexibility in its abilities of possible using. It could be as well the great political term. The virtual community could be also defined as a simulation of community, as the product of our minds the same like thought, will, word which has the great power of creation.

As sociologists we should be prepared to find community under a wide variety of circumstances. Mobile communication devices, peer to peer methods, and a computation-pervaded environment are making it possible for groups of people to organize collective actions on a scale never before possible.

Cyberculture

A notion of culture is one of the most used and discussed in social sciences. How can we define culture? The humans are social creatures and they are able to create special senses and symbols of the meaning of life. A Culture is an example of the common base that enables people to make a common sense of the community. A culture provides the frame of a common context of sociality. This context has many aspects and many horizons of a social being. The frames of references are those that creates the special kind of humanity.

How can we then define the cyberculture? Is it a kind of a new common base of senses? What makes it differ from the term culture without any prefix at the beginning? Is it a kind of subculture or counterculture taking plays in cyberspace? Maybe the cyberculture is only an example of an electronic version of the senses of reality? Is it possible to rethinking the meaning of the culture for humans and create a new model of communication? The cyberculture might be also considered as an example of the cognitive culture (Miczka 2010: 211). The electronic communication is based on a text and words (Miczka 2010: 207).

“..At the end, just before he made his final cast with the filament, I saw something in his face, an expression that didn't seem to belong there. It wasn't fear and it wasn't anger. I think it was disbelief, stunned incomprehension mingled with pure aesthetic revulsion at what

ha was seeing, hearing-at was happening to him...There was a gap in the floor in front of him, and he went through it like a diver, with a strange deliberate grace, a defeated kamikaze on his way down to Nighttown. Partly, I think, he took the dive to buy himself a few second of the dignity of silence. She'd killed him with culture shock (Bell, Kennedy 2001: 181)“.

The cyberculture can be define both as a kind of a subculture, a counterculture and a global senses culture. The context of meanings is still being recreated and renegotiated by groups of people who has something in common which distinguishes them in a significant way from the members of other social groups, social circles, social networks, etc. The common base is being created on a frame of common practices, problems, interests, ideas. The cyberculture could be examined as a kind of subordinate, subaltern and subterranean.

“With the development of the Internet, and with the increasing pervasiveness of communication between networked computers, we are in the middle of the most transforming technological event since the capture of fire. I used to think that it was just the biggest thing since Gutenberg, but now I think you have to go back farther...In order to feel the greatest sense of communication, to realize the most experience..., I want to be able to completely interact with the consciousness that's trying to communicate with mine. Rapidly... We are now creating a space in which the people of the planet can have that kind of communication relationship (Smith, Kollock 2000: 168)”.

The cyberculture is the culture of a global communication and a relationship. Distinct electronic formations of social networks are more broadly connected to the digital technology. The boundaries of the cyberculture are difficult to define. We use this term in a very flexible way what can be rather controversial. The term often incorporates an implicit anticipation of the future. The cyberculture is the culture of future. The future social condition will be connected with the automation and computerization. The cyberculture is still arising from the electronic social spaces as a culture that is directly mediated by the computers.

Numerous specific concepts of a cyberculture have been formulated by such authors as Lev Manovich, Arturo Escobar, Fred Forest, Lawrence Lessig, Manuel Castells, Howard Rheingold.

Conclusions

Are we all cyborgs, cybernetic organisms and hybrids of machine and organism acting in the cyberspace? Does the present human is a creature both of a social reality and an electronic embodied fiction? Maybe the boundaries between a science fiction and an offline social reality are just an optical illusion and a global hallucination? Contemporary online communities, social networks, etc., are full of cyborgs – people who cooperates with machines and fabricates a new kind of hybrids- posthumans chimers. The cyborg is becoming

the ontology of the future. The Internet user is an example of a cyberbody. The experience of being immersed and unified with the electronic illusion produces the post-cyber-bodies. The sociological understanding of the most often used terms: a social space, a social activity, a collection action, a community, a body, an identity, needs to be redefined. This point of view opens the way towards the cybersociology. We need the cybersociology.

Bibliography

1. Balsamo A., *The Virtual Body in Cyberspace*, [in:] Bell D., Kennedy Barbara M. (edited by), *The Cybercultures Reader*, (2001), Routledge, London-New York.
2. Bell D., *An introduction to Cybercultures* (2001), Routledge, London-New York.
3. Donath Judith S., *Identity and Deception in the Virtual Community*, [in:] Smith Marc A., Kollock P. (edited by) (2000), *Communities in Cyberspace*, Routledge, London-New York.
4. Mele Christopher, *Cyberspace and disadvantaged communities: the Internet as a tool for collective action*, [in:] Smith Marc A., Kollock P. (edited by) (2000), *Communities in Cyberspace*, Routledge, London-New York.
5. O'Brien Jodi, *Writing in the body: gender (re)production in online interaction*, [in:] Smith Marc A., Kollock P. (edited by) (2000), *Communities in Cyberspace*, Routledge, London-New York.
6. Miczka T., *Ikonizacja słowa w kulturze- Fakty, teorie, domysły*, [w:] Transformacje. Pismo interdyscyplinarne, 2008-2009, Warszawa.
7. Stelarc, *From Psycho-Body to Cyber-Systems: Images as Post-Human Entities*, [in:] Bell D., Kennedy Barbara M. (edited by), *The Cybercultures Reader*, (2001), Routledge, London-New York.
8. Willson M., *Community in the Abstract: A Political and Ethical Dilemma?*, [in:] Bell D., Kennedy Barbara M. (edited by), *The Cybercultures Reader*, (2001), Routledge, London-New York.

THE NETWORK PERSPECTIVE OF TRANS-BORDER CO-OPERATION

Abstract

The author of article undertakes the subject matter of co-operation transgranicznej leaning on social nets, as new, innovative form of organization of social life, political czy economic. It underlines, that the partnership the leaning on nets transgraniczne is on challenge the answer and the difficulty in organization this type of co-operation, bringing in this the way row of advantage every from entering with me the reports sides, simultaneously limiting the costs and levelling the barrier. The object of article are moreover the analysis of social nets as well as the network social capital as key supply in this type of co-operation.

Key words: *Social capital, Social Network Analysis, The Network Perspective of Trans-Border Co-operation, Social Networks, Society of Network.*

Introduction

Situated near border of you the growth of meaning of areas, and growth the different kind of forms of trans-border co-operation simultaneously the cause, that questions these are the object of thorough theoretical analyses and the methodological different fields of science. Partnership trans-border is one of key elements of present policy of regional development. It was one should turn attention, that the place and the meaning of countries belonging to European Union in large degree depends from their report from neighbouring states, which confirms how the rational trans-border co-operation. "It can contribute she to overcoming of negative results of peripheral position and of regions laid after both sides this border isolations" (Kosiedowski 2009: 15).

The clear gap in literature of object steps out in range of trans-border co-operation the from areas of Eastern Europe. At present, when politician developmental pressure lies down on improvement of relations European Union from laid in the east Europe states, necessary extension on subject knowledge this co-operation, way on her is effective leadership. This article present portraying innovatory method the realization of partnership leaning on nets after part to fill what can gap it steps out in problems of object.

Social Network Analysis

From tens summers works with range many sciences import to affirming, that world be constructed round social nets. The analysis of net occupies among many the theory the essential place as it treats to investigation of examples of report among objects of social structure as key her components. George Simmel saying we about social structure have conviction, that she is built with report and connections among objects. Opinions of this type require therefore, to thoroughly and to to look on investigative method what is network Social Network Analysis (SNA).

The Social Network Anasyllis is innovative test of exhibition of dynamics of processes of integration, co-operation what have place in present society. It is key her advantage the

possibility of exhibition of nature of report setting among participants, the actors of political, social, economical and cultural processes.

The Social Network Analysis reaches his beginning years 40 - these XX age, when the investigative method comes into being the called sociometry, servant to description of structures and the report of transport, information, co-operation in group. Creator sociometry was Jacob Moraine, Austrian sociologist, psychologist, living on breakthrough XIX and XX age. According to Jacob Moreno " the method organization of society, the setting in him processes and the pathologies this the direct result of elementary social structure, speaking in net of report between participants of social life" (Bendyk 2004: 263). Sociometry represents in group the graphic introduction of relations, report, for help which it it was can was get to know in group relations, to disclose clique, to take down formal connections and informal, to compare official and unofficial channels information.

Investigations in range of network analysis hug their range three currents:

- the investigation of egocentric net, leaning on this, what the studied individual tells on subject his contacts
- created by participants of net the investigation of system nets and relating the structure of net
- investigation of diffusion, that is types and the forms of flows of net (the Dictionary of Sociology and Social Sciences 2005: 306-307).

In development of network analysis the essential contribution put Richard Emerson, which tied with network analysis the theory of exchange. The of exchange illustrating between actors the form of relations network analysis in result came into being (Turner 2006: 325-334). Sentence Emerson's social structure be built with report of exchange what set among actors aiming to enlarged one's supplies. She continuator of Richard's Emerson was Karen the Cook which analysed between different: leading to this conditions, that the actors in nets get involved in exchange, the influence the network centrality on distribution of power as well as the dynamics of indirect exchanges and direct (Turner 2006: 368).

Working out method SNA sociologists formulated opinion, that definite reports world be organized guided as gathering of points joint creating the same net. Examples and configurations in net depend from their propriety. It creating therefore any configurations network was one should take under attention of propriety what we are going to analyse. The most important with them they are: the number of connections what exists among points in network, steering, that is supplies swim direction in what in network the, reciprocation of connections, strength, thickness and given position, equivalence of connections understood,

platforms, mediation in network, network centrality, as number different positions (Turner 2006: 607-613).

Network describes definite structural conditions, in which points, called with knots be related with me in manifold and folded method. Beside nodal points and flows exist connections also, and therefore this, which crosses between knots. Networks show many features, they can be centralized, decentralized or distracted, limited or unlimited, finished or spreading.

Present world in which workings alternate social, political, economic and institutions be organized guided round connections network, from here thesis, that we have to deal with from network society today. Configuration and the character of net is varied and conditioned with different factors (for example historical, cultural) then however network form is the new form of organization functioning institutions contemporarily, workings, itp. Created form fluently, systematically, step after step, across realized working, projects, intensive social contacts. The functioning in frames of net this passage from throwed on by order of superior authority the norms, independent selections, negotiation, to space of mobility, the growth of contacts, possibility of creating and the management the social networks.

Society be leaning on flow of information, in contrast to industrial society, capitalistic. Moreover capital and goods, in this information, knowledge, territorial borders swim with more and more larger liberty innovation, penetrating cutting, it, crossing by it. The thanks the development of communication technologies (the computers, Internetu, telecommunication) possible the instant flow of information is, which reorganizes the notion of space and the time. "The networks society is always "here and now" (...). In this the sense the human experience of time in network society is timeless, and devoid places of putting (Barney 2008: 41). The type the power in this be connected the society with function of access to net closely and the control of flows what in her set. "The access to significant networks (for example the having the status of knot) it is the minimum condition social, economic the and political participation (...) however the lack of access both it reflects how and the act of exclusion reproduces (Barney 2008: 41). The individual in space joint for help of communication technologies points create the area, which Manuel Castells defines as "space of flows". He creates the innovative, making possible simultaneously the exchange of information, knowledge on whole space of network society. The co-operating in frames of net organizations the, institutions, itp. create the field collective assembling all working interested. Such factors the functioning in frames of net be conditioned how: connection, becoming rooted and reciprocity (Powell, Smith - Doerr 1994: 360). The connection then the

effect of processes of exchange, co-operation what sets among actors in net. Becoming rooted results with social reports, conditioned also psychological factors, cultural and political.

The built on canvas of net structures generate formation new structures temporary, spatial, leaning on workings briefly - or long-wave. Logician network it is related from informative society closely, as informative technologies help functioning net, organized on different levels social structure on example local and global. It defines then name computer supported social network (CSSN).

The network model of organization of social life facilitates networked the governance, the depending on division of government functions on sector networks penetrating zone borders and territorial. The state, council, organs the private sector the non - governmental organizations full moon the part of knots in network, responsible for realization of definite tasks, flow of information. The networked governance strengthens the process of democratization and the decentralization reorganizing the way of holding in present the policy the world. Edwin Bendyk writes "networks unite co-operation and competition. Co-operation makes possible the realization of common aims. Every can do this, which be able to the best (Bendyk 2004: 50).

Social Capital and Social Networks. Network Capital

Present in literature of object the conceptions of social capital are diverse very, however the theoreticians' majority underlines, that the social capital is sure the kind the the binder which integrates society, making possible to him wide comprehended development. Social capital is object of many theoretical debates, as also practical. The questions come into being how to produce and to bear for development of regions the social useful capital, the societies, what are conditioning and the obstacle in his creating, as the society the, government, the institutions influence on creating the utilization or the destruction of capital (Jurczyńska-McLuskey, Wróblewska-Jachna 2008: 364).

The origin of deadline the social capital reaches the beginnings XX age, when after once first was used in 1916 year by L. F. Hanifana in Virginia in USA. In year 1960 he used him

J. Jacobs, meanwhile in 1977 year G. Loury. He took in summers 80 special meaning - these by P. Bourdieu and J. Colemana (Przygodzki 2004: 97). P. Bourdieu said, that social capital this existence and joining supplies what is possible thanks the occurrence among participants of net relationships, report. Capital this is the effect of investment strategies undertaken severally or collectively. In this the way the social capital will make possible increasing the existing supplies, and in consequence the improving of workings the the, achieving the advantage, reducing the costs. Sentence Coleman's social capital then community, social

structures which facilitate co-operation leaning on confidence, being with basis of existence of capital. The key for development of theory of social capital was the Putnam's theory which defines it as norm the confidence and the facilitating net the co-operation, cooperation, exchange, achieving the common advantages. It underlines, that "... the social capital is productive, it makes possible as achievement of sure aims which would not were give to reach him it if would lacked." (Putnam 1993, s. 258). Dimensions of capital are the connection among participants in net the penetrating ethnic, social, ideological, divisions the intensity (durable, intensive the or weak, single contacts) as well as the social location of capital. Capital this is productive, full moon the function of binder joining the institutions in mutual reports. In network perspective, about which the speech in above mentioned article, the social capital be captured as ability to common, collective working, resulting with relations the and social reports in frames of net.

W. Tsai said that about level of social capital testifies the quantity of new network connections what they create among organizations (Tsai 2000). Adler and Kwon by social capital understand "the supply for individual the and collective actors, created thanks to arrangement the and content of net existing in them connections less or the more durable social reports (Adler, Kwon 2000: 93). With point of network sight functioning the societies are the key component of social capital the net of connections (formal and informal) as well as the channels of logging of information and communicating. Social capital is supply about momentous meaning in functioning institution, organization, societies, itd., as the flow of information protects, it co-ordinates working, linking facilitates and continuing co-operation. Social capital brings definite profits, which can divide on: *economic* (np. the economic development, social protections), *political* (efficient np. the functioning the local institutions, proper development of local democracy), *social* (the solving the different kind of problems social m.in. in sphere of education, the health, social help, public safety).

Key for strengthener of co-operation the transgranicznej is the social pier capital, answering for building of net among diverse social groups, permitting to unite working over social, cultural, geographical, political divisions. He be liberates simultaneously accumulated in net energy and it near this creates working innovative. Basis of forming the social nets and institutional open social capital is (bridging social capital) strengthening contacts and co-operation, leaning on loose connections, placed in varied social spaces.

In the theoreticians' opinion, the explorers of social capital, network of social contacts, exchange of information and the goods this the main attributes, components of social capital. Sentence Nan Lin's is this potential social reports also, which enlarge chances on winning and increasing for actor key supplies in net. Using for waited advantages these supplies the state

the realization of possessed capital. The vastness is the measure of network capital, that is the spatial range of contacts in dimensions local the as well as thickness, that is the frequency of contacts. It facilitates at present then the e-mail as tool to sending and the selection of information, knowledge, innovation. Possible enlarging network supplies is thanks to membership to different institutions, social structures. The co-operation the social capital be understood as potential rooted in social structures that is the nets of contacts between subjects as well as the social norms that is the confidence, social solidarity. B. Lewenstein and M. Theiss says that in analysis of network capital with variables to investigations can be:

- the building of net - what subjects are the members of net what is their variety, spatial schedule of net, frequency of co-operation, the flows between subjects, the direction of initiatives, flows in net, the informal contacts in net
- the dynamics of net - the formation the new subjects and including of their to net, the presence of existing subjects in net as well as the set - back of co-operation between subjects
- the effects of workings in net
- the degree of confidence / the valid norms in net.

We in setting on social planes interactions have to the deal with with negative social capital, used to realization of own advantages, businesses, cost different also. It is then the mechanism of privatization of space social workings (Matysiak 2006: 245), the seizing of elements of social structure.

In network analysis negative social capital be built round cliques often, informal groups, related with me not always transparent workings. Negative social capital produces in grounds of social system distrust, causing limiting co-operation the, applying the additional forms of protection of workings, partners' choice from definite familiar's circle, close. Material losses, reduction of prosperity, domination of one subject over second can be with cost of negative capital (the atrophy of partnership).

In conclusion we can summing up to affirm, that social capital plays in huge part trans-border co-operation because: it enlarges ability competitive environments local; thanks to network reports (perpendicular and especially horizontal) the leadership of innovative workings facilitates; across producing the norms and the social enlarging the feeling of membership principles and it reduces from region the identity the costs of transaction and co-operation; the flow of knowledge facilitates, innovation and skill; the undertaking the decision facilitates as well as expectation of workings of different. Undertaken the social capital of full moon the part of "mediator" of workings by actors of co-operation. The social capital gives the superiority the definite actors of net, resulting with access to information, control of her flow, mediation in the net which make possible extension and the supplement of hitherto exist

informative supplies (zob. Niesporek 2008). Social capital will favour mobilization and the activation of different institutions, organization, groups in range the undertaking of definite tasks in frames of network trans-border co-operation.

The Network Model of Trans-border Co-operation

It the present organization of trans-border co-operation at threshold XXI century differs from initial her forms begun in second the half the century XX which had on aim the close relations of states the set at variance with me in result second world war. Contemporarily the trans-border partnership reminds the network arrangements situated on space of states, the regions, cities, different centres of power with information, leaders dependences varied working on thing of development this co-operation.

In policy of development of trans-border co-operation one with main priorities is the network co-operation understood as creating and the development of durable networks of co-operation among organizations, institutions. It building structures and was can network connections therefore recognise for one of fundamental instruments strengthening policy sedate development, neighbourhood and partnership among regions. Organizational forms, institutional leaning on nets they facilitate achieving advantage, profits, without regard on conditioning (for example political), and they make possible the constructing the different kind of innovation simultaneously. The enlarged co-ordination is the advantage of network co-operation among knots of net also, the elasticity in undertaking, the planning and the realizing of workings. Net replaces as plane of contacts territory, co-operation among individuals, groups, institutions, causing, that the meaning of traditional theory of spatial neighbourhood disappears. It space and built on platform of net the time marks the ability to smooth and mobile undertaking the definite workings. " Immediate contact is in real time the effect of what as well as shift in different space" (Partycki 2009, s. 203).

Darin Barney pays back attention, that the network society treats to leaning on network transport societies, manageress with information, organizing and captured as form of organization the networks the and report relating social, economic the and political connections (Barney 2008, s. 37). It pays back the attention, that in society of net the every capitals and the goods (in this also the goods in figure of information, the innovation, knowledge) they in smaller degree contain in frames of solid territorial borders, and they more often swim freely among knots (np. the regions, institutions, markets) the net, cutting the every barriers and the borders. The flow of capitals (the knowledge, information, innovation) it facilitates the control of processes setting in network societies. The functioning in frames of net creates many chances and the possibility of development. How Manuel writes Castells: "The presence or absence in net and dynamics of every net there in relation to different is the

key sources of domination and change in our society (...)” (Castells 2007, s. 179, 468). Barney adds additionally, that: "the access to significant nets (having the status of knot) it is the minimum condition social, economic and the political participation in society of net” (Barney 2008, s. 41).

The network character of trans-border co-operation predominates over stiff, hierarchic structure the thanks mainly: using from many channels of co-operation necessary to introducing the innovation and born the elastic working, reducing the costs during activity, the reducing the degree of risk of undertaken workings, possibility of realizing on different spaces the policy of co-operation, planes, often inaccessible for stiff, hierarchic. The network becomes to observation with analytic tool, servants and the diagnostics of present of societies. "Networks marks frankness and ability to permanent widening. Ability shows to generate with one's complexity also as well as it tops with area of working man built all what” (Partycki 2008, s. 57). Social leaning on networks structures characterize on innovations with dynamism, frankness and change without wresting with equilibrium those structures, stability. Reports what set in frames of network arrangements the formed over borders with domination of relationships characterize the openness and the dispersion the every forms of activity, elasticity, enlarged accessibility to goods and the information. They enlarge skill of utilization of these features the competitiveness of regions, making possible conquest the difficulty and distance the resulting with peripheral position of trans-border regions. Leaning on networks structures create new social morphology,, political new economic processes and social, modifying all fields of life. Network society does not create already one, compact the whole, it is as folded from autonomic areas system, fields, planes in grounds which social reports set. Every from these fields possesses the own system of value, the rules of conduct, working. Network leaning on technology structures shaped new form space-time, in which it is possible distant from me without loss of time the co-operation of subjects. Sławomir Partycki writes "Action and they follow reaction almost simultaneously. The working the man be realized as with speed of flow of information in arrangements the informatique (Partycki 2006: 200).

The , processes realized in frames of network structures, and the network trans-border co-operation is such, leaning on knowledge the and information the have the character, flat and variable structure, connected with surroundings in what closely they function. Clever to changes, elastic, adjusting to altering surroundings, conditions, can to function in diverse, unstable surroundings what is doubtless region transgraniczny. Net facilitate formation organizational forms leaning on together propagated opinions, values, which is essential in building durable, precise trans-border co-operation. To attribute significant part in creating the network model of co-operation mighty community local, which close social interactions,

promoting frankness and to contribute the skill of co-operation, strengthening details, formation attitudes proobywatelskich they can to consolidation of co-operation leaning on wide the comprehended idea of social partnership.

Summary

Manuel Castells is sentence, that society be constructed round flows: the , flows organizing the interactions, flows of paintings, sounds flows of capital, flows of information, flows of technology and the symbols. Flows (...) they are the expressions of processes predominant in our economic life, political and symbolic.(Castells 2007, s. 412). Flows of this type the trans-border co-operation be subjected also as form the, initiatives undertaken workings for civilization development the, technological, elevation of competitiveness of areas laid in zone together trans-border. The social capital plays in network the essential part this type of co-operation, as facilitating factor and enabling the creating the structures and the network connections, flow of information and the knowledge as well as many different factors strengthening the realizing the policy of sedate development, partnership and the neighbourhood, what is for example trans-border co-operation.

Present world be organized guided round the networks which to varied enabling supplies the part of informative channels, access and facilitating in political range co-operation social, economic, cultural. Participation in networks reduces costs undertaken workings, the degree of risk reduces, it enlarges competitive possibilities and developmental chances. The functioning in grounds of social networks permits to cross every barriers and borders, undertaking decision, expectation of workings of different actors of net facilitates. The social, written in network logic, as social supply, capital brings the definite economic, political, social, profits it facilitates the co-ordination of tasks, it mobilizes and it activates in networks of co-operation the participants. The trans-border co-operation the leaning on network logic enriched in social capital it is the, factor enabling way and strengthening the realization of policy coherent the and sedate development, partnership the and neighbourhood, written in frame, preference working of European Commonwealth.

Bibliography

1. Adler P., Kwon S. W. (2000), Social Capital: The Good, the Bad and the Ugly, In: Kwiatkowski M., *Aksjonormatywne aspekty kapitału społecznego*, In Januszek H. (2005), *Kapitał społeczny we wspólnotach*, Poznań, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej
2. Barney D. (2008), *Society of networks*, Warszawa, Wydawnictwo Sic!
3. Bendyk E. (2004), *Antymatrix, Men in labyrinth of network*, Warszawa, Wydawnictwo W.A.B.
4. Jurczyńska-McLuskey E., Wróblewska-Jachna J. (2008), Institutional networks as social capital in management regional development, In: Szczepański M. S. i inni,

- Human and social capital and competitiveness regions*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
5. Kosiedowski W. (2009), *The borderland in track of alternatively. The development and the trans-border co-operation of regions of Eastern Poland and the neighbourly states in context of European integration*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK
 6. Lewestein B., Theiss M. *Investigation social capital in status nascendi*, http://www.pts.amu.edu.pl/_lewenstein_theiss%20kapital_in%20statu%20nascendi.pdf
 7. Matysiak A. (2006), Negative Social Capital , In: Partycki S. (2006) *New economy and society*, Lublin, Wydawnictwo KUL
 8. Niesporek A. (2008), The place and the functions of the social capital in sociological theory In: Szczepański M. S. i inni (red.), *Human and social capital and competitiveness regions*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
 9. Partycki S. (2006), The Network Society and the Social Teaching of Catholic Church In: Partycki S. (2006) *New economy and society*, Lublin, Wydawnictwo KUL
 10. Partycki S. (2008), The Nature - the Culture in World of Network In: Partycki S., *Culture versus market*, Lublin, Wydawnictwo KUL.
 11. Partycki S. (2009), "I" in cyber-space of network, In: Partycki S., *E - economy, e - society in Central and Eastern Europe*, Lublin, Wydawnictwo KUL.
 12. Powell W., Smith-Doerr L. (1994) In: Partycki S.(2005), *Outline of theory of sociology economy*, Lublin, Wydawnictwo Naukowe KUL
 13. Przygodzki Z. (2004), The meaning of social capital in development, In: Jewtuchowicz A., *The Knowledge, innovative, enterprise and the development of regions*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
 14. Putnam R. (1993), *Democracy in working. Civil traditions in present Italys*, Kraków-Warszawa, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego.
 15. *The Dictionary of Sociology and the Social Sciences* (2005), Warszawa, Wydawnictwo PWN
 16. Tsai W. (2000), Social Capital, Strategic Relatedness and the Formation in Intraorganizational Linkages, In: Chądzyński J. i inni (2007), *The region and his development in conditions of globalization*, Warszawa, Wydawnictwo CeDeWu
 17. Turner J. H. (2006), *Structure of Sociological Theory*, Warszawa, Wydawnictwo PWN

SELF-ORGANIZATION IN TERMS OF A NEW APPROACH TO THE INTERACTION BETWEEN THE USER AND THE CREATOR OF THE INTERNET SERVICE

Abstract

Self-organization is a phenomenon considered on the basis of many different sciences (physics, biology, economics, mathematics, etc.). Constructing a theory about this phenomenon in sociology is extremely difficult. Many problems have arisen primarily to define the limit and scope of this phenomenon. Social scientists' interest in this issue has increased with greater observability structures based on self-organization. Undoubtedly, this increase of observability correlates with the development of tools that are currently used for making initiatives in the field of self-organization. This tool is the Internet. The purpose of the article is an attempt to approach the essence of self-organization and definitional clarification of this concept. In the context of explanations of terminology the article presents typical network communication solutions for generating self-organizational behavior. The organization and network structure appears in a natural way to serve self-organization. This new communication tool facilitates the creation of large groups in a spontaneous way and reduces the cost of coordination. Specific field for the development of social self-organization in an unimaginable dimension as yet is the second generation of the Internet (Web 2.0). The primary structure of the online environment (Web 1.0) did not provide for such use of this tool, which would serve self-organization and coordination of social action.

Key words: *self-organization, network communication, Web 2.0, coordination.*

Within the last 10-15 years we have been observing a significant increase of researchers' interest in gaining more clarity in a range of processes, which are described by a common prefix 'self'. The most representative of the phenomenon within the range of this group of words is undoubtedly the process of „self-realization”. It seems amazing that this effect is being treated more as one of scientific innovations and less as a subject of scientific studies. This problem regards to sociology in particular. Scientists attending the issue of self-organisation represent mostly biology, then psychology and economics. In the grounds of questions, regarding to this effect, lies a problem how to understand the process of life, therefore how to understand the functioning of live systems. Many aspects referring to self-organisation allows to shed light on problems still remaining in a sphere of mystery, such as evolution, maintenance of system, conscience, artificial intelligence (AI), social and technical systems (Mishra, Zwierlein 1994: 1). Self-organisation occurs on all world's complexity levels, from physical to cultural systems. It refers to problems of synergetics, neuronal networks, non-linear dynamics. One may wonder if the idea of self-organisation is not the key to mankind subsistence. Confirmation or denial of that fact demands very detailed studies over this effect, though. The nature hides its methods of organisation and devices of autoreflexion, self-reference, self-production, self-maintenance and self-organisation, which secure nature with stability, survival and growth processes.

Term of self-organisation

While analyzing the term “self-organisation” one should refer to terms such as order and organisation. The first of them signifies a certain pattern, the second – a process.

Organisation may produce order, though it will acquire dynamic characteristics. Organisation is thought as a process, which conduces to something. Self-organisation is a process of making order without witting project, in which some orders appear spontaneously in a system with no direct external control. It means that that order arises within the system and at the level we are considering. It cannot be referred to external influences neither to lower levels of the system (Saunders 1994: 144). Therefore we have to work on the level of phenomenon. This fact is also stressed by Francisco Varela, who indicates that self-organisation can be taken as natural system as a behaviour characteristic for special class of systems, which show the mechanism of creation of an organisation and allow to understand it (Varela 1984: 25). It should be emphasized that while observing the effects of self-organization we don't expect that something was ascertained earlier, that there was some earlier forethought, previous forces, impulses, purposes (Riedl 1984: 42) .

Self-organizing we call “processes or systems, which, by dint of some preliminary and narrowed conditions, arise spontaneously in individual states or sections” (Hejl 1984: 62). This definition points to few significant decidings. Firstly, self-organizing can be taken as a process, therefore it is not confined in one occurrence. It can also create a system, that is consisting of mutually connected elements, which account for entirety able to function in a certain way. In the consequence of that fact there are following features of self-organizing systems: entropy (specified measure of array), homeostasis (the tendency to maintaining functional balance), exchange of information with ambient, morfostasis (the tendency to maintaining structure), morphogenesis (the tendency to changing), incidence of regulation processes (feedback), equipotentiality (the rule, which says that reasons coming from the same source can cause different results) and equivalency (the rule, which says that one can come to the same results from different sources). Other consequences of such interpretation of self-organization is spontaneousness of these processes (being the most often named feature, though, which has to be underlined, not enough for specifying this term) and presence of certain preliminary and narrowed (not universal) requirements of self-organization. Those conditions are characteristic for specific states or sections, which points to already mentioned necessity of going through this process on the level of effects.

Web 2.0

The interest of social explorers in issue of self-organization has risen with bigger number of observations of structures based on it. Undoubtedly this growth of observations stays in correlation with development of tools, which nowadays conduces to taking up initiatives from range of self-organization. This tool is the Internet. The most characteristic feature of the Internet is its ability to spontaneous coordination, independent from external

subject. In the net general order comes from interactions between users (Nowak 2006). Self-organizing initiatives begin to win competition with hierarchical organized structures. Unprofessional groups organize themselves, create something new and they reach high quality. In the range of self-organization the action force is strong motivation, which concludes from free willing participation in these structures and awareness of belonging to a group, which one can identify with. Hierarchical organized Internet structures do not have that power coming from free willing, spontaneousness and identification. Nowadays observed growth of meaning of initiatives institutionally unorganized points that traditionally organized systems turn out to be unable to react fast to occurring changes. The biggest problem of these structures is the necessity of covering costs connected with coordination of actions. Structures which come from self-organization do not have these problems, because they are able to coordinate work of groups, which creating has never been so easy (Shirky 2008). Unprofessional groups organise themselves, they create something new and achieve high quality. It should be stressed that the space to the growth of social self-organisation on unimaginable scale is second generation Internet – that is Web 2.0.

The primary structure of Internet environment (Web 1.0) did not anticipate such usage of this tool, which helps self-organization and coordination of social actions. Web 1.0 was a one way model in which the leading role belonged to the creator of the service, who was its founder and editor. That structure assumed passive participation of other users, whose role was reduced to reading and receiving information without possibility of interfering into the content. Web 1.0 did not show any signs of interactive features, just like previous media – books, magazines and, up to some moment, also television. The Internet like any other communication tool evolved and converged.

This what we call today Web 2.0. can be described as “new paradigm in interaction between user and creator of the service” (Piotrowski 2008: 86). The structure of web sites did not change, but the way of using resources in the Net has. In case of Web 2.0 we talk about full communication process, containing an element of feedback (before Web 2.0 communication in the Net was based on single communication acts). Web 2.0 is a rather young term – it was used for the first time in 2008. It means role limitation of creator of the service “mainly to creating its infrastructure, tools and solutions enabling users filling the service with content themselves” (Piotrowski 2008: 85). Content delivered by the users has a special function here. Web 2.0 is treated like a new trend changing approach to using the Internet, and also as a attitude which cannot be reduced only to technology (Kotula 2007: 183).

Introducing of Web 2.0 was an attempt to solve one of the biggest problems regarding the Internet: excess of content, which is not orderly and catalogued appropriately. The user often has an impression that the content was “thrown into the same bag”. Web 2.0 leaves this matter also in hands of the users, who, instead of using settled stiff sections, can put information in order on basis of tags (flags in form of keywords). This solution allows to classify the content efficiently and in a more diverse way. This rule called falsconomy enables labelling material by community of users with use of tags.

Referring to the phenomenon of new approach to interaction in the Internet one should pay attention to few characteristic features of this model. One of them, which is a certain preliminary requirement, is decentralisation. It can be referred mainly to two aspects: co-sharing (of knowledge, music, files, pictures etc) and co-responsibility. In society, in which knowledge becomes the most desirable social and economic resource, we realize more often the consequences of quite obvious statement that no one knows everything, but everybody knows something. A. Schütz writing about social distribution of knowledge paid attention to a fact that the element of our colloquial thinking is knowledge about individual differences in range of owning knowledge (Schütz 1984).

It seems that this awareness manifests particularly in the Internet, where users share willingly with others co-creating sets of information needed by all. Undoubtedly simplicity and speed of sharing knowledge in the Net is additional factor contributing to universality of this phenomenon, but the key meaning for present shape of actions taken up in the Internet has co-responsibility. Despite occurring examples of wikivandalism the users react rapidly on such actions. C. Shirky explains, on example of Wikipedia, why vandalism is not able to destroy the actions for which the users feel co-responsible: „nothing is more frustrating to a vandal than investing energy to change something and then have the effort disappear in seconds. Evidence that enough people care about an article, and that they have both the will and the tools to quickly defend it, has proven enough to demoralize most vandals” (Shirky 2008: 136-137).

Another feature of Web 2.0 is modularity, which is creating complicated combinations of simple components (Kotuła 2007: 185). In practice it means gathering information from many sources and mixing it in such way to create a new product.

Participation is the strength of Web 2.0. In this model of communication the user is better understood and treated with priority. The previous system of communication was anachronistic, because it based on central position, central planning, and such solutions in virtual communities arouse resistance. Virtual communitarians, as M. Castels calls them,

between whom communication is free, decentralised and hierarchical, build communities, which produce spontaneously self-regulating and self-organizing mechanisms.

Bibliography

1. Hejl P. M., Towards a theory of social systems: self-organization and self-maintenance, self-reference and syn-reference, H. Ulrich, G. J. B. Probst, Self-organization and management of social systems. Insights, promises, doubts and questions, Springer-Verlag 1984.
2. Kotuła S. D., Web 2.0- współczesny paradygmat Internetu, [w:] Oblicza Internetu. Architektura komunikacyjna Sieci, red. M. Sokołowski, Elbląg 2007.
3. Mishra R. K., Zwiernlein E. (eds.), On self-organization. An interdisciplinary serach for a unifying principle, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 1994.
4. Nowak A., Krejtz K., *Internet z perspektywy nauk społecznych*, [w:] *Spoleczna przestrzeń Internetu*, Batorski D., Modry M., Nowak A. (red.), Wyd. SWPS, Warszawa 2006.
5. Piotrowski M., Sieć 2.0 i Kultura 2.0- specyfika nowego podejścia do komunikacji w Internecie, [w:] red. M. Wawrzak-Chodeczek, *Komunikacja społeczna w świecie wirtualnym*, Toruń 2008.
6. Riedl R., Self-organization: Some theoretical cross-connections, H. Ulrich, G. J. B. Probst, Self-organization and management of social systems. Insights, promises, doubts and questions, Springer-Verlag 1984.
7. Saunders P. T., M. W. Ho, Self-organization, catastrophe theory and the problem of segmentation, R. K. Mishra, E. Zwiernlein (eds.), On self-organization. An interdisciplinary serach for a unifying principle, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 1994.
8. Schütz A., Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania, [w:] E. Mokrzycki (red.), *Kryzys i schizma. Antyścjentyczne tendencje w socjologii współczesnej*, PIW, Warszawa 1984.
9. Shirky C., Here comes everybody. The Power of organizing withuot organizations, Penguin Book, 2008.
10. Varela F., Two principles for self-organization, H. Ulrich, G. J. B. Probst, Self-organization and management of social systems. Insights, promises, doubts and questions, Springer-Verlag 1984.

E-LEARNING, DISTANCE LEARNING, COMPUTER-ASSISTED LEARNING - THE DEFINITIONAL PROBLEMS

Abstract

In today's knowledge-based economy, far-reaching computerization and technology progress, new ways to improve skills gain bigger importance. The development of information technology enabled the introduction of innovative solutions to education, so that education has become more accessible, more efficient, more common. The necessity of physical presence in the classroom is no longer restricted. In the virtual world the knowledge transmitted by the computer and the Internet stimulates a new quality of educational services geared to the needs of their customers and to the demands of the changing world. The article takes up the e-learning issue in the context of its definition. It draws attention to the different terms, often treated as synonyms, and is an attempt to identify the boundaries between them. The development of modern methods in education creates and defines the need for them in a precise and systematic way. The application of innovative, diverse information technology on the education market creates a question of the evolution of e-learning and the ways of understanding it. Following a statement of terms such as distance learning, computer-assisted learning, online learning, and after a clarification of their meaning, a definition of e-learning has been developed, which takes into account its main characteristics and distinguishing features.

Key words: *e-learning, distance learning, computer-assisted learning, new technology, education.*

Knowledge-based economy, human capital, modern technology, computerization, life-long learning are concepts that significantly influence the shape of the modern world. Knowledge, which is naturally an integral part of each of these concepts, plays now a more and more important role in all economic activities, and is becoming the greatest value which determines success in terms of individual, institutional, corporate, regional, national or global level. The recognition of this fact led to an increased exploration of new ways of acquiring knowledge, through which education has become more accessible, more effective, more common. The answer to today's needs is e-learning.

E-learning is a system which, like everything that is happening around us, is subject to constant change. In the literature we find many definitions of e-learning, each of them in its own way captures the essence of the subject, it emphasizes its various features. However, in the context of the increasingly rapid development of information technology, we can wonder whether applying the term e-learning to what this term meant several years ago and to what it means today is not a mistake or at least some shortcoming that requires a new interpretation. Another question concerns the very term - whether it is appropriate to use as interchangeable synonyms various concepts, such as e-learning, distance learning, computer-assisted learning, remote teaching or online learning?

In the popular understanding of e-learning, two main characteristics come to the fore: use of information technology and distance learning. Due to these two features different authors define the concept of e-learning in different ways. The definitions presented by them can be divided into two groups: the first, contains definitions which refer to the supply of

training content by means of a computer, and the second group stresses distance learning via computer.

Examples of defining e-learning in the first group are the following:

- “delivering digital information and study materials to people through the electronic media” (Tynjala, Hakkin 2005: 319);
- “the delivery of course content via electronic media, such as internet, intranets, extranets, satellite broadcast, audio/video tape, interactive TV, and CD-ROM” (Selim 2007: 397)
- “e-learning is the use of telecommunication technology to deliver information for education and training” (Sun 2008: 1183).

In the second group e-learning is defined as (Woźniak 2009: 33):

- Web-based training - is an innovative approach to distance learning in which computer-assisted teaching is transformed by online technologies, the Internet and corporate intranets. E-learning courses in this sense may be based on network resources such as texts (lectures, notes, case studies, questionnaires, tests), audio, video, animation, graphics;
- E-learning is the latest term for what previously was known as distance learning;
- A term relating to learning technology, which uses the possibilities of combining the learning delivered and received mainly through the Internet, intranets, extranets and network;
- Situations, in which a person learns at a distance via the Internet using technology;
- Teaching using different methods, which common feature is the use of electronic information and telecommunications technologies.

Wozniak notes that if these terms were treated literally, the concept of e-learning would be extremely broad. If, for example, for the proper definition we have taken Mark Hyla's one, for whom e-learning is "any action that supports the training process, with use information and communication technologies", that would mean that e-learning would include even sending e-mail invitations for the learning course. To avoid such inconsistencies, it becomes necessary to restrict the concept of e-learning, so that at least the contents of training were made available via information and communication technology. However, it would still be too broad a use of the term "e-learning" as each use of a computer to read teaching materials would be treated as e-learning.

At this point there appears a problem of ambiguity of the term "information technology". This technology covers both a CD and an advanced educational platform that

enables communication in a synchronous mode. Therefore, is the use of the term "e-learning" in both of these cases not a mistake? For these two situations a distinction was proposed in order to distinguish computer-assisted learning, in which the computer is used to playback the contents of training, from e-learning in the strict sense, regarded as the teaching via computer communication through the Internet or online distance learning.

The second question which appeared in the preface of this study concerned the possible interchangeable use of various concepts under the banner of "e-learning." E-learning is often identified with education at a distance, but today e-learning is revolutionizing its understanding, moving the focus from books and notes provided for self-study, to text files, multimedia presentations, videoconferencing and high-quality audio-visual lectures enabling synchronous transfer of knowledge between customers located in different locations in the physical space.

Considering the question of learning without the physical presence of both the student and the teacher, the literature points out to its five generations (Meger 2008: 152-153):

1. Correspondence Education (XIX century) - the transfer of information was achieved through printed courses, contents prepared by the teacher and sent to the student by traditional post. A big impediment for a successful interaction was the long waiting time, which greatly limited the effectiveness of this method;
2. Education through the radio and the telephone (1920) - the transfer of verbal communication enabled faster acquisition of knowledge and in the case of phones, an equally quick response;
3. Education through television and satellite broadcasting (since 1950) – the educational content was provided had been enriched with pictures. The first television courses began to appear, they were focused on one-sided communication - interaction with the learners was practically impossible;
4. Computer-assisted education (1970) – it was in that year that for the first time electronic media was used for interactive transmission. Innovative attempts to use computers in teaching had already been reported, but their more widespread use in education occurred only after the introduction of microcomputers. Initially, in the eighties, computers were used to study their operation and programming. Only in the nineties did they become more widely used in teaching different subjects;
5. Education through digital networks and multimedia (XX / XXI century) - provides the possibility of interaction with images, sounds, colours. It is characteristic of e-learning, making use of modern technologies for a more efficient and effective transfer of knowledge.

The above-presented division clearly illustrates differences which have occurred in distance education over the past decades, and also it proves the irregularities that arise when distance education is identified with the concept of e-learning. The main feature of e-learning is the use of modern technology in the learning process, while distance education is possible without the use of innovative solutions, it was possible both in the BC era (before computer) as well as in the AC (after computer) era. Due to these circumstances, e-learning is treated as online distance learning, which clearly outlines the boundary between it and the correspondence distance learning typical of traditional educational systems.

Definitional problems in explaining the concept of e-learning also arise due to the possibility of it being implemented in many ways. These methods can be according to the following criteria (Wodecki 2006: 10):

1. Division according to the availability at the time:
 - Synchronous mode – live learning through electronic means of communication, such as instant messaging, chat, audio / video conferencing, virtual array. Synchronous communication in distance education systems has become possible only through the telephone, and on a large scale by using the Web. Cyberspace, by blurring geographical boundaries, allows for a smooth exchange of views between people located in different parts of the world;
 - Asynchronous mode - does not require the simultaneous presence of the dialogue partners, for example email, discussion forums, e-library of books and lectures recorded on video, the wider internet resources (including search engines). Communication in this case is postponed in time because of the need to wait for a response;
2. Division according to the techniques used:
 - Radio, TV;
 - Computer assisted teaching, such as multimedia courses;
 - Teaching using the Internet: as a set of information (web pages, search engines, educational videos, peer to peer programs), and through communication tools;
3. Division according to the student-teacher relationship:
 - Courses with the presence of a teacher;
 - Classes without a teacher but based on multimedia courses (software teaching);

- Independent learning based on a variety of information available in the electronic form, in particular the content of websites but also informal discussions on the network;
4. According to the relationship to traditional teaching:
 - E-learning as a complement to traditional teaching;
 - E-learning as a substitute for traditional teaching;
 5. Division according to the degree of formalization:
 - "formal" teaching closely linked to the university curriculum;
 - Informal learning - not being an integral part of academic teaching.

The division proposed by Wodecki recognized e-learning within a very wide range, it equally treats self-studies with the use of publically available multimedia courses (eg. courses on CD that can be purchased from every newsstand) with teaching on the academic educational platform, which enables two-way communication between the tutor and the student. Such communication, impossible in the first case, exhibits a number of significant features (Wierzbicka 2008: 141):

- informational - it makes up an expression of emerging problems and indicates the possibility of solving them;
- impressive - soliciting, motivating other users to act and to be more involved in the work;
- causative - initiates specific actions;
- expressive - it creates an opportunity to express emotions through the text or text characters (emoticons)
- metalinguistic - maintaining the relationship with the receiver and inducing to participate actively in the didactic process;
- creative - it allows to build new visions of the world.

The communicative function of modern e-learning distances it from other forms of distance learning and computer-assisted learning. Therefore, these concepts must be separated, and while speaking of e-learning, its definition must be restricted. The conclusions that result from the above considerations permit the following construction of a precise definition of e-learning: e-learning is a system of teaching – learning which by using modern technology enables the establishment of direct contacts between persons located in different physical spaces in order to transfer and acquire knowledge.

In the face of new concepts that create the climate and landscape of the modern world, such as knowledge-based economy, human capital, modern technology, computerization, life-

long learning, e-learning is seen as a response to the educational needs of the learning society. The general development of this form of education is also an expression of adaptation to the requirements of modern times - the increasing virtualization of the world, in which further areas of human activity are consequently transferred to cyberspace.

Bibliography

1. Hyla, M. (2007) *Przewodnik po e-learningu*. Kraków: Wolters Kluwer/ABC.
2. Meger, Z. (2008) Szósta generacja nauczania zdalnego. In: Dąbrowski, M., Zajac, M., ed. *E-edukacja dla rozwoju społeczeństwa*. Warszawa.: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.
3. Selim, H. M. (2007) Critical success factors for e-learning acceptance: Confirmatory factor models. . *Computers & Education*, Vol. 49, No. 4.
4. Sun, P.C., Tsai, R.J., Finger, G., Chen, Y.-Y., Yeh, D. (2008) What drives a successful e-learning? A empirical investigation of the critical factors influencing learner satisfaction. *Computers & Education*, Vol. 50, No. 4.
5. Tynjala, P., Hakkin, P. (2005) E-learning at work: teoretical underpinnings and pedagogical challenges. *Journal of Workplace Learning*, Vol. 17, No. 5/6.
6. Wierzbicka, A. (2008) , Komunikacja i etykieta językowa na zajęciach online, w: E-edukacja dla rozwoju społeczeństwa. In: Dąbrowski, M., Zajac, M., ed. *E-edukacja dla rozwoju społeczeństwa*. Warszawa.: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.
7. Wodecki, A. (2006) Po co e-learning na uczelni? In: Dąbrowski, M., Zajac, M., ed. *E-learning w kształceniu akademickim*. Warszawa.: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.
8. Woźniak, J. (2009) *E-learning w biznesie i edukacji*. Warszawa: Wyd. Akademickie i Profesjonalne Sp. z o.o.

Diāna Platāce, Inga Millere

PACIENTU APRŪPE AR INVAZĪVĀM IERĪCĒM LATVIJĀ UN SOMIJĀ

Abstract

Nurse plays a significant role for reduce of devices-related infections and that is a prerequisite for quality of patients' care.

To study the patients' care with invasive devices in Latvian and Finnish regional multi-profile hospitals was used a quantitative method- questionnaire (n=72) and qualitative method- clinically structured empiric research (n=122).

Observation results showed that an invasive procedures were recorded an average of 7% of Latvian and 100% of cases in Finland. In 75% (27/36) of cases the nurses confirmed that the urinary catheter should be changed at least once every 72 hours, however, observational data showed that the catheter was changed every 72 hours, only 6.6% (1/15) cases, respectively, in Finland, the results were - 47.2% (17/36) cases of questionnaire and 6.6% (1/15) cases of observation. In 41.6% (15/36) cases the nurses noted that the peripheral venous catheter is changed every 72 hours, but the observed data showed that the catheter change was only 25% (6/24) cases. Accordingly, the results of the study in Finland was 25% (9/36) cases of questionnaire and 25% (6/24) cases of observation.

Patients' care with invasive devices showed similar trends in frequency of catheter (urinary and peripheral venous catheter) exchange, which in most cases exceeded 72 hours. Overall, the Finnish hospital care for patients with invasive devices were organized and carried out more effectively than in Latvian regional clinic.

Atslēgas vārdi: pacienta aprūpe, invazīvas ierīces, invazīvas procedūras, infekciju kontrole.

Ievads

Invazīvas procedūras un pacientu aprūpe ar invazīvām ierīcēm ir māsas ikdienas darba rutīna, kas prasa piemērotas praktiskas iemaņas un augstu atbildības sajūtu. Māsai ir būtiska loma nozokomiālo infekciju, kas saistītas ar invazīvām ierīcēm, attīstības mazināšanā un tas ir priekšnoteikums kvalitatīvai pacientu aprūpei (Wilson 2006: 153). Atkarībā no pacienta stāvokļa smaguma un invazīvas ierīces (endotraheālas intubācijas caurulītes vai traheostomas, urīnpūšļa katetra, perifērā venozā katetra) esamības, kas būtiski ietekmē organisma normālos aizsardzības mehānismus, patogēnie mikroorganismi kolonizē invazīvas ierīces. Tādējādi nozokomiālo infekciju skaits reanimācijas, intensīvās terapijas nodaļās pārsniedz 20% robežu, no tām 40%- urīnceļu infekcijas, 15,8%- ar intarvaskulāriem katetriem asociētas infekcijas, 13%- nozokomiālās pneimonijas (Bennet, Brachman 1998: 456).

Darba mērķis, materiāls un metodes

Darba mērķis bija izpētīt pacientu aprūpi ar invazīvām ierīcēm Latvijas un Somijas reģionālajās klīnikās.

Pētījums tika veikts Latvijas un Somijas reģionālo daudzprofila slimnīcu reanimācijas, intensīvās terapijas (RITN) un ķirurģijas nodaļās, pielietojot kvantitatīvo pētījuma metodi- anketēšanu (n=72) un kvalitatīvo pētījuma metodi- klīnisku strukturētu empīrisku pētījumu (n=122). Ar strukturētas aptaujas anketas palīdzību tika noskaidrotas māsu zināšanas par nozokomiālo infekciju izplatīšanos ierobežojošiem un profilakses pasākumiem augsta riska

procedūru laikā (perifērās vēnas kanilēšana un aprūpe, urīnpūšļa kateterizācija un aprūpe, traheostomas/intubācijas caurulītes aprūpe). Klīniskais strukturēta empīriskā pētījuma ietvaros tika apsekotas augsta riska nodaļas un novēroti darba vides priekšnoteikumus (augsta riska procedūru materiāli - tehniskais nodrošinājums, augsta riska procedūru dokumentācijas esamība, procedūru tehnika, roku higiēna un iespējas to veikt, māsas vizuālais izskats u.c.) un to izmantošana pacientu aprūpē.

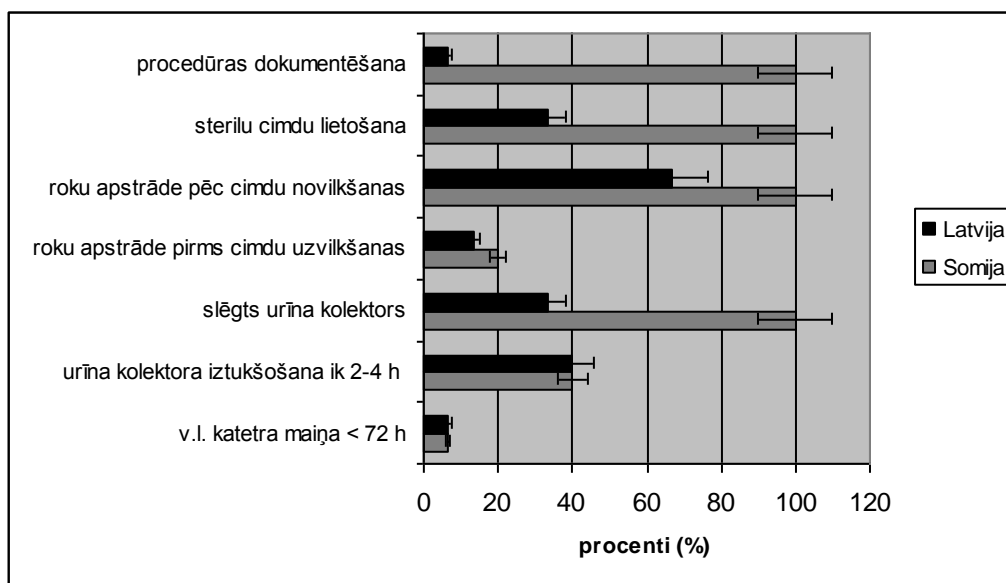
Iegūtie dati tika analizēti izmantojot datorprogrammas *SPSS 16,0 for Windows, Confidence Interval Analysis (CIA)*, kā arī datorprogrammas *Microsoft Office Excel* un *Microsoft Office Word*. Iegūto datu statistisko analīzi veica ar datu apstrādes statistikas metodēm.

Rezultāti

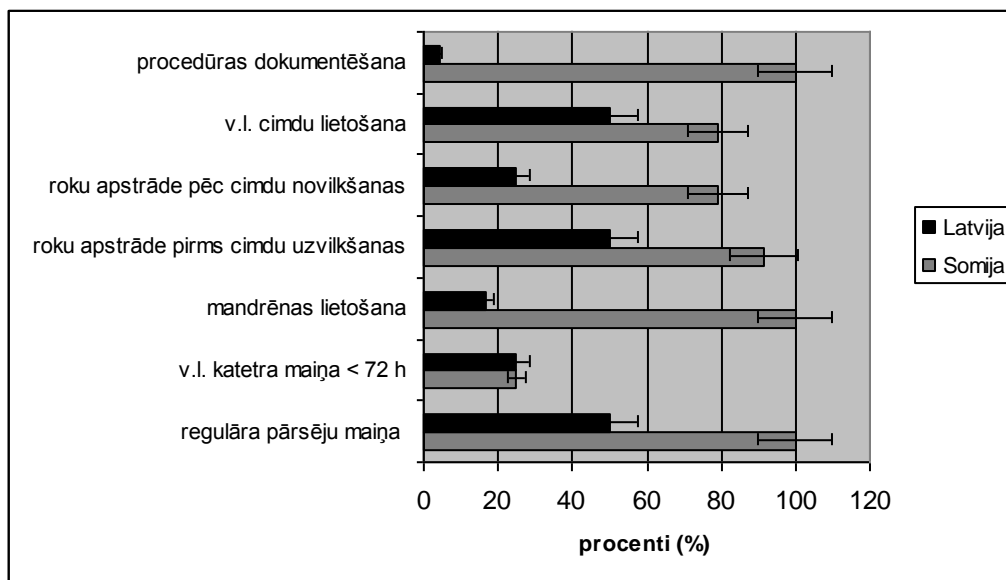
Kopumā tika anketētas 72 māsas un veikti 122 novērojumi Latvijas un Somijas reģionālajās klīnikās. Rezultāti parādīja, ka invazīva procedūra (urīnpūšļa kateterizācija, perifērās vēnas kanilēšana, traheostomas/intubācijas caurulītes aprūpe) tika dokumentēta vidēji 7% gadījumu Latvijā un 100% gadījumu Somijā, lai gan anketēšanā vairums māsu (Latvijā- 30/36; 83,3%, Somijā- 36/36; 100%) norādīja, ka bija informētas par slimnīcā izstrādātām aprūpes vadlīnijām un dokumentē augsta riska procedūras norisi un aprūpi. Izvērtējot pacientu aprūpi ar invazīvām ierīcēm, vairums Latvijas māsu (37/47; 78,7%) rokas neapstrādāja atbilstoši prasībām. Salīdzinoši, vairums Somijas māsu (34/36; 94,4%) anketā pareizi atspoguļoja higiēniskās roku apstrādes tehniku un novērojumā tas tika apstiprināts 63,8% (30/47) gadījumu. Latvijā 68,08% (32/47) māsu, bet Somijā 85,1% (40/47) māsu lietoja cimdus pacientu aprūpē, kas tika mainīti pēc katra pacienta visos gadījumos (47/47; 100%) Somijā un 57,4% (27/47) gadījumu Latvijā. Rotaslietu nesāšana (gredzeni, pulkstenis, rokassprādzes) augsta riska nodaļās tika konstatēta 68,9% (40/58) māsu Latvijā un 13,8% (8/58) māsu Somijā. 75% (27/36) aptaujāto māsu apstiprināja, ka urīnpūšļa katetrs jāmaina vismaz reizi 72 stundās, tomēr novērojuma dati parādīja, ka katetrs tika nomainīts reizi 72 stundās tikai 6,6% (1/15) gadījumu, attiecīgi Somijā iegūtie rezultāti bija- 47,2% (17/36) anketēšanā un 6,6% (1/15) gadījumu novērojumā. Slēgts urīnpūšļa kolektors tika lietots 33,3% (5/15) gadījumu Latvijā un 100% (15/15) gadījumu Somijā (1. attēls). Perifērās vēnas kanilēšanas un perifērā vēnu katetra aprūpes rezultāti parādīja, ka 41,6% (15/36) aptaujāto māsu atzīmēja, ka katetrs ir jāmaina reizi 72 stundās, tomēr novērotie dati parādīja, ka katetru maiņa notika tikai 25% (6/24) gadījumu. Attiecīgi Somijas pētījumā iegūtie rezultāti bija 25% (9/36) māsu aptaujā un 25% (6/24) gadījumu novērojumā. Perifērā vēnu katetra mandrēnu lietošana 100% (24/24) gadījumu novēroja Somijā, Latvijā- 16,6% (4/24) gadījumu (2. attēls). Traheostomas/intubācijas caurulītes aprūpes novērotie dati parādīja, ka māsas vairumā

gadījumu neveica roku apstrādi pirms cimdu uzvilšanas: Latvijā- 86,4% (19/22), Somijā- 81,9% (18/22). Pirms sekrēta atsūkšanas caur traheostomu vai intubācijas caurulīti, pacienta mutes dobuma higiēna tika veikta 4,54% (1/22) gadījumu Latvijā un 72,7% (16/22) gadījumu Somijā. Sekrēta atsūkšanas laikā caur traheostomu vai intubācijas caurulīti lietoja sejas maskas 4,5% (1/22) gadījumu Latvijā, bet aizsargbrilles nelietoja vispār, savukārt, Somijā māsas 100% (22/22) novēroto gadījumu lietoja sejas masku un 4,54% (1/22) aizsargbrilles (3. attēls).

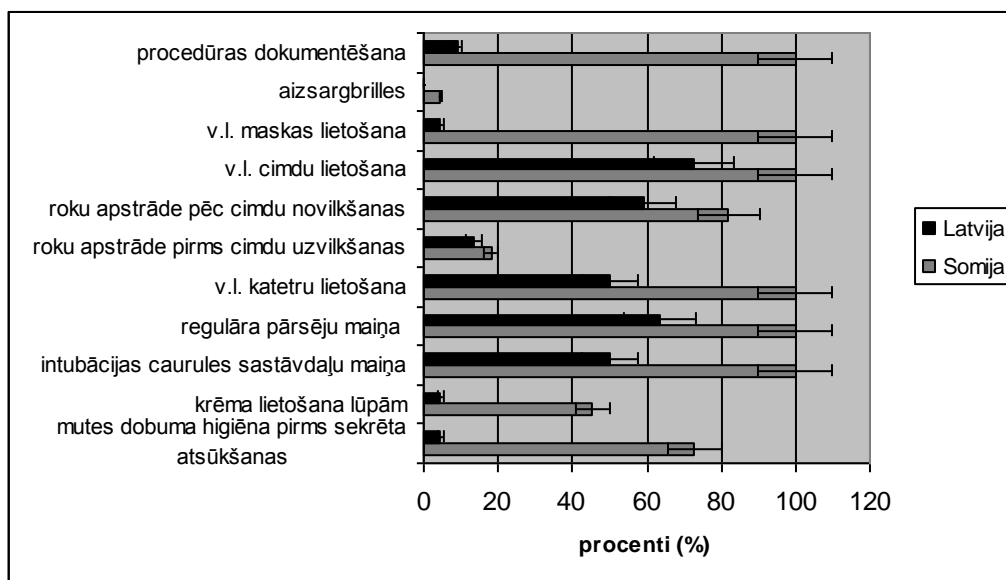
Pēc aptaujas datiem, Somijas reģionālajā klīnikā reanimācijas, intensīvās terapijas nodaļā (RITN) māsas aprūpē ir 1-2 pacienti (15/19; 78,9%), ķirurģijas nodaļā- 10-20 pacienti (11/19; 57,9%), Latvijas klīnikā RITN māsa aprūpē 3-5 pacientus (14/19; 73,7%), ķirurģijas nodaļā- 10-30 pacientus (10/19; 52,6%).

1. attēls. Urīnpūšļa kateterizācija un pacientu aprūpe (n=15, Latvijā un n=15, Somijā).

2. attēls. Perifērās vēnas kanilēšana un pacientu aprūpe (n=24, Latvijā un n=24, Somijā).

3. attēls. Pacientu aprūpe ar taheostomu vai intubācijas caurulīti (n=22, Latvijā un n=22, Somijā).

Diskusija

Viens no būtiskākajiem pacienta drošības un aprūpes kvalitātes indikatoriem literatūrā tiek minēts māsu skaits uz noteiktu pacientu skaitu. Ir valstis, kā ASV, kur tas tiek reglamentēts ar likumu. Nepietiekams māsu skaits uz noteiktu pacientu skaitu ietekmē ne tikai neparedzētu gadījumu skaita pieaugumu, piemēram, nozokomiālo infekciju pieaugumu, bet arī ietekmē mirstību un ievērojami palielina medicīniskās izmaksas (Hugonnet, Chevrolet, Pittet 2007: 76; Stanton, Rutherford 2004: 1).

Izvērtējot aptaujāto māsu atbildes un novērojuma datus, jāsecina, ka, salīdzinot ar Somiju, Latvijas māsu darba slodze RITN ir pietiekami augsta un tā ievērojami

pārsniedz 2 pacientu aprūpes sliekšni, savukārt, ķirurģijas māsām gan Latvijā, gan Somijā pacientu skaits ievērojami pārsniedz 6-7 pacientu aprūpes sliekšni ķirurģijas nodaļās.

Kā pierādījies vairākos pētījumos, tieši ārstniecības personu rokas ir galvenais infekciju pārnēsētājs, sevišķi augsta riska nodaļās (Farmer 2009: 2307; Kusachi, Sumiyama, Arima 2006: 410; Boyce, Pitter 2002: 1). Arī mūsu pētījuma rezultāti uzskatāmi parādīja, ka ārstniecības personu rokas pacientu aprūpes laikā ar invazīvām ierīcēm netika apstrādātas atbilstoši prasībām 100% gadījumu, bija vērojamas līdzīgas tendences roku apstrādē pirms cimdu uzvilšanas, kas vairumā gadījumu netika veikta, tomēr Somijā mūsu roku higiēna tika veikta salīdzinoši efektīvāk nekā Latvijā. Kā parāda vairāki starptautiski pētījumi, būtiska nozīme nozokomiālo infekciju ierobežošanā ir aprūpes vadlīniju un dokumentācijas izstrādei un ieviešanai praksē, tai skaitā arī saistībā ar invazīvu procedūru veikšanu (Quattrin, Peacile, Conzuti 2004: 375). Māsu aptaujā apstiprināja, ka vadlīnijas un aprūpes dokumentācija nav mazsvarīga pacientu aprūpē ar invazīvām ierīcēm, tomēr praktiski to pielieto tikai 7% novēroto māsu Latvijā, salīdzinot ar Somiju, kur pielietojamība ir 100%. Lai gan epidemioloģiskos pētījumos pretrunīgi tiek vērtēta katetra atrašanās (urīnpūslī, perifērajā vēnā) ilgāk par 72 stundām bez nomaiņas, daži autori akcentē, ka pietiek jau ar 24 stundām, lai katetri tiktu kontaminēti ar dažādiem patogēniem mikroorganismiem, kas var kalpot kā bakteriēmijas avots (Ferrieres, Hancock, Klemm 2007: 212; Weigel, Donlan, Shin 2007: 231; Donlan 2001: 277). Pacientu aprūpē ar invazīvām ierīcēm (urīnpūšļa katetrs, perifērās vēnas katetrs) bija vērojamas līdzīgas tendences katetra maiņas biežumā, kas vairumā gadījumu pārsniedza 72 stundas gan Latvijas, gan Somijas reģionālajās klīnikās. Daži autori tomēr uzsver, ka katetra atrašanās ilgums nebūtu uzskatāms par galveno iemeslu iekaisuma vai citu NI attīstībai, lielāka uzmanība jāpievērš antiseptikas un aseptikas ievērošanai katetra ievadīšanas un aprūpes laikā (Gotelli, Merryman, Carr 2008: 465; Ramritu, Halton, Cook 2008: 3). Veiktais pētījums uzskatāmi parādīja, ka netiek pievērsta pietiekama vērība antiseptikas un aseptikas ievērošanai augsta riska procedūru veikšanas un aprūpes laikā. Lai gan aizsarglīdzekļu lietošana efektīvi pasargā mūsu no kontakta ar pacienta sekrētiem, to lietošanu pacientu aprūpē ar invazīvām ierīcēm Latvijas māsu vidū novēroja retāk nekā Somijas māsu vidū. Acīmredzot, individuālās aizsardzības līdzekļu lietošanai ir nepieciešama daudz efektīvāku vadlīniju un vienotas aprūpes dokumentācijas izstrāde un ieviešana Latvijas augsta riska nodaļās. Tā kā Somijas klīnikās ir daudz senāka infekciju kontroles vēsture nekā Latvijā, iespējams tas ir viens no iemesliem efektīvākam infekciju kontroles pasākumu pielietojumam pacientu aprūpē ar invazīvām ierīcēm.

Secinājumi

Pacientu aprūpē ar invazīvām ierīcēm (traheostoma vai intubācijas caurulīte, urīnpūšļa katetrs, perifērās vēnas katetrs) vērojamas līdzīgas tendences katetra maiņas biežumā, kas vairumā gadījumu pārsniedza 72 stundas un roku apstrādē pirms cimdu uzvilkšanas, kas vairumā gadījumu netika veikta, kā arī ķirurģisko māsu noslogotībā, kas ievērojami pārsniedz adekvātu pacientu aprūpes sliekšni.

Kopumā Somijas klīnikā pacientu aprūpe ar invazīvām ierīcēm tika organizēta un īstenota efektīvāk nekā Latvijas reģionālajā klīnikā:

- Lielākā daļa māsu Latvijas klīnikā neveica adekvātu roku apstrādi un cimdu maiņu pacientu aprūpes laikā ar invazīvām ierīcēm salīdzinot ar Somijas klīniku
- Latvijas reģionālajā slimnīcā nav ieviesta vienota aprūpes dokumentācija un vadlīnijas, tādēļ vairumā gadījumu pacientu aprūpe, veicot invazīvas procedūras, netika dokumentēta, salīdzinot ar Somijas reģionālās slimnīcas augsta riska nodaļām, kurās bija izstrādāta un ieviesta aprūpes dokumentācija un vadlīnijas
- Individuālās aizsardzības līdzekļu (cimdu, masku, aizsargbrīļļu) lietošanu Latvijas māsu vidū novēroja retāk nekā Somijas māsu vidū
- Salīdzinot ar Somijas RITN un ķirurģijas nodaļām, Latvijas reģionālās slimnīcas augsta riska nodaļās materiāli tehniskais nodrošinājums pacientu aprūpei ar invazīvām ierīcēm gan pēc māsu aptaujas datiem, gan pēc novērojuma datiem vairumā gadījumu nebija pietiekams.
- Latvijas RITN māsu darba slodze, salīdzinot ar Somiju, ir pietiekami augsta un ievērojami pārsniedz adekvātu pacientu aprūpes sliekšni

Pateicība

Pētījums veikts ar Eiropas Sociālā Fonda (ESF) projekta finansiālu atbalstu.

Bibliogrāfija

1. Bennet J.V., Brachman P.S. (1998) *Hospital Infections*. Philadelphia: Lippincott Williams&Wilkins.
2. Boyce, J.M, Pitter, D. (2002) Guideline for hand hygiene in health-care settings. *American Journal of Infection Control*, Vol. 30: 1-46.
3. Donlan, R.M. (2001) Biofilms and Device-Associated Infections. *Emerging Infectious Diseases*, Vol.7: 277-281.
4. Farmer, J.C. (2009) Notice: all employees must wash hands before returning to work. *Critical Care Medicine*, Vol. 37: 2307-2309.
5. Ferrieres, L., Hancock, V., Klemm, P. (2007) Specific selection for virulent urinary tract infectious Escherichia coli strains during catheter-associated biofilm formation. *FEMS Immunology and Medical Microbiology*, Vol. 51: 212-219.

6. Gotelli, J.M., Merryman, P., Carr, C., McElveen, L., Epperson, C., Bynum, D. (2008) A quality improvement project to reduce the complications associated with indwelling urinary catheters. *Urology Nursing*, Vol. 28: 465-467.
7. Hugonnet, S., Chevreton, J.C., Pittet, D. (2007) The effect of workload on infection risk in critically ill patients. *Critical Care Medicine*, Vol. 35, No. 1: 76-81.
8. Kusachi, S., Sumiyama, Y., Arima, Y., et al. (2006) Creating a manual for proper hand hygiene and its clinical effects. *Surgery Today*, Vol. 36: 410-415.
9. LR MK noteikumi Nr. 574 „Noteikumi par higiēnas un pretepidēmiskā režīma pamatprasībām ārstniecības iestādē” (11.07.2006.)
10. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=139857&from=off> (skatīts 12.10.2009.)
11. Morris, W., Hong Toy, M. (2008) Strategies for preventing peripheral intravenous cannula infection. *British Journal of Nursing*, Vol. 10: 14-21.
12. Quattrin, R., Peacile, A., Conzuti, L., Majori, S., Brusaferrro, S. and the Gisio group. (2004) Infection control nurse: a national survey. *Journal of Nursing Management*, Vol. 12: 375-380.
13. Ramritu, P., Halton, K., Cook, D., Whitby, M., Graves, N. (2008) Catheter-related bloodstream infections in intensive care units: a systematic review with meta-analysis. *Journal of Advanced Nursing*, Vol.62: 3-21.
14. Stanton, M.W., Rutherford M.K. (2004) Hospital nurse staffing and quality of care. *Agency for Healthcare Research and Quality*, Vol.14: 1-12.
15. Weigel, L.M., Donlan, R.M., Shin, D.H., Clark, B., McDougal, L.K., et al. (2007) High-level vancomycin-resistant *Staphylococcus aureus* associated with a polymicrobial biofilm. *Antimicrobial Agents Chemotherapy*, Vol. 51: 231-238.
16. Wilson J.(2006) *Infection control in clinical practice*. 3rd ed. London: Elsevier.

KULTŪRVĒSTURE/ HISTORY OF CULTURE

Inga Gibovska

VISARIONA MĀCĪBAS KONSTITŪTĪVIE ELEMENTI

Abstract

Visarion's movement or the Church of the Last Testament has appeared during the collapse of the USSR and become one of the most famous new religious movements in the post-Soviet space, including Latvia. The Church of the Last Testament has been founded by Sergey Torop (born at Krasnodar in 1961) in Minusinsk (Krasnoyarsk region, Southern Siberia). S. Torop has taken a new name – Visarion and identified himself as the Son of the Lord or the Word of the Lord. He has around 2000 followers in around thirty villages in the immediate vicinity of his base at Sun City, the new Promised Land. Like other post-Christian movements, Church of the Last Testament suggests its parareligious teaching and opportunity to apply it on the practice. Visarion compiled his own doctrinal variant and published 11 volumes of the Last Testament. The present article analyses the main components of the Visarion's Doctrine. Emergence of the world and all existing, idea of Lord and Visarion's divine mission in history and humanity development, opening their existence and appointment are some basic concepts playing decisive role for Visarion's Doctrine and practice of the movement.

Atslēgas vārdi: jaunā reliģiskā kustība, Visarions, Pēdējās Derības draudze, Pēdējā derība.

Visariona dibinātā kustība jeb Pēdējās Derības draudze radās, sabrūkot PSRS, un tā ir kļuvusi par vienu no plašāk pazīstamajām jaunajām reliģiskajām kustībām postpadomju telpā, tai skaitā arī Latvijā. Pēdējās Derības draudzes dibinātājs ir Sergejs Torops, kurš pasludināja sevi par Dieva Dēlu, pieņemot vārdu Visarions (Afanasenko 2002: 278). 1994. gadā Visarions pasludināja, ka izglābsies tikai tie cilvēki, kas, sarāvuši visas saites ar iepriekšējo dzīvi, ir devušies līdzī savam vienīgajam Skolotājam mežonīgā Sibīrijas taigā, lai tur kopīgiem spēkiem celtu Saules pilsētu, kurai pēc drīzumā gaidāmās Apokalipses ir lemts kļūt par jaunās civilizācijas šūpuli (Panchenko 2004: 118). Lielākā daļa visarioniešu (aptuveni 2000) pārdeva savus dzīvokļus un nopirka mājas Sibīrijas apgabalā, Kuraginskas un Minusinskas rajonā pie Tiberkula ezera (Дворкин 2000: 576).

Līdz ar citām postkristiāniskajām kustībām Pēdējās Derības draudze piedāvā savu parareliģisko mācību un iespējas to praktizēt. Galvenie pētījuma avoti ir S. Toropa un V. Redjkina darbi, kuros ir izklāstīta Visariona mācības pamatkonceptija.

Visariona kustības sakrālie teksti

Visariona mācības teorētisko pamatojumu sniedz S. Toropa un V. Redjkina paša rakstīti darbi, kuri ir apkopoti un publicēti 11 sējumos ar nosaukumu “Последний завет” (Pēdējā derība). Visarions apgalvo, ka viņš esot Dieva aicināts kļūt par Vienotās ticības, kas ir visu esošo reliģiju kodols, dibinātāju. Saņēmis dievišķo svētību, Visarions pats esot sarakstījis “Последний завет.” Teksta saturs un nodaļu skaits pastāvīgi tiek papildināts katrā jaunā izdevumā. Tā kā “Pēdējā derība” ir atvērtā atklāsme, rodas arvien jauni Visariona mācības elementi. Tomēr visarioniešu sakrālajos tekstos var iezīmēt galvenos komponentus, kuri visspilgtāk raksturo Visariona mācību.

Kosmoģenēze

Pasaules un visa esoša rašanos Visarions skaidro savā darbā “Время поворота” (Pagrieziena laiks). Saskaņā ar Visariona mācību Visuma radītājs un Dievs nav viens un tas pats. Visuma radītājs (Absolūts, Vienotais Gars) ir materiāls. Tas radīja materiālu pasauli – galaktikas, saules, planētas, mēnešus, un visas dzīvas būtnes (Последний Завет 2001: 705).

Dievs – dvēseles radītājs

Noteiktā pasaules veidošanas posmā Vienotais Gars rada Zemi-māti (*Земля-матушка*). Vienreiz no vispārējās Vienotā Gara enerģijas (Dzīves Gara) un neatkārtojamās Zemes-mātes enerģijas saplūšanas rezultātā Visumā rodas Otrais Radošais Sākums – Debesu Dievs (Dievs, Dievs-Dēls). Dievs ir cilvēka dvēseles radītājs, garīguma un mīlestības avots. Cilvēku dvēseļu radīšanai Dievs-Dēls saņēma svētību no Vienotā Gara. Debesu Tēvs rada cilvēcisko dvēseli, izmantojot savu garīgo spēku – Svēto Garu (Последний Завет 1997: 4–5). Faktiski, no Pirmā Radošā Sākuma (Vienotais Gars), kuram piemīt abstrakts un vispārējs raksturs, rodas Otrais Radošais Sākums (Dievs), kam, atšķirībā no Absolūta, ir viena konkrēta nozīme – veidot cilvēku dzīves garīgo sfēru (Капышев 1999: 29).

Saskaņā ar Visariona mācību Debesu Dievs ir pretstats visām materiālajām lietām, bet izpausties garīgais var tikai caur materiālo. Tas nozīmē, ka garīguma dzīvotspēju nosaka materiālais, bet Visariona mācība nebūt neatzīst kāda no abiem Radošajiem Sākumiem pārākumu, gluži otrādi, tie ir vienlīdz nozīmīgi un vienu otru papildinoši (Капышев 2005: 49).

Spēka valstība un Dvēseles Valstība

Visarions norāda, ka cilvēka būtība ir viņa garīgums, nevis ķermenis un prāts, tāpēc vēsturiskais process norisinās kā garīga sākuma secīga attīstība. Saskaņā ar Visariona mācību cilvēces vēstures attīstības process ir ļoti vienkāršs. Cilvēce joprojām dzīvo “spēka valstībā”, kur valda egoisms un iznīcinošs spēks, un materiālie principi ir pirmajā vietā. Nākamais vēstures attīstības posms sāksies ar ienākšanu Dvēseles Valstībā, kur valda mīlestība un radošais spēks (Последний Завет 1997: 1–2).

Ārpuszemes civilizācijas

“Pēdējā derība” vēstī, ka ārpuszemes civilizāciju skaits ir bezgalīgs. Ārpuszemes civilizāciju pārstāvju vidū ir gan ienaidnieki, kuri tiecas cilvēkus iznīcināt, gan tie, kuri palīdz Zemes iedzīvotājiem. Atšķirībā no dzīvniekiem kustīgā saprāta pārstāvji ir spējīgi kontaktēties ar citu planētu iedzīvotājiem un ietekmēt cits citu. Viņi pastāvīgi sūta ziņojumus ar negatīvu vai pozitīvu informāciju un uztur sakarus ar cilvēkiem. Tomēr jebkura palīdzība no ārpuszemes civilizāciju pārstāvjiem ir bezjēdzīga un dažreiz izrādās postoša Zemes

iedzīvotājiem, jo tā nav pakārtota Dieva likumiem, pēc kuriem tiek aicināta dzīvot cilvēce (Последняя надежда 1999: 53).

Harmonijas likums un Mīlestības likums

Saskaņā ar Visariona mācību pastāv divi pasaules likumi – Harmonijas likums un Mīlestības likums. Pirmais likums ir Absolūta likums, kas paredz būt harmonijā ar dabu un pieprasa ievērot saprātīgu disciplīnu, censties pēc iespējas mazāk kaitēt citiem (Капышев 1999: 30).

Dieva likuma saturs ir īsta mīlestība, kas nāk no tīras sirds. Mīlestības likums paredz nevis apbalvojumu par labiem darbiem un sodu par ļauniem, bet nesavtīgas mīlestības dāvināšanu. Visarions, pārveidojot Evaņģēlija otro bausli “tev būs savu tuvāko mīlēt kā sevi pašu,” (Mt. 22:39) sludina: “Tev būs savu tuvāko mīlēt vairāk nekā sevi pašu.”

Patiesa mīlestība izpaužas ne tikai jūtās un vārdos, bet arī darbos. Visariona mācība pievērš ļoti lielu uzmanību meistara radošajam darbam. Par meistarū Visarions nosauc sekotāju, kurš ir apguvis kādu amatniecības arodu, kas balstās uz roku darbu, un nodarbojas ar zīmēšanu, dejošanu, muzicēšanu un dziedāšanu. Meistaram noteikti jābūt ticīgam, proti, Visariona sekotājam, lai viņa darbs būtu piepildīts ar garīgumu un pozitīvi ietekmētu tos, kuri vēros vai praktiski izmantos viņa darbu (Последний Завет 1997: 391).

Nemot vērā, ka tikai cilvēkam piemīt garīgums, līdz ar Dabas Harmonijas likumu vienīgi dvēseles nesējs pilda Mīlestības likumu. Visas pārējās dzīvās radības dzīvo saskaņā tikai ar Absolūta likumu, tāpēc tās neprot mīlēt, nesavtīgi dāvināt labo, piedot un tādējādi garīgi attīstīties (Последняя надежда 1999: 51).

Cilvēks – unikāla radība

Cilvēka fiziskais ķermenis attīstās pēc materiālās pasaules likumiem, bet dvēsele – pēc garīgās pasaules Mīlestības likuma. Tā kā cilvēkā sadzīvo divi atšķirīgi sākumi, viņam jācīnās ar ļoti nopietnām grūtībām, proti, ar pieaugošu cilvēku egoismu (Последний Завет 1997: 628). Atšķirībā no cilvēkiem citi Visuma pārstāvji diezgan viegli pārvar egoisma spēku, bet cilvēki ar to cīnās daudzu dzīvju garumā, tāpēc notiek dvēseles pārdzimšana.

Cilvēka pirmais uzdevums ir slavēt Debesu Tēvu un viņam kalpot, jo tieši ar viņa starpniecību materiālās pasaules pārstāvji uzzinās par Debesu Tēva esamību (Последняя надежда 1999: 8). Tas nozīmē, ka cilvēks ir patiesi unikāla un vienīgā dievišķā radība visā kosmosā.

Dvēseles pārdzimšana

Visarionieši tic reinkarnācijai, turklāt Visarions atzīst dvēseles pārdzimšanu tikai no cilvēka cilvēkā, nevis no cilvēka dzīvniekā. Atšķirībā no ārpuszemes civilizāciju pārstāvjiem

cilvēki ir vienīgās radības, kuras piedzīvo daudzkārtēju piedzimšanu dažādos ķermeņos. Savukārt „necilvēciskās” dzīvās būtnes dzīvo un mirst tikai vienu vienīgu reizi. Cilvēks dzīvo ne vairāk kā desmit dzīves, un kārtējā reinkarnācija ir iespēja atklāt savu patieso būtību un panākt garīgo pilnveidošanos (Последний Завет 1997: 220).

Dieva Dēls

Debesu Tēvs laiku pa laikam, aptuveni reizi divos tūkstošos gadu, sūta uz Zemi savu Dēlu, kuram jāpalīdz cilvēkiem attīstīties pareizi, proti, saskaņā ar Mīlestības likumu. Vienīgi Dēls zina patieso Dieva būtību un īsteno cilvēku attīstības ceļu (Последний Завет 1997: 580). Cilvēkiem raksturīga Dieva esamības neaptveramība, viņi mēdz nepareizi uztvert un saprast Dieva dotos likumus, tāpēc tiek sūtīts Dieva Dēls, kas, pieņemot cilvēka veidu un dzīvojot cilvēka dzīvi, norādīs pareizo attīstības ceļu (Последний Завет 1997: 578).

Pirms diviem tūkstošiem gadu Dēls bija sūtīts pie Izraēlas tautas. Lai gan garīgajā ziņā Izraēlas tauta bija vēl ļoti tumša, tomēr mācības pamati tika likti, īpaši mīlestības bauslis, bet tie netika nostiprināti (Последний Завет 1997: 86). Tagad esot pienācis izšķirošais brīdis. Pirms Apokalipses Debesu Tēvs otro reizi sūta savu Dēlu, kurš ir nodēvēts Visariona vārdā, nevis pie Izraēlas tautas, bet pie krievu tautas, lai viņš ar savu personīgo piemēru iemācītu visus cilvēkus dzīvot pareizi.

Sekojošajiem ieteikumiem (*подсказки*), cilvēcei dota iespēja pacelties līdz nākamajam garīgās attīstības pakāpienam, atbrīvojoties no egoisma un atkarības no naudas, ko pirms daudziem gadsimtiem pirmoreiz ieviesa Izraēlas tautas vidū ārpuszemes civilizāciju nelabvēļi (Последний Завет 1997: 243).

Visarions apgalvo, ka viņš neesot Dievs, viņš esot „dzīvais Dieva vārds”. Saskaņā ar S. Toropa vārdiem, Visarions esot Jēzus Kristus, kuru sita krustā pirms 2000 gadiem (Последняя надежда 1999: 96).

Visariona mācības simboli

Galvenais visarioniešu simbols ir krusts, kura katru galu vainago trīsstūrveidīgi izkārtotas trīs lodveida figūras. Krusts riņķī – Vienotās Ticības simbols (*символ Единой Веры*) – nozīmē četru reliģiju, kurus Visarions atzīst par galvenajām, – daoisma, budisma, kristietības un islāma – vienotību (Колчева 1998: 2–3). Līdzīgi kristiešiem, arī visarionieši met krustu, sevi apzīmējot ar krusta zīmi, ko noslēdz ar aplveida žestu pretēji pulksteņa rādītāja virzienam (Сотников 2007: 20). Četrpadsmit staru zvaigzne – Betlēmes zvaigzne – ir vēl viens visarioniešu simbols (Колчева 1998: 2).

Visarions uzsver, ka Dievs ir viens, bet cilvēki dēvē viņu dažādi, tāpēc arī esot radušās dažādas reliģijas. Savukārt Visariona ticība, kurā esot apvienotas visas reliģijas, pretendē uz

universālās reliģijas statusu. Tā esot arī miera simbols, jo, visām reliģijām apvienojoties, cilvēce pasargāsies no reliģiskajiem kariem un pasaulē beidzot valdīs miers. Kamēr visa cilvēce nenonāks pie kopīgas Dieva izpratnes, tā ir lemta bojāejai (Сотников 2007: 20).

Atbildot uz jautājumu, kā Visariona mācība sasaucas ar citām reliģijām, Pēdējās Derības draudzes līderis neapstrīd zināmu saistību ar tām, tomēr tikai savu mācību uzskata par patiesu un universālu vispasaules reliģiju. Visarions piebilst, ka tikai viņš ir īsts dievišķās atklāsmes nesējs.

Pasaules gala izpratne

Visariona kustības veidošanās notika, balstoties uz noteiktu reliģisko sistēmu, kuras centrā bija ideja par drīzumā gaidāmo pasaules galu. Saskaņā ar Visariona teikto Apokalipse bija paredzēta 2003. gadā, sliktākajā gadījumā – 2006. gadā.

Tāpat kā vairums jauno reliģisko kustību sākotnēji Pēdējās Derības draudze pēc vēstījuma bija milleniāra. Jaunākajos tekstos Visarions vairs nepiemin Apokalipsi, bet vairāk runā par jauna tipa sabiedrību, kas dažu gadu desmitu laikā ir aicināta audzināt nākamo paaudzi. Tādējādi skaidri redzam Visariona mācības evolūcijas procesu, kas attīstās no eshatoloģiskajām idejām līdz to pārtapšanai ekoloģiskajās idejās, kas nesaraujami saistītas ar cilvēka un viņa apkārtējās vides nākotni (Рябов 2000: 17).

Zemes-mātes nozīme Visariona mācībā

Īpaša loma Visariona mācībā ir Zemes-mātei (*Земля-матушка*). Visariona kopiena piedāvājusi Krasnojarskas apgabala administrācijai Saules pilsētā izveidot dabas rezervāta zonu, sava veida nacionālo parku, kur tiktu nodrošināta netraucēta dabisko procesu attīstība, ierobežota koku ciršana un aizliegta dzīvnieku iznīcināšana. Visarionieši uzsver ekoloģiskās domāšanas nepieciešamību, harmonisko cilvēka un dabas attiecību izveidošanu, kam raksturīga cilvēka labvēlīga iedarbība uz dabu. Tomēr jēdzienu „ekoloģiskā domāšana” Visariona kopiena saprot nedaudz plašāk, proti, cilvēka ietekme uz dabu izpaužas ne tikai fiziskajā, bet arī emocionālajā līmenī. Visarionieši nosprauduši sev mērķi „attīrīt” Zemes-māti no uzkrātajām negatīvajām enerģijām un emocijām, kuras dziļi iesakņojušās cilvēku apziņā. Rītausmas templim jāklūst par vietu, kur cilvēki visiem spēkiem cenšas sasniegt cilvēka un dabas sadzīvošanas un līdzas pastāvēšanas vislabvēlīgākos apstākļos (Колчева 1998: 7).

Pasaules un visa esošā rašanās, likumi, pēc kuriem attīstās materiālās un garīgās pasaules pārstāvji, Dieva un Dieva Dēla īpašā nozīme cilvēces tapšanā un attīstības vēsturē, atklājot cilvēka būtību un būtību uz zemes, – tie ir Visariona mācības galvenie elementi, balstoties uz kuriem visarionieši gūst dzīves jēgas piepildījumu un savas rīcības pamatojumu.

Bibliogrāfija

1. Afanasenko, Y., Pismanik, M. (2002) 'Tserkov' – Sem'ya Detei Bozhiikh: an Indigenius Russian Neoreligios Phenomenon. *Religion, State & Society*. No. 3. Pp. 277–289.
2. Panchenko, A. (2004) New Religious Movements and the Study of Folklore: The Russian Case. *Folklore*. Vol. 28. Pp. 111–128.
3. Дворкин А. Л. (2000) *Сектоведение: Тоталитарные секты: Опыт систематического исследования*. Нижний Новгород: Издательство Братства во имя св. Князя Александра Невского.
4. Капышев А., Колчигин С. (2005) *Онтология духа*. Алматы: СаГа.
5. Капышев А., Колчигин С. (1999) *Философия Грядущего (Истинный Путь Человека)*. Алматы: ТОО "Комплекс".
6. Колчева И. (1998) Велико приходящее с небес. *Земля Обетованная*. № 3/4: 2–3.
7. Колчева И. (1998) Эконоосферное поселение Тиберкуль. *Земля Обетованная*. № 23: 8. Любашина М. (2004) Три дня в обществе непьющих мужиков. *Франт*. № 20: 11.
8. *Последняя надежда. Обращение к современному человечеству*. (1999) Санкт-Петербург: Иван Федоров.
9. *Последний Завет*. Т. 1. (1997) Санкт-Петербург: Издательство Общества Ведической культуры.
10. *Последний Завет*. Т. 3. Кн. 2. (2001) Санкт-Петербург: Иван Федоров.
11. Рябов М. (2000) Материалы круглого стола. Что ждет Церковь Последнего Завета? *Религия и Право*. № 1: 17.
12. Сотников А. (2007) Кто верит в Магомета, кто в Аллаха, кто в Иисуса... *Совершенно Секретно*. № 2: 20.

THE DEVELOPMENT AND PLANNING OF SETTLEMENTS IN ANCIENT EGYPT

Abstract

Certain planning order of settlements, determined location of public buildings as well as elaborated and conservative spatial planning of afterlife denotes high level of social life in Ancient Egypt. Archaeological excavations mostly uncover separate objects or their groups that are insufficient to consider the ancient planning system. Nevertheless, these evidences may be considered as certain coordination of buildings and space between them until the transition to the standardized urban forms. The study demonstrates that even limited fact material can yield an evaluation of development of the planning system by the means of a number of indicators elaborated by the authors. According to these indicators it is possible to determine different phases of the Ancient Egypt state and urban development. It denotes increase of the knowledge, engineering skills and significance of planning.

Key words: Ancient Egypt, urban planning, development stages, building coordination, indicators.

Background

Urban planning and development of architectural and construction requirements mostly is associated with the Roman Empire and Roman Cities, which, as it is generally thought, are the cradle of the development of town architecture and infrastructure. However, in Ancient Egypt development and planning of the settlements were achieved already 2500 years before Roman times; yet peculiar planning and social life inherent in Ancient Greece is not innovative for its time, since it appears in Ancient Egypt thousand years earlier. The object of this study is the origin of urban development of most ancient urban areas in Egypt, according to the results of archaeological studies.

First early permanent settlements in Ancient Egypt were formed near present Lake Karun (Fayum Oasis) originating comparatively independent agricultural centre and major trading sites such as ancient Fayum A, el-Omari, Ma'adi, Merimde and Naqada cultures.

In about 5000 BC nomad tribes from the desert plateau of the Nile begun to inhabit the Nile Valley and formed first permanent settlements. Although it is presumed that there is a limited amount of evidence about social life, its space and organization at the early stage of the Old Kingdom, studies near Lake Karun, Saqqara plateau and Heliopolis denote high level of organization of the social life. It is supported by certain planning of Archaic period early settlements, appropriate location of the public buildings, elaborated planning of the imaginable afterlife and hereditary traditions noted in previous studies (Clarke, Engelbach 1990: 5-12).

Plans and descriptions of the Old Kingdom settlements are not preserved and archaeological excavations often reveal only separate objects or their groups that are insufficient to judge about ancient planning system (Spencer 1979: 1-15, Jeffreys 1999: 19-20, Clarke, Engelbach 2009: 5-12, 54-55). Other revisory studies (Fairman 1949: 32-51,

Uphill 1988: 15-66) highlight only reciprocal location of the built-up areas and more often only in the context of historical chronology (Bard 2007: 89-120).

Materials and methods

The study is based on published research materials about building in Ancient Egypt, particular archaeological studies (Uphill 1988: 14, 16, 18, 22, 28, 34, 37, 40, 48, 50, 53, 55, 59-60, 63, Clarke, Engelbach 1990: 47, 49, 54-57, 95, 115, Byrnes 2005), archaeological excavation documents beyond necropolis and tombs (Brunton, Caton-Thompson 1928: 69-74, Lehner 2002: 29, Thomas 1981: 5-75, Kemp 1992: 210-227, Lehner 1997: 230-232, Kemp, Garfi 1993: 52-53, Botti 1894) and known ancient building practice (Arnold 1991: 109-211, Wright 2005: 44-103, 210-229). The examined material has been supported by the research reviews of the wide territories such as Thebes and Giza plateau as well as extensive photo archive of the Theban Mapping project (Atlas of the Theban Necropolis, Lehner 1985: 110-114, The Giza Plateau Mapping Project, Shaw 2003: 174, 273, 280, 399). Additionally, satellite images of Egypt were studied (Searchable map) and site location was done based on the maps of Ancient Egypt (Manley 1996: 12-160, Uphill 1988: 59, 68, Shaw 2003: 21, 42, 189, 217, 224, 316, 335-336, 390, 427). The authors made follow-up estimations and observations at Saqqara and Giza areas in 2007-2013.

Archaeological excavations in Egypt were carried out in thousands of sites during the least centuries and therefore structural analysis of this material from the point of view of construction development technically is not possible. Therefore for the needs of the study the catalogue was elaborated. It contains typical planning examples of detailed archaeologically studied sites of settlements and cities, as well as existing reconstructions. These materials allow to perform correlative comparison, analysis and assessment that at the initial stage of the study provided possibility to determine most typical building examples of each period, but at the next stage of the study – to distinguish between characteristic features and local particularity, traditions and craftsmen skills.

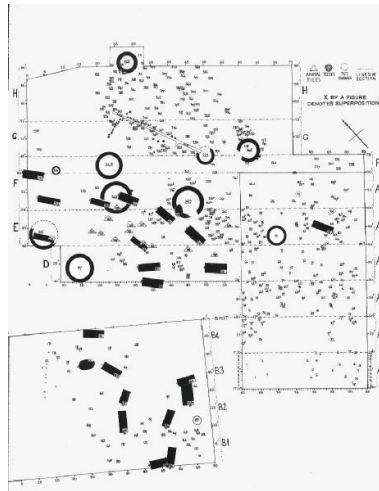
Initially were developed the criteria of choosing an object, i.e. an object must have been studied in details by archaeologists, a settlement must have been developed in a new previously uninhabited area, a territory should have contained buildings and their groups designed for various purposes. As a result, as the most appropriate for further analysis were chosen several typical examples: Hemamieh (Naqada I) settlement, town at Giza plateau, parts of the cities of Kahun, Akhetaten (Tell el-Amarna) and ancient Alexandria. At the same time it was concluded that for particular needs of the study direct comparison of these urban territories is not possible.

The study was followed up by comparative analysis of settlement planning in the framework of created database and selected typical examples. Preliminary studies revealed that selected examples were not sufficiently studied to be compared and analyzed by urban composition. However, various urban territories can be indirectly accessed as a certain coordination and development of buildings and space between them, until it demonstrates certain transition to particular standardized urban forms. Therefore, it was necessary to elaborate additional indicators allowing to verify these conclusions concerning examples chosen and objects included in the database. These indicators had to be enough sensitive to the development of the urban space planning system, thus from more than 20 indicators only 9 were considered to be suitable. In our study we use following indicators: (1) Coordinated arrangement of buildings and spaces, (2) Formalization of building arrangements, (3) Monumental building presence and location, (4) Orthogonal layouts, orthogonal features, (5) Other forms of geometrical order, (6) Access and visibility, (7) Standardization features between the settlements and towns, (8) Spatial patterns, (9) Orientation and local metrological conditions.

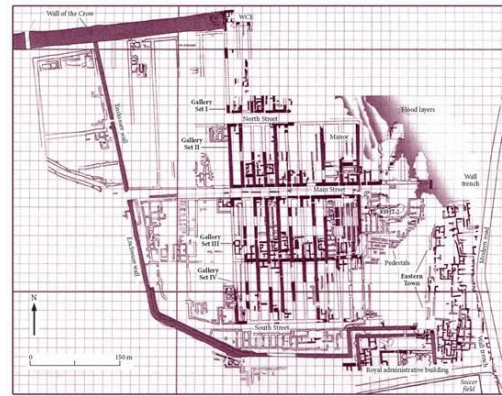
Analysis and results

Parts of the archaeologically studied territories, such as Hemamieh village settlement, town at the Giza plateau, cities of Kahun, Akhetaten and Alexandria, were used to create a database and carry out a comparison and analysis of these territories based on selected indicators.

Building traditions and traits of the Archaic period are known only from several sites, among them widely studied settlement of Hemamieh (figure 1, A.). The arrangement of the building is informal and follows local building tradition to construct small (about 20 square meters) huts made of adobe and wooden branches. Their disposition is non-geometric, yet accessibility and visibility is more important. There are no monumental or sacral structures in the territory of this village. The buildings have no foundation and stone material is almost never used except some structures consisting of single rough stones found in the desert nearby.

A- Plan of the Prehistoric Settlement (Hemamieh) (Brunton, Caton-Thompson 1928: 72).

B- Old Kingdom town in the vicinity of the Giza pyramids (4th Dynasty) (Lehner 2002: 31).

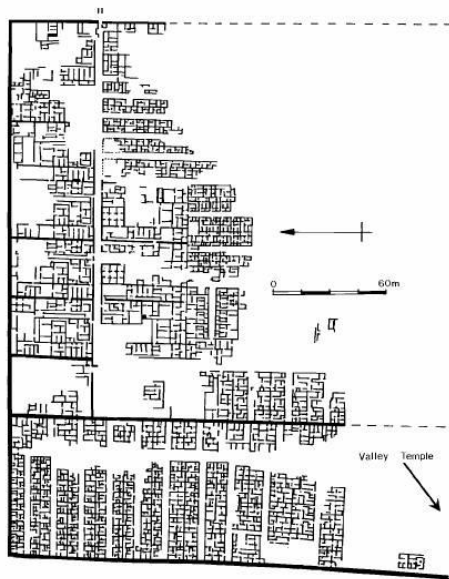
Figure 1. Typical building of Archaic period (A) and Old Kingdom (B).

More than 1500 years are separating building examples of Archaic period from urban development in the Old Kingdom. The substantial difference is easily distinguished in figure 1, B. During this time new knowledge on planning, development and construction were obtained; unitary administrated and governed state has emerged (Wilkinson 2000: 44-58). New towns and villages were inhabited by thousands of people. The society was governable and manageable, thus planning in this respect was an effective tool. This Old Kingdom settlement is still at distance from monumental and sacral buildings, the planning is predominantly orthogonal with a few slight resignations. Major part of the territory is occupied by the town surrounded by contour wall. On the outskirts there are several satellite-villages of similar planning. The prevalent type of the building is formed orthogonally along with the direction of the main walls of some particular buildings. The structures and building plots are comparatively large, their location is standardized. One of the characteristic features is orientation of the structures in accordance with cardinal points, which are in line with prevailing winds. The structures are built on the solid even ground or on the band foundations. Stone is still rarely used - only in particular construction elements. In comparatively short period, since the first dynasties, the technique of working of stone has reached quite high level and only expenses and quality of tools limit its further development.

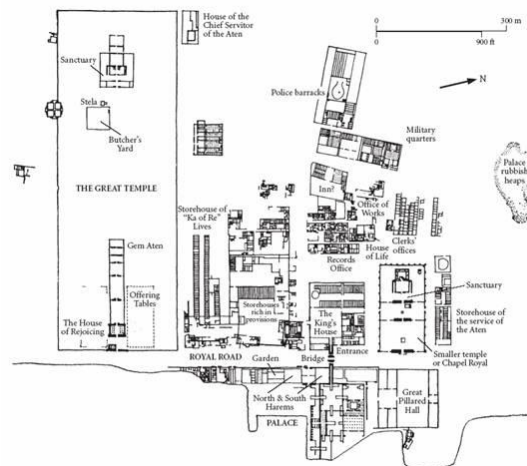
During the Middle Kingdom new urban territories are planned in explicitly orthogonal manner. This can be attributed not only to the outer borders of the territories, but also to the particular sections of the town and even to the layout of single houses (figure 2, A.).

The main feature of the planning of urban territories in the Middle Kingdom is strict outer orthogonality of the sections; interrelation between building and its interspace is

accurate in certain limits. Local meteorological conditions were also taken into account during planning process. The eastern part of the town is less densely covered with buildings and they frequently assemble several building plots, whereas houses on the western part are comparatively smaller and of poorer quality. Only 5 types of the buildings can be distinguished on the whole previously studied territory. This demonstrates high degree of standardization. The urban territory is still remotely located from the sacral buildings, but it is planned very functionally with the high accessibility and visibility. Only wealthy houses are built on foundations, these houses also have stone columns and some decorative elements.

12. Kahun. Plan of the Twelfth Dynasty residence town. (Drawing by Helena Jaeschke.)

A- City of Kahun. Middle Kingdom, 12th Dynasty (Kemp 1989: fig.53).

B – City of Akhetaten (Tell el-Amarna), New Kingdom, 18th Dynasty (Bard 2007: 224).

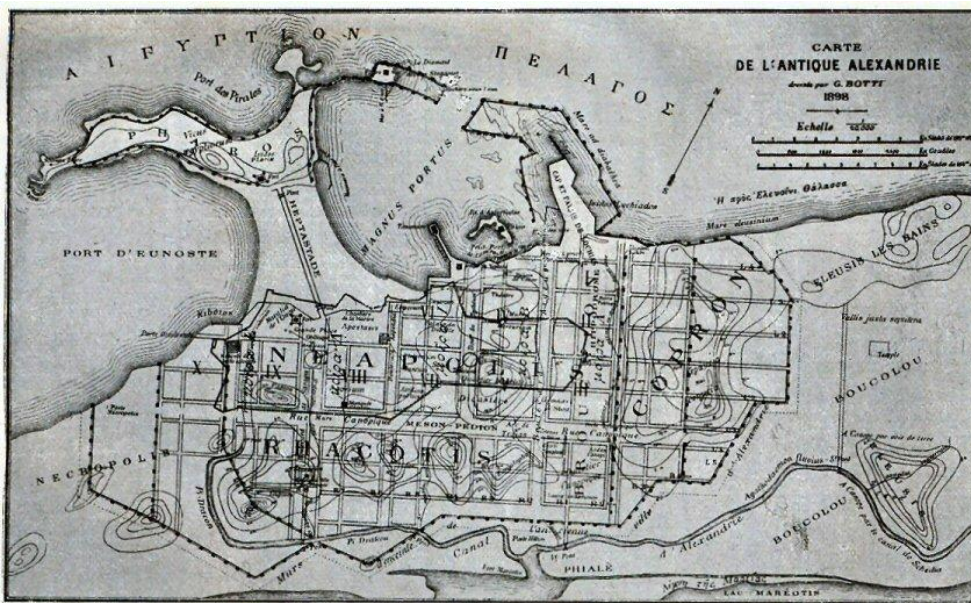
Figure 2. Typical building of the urban territories in the Middle Kingdom (A) and New Kingdom (B).

One of the most telling examples of the building and settlement planning in the New Kingdom is city of Akhetaten (Tell el-Amarna). The exclusivity of this example consists in its location – previously uninhabited territory and fairly short period of existence. The city has been planned in details at several levels from overall accessibility and up to elaborated location and proportions of the spiritual and secular life. The town is orthogonally planed with the high degree of building and interspace coordination. Major monumental buildings are located within the borders of the city, but not in its center. Dimensions and size of the building plots are different. Large-scale temples, palaces and administrative buildings constructed of a large number of the high quality building stones are located near the private

houses. The central part of the town was designed individually and orientation of the main streets is almost consistent with the cardinal points and riverside line of the Nile at that time.

The construction in the following Greco-Roman period is made according to the practices of Greek or Roman Cities. One of such examples is the city of Alexandria (figure 3).

Its simple planning is clearly orthogonal with accent on the main transport roads. Social inequality, that becomes apparent by the means of the density of buildings, can be traced already at the level of planning of the town sections. Monumental structures are located within the borders of the city and they are surrounded by temples, palaces and administrative buildings. Functionality, networks of transport, water supply and sewerage infrastructure, spacious public premises and fortification are the main features, which allow to distinct the urban planning in Greco-Roman period from the Middle and New Kingdoms.

Plan of the ancient city of Alexandria (after Botti 1894)

Figure 3. Typical town planning and construction in the Greco-Roman period.

The study allows to perform the comparison of planning and development of towns and villages at the extensive historical timescale. The results of the indicator based comparison are presented in the table 1.

Indicators	Archaic period	Old Kingdom	Middle Kingdom	New Kingdom	Greco-Roman period
Coordinated arrangement of buildings and spaces	-	+	+	+	+
Formalization of building arrangements	+	+	+	+	+
Monumental building	-	-	-	+	+

presence and location					
Orthogonal layouts, orthogonal features	-	+	+	+	+
Other forms of geometrical order	-	-	-	+	+
Access and visibility	+	+	+	+	+
Standardization features between the settlements and towns	-	+	+	+	+
Spatial patterns	~20 m ²	~ 200 m ²	~ 300 m ²	~ 200 m ²	~ 200 m ²
Orientation and local metrological conditions	-	+	+	+	+

Table 1. Indicator based comparison of spatial planning of the urban areas in Ancient Egypt from Archaic to Greco-Roman Period.

Conclusions

In Ancient Egypt building stone is an expensive material and available only for building of the most significant sacral buildings and their complexes. The main building material at that time is mud bricks. They are used to construct royal tombs, temples, palaces as well as towns, villages and cattle-sheds. The technology of making mud bricks, their sizes and manner of use are only slightly changed since the Archaic period and remain almost the same in the modern times.

The study demonstrates the changes in construction, its proportions, location and order, yet the building material remain unchanged since the very origins of the Ancient Egyptian state. Basing on the data of archaeological excavations and using proposed indicators, it is possible not only to spot and distinguish settlements of the Old Kingdom, but also highlight several phases of the development of urban and spatial planning.

Major changes in the development of urban territories take place during the Archaic period and the Old Kingdom. In further stages appears diversification and functionality of the towns; monumental buildings become significant element of the planning and development of the cities.

The study confirms that proposed system of indicators is an effective tool for evaluating the period of the planning of settlements. In a similar manner, examined indicators can be applied for analyzing satellite images of the sites, where archaeological excavations were not carried out or were performed fragmentary.

Bibliography

1. Atlas of the Theban Necropolis. Available at: <http://www.thebanmappingproject.com/>
2. Arnold, D. (1991) Building in Egypt. Pharaonic stone masonry. Oxford. Oxford University Press. 316 p.

3. Bard, K. (2007) *An Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*. London, Wiley-Blackwell, 424 p.
4. Botti, G. (1894) *Rapport sur les fouilles pratiquées et à pratiquer à Alexandrie, Alessandri*.
5. Brunton, G., Caton-Thompson, G. (1928) *The Badarian Civilisation and Predynastic Remains near Badari*. BSAE 46. London, 225 p.
6. Byrnes, A. (2005) *Prehistoric and Predynastic Egypt*. Available at: <http://www.predynastic.historians.co.uk/index.html>
7. Clarke, S., Engelbach, R. (1990) *Ancient Egyptian Construction and Architecture*. Dover publications, Inc., N.Y., 242 p.
8. Clarke, S., Engelbach, R. (2009) *Ancient Egyptian Masonry: The Building Craft*. Book Tree, Ltd., N.Y., 352 p.
9. Jeffreys, D. G. (1999) *The Survey of Memphis*, II. London, Egypt Exploration Society, 391 p.
10. Fairman, H. W. (1949) *Town Planning in Pharaonic Egypt*. *Town Planning Review* 20, pp. 33–52.
11. Kemp, B.J. (1992) *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. New York, Routledge. 368p.
12. Kemp B.J., Garfi S. (1993) *A survey of the ancient city of El-Amarna*. London, Egypt Exploration Society. 122 p.
13. Lenher, M. (1985) *The Development of the Giza Necropolis: The Khufu Project*. In: *Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Instituts Abteilung Kairo*. Bd. 41, Verlag Philipp von Zabern, Mainz/Rhein, 38 p.
14. Lehner, M. (1997) *The Complete Pyramids*. London, Thames and Hudson, 256 p.
15. Lehner, M. (2002) *The Pyramid Age Settlement of the Southern Mount at Giza*. *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. 39, pp. 27-74.
16. Manley, B. (1996) *The Penguin Historical Atlas of Ancient Egypt*. New York, Penguins Book Ltd, 135 p.
17. *Searchable Map and Satellite View of Egypt using Google Earth Data*: http://www.nationsonline.org/oneworld/map/google_map_egypt.htm
18. Shaw, I. (2003) *The Oxford history of Ancient Egypt*. Oxford, Oxford University Press, 525 p.
19. Spencer, A. J. (1979) *Brick Architecture in Ancient Egypt*. Warminster, Aris & Phillips, 159 p.
20. *Theban Mapping Project*: <http://www.tmpimagegallery.com/cgi-bin/ImageFolio42/imageFolio.cgi/>
21. *The Giza Plateau Mapping Project*: <http://www.aeraweb.org/>
22. Thomas, A. P. (1981) *Gurob: A New Kingdom Town, I and II*. Aris & Phillips, Warminster, 81 p.
23. Uphill, E.P. (1988) *Egyptian Towns and cities*. Shire Egyptology. Princes Risborough. 72p.
24. Wilkinson, T.A.H. (2000) *Early Dynastic Egypt*. London, Routledge. 413 p.
25. Winlock H. E. (1973) *The Treasure of el Lahun*. New York, Arno Press 130 p.
26. Wright, G.R.H. (2005) *Ancient Building Technology*. Leiden, Brill, Vol.2 (Part 1, Part 2), 316+309 p.

MĀKSLA/ART

Rasma Kazia, Zeltīte Barševska

ABSTRAKTĀ GLEZniecība LATVIJĀ (20. GS. 90.G. – MŪSDIENAS)

Abstract

The abstract (thingless, non – figurative) art is a formal trend of art that uses abstract elements instead of showing real objective forms: colour spots, lines and shapes. In the 80-ies of the 20th century the impoverishment of the figurative compositions, landscapes, portraits and still life genres in the Latvian painting started and, in the 90-ies, this tendency continued substituting them with abstractionism images. Contemporary wide range of the stylistic painting moves from „pure” abstraction to neo-classical academism and photo – realism.

The research provides information about the development of abstract painting in the Latvian art space from the 90-ies of the 20th century till nowadays, and comparing Latvian painters' (R. Pinnis, O. Jaunarājs, O. Ābols, E.Grūbe, U.Daņiļevskis, I.Celmiņa, A. Meldere, etc.) pieces of art, trends of the abstract painting have been analysed.

Key words: abstract art, abstract painting, genre, trend, conception.

IEVADS

Pētījumā apkopota informācija par abstrakto glezniecību Latvijā no 20. gs. 90.g. – mūsdienām. Pētījuma mērķis bija izpētīt abstrakto glezniecību un salīdzinot dažādu latviešu gleznotāju darbus analizēt mūsdienu abstraktās glezniecības tendences. Abstraktā māksla kā tēlotājmākslas veids, kurā mākslinieks atsakās no vizuāli uztveramās realitātes atveidošanas vai arī tiktāl izmaina realitātes iespaidu, ka tas pārvēršas krāsu, līniju, laukumu u.c. elementu attiecībās. Apkopojot un analizējot rezultātus, tika konstatēts, ka mākslinieki bieži nedomā par darba rezultātu, bet gan par darba procesu. Pētījuma laikā noskaidrojās, ka ir mākslinieki, kas nedomājot darba tēmu vienkārši glezno, un ir mākslinieki kam sākumā rodas iecere un pēc tam tā tiek realizēta. Abstraktā glezniecība parāda plašu tēmu perspektīvas un pieļauj spilgtu krāsu lietojumu un atklāj skatītājam mākslinieku emocionālos brīžus.

Atslēgas vārdi: abstraktā māksla, abstraktā glezniecība, koncepcija, virziens, žanrs.

Abstraktā māksla ir 20. gs. sākumā radies formālistisks tēlotājas mākslas virziens, kurā mākslinieks atsakās no vizuāli uztveramās realitātes atveidošanas vai arī tiktāl izmaina realitātes iespaidu, ka tas pārvēršas krāsu, līniju, laukumu u.c. elementu attiecībās. Abstraktā māksla radusies kā anarhisks izaicinājums pastāvošās sabiedrības mākslai. Tā ir atteikšanās no naturālistiski atveidojoša (reāla) attēlojuma līdz pat pilnīgam priekšmetiska attēlojuma noliegumam (Blūma 2005; Krause 2007; Pelše 2003).

Abstrakcionisma hronoloģiskā secība Latvijas glezniecībā ir:

1. Abstrakcionisma mēģinājumi 20. gs. 20. – 30. gados (J. R. Tilbergs).
2. Epizodiska abstrakcija padomju periodā (O. Ābols, Z. Logina, L. Auza u.c.).
3. 20. gs. 80. gados aizsākas un 90. gados turpinās tradicionālās figurālās glezniecības, ainavas, portreta un klusās dabas žanru apsūkums; palielinās formālās izteiksmes

pašvērtība, aktuāli kļūst abstrakcionisma iespaidi (J. Sprinģis, H. Klēbahs, H. Siliņš, R. Pinnis, O. Jaunarājs u.c.) (Bremša, Brasliņa, Bruģis, Pelše, Pujāte 2004).

Viens no spilgtākajiem abstraktās glezniecības „vecmeistariem” Latvijā 20. gs. 90. gados ir **Rūdolfis Pinnis** (1902–1992). Mākslas zinātnieki viņu dēvē par „parīzieti” latviešu glezniecībā. Mākslinieks strādā tīrā krāsu gammā, ne reizi neatsakoties no savas „francūziskās” – melnā, violetā, rozā, zilā, sarkanā, dzeltenā- paletes, no P. Pikaso, F. Ležē iedibinātajām tradīcijām (<http://www.makslaxogalerija.lv/lat/20-gs-klasika/rudolfs-pinnis/>) (skat. 1. att.).

Oļģerta Jaunarāja (1907–2003) gleznu kompozīcijas būvētas uz ilgām un pamatīgam dabas studijām: gadalaiku maiņām, koku lapotnēm, zaru vijumiem un to uzbūvei, ritmiem, gaismēm, krāsainībai, siltā un vēsā attiecībām. Darbiem raksturīga stingra un līdzsvarota kompozīcijas struktūra. Kontrastainas krāsu laukumu variācijas un ritmu spēles iezīmē melns lineārs kontūrējums (<http://www.manss.lv/jaunarajs.html>) (skat. 2. att.).

Jēkabs Sprinģis (1907-2004) priekšmetus gleznās attēlo ar līniju, kas dubultojas vai trīskāršojas. Krāsu laukumi kārtojās ģeometriskās plaknēs, tā saglabājot skaidru un tīru kompozīciju (<http://www.makslaxogalerija.lv/lat/20-gs-klasika/jekabs-springis/>) (skat. 3. att.).

Ojārs Ābols (1922-1983) ir mākslinieks, kas savos darbos pretojas līniju elegancei un perfektumam. Viņš tās glezno nevis ar otu, bet liektu papes gabaliņu (http://www.satori.lv/raksts/881/Ojars_Abols/Topi_tas_kas_tu_esi) (skat. 4. att.).

Herberta Siliņa (1926-2001) glezniecībā ir vērojams izteikts postimpresionisma un abstrakcionisma dialogs. Mākslinieks strādā ar tīrām, sulīgām krāsām, tās klājot ekspresīviem un pastoziem triepieniem (http://www.swedbank.lv/docs/hce_galerija.php?a=57) (skat. 5. att.).

Edvards Grūbe (1935) savu gleznu vēstījumu nes ar plašu, vīrišķīgu un apzinātu otas atvēzienu. Mākslinieka darbos nav nejaušību. Krāsa un tikai krāsa ir E. Grūbes uzmanības, intereses avots un mērķis, bet „faktūras”- izjūta, precizitāte un pārliecība. E. Grūbe ir konfliktu gleznotājs. Viņa darbos nav saldenas tīksmināšanās gaismas un krāsas attiecību sacerēs, kurām vielu dod lietu kārtojumi telpā. Tieši tādēļ arī tās neapnīk; tās pa triepienam var izdzīvot katru reizi no jauna, jo impulsa patiesums, enerģijas lādiņš gleznošanas brīdī ir darījis unikālu. Ēnas ir dinamiskas, formas- aktīvas, gaisma- mūžīga (Slava 2003; Sprance 2006; http://www.artgarden.lv/latvian/gleznieciba/e_grube/glezn_eg.htm) (skat. 6. att.).

Uno Daņiļevska (1945) mākslas tēli gleznās ir debesis, zeme, jūra un mežs, kas tiek rādīti no augšas, it kā no putna lidojuma. Darbos attēloti abstrakti tēli: mākslinieka idejas, jūtas, domas. Krāsas nav klātas triepienos, bet sedzoši- lēnām un pārdomāti. U. Daņiļevskim

svarīgi ir panākt krāsu attiecības, toņu un pustoņu gradācijas. Viņš izvēlas tonāli tuvas krāsas, jo tad gleznot esot grūtāk, toties- daudz interesantāk (Žeivate 2007) (skat. 7., 8. att.).

Intas Celmiņas (1946) gleznu koncepcija saistās ar daudzveidīgo sievietes dzīvi, bērniem, mūziku un pasaku tēliem- princesēm. Pelēcīgā kolorītā gleznotie darbi bagātināti ar spēcīgu sarkano, rozā, dzelteni un zilo krāsu laukumu ekspresiju un izteiktu, māksliniecei raksturīgu faktūru, ko viņai patīk kārtot gan lielos krāsu laukumos, gan izmantot smalkās detaļas. Arī brūni melnie, pelēkie un zaļie toņi- tā ir mākslinieces krāsu gamma: šķietami silta, tomēr drīzāk- vēsa, atturīga. Koncepcijas gleznām tiek meklētas intīmi pārdzīvotā noskaņā, īpašā dvēseles stāvoklī un runā par visiem laikiem būtiskiem, paša dzīvošanas procesa uzdotiem jautājumiem (Slava 2006) (skat. 9., 10. att.).

Anita Meldere (1949) pieder pie tiem latviešu māksliniekiem, kuri konsekventi un mērķtiecīgi izkopj abstraktās glezniecības kvalitātes. Sākot ar 20. gs. 90. gadiem, viņas darbos lietotās krāsas un izteismīgā žesta triepiens kļuvis par galveno gleznieciskās un informatīvās slodzes nesēju. Piesātinātie krāsu salikumi un līnijas gleznās pārtop virtuozās abstraktās kompozīcijās. Mākslinieci valdzina krāsas, līniju un viņas pirkstu spēja uzburt dziļuma ilūziju (Žeivate 2007; <http://www.gallery.lv/Meldere/default.htm>) (skat. 11., 12. att.).

Edītes Gornovas (1951) glezniecība intelektuāli un vienlaikus jutīgi balansē starp abstrakciju un nosacītu realitāti. Radot savus darbus, māksliniece bieži izmanto un kombinē dažādus materiālus un tehniskos paņēmienus: audeklu, papīru un eļļas glezniecību, trauslu zīmējumu. Kolāža un gleznieciski uzirdinātās plaknes spēle ar līniju veido intrigu no līdzsvara līdz ekspresijai, no apvaldītas harmonijas līdz izaicinājumam sev un skatītājam. Māksliniecei vienmēr ir patikusi kustība, jo tajā vienmēr kaut kas notiek (Žeivate 2007) (skat. 13. att.).

Uldis Čamans (1961), izliekot savu fantāziju tēlus uz audekla, izmanto visu krāsu spektru, pustoņu vibrācijas, pārsteidzošu caurspīdīgumu vai melnbaltas krāsas. Mākslinieks glezno darbu ciklus, kuru kompozīcijās izmanto ģeometriskas figūras. Māksliniekam tuvas piecas tēmas:

1. tēma- sākums, vīzija, alegorija (darbos dominē zilā cerības un baltā skaidrības krāsa);
2. tēma- sapnis, noslēpums, pierādījums (darbi dzeltenos un zaļos toņos, kas simbolizē pašatklāsmi);
3. tēma- domu revīzija, mākoņu pastaiga, pieskāriens (darbos redzami kontrastējoši krāsu laukumi);
4. tēma- laiks dabā, spožais redzējums, saulainā reforma (darbos izmantotas zelta un sudraba follijas);
5. tēma- krāsainā pasaule, pierādījums, prieks un ilūzija (darbos dominējošā sarkanā krāsa liek sajust briedumu un jaunu enerģiju) (Folkmane 2007) (skat. 14., 15. att.).

Secinājumi

1. Katram māksliniekam ir sava konceptuālā un stilistiskā pieeja abstraktajai mākslai.
2. Lai gan tradicionālo glezniecības žanru rāmji ir izgaisuši, abstrakcionistu darbos pavīd realitātes elementi.
3. 20. gs. 90. gados un 21. gs. abstrakcionisms Latvijas glezniecībā var tikt traktēts kā vizuāli krāšņa, atraktīva un noturīga tendence. Var piekrist mākslas zinātnieces Stellas Pelšes teiktajam: “Manuprāt, daļa no t.s. abstrakcijas nemaz nav abstrakcija. Tieši tas ir mūsu laika reālisms” (Pelše 2003: 63).

Bibliogrāfija

1. Blūma, D. (2005) Mazā mākslas vēstures terminu vārdnīca. Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Bremša, L., Brasliņa, A., Bruģis, D., Pelše, S., Pujāte, I. (2004) Latvijas mākslas vēsture. Rīga: Pētergailis.
3. Folkmane, M. (2007) Ulda Čamana personālizstāde ”Pārdomu paradokss”. *Studija*, Nr. 53: 11.
4. Krause, A. K. (2007) Glezniecības vēsture no renesanses līdz mūsdienām. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
5. Pelše, S. (2003) Abstrakta forma – uzdevums skatītājiem. *Studija*, Nr. 31: 62 – 65.
6. Slava, L. (2003) ... būšu latvietis. *Studija*, Nr. 32: 8 – 15.
7. Slava, L. (2006) Inta Celmiņa. *Studija*, Nr. 47: 88 – 91.
8. Sprance, B. (2006) Balle Galerijā. *Studija*, Nr. 46: 36 – 37.
9. Žaivate, I. (2007) Hansabankas mūsdienu mākslas kolekcija. Rīga: Hansabanka Swedbank.
10. <http://www.manss.lv/celmina.html> [2010.03.04.]
11. <http://www.manss.lv/camans.html> [2010.03.04.]
12. <http://www.manss.lv/grube.html> [2010.03.04.]
13. <http://www.manss.lv/jaunarajs.html> [2010.03.04.]
14. http://www.artgarden.lv/latvian/gleznieciba/e_grube/glezn_eg.htm [2010.03.03.]
15. <http://www.gallery.lv/Uno/default.htm> [2010.03.04.]
16. <http://www.gallery.lv/Meldere/default.htm> [2010.03.04.]
17. http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.swedbank.lv/img/gallery/Rudolfs_Pinnis_Vaze_ar_augliem.jpg [2010.03.04.]
18. http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.artgarden.lv/latvian/akvarelis/jekabs_spr/jespr_images/js_4.jpg [2010.03.03.]
19. <http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.studija.lv/large/abols.jpg> [2010.03.04.]
20. <http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.paintings.lv/> [2010.03.03.]
21. http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.swedbank.lv/docs/hce_galerija_thu_mngen.php%3Fpic%3DE.Gornova.jpg [2010.03.03.]
22. <http://www.makslaxogalerija.lv/lat/20-gs-klasika/rudolfs-pinnis/> [2010.03.04.]
23. <http://www.makslaxogalerija.lv/lat/20-gs-klasika/jekabs-springis/> [2010.03.04.]
24. http://www.satori.lv/raksts/881/Ojars_Abols/Topi_tas_kas_tu_esi [2010.03.03.]
25. http://www.swedbank.lv/docs/hce_galerija.php?a=57 [2010.03.03.]
26. http://www.swedbank.lv/docs/hce_galerija.php?a=57 [2010.03.03.]

1. att. R. Pinnis. Vāze ar augļiem. 1973
(http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.swedbank.lv/img/gallery/Rudolfs_Pinnis_Vaze_ar_augliem.jpg).

2. att. O. Jaunarājs. Zili okerīgā kompozīcija. 2002
(<http://www.manss.lv/jaunarajs.html>)

3. att. J. Sprinģis. Klusā daba. 1993
(http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.artgarden.lv/latvian/akvarelis/jekabs_spr/jespr_images/js_4.jpg).

4. att. O. Ābols. Kompozīcija. Ķēde. 1965
(<http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.studija.lv/large/abols.jpg>).

5. att. H. Siliņš. Ainava. 1980
(<http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.paintings.lv/>).

6. att. E. Grūbe. Māte. 2005
(<http://www.manss.lv/grube.html>).

7. att. U. Daņiļevskis. Saulrieta motīvs. 2001
(<http://www.gallery.lv/Uno/default.htm>).

8. att. U. Daņiļevskis. Mežs naktī. 2003
(<http://www.gallery.lv/Uno/default.htm>).

9. att. I. Celmiņa. *** . 2000
(<http://www.manss.lv/celmina.htm4>).

10. att. I. Celmiņa. Zīme. 1997
(<http://www.manss.lv/celmina.html>).

11. att. A. Meldere. Zaļā abstrakcija. 1995
(<http://www.manss.lv/meldere.html>).

12. att. A. Meldere. Vasariņa brīze. 2003
(<http://www.manss.lv/meldere.html>).

13. att. E. Gornova. Klusā daba. 2004
(http://images.google.lv/imgres?imgurl=http://www.swedbank.lv/docs/hce_galerija_thumbgen.php%3Fpic%3DE.Gornova.jpg).

14. att. U. Čamans. ***. 2009
(<http://www.manss.lv/camans.html>).

15. att. U. Čamans. ***. 2009
(<http://www.manss.lv/camans.html>).

FUNKCIONĀLĀ DIZAINA OBJEKTA “KOKA ŽALŪZIJAS” APDRUKAS IESPĒJAS

Abstract

Blinds are an integral part of the interior nowadays; they vary in types, shapes and colours. From a functional point of view blinds are very practical object of interior, which not only has the function of protecting from sun rays, but it also includes the aesthetic sense, in the appropriate design it may supplement the most ordinary and / or the most conservative interior. Blinds, which are used in the interior, open up possibilities for the various ideas of room design. A given object can take part in the interior by using large-format printing on various objects.

The study will analyze the types of blinds, describe the used materials, its industrial and individual production. Work will be carried out practical work (experiment) with wooden blinds print, it describes the technological process and justifying its utility in modern interior design, using the original functional design objects.

Keywords: *blinds, graphic, composition functional design.*

Visdažādāko veidu un formu dizaina objekti un priekšmeti ir neatņemamas interjera sastāvdaļas arī mūsdienās, kas jaunu materiālu un tehnoloģiju rezultātā arvien pilnveidojas. Viens no interjera funkcionālā dizaina objektiem ir žalūzijas, tās ir dažādu veidu, formu un krāsu. No funkcionālā viedokļa tās ir ļoti praktisks interjera priekšmets, kurām ne tikai piemīt aizsargāšanas funkcija no saules stariem, bet tās sevī iekļauj arī estētisko jēgu,- atbilstošā noformējumā ļauj papildināt visordinārāko un/vai konservatīvāko interjeru. Žalūzijas, kas tiek izmantotas interjerā, arī paver lielas iespējas dažādu telpas noformējuma ideju realizācijai. Izmantojot lielformāta apdruku uz dažādiem objektiem, var panākt noteiktā priekšmeta/objekta iekļaušanos attiecīgajā interjerā. Un izmantotās tehnoloģijas kā trafaretdruka un NEO UV LED tehnoloģijas.

Mērķis šim darbam - izveidot funkcionālā dizaina objektu „Apdrukātas koka žalūzijas” Daugavpils Universitātes mākslas un dizaina katedras grafikas kabinetam. Pētījuma uzdevumi ir, pirmkārt, izmantojot pieejamo literatūru un interneta resursus, apkopot informāciju par pētāmo tēmu. Otrkārt, izpētīt žalūziju vēsturi un veikt tā klasifikāciju. Treškārt izanalizēt žalūziju veidus un raksturot izmantojamus materiālus to rūpnieciskajā un individuālajā ražošanā. Un kā viens no svarīgākajiem uzdevumiem praktiski izstrādāt un realizēt grafisko kompozīciju, veikt trafareta druku, pielietojot iegūtās zināšanas un programmatūras iespējas.

Ja žalūzijas un citi dizaina priekšmeti līdz šim ir tikuši krāsoti, beicēti vai lakoti, tad apdrukāti funkcionālā dizaina interjera priekšmeti parādās samērā nesen. Veidojot jebkura dizaina priekšmeta apdruku ir būtiski ieverot kompozīciju, kas ir (latīņu val. *compositio* – salikums, sastādīšana, sacerēšana) mākslas/dizaina darba uzbūve, tā atsevišķo daļu izkārtojums un to savstarpējā saistība, kas balstās uz autora ieceri un darba saturu (Cielava 2002: 288). Kompozīcija ir mākslas darba plānveidīga uzbūve. Tā ir autora izraudzīto mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu savstarpēji saskaņots izkārtojums pēc noteiktām likumībām. Kompozīcija palīdz autoram vizuālos tēlos izteikt savu ieceri, bet skatītājam

palīdz šo ieceri uztvert. Kompozīcijā ir jāievēro līdzsvaru, kontrastu, dinamiku, ritmu, proporcijas, formātu un uzmanības centru (Blūma 2005: 53).

Kompozīcija tiek realizēta tā grafisko attēlu pārnesot ar trafareta palīdzību uz dizaina priekšmeta virsmas. Grafiskie attēli ļauj viegli uztvert attēlojamo parādību kopumā, saskatīt tās raksturīgās pazīmes; rada iespēju noteikt parādības attīstības tendences; raksturo kopas struktūru; raksturo plāna izpildes pakāpi; rada iespēju novērtēt objektu ģeogrāfisko izvietojumu, atspoguļo parādības ģeogrāfiskās un teritoriālās likumsakarības u.c. Grafiskais attēls ir noteicošais kopējā interjera kompozīcijā nosakot saskaņu starp citiem dizaina priekšmetiem un kopējo telpas uzbūvi.

Funkcionālais dizains mūsdienās ir ļoti neatņemama sastāvdaļa, izmantotās tehnikas un papildinājumi, kā arī 3D tehnoloģijas dod ļoti lielas iespējas idejas realizācijā. Funkcionālā dizaina izstrādātie moduļi sniedz lielāku priekšstatu par dotā priekšmeta funkcionalitāti (Slack 2006: 20).

Interjers - tā ir ierobežota telpa, kurā mēs atrodamies, atpūšamies, strādājam. Tā ir vide, kurā uzturamies ilgstoši, un tieši tāpēc ir vēlams, lai mūsu apkārtnē būtu maksimāli ērta un piemērota mūsu vajadzībām. Veidojot interjeru, ir būtiski noskaidrot šķietami vienkāršas lietas:

- kādam nolūkam ir domātas šīs telpas;
- cik cilvēku un cik ilgi uzturēsies šajās telpās;
- ko šie cilvēki darīs;
- kādas mēbeles un iekārtojums būs nepieciešams sekmīgam darbam vai patīkamai atpūtai šajās telpās (Grejs 2001: 312).

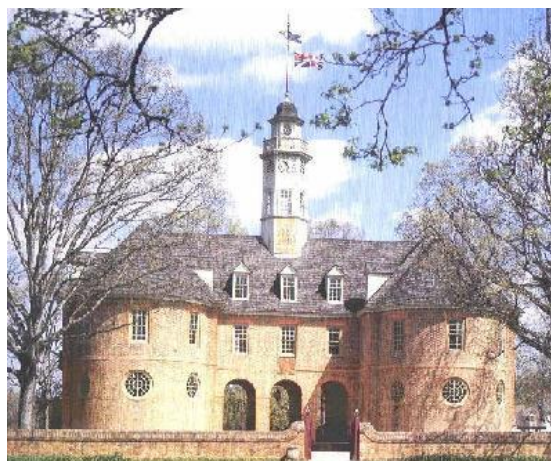
Veicot noteikto pētījumu, būtiski ir pievērsties žālūziju attīstības vēsturiskajam aspektam, raksturojot to attīstību un nosakot žālūziju kā dizaina priekšmetu/objektu veidus. Jau XV gs. sākumā Florencē radās jauns arhitektūras stils - Renesanse (Franču valodā Renaissance- atdzimšana, vai itāļu valodā Rinascimento). Jaunais stils ienesa viduslaiku Eiropas kultūrā jaunas vēsmas, atbrīvoja garu un ticību cilvēka neierobežotajām iespējām. Pirmo reizi pēc pusotra tūkstoša gadiem cilvēks atkal kļuva skaistuma radītājs, brīvs ceļotājs alkdam redzēt un sajūst apkārtējo pasauli, gatavs jauniem atklājumiem un drosmīgiem risinājumiem. Jaunā estētika atspoguļojās arī interjera dizainā. Dzīvojamās telpas atšķīrās ar stipri pieticīgāku interjeru, logi atradās sākot ar otrā stāva līmeni, tādejādi pasargājot no zagļiem. Dienvidu pilsētās logiem priekšā bija aizvērtņi vai žālūzijas, kas sargāja gan no saules, gan no zagļiem, bet ziemeļu valstu pilsētās aizvērtņi sargāja galvenokārt no zagļiem, savukārt pret sauli tika izmantoti smagnēji aizkari, tumšos toņos .

Žalūziju funkcijas un primitīvās formas ir saglabājušās, un tās lieto jau gadsimtiem ilgi. Niedru žalūzijas, kas tika izmantotas Ēģiptē, un bambusa žalūzijas Ķīnā, laikam ejot ir saglabājušās un, izmantojot mūsdienu tehnoloģijas, priecē mūsu acis vēl šodien. Venēcijas tirgotāji, ceļojot pa Persiju, ievieš žalūzijas arī Venēcijā un Parīzē. Žalūzijas tika uzskatītas kā cilvēka neatkarības simbols, jo caur mājokļa logiem varēja ieraudzīt lietas, kas citu acīm nebija vēlamas, tādēļ žalūzijas bija viena no iespējām, kā norobežot savu privāto telpu. Džons Vebsters (John Webster) bija pirmais, kurš sāka reklamēt koka žalūzijas. Dž.Vebsters atvēra savu veikalu Filadelfijā, kur piedāvāja žalūziju izgatavošanu un labošanu (skat. 1. attēlu.) (www.shutterblinds.com).

Williamsburga bija tā vieta, kur katra māja tika rotāta ar koka žalūzijām un norāda uz to, ka koka žalūzijas bija populāras gan 12.gs. gan arī tagad 21.gs. (skat.2.attēlu).

1.att. Pirmā zināmā reklāma koka žalūzijām un to ražošanas iespējām parādījās Pensilvānijā iknedēļas žurnāla sadaļā pie reklāmdevējiem 1767. gada 20. augustā (www.shutterblinds.com)

2.att. Žalūzijas pie Williamsburgas mājas logiem (www.shutterblinds.com)

Acīmredzot žalūzijas kļuva diezgan populāras gan Venēcijā, gan visā Eiropā,- to pierāda žalūziju daudzveidība arī mūsdienās. Žalūzijām ir vēl kāds visai praktisks pielietojums, kas netika minēts šī vārda definīcijā, un tas ir,- norobežošanās no apkārtējās pasaules (Eglītis 2005: Māja. Dzīvoklis).

Žalūzijas ir kļuvušas par tikpat aktuālu logu interjera noformēšanas veidu kā aizkari. Ar funkcionalitāti, lietošanas ērtumu un daudzveidīgajiem vizuālajiem risinājumiem žalūzijas kļūst par alternatīvu aizkariem. Žalūzijas vislabāk raksturo plašās gaismas režīma un intensitātes regulēšanas iespējas, tādēļ, lai telpā panāktu komfortu, ir svarīgi zināt, kādi ir žalūziju veidi un to raksturojošie elementi.

Mūsdienās žalūzijas iedala vertikālajās (plastika, alumīnija, auduma), horizontālajās (alumīnija, koka), horizontālajās bambusa, auduma rullo, kasešu rullo, romiešu žalūzijās.

Vienkāršības un funkcionalitātes dēļ žalūzijas ir viens no izplatītākajiem logu noformēšanas veidiem. Tām ir plaša materiālu un krāsu dažādība - no vēsām alumīnija līdz siltām koka vai spilgtu krāsu auduma žalūzijām, tāpēc iespējams piemeklēt piemērotu variantu jebkuram interjeram.

Koka žalūzijas ir nemirstīga vērtība, jo ir dabiskas, kvalitatīvas, skaistas un rada mājīguma sajūtu telpā. Tā ir viena no koka žalūziju pamatvērtībām, ka ziemā tās vairo siltumu istabā, bet vasarā ienesīs tajā dabas elpu.

Horizontālās žalūzijas ir universālas un efektīvas. Tās var regulēt bez lielām grūtībām, kontrolējot plūstošās gaismas daudzumu. Mūsdienās žalūzijas tiek izgatavotas no dažādiem materiāliem. Materiālu krāsas un tekstūras tās padara daudz krāsainākas un interesantākas, kas ļauj variēt ar žalūzijām interjerā, lai to papildinātu.

Izmantojot visdažādākos materiālus, žalūzijas tiek ražotas rūpnieciski kā arī tās iespējams izgatavot individuālajā ražošanā. Tā kā veikts praktiskais darbs (eksperiments) ar koka žalūziju apdruku, turpinājumā tiks raksturots tā tehnoloģiskais process un pamatota tā lietderība mūsdienu interjera veidošanā.

Mūsdienu tehnoloģijas ļauj eksperimentēt ar materiālu un paredzēt optimālāko rezultātu. Viena no iespējām ir materiāla apdruka, kas ļauj variēt ar krāsu un formu un to iekļaušanos interjerā. Šādu iespēju dot lielformāta druka ar inovatīvu NEO UV LED tehnoloģiju. Ar NEO UV LED ražošanas iekārtu var apdrukāt jebkuru materiālu, ieskaitot arī siltumneizturīgos materiālus: koku, laminātu, stiklu, spoguli, metālu, keramiskās flīzes, žalūzijas un citus materiālus. Iegūstamais attēls ir augstā kvalitātē - izturīgs pret mehānisko un termisko iedarbību, triecieniem, mitrumu un izbalēšanu, krāsas ir spilgtas un saulainas. Šī tehnoloģija tiek izmantota visdažādākajās nozarēs. Ražošanas process ir 100% ekoloģisks un nerada kaitējumus apkārtējai videi.

NEO UV LED ražošanas iekārta strādā uz gaismas diodu gaismekļa tintes cietinātāja principa. Ultravioletās gaismas iedarbībā ar noteiktu viļņa garumu (365nm) tinte aizcietē (polimerizējas) uz izvēlēta apdrukas materiāla (*skat. 3., 4. attēlu*).

3. att. NEO UV LED ražošanas iekārta
(www.vava.lv)

4 .att. Bambusa žalūziju apdruka ar NEO UV LED tehnoloģiju
(www.vava.lv)

Izmantojot NEO UV LED ražošanas tehnoloģiju, ir iespējams veidot individuālu un ekskluzīvu interjeru – vienkāršas mēbeles padarīt neatkārtojamas. Šī tehnoloģija sniedz iespēju uzdrukāt jebkādu attēlu uz jebkādas mēbeles vai virsmas. Baltās krāsas izmantošana ļauj izmantot apdruku uz jebkura veida un krāsas materiāla, piemēram, stikls, šūnu polikarbonāts u.c. (*skat. 5., 6. attēlu*) (www.buvindustrija.lv).

5. att. Apdrukātas vertikālās plastikāta žalūzijas
(www.buvindustrija.lv)

6. att. Apdrukāta virtuves iekārta – lamināts
(www.buvindustrija.lv)

Roku darbs vienmēr ir bijis augstā vērtē, jo ir ļoti daudz lietas, ko tehnika nevar izdarīt vai atšķiras to kvalitāte. Tieši tādēļ ir jāmeklē varianti un iespējas, kā noteiktu grafisku attēlu pārnest uz izvēlēto virsmu. Apdrukājot neliela laukuma virsmu, konkrētajā gadījumā – koka žalūzijas, var izmantot trafaretdruku. Trafaretdruka – tā ir teksta un grafisko attēlu atainošanas metode izmantojot drukas formu (trafaretu), caur kuru krāsa nonāk uz konkrēta materiāla. Šī drukas metode nodrošina krāsas caurplūdi caur drukas elementiem un krāsas necaurlaidību uz brīvajiem laukumiem (www.vava.lv).

Realizējot grafisko attēlu trafaretdrukas tehnikā, iecerēts ar izstrādātās kompozīcijas palīdzību ieviest mūsdienīgā interjerā kaut ko nedaudz no ēkas arhitektūras senlaicīgā eksterjera (skat. 7.attēlu).

7. att. Automātiskā fotogrāfiju pārveide rastrgrafikā un pārnešana uz žalūzijām.

Atskatoties uz paveikto darbu - gan tehnisko, gan teorētisko, var apkopot rezultātus un izdarīt sekojošus secinājumus - pētot dizainu un funkcionalitāti tajā var secināt, ka žalūzijām ir būtiska loma telpas estētiskajā un funkcionālajā dizainā.

Bibliogrāfija

1. Blūma, D. (2005) Mazā mākslas vēstures terminu vārdnīca. *Zvaigzne ABC*, 53.lpp.
2. Cielava, S. (2002) Vispārīgā mākslas vēsture 3, *Zvaigzne ABC*, 288.lpp.
3. Grejs Dž. (2001) Mājokļa dizains, *Zvaigzne ABC*, 312.lpp
4. Slack L. (2006) What is Product Design?- Essential Design Handbooks series, *Roto Vision*, 256.lpp.
5. Eglītis, M. (2005) Žalūzija- aizkaru alternatīva. *Māja.Dzīvoklis*, 6. decembris
6. *Blind Judgment* <http://www.shutterblinds.com/j2history.html> [2010. 29.01]
7. *Lielformāta 3D apdruka* http://www.buvindustrija.lv/lielformata_apdruka [2010. 02.02]
8. *Screen printing* http://www.vava.lv/screen_lv.html [2010.09.02]

GLEZNOTĀJAS MAIJAS TABAKAS PERSONĪBA UN RADOŠAIS CEĻŠ

Abstract

Latvian painter's Maijas Tabakas (1939) non-ordinary personality and a bright talent still gives rise to debate as intense as it was at the beginning of her artistic development. The information which was codified about M. Tabakas personality by her lifetime and like-minded colleagues, Maijas' art differential ideology, success within International and Latvian art space. The painter was imputed by others for salonism, levity, naturalism, in fact in length of time professionals of art adjudged her bright colour feelings and figurative painting style as a phenomenal apparition. According to codified information, it has been concluded that Maijas Tabakas art still maintains aloofness aureole.

Key words: *painter Maija Tabaka, French group, figure painting, portrait, ideology.*

IEVADS

Pētījumā apkopotā informācija par Maijas Tabakas personību un radošo garu dzīves ritumā. Pētījuma mērķis bija apkopot vienas no tām nedaudzajām māksliniecēm, kas nesa latviešu glezniecības vārdu ārpus Latvijas septiņdesmitajos gados.

Atslēgas vārdi: *gleznotāja Maija Tabaka, franču grupa, figurālā glezniecība, portrets, ideoloģija.*

Gleznotāja Maija Tabaka ir spoža parādība gan mākslā, gan dzīvē. Viņu nevar nepamanīt. Katra viņas glezna ir notikums, pat tie, kas savulaik nezināja, kas ir šī izcili skaistā un elegantā sieviete, par viņu runāja. Katra Maijas parādīšanās sabiedrībā vēl arvien rada interesi. Dzimusi Jelgavā 1939.gada 5.novembrī (Blaua 2010: 34).

Uz zīmēšanu Maiju virzīja viņas tēvs, aizvedis uz Pionieru pili, kur zīmēšanas studiju vadīja gleznotājs Auseklis Baušķenieks. Tā viņai bija laimīgā loze viņas dzīvē, jo viņš redzēja, ka no viņas iznāks māksliniece (Blaua 2010b: 43).

Studējusi Latvijas Mākslas Akadēmijā grafikas nodaļā (1957-1959), vēlāk beigusi glezniecības nodaļu Eduarda Kalniņa meistardarbnīcā (1969). Kā diplomdarbs - daudz figurālais grupas portrets "Jauno mākslinieku grupa", tajā attēlojot Imantu Lancmani, Ievu Šmiti (vēlāk Imanta sievu), Jāni Krievu, Juri Pūdānu, Bruno Vasiļevski un Maiju Tabaku (skat.1.att.) (Hirša 2009: 423; Jērāns 1987: 462)

Papildinājusies Rietumberlīnē, glezno, iepazīstina turienes māksliniekus ar latviešu glezniecību, cenšas izprast ārzemju mākslas tendences (1977-1978). Kopš 1970. gada ir Latvijas Mākslinieku savienības biedre. Darbojas glezniecības un grāmatu ilustrācijas jomās (V. Plūdoņa „Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas”, 1980; L. Tolstoja „Trīs lāči”, 1982; „Latviešu tautas brīnumpasakas”, 1988; K. Skalbes „Ziemassvētki mežā”, 1988). Izstādēs piedalās kopš 1963.gada, bet no 1979.gada rīko personālizstādes Latvijā, Vācijā, Francijā, Zviedrijā, Krievijā u.c. (Garfilds100 2010).

1998.gadā ar ilustrācijām latviešu tautas pasaku grāmatā Tabaka atgriezās pie senlatviešu un folkloras tēmas, bet jau ar modernisma elementiem. Tas ir redzams gleznā Elkdievība (skat.2.att.), kur centrā ir latviešu tautu meita, uz kuru lūkojas pūce un blakus vīrs ar zobenu rokās, kas piespiedis ar kāju kādu nezvēru pie zemes.

Gleznas atrodas Latvijas Valsts mākslas muzejā un Mākslinieku savienības muzeja kolekcijā, Valsts Tretjakova galerijā Maskavā, Ludviga Modernās mākslas muzejā Ķelnē un Berlīnes Nacionālajā galerijā, Zimmerli mākslas muzejā Ratgersas universitātē Ņūbransvikā (ASV), kā arī daudzās privātkolekcijās (Tabaka 1983: 90).

Ieguldījums latviešu glezniecībā 20. gs. gados ir ļoti būtisks. Tabaka uzglezno ap simts lielformāta gleznām (vidēji 155x172 cm) (Lancmanis 2009).

Maijas Tabakas līdzgājēji 70. gados bija intelektuāli un radoši spēcīga kopa, kas dēvēja sevi par franču grupu: Bruno Vasiļevskis, Imants Lancmanis, vēlāk Miervaldis Polis – postmodernisma ēras priekšvēstneši ar stingriem uzskatiem par glezniecības amata prasmes augstiem standartiem klasiskajā izpratnē. Šos māksliniekus saistīja amerikāņu foto reālisms un popmākslas dažādās izpausmes, vizionāri pārliecinoša glezniecība un Rietumeiropas glezniecības vēsture (Riņķe 2004).

Savu neatkarīgo glezniecības stilu māksliniece izveidoja 1970. gados, kad parādījās viņai tik raksturīgās daudz figūru kompozīcijas ar galveno varoņu portretējumiem, detalizētu vides, interjera un kostīmu attēlojumu. Viņas gleznu varoņi personificēja jaunā laikmeta urbāno kultūru un demonstrēja to, ko rūpīgi slēpa oficiālā māksla - interesi par privāto pasauli un sociālu eskeipismu. Maiju Tabaku interesēja jauni indivīdi, kas bija pilnīgi sveši valdošās ideoloģijas ideāliem, un kurus drīzāk vilināja Rietumu kapitālisma sasniegumi roka un džeza mūzikā, jaunā dizainā, arhitektūrā, mākslā un neapšaubāmi modē. Maijas Tabakas gleznu tēliem bija raksturīgs glamūra ārējais spožums, no kino aizgūts paņēmiens – īpaši izgaismotas sejas, īpašie kostīmi, inscenētās ireālās situācijas, daudzo realitātes slāņu vienlaicīgais atainojums (Valsts mākslas muzejs).

Maija Tabaka vairāk pievēršas sievietēm, kā tēlu portretēšanai. Glezno tēlus, nevis personas, piešķirot tiem tikai kādu noteiktu vaibstu vai līniju.

Bieži kā tēls parādījās Regīna Rāzuma (skat.3.att), kā arī aktrise Milēna Gulbe (skat.4.att.), mākslas zinātniece Sarmīte Zīle, Aleksandra Kolontaja, Tatjana Suta, Tatjana Bēma (Blaua 2010b: 44).

Daudzos gadījumos māksliniece ir tikai ieskicējusi savu klātbūtni gleznā: nav sevis izpētes, pašanalīzes, atkailināšanās; drīzāk tā šķiet savas vietas apzināšana un izvērtēšana dzīvē un sabiedrībā (skat.5.att.).

Pēdējais jaunākais notikums Maijas dzīvē bija personalizstāde "Balts" atklāšana, kas notika 2009.gada 10.decembrī Jūrmalas pilsētas muzejā (skat.6.att.). Tajā bija pāris gleznas no agrīnākas daiļrades posma, jo uzsvars tiek likts uz darbiem, kas tapuši pēdējo divu gadu laikā. Kā viens no izstādes mērķiem bija piedāvāt citādu skatījumu uz mākslinieci, tamdēļ par vienojošo izstādes apzīmējumu tika izvēlēts vārds- balts, kas ietver šī vārda semantisko nozīmi- jauns, sākums, miers un bērnišķa spēle, kā arī burtisko, jo izstāde būs tonāli gaiša.

Kopuma skaitot piedalījusies teju 30 personalizstādēs un līdzdalība aptuveni 200 kopizstādēs (Burāne 2004: 11).

Par savu dzīvi viņa var teikt, ka tajā bijuši kritieni, pēc kuriem vienmēr ir spējusi piecelties. Par Maiju Tabaku nejēdzīgi un aizspriedumaini pļāpāja un rakstīja. Tabakas personībā un mākslā sabiedrību fascinē viņas drosme. Drosme sevi apzināties kā vienīgo, neatkārtojamo individualitāti un drosme dzīvot saskaņā ar apzinātiem sevī veidotiem vērtību kritērijiem (Blaua 2010c: 42; Burāne 2004: 11).

SECINĀJUMI

Maija Tabaka ir psiholoģiskā portreta meistare, kas savos modeļos spējusi saskatīt pašas slēptākās rakstura nianšes. Iepazīšanās ar viņas darbiem un iepazīt to no tāda skatu punkta, kas mākslinieces dažādam daiļrades daudzskaldnim piedod kādu jaunu šķautni. Kaut arī mākslinieces cienītāju loks ir ļoti plašs un erudīts viņas daiļradē, jaunatklājēji var rast priekšstatu par viņas daiļradi ilgākā laika posmā.

Bibliogrāfija

1. Blaua, L. (2010a) Spēle ar dzīvi. *Ieva* Nr. 04, 01.27: 34-37
2. Blaua, L. (2010b) Spēle ar dzīvi. *Ieva* Nr. 07, 02.17: 43-45
3. Blaua, L. (2010c) Spēle ar dzīvi. *Ieva* Nr. 16, 04.21: 40-42
4. Burāne, I. (2004) Maijas Tabakas pasakas. *Māksla Plus* Nr.5: 11
5. Hirša, S. (2009) Latvijas Enciklopēdija, 5.sējums, Valērija Belokoņa izdevniecība, Rīga: 423
6. Jērāns, P. (1987) Latvijas Padomju Enciklopēdija, 9.sējums, Rīga: 462
7. Tabaka, M. (1983) Mūsu mākslinieki, Liesma :119
8. Maija Tabaka latviešu mākslas scēnas paradīzes putns
<http://www.studija.lv/?parent=1429>
9. Lancmanis, I. Maija Tabaka un viņas māksla
http://www.rigagallery.com/inner.php?menu=limit&art_cont=112 [2009.23.12]
10. Garfilds100, Maija Tabaka(burvīga gleznotāja).<http://www.spoki.lv/foto-izlases/Maija-Tabakaburviga-gleznotaja/131047> [2010. 05. 04].
11. Valsts mākslas muzejs, Maijas Tabakas personalizstāde.
http://www.tvnet.lv/izklaide/notikumi/52449-maijas_tabakas_personalizstade [2004.22.10]
12. <http://www.artgarden.lv/index.php?section=news&catid=1> [2010.08.10]
13. http://www2.la.lv/lat/majas_viesis/fotogalerijas/?gallery=1855[2009.04.12]
14. <http://foto.delfi.lv/picture/1045060/> [2010.08.10]

1.att. Jauno mākslinieku grupa (1969)
(<http://www.artgarden.lv/index.php?section=news&catid=1>)

2.att. Elkdievība (1998)
(http://www.riga-gallery.com/inner.php?menu=limit&art_cont=112)

3.att. Regīna Rāzuma (1980)
(<http://www.studija.lv/?parent=1429>)

4.att. Milēna (1995)
(http://www2.la.lv/lat/majas_viesis/fotogalerijas/?gallery=1855)

5.att. Pašportrets (1981)
(<http://www.studija.lv/?parent=1429>)

6.att. Maijas Tabakas izstāde
(<http://foto.delfi.lv/picture/1045060/>)

Pētījumā apkopota informācija par Maijas Tabakas personību un radošo garu dzīves ritumā. Pētījuma mērķis bija apkopot vienas no tām nedaudzajām māksliniecēm, kas nesa latviešu glezniecības vārdu ārpus Latvijas septiņdesmitajos gados. Māksliniece joprojām glezno un piedalās izstādēs.

MODES FOTOGRĀFIJA LATVIJĀ: RETROSPEKCIJA UN MŪSDIENAS

Abstract

The concepts "fashion" and "photograph" are similar (they live at present moment –check the authenticity of the phenomenon of inauthenticity, fix changes). Fashion can be understood as the spirit of the epoch`s changes, but its metamorphoses in photography become an authentic document.

The information about Latvian fashion photography is summarized in the present work - its inception, development and role in contemporary culture. The aim of investigation is to find out how strongly represented and independent is the sector of arts , and to compare how does its message change in the post-modern time, using new technologies (value, aesthetics, elements of the subculture, etc.).

The Latvian`s recognizable personalities of fashion photography (photo artists, models) , are accented in the investigation; the concept of directions in the arts in our country and the world of mode photography context is analyzed.

Atslēgas vārdi: fotogrāfija, mode, fotomāksla, fotogrāfs, modelis, Latvija.

Modes fotogrāfija ir fotogrāfijas žanrs, kas veltīts apģērba un citu modes priekšmetu reklamēšanai. Tās rašanos ir inspirējusi modes un fotogrāfijas jēdzienu līdzība: abas dzīvo mirklī, pārbauda parādību īstumu - neīstumu, fiksē pārmaiņas. Mode uztverama kā laikmeta gara izmaiņas, savukārt modes pārlaicīgās metamorfozes fotogrāfijā kļūst par autentisku dokumentu. Piemēram, Klauss Honefs domā, ka modes fotogrāfijas sniedz precīzāku liecību laikmeta izpratnei nekā dokumentālo fotogrāfiju reālistiskie tēli, jo tās rāda cilvēkus, kādi tie tiecas būt un atklāj cilvēku sapņus un skaistuma ideālus. Žesti, modeļu stāja, izturēšanās atspoguļo sabiedrības priekšstatu par sevi. Tā ir specifiska estētika, kurai Bodrijārs savulaik radis apzīmējumu „ķermeņu mode” (Dzalbe 2000).

Modes fotogrāfijai ir vadošā loma pasaules modes žurnālu (Vogue, Harper`s Bazaar, Vanity Fair, Allure u.c.) lappusēs, reklāmās. Eiropā šī fotogrāfijas žanra aizsākumi ir 20. gs. sākumā, modes namiem meklējot jaunu reklāmas stratēģiju (Berlīne, Parīze, Diseldorfā, Hamburga, Minhene u.c.), kopā ar pirmo modes aktualitāšu žurnālu parādīšanos.

Pētījuma mērķis ir analizēt profesionālo modes fotogrāfiju Latvijā no tās aizsākumiem līdz mūsdienām. Nosacīti profesionālās modes fotogrāfijas attīstības gaitu mūsu valstī var iedalīt trīs hronoloģiskajos posmos:

1. 20.gs. 60. – 80. gadi,
2. 20. gs. 90. gadi,
3. 21.gs. sākums.

Pirmajā posmā modes fotogrāfija veic savu pamatfunkciju – demonstrē jaunumus un aktualitātes modē. Tobrīd galvenais informācijas avots ir Rīgas Modeļu nama žurnāls „Rīgas Modes”, kurā tiek publicētas šī žanra fotogrāfijas. Žurnāls pastāv no 1948. līdz 1992. gadam, iznākot reizi sezonā. Katra numura sagatavošana ilgst vairākus mēnešus, kas bieži vien nozīmē to, ka vasaras kleitas jāfotografē ziemā, savukārt kažokus- vasarā (Sūna 2009).

Daudzi tā laika Latvijas fotogrāfi darbojas šajā jomā, piemēram, **Aivars Birze**, **Raimonds Rencis**, **Ojārs Griķis** u.c., bet lielākā daļa no viņiem ir izteikti dokumentālisti. 20. gs. 60.- 80. gados fotogrāfi reti pauž savu unikālo radošo subjektivitāti. Ar fotogrāfa **Jāņa Kreicberga** ienākšanu „Rīgas Modes” radošajā grupā (1973. gada 12. septembris), žurnāla darba stils mainās pašos pamatos, tas kļūst radošāks un interesantāks (Sūna 2009). J. Kreicbergs 1968. gadā kļūst par Latvijas un ārzemju draudzības un kultūru sakaru biedrības fotosekcijas atbildīgo sekretāru, kas viņam dod iespēju apceļot ne tikai padomju bloka valstis, bet arī pabūt Itālijā, Japānā, ASV un citur. Tas viennozīmīgi ietekmē viņa fotogrāfiskā rokraksta veidošanos, attīstību un spēju uztvert modes fotogrāfiju daudz savādāk, nekā līdz šim (skat. 1. att.).

J. Kreicberga fotogrāfijās tiek radīta īpaša noskaņa un vide, parādās kustība, dinamika, dramatiskums, modeļi vairs nav tik vēsa un atturīga, demonstrējot graciozitāti, eleganci un sievišķību. Daudzās autora fotogrāfijās var novērot modeles-sievietes pašizzināšanas procesu (skat. 2. att.). Diemžēl Jānis Kreicbergs aiziet no darba žurnālā „Rīgas Modes” 1980. gada 27. novembrī (Kreicbergs, Slava, Teivāne, Tīfentāle, Dzividzinska 2009).

Pasaulē mainās tehnoloģijas, un arī fotomākslā arvien biežāk tiek izmantota krāsainā fotogrāfija, kas attēlus padara daudz košākus un zināmā mērā kompensē statiskumu (skat. 3. att.).

20. gs. 90. gados ar padomju valsts sabrukumu un jaunas ekonomiskās situācijas rašanos modes foto savā ziņā deģenerējas (Tīfentāle 2002). 1992. gadā parādās pirmā modeļu aģentūra „TERRI”, kā arī Jānis Kreicbergs nodibina foto un video modeļu skolu. Respektablā un konservatīvā žurnāla „Rīgas Modes” vietā Latvijā nāk citi modes un dzīvesstila izdevumi („Santa”, „Lilit”, „Avēnija Plus”, „Pastaiga”). Sākoties digitālo tehnoloģiju ērai, tiek dibinātas fotostudijas, un fotogrāfi arvien vairāk iesaistās modes un reklāmas foto biznesā. Spilgtākie pārstāvji: „Secret Garden Studio” (Valts Kleins), Jānis Deinats, Aivars Drāznieks, „Fotostudija Nr.5” (Māris Ločmelis, Gatis Rozenfelds, Imants Ķīlis), Gvido Kajons, Māris Zemgalietis u.c. Fotogrāfs Valts Kleins ir viens no pirmajiem, kas Latvijā vēsta par digitālo fotoēru un, tāpat kā savulaik tika iekarojis subjektīva dokumentālista vārdu, tā 90. gadu otrā pusē viņš aizsniedz fotoindustrijas virsotnes Latvijā, kļūstot par vienu no pieprasītākiem fotogrāfiem reklāmās (Šteimane 2002).

Šī laika posma fotogrāfijās var pamanīt fotogrāfu mēģinājumus eksperimentēt ar gaismu, modeļu pozām, vidi un radīt daudz eksotiskākus attēlus (skat. 4.- 6. att.). Tas vairs nav statisks un garlaicīgs sievietes tēls, tas kļūst erotiskāks un atraisītāks. Šis fakts saistīts arī ar subkultūras elementu, izklaides industrijas un *pret-a-porter* modes elementu ienākšanu šī žanra fotogrāfijās (skat. 7., 8. att.). Digitālās un krāsainās fotogrāfijas ērā tiek lietota arī

melnbaltā estētika, kas ir raksturīgi postmodernisma laikmetam- atgriešanās pie sen zināmiem stiliem un tehnikām savienojumā ar jauno tehnoloģiju izmantojumu (Tifentāle 2002; Dzalbe 2000) (skat. 9. att.).

Pilnīgu pretstatu fotomākslinieku rokkrakstos var redzēt, šķirstot dažādu modes žurnālu lappuses. Bieži fotogrāfi apzināti izmanto t.s. amatiera stilu, virzot gaismu modeļiem tieši sejā, neveiksmīgi iekadrējot kompozīciju utt. (skat. 10. att.). Tomēr galvenais, lai fotogrāfijas patiktu žurnāla radošajai komandai, lasītājiem un skatītājiem.

Mainoties tūkstošgadēm, mainās sabiedrības domāšana, modes fotogrāfija mums rāda sievietes un vīrieša tēlus, kas ir agresīvi, izaicinoši, ļoti aktuāls ir „slavenību kults”. Iznāk jauni žurnāli (“Pastaiga RU”, “L’Officiel”, “VIP LOUNGE”, “Shape”, “VETO”, “Podium Art” u.c.), kas lasītājam ļauj izvēlēties sev tīkamāko estētiku. Modes fotogrāfija kļūst par mārketinga sastāvdaļu, kas piedāvā visu cilvēka apziņas un zemapziņas dzīlēs rodamo sajūtu un ilūziju spektru (Meistare 2002).

Mūsdienās izglītības iespējas fotogrāfijā ir daudz pieejamākas, tāpēc daudzi izmanto tās un apgūst zināšanas skolās ārpus Latvijas (piem., Iveta Vaivode Bornmutas mākslas institūtā, Aleksandrs Sokolovs *Instituto Italiano di Fotografia* Milānā), kas rada daudz lielāku individuālo stilu dažādību modes fotogrāfijā Latvijā. Tomēr joprojām valda zināms konservatīvisms, stereotipiskums - žurnāli baidās riskēt, publicējot jauno fotogrāfu darbus. Kā piemēru var minēt Arņa Balčus 2008. gada maijā veidoto fotostāstu „Kabatzagļi” (skat. 11. att.) (Balčus <http://orbita.lv/publications/1110>), kas Latvijas modes žurnāliem izrādījās pārāk drosmīgs.

Šobrīd Latvijā strauji attīstās modeļu aģentūru bizness (pazīstamākie „Dandy”, „Gints Bude modes nams”, „Natalie”, „Vocatio”, „2B models” u.c.). Tas ir lauks, kur izpausties modes fotogrāfiem, piemēram, viena no tiem ir Natālija Berezina, kas gatavo portfolio foto modeļiem (skat. 12. att.) (Berezina <http://natalieberezina.blogspot.com/2010/04/lottie-elite-london.html>); Tatjana Vlasova ir gan stiliste, gan grima māksliniece, gan fotogrāfe žurnālā „Lilit”; Ivetas Vaivodes modes fotografēšanas stilu var pazīt no pirmā acu uzmetiena- viņa strādā dokumentālā žanra stilistikā, kam raksturīga dabiska apgaismojuma izvēle un pēc iespējas vienkāršāka anturāža (skat. 13. att.) (Vaivode <http://foto.delfi.lv/picture/623589/>; Kukarane 2008). Arī Vladimirs Svetlovs un Nils Vilnis ir šobrīd Latvijā pieprasīti modes fotogrāfi: V. Svetlova darbus bieži var redzēt modes un stila žurnāla „Pastaiga” numuros, un tiem raksturīga elegance, minimālisms (skat. 14. att.) (Svetlovs <http://www.facebook.com/home.php#!/photo.php?pid=3790688&id=243121566463>), savukārt N. Vilnis savās fotogrāfijās eksperimentē ar dažādu stilu eklektiku. Sergeja Kondrašina un Aleksandra Sokolova darbos var vērot sirreālus un neordinārus tēlus un

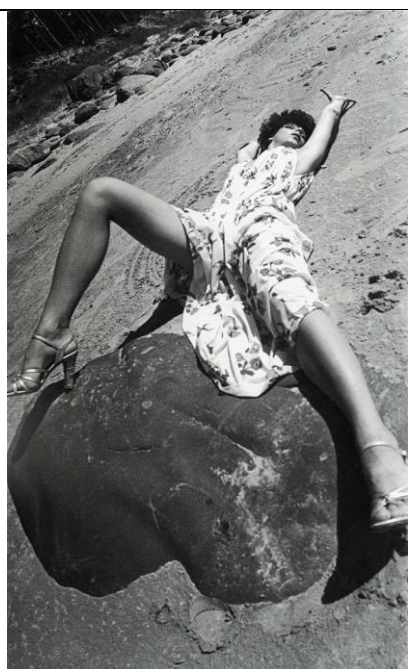
vēstījumus, kuru radīšanai tiek izmantotas attēla datorapstrādes programmas (skat. 15., 16. att.) (Kondrašins www.kondrashin.info/?lang=3&x=gallery&id=3;10; Sokolovs <http://www.platinumvs.com/?page=editorial>).

SECINĀJUMI

1. Modes fotogrāfijai ir liela nozīme Latvijas kultūrā. Tā atspoguļo laikmetu, kļūstot par dokumentālu un māksliniecisku liecību.
2. Galvenais uzdevums modes fotogrāfijām ir radīt tēlus, adresāta asociācijas un specifisku estētiku.

Bibliogrāfija

1. Balčus, A. <http://orbita.lv/publications/1110> [2010.03.17.]
2. Berezina, N. <http://natalieberezina.blogspot.com/2010/04/lottie-elite-london.html> [2010.03.21.]
3. Dzalbe, A. (2000) Konceptijas un brīvs gleznieciskums Rīgas izstādēs. *Studija*. Nr.5 (14): 73.
4. Kondrašins, S. www.kondrashin.info/?lang=3&x=gallery&id=3;10 [2010.03.21.]
5. Kreicbergs, J., Slava, L., Teivāne, K., Tīfentāle, A., Dzividzinska, Z. (2009) Jānis Kreicbergs. Rīga: Neputns.
6. Kukarane, M. (2008) *Pašai sava fotosesija*. <http://ipasi.espati.lv/index/view/id/253/Pasai-sava-fotosesija/> [2010.03.15.]
7. *LILIT*. Nr.12(1997)
8. Meistare, U. (2002) Dažādas estētikas. *Studija*. Nr.22: 15-17.
9. *Rīgas Modes*. Pavasaris 1992.
10. *Santa*. Nr.34(1995).
11. *Santa*. Nr.38(1995).
12. *Santa*. Nr.46(1996).
13. *Santa*. Nr.77(1998).
14. *Santa*. Nr.98(2000).
15. Sokolovs, A. <http://www.platinumvs.com/?page=editorial> [2010.03.19.]
16. Sūna, I. (2009) Pašportrets. *Foto Kvartāls*. Nr.3(17): 20.
17. Svetlovs, V. <http://www.facebook.com/home.php#!/photo.php?pid=3790688&id=243121566463> [2010.03.19.]
18. Šteimane, I. (2002) Sešas patiesības par fotogrāfiju. *Studija*. Nr.22: 18-27.
19. Tīfentāle, A. (2002) Sešas patiesības par fotogrāfiju. *Studija*. Nr.22: 27-25.
20. Vaivode, I. <http://foto.delfi.lv/picture/623589/> [2010.03.24]

1.att. Jānis Kreicbergs. *Gunta*.
(Kreicbergs, Slava, Teivāne, Tīfentāle,
Dzividzinska 2009).

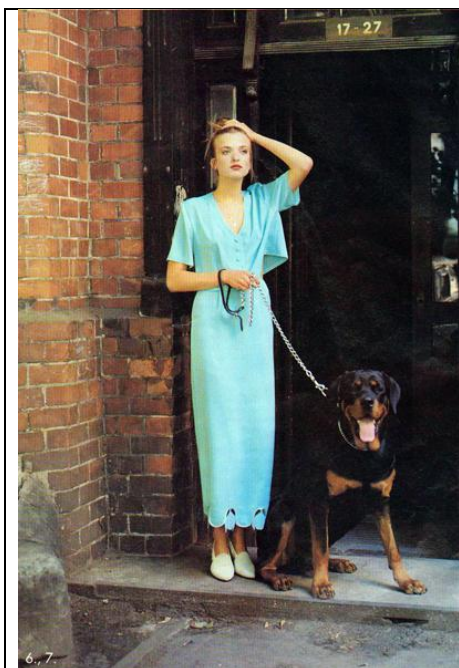
2.att. Jānis Kreicbergs. *Modeles Iveta un Gunta*.
(Kreicbergs, Slava, Teivāne, Tīfentāle,
Dzividzinska 2009).

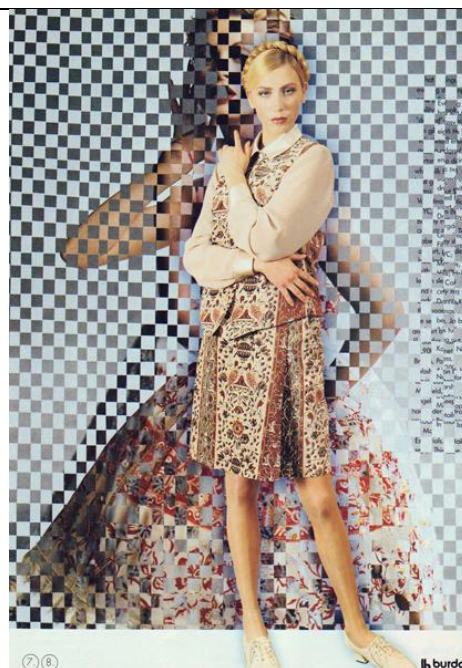
3.att. Aivars Birze
(Rīgas Modes 1992).

4.att. Gvido Kajons
(Santa 1995).

5.att. Gvido Kajons
(Santa 1995).

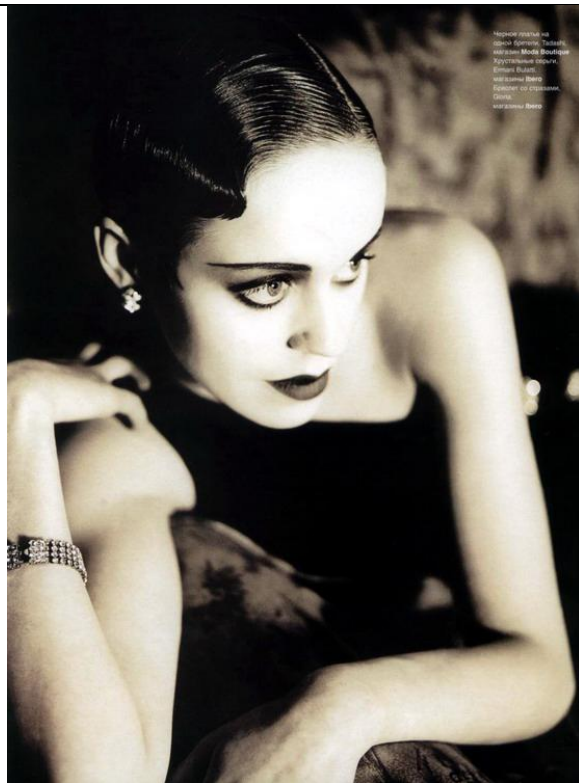
6.att. Gvido Kajons
(Santa 1996).

7.att. Aivars Drāznieks
(Santa 2000).

8.att. Jānis Deinats
(Santa 1998).

9.att. Valts Kleins. *Mīlestības verdzene*
(LILIT 1997)

10.att. Valts Kleins
(Santa 2000).

11.att. Arnis Balčus. *Kabatzagļi*. 2008
(<http://orbita.lv/publications/1110>).

12.att. Natālija Berezina.
(<http://natalieberezina.blogspot.com/2010/04/lottie-elite-london.html>).

13.att. Iveta Vaivode
(<http://foto.delfi.lv/picture/623589/>).

14.att. Vladimirs Svetlovs. Žurnāls "Pastaiga RU". 2009
(<http://www.facebook.com/home.php?#!/photo.php?pid=3790688&id=>

15.att. Sergejs Kondrašins. Žurnāls "Pastaiga"
(www.kondrashin.info/?lang=3&x=gallery&id=3;10).

16.att. Aleksandrs Sokolovs. Žurnāls "Pastaiga"
(<http://www.platinumvs.com/?page=editorial>).

TRADĪCIJU UN INOVĀCIJU SINTĒZE MŪSDIENU FILCĒŠANAS MĀKSLĀ

Abstract

The wool full is the traditional processing of the soft goods in our region. The felt becomes the most popular in the modeling in the 21st century. The artists who want to be original and the best in their works try to find their own style. In our days this kind of the technique is very actual and is used as in our everyday life as for the making of the decorative things.

Key words: wool, wool full, the composition of textile, felt, to roll.

Vilnas velšanai kopš seniem laikiem ir bijusi īpaša, rituāla nozīme daudzu tautu kultūrās, tāpēc nav brīnums, ka velšana ir kļuvusi par mākslas veidu daudzās pasaules valstīs. Šī tehnoloģija ir kļuvusi ļoti aktuāla un tiek izmantota gan sadzīves, gan dekoratīvo priekšmetu izgatavošanā. Mūsdienu tekstilizstrādājumiem kā mākslas darbiem piemīt ne tikai dekoratīva vai praktiska funkcija. Filca darbi tiek veidoti kā mākslinieku vēstījumi - emocionāli, ekspresīvi un dinamiski.

Pētījuma mērķis izpētīt vilnas velšanas mūsdienu tendences mākslā un iepazīties ar Latvijas tekstila meistarautordarbiem (A. Baumanē, B. Osīte, R. Bogustovas u.c.)

Atslēgas vārdi: vilna, vilnas velšana, tekstilkompozīcija, filca, felting.

Filca ir viens no senākajiem tekstila veidiem, tā darināšanas tehnika ir radusies Vidusāzijā un Tālajos Austrumos.

Daudzām tautām, īpaši klejojošām, vilna ir bijusi par tekstila materiālu, kas kalpoja cilvēkam visā dzīves garumā. Nevienam nevar precīzi pateikt, kad un kā šis materiāls ir radies. Pastāv daudzas teorijas. Pēc vienas no teorijām tūba ir radusies nejauši, kad vilna tās izmantošanas gaitā savēlās. Tas notika apmēram 6. gadu tūkstošā pirms m.ē. raksta savā grāmatā „Vilnas velšanas māksla” Mērija Breketa – vilnas velšanas meistarautordarbi starptautiskās asociācijas vadītāja (Byrket 1979: 11).

Tūba nav austa, tā ir viena no vecākajām auduma formām un tās izgatavošanā neizmanto siešanas elementus. Velšanas tehnoloģija un izstrādājumi ātri izplatījās no vienas vietas uz otru un nostiprinājās tur, kur bija velšanai derīgas augu valsts un dzīvnieku vilnas šķiedras. Ražošanas process dažādajās pasaules zemēs maz atšķiras, to nosaka dabisko šķiedru fiziskās īpašības. Mehānisks darbs, karstums un ūdens veido ķīmisko reakciju, kuras rezultātā tiek iegūta stingra vilnas šķiedras kārtā.

Ištvan Vidaks, ungāru etnogrāfs, kas pētīja dažādu tautu vilnas velšanas tradīcijas, raksta: Lai veidotu tūbu, jums ir vajadzīgas tikai cilvēka rokas un vilna. Tiesa gan, ir vajadzīgs ļoti daudz darba (Vidak, Nagy 1999: 34).

21. gadsimta sakuma filcs kļūst par materiālu estetizētu objektu veidošanā. Meklējot visvienkāršāko, lai veidotu oriģinālāko, mākslinieki un dizaineri pievērš tam savu uzmanību. Filcs izrādījās universāls materiāls daudzu radošu eksperimentu veikšanai. No tā sāka veidot dažādas stilīgas un pat avangardiskas lietas. Tādā veidā klejotāju kulta materiāls kļuva par dizaina un mākslas vērtību.

Filcs – ne tikai ļoti plastisks, bet arī izturīgs materiāls. Šīs īpatnības ļauj mūsdienu dizaineriem veidot praktiskas un kvalitatīvas lietas, kas pie tam pārsteidz iztēli ar savām formām un krāsu daudzveidību.

Daudzas no filca veidotās lietas ir neatkārtojamas, tā kā pārsvarā tās tiek gatavotas ar rokām un iemieso noteiktu koncepciju.

No filca veidotu izstrādājumu mākslinieciskās īpatnības ir atkarīgas no darinājuma veidošanas tehnikas. Ir zināmi vairāki pamatpaņēmieni: Mozaīkas tehnika (dažādu gabaliņu saūšana), krāsaina auduma vai filca aplikācija uz filca pamata, krāsainu vilnas rakstu ievēšana (uzliekot) un laminēšana (ļoti smalks izstrādājums).

Katrs meistars šo seno vilnas velšanas mākslu papildina ar kaut ko savu.

Mākslinieki eksperimentē, vienā daiļdarbā kombinējot dažādus tekstila veidus, apvienojot tradicionālās tehnikas un jaunās tehnoloģijas.

Velšana, kas pēdējos gados ir kļuvusi tik populāra, ir tradicionāla tekstilizstrādājumu tehnoloģija mūsu reģionā. Vilnu izmanto aužot, veļot, sienot, mezglojot, tamborējot utt. Arī Latvijas tekstilmākslinieki savos darbos pievēršas vilnas apstrādes tehnoloģijām, radot neatkārtojumus, savdabīgus mākslas darbus.

Latvijas Mākslas akadēmijā 2009.gada februārī bija apskatāma **Aijas Baumanes** gobelēnu izstāde „Laika zīmes”.

„Mākslinieces Aijas Baumanes jaunākā personālizstāde liek domāt par kādām noteiktām likumsakarībām radoša cilvēka gājumā. Tās bijusi iespēja vērot, apcerēt, sajust, ietekmēties, šķetināt tālāk visu četrdesmit piecu gadu laikā, kuri pagājuši kopš viņas pirmās līdzdalības mākslas darbu izstādē. Proti, ir viegli būt neparastam, asprātīgam, saistošam jaunībā, kad jūsmā, dzīves un amata apguves pienesumi, robežu neesamība vedināt vedina paust ieraudzīto, pārdzīvoto. Taču ar to vien ir par maz, lai ieņemtu un piepildītu savu vietu mākslā Latvijā un starptautiskā kontekstā kopumā. Un ātri vien kļūst redzams, kā jauno gadu pieteikumi nodeldējas jebšu izsīkst pavisam, ja tos nebalsta regulārs darbs un tā individuālā, neatkārtojamā pasaules uztvere, kura veidojas prāta un sirds gudrību mijiedarbībā." - raksta LMA asoc. prof. Ingrīda Burāne tikko iznākušajā Aijas Baumanes darbu katalogā (Burāne 2008).

Aijas Baumanes tekstilā ir visi poētiskie žanri: no poēmas un balādes līdz četrriņdei. Te ir blīvums un vieglums, te ir lini, kokvilna, zīds, sintētika un daudz kas cits. Te ir visi pasaules tekstilmākslas virzieni un neiedomājama tehniku savdabība, kam vēl nepastāv nosaukuma. Tas ir autores individuālais izgudrojums.

Piemēram, vilnas velšanas tehnikā izpildītajā darbā "Pastāvēs, kas pārveidosies" (2007) uz brūna audekla virsmas kompozīcijas fragmenti kā mākoņi pārklāj cits citu, plūst no balta uz pelēku, melnu, radot niansētu krāsu spēli.

Latvijas Mākslinieku savienības galerijā 2008.gada oktobrī bija apskatāma tekstilmākslinieces **Baibas Osītes** izstāde „Visaugstākā patvērumā”. Izstādē jaunie tekstila un šķiedras mākslas darbi, kas darināti pēc Francijā veidotām skicēm, veiksmīgi apvienoti ar agrākā perioda veikumu.

Baibas Osītes radošā izaugsme notikusi latviešu tekstilmākslas skolas tradīciju garā, kas balstās uz tautas etnogrāfijas tradīciju mantojumu, kā arī uz pagājušā gadsimta trīsdesmitajos gados radītiem lietišķās mākslas darbiem. Nozīmīga pieredze gūta, piedaloties starptautiskos simpozijos, kas sniedza iespēju iepazīties ar daudziem ievērojamiem ārzemju tekstilmāksliniekiem, atklāja ārzemju lietišķās mākslas nozares procesus un iedvesmoja jaunrades eksperimentiem.

Izstāde „Visaugstākā patvērumā” ir atskaites punkts pērnā gada augustā Parīzē, Cite darbnīcā pavadītajam laikam, kad iepazīta Francijas kultūrvides īpašā gaisotne, pilis, dārzi, katedrāles, arhitektūras pieminekļi, vēsturiskās un laikmetīgās vērtības, kā arī bagātās franču gobelēnu tradīcijas muzeju kolekcijās un gobelēnu darbnīcā La Manufacture des Gobelens. Francijas vide sniegusi Baibai Osītei jaunus radošos impulsus, ļāvusi iepazīt līdz šim nelietotus materiālus, tādējādi veicinot vēl nebijušu māksliniecisko šķautņu atklāsmi un rosinot autori jaunas tekstilmākslas jēgas meklējumiem. Izstādē eksponētie darbi pārsteidz ar pārstāvēto ideju, izejvielu un tehnisko risinājumu daudzveidību, kuros neapšaubāmi jūtams mākslinieces eksperimentētājas gars. Klātesoša ir arī iedrīkstēšanās izvirzīt nebūt ne viegli sasniedzamus mērķus, mākslas valodā runāt par delikātām tēmām. Baiba Osīte pēta, izzina, sadala apkārtējā pasaulē ieraudzītus motīvus un, saliekot tos atkal kopā, pārrada pasauli no jauna. Mākslinieces personālizstādē ir iespēja ieskatīties Francijas vides inspirētajās ainās, tāpat kā senāka laikposma darinājumos, kuros pavīd arī etnogrāfisku motīvu ieskaņas un mērenāka izteiksmes bagātība nekā jaunākajos darbos. Ikkatra ideja šķiet īpaši izlolota, ticības augstākiem spēkiem piestrāvota, realizācijai izvēloties vispiemērotāko un tiešāk uzrunājošāko realizācijas veidu, kas nereti iegūst izteiktu telpisko izvērsumu. Lai gan materiāla izvēlē netiek nosprausti ierobežojoši rāmji, tomēr autore cenšas darboties, saglabājot noteiktus tekstilmākslas ietvarus (Rutkovska 2008).

Piemēram, kompozīcija "Pilsēta" (2008) veidota velšanas tehnikā. Tajā izmantota dabiskas, neapstrādātas vilnas šķiedras īpašība – savelšanās, vilnas šķiedras ar adatu palīdzību iestrādātas pamata materiālā. Minēto darbu sižetu pamatā ir Parīzē ieraudzītu ainu interpretācijas.

Māksliniekam vienmēr ir svarīgi mainīties līdzīgi laikam, un šī izstāde ir apliecinājums Baibas Osītes spējai neapstāties, attīstīties, meklēt jaunus iespaidus un tajā pašā laikā nezaudēt savu subjektīvo pārliecību par mākslas kvalitātes kritērijiem.

2009. gadā galerijā „Apsida” bija apskatāma **Rutas Bogustovas** izstāde. Interesanti, ka lielākā daļa no tekstildarbiem ir darinātas nevis klasiskajā gobelēna tehnikā, bet gan veidotas no dažāda auduma gabaliem, aplikācijām, izmantojot arī pērlītes, brokāta diegus, izšuvumus un gleznojumus uz auduma. Tā šos darbus nosaukuši arī vairāki skatītāji – auduma gleznas.

Māksliniece savos darbos aktīvi izmanto arī vilnas velšanas tehniku. Šajā tehnikā izpildītie mākslas darbi ir pārsteidzoši krāsaini, koši un apjomīgi.

"Gadalaiki filca vēlumos" – šādu visnotaļ intriģējošu nosaukumu personālizstādei devusi māksliniece **Ilze Jansone**. 2008. gada nogalē Liepājas Latviešu biedrības namā varēja apskatīt mākslinieces Ilzes Jansones filca vēlumu izstādi – košās krāsās veidotas sienas segas no filca jeb vilnas vēluma. Māksliniece tajās bija iestrādājusi visu četru gadalaiku krāsas un noskaņas.

Lielākajai daļai ar vārdu "files" saistās tikai divas lietas: velteņi un cepures. Arī Ilze Jansone sākotnēji filcu izmantojusi tikai cepuru darināšanai. Tagad viņa no filca jeb, pareizāk sakot, filca izejmateriāla, veido ne vien cepures, bet arī plecu lakatus, somiņas, rotas un citas lietas, arī sienas segas, kas līdzinās īstām filca gleznām.

Strādājot pie spilgtos pīlādžsarkanos toņos ieturētas sienas segas, Ilze Jansone atklājusi, ka sarkanā krāsa, viņai dod neizsmeļamu enerģiju. Taču krāsu ietekme atkarīga no daudz kā, uzskata māksliniece: no paša dvēseles stāvokļa, pat no gadalaika (Gulbe 2008).

2009. gadā Ārzemju mākslas muzejā notika Latvijas tekstilmākslas izstāde „Neskartie”. Starp daudzu izstādes dalībnieku darbiem varēja apskatīt arī jaunās talantīgās mākslinieces **Signijas Žeļezņakas** tekstilkompozīciju. 2006. gadā māksliniece jau ir bijusi Anša Cīruļa balvas laureāte ar darbu „Ceļš” (www.dlmm.lv/index.php?id=4&news=247). S.Žeļezņaka savā daiļradē pārsvarā izmanto vilnas velšanas tehniku. Kompozīcijās izvēlētie motīvi, kam bieži ir simboliska vai alegoriska nozīme un kas ietver stāstījumu par savu laikmetu, bieži tiek komponēti uz melna vai kādas citas krāsas viendabīga pamatfona (ko var veidot arī vairāktoņu šķiedras). Mākslinieces darbu nosaukumi vienmēr ir lakoniski, tie ietver filozofiskus vispārinājumus. Galvenā izteiksmes valoda ir simboli un alegorijas. Motīvi viņas

kompozīcijās var atkārtoties, tomēr katru reizi, runājot jaunā kontekstā, tie ietver sevī arī kādu jaunu nozīmi.

Augustina Zvilinga (Agostina Zwilling)- māksliniece no Itālijas, savus darbus veido līdzīgus politiskiem vēstījumiem (Zwilling 2005:45). Savu pēdējo izstādi viņa atklāja Āfrikā. Mākslas darbu mērķis – savas sociālpolitiskās nostājas izteikšana cilvēktiesību jautājumos. Augustina strādā dažādās filca velšanas tehnikās.

Pīts filca paklājs „Samīdītās cilvēktiesības”, kas izpildīts autortehnikā, kur pinuma struktūra līdzinās restēm. Šajā būrī – restēs ielikti teksti – vēstījumi un akmeņi, kas simbolizē mākslinieces protestu. (www.agostinazwiling.it)

Cits Augustinas unikālais veidojums – kleita kā simbols „Divu kontinentu līgava”. Tas ir laminēts filcs, ļoti plāns un viegls. Iedomātās līgavas tērps – tēls, kas izsaka cerību par Eirāzijas un Āfrikas iespējamo dialogu.

Angļu māksliniece **Mērija – Klāra Buklē** (Mary-Clare Buckle) no filca pārsvarā veido bildes un sienas segas. Viņas veidotie darbi ir tik spilgti un silti, ka šķiet tie piesātināti ar saules gaismu. Kādu savu gara darbu virkni māksliniece nosaukusi „*Kūpošais filcs*”. Filca levitācijas efektu telpā māksliniece panāk ar diviem paņēmieniem: ar izstrādājuma savdabīgo tehniku, kas filcu pārveido līdzīgu plānai papīra lapai, un ar speciāli uzstādītu gaismas avotu palīdzību. Paši izstrādājumi tiek novietoti starp divām caurspīdīgām akrila plāksnēm, kas stiprinās pie sienas ar nelielu atstatumu starp tām, lai radītu ireāla lidojuma iespaidu.

Filca gandrīz caurspīdīgā faktūra, krāsu piesātinājums un ultravioletā gaisma mākslinieces darbu padara līdzīgu pasakainai parādībai.

Citas Mērijas – Klāras Buklē darbu grupas nosaukums ir „*Konceptuālais filcs*”. Darbi tiek veidoti no filca un digitālajām fotogrāfijām. Netradicionālā kombinācija rada interesantus sižetus, kuros gaisīgais filcs veido konkrētus – tēlus. Darbs „*Lietus ļaudis*” izpildīts tieši šādā tehnikā (www.1-art-1.com).

Pēdējā laikā māksliniece atkāpjas no tipiskā filca taisnstūrveida paklāju formāta un savus darbus sāk veidot pēc fragmentārisma principa.

Andrea Grekhema (Andrea Graham) – Kanādas izcelsmes māksliniece, no filca veido skulptūras, stājmākslas darbus un vāzes. Viņas darbi – mierīgas, nomierinošas dabas ainavas un garīgās dzīves tēli. Darbojoties ar vilnu, viņa sevi izjūt kā medijs. Andrea saka, ka uztver vēstījumus no senajām tautām, kurām vilnas velšana bija rituāls (www.andrea-graham.com). Aukstu krāsu – pelēkās, gaišzilās un brūnās pārsvars. Senā indiāņu zeme atklāj viņai savus noslēpumus. Andrea darbus veido divās tehnikās – tradicionālajā (vilna, ūdens, ziepes un velšana) un rūpnieciskajā (izmantojot speciālus asus āķus).

Gaetano Peše (Gaetano Pesce) — daudzsološs itāļu dizainers, viens no spilgtākajiem art dizaina pārstāvjiem (www.gaetanopesce.com).

“Tradicionālajām mēbelēm raksturīgas tādas vērtības kā ērtums, komforts, praktiskums. Manis radītajā priekšmetā līdztekus iepriekš nosauktajam ietilpst kāda noteikta ziņa — jūtas, kuras tiek nodotas īpašniekam. Netradicionālās mēbeles, kurās izpaužas juteklība, ļauj cilvēkam atvērties. Priekšmetiem jāpilnveido mūsu dzīve, jāienes tajā vairāk siltuma, plašāka krāsu gamma, vairāk izjūtu. Man šķiet, jo vairāk priekšmets ir piesātināts ar iepriekš minētajām īpašībām, jo labāk. Pēc manām domām, dizaina nozīme nākotnē ir uzlabot cilvēka psiholoģisko stāvokli, ne tikai padarot dzīvi vieglāku, bet arī priecīgāku,” uzskata dizainers (<http://mmp.multiprese.lv/index.php?n=588&a=1829>).

Šim māksliniekam ir netipiska vēlme radīt mēbeles no dažāda materiāla. Protams, mākslinieks nevarēja savā daiļradē neizmantot filcu. Maestro radīja virkni precu no šī unikālā materiāla. Kolekcija krēsli, izrotāti ar bohēmiskiem ziediem, kas izgatavoti no filca, un piesātinātas ar poliestera sveķiem. Šāda impregnēšana padara materiālu īpaši spēcīgu un izturīgu. Maestro konstruētās klases no filca atgādina futūriskas dekorācijas filmu. Dizaina skapji pilnībā attaisno savu nosaukumu – tā tiešām ir, skapji ar atvilktnēm.

Izstrādājumus no filca piedāvā arī vairākas ražotāju grupas.

Ražotājgrupa „**LigneRoset**” piedāvā modeļus, transformerus. Galdi, tahtas ar sarežģītu konfigurēšanu. Krāsas: zilganviolets, sulīgi sarkanā un dabas pelēkā (<http://www.ligne-roset.com/Countries/Europe-EU/CYPRUS-CY/Default.aspx>).

Kompānija „**Paola Lenti**” rada no filca mēbeļu un paklāju kolekcijas. Uzņēmums ir izstrādājis savu unikālu ražošanas metodi no filca, pateicoties kurai vilnas mēteli iegūst ārkārtas īpašības: filca veidojumi „Paol Lenti” nedeformējas no mitruma un pilnībā izturīgs pret mehāniskiem bojājumiem. Viens no kompānijas izstrādājumiem – modulārs panelis no filca „Divina” (<http://www.paolalenti.com>). Samontēto moduli var izmantot ne tikai kā sienas pārklājumu, bet arī kā grīdas segumu. *Modular* audums – ideāls risinājums skaņas izolācijai (filcs nepārraida skaņu), tādēļ tā ir piemērota studijās, mājas kinozālēs vai bērnu istabās.

Ražotājgrupa „**Partnesi Quadra**” izveidoja paklāju kolekciju no filca. Uzmanības centrā – materiāls ar faktūru. Cietais, blīvais struktūras filcs ēnojas neparastiem grafiskiem elementiem. Paklāji sniegti trijās krāsās. Sarkans ar bordo – detaļām un rozā zīda - artefakti. Melni un balti elementi. Pelēki kokgriezumu caurumi, baltas auklas.

Ražotājgrupa „**Nanimarquina**” veidoja paklāju kolekciju „Rozes” („Roses”). Savākti no daudzām delikātām ziedlapiņām, ziedu paklāji ir pievilcīgi ar savu maigo dziļumu! Kas gan varētu uzminēt, ka šīs zīdainās ziedlapiņas ir izgatavotas no filca? (<http://www.nanimarquina.com/dev/frontoffice/nanimarquina.php>) Filcu var saukt par

provokatoru. Sakarā ar tā vienkāršo dabisko tekstūru, tas ir ļoti piemērots mūsdienu interjeram ar hi-tech un minimālisma stilu. Tajā pašā laikā tas iekļaujas jebkurā, pat ļoti krāšņā atmosfērā, radot interesantu provokācijas efektu – kontrastējot ar sava veida primitīvi augsto tehnoloģijas materiālu. Tajā pašā laikā, apstrādāts līdz nepazīšanai, filcs paliek kā filcs jebkurā situācijā. Dažreiz to ir grūti pazīt. No kā tad ir veidotas šīs tapetes – vai tiešām no filca? Tas ir pārsteidzoši, kā viņš var mainīt savu izskatu! Filcu var saukt par pilnīgi godīgu materiālu. Tas ir videi draudzīgs, to viegli ražot, ļoti plastisks un daudzfunkcionāls. Puse no filca izcelsmes ir mitoloģiska, bet pagātnē zaudētais paliek mūžībā, piesātināts ar mežonīgajiem telpas vējiem. Pašreizējais filcs – tā ir materiāla izsmalcinātā greznība.

SECINĀJUMI

1. Vilnas velšana, kas pēdējos gados ir kļuvusi tik populāra, ir tradicionāla tekstilizstrādājumu tehnoloģija mūsu reģionā. Vilnu izmanto aužot, veļot, sienot, mezglojot, tamborējot utt.
2. Latvijas tekstilmākslinieki savos darbos pievēršas vilnas apstrādes tehnoloģijām, radot neatkārtojumus, savdabīgus mākslas darbus.
3. Nākotnē filcs paliks kā viens no aktuālākajiem materiāliem interjerā un pārsteigt mūs ar savām jaunajām formām un pielietojuma jomām.

Bibliogrāfija

1. Burāne I. (2008) Aija Baumane. Textile Art. Tekstilmāksla. Izstādes katalogs. Rīga: Tipogrāfija Imanta.
2. Byrket Mary E. (1979) Art of the Felt Maker. Kendal: Abbot Hall Art Gallery. 1
3. Gulbe A. (2008) Uzveltāis siltums un prieks. *Latvijas avīze*, 02.01.2008.
4. Istvan Vidak., Nagy M. (1999) Giocattoli in feltro. Italia: Cabbio. 357p.
5. Rutkovska D. (2008) Baiba Osīte. Visaugstākā patvēruma. *Neatkarīga*, 8.10.2008.
6. Zwilling A. (2005) Fare il feltro, Italia: Baumer. 172p.
7. *Gadskārtējā balva „Par labāko figurālo kompozīciju tekstilmākslā”*
www.dlmm.lv/index.php?id=4&news=247
8. Gulbe Lāsma. *Trauksme un alkas art dizaina šedevros*
<http://mmp.multiprese.lv/index.php?n=588&a=1829>
9. www.agostinazwiling.it
10. www.gaetanopesce.com
11. <http://www.ligne-roset.com/Countries/Europe-EU/CYPRUS-CY/Default.aspx>
12. <http://www.nanimarquina.com/dev/frontoffice/nanimarquina.php>
13. www.1-art-1.com

JAUNSVENTES MUIŽA: VĒSTURE, ARHITEKTŪRA, MŪSDIENAS

Abstract

In this research is the summary about Jaunsvente manor (Daugavpils Surrounding Area) historical periods, architecture, restoration and renewed building action. Jaunsvente manor was build in 1912, giving credit to lord M. Plater-Zīberg. It was build in the late baroque-early classical style. In 1921, Latvian Secondary School was founded in Jaunsvente manor; in 1944- war hospital was added to the building; from 1954 to 1976 Sventes seven-years school operated in Jaunsvente manor. Since schools movement to new facilities, Jaunsvente manor has not been in active usage. The building reconstruction has began in 2003, keeping the authentic facade and stair case. Following two years of reconstruction, the Hotel " Svente manor" was opened.

Atslēgas vārdi: Jaunsventes muiža, M. Plāters – Zībergs, vēsture, arhitektūra, rekonstrukcija.

Jaunsventes muiža, kas atrodas Daugavpils novada Sventes pagastā, ir interesanta kultūrvēsturiska celtnē, kuras pētīšanai ir veltīta nepietiekama uzmanība. Šī raksta mērķis ir apzināt un apkopot dažādos resursos pieejamo, visai skopo informāciju par Jaunsventes muižas vēsturi, tās arhitektūru un attīstību mūsdienās, kā arī veikt DU studentu aptauju par šo muižu.

Kā stāsta vēstures avoti, pirmās muižkungu dzimtas Latvijā parādījās apmēram 1412. gadā kā Krusta karu dalībnieki. Ar laiku tās savā īpašumā ieguva neizsakāmi lielas Livonijas teritorijas zemes. Izabella Helēna Zīberga (pēdējā dzimtas atvase Plāteru dzimtā) pievienoja lielu mantojumu sava vīra Mihaila Plātera īpašumiem. Tās bija ne tikai daudzas muižas, bet arī privilēģija izmantot Zībergu ģimenes ģerboni un vārdu. 1912. gadā grāfs M. Plāters - Zībergs uzbūvēja Jaunsventes muižu (tagad Alejas iela 7, Sventes pag., Daugavpils novads) - nelielu, bet mākslinieciski ļoti izteiksmīgu ēku, veidotu vēlīnā baroka un agrīnā klasicisma formās.

1921. gadā šajā ēkā tika atvērta latviešu pamatskola (skat. 1., 2. att.). Pirmais tās direktors bija K. Paļdigovičs, skolā strādāja 10 skolotāji un gan latviešu, gan poļu valodā mācījās aptuveni 300 skolēni. 1944. gadā ēkā tika izvietots kara hospitālis, savukārt pēc kara (1954. g.) tika atvērta Sventes septiņgadīgā skola ar krievu valodas apmācību. 1961. gadā to pārveidoja par astoņgadīgo skolu. 1976. gada 30. augustā ar valsts komisijas lēmumu ekspluatācijā tika nodota jaunā Sventes skolas ēka, tādēļ pēc tās pārcelšanās uz jaunām telpām no 1976. līdz 2003. gadam muiža vairs netika apsaimniekota (skat. 3. att.).

2003. gadā 5. jūlijā tika sākti Jaunsventes muižas rekonstrukcijas darbi (skat. 4. att.), un 2005. gadā 7. oktobrī muižas ēkā tika atvērta viesnīca "Sventes muiža" ar 12 viesu istabām (katra atbilst vienam no divpadsmit mēnešiem), kafejnīcu un atpūtas telpām (Jonāne 2005; Ivanova 2005).

1. att. Jaunsventes muižas pamatskola. 1921
(<http://www.gazeta.lv/story/6042.html>).

2. att. Jaunsventes muižas pamatskolas fasāde.
1921
(<http://www.gazeta.lv/story/6042.html>).

3. att. Jaunsventes muižas pamatskola. 1976
(http://www.pilis.lv/a_pnm/view.php?id=5410).

4. att. Jaunsventes muižas rekonstrukcija. 2003
(http://www.panoramio.com/user/2184709?with_photo_id=13601080).

Jaunsventes muižas ēka ir celta vēlīnā baroka un agrīnā klasicisma stilā. Muižas ansamblī ap taisnstūra pagalmu grupējas virkne ēku. Tam pretējā pusē veidoti vareni ieejas vārti, ārpus tiem stāv vienāda izmēra klētis. Muižas ēka ir vienkārtīga, ar mansarda jumtu. Galvenās fasādes centrā ir plašs lievenis ar balkonu virs tā. Ēkas otrā pusē ir neliels pusapļa *rizalīts* (fasādes sienas dekoratīva daļa, kas izvirzīta uz priekšu visā ēkas augstumā), virs kura ir mazs balkoniņš. Atšķirīgi ir arī *frontoni* (fasādes elementi) abās ēkas pusēs: pagalma pusē frontons ir trīsstūra, otrā – pusapļa, ar viegli uzlocītiem galiem (skat. 6., 7. att.).

Fasādes rotā *rusti* (akmeņi ar rupji tēstu formu), *fesoni* (dekoratīvs motīvs, kas attēlo galos iekārtu lapu vai ziedu vītņi) un *sandriki* (arhitektoniska detaļa virs logu vai durvju ailām) (http://www.vietas.lv/objekts/jaunsventes_muiza/). Ēkas pagalmā atrodas pēc Daugavpils firmas „Arhis” arhitektes Ilzes Ratnieces projekta izveidots laukums, kuru rotā no Vācijas atvestā strūklaka. Laukuma vienā stūrī ierīkots 18 m garš baseins, uzstādīti soliņi un dominē baltā krāsa (skat. 7. att.)

D. Bruģis raksta: „Šajā ēkā dominēja saldkaira, no dzīves reālajām apzināti attālināta estētizācija. Dzeltēni krāsoti ēkas fasāde, kurā izsmalcinātā kārtojumā iezīmējās balti krāsoti raksti, logu apmales un reljefie festoni, kopā ar oranži sarkano jumtu veidoja maigu, niansētu tēlu, kas no parka zaļajām kulisēm lūkojās pretī kā aizgājušā laikmeta sapņaina vīzija” (Bruģis 1996: 53).

Vairākas detaļas Jaunsventes muižā atgādina slavenā arhitekta V. Neimaņa rokrakstu: interjerā saglabājušās un atjaunotās izliktās koka kāpnes ar dekoratīvām margām, vairāktoņu flīžu grīda, durvju ailu iekšpusē pildīņi, griestu kasetējuma atliekas un dzegas (skat. 8. att.). Vērtīgākais, ar ko lepojas restauratori, - 2005. gadā atjaunotās sešas podiņu krāsnis ar kamīnu (skat. 9. att.) (<http://www.latgaleslaiks.lv/lv/2005/10/14/25971>).

Pēc Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas datiem valsts uzskaitē esošo arheoloģijas, arhitektūras un mākslas pieminekļu sarakstā ir arī Jaunsventes muiža un tās parks (2002. gadā uzsākts parka realizācijas projekts, arhitekts A. Lapiņš) (skat. 5. att.)

5. att. Jaunsventes muižas projekts. 2002

(<http://www.parks.lv/home/aig/lapas/proSabdr.htm>)

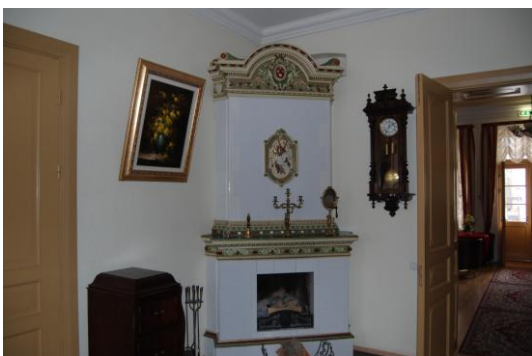
6. att. Jaunsventes muiža. 2010
(autores foto).

7. att. Jaunsventes muižas pagalms. 2010
(autores foto).

8. att. Koka kāpnes. 2005
(<http://www.gazeta.lv/story/6042.html>).

9. att. Podiņu krāsns ar kamīnu. 2010
(autores foto).

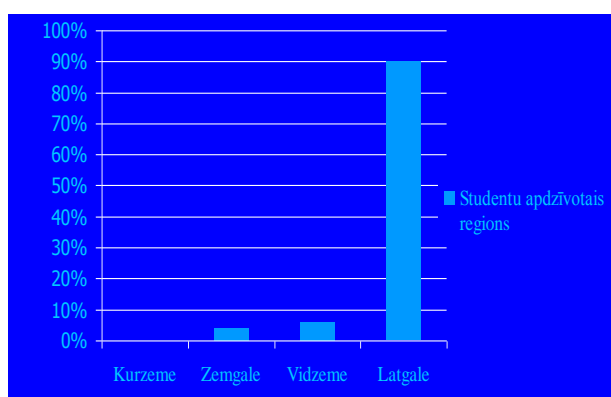
Jaunsventes muižas lepnumu izpelnās arī Kara tehnikas muzejs, kurā ir trīs tanku eksponāti no Otrā pasaules kara laika, kaujas uzbrukuma desanta mašīna, visurgājējs «Willys» un viens no pirmajiem padomju džipiem “GAZ-67”. Te aplūkojami tanki (IS-2, IS-2M, T-34), bruņu desantizlūkmašīnas BRDM -2, BRDM -1 u.c. restaurētas tehnikas vienības, kuras atrodas garāžā ar automātiski paceļamām stikla durvīm (skat. 10. att.) (Jonāne 2005; Ivanova 2005)

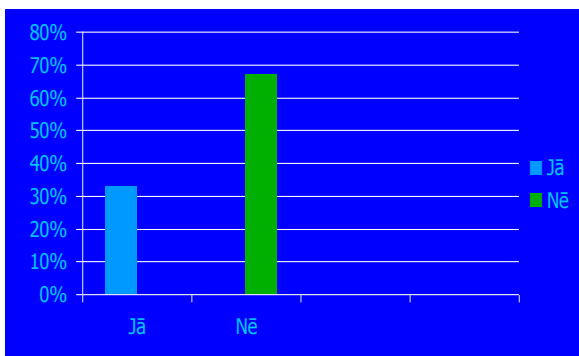
10. att. Militārās tehnikas muzejs. 2005
(<http://www.visitdaugavpils.lv/index.php?p=3&id=688>).

DU studentu aptauja par Jaunsventes muižu

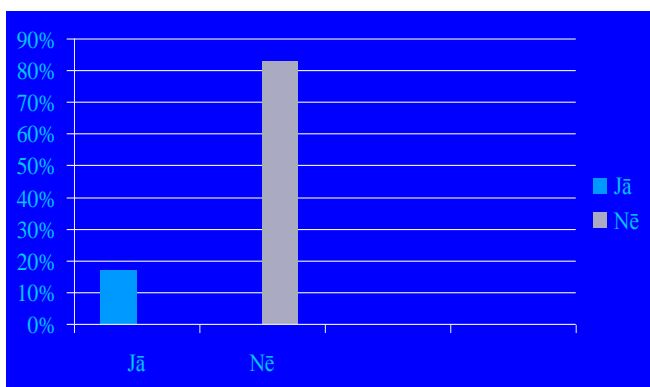
Tika veikta Daugavpils Universitātes studentu aptauja par to, vai studentiem ir zināma informācija par Jaunsventes muižu. Statistika rāda, ka 90 % aptaujāto respondentu dzīvo Latgalē (skat. 11. att.), neliels skaits ir no Zemgales, Vidzemes. 12. attēls apliecina, ka 67 % studentu nav dzirdējuši par Jaunsventes muižu, 83 % studentu nav redzējuši minēto muižu (skat. 13. att.). Tika piedāvāti vairāki avoti, kurus izmantot informācijas iegūšanai: 17 % respondentu aptaujāja draugus, 6 % skatījās televīziju un meklēja laikrakstos, 7 %- internetā, 47 % neizrādīja interesi, bet pārējie- atrada iespēju aizbraukt un aplūkot Jaunsventes muižu (skat. 14. att.). 72 % studenti vēlas vairāk uzzināt par Jaunsventes muižu (skat. 15. att.), iesakot mākslas zinātniekiem, vēsturniekiem to pētīt un informāciju apkopot grāmatās.

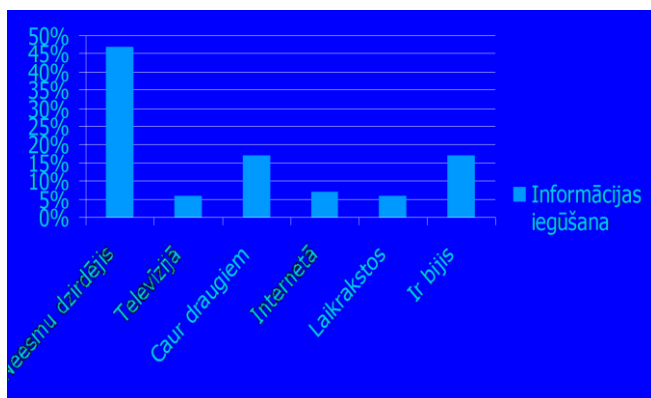
11. att. DU studentu apdzīvotais reģions

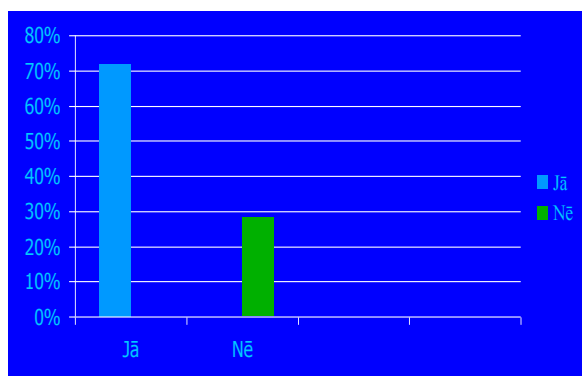
12. att. Vai esi dzirdējis par Jaunsventes muižu?

13. att. Vai esi bijis Jaunsventes muižā?

14. att. Kādā veidā ieguvāt informāciju?

15.att.Vai vēlaties uzzināt par Jaunsventes muižu?

Noslēgumā var minēt, ka lielāku interesi par Jaunsventes muižu izraisīja fakts, ka 2007. gadā šeit tika filmēts LTV seriāls „Neprāta cena” . Režisore Inta Gorodecka un komanda filmēja ēkas pagalmu (strūklaku, baseinu, soliņus) un kāpnes, un seriālā piedalījās

vairāki Latvijā slaveni aktieri (Ģirts Ķesteris, Indra Briķe, Ivars Puga u. c.) (Kilevica 2007; Birulis 2009).

SECINĀJUMI

1. Latgales kultūrvēsturiskais mantojums mūsdienās tiek atjaunots un saglabāts.
2. Vēlami plašāki pētījumi par Jaunsventes muižas vēsturi un arhitektūru.
3. Daugavpils Universitātes studenti aptaujā uzsver, ka Jaunsventes muiža ir interesants kultūrvēsturisks objekts, kuru obligāti jāzin un jāapmeklē.

Bibliogrāfija

1. Bruģis, D. (1996) Historisma pilis Latvijā. Rīga: AGB.
2. Birulis, I. (2009) Ko skatīties Daugavpilī. *Lauku Avīzes Tematiskā Avīze*. Nr. 163: 52.
3. Ivanova, G. (2005) „Sventes muiža” имене для гостей. *Сейчас* , 13. oktobris.
4. Jonāne, E. T. (2005) Sventes muižā - gan podiņu krāsnis, gan Staļina tanks: sakarā ar SIA „Jaunsventes muiža” viesnīcas kompleksa atklāšanu Daugavpils rajona Sventes ciematā. *Latgales Laiks*, 14. oktobris.
5. Kilevica, L. (2007) „Neprāta cenā” viss ir neprognozējams kā dzīvē. *Latgales laiks*, 24. augusts.
6. <http://www.ltg.lv/sventes.kara.tehnikas.muzejs> [2010.03.04].
7. <http://www.latgaleslaiks.lv/lv/2005/10/14/25971> [2010.03.04].
8. <http://visitdaugavpils.lv/lat/index.php?p=17&id=172&img=8> [2010.03.04].
9. http://www.vietas.lv/objekts/jaunsventes_muiza/ [2010.03.04].
10. <http://www.vietas.lv/index.php?p=10&id=424&print=1> [2010.03.04].
11. http://www.pilis.lv/a_pnm/view.php?id=5410 [2010.03.04].
12. <http://www.parks.lv/home/aig/lapas/proSabdr.htm> [2010.03.04].
13. <http://www.gazeta.lv/story/6042.html> [2010.03.04].
14. http://www.panoramio.com/user/2184709?with_photo_id=13601080 [2010.03.04].

NEGLĪTUMS GLEZniecībā

Abstract

The study is an overall overview of ugly as an aesthetic key category. Ugly is characterized as the contradistinction of beauty, which is captivating and always emphasizes the negative attitude of people. It reveals disharmonious, chaotic, under-developed, not acquiring positive aesthetic appearance. However, the addressee of the artwork may be attracted with the authors' conceptual isolation from beautiful. The study deals with the different age art scientists' and artists concept definitions of "ugly".

The goal of the study is to highlight the aspects of the ugliness in painting and to determine using what images, shapes and concepts do artists consciously displayed it in history, from Antiquity to the present day.

Atslēgas vārdi: *neglītums, glezniecība, skaistums, koncepcija.*

Katrā laikmetā filosofi un mākslinieki ir snieguši skaistuma definīcijas. Balstoties uz viņu izteikumiem, ir iespējams rekonstruēt agrāko gadsimtu estētisko ideju vēsturi. Pavisam citādi ir ar jēdzienu „neglītums”, kas ir ticis saprasts kā skaistuma pretstats, saistīts ar cilvēku negatīvo attieksmi. V. Kincāns raksta: „Tā ir kategorija, kura novērtē priekšmetus un parādības kā kropļīgus, zemiskus, kā pretējību priekšstatiem par skaisto. Mākslinieciskās kultūras sfērā bieži ir novērojams savdabīgs neglītā paradokss, tas ir tad, kad konkrētā darbā neglītais objekts var būt izpildīts meistarīgi un prasmīgi. Tāpēc šāda veida neglītā pārdzīvojums, kurš izteikts dotajā estētiskajā kategorijā, ir divējāds: baudai, ko sniedz mākslas darbs, var pievienoties pretīguma jūtas pret pašu attēlojamo priekšmetu. Ja neglītajam mākslā nav šī divējādā pārdzīvojuma, tad tas pārvēršas par pašmērķi. [...] Skaistā un neglītā kategorijas ir korelatīvas un vēsturiski mainīgas. [...] Kritērijs, ar kura palīdzību tiek atdalīts skaistais no neglītā, ir estētiskais ideāls” (Kincāns 2003: 22).

Pētījuma mērķis ir apzināt neglītuma attēlojuma faktu vēsturiskajā un laikmetīgajā glezniecībā, akcentējot populārākos tēlus, sižetus un mākslas virzienus.

Jau antīkajā pasaulē tiek pamanīts, ka neglītums kā skaistuma antipods izpaužas ne tikai mākslā, bet arī visās sadzīves sfērās:

- dabā- objektu un būtnu trūdēšana;
- cilvēkā- slimības, ievainojumi, nāve;
- morālē- netikumīga rīcība;
- politikā un valsts pārvaldē- krāpšana, korupcija, netaisnīga tiesa utt. (Gombrich 1997; Adorno 1970).

Neglītais īstenībā tiek vērtēts negatīvi, jo ir pretrunā ar antīkās pasaules galveno ideālu- sakārtotu kosmosu un uz to orientētu, racionāli organizētu sociumu, kaut gan antīkie

avoti fiksē arī neglītā, nekrietnā cienītājus, kas ieguva nicinošu iesauku- “saprofilī” (no grieķu val. *sapros*- sapuvis, sabojājies, slikts) (Eko 2008).

Klasiskajā mākslā (antīkā pasaule- 20. gs.) kopumā novērojams skaistā un neglītā līdzsvars, bet, sākot no 20. gs, mākslā, t.sk., glezniecībā, neglītā īpatsvars palielinās, un tas pāriet jaunā estētiskā kvalitātē. Piemēram, **Georgs Bazēlics** (1938)- neoekspresionists, postmodernisma mākslinieks- daiļrades ceļa sākumā estētiski izsmalcinātā glezniecībā piedāvā pretīgus, agresīvus, seksuāli uzbudinātus un vardarbīgus tēlus kā pretestību saspringtajai realitātei (Slava 2008).

Par neglītu tiek atzīts neproporcionālais, disharmoniskais, haotiskais, nepietiekami izveidotais, pozitīvu estētisku veidolu neieguvušais. Par īpaši neglītiem tiek atzītas visas dabas kļūdas, hibrīdi- tās mākslinieki bieži nesaudzīgi portretē (Rubene, Freibergs, Putrāms 2009).

Kā **neglītus tēlus** glezniecības vēsturē var akcentēt sekojošus:

- **Velns.** Dažādās kultūrās izsenis bijuši sastopami visdažādākie dēmoni, sava ziņā starpbūtnes, kas var būt gan labi, gan ļauni. Ēģiptiešu aizkapa valstībā nekrietneļus aprija briesmonis Ammuts, kas pēc skata bija krokodila, lauvas un nīlzirga apvienojums; mezopotāmiešu priekšstatos figurēja antropomorfi radījumi ar dzīvnieku galvām; islamā pazīstams Sātans un dēmoni *gul*, kas pavedina ļaudis, pieņemdami daiļu sieviešu izskatu; jūdaiskā kultūrā, kura vistiešāk iespaido kristīgo kultūru, velns *Mozus*- čūskas veidolā kārdina Ievu. Sākot ar 11.gs., glezniecībā viņš parādās kā ragains briesmonis ar garu asti, zvēra ausīm, āža bārdu un plēsonīgām ķetnām, bet vēlāk iemanto arī sikspārņa spārnus (skat. 1. att.).
- **Biesmoņi.** Viduslaiku ļaudīm biesmoņi šķita tikpat saistoši kā mums eksotiski dzīvnieki. Biesmoņus, protams, neuzskatīja par skaistuma paraugiem, bet ne visus no tiem atzina par briesmu avotu. Bīstami bija baziliks ar indīgo elpu (skat. 2. att.), himēra ar lauvas galvu, pūķa asti un kazas ķermeni. Turpretī nekādas bailes neizraisīja daudzas citas radības, kas bija apveltītas ar pārsteidzošu ārieni un savādām paražām. Par nekaitīgiem uzskatīja, piemēram, *rumpaiņus*, kam acis ir uz pleciem, bet mutes un nāsu caurumi- uz krūtīm, *androgīnus*, *astomatus*, kam nav mutes un kas pārtiek tikai no smaržām, un *divgalvjus* (skat. 3. att.). Biesmoņi turpina dzīvot kā tēli arī mūsdienu mākslas pasaulē, t. sk., glezniecībā, taču tie iegūst jau citādas formas.
- **Kropļi.** Viduslaikos notika diskusijas par atšķirībām starp diviem „neradījumu” paveidiem, kurus var raksturot arī kā brīnumus un biesmoņus. Brīnumi (*portenti*) bija neparasti un pārsteidzoši, taču pilnīgi dabiski, piemēram, bērni, kas piedzimuši divgalvaini vai hermafrodīti (cilvēki ar vīrišķā un sievišķā dzimuma pazīmēm). Šīs

būtnes nešķiet biedējošas, drīzāk tās raisa gleznotāja interesi. Kropļīgu izskatu cilvēks var iegūt dažādu slimību rezultātā, kas ir neglītuma cēlonis (skat. 4. att.).

- **Sievietes neglītums.** No viduslaikiem līdz baroka laikmetam populāri mākslas darbos ir neglīti attēlot sievieti, tā parādot viņas iekšējo ļaunumu, negatīvās domas. Viduslaikos gleznās bieži kā fiziska un morāla sabrukuma simbols tiek attēlota veca sieviete (skat. 5. att.), renesanses laikā sievietes neglītums drīzāk kļūst par uzjautrinājuma un izsmiekla objektu, visbeidzot baroka laikmetā sievišķās nepilnības tiek pārvērtētas un uzlūkotas kā īpaša valdzinājuma elementi.
- **Ienaidnieka dēmonizēšana.** Velna tēls pamazām zaudē neglītumu, toties arvien dēmoniskāks gleznās kļūst ienaidnieks, kam tiek piedēvētas dēmona īpašības. Jau antīkajā pasaulē ienaidnieks lielākoties ir bijis cits, svešais, citālais. Pirmais ienaidnieks, ar kuru sadūrās kristietība, bija Sātana vietnieks Antikrists (skat. 6.att.). Tāpat bailes un šausmas allaž ir iedvesuši spītālīgie un mēra slimnieki, kuri, būdami neārstējami un bīstami citiem, tika dēvēti par sabiedrības ienaidniekiem (Eko 2008).

Populārākie **neglītie sižeti** glezniecības vēsturē ir minami:

- **Nāve.** Šī tēma sevišķi iecienīta viduslaiku mākslā, jo laikmetos, kad ikviens viegli var kļūt par upuri neārstējamai slimībai, kad cilvēku dzīve ir krietni īsāka nekā mūsdienās, nāves tēma tiek uztverta citādi nekā mūsdienu laikos. Daudz spēka tiek veltīts tam, lai nāvi aizmirstu, paslēptu. Savdabīga ir gleznotāju maniere- savos darbos slavēt nāves triumfu kā uzvaru pār cilvēka tukšību, laiku un slavu (skat. 7.att.).
- **Ciešanas.** Attēlojot svētos mocekļus, viduslaiku mākslā reti parādās neglītas ciešanu ainas, šāda uzdrīkstēšanās vērojama tikai Kristus atveidojumos. Rādot ciešanu pārņemto Kristu, tiek izcelts viņa nestā upura neatkārtojams diženums (skat. 8. att.), turpretī, attēlojot svētos mocekļus, tiek uzsvērts eņģeliskais miers, kādā viņi pieņem savu likteni. Pievilcīga kompozīcija un graciozas tēlu kustības ir redzamas arī nāves spriedumu veikšanas ainās. Līdz pat renesanses pēdējiem gadiem glezniecībā pastāv tendence pārspīlēti izskaistināt sāpju brīžus, un daudz svarīgāks par pašām mocībām ir vīrišķais spēks vai sievišķais maigums, kādā mākslas tēli tās pieņem (skat. 9. att.).
- **Elles ainas.** Viduslaikos ticīgajiem tiek izteiksmīgi atgādināts, kādas mocības ellē gaida grēciniekus. Šo lomu veic romāniskajos klosteros un vēlāk arī gotiskajās katedrālēs redzamie mākslas dabi: freskas un stājgleznas, kuros tiek attēlota minētā tēma (skat. 10. att.) (Eko 2008; Gombrich 1997).

Neglītuma izpausmes ir vērojamas ne tikai vēsturiskās gleznās, bet satopamas arī 20. gs. glezniecībā. Piemēram, mākslas virziena- **ekspresionisma** (radies 20. gs. 1. pusē) pārstāvji

savu subjektīvo un sakāpināto pasaules skatījumu attēloja, deformējot vai pārspīlējot tēlojamus objektus, uzsverot neglītumu. Norvēģu gleznotājs E. Munks (1803-1871) bija viens no nozīmīgākajiem ekspresionisma priekštečiem. Viņa gleznu "Kliedziens" (1893) uzskata par pirmo ekspresionisma darbu tajā attēloto modernā cilvēka eksistenciālo šausmu dēļ (skat. 11. att.) (Gombrich 1997).

Avangarda mākslas virzieniem 20. gs. (dadaisms, kubisms, futūrisms, fovisms) ir raksturīgi jaunu izteiksmes līdzekļu meklējumi, izaicinošu kompozīciju veidošana. Dadaisti savās gleznās liek uzvaru uz neglītā, piesaucot tā groteskā izpausmes formas. Kubisti cenšas dekonstruēt formas, iedvesmas avotus meklējami ārpus Eiropas, piemēram, āfrikāņu maskās, kuras cilvēki uzskata par briesmīgām un atbaidošām. Futūristi neglīto tēlus darbos izmanto kā provokāciju, bet fovisti dumpojas pret skaistuma estētiku (Рычкова 2002).

Laikmetīgajā glezniecībā, t.sk., Latvijas, neglītums izpaužas gan kā mūsdienu realitātes atveidojums (katastrofas, kara ainas, vardarbība utt.), gan kā mākslinieku individuālais koncepts. Latvijas mākslinieka Otto Zitmaņa (1980) gleznu vēstījumi bieži ir kā protesti šodien tik visaptverošajai un virspusējajai estetizācijai, kurā visbiežāk sastopamies ar kliezīgu dekoratīvātāti, bet saturisku tukšumu jeb bezsaturu (skat. 12. att.) (Gailītis 2008).

Gleznotājs Kristians Brekte (1981), vēl studējot LMA, ir pozicionējis sevi kā viens no atraktīvākajiem un vērtīgākajiem jaunās paaudzes māksliniekiem. Viņš ir sociāli aktīvs autors, kas piedalās dažādu mērogu mākslas projektos, un ir iemantojis skandaloza mākslinieka slavu ar savu atšķirīgo un hiperreālo skatījumu uz mūsdienu sabiedrības problēmām (skat. 13. att.).

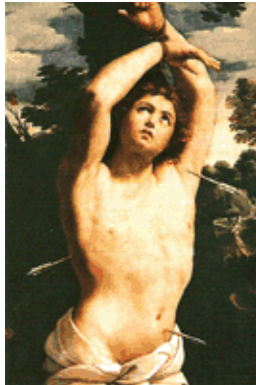
SECINĀJUMI

1. Glezniecībā tās vēsturiskās attīstības gaitā eksistē salīdzinoši izvērsta tradīcija attēlot neglītumu, kas tomēr ļauj daļai mākslas adresātu gūt estētisku baudījumu un uztvert mākslinieka vēstījumu.
2. Kritērijs, ar kura palīdzību tiek atdalīts skaistais no neglītā, ir estētiskais ideāls.
3. Neglītuma attēlojums Latvijas laikmetīgajā glezniecībā ir ierosmes avots komunikācijai, pārdomu telpa un veids sabiedrībā sāpīgu problēmu akcentēšanai.

Bibliogrāfija

1. Adorno, T. (1970) Estētikas teorija. Rīga: Zvaigzne ABC
2. Eko, U. (2008) Neglītuma vēsture. Rīga. Jāņa Rozes apgāds.
3. Gombrich, E.H. (1997) Mākslas vēsture. Rīga. Zvaigzne ABC.
4. Kincāns, V. (2003) Estētikas pamati. Rīga: LU.
5. Slava, L. (2008) Lī Milleres, Luīzes Buržuā un Georga Bāzelica retrospekcijas Londonas muzejos. *Studija*. Nr.1:58.
6. Rubene, M., Freibergs, V., Putrāms, M. (2009) Vai neglītais ir skaists? *Dizaina Studija*. Nr. 1:17.

7. Gailītis, V. (2008) *Pretīgi un labi*. <http://www.diena.lv/lat/izklaide/kd/pretigi-un-labi> [2010. 04. 14.]
8. Рычкова, Ю. В. (2002) *Энциклопедия модернизма*. Москва.
9. http://en.wikipedia.org/wiki/Edvard_Munch [2010.03.25.]
10. http://www.ottozitmanis.com/paintings/2009/overweight/p_09b_005.html [2010.03.25.]
11. <http://www.artnet.com/artist/425511256/kristians-brekte.html> [2010.04.02.].

		
<p>1.att. Žaks Legrāns. <i>Le Livre des bonnes moeurs</i>.15. gs. (Eko 2008).</p>	<p>2.att. Sebastians Minsters. <i>Bazilisks</i>. 1559 (Eko 2008).</p>	<p>3.att. Busiko Meistars. <i>Rumpaiņi</i>.15. gs. (Eko 2008).</p>
		
<p>4.att. Džozefs Adams. Bez nosaukuma.1803 (Eko 2008).</p>	<p>5.att. Kventins Maseis. Groteska vecene.1525- 1530 (Eko 2008)</p>	<p>6.att. Luka Sinjorelli. Antikrista sludināšana. 1499-1504. (Eko 2008)</p>
		
<p>7.att. Kluzone. Nāves triumfs 1485 (Eko 2008).</p>	<p>8.att. Matiass Grīnevalds. Krustā sišana.1515 (Eko 2008).</p>	<p>9.att. Gvido Reni. Svētais Sebastians. 1615 (Eko 2008).</p>

10.att. *Hans Memling.*
Pastarā tiesa. Triptihs.
1446-1471 (Eko 2008).

11.att. Edvards Munks.
Kliedziens. 1893
([http://en.wikipedia.org/wiki/
Edvard_Munch](http://en.wikipedia.org/wiki/Edvard_Munch)).

12.att. Otto Zitmanis. (**). 2009
([http://www.ottozitmanis.com/paintings/2009/
overweight/p_09b_005.html](http://www.ottozitmanis.com/paintings/2009/overweight/p_09b_005.html)).

13.att. Kristians Brekte.
Jods ar skuvekli. 2007
([http://www.artnet.com
/artist/425511256/kristians-
brekte.html](http://www.artnet.com/artist/425511256/kristians-brekte.html)).

KRĀSAS UN SKAŅAS DIALOGI GLEZNICĪBĀ

Abstract

Color and sound are the elements of language of art. The objective qualities of color (tone of color, saturation, light) and also subjective qualities (visual temperature, visual movement, activity-passivity, visual weight, corporeity, sound, flavour etc.) are materials of the image (or idea) of art which artist is using while interweaving in semantic structure of the image and giving a chance to addressee to reach the point of artwork (artefact).

Sound is participating in creating image of art similarly. Volume, pitch and timbre are its objective characteristics, but dynamics, tempo and temper of performance help to mark out subjective qualities of the sound. Color in music is subjective quality of the sound.

Facts of history of art witness that music has been a model for performances of many painters –especially in 20th century- Kupka, Kandinsky, Klee, Javlinsky, etc. It's an old tradition in painting to use musical subjects and symbols (Klimt, Ciurlionis, etc.).

Each painter is creating his own color – sound structure or code systems within the framework of definite conception.

Atslēgas vārdi: krāsa, skaņa, glezniecība, mākslas valoda, dialogs.

Gan krāsa, gan skaņa ir mākslas valodas elementi. Krāsas objektīvās kvalitātes (krāsas tonis, piesātinājums, gaišums) un arī subjektīvās kvalitātes (vizuālā temperatūra, vizuālā kustība, aktivitāte- pasivitāte, vizuāls svars, materialitāte, skaņa, garša u.c.) ir mākslas tēla (vai idejas) materiāls, kuru mākslinieks lieto, ieaurot tēla semantiskajā struktūrā, un dod iespēju adresātam piekļūt mākslas darba (artefakta) jēgai. Līdzīgi mākslas tēla veidošanā piedalās arī skaņa. Skaļums, augstums un tembris ir tās objektīvi raksturlielumi, bet dinamika, temps un izpildījuma raksturs izceļ skaņas subjektīvās kvalitātes. Krāsa mūzikā ir skaņas subjektīvā kvalitāte.

Mākslas vēstures fakti liecina, ka mūziku kā modeli saviem darbiem ir izmantojuši daudzi, sevišķi 20. gs. gleznotāji: F. Kupka, V. Kandinskis, P. Klē u.c. Sena tradīcija ir glezniecībā izmantot muzikālo tematiku un simboliku (G. Klimts, M.K. Čurļonis u.c.). Katrs mākslinieks veido savu krāsu- skaņu struktūru jeb kodu sistēmu noteiktas koncepcijas ietvaros.

Jēdziens “krāsas un skaņas dialogs” ir ietilpīgs un komplicēts. Tas ietver sevī trīs atsevišķus terminus:

1. „**krāsa**” – redzamās gaismas noteikta garuma viļņu izraisīta redzes sajūta, uztvere;
2. „**skaņa**”- mehāniskas svārstības, kas elastīgu viļņu veidā izplatās cietā, šķidrā vai gāzveida vidē; šādas svārstības, rada dzirdes sajūtas;
3. „**dialogs**” (gr. *dialogos*)- saruna.

Krāsa un skaņa ir komunikācijas elementi, kas pārstāv katra savu komunikācijas sistēmu- vizuālo valodu un skaņu valodu. Tie ir mākslas valodas elementi: krāsas objektīvās kvalitātes (vizuālā temperatūra, vizuālā kustība, vizuāls svars, aktivitāte- pasivitāte u.c.) ir mākslas tēla (vai idejas) materiāls, kuru mākslinieks lieto, ieaurot tēla semantiskajā struktūrā

un dodot iespēju skatītājam piekļūt mākslas darba jēgai. Līdzīgi tēla veidošanā piedalās skaņa. Skaļums, augstums un tembrs ir skaņas objektīvi raksturlielumi. Dinamika, temps un izpildījuma raksturs izceļ skaņas subjektīvās kvalitātes. Krāsa mūzikā ir skaņas subjektīvā kvalitāte. Krāsas un skaņas dialogi (sintēze) vizuālajā mākslā raksturo parādību, kad krāsa un skaņa tiek saistītas, uztvertas vienotā kopsakarībā un savstarpējā mijiedarbībā (Druvaskalne-Urdze 2004).

Ideja par krāsas un skaņas iespējamo savstarpējo sakarību sakņojas Senās Grieķijas filozofijā. Pitagors, vēlāk Aristotelis un viņa sekotāji attīstīja domu par krāsas un skaņas analogiju.

Pitagors uzskatīja, ka harmonijas atslēga slēpjas matemātiskās sakarībās un ka Visums skan, radot „mūzikas sfēras”, simfonijas, kuras cilvēks nedzird. Aristotelis un viņa domubiedri attīstīja ideju par krāsas un skaņas analogiju, mēģinot kaut kādā veidā to klasificēt. Viņi atklāja krāsu saskaņas, nosakot tās līdzīgi muzikāliem intervāliem. Tādējādi muzikālā oktāva bija nodrošinājusi metodi septiņu krāsu skalas izveidošanai, balstoties uz analogiskām skaitliskām proporcijām. Aristoteļa teorijā galvenā loma bija gaismai un tumsai, kur gaisma tika pielīdzināta tīrai un augstai skaņai, bet tumsa – apspiestai un zemai (Silabriedis 2005; Ptak Science Books 2010).

Ideja par mūzikas un mākslas dialogu guva ne tikai teorētisku atbalstu, bet arī praktizējošu mākslinieku un muzikantu interesi, piemēram, Džuzepe Arčimboldo (1527-1593) bija pirmais nosacīta un kombinēta krāsu – mūzikas instrumenta radītājs. Galma mūziķis Mauro Kremoneze della Voila, kuru acīmredzot aizrāva šī ideja, uz sava mūzikas instrumenta atļāva novietot Arčimboldo krāsu saskaņas. Viņš paplašināja Aristoteļa krāsu virkni, bet izņēma sarkano, un augstākajai skaņai pielīdzināja tumšāko krāsu (Cielava 2008, Ptak Science Books 2010).

17.gs. izcilais fiziķis un matemātiķis Sers Īzaks Ņūtons (1643-1727), eksperimentējot ar gaismu, pierādīja, ka krāsa ir atstarota gaisma. Viņš sadalīja balto krāsu, iegūstot krāsu spektru, un to sistematizēja. Minētās sistēmas pamatā bija matemātika- līdzīgi kā harmonijas likumi mūzikā. Ņūtons uzskatīja, ka harmonijas likumi ir universāli, tāpēc septiņām krāsām viņš pretstatīja septiņus muzikālās gammas toņus (McDonnell 2002, Wandering moon jewellery for your personal legend 2010) (skat.1.att.).

Cilvēku vēlme apvienot krāsu un skaņu tikai auga un izpaudās jaunu mūzikas/gaismu instrumentu izveidē. 18.gs. franču jezuīts Luiss Bertrāns Kastels (1688-1757) sāka darbu pie klavierveidīga instrumenta (*harpsichord*), paredzot klaviatūras kontrolei pakļaut krāsainus stikla filtrus un spoguļus. Tā darbību nodrošināja 12 krāsu apļa saskaņošana ar 12 nošu

harmonisku gammu 12 oktāvās. Iespējams, ka to viņš demonstrēja Londonā un Parīzē. Meistaram bija arī sekotāji – Braindridžs Bišops (1837-1905) un A. Valancs Rimingtons (McDonnell 2002) (1850-1918) (skat. 2.- 4.att.).

1880. g. amerikāņu arhitekts un dizainers E.J.Linds (balstoties uz S.Galtona pētījumiem) vizualizēja krāsās verbālus vārdus un izveidoja krāsaina alfabēta diagrammu. Viņš apgalvoja, ka krāsu dzirdēšana ir iedzimta, uzsverot gan tās netiešo raksturu, gan ārkārtējo fenomena konkrētību (Ptak Science Books 2010).

20. gs. kļuva ļoti populārs viens no modernās mūzikas stiliem-džeza, kas nepārprotami ietekmēja visus, arī gleznotājus. To ātri pieņēma grupa *De Stijl*, sevišķi gleznotājs Pīts Mondriāns (1872-1944). Viņš pievērsās idejai par ritmu kā vienotu dzīves un mākslas kvalitāti, 1927.g. publicēja eseju „Džeza un neoplastika”. P. Mondriāns gleznoja džeza un fokstrota kompozīcijas. Viņa gadījumā mūzika bija glezniecību iespaidojusi, nevis balstoties uz kādu sistēmu, bet gan uz aurālo un vizuālo pieredzi (McDonnell 2002).

Arī mūziķi centās radīt mākslas darbus, kuros krāsa un skaņa saplūstu kopā vienā veselumā. Piemēram, komponists A. Skrajabins (1871-1915) mēģināja radīt krāsu pavadījumu savai mūzikai *Opus 60* (1910-1911). Viņš plānoja radīt arī „Mistēriju”, kur krāsas papildinātu ar smaržu (diemžēl viņš šo darbu nepabeidza) (Ditmar 2009).

20.gs. vidū un nākamās dekādēs vizuālās mākslas pārstāvji radīja kinētiskas skulptūras, instalācijas un vides objektus, tos papildinot ar ierakstītu un dzīvu elektronisko mūziku (Druvaskalne-Urdze2004).

20. gs. gleznotāji, kas ir izmantojuši mūziku kā modeli, un viņu darbi:

Mikalojus Kontantins Čurļonis „Zvaigžņu sonāte” (1906) (skat. 7.att.),

Franks Kupka „Fūga divās krāsās” (1912) (skat. 9.att.),

Vasīlijs Kandinskis „Fūga” (1914) (skat.10.att.),

Gustavs Klimts „Mūzika” (1895) (skat. 5.att.),

Aleksejs Javlinskis “Simfonija” (1923) (skat.8.att.),

Pauls Klē „Fūga sarkanā” (1921) (skat. 6.att.) u.c.

Krāsas un skaņas sintēzi kā pedagoģisku metodi apzināti sāka izmantot un pilnveidot Bauhaus skolā, Vācijā (1919- 1933, dibinātājs V. Gropiuss). Šai skolā ar savu noteiktu pozīciju un māksliniecisko pieredzi ienāca arī slavenais mākslinieks Vasīlijs Kandinskis (1866-1944). Viņš mākslu salīdzināja ar mūziku un uzskatīja, ka, tāpat kā mūzika neatskaņo pilnīgi visas dzīvē dzirdamās skaņas, bet pauž visplašāko izjūtu gammu, mākslinieks uzskatīja, ka arī glezniecībā nevajag censties fotogrāfiski precīzi attēlot īstenību. Izmantodams gleznieciskos līdzekļus, viņš mākslas darbos pauda visu cilvēka izjūtu paleti (Kandinsky 1914, Ruhrberg 2005).

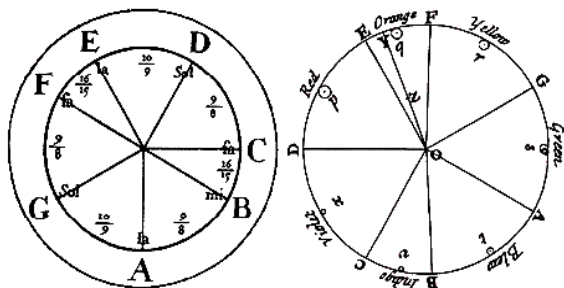
Viņa laikabiedra un Bauhaus skolas kolēģa (1921- 1931) šveiciešu mākslinieka Paula Klē (1879-1940) darbi spilgti atspoguļo mūzikas un vizuālās mākslas dialogus. Viņš izmantoja skaņdarbu (visbiežāk J.S. Baha, V.A. Mocarta, L. van Bēthovena) par modeli vizuālai kompozīcijai. Mākslinieks ar saviem neparastajiem darbiem iedvesmoja vairākus talantīgus mūziķus radīt unikālas melodijas (McDonnell 2002).

SECINĀJUMI

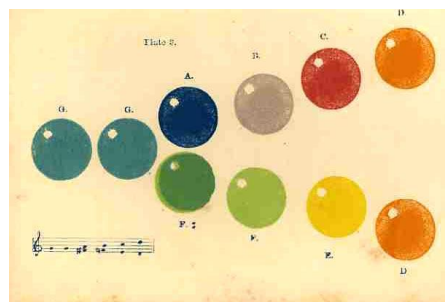
1. Krāsa un skaņa ir mūsdienu dzīves realitāte. Arī glezniecībā skaņa tiek lietota kā mākslas valodas elements un izteiksmes līdzeklis.
2. Mūsdienās dažādi krāsu un skaņu dialogi palīdz gleznotājiem rast ieceres radošu ideju realizēšanai.

Bibliogrāfija

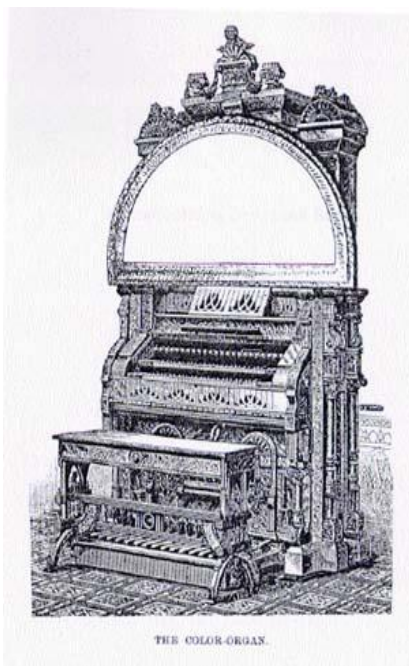
1. Alhambra, M. *Vasilijš Kandinskis, vai garīgās brīvības, abstrakti un krāsu.*
<http://www.pedroalhambra.es/?cat=246&lang=lv> [2009.11.05].
2. Art experts, inc. *We Authenticate, attribute and appraise paintings.*
<http://artexpertswebsite.com/pages/artists/jawlensky.php> [2010.07.06].
3. Cielava, S. (2008) *Vispārīgā mākslas vēsture IV.* Rīga: Zvaigzne ABC.
4. Druvaskalne-Urdze, A. (2004) *Krāsas un skaņas sintēze kā metode.* Rīga: RaKa.
5. Kandinsky, W. (1914) *Concerning the Spiritual in Art.* London: Constable and Company Limited.
6. McDonnell, M. *Early Colour organs.*
<http://homepage.eircom.net/~musima/visualmusic/visualmusic.htm#top> [2002.03.08].
7. Olga's Gallery. *Gustav Klimt. Music.*
<http://www.abcgallery.com/K/klimt/klimt4.html> [2010.07.04].
8. Ptak Science Books. *The History of Ideas- unusual connections in the history of science, math, art and social history.*
http://longstreet.typepad.com/thesciencebookstore/color_theory/ [2010.03.13].
9. Robinson, D. *Wandering moon jewellery for your personal legend.*
<http://wanderingmoonpr.wordpress.com/2008/10/20/the-colour-wheel/> [2008.11.08].
10. Ruhrberg, Karl A.O. (2005) *Art of the 20th Century 1-2.* Vācija: Taschen.
11. Silabriedis, O. *Par mūziku un bildēm. Studija Vizuālo mākslu žurnāls.*
<http://www.studija.lv/?parent=1393> [2005.01].
12. Ditmar, E. (2009) *Абстрактное искусство.* Vācija: Taschen.

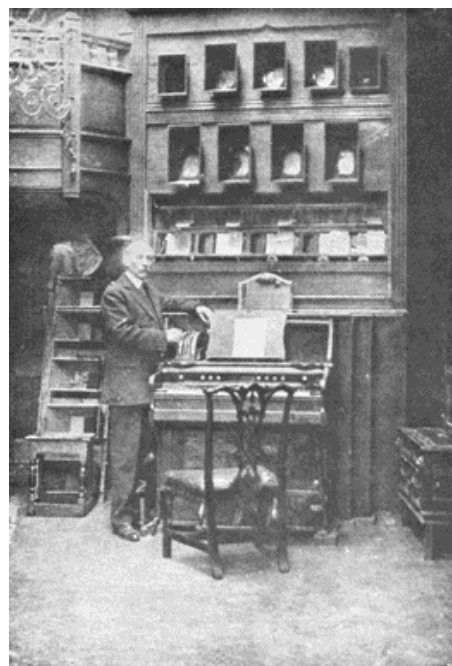
1.att. Krāsu un mūzikas spektra sistēma (1704)
(Robinson 2010).

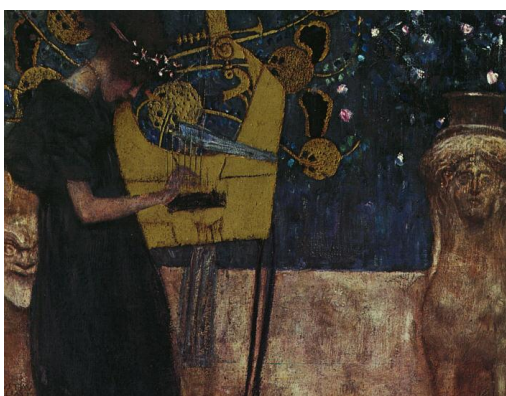
2. att. B. Bišopa krāsu shēma (1893)
(Ptak Science Books 2010).

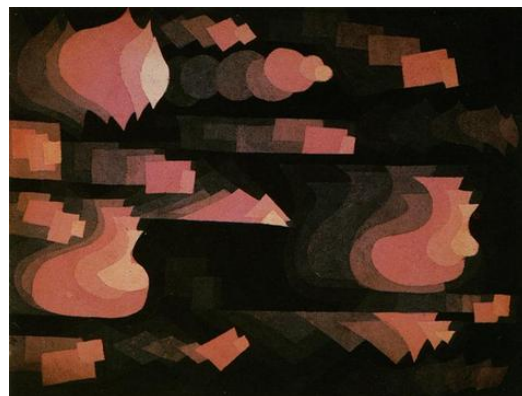
3. att. B. Bišopa mūzikas instruments (1877)
(McDonnell 2002).

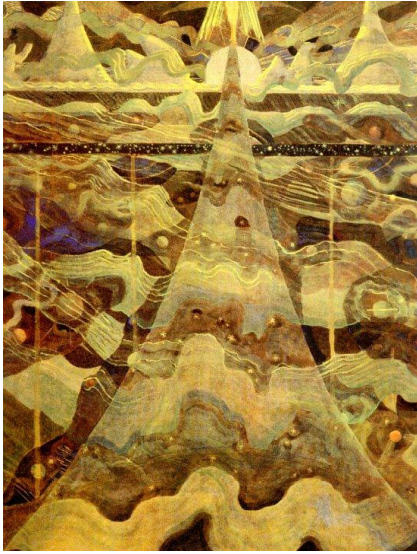
4. attēls A. V. Rimingtona mūzikas
instruments (1915)
(Ptak Science Books 2010).

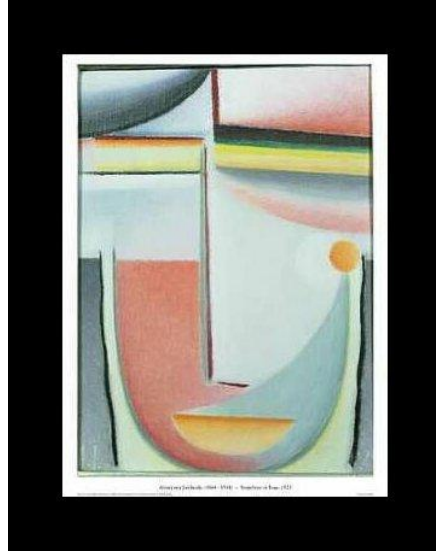
5. att. G. Klimts. Mūzika. (1895)
(Olga's Gallery 2010).

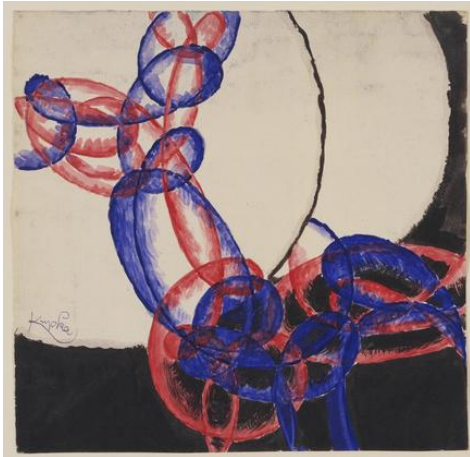
6. att. P. Klē. Fūga sarkanā. (1921)
(Art experts, inc. 2010).

7. att. M. K. Čurļonis “Zvaigžņu sonāte” (1908)
(Cielava 2008).

8. att. A. Javļinskis “Simfonija”(1923)
(Art eksperts, inc. 2010)

9. att. F. Kupka „Fūga divās krāsās” (1912)
(Art eksperts 2010).

10. att. V. Kandinskis „Fūga” (1914)
(Alhambra 2009).

Jevgēnija Cimbale

KRIEVU ROMANČU IZPILDĪJUMA ĪPATNĪBAS

Abstract

In the paper the author has studied the significant peculiarities, which are used in rendition of Russian romance. For understanding this problem, the author found out what means the term *romance*, what are its origins, history, types and the way of development in Russia in the 19th century. In the paper the author has examined and analyzed the romances of Alabjev, Dargomizcky, Glinka, Rimsky-Korsokov and Chaykovsky. In the examples the author accentuates the characteristic nuances in the rendition. The author draws attention to the accentuation, form, text and other material things, and shows which peculiarities must have the vocalist and which problems he may have during the rendition. It is very important, because each composer sees the poetry differently.

The aim of the paper is to draw the performer's attention to the Russian romance, to help to understand the executable composition, to show the richness and the possibilities of the Russian romance. Report is created as a question and answer about sources of the singing technique.

Key words: *the romance, the performance and the singing technique.*

Romancei ir ļoti sena vēsture un tā vienmēr tika izpildīta atbilstoši esošā laikmeta, gadsimta garam. Šoreiz tuvāk iepazīsim 19. gadsimta krievu romances žanru, izpētīsim žanra tapšanu, tā pamatiezīmes un izpildījuma īpatnības. Bet sākumā, lai izprastu būtību, noskaidrosim, kas tad īsti ir romance.

Pēc mūzikas zinātnieka Borisa Asafjeva atziņas *Romance – tā ir „istabas”, „mājas” salona dziesma, kas ir intīma, atsaucīga attiecībā pret smalku psihes nokrāsu pārraidi – personisko dvēseles noskaņojumu* (Astafjevs 1930: 60). Savukārt mūsdienu vārdu ārzemju vārdnīca sniegts šāds skaidrojums: „*Romance – 1) neliels mūzikāli poētiskais skaņdarbs balsij ar pavadīšanu (uz klavierēm, ģitāras u.tml.); par romanci bieži sauc instrumentālās muzikālās lūgas (vijolei, čellam, klavierēm), kuras atšķiras ar melodiska sākuma pārsvaru; 2) dziesmu tipa neliels lirisks dzejolis, biežāk par mīlu*” (MVĀV 1993: 536). Izvērstāku atbildi uz šo jautājumu devis teorētiķis V. Červa: *Romance – tas ir savā saturā dialogiskais vokāli poētiskais skaņdarbs ar pavadīšanu, kas pauž mīlas pārdzīvojumus, kurš domāts kamermūzikas izpildīšanai, un tā ir trīsdimensiju struktūra, kurā relatīvā līdzsvarā atrodas vārds, mūzika un runa* (Červa 1999: 61). Savukārt, S. Volova romanci apraksta liriski: *Romance – tas ir izsmalcināti lirisks skaņdarbs par mīlas tēmu izpildīšanai ar mūziku – sintētiski robežu žanrs, kurš uzņēmis sevī dzejas un mūzikas dažādu žanru un veidu īpatnības* (Volova 1995: 107). Vortāls *Wikipedia.com* atkārtu versiju – *romance mūzikā – tas ir vokāls sacerējums, kas uzrakstīts par liriskā satura nelielo dzejoli, pārsvarā par mīlu* (www.wikipedia.com). Un lai nostiprinātu galīgu jēdzienu, kas tad ir romance, minēšu N. Grišanovas viedokli: *Romance – tas ir muzikāli poētisks skaņdarbs par mīlestību, neliels pēc apjoma, kas veidots uz literāra teksta pamata, kurš, atšķirībā no realistskas literatūras teksta, balstās nevis uz visām valodas bagātībām, bet tikai uz to, ko nosaka tradīcija* (Grišanova 1996:

9). Var secināt, ka romance – tā ir neliela apjoma skaņdarbs ar dziesmu raksturu, balsts „nevis uz visām valodas bagātībām, dialogiskums, kameramūzika un trīsdimensiju struktūra (mūzika, dziedāšana, teksts).

Romances vēsture aptver vairākus gadsimtus, bet tās žanru daudzveidība ir bezgalīga. Par savu parādīšanos romancei jāpateicas saulainajai Spānijai. Ceļojošo dziedātāju teicēju daiļrades dēļ, XIII—XIV gadsimtos parādījās, bet vēlāk nostiprinājās jauns dziesmu žanrs, kurš apvienoja rečitātīva, melodiskas dūgošanas un mīmiskas dejas paņēmienus. Sākotnēji ar romanci apzīmēja saviesīgu dziesmu. Ar savu izplatīšanos (ne tikai Spānijā, bet arī ārpus tās) romance apzīmēja, no vienas puses, poētisko, no otras – vokālās mūzikas žanru. Par romancēm devēja dzejoļus, kurus XV - XVI gadsimtos savām sirdsdāmām dūgoja iemīlējušies dzejnieki – trubadūri un menestreļi. Dziesmas tika dziedātas dzimtajā (romiešu) valodā (spāņu un franču valodu pirmsvalodā), no turienes arī radās termins „romance”. Apmēram XIX gadsimta beigās romance ieguva tādu atšķirīgu īpatnību kā tās dziedāšana ar vienu solistu (retāk ar diviem). Dziedāšanu noteikti notika mūzikas instrumenta pavadījumā – bieži ģitāras (vēlāk klavieres).

Krievijā romance ienāca no Francijas XVIII gadsimta otrajā pusē, uzreiz iekļūstot krievu dzejas uzplaukuma labvēlīgajā vidē. Jaunais vokālais žanrs sāka ātri izplatīties, ietverot sevī bagātās krievu kultūras raksturīgākās īpašības. Krievu romance izveidojās integrējot daudzus žanriski kultūras bagātus avotus: Spānijas seno bruņinieku poēmas, Provansas trubadūru dziesmas, franču ārijas, krievu folkloru, Pētera kantus un krievu lirisko dziesmu, kā rezultātā romance akumulēja sevī daudzveidīgas un dažādas tradīcijas. Krievu zemē romance ieguva specifiskās nacionāli kultūriskās žanra īpatnības, atpazīstamu, neatkārtojamu tēlu, un par krievu romanci var runāt kā par unikālu parādību. Tāds jēdziens kā „krievu romance” izveidojās daudz vēlāk, kad īsti tautiskas melodijas sāka iekļūt izglītoto mākslinieku demokrātu apziņā. Tieši krievu tautsdziesmās ir paslēpti jaunā vokālā žanra avoti Krievijā. Tiekot nodots mutiski, dziesmu romanču mantojums nebija sastindzis: mainījās vārdi, variējās melodija. Gāja gadi, parādījās cilvēki, kuri sava sirds aicinājuma dēļ, rūpīgi atlasot, mēģināja savākt un pierakstīt šo mutisko mantojumu.

Krievu romances intonācijas pirmsākumi meklējami sadzīves aprītē, tautas dziesmās. Dziesma un romance savstarpēji tika bagātinātas tik lielā apmērā, ka reizēm ir sarežģīti atšķirt vienu no otras. No galma viesistabām jau XVIII gadsimtā romance pamazām ienāca sīkās muižniecības vidē, visu šķiru ierēdņu kalpojošā personāla muzikālajā sadzīvē, karavīru dzīvē. Romances tēlainība bija atkarīga no tās izpildītāja virtuozitātes pakāpes. Romances tika izpildītas arī studentu ballītēs, tās dziedāja jauni huzāri, proti, romance aizrāva visus ar savu vaļsirdību, savaldzināja ar vienkāršību un melodisku jaukumu. Tieši Krievijā romance ieguva

to īpašu formu, kuru var raksturot kā „dvēseles grēksūdzi”. XIX gadsimtā romances rakstīja pēc D. Kašina, F. Dubjanska, M. Vieļgorska, A. Aļabjeva, A. Puškina dzejoļiem utt.

Romancei parādījās paveidi. Tā vairs nebija tikai liriska mīļotās uzruna, tā tagad bija gan balāde, gan satīriskie skicējumi, ainiņas; tā bija valši un polonēzes; un īpašs tās paveids bija čigāniski "tveicīga" romance-dziesma. Tā sāka iekļūst saskarīgos muzikālos žanros – operās, vodeviļās, operetēs. Ar terminu „romance” izprotam vokālās kameramūzikas daudzveidīgās formas, kas ietver sevī tādus veidus kā balāde, elēģija, barkarola, serenāde, dziesma-romance, romance deju ritmā, monoloģiskā romance, vokāla romance.

Romancē veidojās no augstvērtīgas dzejas un lieliskas mūzikas retā savienojuma, tai piemīt kāda īpaša intonācijas uzticēšanās, vaļširdība, siltums, pat jūtu atklātība, klusas gaišas skumjas un vesela kaislību vētra.

Kā jau minēts iepriekš, romancei ir samērā daudz veidu, sīkāk tiks apskatīti spilgtākie no tiem. Pirmkārt, balāde ir liriski episks skaņdarbs, t.i., stāts poētiskā formā, ar vēsturisku, mītisku vai heroisku raksturu. Balādes sižets parasti tiek ņemts no folkloras. Otrkārt, elēģijas (grieķu *ελεγεια*) ir liriskās dzejas žanrs, kas tika rakstīts ar elēģisku divrindi, neatkarīgi no satura, kas pārsvarā bija skumjš. Elēģija piemīt noturīgās īpatnības – intimitāte, vilšanās, nelaimīgas mīlestība, vientulība, iznīcīgas zemes esamības motīvi. Tā nosaka retoriskumu emociju tēlojumā un romancē ievada krievu izrunas intonācijas (E. Baratinska „Atzīšanās”). Tālāk seko barkarola (no itāļu *Barka* – „laiva”), kas ir venēciešu gondoljeru tautasdziesmas stilā rakstīts darbs. Barkarolai raksturīgs mērens temps un metrs 6/8. Tā tika atspoguļota Čaikovska, Rahmaņinova, Rimskā-Korsakova u.c. daiļradē. Tālāk seko serenāde (franču *serenade*, no itāļu *serenata*, no *sera* – vakars), kas ir muzikāla kompozīcija, izpildīta par godu kādam, un pilsētas romance, kuras pamatpazīmes ir konkrētums tēlos, kāpņu kompozīcija, liriskā varoņa tēlojums kā runājot par sevi pašu, kā par nepieredzētu, kā arī mīlas objekta neaizsniedzamība. No muzikālā viedokļa, pilsētas romanci atšķirīgu padara harmonisks minors, un tam raksturīgās šablonu kadences un sekvenses, ieskaitot „zelta sekvenci”. Jāpiemin arī nežēlīgā romance, kas ir krievu dziesmas žanrs, kas sevī ietver dzeju, mūziku (častuška, romance) un deju (piemēram, kadriļu).

Romance ir tik demokrātisks žanrs, ka katrs komponists sauca to savādāk, piedāvāju noskaidrot, kādi krievu romances izpildes paņēmieni ir raksturīgi dažādiem XIX gadsimta komponistiem. Sāksim ar A. Aļabjevu, A. Varlamovu un A. Guriļevu (XIX gs. sākums). Šie bija komponisti, kuri sāka paaugstināt krievu dziesmu līdz romances žanram. Kā šī trijnieka pārstāvi, sīkāk apskatīsim A. Aļabjevu. Viņam ir raksturīgas skumju un vientulības tēmas, liktens vajāta cilvēka tematika, šķiršanās, pilsoniskas lirikas pazīmes, draudzības tēmas, spilgti izteikts patriotisks raksturs. Tikai pēc tēmu aprakstiem vien skaidrs, ka Aļabjevam ir

svarīga dzejiskā teksta iejūtība. Pirmkārt viņu interesē „liriskā sižeta” attīstības psiholoģiskā līnija, teksta atsevišķie tēli, līdz pat atsevišķām metaforām. Parādīt Aļabjeva romanču emocionālo nokrāsu visvienkāršāk var ar kantilēnu, ar gandrīz nemanāmiem dinamiskiem kontrastiem un izteiktu emocionalitāti. Vairākumu Aļabjeva romanču izpilda ar piano un it kā ieplūšanu kulminācijā. Nedz dzejoļa kompozīcija, nedz strofika, nedz ritms, nedz intonatīvās puses, t.i., dzejas muzikālie elementi, neinteresē Aļabjevu. Jāteic, ka viņa kompozīciju sakārtojums bieži iet pretrunā ar poētisko (tā, piemēram, romancē „Es pārdzīvoju savas vēlmes” ar A. Puškina vārdiem, kur teksts pilnīgi skaidri tiek sadalīts trijos pantos, Aļabjevs sniedz dalījumu divos). No tā izriet, ka Aļabjevs nepievērsa uzmanību dikcijai, un viņam nav izteikta deklamācija, tā drīzāk ir smalka un dungojoša, teksts tiek izpausts caur emocijām. Muzikāli dzejisko tēlu individualizācija, vēlēšanās parādīt teksta psiholoģisko nokrāsu maiņu, lūk, tā ir Aļabjeva stiprā puse. Viņa darbu izpildītājiem dziļi jāsajūt emocijas, kas ietvertas kompozīciju veidošanā. Aļabjevs tiecas pie zemiem reģistriem, laikam jau tāpēc, ka mecosoprāns un bass ir ar emocionālu nokrāsu piesātinātāki, un tāvad, spilgtāk attēlo jūtas un pārdzīvojumus. Aļabjevam ir izplatīta caurkomponēta kompozīcija, vienādu toņu salīdzināšana, izteiksmīga pavadījuma faktūra (kā fons). Izpildītājiem jāpievērš īpaša uzmanība ievadam, jo Aļabjevam tam piešķir epigrāfa nozīmi, tāvad, tas noteikti jāizceļ izpildījumā. Aļabjeva romanču sarežģītība ir precīzā iekšējo pārdzīvojumu attēlošanā tā, kā to ir gribējis komponists. Aļabjevam raksturīgas romances monologi un izteikuma romances, nevis kā rečitātīvi, bet gan kā dvēseles atklātība, izdziedāšana, viņam ir tuvi elēģiski apcerīgi tēli. Ar viņa romancēm krievu mūzikā ieplūda krievu dzejas brīvību mīlošie noskaņojumi, un reizē ar tiem krievu literatūras humānistiskie un sociālie temati, vienkāršu un nemanāmu varoņu tēli. Tāpēc, lai izpildītu Aļabjeva romances, nav vajadzīga augsta tehnika, meistarība un virtuoziāte, pietiek, ja ir iejūtīga dvēsele un vokāla pamatiemaņas. Izpildot Aļabjevu, ievērojiet, ka viņam ir izteiksmīga, dabiska, vienkārša melodija, izsmalcināta harmonijas izjūta, saticību mainīgums, hromatisma intonācijas attālumā (do – do diēzs), intonāciju rindas nacionālā raksturība, sentimentalitāte, patētika, saticīgi harmoniskā ekspresija, zemi reģistri, ne pārāk plašs diapazons, biežāk caurkomponētas kompozīcijas, emocionālas nianšes, pēkšņas enharmoniskās modulācijas, mažora un minora salīdzināšana, alterēti akordi, izteiksmīgi unisoni un ostinato principi. Viņš rakstīja balstoties uz Puškina, Deļviga, Žukovska, Ogarjova, Mickeviča u.c. dzeju.

Tālāk seko M. Gļinka un A. Dargomižskis (XIX gs. pirmā puse). Sāksim ar Gļinka, kas tiek uzskatīts par klasiskā reālisma pamatlicēju Krievijā. Viņš nostiprina mākslā pozitīvisma ideju, pozitīvus tēlus, nesarautu saikni ar tautu. „Tauta veido mūziku, bet mēs, mākslinieki, tikai to aranžējam” (Serovs 1988: 111). Gļinka daiļradē parādīta visa lieliskās

krievu runas bagātība. Pretstatā Aļabjevam, Gļinka izceļ dzīvas dzīves, dzīvu cilvēcisku jūtu skaistumu, dabas un laimes poētiskus veidus. Gļinkas romancēs viss tēls paslēpts melodijā, klavierēm ir harmoniska balsta loma, nereti Gļinka lieto krievu dziesmu „piedziedājumus”, izlīdzinot un nogludinot tos, piešķirot dziesmai struktūras kvadrātiskumu (ar kvadrātiskumu saprot muzikālās domas vienmērīgu sadalīšanu uz uzbūvi un pāra skaita taktis). Gļinkam, atšķirībā no Aļabjeva, ir ciešāks mūzikas un vārda saplūdums, akcents tiek likts uz teksta jēgu, taču arī Gļinka lieto hromatiskas piebalsis. Gļinka romances radīja piecdaļīgā vai trīs-piecdaļīgā struktūrā (Nakts zefīrs, Šaubas, Ceļa dziesma). Gļinkas romances atgādina ārijas un prasa no vokālista nopietnu sagatavotību. Izpildot viņa romances, uzmanība jākoncentrē uz pašiem nozīmīgākajiem vārdiem, kuri izpauž darba patētisko pamatideju. Gļinka parasti atrod tiem izteismīgāku intonāciju, kas kļūst par romances „skaņu ideju” (piemēram, vārdi „saki kādēļ” romancē „Vilšanās”). Viena no Gļinkas romanču izpildes sarežģītākajām lietām ir tā, ka viņš raksta mūziku nevis tekstam, bet it kā zemtekstam, tas nozīmē, ka ir jālasa starp rindām, jo vārdos paslēpta dziļa psiholoģiska jēga, kuru pirmajā brīdī var nesaprast. Vēl viena atšķirība no Aļabjeva ir tas, ka Gļinka ir ļoti jūtīgs pret dzejas kompozīciju, viņš dzird dzejoli kā pakļauto daļu vienotību. Attiecīgi Gļinkas romances jādzied, maigi saistot katru nākamo frāzi. Gļinkam arī patīk pretstatīt romances pirmo un otro daļu („Nekārdini”), kur pirmā daļa ir mierīga, savaldīga, stāstījuma tonī, bet otrā (biežāk paralēlā mažorā) patētiska, ar kulminācijām. Tātad, izpildītājam ir jāatrod dažādas pieejas pirmās un otrās daļas izpildījumam, lai uzsvērtu kontrastu (piemēram, p – ff, legato – staccato, bel canto – rečitatīvs u.c.). Un reizē nedrīkst aizmirst, ka Gļinka uzsver nevis melodiskus pagriezienus, bet psiholoģisko jēgu. Izpildot Gļinkas romances, vērts atcerēties par viņa mīlestību pret dungošanas deklamāciju, intonāciju savaldību, un, pretēji Aļabjeva, viņš neuzsver atsevišķus vārdus (tā ir rupja kļūda), bet sasaista visu romanci nesaraujamā kopumā. Lai dziedātu Gļinkas romances, vienkārši ir nepieciešama plūstoša skanošās kantilēnas un patētiskās deklamācijas pārvaldīšana. Viens no svarīgākajiem Gļinkas mākslas principiem ir kompozīcijas viengabalainums un precizitāte. Dziedātāji nekādā gadījumā nedrīkst pārsniegt Gļinkas romanču kompozīciju robežas. Izņemot zemtekstu, saistīgumu, īpaša uzmanība tiek pievērsta arī svītām, Gļinkam tās ataino un precizē tēlu, tādēļ vokālistam jāpiemīt prasmei variēt skaņas. Bez tam izpildītājam ir jābūt precīzai dikcijai, lai nepazaudētu vārdu svarīgumu. Gļinkam, atšķirībā no Aļabjeva, ļoti svarīgas ir dinamiskas nokrāsas, ar tām viņš atšķir dvēseles noskaņojumus. Taču, tāpat kā Aļabjevam, arī Gļinkas dziesmām ir raksturīga plaša krievu dvēsele. Romances ir jāizpilda patiesi. Varu dod neparastu padomu Gļinkas romanču izpildītājiem – lasiet A. Puškinu, jo viņi kā brāļi saplūst daiļradē, it kā Puškina dzeja būtu radīta tieši Gļinkas mūzikai. Katrā Gļinkas romancē ir realitātes dzīvie tēli. Runājot par

Gļinkas izpildīšanu, nav iespējams nepievērsties aforismiem, ko viņš bija rakstījis vēstulē V. Kašperovam: “Visa māksla, un tāpat mūzika, prasa: jūtas – tās nāk no iedvesmas, no augšas, forma – tā ir forma, tāpat skaistums, daļu samērīgums slaida veseluma veidošanai, jūtas dod ideju, forma to apkļauj vajadzīgā veidā. Jūtas un forma – tā ir dvēsele un ķermenis. Pirmās ir augstākas žēlastības dāvana, otro iegūst ar darbu” (Gļinka 1953). Gļinka vienmēr paliek uzticams Puškina estētikai. Viņš ir jūtīgs pret tādiem biežiem dzejoļa elementiem kā rifma (Merija). Gļinka ir kontrastu meistars, un pirms viņa romanču izpildes ir vērts aizdomāties, saprast jēgu un izprast kā to labāk attēlot. Gļinka a bieži lieto daudzdaļīgu formu, kur katrā daļā ir kas jauns, tāpat ir jāpadomā, kā pasniegt katru daļu. Tāpat arī bieži liriskais varonis ir salīdzināts ar apkārtējo pasauli, protams, arī te nepieciešams kontrasts. Gļinkas romancēs izpildītāja loma ir īpaši svarīga, viņam tiek dota iespēja ne tikai izpausmei, bet arī muzikālā tēla “dziļai apzināšanai”. Tāpēc bieži saka, ka Gļinkas romances dziedāt ir labāk nobriedušajiem, kam piemīt dzīves izpratne. Gļinka romances tiek izpildītas arī kā ārijas, kas, protams, sašaurina izpildītāju loku. Gļinka mūzika savieno sevī romantisku patētiku un bargu savaldību, tā ir domāta cilvēkiem, vērsta uz dzīvi. Gļinka romances atšķiras ar žanru precizitāti (“Pie viņas”, “Ak, mīļā jaunava”), tipisku, tradicionālu formu individualizāciju (“Somu līcis”), psiholoģisku izteismīgumu, balstīšanos uz tautas daiļradi (melodija, satiecība, ritms), garīgumu, slēpto jēgu, ārijozitāti, reālistisku pieeju, dzīvotgribu, veselumu, formas slaidumu, muzikālās izpausmes skaidrību, sīko detaļu pārdomāšanu, dūngošanu, vijīgumu, sekstu un heksahordu dziedāšanu, kvintas gājiena apvīšanu, gājienu uz leju no kvintas skaņas. Viņa romances raksturo arī balss pārzināšanas vijīgums, melodisku līniju tīrība un reljefums, atbalsts uz piebalss polifoniju, varianta principi, satiecību mainīguma principi, plagālas harmonijas, satiecības blakus pakāpienu pielietojums, dziļa vaļširdība, patiesīgums, mākslas formas pilnveide, kompozīcijas noslēgtība, plastiskums. Atšķirībā no Aļabjeva, Gļinka izvairās no “caurdurtas attīstības”, viņa romancēm piemīt pantu struktūra. No izpildītāja tiek prasīta meistarība, kantilēna, izteismīga deklamācija, sīkākās skaņas nianse un gradācija, tembru kontrasti, lokanība, poētisko skaņu apdziedāšana. Gļinka rakstīja balstoties uz Kukoļnika, Puškina un Žukovska dzejoļiem.

Kā jau bija minēts iepriekš, uz XIX gadsimta otro pusi attiecas arī A. Dargomižskis, bet viņa daiļrade būtiski atšķiras no Gļinkas un tāpēc ir jāizskata atsevišķi. Dargomižski droši var nosaukt par «patiesības meklētāju», jo neviens neveltīja tādu uzmanību vārdiem un to nozīmei tekstā kā viņš. Dargomižskis bija kritiskā reālisma radītājs un vērsās pie sociālas tematikas, satīras, tikumu atmaskojuma, pilsoniskas pozīcijas, tai pašā laikā Dargomižskis nemoralizēja viņa izvēlētos aspektus, bet tikai attēloja tos. Viņa romancēs ir spilgti izteikta interese par vienkāršiem ļaudīm, zemāko kārtu, sadzīves ikdienu. Par visas viņa daiļrades

mērķi var uzskatīt vārdus “Gribu, lai skaņa tieši attēlotu vārdu, gribu taisnību” (Dargomižskis 1921), vai “Es netaisos novest mūziku... līdz izpriecai”. Nav brīnums, ka vokālistam, kas strādā ar Dargomižska daiļradi, ir jābūt skaidri uzliktai dikcijai un prasmei maigi skandēt. Viena no tipiskām Dargomižska darbības pusēm ir komiska parodiju daiļrade, izsmiešana, dziļa ironija, ļauns sarkasms, retāk labsirdīgs humors (“nožēloju, onkulīt, velns mani bija apņēmis”, A. Timofejevs), tāpēc vokālistam jāpiemīt labām aktieru dotībām. Līdzīgi Gļinkam, Dargomižskim kompozīcija veidota uz žanriska un liriska pretstata, bet, atšķirībā no Gļinkas, šis pretstatījums nav kontrasts (nav raksturīgs Dargomižskim). Viņš biežāk veido romanci balstoties uz viena muzikālā tēla attīstības, variējot to, ieviešot jaunas detaļas, kuras saistītas ar teksta tēliem. Kopumā Dargomižska romances atšķiras ar dunošanas deklamāciju melodiju un klavierpavadījuma arku veidojošām figurācijām. Tipiska viņam arī tieksme pārvarēt panta robežas (ko Gļinkapilnīgi noliedza, bet pieņēma Aļabjevs), izveidojot formu ar “*cauraustu* attīstību”, vai pilnībā atteikties no pantiem. Bieži notika divdaļu formas pārveidošana “caurdurtas attīstības” formā. Dažreiz Dargomižskis romances kolorītu veidoja tikai ar ritmiku. Viņam ir tendence detalizēt mūzikā atsevišķus teksta tēlus (“Tikai tevi es pazinu”). Dargomižska mūzika ir speciāli statiska, ar statisku formu un nesatur kontrastu starp daļām (divdaļu forma, kurā otrā daļa – tas pirmās daļas variants: A – A1). Statiskums izpaužas melodijā, kas ir maiga, bez izteiktām kulminācijām un ritmiska asuma. Dargomižska izpildītājam jāpiemīt lielai savaldībai, viņš nedrīkst pievērsties emocijām un skaidri deklamēt vārdus. Dargomižska romancēm raksturīga tieksme pēc muzikāla tēla variantu attīstības nepārtrauktības, pakāpeniskuma, uzmanību vēršot uz sižetiski jēgpilnu teksta pusi, dzejoļa loģiska sadalīšanu (“Nejautā kādēļ”). Tās arī parāda tieksme pēc satura dažādus pantus pasniegt ar dažādu mūziku (“Nakts zefīrs”). Dargomižskis mūzikā centās uzsvērt katras frāzes nozīmīgumu. Viņa skaņdarbi – tā ir autora runa ar mūziku fonā. Tātad, izpildītājam jāprot uzsvērt, izteikt katru frāzi, bet nepazaudēt kompozīcijas veselumu. Dargomižska romancēs izpildītājam jāpievērš īpaša nozīme pauzēm, akcentiem, palēnināšanām un fermātām, kas ir domātas teksta izpratnei un atbalstam. Dargomižska mūzika ir bagāta ar runas intonācijām, tādēļ vokālistam ir vajadzīga plaša elpa. Dargomižskim patīk lietot pāreju uz samazinātu kvintu, nonu, septimu (no minora VI līdz II pakāpei) (“Gan skumji, gan bēdīgi”), intonāciju kopumu, vārdu izteiksmi ar mūziku, tieksmi detalizēt poētiskā tēla muzikālo izpausmi, deklamāciju, bet intonatīvi savaldīgu principu, konkrētus runas intonācijas (teksta zilbe = melodijas zilbei) (“Gaiši zilās acis”), ritmisku akcentu brīvu sadalīšanu. Viņa romanču izpildījums nav sarežģīts, taču Dargomižskim raksturīgas augstās notis, kulminācijas nereti pārklāj vājas daļas vai nelielus laika sprīžus, melodijai tos skarot it kā nejauši. Melodiskas virsotnes tiek motivētas ar atsevišķiem teksta vārdiem, nevis ar

melodiskās attīstības loģiku ("Neteikšu nevienam"). Vārda izpausmes patiesības dēļ vārdam tiek pakļauta gan klavieru harmonija, gan faktūra (ģitāras skanējums "Nakts zefīrs", zirga dipoņa "Paladina"). No šeit minētā var secināt, ka Dargomižska romancēs gandrīz netiek lietots kantilēnu, bet gan spilgti monologi – pārdomas, rečitātīvi, deklamācijas, kas ir it kā vērstas uz klausītāju, bieži sastopami vārdu, frāžu un rindu atkārtojumi, kā arī jaunu tekstu reprīzē ar atjaunotu melodiju ("Jauneklis un jaunava"). Runas teicieni palēnina tipiskas romances kulminācijas, viņa romancēs nav patētikas, tieksmes pēc folkloras elementiem. Tām raksturīga programmiski sižetiska raksturu attīstība, sadzīves rečitātīvs, skaidras kadences, cezūras, ne pārāk sarežģīts modulāciju plāns. Vokāla izteiksmība dominē pār mūziku. Mūzika atspoguļo visus poētiskā satura "pagriezienus", bet kompozīcijas staltums tiek saglabāts. Dargomižskis izmantoja Žukovska, Puškina, Ļermontova, Koļcova, Deļviga u.c. dzejoļus.

XIX gadsimta otrā puse parasti tiek atzīmēta ar varenās kopas darbību un sniedz mums tādus romances meistaros kā Borodins, Bolakirejevs, Rimskis-Korsakovs u.c. Domāju, ka sīkākai apskatei taisnīgi būtu izvēlēties Rimski-Korsakovu. Viņa daiļrade attiecas uz reālismu. Uzrunas tēmām viņš izvēlējās mīlestības liriskos sapņus, ilgas, bet vistuvākā viņam bija dabas tēma un cilvēka savienojamība ar to. Rimskim-Korsakovam piemīt tieksme uz gleznu, glezniecību mūzikā, programmēšanu ("Egle un palma"), Asafjevs par Rimski-Korsakovu rakstīja, ka viņa mūzika "tas ir dzirdētā un redzētā savienojums" (Asafjevs 1954: 176). Vokālista partija parasti tika uzrakstīta dungošanas deklamācijas manierē. Rimskis-Korsakovs tēlo muzikālus tēlus ar īsiem, lakoniskiem vilcieniem. Tēlainis pamatsaturs pārsvarā ir klavieru partijā, jūtama viņa domāšanas instrumentālitate. Viņa romancēm raksturīgs balss un instrumenta mainīgums, nereti variējot vienu un to pašu melodiju, kā arī pazeminātas kustības skaņu rindās un vēršanās pie romancēm improvizācijām ("Austrumu romance"). Rimskim-Korsakovam piemīt arī melodijas uzbūves ornamenti, spilgts tās sadalījums uz simetriski vai paralēli izvietotiem motīviem – posmiem. Klavieru partija imitē tautas instrumentu skanējumu. Rimskis-Korsakovs tiecas pēc veseluma, melodijas plastiskuma, pēc mierīga, saturīga stāstījuma tipa ar pilnu saskaņu ar poētisko tekstu. Viņam raksturīgs statiskums un, lielākoties, tercu attiecības. Vokālistam jāieklausās klavieru partijā, jo tā ir viņa tēmas turpinājums. Komponists neliek lielu uzsvāru uz intonāciju, jo koncertmeistaram skan tie paši pakāpieni. Rimski-Korsakova melodijai ir raksturīgas planējošās kustības, tiekšanās pēc plaša melodiska stila, mūzikas demokratizācija. Svarīgi atzīmēt to, ka savos sacerējumos Rimskis-Korsakovs vienmēr pieturējās pie klasiskām tendencēm, tāpat arī vokālistam, kurš to izpilda, jābūt svešiem mūsdienīgiem dziedāšanas paņēmieniem. Rimskis-Korsakovs gribēja paplašināt vokālās miniatūras robežas, bet tai pašā laikā viņš vienmēr atbalstīja formas pabeigtību. Kopumā Rimski-Korsakova daiļradi varētu raksturot kā romanci gleznu, kur melodija seko

teksta pagriezieniem, sekojot dzejoļa sintaksei, skaņu tēlu pamatā ir vienkārša skaņu rinda. Kompozīcija savieno rindkopu un reprizitātes īpatnības, bet izskatās kā vienota, caurviju attīstība. Rimski-Korsakova romanču statiskums palīdz vokālistiem, jo nav vērts izcelt kontrastus, deklamācijā ir jādzied katra skaņa un jāsavieno zilbes, dziedāšanai jābūt monotonai, bet jutekliskai. Attīstība tiek panākta ar pamattēzes izklāstu. Tematiskos posmos visas atsevišķās kompozīcijas daļas tiek saistītas vienā veselā ar variēšanas principu, un melodija iekrāso ar piebalsīm. Muzikālā forma tiek veidota, ņemot vērā loģisku, nevis ritmisku dzejoļa kompozīciju. Rimskis-Korsakovs vērsās pie Ļermontova, Koļcova, Puškina, Feta daiļrades.

Tā mēs esam nonākuši pie XIX gadsimta beigām. Un te mūs gaida tādi vokālās domas ģēniji kā P. Čaikovskis un S. Rahmaņinovs. Mēs pievērsīsimies P.Čaikovska daiļradei, jo ir grūti iedomāties pilnvērtīgu krievu romances attīstību bez viņa mūzikas.

Čaikovskim piemīt krievu romances labākās īpašības: demokrātiskums, tautiskums, spilgta, reālistiska tēlainība un lieliska meistarība. Čaikovskim romances pārsvarā ir liriskas un veltītas mīlestības tēmai, sieviešu liktenim, meiteņu sapņiem, ko sagrāvusi dzīve, nepiepildītu cerību tēmai. Čaikovski droši var nosaukt par psihologu, jo savā daiļradē viņš mums atklāj cilvēciskus pārdzīvojumus, emocijas un jūtas. Čaikovskis savieno muzikāli lirisku deklamācijas izteiksmīgumu ar muzikālo apkopošanu. Viņš vērsās pie cilvēku runas intonācijām un vārda, kas jau savienots ar tautasdziesmas mūziku. Čaikovskis plaši lieto intonācijas no pusfolkloras un pusprofesionālas sadzīves mūzikas. Viņa mūzikā paslēptas visas muzikālās izteiksmes iespējas, tātad, vokālistam ir vieta darbībai. Bet sarežģī tas, ka Čaikovskis neprecīzi ataino teksta zilbes mūzikā (piemērs – ie-e-elpa), tātad, dungot vajag tā, lai tas neizskatītos pēc neuzmanīgas attieksmes pret tekstu, un katrs patskanis neskanētu atsevišķi. Vokālistam vajadzīga plaša kantilēna un paņēmienu *glissando* pārvaldīšana, arī skaidra dzirde, lai dungojot zilbes nenoslīdētu intonācija. Čaikovskim pats svarīgākais ir tekstu tēli un liriskā varoņa dzīvais tēls. Viņa romances nedrīkst dziedāt mehāniski, jo tās ir izveidotas, lai klausītājs justu tajās ieliktās emocijas. Tātad izpildītājam jāveic darbs ar tēla veidošanu, un, lai arī tas bieži ir grūti, emociju plūsmā nedrīkst pazaudēt vokāla līniju, balss vadību. Kaut arī Čaikovskis deklamācijai piešķīra mazāku nozīmi, viņš uzsvēra teksta izteiksmīgās intonācijas mūzikā un mēģināja izcelt galveno emocionāli jēdzienisko ideju, dzejoļa “tēzi”. Parasti tēze pauda spilgtāku teksta intonāciju un nozīmīgākos vārdus (“Netici, mans draugs”, “No kā”) (Orlovs 1948: 87). Čaikovskis cenšas pietuvināt mūziku runai no tās emocionālās puses, viņš pakļāva attīstību vokāli muzikālai loģikai, savienoja vokāli deklamāciju un simfonisko sākuma, kā arī pieturējās pie melodijas sekvences attīstības. Čaikovskis bieži pievērsās intonācijām (Lied), lai bagātinātu romances melodiju ar dziesmām.

Viņam patika vienkāršas un visiem pieejamas liriskas un tautiskas intonācijas, kuras viņš pacēla augstākā profesionālajā līmenī Čaikovskim leitmotīvi skan kā uzmācīga ideja, visās romances laikā, un vokālistam ir svarīgi nepazaudēt šo leitmotīvu. Čaikovska izpildītājam jāuzglezno konkrēti tēli, cilvēku, tautas reālas dzīves ainas, un galvenais, jāpasniedz varoņu iekšējo pasauli. Čaikovskis veido rečitātīva sarunas tipu, kuram ir raksturīgs neliels diapazons, vidējais reģistrs, izteismīga ritmika. Tajā nav kustības uz kulmināciju, un pati kulminācija nav uzsvērtā. To iezīmē emocionāla savaldība, tieksme uz dungošanu un skaidrām melodiskām intonācijām, raksturīgi arī improvizācijas temati. Pamattipa romancēs diapazons sasniedz divas oktāvas (“Vai ne es biju zālīte pļaviņā”), bet kulminācijas tiek izsmalcināti nodziedātas. No vokālista te vajadzīga izturēta elpināšana, prasme neforsēt augšējās skaņas, turēt intonāciju garī stieptajās notīs, vijīgi izcelt dinamiskas nokrāsas, būt savaldīgam un tikai beigās atvērties uz kulmināciju. Čaikovska romances ir svarīgi izdziedāt dvēselē, jo tās ir pārdomas skaļi. Tās var nosaukt par psiholoģiski dramatiskām, tāpēc to izpildīšana prasa iemaņas pasniegt izsmalcinātus dvēseles stāvokļus. Čaikovska melodiju visspilgtākās īpašības ir atklātība, atsevišķu intonāciju izteismība, un romancē neparasta īpatnība ir attīstības intensitāte. Čaikovska romances pieder pie romancēm ārijām ar garu instrumentālu ievadu un simfonisku attīstību, tām raksturīgas izteismīgas pauzes. Tāpat kā Glinka, arī Čaikovska romanču izpildīšanai ir vajadzīga dzīves izpratne. Čaikovskis ievieš “operas” iezīmes romancē, paplašina tās apmērus izmantojot plašu dekoratīvu vēstuli. Čaikovska romanču izpildītājiem nav atklāti visi izpildījuma paņēmieni, viņam pašam jāpadomā, jāapzinās tās, tāpēc Čaikovska romances katru reizi skan savādāk. Čaikovskis ar savu mūziku padziļina teksta saturu, viņš romancē nostiprina vienas jūtas, vienu noskaņojumu, tad cenšas atklāt pretrunīgu pārdzīvojumu kompleksu. Viņš uzskata, ka vokālajā mūzikā galvenais ir patiesums jūtu un noskaņojumu attēlošanā. Čaikovska romancēm raksturīgas sērīgas balss intonācijas, kuras visu laiku atgriežas pie sākotnējās skaņas. Tajās vērojama vokāla un instrumentāla sākuma mijiedarbe, ārijozitāte, deklamācijas rečitātīvs, poētiska vārda un mūzikas attiecība, pirmās rindas iedziedāšana, intonāciju attīstības, vokālas un instrumentālas partijas vienotība, formas dinamizācija. Tragiskajās kulminācijās bieži lieto strauju melodijas kritumu dubultas dominantes akorda fonā ar paplašinātu sekstu, mīlas tēmās raksturīgs vijīgs pacēlums vai pazeminājums ar līniju no piektā pakāpiena uz trešo. Viņa romances raksturo arī lakonisms ar formas dinamizāciju, malējo un vidējo daļu kontrasta lietojums, sasprindzinājuma kāpinājumi uz beigām, poētiska teksta izsmalcinātu nokrāsu atspoguļojums, kantilēnas un deklamācijas savienojums, vijīgu gājienu izmantošana lielajiem intervāliem, kuriem domāta portamento pieņemšana, kā arī slēptā liriskas valšveidība un tautas rakstura piedziedāšana. Kamermūzikas lirisma

savienojums ar spilgtu un atklātu emocionalitāti, sajūsminātu tēlu un kulmināciju patētiku, gaisa kolorīts, iekšējo intonatīvu sakaru organiskums. Romances tiecas pēc cikliskuma, operu un simfoniskās attīstības formas, klavieru partijā ir pilnskanīgi akordi un pasāžas. Savu romanču radīšanā Čaikovskis izmantoja A. Puškina, A. Feta, A. Tolstoja, F. Tjutčeva u.c. dzejnieku dzejoļus.

Izanalizējot romances attīstības ceļus, vēsturi un dažādu komponistu raksturīgākas īpašības, esmu izdarījusi šādus secinājumus:

1. Romance ir neliela apjoma skaņdarbs ar dziesmas raksturu, mīlestības tematiku, izsmalcinātu lirismu, izteiksmīgu raksturu, balsts “ne uz visām valodas bagātībām”, dialogisks, kamerģitāras un “trīsdimensiju struktūra” (mūzika, dziedāšana, teksts). Romancei ir šādi veidi: balāde, elēģija, barkarola, serenāde, romance dziesma, pilsētas romance u.c. Romance radās Spānijā un nonāca Krievijā caur Franciju. Romancei pievērsās vairāki krievu komponisti un katrs atrada tajā kaut ko īpašu. Aļabjevs lika uzsvaru uz liriskām izjūtām, jūtas pretstatot tekstam, labāku tehniku kantilēnas izpildei, dziedot mierīgi un bez rāvieniem. M. Gļinka, ideja slēpjas melodijā, tekstu jālasa starp rindām, mūzika un vārdi ir vienādi. Vokālistam ir jāpārvalda melodiska deklamācija, gludai un plūstošai kantilēnai, jāspēj mainīt skaņas un jāpiemīt izteiksmei. Dargomižskim galveno lomu spēlē vārdi, bet mūzika ir statiska.
2. Vokālistam nepieciešam laba dikcija, mierīga runāšana, plaša elpošana, visi sīkumi deklamācijā un aktiera prasme, uzņemšana markato. Rimskis-Korsakovs ir komponists – reālists, viņa mūzika ir programmēta, attēls un balss mijas ar klavierēm, viņam piemīt klasiskās tendences. Dziedātājam nepieciešams saistīt zilbes, prast partamento, deklamāciju, nevis sniegt kontrastus. Un visbeidzot, P.Čaikovskis, krievu romances dvēsele, cilvēces intonācija, romances dzied kā ārijas ar spilgtiem kontrastiem. Dziedātājam tas ir kantilēnas un deklamēšanas, sforzando un partamento. Viņam raksturīga sarežģītība, intonācijas izturība dziedot patskaņus, glissando uzņemšana.
3. Lai kāda komponista romanci mēs dziedātu, ir vērts atcerēties, ka krievu romance, tā ir dvēseles mūzika, ko dziedāt vajag labi.

Bibliogrāfija

1. Асафьев Б. (1954) Избранные труды, Москва: Музыка.
2. Асафьев Б. (1930) Русская музыка, Москва – Ленинград: Музыка.
3. Васина-Гроссман В. (1980) Мастера советского романса, Москва: Музыка.
4. Васина-Гроссман В. (1982) Михаил Иванович Глинка, Москва: Музыка.

5. Васина-Гроссман В. (1956) Русский классический романс 19 века, Москва: Академия наук СССР.
6. Волова С. (1995) Москва.
7. Глинка М. (1953), Записки и переписка с родными
8. Гомазова Л. (1964) Вечер русской поэзии и романса, Москва: Искусство.
9. Гришанова Н. (1996), Москва.
10. Даргомьжский А.С. (1922), автобиография, письма, воспоминания соплеменников.
11. Дюпре Ж. (1995) Искусство пения, Москва: Щипок.
12. Левашева О., Келдыш Ю., Кандинский А. (1972) История русской музыки, Москва: Музыка
13. Неумывакина О. (1993) Современный словарь зарубежной музыки (ССИС), Москва: Советская энциклопедия
14. Орлов Е. (1948) Романсы Чайковского, Москва – Ленинград: Музыка.
15. Розанова Ю. (1981) История русской музыки, Москва: Музыка
16. Серов А. (1985) Избранные записи, Ленинград: Музыка.
17. Черва В. (1999), Москва.
18. Юссон Р. (1974) Певческий голос, Москва: Музыка
19. www.wikipedia.com (skatits 4.04.2010.)
20. www.stepashka.com
21. www.playcast.ru

METODISKIE PAŅĒMIENI, INTERPRETĒJOT PĒTERA ČAIKOVSKA KLAVIERCIKLU *GADALAIKI*

Abstract

Peter Tchaikovsky's piano oeuvre is an outstanding contribution to the Russian music. The expressive national features are peculiar to the piano play of the composer. The main features of Tchaikovsky's musical style are the melody, harmonic and polyphonic style, rhythm and musical forms. The piano cycle *The Seasons* is one of the most prominent works in the Russian classical piano-music. It includes twelve lyrical compositions of various genres. While interpreting the given miniatures the executants often face artistic and technical tasks, which raise difficulties. Different problems are set in each musical composition. In the first place it is expressing the image, its development, necessity to experience all the dynamical gradations that are present in the music. It is possible to find the necessary means of expression, listening to the music with the inner hearing. To play the cycle, the definite level of piano play is necessary, as well as good imagination and well developed listening culture. The main task is to implement the lyrical and poetical artistic content of the composer's oeuvre. For its disclosing the definite methodical devices should be used.

Atslēgas vārdi: mūzikas stils, klaviercikls, interpretācija, metodiskie paņēmieni.

Pētera Čaikovska (1840 – 1893) klavieru daiļradei ir milzīgs ieguldījums krievu un pasaules mūzikā, it īpaši XIX gadsimta 70. – 80. gados. Komponista klavieru daiļrade apvieno XIX gs. II puses krievu instrumentālās mūzikas galvenās tendences, kas izveidojās *Varenās kopas* komponistu daiļradē un kas attīstījās Antona Rubinšteina klaviermūzikā (Алексеев 1988: 311).

Atbilstoši komponista talanta īpatnībām un tematikai veidojas viņa mūzikas stila galvenās iezīmes. P. Čaikovskis ir viens no izcilākajiem komponistiem melodiķiem visā pasaulē. Viņa mūzika ir ļoti dziedoša, gan vokālajā, gan instrumentālajā mūzikā. Dziedošs melodiskums piemīt arī viņa balsvedībai, harmoniskajai un instrumentālajai valodai. Plaša, dziedoša attīstība raksturīga arī viņa skaņdarbu formai. Taču P. Čaikovska mūzikā svarīga loma ir ne vien melodikas plašai elpai, bet arī lielajam deklamatoriskajam izteiksmīgumam, kas daudzējādā ziņā turpina Aleksandra Dargomižska rečitatīvu un mūzikālās deklamācijas tradīcijas.

Komponista klaviermūzikā atspoguļojas visi pamatžanri, un katrs viņa skaņdarbs ieguva augstu māksliniecisko vērtību pasaules klavieru repertuārā. Komponista klaviermūzika izplatījās koncertpraksē, un kopā ar viņa simfonijām un operām ieņēma īpašu atzinību un nozīmīgu vietu atskaņotājmākslā, kā arī mājas muzicēšanas praksē.

P. Čaikovska klaviermūzikas mantojumā dominē māsas formas skaņdarbi, kas ir apvienoti ciklā. Tos ietekmē lielās formas dramaturģiskie likumi. Lielākā daļa P. Čaikovska klavierdarbu ir ar programmatiskiem nosaukumiem, kurus iemantoja no vokālās mūzikas (piem. *Romance; Barkarola*). Programmatismam ir īpaša loma visā komponista klavieru daiļradē, tas cieši saistās ar žanriskumu un deju mūziku, kas arī pārsvarā ir programmatiska.

Komponists sistemātiski pievērsās tautas tematikai un krievu tautas dziesmu apdarēm, sākot jau ar pirmo sacerējumu *Krievu skerco* un noslēdzot ar klavieru ciklu op.72. Sacerējumi viņa daiļradē ir iekļauti daudzveidīgi un izpaužās kā nelieli žanru skicējumi, piem.: *Vīrs spēlē uz harmonikas* no cikla *Bērnu albums*; attīstītās rapsodijtipa liriski episkas ainas (*Dumka*), aina no tautas svētku svinēšanas (*Metenis* no cikla *Gadalaiki*) un zemnieku darba tēli (*Pļāvēja dziesma*, *Pļauja*).

P. Čaikovska mūzikā ir vērojama žanra daudzveidība, ko iezīmē savdabīgas ritmiskās figurācijas, īpašu lomu spēlē ritms. Skaņdarbu tematiskais klāsts ir ļoti plašs, tas tiecas pēc dramaturģijas. Mūzikas pamatideja tautiskums, dabas tēlu atainojums, savas personības atklāšana, kurā vērojamas filozofiska rakstura iezīmes.

Pētījuma mērķis: apskatīt interpretācijas jautājumus un noteikt metodiskos paņēmienus, ar kuriem sastopas atskaņotāji, interpretējot Pētera Čaikovska klavierciklu *Gadalaiki*.

P. Čaikovska klavieru cikls *Gadalaiki* (op. 37, 1876. g.) ir viens no ievērojamākajiem darbiem krievu klasiskajā klaviermūzikā. Viņa ciklam piemīt klavieru kamermūzikas stils. Ciklā ir iekļauti divpadsmit dažādu žanru liriski skaņdarbi, kur atspoguļojas krievu tautas tradīcijas un plaši izmantoti dabas tēli. Cikls *Gadalaiki* ir sacerēts pēc N. Bernarda pasūtījuma, kur tas tika publicēts viņa muzikālajā žurnālā *Nuvellist* no janvāra līdz decembrim 1876 gadā. Komponista klavierciklā *Gadalaiki* nav vērojama saistība ar tematisko materiālu un netika iekļauts noslēguma fināls, bet dziesmās šīs likumsakarības ir spilgti parādītas – dabas parādību atspoguļojums. A. Aleksejevs pētījumā *Krievu klaviermūzika* piedāvā interesantu cikla traktējumu, sākot sacerējumu apskatu ar pavasara mēnešiem. Viņš pamato savu domu, ka gada sākums sākas ar pavasara mēnešiem, kā arī norāda uz cikla sonātes-simfonisko principu, apvienojot miniatūras sekojošās grupās:

1. grupa ir liriska, ar intensīvu iekšējo attīstību, sastāv no četriem skaņdarbiem – *Marts, Aprīlis, Maijs un Jūnijs*;
2. grupai ir žanru iezīmes, sastāv no trim skaņdarbiem – *Jūlijs, Augusts un Septembris*, kur 2 pirmie skaņdarbi ar skerco iezīmēm kā simfoniskajā ciklā);
3. grupa apvieno dažādas liriskās pārdomas (kā sonātes cikla lēnajā daļā), sastāv no četriem skaņdarbiem – *Oktobris, Novembris, Decembris, Janvāris*;
4. grupa kā fināls, aina no tautas svētku svinēšanas – *Februāris*. (Малинина 2003: 63)

Ciklā *Gadalaiki* ar lielu meistarību ir atlasītas un attīstītas klavieru izklāsta metodes, ko P. Čaikovskis izmantoja savos agrākajos darbos: dialoga izklāsta formu, polifonu faktūras raksturu, izteiksmīgu figuratīvu fonu. Šajā ciklā mēs neatradīsim nedz izdaiļotas pasāžas, nedz variētus atkārtojumus. Visi šie paņēmieni tiek izmantoti māksliniecisko tēlu radīšanai.

Katra P. Čaikovska skaņdarba muzikālā satura pamatā ir konkrēti tēli no sadzīves, kas ņemti no sadzīves un poēzijas; tajos viņš attēlojis krievu tautas nacionālās sadzīves ainas un dažādus gadalaikus. Šeit atklājās komponista raksturīga iezīme - žanriski - muzikālu tēlu kā lirisku noskaņojumu izmantošana. *Gadalaiki* ir ne tik daudz dabas un sadzīves attēlojumu sērija, muzikālu ainu mija, cik *noskaņojuma attēlu* cikls (Розанова 1981: 280).

Katrā skaņdarbā rodas savī uzdevumi, pirmām kārtām tā ir tēla atveidošana, tās attīstība, nepieciešamība pārdzīvot visas dinamiskās gradācijas, kas ir iekļautas mūzikā; dzirdot mūziku ar savu iekšējo dzirdi, ir iespējams atrast nepieciešamos izteiksmes līdzekļus (ir grūti uztvert domu – bez instrumenta palīdzības).

Komponista skaņdarbu no cikla *Gadalaiki* pētīšanu var uzsākt tikai vecākajās bērnu mūzikas skolu klasēs. Retākos gadījumos ar šiem skaņdarbiem spēj tikt galā īpaši apdāvināti bērni jau piektajā klasē. Šī sacerējuma atskaņošanai nepieciešams noteikts klaviermeistarības līmenis, attīstīta iztēle, attīstīta klausīšanās kultūra.

Pedagogs nekļūdīsies skaņdarba izvēlē, kas atbilst audzēkņa iespējām, ja viņam būs skaidrs priekšstats par grūtībām, ar kurām nāksies sastapties:

- 1) klavierciklā *Gadalaiki* katrs skaņdarbs sastāv no vienkāršas vai saliktas trijdaļu formas ar attīstītu vai kontrastējošo vidusdaļu;
- 2) virtuozā tipa skaņdarbos audzēkņiem sagādas grūtības tas, ka spēles laikā būs nepieciešams vienlaikus saklausīt melodisko līniju, polifonā stila iezīmes, ievērot precīzu ritmu, saglabāt vienmērīgu tempu, kas atbilst pianista meistarībai un domāšanai (Малинина 2003: 63).

Katru skaņdarbu var uztvert kā ainu no dabas vai tautas dzīves, tāpēc asociācijas ar ainām no krievu gleznotāju darbiem varētu atdzīvināt mācekļa fantāziju.

Pedagogi, kas ik dienu spēlē instrumentu un paši ir izjutuši skaņdarba faktūru, spēj sasniegt daudz augstākus rezultātus darbā ar audzēkņiem salīdzinājumā ar tiem pedagogiem, kas paši nespēlē.

Praksē pastāv tendence koncertos izpildīt šo klavierciklu pilnībā. Mācību procesā šo klavierciklu izpildīt pilnā skaņdarba garumā var atļauties tikai mūzikas vidusskolu vecāko kursu studenti.

Katrs skaņdarbs iekļauj sevī atbilstošu noskaņojumu un sižetu, kas saistās ar vienu no mēnešiem gadā.

Cikla numuru mūzika, kas saistās ar pavasara mēnešiem, kā arī *Rudens dziesma*, ir piepildīta ar smalkiem dvēseles pārdzīvojumiem, kas atsaucās uz doto gadalaiku. Citos skaņdarbos komponists iegremdējas noskaņojumā, kas saistās ar krievu tautas sadzīvi, paražām (*Pie pavarda, Ziemassvētku laiks*). *Pļāvēja dziesma* un *Pļauja* – šie ir muzikāli

attēli, kas attēlo krievu cilvēka ikdienu, atspoguļo emocionālo stāvokli, kas saistīts ar darba procesiem.

Skaņdarbs *Medības* ataino mīļāko krievu muižnieku izklaižu panorāmu; *Metenis* - aina no tautas svētku svinēšanas.

Apskatīsim dažas pamatgrūtības, ar kurām saskaras interpreti, atskaņojot šo ciklu.

Janvāris *Pie pavarda (У камелька)*. Galvenās grūtības šajā skaņdarbā ir izdziedāt frāžu virsotnes. To pasvīturo un izceļ īsais pedālis. Atskaņotājam ar iekšējo dzirdi ir jāizjūst pedalizācijas garumu un dziļumu, balstoties uz skaņdarba harmonijas maiņu un faktūras attīstību.

Februāris *Metenis (Масленица)*. Tas ir virtuozs skaņdarbs, kas no interpreta pieprasa ātru atskaņotāja reakciju uz biežu tēlu maiņu. Nozīmīga šī skaņdarba daļa balstās uz pirkstu *staccato* (sešpadsmitdaļnošu grupējums ir jāveic ar vienu delnas kustību).

Marts *Cīruļa dziesma (Песня жаворонка)*. Galvenais atskaņotāja uzdevums šajā skaņdarbā ir iemācīties pārslēgt rokas svaru un pirkstu piesitiena raksturu no vienas partijas otrā, lai sajustu saikni starp pavadījumu un izteiksmīgu melodiskās balss frāzējumu.

Aprīlis *Sniegpulkstenītis (Подснежник)*. Galvenais atskaņotāja uzdevums ir panākt skaidru, saprotāmu frazējumu. Katru frāzi ir nepieciešams izanalizēt, noteikt tās kulmināciju. Pedālim nedrīkst būt pārāk dziļam – uz stipro taktsdaļu tas tiek nospiests un lēnām, pakāpeniski atlaists.

Maijs *Baltās naktis (Белые ночи)*. Galvenās grūtības šajā skaņdarbā saistās ar frāzējumu, ar metra un ritma īpatnībām, kur augšējā balsī ir jāizklausā intonācijas. Te ir izmantota smalka pedalizācija, bagāta harmonija.

Jūnijs *Barkarola (Баркарола)*. Šī skaņdarba atskaņojuma sarežģītības pakāpe izpaužas faktūras daudzslāņainībā, kur nepieciešams prast pārnest rokas svaru uz pirkstiem, kas vada melodiju. Pedalizācija ir atkarīga no faktūras un muzikālā tēla.

Jūlijs *Pļāvēja dziesma (Песня косаря)*. Skaņdarbs sākas uzreiz ar augsta līmeņa emocionālu pacēlumu, kas pieprasa no pianista domās psiholoģiski sagatavoties pirms spēles. Skaņdarba faktūra balstās uz plašiem akordiem un pianistam tie ir jānospēlē ar savāktiem pirkstiem.

Augusts *Pļauja (Жатва)*. Skatoties uz visu tekstu, mēs saskatām muzikālu audumu, kas piesātināts ar lielu artikulācijas paņēmieni skaitu, vietām ar polifonijas iezīmiem. Nošu teksts ir plaši izmantots visos klavieru reģistros, un interpretam ir labi jāapgūst pianistiskās kustības (katrā frāzē ir nepieciešams atrast atbalsta punktus un grupēt ap tiem pārējās skaņas ar apvienojošas delnas kustības palīdzību, spēlējot ar savāktiem pirkstiem, turot tos tuvu klaviatūrai un neveicot liekas kustības). Skaņdarbā ritma savdabīgums sagādās interpretam

grūtības (metroritmiskā maiņa 6/8 uz 3/4 un sinkopēts ritms). Šo grūtību pārvarēšanai ir jāapgūst nepārtrauktā astotdaļnošu vienmērīga pulsācija.

Septembris Medības (Oxoma). Atskaņotājam ir jāizjūst skaņdarba raksturs un to ir jāizpilda ar aktīviem pirkstiem. Lielu lomu tēla nodošanā spēlē pedālis. Tas ir daudzveidīgs – vietām tas ir ilgs un dziļš, citviet īss un sīks. Tēlainās pedalizācijas meklējumos palīdzēs dinamiskās gradācijas un harmoniskās attīstības noteikšana.

Oktobris Rudens dziesma (Осенняя песня). Atskaņotājam ir jāprot atrast izteiksmīgas intonācijas, krāsainās tembrālās nianšes, kas rada rudenīgu noskaņojumu - *skumjas*. Izpildot sinkopes, ir nepieciešams pievērst uzmanību astotdaļnošu kustībai, veicot to ar plastiskām, vieglām roku kustībām.

Novembris Trijniekā (Ha mpoўke). Pianistam ir nepieciešams *izdziedāt* katru intonāciju, neskatoties uz piezīmi *staccato* un akcentiem. Šīs iezīmes nevajadzētu uztvert burtiski (šajā gadījumā melodija iegūst citu nozīmi, drīzāk *dejojošu* raksturu). Īsām intonācijām, ritmiskiem zīmējuma atkārtojumiem ir jābūt apvienotiem garā frāzē. To ir jāievero, atskaņojot šo skaņdarbu.

Decembris Ziemassvētku laiks (Святки). Īsas trijskaņu melodiju intonācijās ir jā saglabā frāzējums. Pavadījums tiek spēlēts ar vieglu piesitienu, basi ievadīti ar nedziļu īsu pedāli. Galvenās grūtības skaņdarbā ir polimetrijas apgūvē (trijdaļu metrs apvienojas ar melodijas divdaļīgumu). Šajā skaņdarba galvenais uzdevums ir liriski poētiskā satura atklāšana.

P. Čaikovska mūzikas valodas stils ir ļoti savdabīgs. Tas izceļas ar melodijas skaistumu, kantilēnu dziedājumu. Melodijām piemīt plaša attīstība, izteiksmīgums, tās balstās uz nacionālām tautas iezīmēm – tautas dziesmām un romancēm. Melodiskā līnija bieži vien izriet no viena motīva, kas gala rezultātā noved pie visa skaņdarba kulminācijas, iezīmējot skaidru formu (Орлова 1981: 190).

P. Čaikovska mūzikas stilu iezīmē trīs pamatprincipi:

- 1) intonāciju tipa melodijas, kas ir atzītas par viņa galveno pirmavotu un, kas ir mantotas no dažādiem komponistiem;
- 2) gramatiskās un sintaktiskās mūzikas valodas likumsakarības, būdamas vienas no galvenajām intonāciju izteiksmības iezīmēm dažādos žanros;
- 3) jauni formveides principi.

Formveide un intonatīvās iezīmes P. Čaikovska klaviermūzikā sintezējas ar krievu tautas mūzikas avotiem (ieskaitot M. Gļinku un A. Dargomižski, kuru pamatā ir krievu romances un ukraiņu tautas melodijas). P. Čaikovska daiļradē spilgti iezīmējas nacionālās tautas principi – 18. gs. beigu un 19. gs. pirmās puses divu stilu virzienu apvienojums, tās

sintēze (klasicisma un romantisma stils). Spilgts paraugs klasicisma laikā bija Vīnes klasiķi, it īpaši V. A. Mocarts, bet romantisma laikā bija vācu, franču, itāļu skolas pārstāvjiem – R. Vāgners, Dž. Verdi, F. Lists.

Centrālo vietu P. Čaikovska mūzikā pirmām kārtām ieņem *melodija*. Tās atainojumā atskatotājs parasti saskaras ar nepieciešamību saskaņot *dziedājumu* un elpas plašumu ar *runas* intonāciju bagātības izcelšanu, kas nemaz nav viegls uzdevums.

Pats komponists ir izteicies: *ka melodija nav iedomāta bez instrumenta spēles. Tās viena otru savstarpēji vieno, ietverot sevī savdabīgu harmonisko un ritmisko klāstu* (Орлова 1981: 191).

Melodisko intonēšanu var iedalīt vairākos pamattipos: pirmkārt, vokāli kantilēnais tips, kas balstās uz melodiskām, plūstošām krievu tautas dziesmām; otrkārt, runas izteiksmīguma intonācijas, kas pāriet uz intensīvi attīstošu tēmu un treškārt, ariozo-runas mehānisms, kur nav precīzi noteikta izejošā tematiskā grauda.

P. Čaikovska mūzikas intonatīvās iezīmes balstās uz klasiskajām tradīcijām, tās ietver sevī dinamiskās un emocionālās nianses.

Mažora minora sistēma ir bagātināta ar senām skaņkārtām, pentatoniku, piešķirot P. Čaikovska mūzikai mierīgu, gaišu, lirisku noskaņojumu, kas plaši izmantota melodijā. Ir vērojamas arī noturīgo pakāpju harmonijas, piemēram, skaņdarbā *Trijniekā*. Izejot ārpus mažora minora sistēmas rāmjiem, var teikt to, ka komponists izmanto arī alterētas harmonijas. Te var minēt arī tonikas izmantošanu uz tonikas ērģelpunkta. Mažora un minora sistēmas un šāda veida harmonijas izmantošana ir viena no tipiskākajiem komponista stila paņēmieniem (Цуккерман 1971: 78).

Komponista melodiskā attīstība balstās uz diviem principiem:

1) sekojoša melodijas iedziedāšana ar piesātinātu salikumu. Tas var izpausties, pārceļot to oktāvu zemāk, piemēram, skaņdarbā *Sniegpulkstenītis* un *Rudens dziesma*, kur vijoles spēlēto tēmu nomaina čells;

2) muzikālā auduma bagātināšana ar polifoniju, ar piebalsīm, imitāciju. Piemēram, tēmas izskanēšana sākumposmā un reprīzē. Tas ir vērojams klavierskaņdarbā *Barkarola*.

Ritms daudzveidīgi izpaužas stila iezīmēs, īpaši melodikas izveidē, dažādu muzikālā auduma balsu attiecībās. Pētniece V. Holopova uzskata, ka P. Čaikovskim raksturīga neregulāra piesitiena ritmika un saista to ar parādību ar neparasto liriskā satura uzplaukumu 19.gs. mūzikā un diezgan biežu (īpaši krievu mūzikā) tautisku elementu ieviešanu. Ritmika tiek iedalīta trīs veidos: 1) tēlu atainošanā caur tautas dziesmu ritmiku; 2) kulta dziesmās ar brīvu ritmu; 3) biežas vokālās kantilēnas izmantošanā, kur frazējums mēdz būt kvadrātisks un nekvadrātisks.

Līdzās ritmam, tik pat liela nozīme ir arī *tembrālām niansēm*. Strādājot pie šīm niansēm, atskaņotājs saskarsies ar psiholoģisku uzdevumu.

Komponists plaši izmanto daudzveidīgu *harmonisko* klāstu, kas bagātina melodisko līniju, tā piešķir krāsainību tembrālām niansēm. Plaši izmanto romantisma stila harmonijas, brīvs blakus pakāpju lietojums, liela nozīme ir subdominantes (plagālās) akordiem, kas iezīmē krievu nacionālās tautas raksturu, kā arī dominantes septakordiem ar sekstu un nonakordiem.

P. Čaikovska klavieru mūzikā ir ļoti izteiksmīga un daudzveidīga *pedalizācija*. Bieži vien tā ir smalka, bet arī pastāv plūstoša (pedālis savieno dažus akordus, kas skan atrā tempā un pēc kārtas. Pretējā gadījumā atskaņotājs var zaudēt lirisku ieceri un skaņdarba raksturu.) un pakāpeniska (uz stipro taktsdaļu pedālis tiek nospiests un lēnām, pakāpeniski atlaists).

Runājot par izteiksmības niansēm komponista mūzikā, liela nozīme ir *polifonijai*. Brīva un daudzveidīga tās imitāciju izmantošana ir sastopama visos komponista klavierdarbos un žanros. Starp tiem ir vērojams fūgveida un imitāciju veida salikums un forma, kā arī daudzveidīga kontrapunktējoša tipa forma ar piebalsīm. Tāda veida faktūra ir ļoti bieži sastopama daudzos P. Čaikovska klavierdarbu žanros.

Interpretējot P. Čaikovska klavierciklu *Gadalaiki*, interpretētāji bieži vien sastopas ar mākslinieciskiem un tehniskiem uzdevumiem, kas rada grūtības. Pamatuzdevums šajā ciklā ir īstenot komponista daiļrades liriski poētisko saturu. Atskaņotājmāksliniekam, interpretējot šo ciklu, tiks izmantotas atbilstošas metodes un to paņēmieni.

Secinājumi:

1. P. Čaikovska klavieru cikls *Gadalaiki* ir viens no ievērojamākajiem darbiem krievu klasiskajā klaviermūzikā.. Ciklā ir iekļauti divpadsmit dažādu žanru liriski skaņdarbi, kur atspoguļojas krievu tautas tradīcijas un plaši izmantoti dabas tēli.

2. Interpretējot P. Čaikovska ciklu *Gadalaiki*, atskaņotājs sastopas ar uzdevumiem, kuri palīdz tikt galā ar metodiskiem paņēmieniem:

- precīza mūzikas tēla atveidošana, kas ir iecerēta katrā skaņdarbā no cikla *Gadalaiki*, liriski poētiskā satura atklāšana;
- spilgts melodijas kantilēns dziedājums, plūstošs frazējums ar dinamiskām gradācijām;
- ritma īpatnības, kas saistās ar tautisku elementu ieviešanu, neregulāra piesitiena ritmika. Atskaņotājam ir jāsaglabā vienmērīga pulsācija;
- bagāta harmoniskā valoda ar brīvu blakus pakāpju lietojumu, ko atskaņotājs spēj izjūst, balstoties uz harmonisko funkciju pamatprincipiem un noteikumiem, to atrisinājumiem;

- bieža faktūras maiņa ar polifonu un piebalsu iezīmēm, kur jāievēro katras balss patstāvība;
- daudzveidīga pedalizācija, kas balstās uz harmonijas un faktūras maiņu.
 - lai interpretam izdotos atveidot mūzikas tēlu, var palīdzēt *asociācijas*, ko atskaņotājs spēj parādīt ar izteiksmes līdzekļu pielietojumu;
 - melodija kļūst dziedoša, ja interpretētājs pielieto melodiskās līnijas atskaņojumu dažādos reģistros, kā arī spēlējot to ar abām rokām;
 - ritma un metra vienmērīgums tiks sasniegts ar stipras taktisdaļas uzsveru. Spēlējot lēnajā tempā, interpretam ir jāprot skaitīt ritma ilgumus;
 - harmonijas atveidošanai ir sarežģīts uzdevums, kas no interpreta prasa iekšējo izjūtu, kas balstās uz harmonijas uzbūves iepriekšējām zināšanām;
 - daudzslāņainā faktūra ar polifonu iezīmēm ieņem pavadošu iezīmi un tā seko melodijai. Rokas svars tiek pārcelts uz pirkstiem, kas vada melodiju, bet pārējās balsis tiek spēlētas ar savāktiem pirkstiem;
 - pedālis var būt gan ilgs un dziļš, gan īss un sīks, kā arī tiešais (kad atskaņotājam ir jāizceļ un japasvīturo stipras taktisdaļas) un kavējošais (saistīts ar plūstošu harmonisko klāstu). Tēlainās pedalizācijas meklējumos palīdzēs dinamiskās gradācijas un harmoniskās attīstības noteikšana.

Bibliogrāfija

1. Алексеев А. (1988) *История фортепианного искусства. Учебник в 3-х частях. Часть 1 и 2. – 2-е издание, дополненное.* Москва: Музыка.
2. Арутюнов Д. (1989) *Сочинения П. И. Чайковского в курсе анализа музыкальных произведений.* Москва: Музыка.
3. Малинина В. (2003) *Детский альбом и Времена года П. И. Чайковского. Методологическая разработка для преподавателей детских музыкальных школ и училищ.* Москва: ООО Престо.
4. Орлова Е. (1981) *Петр Ильич Чайковский.* Москва: Музыка.
5. Розанова Ю. (1981) *История русской музыки, том 2, книга 3. Вторая половина XIX века. П. И. Чайковский: Учебник для музыкальных вузов.* Москва: Музыка.
6. Цуккерман В. (1971) *Выразительные средства лирики Чайковского.* Москва: Музыка.

20. GADSIMTA KOMPOZĪCIJAS TEHNIKU INTERPRETĀCIJAS ĪPATNĪBAS VIJOLSPĒLĒ

Abstract

From old times music has accompanied human in work, in rest, in every day life and on holidays. But it has never sounded so variously as it sounds today, when almost in each family there is somebody who sings or plays the musical instrument, when everyone is able to have a radio, television, tape recorder, when music sounds everywhere - in the theater, from the screen, on special festivals and concerts.

Summarizing we can make a conclusion, that the 20th century in the world music culture development was rapid, varied and contradictory. It deeply influenced the human musical perception and human's attitude to it. This century gave the composers the new possibility in musical stylistic and new music performance. The 20th century included many music styles, in which each style itself was special and irreplaceable. Thanks to it, nowadays a grandiose choice of possibilities, from which each musician can choose his own kind of selfexpression reproducing in it all its internal feelings and emotions. For listeners there was possibility to meet new timbre sound. In 20th century new technical possibilities appeared for instruments, as well the new styles of playing them. The violin interpretation in paying much differs from interpretations of the classic and romantic music. You can't find anywhere such bright, unusual images of music examples in the world, called the music of 20th century.

Atslēgas vārdi – stilistika, kompozīcijas tehnika, reālistiskā tradīcija, neoklasicisms, ekspresionisms, dodekafonija, seriālisms, sonorika, aleatorika, ostinato princips, flažolets, klasteris, glisando.

Kaut gan mēs dzīvojam jau 21. gadsimtā, 20. gadsimta mūzikas klasika vēl samērā maz atspoguļota rakstos un grāmatās. Mana raksta mērķis ir tuvāk iepazīties ar 20. gs. mūzikas stiliem un dažādu kompozīcijas tehniku interpretācijas īpatnībām vijolspēlē. Lai atklātu mērķi, izvirzu vairākus uzdevumus, proti, raksturot 20. gs. kompozīcijas tehnikas un raksturot sevišķi spilgtus tā laika komponistus, izskatīt 20. gadsimta mūzikas piemērus, raksturot to dramaturģisko un harmonisko plānu, kā arī atskaņošanas īpatnības vijolspēlē.

20. gadsimta galvenie mūzikas attīstības virzieni un to spilgtākie pārstāvji

Lai kaut cik orientētos šajā raibajā ainā, iezīmēsim pašus svarīgākos mūzikas attīstības ceļus un to spilgtākos pārstāvjus. Pirmkārt tā ir **reālistiskā tradīcija**, kuras pamatā - komponistu apzināta balstīšanās uz savu nacionālo skolu izveidotajām nostādņām un tradīcijām, to estētisko principu un tehnisko paņēmieni pārmantojamību. Pārstāvji: S. Prokofjevs, N. Mjaskovskis, A. Onegers, D. Mijo, K. Orfs un daudzi citi.

Otrkārt **neoklasicisms**. Ar šo jēdzienu parasti apzīmē mūziku, kas radīta balstoties uz jau pazīstamiem, klasiskiem modeļiem: izmantojot senos žanus, klasiskajai mūzikai raksturīgas melodiskas kontūras, vispārējas iezīmes (faktūras skaidrība un pārskatāmība, samērā vienkāršs harmoniskais veidojums u. tml.). Pārstāvji: I. Stravinskis, D. Sostakovičs, S. Prokofjevs, F. Pulenks u. c.;

Treškārt **ekspresionisms**. Tas uzskatāms par pilnīgu neoklasicisma pretstatu. Ekspresionisma būtība un pamats ir līdz galējībai kāpināts romantiskā konfliktā - liriskā «es»

un vides nesamierināmībā. Priekšplānā izvirzīta saasinātu dvēseles pārdzīvojumu atklāsme: sāpes, bailes, izmisums, murgi. Pārstāvji: A. Šēnbergs, A. Bergs, A. Vēberns u. c..

Ceturtkārt **dodekafonija** - kompozīcijas tehnika atonālisma sasniegšanai – mūzikas sacerēšanas metode, izmantojot divpadsmit skaņas, kas saistītas tikai cita ar citu. Spilgtākie pārstāvji: A. Šēnbergs, A. Vēberns, P. Bulēzs, Dž. Krambs, V. Ļutoslavskis, L. Nono, K. Pendereckis, R. Sčedrins u. c. Latviešu mūzikā dodekafonijas paņēmienus pielietojusi J. Ivanovs, R. Jermaks, R. Kalsons, P. Plakidis, I. Zemzars un daži citi autori.

Minēšu arī **seriālismu**. Tā pamatā ir vairāki dodekafonijas principi un likumības: skaņdarba izejmateriāls ir sērija, no kuras ar dažādiem pārveidojumiem tiek būvēta visa faktūra. Tomēr pats galvenais - sērijas princips. Noteiktas secības prasība ir obligāta ne tikai skaņu augstumu attiecībās, bet būtībā it visos mūzikas valodas elementos. Pārstāvji: K. Štokhauzens, P. Bulēzs, L. Nono.

Būtiska bija un ir **sonorikas** tehnika, kuras jēga lielā mērā ietverta nosaukumā, kas cēlies no latīņu vārda *sonorus* - skanošs, skanīgs, trokšņains. Šīs tehnikas galvenā iezīme ir tā, ka par skaņas avotu var izmantot gluži ikdienišķus priekšmetus – krūzes, auto sirēnas, rakstāmmašīnas, zāģi utt. Pārstāvji: E. Satī, K. Pendereckis, V. Ļutoslavskis u. c.

Arvien aktuāla ir **aleatorika**. Pats jēdziens atvasināts no latīņu vārda *alea* - spēļu kauliņš. Aleatorikas mūzikā izšķirošā nozīme ir nejaušībai, brīvībai, neparedzamībai, mainībai un neatkārtojamībai. Tāpēc zināmā aspektā sonorika ir pretstats dodekafonijai un seriālismam. Aleatoriskas mūzikas atskaņojums bieži vien ir unikāls un nereproducējams. Spilgtākie pārstāvji ir Džons Keidžs, Karlheics Štokhauzens, Pjērs Bulēzs.

Šajā nelielajā apskatā, protams, nav aptverams viss jaunais, kas ienācis mūzikas dzīves orbītā. Apskatītās 20. gs. pamatlīnijas ļoti reti sastopamas tīrā veidā, gluži tāpat kā cilvēku temperamenta tipi vai dabā atrodamie ķīmiskie elementi. Tādēļ vēlreiz pasvītrosu šī iedalījuma shematisko raksturu, kurš jāņem vērā, vērtējot katru konkrētu autoru un skaņdarbu tā individuālajā neatkārtojamībā. Pirmoreiz mūzikas vēsturē rodas ievērojama plaša mūzikas valodas ziņā starp tā saukto vieglo un nopietno mūziku.

20. gadsimta Albāna Berga *Vijoļkoncerta* un Kšištofa Penderecka simfoniskā skaņdarba

Sēru mūzika Hirosimas upuru piemiņai interpretācijas īpatnības vijolspēlē

Pie Albāna Berga daiļrades visaugstākajām virsotnēm pieskaitāms *Vijoļkoncerts* (1935). Tas ir viens no nedaudzajiem šī žanra 20. gs. darbiem, kas ieņēma paliekošu vietu vijolnieku repertuārā un regulāri, kaut arī ne sevišķi bieži skan koncertpraksē, pelnot uzmanību un cieņu.

Koncerts sastāv no divām noslēgtām daļām, taču arī katra no tām savukārt veidota no diviem skaidri samanāmiem atšķirīgiem posmiem, tādēļ darbs kopumā veido četrdaļīgu ciklu.

Shematiski tā uzbūve attēlojama sekojoši:

I daļas pirmais posms – prelūdija (*Andante*)

I daļas otrais posms – skerco (*Allegretto*)

II daļas pirmais posms – kadence (*Allegro*)

II daļas otrais posms – korāļa variācijas (*Adagio*)

Galvenās kompozīcijas īpatnības: atonālisms ar modālo iekrāsojumu un dodekafonija.

Prelūdija (I d. 1. p.) – atturīgi krēslaina. Pēc neliela ievada (introdukcijas), kur priekšplānā izvirzīts kvintas intervālu pasausais skanējums, skan visa koncerta vadtēma – 12 skaņu sērija, kur neviena skaņa sērijas ietvaros neatkārtojas, tādējādi atbilstot dodekafonijas prasībām. Sevišķi skaidri tas redzams vijoles solo līnijā. Šeit dzirdama gan dodekafonijas rinda, gan pazīstamie labskanīgie, konsonantie akordī, kas tikko jaušami asociējas ar cildenu, lēnīgi atturīgu korāli. Tātad komponists, būvējot sēriju, neizvairās no konsonansēm, tercu intervālikas, kas neizbēgami asociējas ar tonālo mūziku. Jāņem vērā, ka sērijas pēdējās četras skaņas veido veselu toņu gammas fragmentu. Interesants arī tēmas (sērijas) izkārtojums: vispirms tā veidota strikti augšupejoši, taču tūlīt pat seko dodekafonijai tipisks tēmas pārveidojums – apvērsums: skaņas pa tiem pašiem intervāliem tagad seko viena otrai pretējā virzienā, lejup. Daudzās autora norādes - tādās kā smalki, graciozi, ēnaini, kā atbalss, iesilstot un citas - liecina par *Vijoļkoncerta* bagāto emocionalitāti un tēlainību.

Skerco (I d. 1. p.) - šis posms piesaista uzmanību ar specifiskāka, asāka ritma parādīšanos, tā kontūru noteiktību un iezīmību. Būtībā šī posma pamatā ir īpašs valša un skerco žanru sakausējums. Sērijas izmantojumā A. Bergs šeit apspēlē tercās intonāciju, dublējot melodiju paralēlās tercās.

Šī posma kulminācijā atkal kas neparasts, A. Bergs izmanto dodekafonijai netipisku elementu – karintiešu tautas dziesmas citātu, kas izskan mežragam un vijolei valša tautiskā priekšteča lendlera garā.

Kadence (II d. 1. p.) - tēlaina, emocionāla, kontrastaina. Kā jau tas kadencei tipiski, šeit dominē improvizatoriskums, īpaši vijoles partijā, kura it kā top klausītāja klātbūtnē, bez iepriekšējas shēmas. Taču pakāpeniski aizvien lielāku lomu iegūst satraukti drudžains ritms. Tas uz ilgāku brīdi kļūst par *ostinato* - nemitīgi atkārtotu ritma formulu, kas apvienojumā ar pasmagu kustību rada uzmācīgas domas, neatvairāmu, draudīgu iedomu tēlu. Šis *ostinato* posms kāpinātā, saspringtā visa orķestra kopskaņā veido daļas augstāko emocionālo kāpumu, un šīs epizodes īpaši griezīgais, skarbi patētiskais raksturs jo spēcīgāk izceļ sekojošās korāļa tēmas parādīšanos - variāciju sākumu.

Korāļa variācijas (II d. 2. p.) - melnholiska rakstura, rakstītas variāciju formā. Korālis *Es ist genug* ņemts no J. S. Baha 60. kantātes. Pirmoreiz korāļa melodija izskan vijoles

partijā, pēc tam to atkārtoti orķestris, saglabājot J. S. Baha harmonizāciju: taču abos gadījumos pamatmateriālu papildina mazas piebalsis - četru skaņu motīvi, kas atvasināti no korāļa pirmās frāzes un skaidri un uzskatāmi demonstrē korāļa un koncerta vadtēmas muzikālo saistību. Sekojošajā noslēguma epizodē - kodā atkal atgriežas korāļa skumji rezignētā krāsainība, pakāpeniski izgaistot skaņu perspektīvā.

Tagad izskatīsim atskaņošanas īpatnības vijoļspēlē. Berga *Vijoļkoncerta* atskaņojums, pirmām kārtām, prasa no vijolnieka perfektu dzirdi, jo var izraisīt grūtības tieši temperācijas jautājumos, jo, kā jau atonālai mūzikai ir raksturīgs, koncerta melodiskā līnija pastāvīgi mainās, un iepretim klasiskai mūzikai, nedod tonikas atbalstu. Īpašu uzmanību ir jāpievērš intervālu temperācijai. Ļoti daudzveidīgs ir arī ritmisks un metrisks zīmējums, kas nemitīgi mainās, tas prasa no izpildītāja paaugstinātu uzmanību. Spēlējot šo skaņdarbu, izpildītājam vajadzēs sastapties ar veselu skaņu rindu, kuru spēlējot, būs jāparāda arī savas spējas flažoletu tehnikas spēlē.

Kšištofa Penderecka simfoniskais skaņdarbs *Sēru mūzika Hirosimas upuru piemiņai* sacerēta stīgu orķestrim. Neskatoties uz samērā nelielo apjomu – skaņdarbs ilgst apmēram astoņarpus minūtes – tā ir iespaidīga un vērienīga skaņu glezna, kas raisa būtiskas domas. Šis skaņdarbs piesātināts ar dramatisku ekspresiju un spēcīgu emocionālu kvēli. K. Penderecka skaņdarbs ir spilgts sonorikas un aleatorikas piemērs.

Skaņdarbs sākas ar asām, griezīgām, gari stieptām skaņām. Tām nav noteikta augstuma, bet norādīts: iespējami augstākā attiecīgā instrumenta skaņa. Tādēļ katra grupa spēlē aptuveni līdzīga augstuma skaņas, bet neizbēgamās atšķirības katra atsevišķā instrumenta spēlē rada stihiskuma, nevadāmības, vispārēja haosa efektu. Ar savu skarbo, nepievilcīgo, reizēm pat fiziski netīkamo tembru, ar skaņas milzīgo intensitāti tas iedarbojas gandrīz elektrizējoši. Šajā skanējumā saklausāma līdzība ar pilngaitā strādājoša motora troksni: tas ir piesātināts un blīvs, bet vienlaikus dreb un smagnēji pulsē kā lidmašīna uz skrejceļa pirms kustības sākuma.

Tālākajā gaitā parādās virkne dažāda tembra saskaņu (arī no skaņas veidošanas viedokļa – gan parasta, ar lociņu radīta skaņa, gan picikato, gan sitiens ar lociņa koka daļu pa visām stīgām u. c), kas saplūst nemierpilnā, stihiski burzmainā koptonī. Pēc kāda laika partitūrā parādās vēl viena krāsa: neskaidri dūcošas unisonu kopas, kas reizē paplašinās abos virzienos (augšup un lejup), pāraugot dzīvā skaņu kūlī. Viss diapazons starp augšējo un apakšējo skaņu blīvi aizpildīts ar biedīgu zumējumu, drūmu sanoņu. Tā izsauc tiešu asociāciju ar lidmašīnas rūkoņu, skaņdarba vispārējās ieceres kontekstā saistoties ar traģiskā 6. augusta uzlidojumu japāņu pilsētai.

Orķestra balsīm slāņojoties citai uz citas, skanējums kļūst aizvien biežāks, uzbāzīgāks. Sprieguma kāpums kļūst jau gluži fiziski nepatīkams, līdz pēkšņi iestājas zināma atelpa: dinamika pakāpeniski krīt, skaņu blāķis it kā aizslīd tālē, atstājot tikai attālu dūcienu, nedzīvu atbalsi, kas apmēram 30 sekunžu laikā pilnīgi izdziest.

Paventas drūma, nospiedoša skaņu glezna: atsevišķas, it kā nesakarīgi izsvaidītas skaņas, konvulsīvi ritma akcenti, nepatīkami stiklaini flažoleti. Pakāpeniski parādās arī sinhronas ritma figūras, no jauna kāpinot dramatismu ar saviem spalgajiem kopsitieniem, līdz beigās visas orķestra balsis vēlreiz saplūst blīvā skaņu masā, kas pakāpeniski izplēn perspektīvā, atstājot nojausmu par kaut ko baismu un necilvēcisku, kā liecinieki esam bijuši.

Pēc manām domām, pats grūtākais komponistam bija pēc iespējas saprotamāk atveidot savas domas un ieceres uz nošu papīra, tāpēc rakstot šo skaņdarbu, autors pielietoja arī daudzus jaunus 20. gs. orķestra izpildījuma norādījumus zīmes, piemēram, tādas kā: atkārtot līdz diriģenta zīmei, spēles turpinājums pēc dotā tipa, sākums un beigas aptuveni kvadrātiekvu robežās, nobeigums pēc diriģenta zīmes, slīdoša klastera tremolo, klasteris no notīm, kas izrakstītas iekavās, klasteris no paša izvēlētām skaņām.

Mūzikas izteiksmes līdzekļu reducēšana līdz tembriski koloristiskajiem, ko pastiprina neparasti smalki izstrādātie trokšņu un skaņu efekti, padara skaņdarbu vēl emocionālāku. Šim nolūkam komponists arī izmanto dažādus 20. gs. vijoles tehnikas paņēmienus, tādus kā: spēle aiz stekļiša, piesitiens ar lociņa koka daļu pa vāku, rokas sitiens pa instrumenta korpusu, spēle pa grifu ar kreisās rokas pirkstiem, picikato ar stīgu uzsitieniem pa grifu.

Pendereckis neaizmirst arī par 20. gs. piedāvātiem jauniem metra, skaņas augstuma un ritma iespējām, bagātīgi iekļaujot tos savā sacerējumā: spēlēt brīvi, bez metra, pakāpenisks paātrinājums un palēninājums, izpildīt maksimāli trauksmaini, brīvā kustībā, bezmetra takts zīme, mikrohromatikas zīmes, ceturtdaļtoņa trilleris, lēni vibrējot, glisando.

Pēc manām domām, šajā skaņdarbā pats svarīgākais ir izpildītāju nepārtrauktā uzmanība, jo grūtākais ir tas, ka ir jākoncentrējas ne tikai uz teksta izpildīšanu, bet arī uz diriģenta nepārtrauktiem norādījumiem. Tieši no katra atsevišķa orķestra dalībnieka izpildīšanas precizitātes ir atkarīgs skaņdarba kopējais skanējums un tā ietekmēšanas intensitāte uz skatītāju kopumā.

Bibliogrāfija

1. Dambis P. *20. gadsimta mūzikas vēsture. Ceļi un krustceļi.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 2003. (6. - 82. lpp.)
2. Flešs K. *Искусство скрипичной игры* - издательство Классика XXI, Москва, 2007. (24. – 25. lpp.)
3. Gaidamovičs Т. А. *Музыкальное исполнительство и педагогика* - издательство Музыка, Москва, 1991. (10 – 19. lpp)

4. Ginzburgs L. *О работе над музыкальным произведением* - издательство Музыка, Москва, 1981.
5. Keldišs J. V. *Музыкальная энциклопедия* – издательство Советская энциклопедия, Москва, 1974. (891. – 895. lpp.)
6. Torgāns J. *Mūzika šodien* - Rīga: Zvaigzne, 1983. (5. – 65. lpp.)
7. Žitomirskis D. V. *Музыка XX века* – часть первая, издательство Музыка, Москва, 1976. (11. – 147. lpp.)
8. Žitomirskis D. V., Leontjeva O. T., Mjalo K. G. *Западный музыкальный авангард после второй мировой войны* - издательство Музыка, Москва, 1989. (10. – 28. lpp. un 102. – 126. lpp.)
9. http://bank.orenipk.ru/Text/t30_1.htm [2010.04.10.]
10. <http://notes.tarakanov.net/instrorc.htm> [2010.04.10.]
11. <http://www.youtube.com/watch?v=LtMAz70lFX8> [2010.04.10]
12. http://www.youtube.com/watch?v=_Fsqa55qhUQ [2010.04.10]
13. http://ru.wikipedia.org/wiki/Берг_А. [2010.04.10]
14. <http://spimash.ru/2008/01/29/muzykalnyjj-mir-xx-veka.html> [2010.04.10]
15. <http://ihaidenko.narod.ru/txt/composertech.htm> [2010.04.15]

Olga Arhipova

CONDITIONS OF DEVELOPMENT IN THE REGION OF EFFECTIVE EDUCATION FOR MANAGERS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS MANAGERS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF ADULT EDUCATION

Abstract

Problematic situation of global and regional systems of education today in particular lies in the fact that the rapidly changing world demands new requirements for training of all people throughout their lives. In a rapidly changing environment, principals no longer serve primarily as supervisors. They are being called on to lead in the redesign of their schools and school systems. In an outcome-based and accountability driven era, principals have to lead their schools in the rethinking of goals, priorities, finances, staff, curriculum, pedagogues, learning resources, assessment methods, technology, and use of time and space. They have to be engaged into continuous evaluation and school improvement, create a sense of community, and build moral in a time of transformation.

Key words: leadership, management, principal, professional development, behavior.

Introduction

The turn of the 20th and 21st century "the beginning of the third millennium" is characterized by significant change of values and the development of new perspectives in the global socio-political and economic life. The turn of the century has encouraged the people worldwide to make a serious analysis of what has happened, to evaluate more carefully the things going on, and to forecast the future more boldly. The future of mankind cannot be imagined without appropriate education. Jacques Delors the chairman of the International Commission on Education for the 21st Century" underlines in the report, that the commission does not consider education to be a panacea, a magic formula which opens the doors to the world, with the help of which all the ideals will be achieved, but as one of the means at our disposal to advance a deeper and more harmonious development of peoples, thus lessening poverty, banishment, lack of knowledge, oppression and wars. The politicians quite frequently try to avoid considering significant issues of education if it happens at a politically inconvenient time, because, as a rule, the solution of education issues require great financial resources and, for the greatest part, it does not serve their populist aims. That is why education institution principals are of great importance and, as a result of their targeted activities, by influencing the solutions of political processes and education issues, both on the local government and government level, can achieve effective operation and development of education institutions. Practice shows that it is the education institution principals who should be thanked for education development and the rise of its effectiveness. The report of the International Commission also mentions that school principals are one of the factors, if not

the most significant one, who determine the school effectiveness. Sometimes a good school principal, capable of building up an effective team, and who is considered to be competent and ready to support new ideas, substantially improves the school's quality of work.

In order to promote the development of a targeted education policy and effective activities of education institutions, the report of the International Commission lays stress on the need for professional education institutions principals, emphasizes, that the management reins should be in the hands of proficient professionals, who have received special education - in the sphere of management.

Theoretical overview

The international practice of educating education institution principals and engaging them in educational process has a common tendency; the political and economic changes at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century determined the necessity for professional training of education institution principals and deputy principals as well as managers and officials of education boards. In many countries, education institution principals obtain knowledge on issues of educational management in further education programs (the graduates receive a certificate or qualification diploma, which in some countries is equivalent to Master's diploma) or Master's study programs. In several countries it is compulsory for education institution principal, deputy principals and officials of education boards to obtain specific professional education in education management; however, in other countries it is only preferable.

High-quality leadership widely acknowledges being one of the most important requirements for successful schools. However, less is known about the forms of leadership development that are most likely to produce effective leadership.

Effective leadership is not just a job; it is a complex interaction between a range of personal and professional qualities and experiences. A model of learning that is rooted in personal reflection to enable and enhance understanding and so inform action is at the heart of effective leadership. Leadership in post-modern age is characterized by lifelong learning, learning to learn and just-in-time learning. Report shows the impact of culture, philosophical approaches, hierarchical structures and technology on leadership development.

The aim of school leadership professional qualification development is that principals should develop and use a democratic, learning and communicative form of leadership that has its starting point in the national curriculum.

Several different concepts are used to describe the leadership development process: leadership training, leadership experience, professional development, management development and management training (Tony Bush, J. Daresh).

Career-long learning

From beyond education, Friedman and Phillips (Friedman & Ph 2002: 269) refer to lifelong learning and provide a powerful justification for 'continuing professional development'. Just as lifelong learning and the learning society represent a social imperative in a world of rapidly changing knowledge and technology, so CPD must be addressed if professionals are to keep up with these changes. Mole (Mole 2000: 25) provides a useful distinction between training, education and development in his discussion of 'management development':

1. The focus of training is the employee's present job
2. The focus of education is the employee's future job
3. The focus of development is the organisation. "Development programmes prepare individuals to move in the new directions that organisational change may require."

Thomson et al (Thomson 2001: 10) draw on large-scale empirical research with managers and companies beyond education to rank nine leadership development methods on the basis of their perceived effectiveness:

1. Time off for courses
2. External courses
3. On-the-job training
4. In-house training
5. Coaching managers
6. Use of consultants
7. Formal induction
8. Mentoring
9. Job rotation

Green (Green 2001: 12) stresses the importance of leadership rather than management and refers to Rajan's (Rajan 1996: 15) study of leadership in 500 organisations beyond education. This shows five development modes ranked according to how valuable they were perceived to be:

1. Coaching and mentoring
2. Sideways moves
3. Challenging assignments that stretched their capability
4. Networking with peers
5. Formal training

While change was endemic in the profession for the last quarter of the 20th century, the acceleration of change and its pervasiveness for schools means that there is now a concern about how school leaders are prepared.

The literature suggests that the ubiquity of change, complexity of the role, level of remuneration, status of the profession, legal constraints, and impact on family life are all the reasons why there is dearth of candidates seeking leadership roles in schools.

Principals have a central responsibility for raising the quality of teaching and learning and for pupils' achievement. This implies setting high expectations and monitoring and evaluating the effectiveness of learning outcomes. A successful learning culture will enable pupils to become effective, enthusiastic, independent learners, committed to life-long learning.

Effective relationship and communication are important in headship as principal's work with and through others. Effective principals manage themselves and their relationships well. Headship is about building a professional learning community which enables others to achieve. Through performance management and effective continuing professional development practice, the principal supports all staff to achieve high standards. Principals should be committed to their own continuing professional development to equip themselves with the capacity to deal with the complexity of the role and range of leadership skills and actions required (Gronn 2000: 317).

Principals are in charge of the whole school community. Principals are responsible to a wide range of groups, particularly pupils, parents, careers, governors and local education authorities. They are responsible for ensuring pupils to enjoy and benefit from a high quality education, for promoting collective responsibility within the whole school community and for contributing to the education service more widely. Principals are legally and contractually responsible to the governing body for the school, its environment and its work.

Principals provide effective organisation and management of the school and seek ways of improving organisational structures and functions based on rigorous self-evaluation. Principals should ensure the school, the people and the resources within it to be organised and managed to provide an efficient, effective and safe learning environment. These management duties imply the re-examination of the roles and tasks of those adults working in the school to build capacity across the workforce. Principals should build successful institutions through effective collaborations with others. (National Standards for principals, DfES/0083/2004: 9)

Over the years, three different philosophical orientations have guided the education and professional development of school administrators: traditional/scientific management, craft, and reflective inquiry. The traditional model is characteristic of preparation programs at

universities. Principals select this model based on their desire to pursue additional coursework in an area of professional interest; to obtain an advanced degree; to renew or upgrade their administrative license; or a combination of these objectives (Daresh 2002; Fenwick and Pierce 2002: 41).

Traditional Model

The traditional model exposes the principal to the research base on management and the behavioral sciences. She or he learns the general principles of administrative behavior and rules that can be followed to ensure organizational effectiveness and efficiency. The participant is often the passive recipient of knowledge and the source of professional knowledge is research generated at universities. Learning activities are institutionally defined and generally not tailored to the specific learning needs of the principal or reflective of his specific school context.

In more recent years, many school districts, professional associations, and other education agencies have created in-service academies and workshops/seminars. These academies and workshop/seminar series often have course delivery systems similar to universities, and thus can be characterized as modern versions of the traditional model. Content is changed periodically, usually on the basis of needs assessments administered to potential academy participants. This approach is distinct from other in-service models because of its short-term duration and because it tends to deal with a narrow range of topics, or highly focused topics (Daresh 2002: 8). Unlike university-based programs, academies and seminars/workshops are more client-driven. Involvement in these types of learning activities normally comes from a principal's personal motivation and desire to learn and grow professionally, not from a need to meet certification or degree requirements (Daresh 2002: 14).

Craft Model

In the craft model, the principal is trained by other experienced professionals. Here, the principal is the recipient of knowledge from seasoned administrators whom she or he shadows in internships and field experiences. The purpose of shadowing is for the principal-observer to see how another principal interacts with school personnel and the public, deals with problems, and responds to crises. The observer learns another way of handling school concerns. In the craft approach, the source of professional knowledge is the practical wisdom of experienced practitioners and the context for learning is a real school setting (Daresh 2002; Fenwick and Pierce 2002: 44).

Reflective Inquiry Approach

In the reflective inquiry approach to professional development, the principal is encouraged to generate knowledge through a process of systematic inquiry. The focus is to

create principals who are able to make informed, reflective and self- critical judgments about their professional practice. Here, principals are active participants in their learning and the source of knowledge is in self-reflection and engagement. The goal is to encourage principals to reflect on their values and beliefs about their roles as school leaders, take risks and explore new skills and concepts, and apply their new knowledge and skills in real school contexts. Networking, mentoring, and reflective reading and writing are key components of this approach (Daresh 2002; Fenwick and Pierce 2002: 46).

The use of networking for professional development of principals is based on the belief that collegial support is needed in order to be an effective school leader. Literature (Owens 2000: 35) on organizational effectiveness indicates that the presence of norms of mutual support and collegiality results in greater leadership longevity and productivity. Networking involves linking principals for the purpose of sharing concerns and effective practices on an ongoing basis. Networks tend to be informal arrangements that emerge when principals seek out colleagues who share similar concerns and potential solutions to problems. However, rather than being periodic social gatherings, true networking is regular engagement in activities that have been deliberately planned by the principals themselves, as a way to encourage collective movement toward enhanced professional performance (Daresh 2002; Neufeld 1997; Clift 1992). Successful professional development takes time. Principals, just like their teachers, benefit from professional development that examines best practices, provides coaching support, encourages risk-taking designed to improve student learning, cultivates team relationships and provides quality time for reflection and renewal. In the end, principals and teachers should leave these experiences with a renewed sense of faith in the transformative power of schools in children's lives. The discussions on the distinction between knowledge, skills and professional attitude showed that current, although substantial and well organized, training programmes for school principals need more real – life cases in relation to modern management techniques. Strategic management module: visionary leadership; identifying the need for systematic change; visionary planning; to build a shared vision in the school management team; understanding the nature of internal and external political systems and environment; development to effective interactive community public relations (Bush & Chew 1999: 41).

Results

Study of the education institution principals' personal qualities in order to determine their suitability to management and analysis of their educational activities would ensure a more convincing selection of applicants to the post of the education institution principals and a more successful start of and promotion in the career (Adey, K R 2000: 419).

In the new economic era, the education institution principals:

<p style="text-align: center;">must have competences in the following fields</p> <p>*jurisprudence – knowledge and understanding of external laws and regulation, the development and implementation of internal rules and regulations, preparation of projects and agreements;</p> <p>*communication – development of interrelations with the subordinates, the learners and their parents, representatives of the community, service providers and suppliers of goods, partners, clients, as well as knowledge and skills of information technologies and foreign languages;</p> <p>*management – work with the personnel, organization and management of projects, management of various competitions, management of quality and changes;</p> <p>*education – education of values, interactive methods, novelties in theory and practice, knowledge of and skills in social and special pedagogy, skills in research in education;</p> <p>*economics – composition of the budget and its realization, attraction of sponsors, marketing of education products, ensuring assistance in the development of the learners’ economic competences.</p>	<p style="text-align: center;">must know about:</p> <ul style="list-style-type: none"> •significance of interpersonal relationships, adult learning and models of continuing professional development •strategies to promote individual and team development •building and sustaining a learning community •relationship between managing performance, CPD and sustained school improvement • impact of change on institutions and individuals. • models of organisations and the principals of organisational development •principals and models of self-evaluation •principals and strategies of school improvement •project management for planning and implementing change •policy creation, through consultation and review •informed decision making • strategic financial planning, budgetary management and principles of best value • performance management • personnel, governance, security and access issues relating to the diverse use of school facilities
<p>is committed to:</p> <ul style="list-style-type: none"> • effective working relationships • shared leadership • effective team working • CPD for self and all others within the school. • distributed leadership and management • equitable management of staff and resources • sustaining of personal motivation and that of all staff • developing of a safe, secure and healthy school environment • collaborating with others in order to strengthen the school’s capacity and contribute to the development of capacity in other schools. 	<p>is able to:</p> <ul style="list-style-type: none"> • foster an open, fair, equitable culture and manage conflict • develop, empower and sustain individuals and teams • collaborate and network with others within and beyond the school • challenge, influence and motivate others to attain high goals • give and receive effective feedback and act to improve personal performance • accept support from others including colleagues within the local education authority (LEA). • establish and sustain appropriate structures and systems • delegate management tasks and monitor their implementation • prioritise, plan and organise

	himself/herself and others <ul style="list-style-type: none"> • make professional, managerial and organisational decisions based on informed judgements • think creatively to anticipate and solve problems.
--	--

Table 1: the education institution principals competences.

Conclusions

1. Principals training must be based on a holistic view of the school in which the organization of the programme, its relationship with the local community, and knowledge of school conditions together constitute important elements.
2. The training emphasise a capacity for reflection, for critically processing information and solving problems. Important starting points for the development of competence are the principal's own experience of various types of work in school.
3. Ideas, concepts and theoretical models from relevant areas of research and development will provide increasing knowledge and understanding of both one's own experience as well as other's contribution to school.
4. The training must be based on a view of leadership in school that will promote a working climate inspired by openness, reflection and learning. The purpose of the training is to deepen principals' knowledge and increase their understanding of the national school system, the national goals of the school and the role of the school in the society and the local community.
5. The training will allow principals to deepen their knowledge of the role of leadership in a school system managed by objectives and results, as well as develop their ability to plan, implement, evaluate and develop school activities.
6. The training also aims at development of the capacity of the principals to analyse and draw conclusions from the outcomes of such activities and be able to share their views.
7. Principals will also develop their ability to co-operate both inside and outside the school in addition to representing the school in the community.

Bibliography

1. Adey, K, (2000), Professional development priorities: the views of middle managers in secondary schools, *Educational Management and Administration*, 28 (4), 419–431
2. Bush, T and Chew, J, (1999), Developing human capital: training and mentoring for principals, *Compare*, 29 (1) 41-52

3. Daresh, J, (2002) Research base on mentoring for educational leaders: what do we know? *Journal of Educational Administration*, 33 (5) 7-16
4. Daresh, Fenwick & Pierce, (2002). Professional Development for Principals. ERIC Clearinghouse on Teacher Education Washington DC: Corwin Press. ED 477731
5. Friedman, A L and Phillips, M, (2002), The role of mentoring in the CPD programmes of professional associations, *International Journal of Lifelong Learning*, 21 (3) 269
6. Gronn, P, (2000), Distributed properties: a new architecture for leadership, *Educational Management and Administration*, 28 (3) 317-338
7. Green, H, (2001), *Ten Questions for School Leaders*, Nottingham, NCSL, available at www.ncsl.org.uk/knowledgepool/foundations National Standards for principals, DfES/0083/2004: 9
8. Rajan, A, (1996), *Leading People*, Tunbridge Wells, CREATE
9. Thomson, A, Mabey, C, Storey, J, Gray, C, (2001), *Changing Patterns of Management development*, Oxford: Blackwell.

UNIVERSITĀTES DOCĒTĀJU TĀLĀKIZGLĪTĪBAS MODEĻI VIENOTĀ EIROPAS IZGLĪTĪBAS UN PĒTNIECĪBAS TELPĀ

Abstract

The title of this paper is „Further education models for university lecturers in *common Higher Education* and Research Space”.

One of the essential factors in ensuring the quality of higher education is competent academic work of university lecturers in socially changing society's cultural context, promoting the quality of students' learning for the lifelong learning, ensuring the integration of studies and scientific research on the basis of higher education and the principle of scientific unity.

Essential part of the development process of common higher education and research space is focusing on opportunities for the professional growth of lecturers. Lifelong and lifewide learning is considered as a sign of the professionalism of lecturers.

The article analyzes the efficiency of further education models developing the professional competence of university lecturers from several countries ensuring qualitative professional activity in the university. Several concepts related to the organization and the content of university lecturers' further education are provided for the discussion. The author also gives recommendations for the development of further education model in the context of Latvia's situation.

Atslēgas vārdi: universitātes docētājs, universitāte, tālākizglītības modelis, augstskolas pedagoģija.

Augstākās izglītības kvalitātes nodrošināšanā viens no būtiskākajiem rādītājiem ir universitātes docētāju kompetents akadēmiskais darbs sociāli mainīgā sabiedrības kultūrkontekstā, veicinot studējošo mācīšanās kvalitāti un gatavību mūžizglītībai, nodrošinot studiju un zinātniskās pētniecības integrāciju uz augstākās izglītības un zinātnes vienotības principa pamata. Vienotas Eiropas izglītības un pētniecības telpas veidošanās procesā neiztrūkstoša ir pievēršanās docētāju profesionālās pilnveides un izaugsmes iespējām. Nepārtraukta mācīšanās mūsdienās tiek skatīta kā docētāja profesionalitātes pazīme. Raksta mērķis ir salīdzinoši analizēt Eiropas valstu universitāšu docētāju profesionālās kompetences pilnveides tālākizglītības modeļu aspektus kvalitatīvai docētāju profesionālajai darbībai universitātē. Diskusijai tiek piedāvāts konceptu universitātes docētāju tālākizglītības organizācijai un saturam daudzveidīgs spektrs, kā arī izvirzīti autores ieteikumi universitātes docētāju tālākizglītības modelim Latvijas situācijā.

Vēsturiski izveidojusies situācija, ka universitātes darbība tiek saistīta ar pētniecisko darbu un studijām, bet nereti zinātniskā pētniecība docētāju darbā izvirzās kā prioritāte. Tāpēc īpaši aktuāli ir pievērsties universitātes docētāju pedagoģiskās kompetences pilnveidei tālākizglītībā. Starptautiski pētījumi parādījuši tendenci - jo augstāk savā akadēmiskajā karjerā virzās universitātes docētāji, jo vairāk viņi pievēršas pētniecībai, zinātniskajai darbībai, bet mazāk uzmanību velta saviem docētāja uzdevumiem (Enders & Teichler 1995). Augstskolas pedagoģijas teorijā un praksē arvien tiek meklēts balanss starp universitātes docētāja zinātnieka un pedagoga lomu sadalījumu profesionālajā darbībā universitātē.

Mūsdienās pasaulē profesionālās kompetences pilnveidei tiek pievērsta aizvien lielāka uzmanība ne tikai studentu studijās, bet arī augstskolas akadēmiskā personāla kompetencei, jo meistarība un kompetence ir nepieciešamas efektīvai darbībai, jo tās ir ne tikai rezultāti, bet arī līdzekļi dziļākas izpratnes sasniegšanai (Fulans 1999: 26). Eiropas asociācijas kvalitātes nodrošināšanai augstākajā izglītībā izstrādātajā publikācijā „Standarti un vadlīnijas kvalitātes nodrošināšanai Eiropas augstākās izglītības telpā” uzsvērts, ka augstskolā studentiem galvenais pieejamais un nozīmīgākais mācību resurss ir docētājs. Tāpēc augstskolām jāveic kvalitātes nodrošināšanas pasākumi, kas ļauj pārliecināties, ka studentu *mācīšanās* iesaistītais personāls ir attiecīgi kvalificēts un kompetents: pārzina un izprot docējamo priekšmetu, ir nepieciešamās prasmes un pieredze, lai savas zināšanas un izpratni efektīvi *nodotu* studentiem dažādos mācību kontekstos un saņemtu atgriezeniskās saites informāciju par savu darbu. Augstskolai (organizācijai, kas mācās) docētājiem jādod iespēja papildināt un paplašināt savas docēšanas spējas tālākizglītībā un jāmudina vērtēt savas prasmes (veikt pašnovērtējumu indivīda līmenī) (ENQA 2005).

Atbilstoši Boloņas procesa mērķim un uzdevumu klāstam – veicināt studentu gatavību aktīvai pilsoniskai līdzdalībai demokrātiskā sabiedrībā un karjerai, nodrošināt iespējas studentu personības izaugsmei (Londonas komunikē 2007), vispirms jāraugās, vai šie paši uzdevumi realizējas attiecībā uz docētāju. Vācijas Rūpniecības un amatniecības kameras 2008. gadā publicētā pētījuma rezultāti par dažādu nozaru darba devēju ieskatiem, kādām kompetencēm jābūt augstskolas absolventiem, uzsākot darba gaitas, parādīja, ka darba devējiem nozīmīgi ir lai studijās jaunie speciālisti būtu ieguvuši spēju teorētiskās zināšanas „pārnest” un integrēt praksē. Izšķirošā nozīme personāla atlasē ir darbinieku sociālajai un personiskajai kompetencei, kas tiek vērtēta kā līdzvērtīga augstskolas absolventu profesionālajām zināšanām. Šī pētījuma rezultātā izstrādāti ieteikumi augstskolām: orientēties uz studējošo kompetenču attīstību, nosakot to iegūšanai atbilstošu studiju saturu un metodes; praksei ir jābūt studiju programmas un procesa sastāvdaļai, līdz ar to studiju piedāvājums ir augstskolu un darba devēju kopīga, sistemātiska sadarbība; akadēmiskajam personālam atbilstoši jāizglītojas augstskolas didaktikas jomā. Mācībspēkiem ir pienākums augstskolas didaktikas centros u.tml. institūcijās apgūt metodes un modernu mācīšanas formu izmantošanas iespējas (Pankow 2008).

Universitātes docētāju tālākizglītības modeļi: sistēmiskā pieeja

Modelis ir sistēmteorijas jēdziens un ļauj atspoguļot pedagoģisko procesu tā kopveselumā. Ar modeli var saprast gan rezultātu, gan procesa aprakstu, saskaņā ar kuru darbojoties tiek iegūts noteikts gala rezultāts. I. Beļickis apraksta mācīšanās un mācīšanas modeļus jeb mācību modeļus, kas ir vairāk vispārīgi, nevis konkrēti paraugi un atklāj

pedagoģiskās darbības stratēģiju, metodoloģiju, bet mazāk konkrētu darbību secību un saturu. Līdz ar to var teikt, ka visi mācību modeļi ir konceptuāli modeļi, kuru pamatā ir teorētiskas, metodoloģiskas un tehnoloģiskas zināšanas (Beļickis 2000: 131-132). Docētāju tālākizglītības iezīmei jābūt sistēmiskumam. Docētāju tālākizglītības standarta modeli veido struktūra: **mērķis, uzdevumi → saturs → formas, metodes → rezultāts** (Zīds 1997: 9).

Prasības docētāju kvalifikācijai, profesionālajai kompetencei un līdz ar to docētāju tālākizglītības mērķus, saturu un strukturālo organizāciju ietekmē sociālās, politiskās un ekonomiskās pārmaiņas valstī. Turklāt, veidojot Eiropas vienotu augstākās izglītības un pētniecības telpu, ievēriību iemantojusi atziņa, ka katras valsts izglītības tradīcijas ir daļa no Eiropas kultūras mantojuma. (Londonas komunikē 2007) Līdzīgi kā izglītības sistēma kopumā, arī docētāju tālākizglītības organizācija ir vēsturiski izveidojusies galvenokārt augstskolu iekšienē īstenotu pasākumu kopums. Turklāt šajā sistēmā apvienojas gan formālā, gan neformālā izglītība (Zīds 1997: 5), gan arī ikdienas mācīšanās.

Eiropas vienotās izglītības un pētniecības telpas veidošanās implikācijas docētāju tālākizglītībā

Eiropas vienotas augstākās izglītības un pētniecības telpas veidošanās aizsākumi augstākās izglītības institūcijās lielā mērā tiek saistīti ar Boloņas procesa vārdu, kurš ietekmējis lielākās daļas Eiropas valstu augstākās izglītības sistēmas un universitātes, to struktūras un piedāvātās augstākās izglītības saturu jau desmit gadu garumā. Ir izvirzīti stratēģiskie mērķi un darba uzdevumi turpmākajiem desmit gadiem. Boloņas procesa uzdevumi un paveiktais analizējami arī no augstskolas pedagoģijas un augstskolas didaktikas pozīcijas. Vienotas izglītības un pētniecības telpas veidošanā liela vērtība tiek pievērsta savstarpējai saskaņotībai un saprašanās principam, tajā pašā laikā, respektējot daudzveidību. Protams, ne jau tikai līdz ar Boloņas procesa aizsākumu, aktualizējas pārmaiņas mācīšanās kultūrā. Tomēr būtiski, ka Eiropas augstākās izglītības politikas veidotāji kā vienu no nozīmīgākajām pārmaiņām min pāreju uz augstāko izglītību, kura orientēta uz studentu un viņa mācīšanos, nevis uz docēšanu, dominējot mācībspēkam (Londonas komunikē 2007). Atzīstot orientāciju uz studenta mācīšanos centrētu studiju procesu, augstskolas veido iekšējās kvalitātes nodrošināšanas sistēmas, iedibina kvalitātes kultūras tradīcijas. Lēvenes komunikē tiek uzsvērts, ka īpaša vērtība veltāma mācīšanas (teaching) kvalitātes uzlabošanai un mācīšanās iespēju pilnveidei. Tas savukārt liek ņemt vērā, ka, lai docētājs spētu īstenot studentcentrēto studiju procesu, nedrīkst novārtā atstāt viņu profesionālās pedagoģiskās kompetences attīstību. (Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven 2009).

Izglītotas sabiedrības pamatā ir mūžizglītības ideja, kuru raksturojot tiek izmantoti vairāki jēdzieni: tālākizglītība, nepārtraukta izglītība, pieaugušo izglītība u.c. Viens no ar mūžizglītību saistītajiem jēdzieniem ir *tālākizglītība* – „izglītības turpināšana un profesionālās meistarības pilnveidošana pēc formālās izglītības ieguves un darba gaitu uzsākšanas” (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca 2000: 172). Profesionālā tālākizglītība var tikt organizēta gan formālajā, gan neformālajā izglītības sistēmā un tajā notiek cilvēka profesionālās kompetences pilnveide. Arvien vairāk mūsdienās tiek uzsvērti arī informālās jeb ikdienas mācīšanās neaizstājama nozīme, to skaidrojot kā mācīšanos ikvienā dzīves situācijā. To labi raksturo mūžizglītības koncepta kategorija *nepārtraukta izglītība*, kas tiek skaidrots, „balstoties uz izglītību sociālajā kontekstā, respektējot indivīda iniciatīvu” (Lieģeniece 2002: 41). Tas uzsver mācīšanās nepārtraukto raksturu – mācīšanos mūža garumā un plašumā. Savukārt „Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā” kā sinonīms *nepārtrauktai izglītībai* (continuing education) tiek skaidrots ikdienā mazāk lietots jēdziens *turpināmizglītība*: „izglītības iestāžu, struktūru un pakāpju vertikālā un horizontālā integrācija, kas nodrošina daudzveidīgas (plaši pieejamas un brīvprātīgas) iespējas indivīdam pieņemamā laikā sasniegt paša izvirzīto izglītības mērķi. Turpināmizglītības mērķis mūsdienu sabiedrībā ir paplašināt katras personības iespējas izteikt un realizēt sevi intelektuālās, emocionālās, sociālās un profesionālās darbības jomā, kas savukārt pozitīvi ietekmē sabiedrības virzību un attīstību kopumā” (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca 2000: 178). Tādējādi šis jēdziens arī praktiski uzsver vairākus būtiskus aspektus pieaugušo izglītībā un pieaugušo mācīšanās procesā neiztrūkstoši vērā ņemamos principus – izglītības vajadzības un mācīšanās motivācija, percepcija un refleksija saistībā ar esošo pieredzi un jaunas pieredzes iegūšana, mācīšanās kā pašvirzīts un autonom process (savā dziļākajā būtībā ikviens izglītības process ir pašizglītība).

Runājot par augstāko izglītību kā garantu valsts attīstībai, pašreizējā Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministre, profesore Tatjana Koķe vērsusi uzmanību uz to, ka nepieciešama „augstskolu aktīvākā iesaistīšanās tālākizglītībā un pieaugušo izglītībā”, kā arī orientācija „uz mācīšanos darba vietās, tādējādi panākot lielāku elastību piedāvājumā un ātrākus rezultātus” (Koķe 2008a: 7). Augstskolu sadarbība Latvijā jāveicina, veidojot ne tikai kopīgas studiju programmas bakalaura, maģistra vai doktora studiju līmenī, bet arī, izstrādājot un īstenojot mūžizglītības programmas, kurās nepārtrauktas profesionālās pilnveides nolūkos iekļautos augstskolas docētāji.

Tādējādi secināms, ka Eiropas vienotas augstākās izglītības un pētniecības telpas veidošanās norises un iniciatīvas aktualizē gan nepieciešamību pēc sistēmiskas pieejas

docētāju tālākizglītības organizēšanā, gan piedāvā šīs tālākizglītības saturu, ieviešot jaunus darbības aspektus un kvalitatīvi padziļinot jau esošās iestrādes.

Universitātes docētāju tālākizglītības organizatoriskie modeļi

Vairāku Rietumeiropas valstu (Vācijas, Šveices, Austrijas u.c.) universitāšu pieredzē akadēmiskā personāla tālākizglītības jautājumi tiek risināti izmantojot personālvadības teorijas, personāla attīstības un organizācijas attīstības konceptus (Pellert & Widmann 2008). Šajā kontekstā tiek analizēti arī jautājumi par docētāju tālākizglītības piedāvājuma institucionalizāciju un **institucionālajiem modeļiem**. Vācijas un Austrijas pieredze liecina, ka docētāju tālākizglītību nodrošina atsevišķas augstākās izglītības institūcijas struktūrvienības vai pat atsevišķas institūcijas ārpus universitātēm, ko dēvē par augstskolas didaktikas centriem. Vāciski runājošajā telpā pastāv vairākas docētāju tālākizglītības institucionalizēšanās formas:

- **tālākizglītības centri kā patstāvīgas universitāšu struktūrvienības** (centrālas struktūrvienības; struktūrvienības fakultātēs; universitātes iekšējās pārvaldes struktūrvienības),
- **universitātes docētāju tālākizglītības tīkli (network)** (atsevišķā universitātē vai vairāku universitāšu apvienība-konsorcijs).

Jāatzīmē, ka Vācijā pastāv arī cieša sadarbība vairāku vienā pavalstī esošu universitāšu docētāju tālākizglītības nodrošināšanā un šo iestāžu uzdevumu spektrs ir **tālākizglītības, konsultēšanas un pētniecības** nodrošināšana (Wild 2010).

Mūsdienu vispārējais sociālais konteksts izglītības un pedagoģijas pētījumos tiek raksturots galvenokārt ar pārmaiņām, izaicinājumiem, ko nosaka informācijas tehnoloģiju attīstība, internacionalizācijas procesi u.tml. Permanents izaicinājums docētājiem studiju procesā saistīts ar vairākiem būtiskiem uzdevumiem:

- uz kompetencēm orientēta studiju procesa īstenošana, rezultātos jeb studiju sasniegumos (learning outcomes) orientētas pieejas īstenošana augstākajā izglītībā;
- strukturālas izmaiņas studiju programmās;
- kopīgas programmas un akadēmiskie grādi vairākām universitātēm (t.sk., starptautiski) un starpdisciplināru moduļu ieviešana;
- pāreja no mācīšanas uz mācīšanos (*Shift from Teaching to Learning*);
- daudzveidīgas, funkcionālas studiju vides veidošana .

Eksistē vairāki vispāratzīti koncepti docētāju tālākizglītības formātam, organizācijai un saturam: mācīšanās mācot, hospitēšana, konsultēšana, mācīšanās darba vietā (procesā un reflektējot), interešu grupas/ apvienības u.c. Docētāju tālākizglītībā tiek izmantotas:

- **nodarbības** (semināri, lekcijas, darbnīcas (workshop), studiju virzieni (piem., maģistrs augstskolas pedagoģijā, Hamburgas Universitātē),
- **konsultēšana** (novērošana, supervīzija, koleģiāla gadījumu analīze),
- **eksperimentāla prakse** (mācību projekti, programmu inovācijas),
- **pašizglītība** (saistīta ar docētāja personības attīstību kopumā),
- **informālā jeb ikdienas mācīšanās** (dokumentācija, docēšanas portfolio; docētāju iespējas mācīties darba procesā; pieredzējušāko kolēģu gatavība dalīties savā pieredzē, atbalstīt) (Wild, 2010).

Jāatzīst, ka unikāla pieredze ir Hamburgas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un sporta fakultātes Augstskolas un tālākizglītības centrā (Fakultät für Erziehungswissenschaft, Psychologie und Bewegungswissenschaft der Universität Hamburg Zentrum für Hochschul- und Weiterbildung), kur kopš 2005. gada tiek īstenota studiju programma „Master of Higher Education”. Tā ir kā tālākizglītības programma, kas vienlaicīgi iekļaujas Eiropas vienotās izglītības telpas struktūrā. Programmā piedāvā iespēju iegūt akadēmisku docētāja kvalifikāciju. Šajā studiju virzienā zinātniekiem ir iespēja iegūt sistemātisku didaktisko tālākizglītību, profesionalizējoties kā docētājiem augstskolās un institūcijās, kas piedāvā tālākizglītību, aptverot arī mācīšanos un mācīšanu, izmantojot digitālos medijus. Tas ir pirmais šādā veidā organizētais studiju virziens augstskolas didaktikas jomā Vācijā. Šis studiju virziens ir izstrādāts kā augstskolas praksē balstīts un uz docētāja pedagoģisko darbību orientēts modulis. Šī studiju virziena mērķauditorija ir galvenokārt augstskolas docētāji, kā arī tālākizglītības institūciju mācībspēki. Studiju ilgums ir divi gadi jeb 4 semestri.

Studiju virzienu (programmu) veido pieci moduļi:

1. modulis: Plānošanas kompetence (Modul 1: Planungskompetenz),
2. modulis: Vadīšanas kompetence (Modul 2: Leitungskompetenz),
3. modulis: Metodiskā kompetence (Modul 3: Methodenkompetenz),
4. modulis: Mediju kompetence (Modul 4: Medienkompetenz),
5. modulis: Noslēguma modulis (Modul 5: Abschlussmodul).

Moduļu saturā ir iekļauti augstskolas didaktikas aktuālie pētījumu virzieni un arī vēsturiskā attīstība. Pēc katra moduļa docētāji kārto eksāmenu. Programmas noslēgumā docētāji kārto mutisku noslēguma eksāmenu, izstrādā un aizstāv maģistra darbu (Master – Thesis) (Universität Hamburg 2010).

Heidelbergas Universitātes Vācijā docētāju tālākizglītības modelis ir arī universitātes izglītības kvalitātes (rezultāta, procesa un struktūras) elements. Dietmars Hurs nosaucis šī modeļa centrālos principus:

- **atvērtība** (izglītība nav iepriekš absolūti paredzama un ieplānojama parādība);

- **funkcionalitāte** (tajā pašā laikā izglītībai ir jāsekmē cilvēka un apkārtējās pasaules attiecību kvalitātes uzlabošanās);
- **daudzdimensionalitāte** (mācīšanās ir saistīta ar dažādiem personības līmeņiem-domāšanu, rīcību, pieredzi, sajūtām utt.) to raksturo arī sentence vienveidības vietā dažādība jeb *Diversity versus Uniformity* (Chur 2005: 183).

Profesors O.Zīds norāda, ka tālākizglītībai jābūt decentralizētai, bet jādarbojas ievērojot vietotas prasības, vadlīnijas, taču izvēlēta satura apguves veidos un virzienos tā var būt atbilstīga izglītības iestādes specifikai. Decentralizācijas priekšrocības ir spēja vieglāk un ātrāk reaģēt uz vietējo apstākļu īpatnībām un izmaiņām, ir augstāka dalībnieku motivācija un atbildība, plašākas radošās darbības iespējas, pārmaiņu nepieciešamības apzināšana un ieviešana. Par labu centralizācijai tālākizglītības sistēmā runā fakti, ka tādējādi ir vieglāk noteikt tālākizglītības attīstības stratēģiju, organizēt darbību, pārvaldīt un vadīt sistēmu, vienoti standartu un vadlīnijas, iespējas novērst nelabvēlīgu un nevēlamu konkurenci, konfliktsituācijas organizācijas un norises procesā, vieglāk veikt resursu sadali. Tāpēc nepieciešams veidot tādu tālākizglītības sistēmu, kas rosina aktīvai pedagoģiskajai darbībai izglītības pārmaiņu kontekstā, tā nepārtrauktā procesā. Tālākizglītības saturu nosaka valsts izglītības politikas prioritātes (t.sk., atbilstība Valsts noteiktajām prasībām attiecīgās kvalifikācijas vai akadēmiskā grāda ieguvei), docētāju intereses un vajadzības (pieprasījums), tālākizglītības piedāvājums un iespējas. Perspektīvā būtu jānodrošina, ka saskaņotu tālākizglītības modeļi īsteno augstskolās un atsevišķus tā moduļus centralizēti (Zīds 1997:7-11).

Didaktiskie modeļi universitātes docētāju tālākizglītībā

Ar universitātes darbības mērķi saistītai jābūt docētāju didaktisko modeļu izvēlei. Populārākie no tiem ir biheiviorisms, kognitīvisms, komunikatīvais, sociālo mācību, darbības, konstruktīvisma, informatīvi kibernetiskais, kritiskais didaktiskais modelis (Žogla, 2001: 22-23; Beļickis, 2000: 127- 130). Docētāju tālākizglītības programmās būtu jāliek akcents uz šo modeļu saskatīšanu un integrētu izmantošanu praksē.

Docētāju tālākizglītībā jāakceptē tās darba formas, kuras piedāvā pieaugušo pedagoģija. Parasti šī izglītošanās notiek paralēli profesionālajai darbībai vai arī ļoti ciešā integrācijā ar to (mācīšanās darba vietā koncepts). Tālākizglītības procesā notiek arī docētāju pašizglītības prasmju pilnveide. Var teikt, ka docētājs tālākizglītības procesā nepārtraukti aktualizē savu mācīšanās pieredzi, mācās mācīties. Docētāju tālākizglītībā jānodrošina saikne starp pedagoģijas, psiholoģijas, atbilstošās zinātnes teorijas studijām, metodiku apguvi un praktisko darbību (izmantošanu praksē) (Zīds 1997:7-12).

Docētāja profesionālās pilnveides individuālie modeļi

Jāievēro, ka mācīšanās ir dziļi individuāls process un arī docētāji mācās atšķirīgi. Tāpat kā arhitektūrā ir dažādi stili, tā pedagogijā tiek uzsvērti dažādu mācīšanās stratēģiju esamības akceptēšana, kas attiecas gan uz studenta, gan docētāja mācīšanos. Jāņem vērā, ka par universitāti kā *organizāciju, kas mācās*, var runāt tikai tad, ja mācās katrs šīs organizācijas dalībnieks. Universitāte kā organizācija attīstās noteiktās stadijās un arī individuālā profesionālā izaugsme norit pēc noteiktām likumsakarībām. Profesionālās izaugsmes mērķis nav atkarīgs tikai no augstskolas, kurā docētājs strādā, bet vispirms no personiskās pieredzes un spējas varēt. Zinātniskajā literatūrā tiek runāts par individuālajiem profesionālās attīstības modeļiem. T. Koķe secinājusi, ka mācībspēku karjeras sākumā dominē: koncentrēšanās uz sevi, pareiza mācīšana, priekšmeta satura zināšanu precīza tālāk nodošana, norādot, ka augstskolas docētājs kā profesionālis veidojas pakāpeniski (Koķe 2008b). D. Lieģeniece analizējusi vairāku ārzemju zinātnieku izstrādātos modeļus, kā notiek indivīda profesionalizācija, skaidrojot sakarības starp pedagoga profesionālo attīstību un viņa darba stāžu, karjeras attīstības modeļiem, pieaugušo attīstības īpatnībām, pieauguša cilvēka iekšējiem virzītājspēkiem (Lieģeniece 2002). Docētāja attieksme pret savu profesionālo pilnveidi raksturo viņa attieksmi pret saviem veicamajiem pienākumiem un sevi pašu kā profesionāli. Līdzšinējā pieredze parāda, ka universitāšu kā organizāciju iekšējā struktūra ietekmē modeļu ieviešanu, kā arī spēju sadarboties gan starppersonu, gan institūciju līmenī. Universitātes docētāju tālākizglītības modelim jābūt atbilstīgam docētāju profesionālajām vajadzībām un to studiju programmu mērķiem un uzdevumiem, kurās docētāji strādā.

Secinājumi un diskusija

Latvijā, līdz ar Eiropas vienotās izglītības un pētniecības telpas ideju iedzīvināšanu valsts izglītības pārvaldes un universitāšu praksē, aktualizējas jautājums par nepieciešamību veidot izglītības kvalitātes kultūru atbalstošu un sekmējošu vienotu valsts un universitāšu politiku docētāju tālākizglītībai. Atbilstoši katras universitātes darbības stratēģijai, kā šīs stratēģijas sastāvdaļa jāplāno un jānodrošina docētāju tālākizglītība atbilstoši docētāju profesionālajām vajadzībām.

Aktuālu tālākizglītības modeli iespējams izstrādāt un īstenot, vispirms kritiski analizējot daudzveidīgo, tradīcijām bagāto Eiropas valstu pieredzi universitāšu docētāju tālākizglītībā, apzinot Latvijas universitātēs īstenotos docētāju tālākizglītības modeļus. Izzinot un ņemot vērā augstskolas docētāju tālākizglītības vajadzības, pastāvīgi nepieciešams pārskatīt arī tālākizglītības piedāvājuma organizācijas formu izvēli un aktualizēt tās saturu. Secināms, ka docētāju tālākizglītībā izmantotajām organizācijas formām, metodēm un pieejām un piedāvājumam kopumā jābūt vairāk orientētam un saistītam ar praksi.

Tālākizglītības modelis jāplāno un jāīsteno trīs līmeņos: indivīda līmenī, organizācijas līmenī, pārvaldes līmenī, akceptējot, ka indivīda līmenis ir izšķirošais izglītības mērķu sasniegšanā un kvalitātes nodrošināšanā. Eiropas vienotās augstākās izglītības un pētniecības telpas veidošanās implementācijas novērojamas gan augstskolu docētāju tālākizglītības organizācijā un formā, gan tālākizglītības piedāvājuma saturā.

Bibliogrāfija

1. Beļickis I., Blūma D., Koķe T., Markus D., Skujiņa V., Šalme A. (2000) *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC, 249 lpp.
2. Beļickis, I. (2000) *Vērtīborientēta mācību stunda*. Rīga: RaKa. 280 lpp.
3. Chur, D. (2005) Didaktische Qualifizierung im Rahmen des Heidelberger Modells der (Aus)Bildungsqualität. In: Brendel, S./ Kaiser, K./ Macke, G. (Hrsg.): *Strategien und Konzepte hochschuldidaktischer Qualifizierung im internationalen Vergleich*. Bielefeld, S. 179-195.
4. Enders, J., Teichler, U. *Der Hochschullehrerberuf im internationalen Vergleich. Ergebnisse einer Befragung über die wissenschaftliche Profession in 13 Ländern*. Bonn: Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft, Forschung und Technologie. 1995. 80 S.
5. ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education) ziņojums. (2005.) *Standarti un vadlīnijas kvalitātes nodrošināšanai Eiropas augstākās izglītības telpā*. Helsinki. <http://www.aiknc.lv/kopmat/ENQAstL301005.doc> [2007.03.10.]
6. Koķe, T. (2008a) Augstākā izglītība – valsts attīstībai. *Latvijas Vēsture*. Nr.1, 5.-9.lpp.
7. Koķe, T. (2008b) Augstskolas docētāju profesionālās izaugsmes un darba kvalitātes mijiedarbība. Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte. Tālākizglītības programmas „Augstskolas didaktika: mūsdienu teorija un prakse” izdales materiāls.
8. Lieģeniece, D. (2002) *Ievads andragoģijā jeb mācīšanās „būt” pieaugušo vecumā*. Rīga: RaKa. 183 lpp.
9. *Londonas komunikē. Uz Eiropas Augstākās izglītības telpu: atbildot globalizētās pasaules izaicinājumiem. Boloņas procesa ministru konference Londonā 2007. gada 18.-19. maijā*. <http://www.aic.lv/bologna/Bologna/maindoc/index.htm> [2010.03.21.]
10. Pankow, F. (2008) *Die Studienreform zum Erfolg machen! Erwartungen der Wirtschaft an Hochschulabsolventen*. Berlin: DIHK – Deutscher Industrie- und Handelskammertag e. V. 2008. 12 S.
11. Pellert, A., Widmann, A. (2008) *Personalmanagement in Hochschule und Wissenschaft*. Münster; München; Berlin u.a.: Waxmann, 168 lpp.
12. *The Bologna Process 2020 - The European Higher Education Area in the new decade Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009*. <http://www.aic.lv/bologna/Bologna/maindoc/index.htm> [2010.03.21.]
13. Universität Hamburg. *Ordnung für den Masterstudiengang „Master of Higher Education*. http://www.zhw.uni-hamburg.de/uploads/ord_higher_education.pdf [2010.03.21.]
14. Wild, J. *Hochschuldidaktik in Deutschland. Was bedeuten die internationalen Erkenntnisse für Deutschland und Berlin?* http://www.bzhl.tu-berlin.de/fileadmin/user_upload/Dokumente/Wintertagung_2010/Vortrag_Wildt_-_Hochschuldidaktik_in_Deutschland.pdf [2010.03.21.]
15. Zīds, O. (1997) Latvijas pedagoģisko darbinieku tālākizglītības modelis. No: *Skolotāju tālākizglītība. Rakstu krājums. 2. daļa*. Rīga: Latvijas Universitāte. 4.-14.lpp.
16. Žogla, I. (2001) Didaktiskie modeļi augstskolā. *Skolotājs*. Nr. 6: 19-26.

Inga Bliska

SATURA ASPEKTI FRANČU VALODAS KĀ SVEŠVALODAS PAŠMĀCĪBU GRĀMATĀS¹

Abstract

The course-book is a typical feature of the given period. “*Franču valodas kurss pašmācībai*” (Self-study Course in French 1931) by Marcelle Tupiņš and “*Franču valodas mācības grāmata neklātienēs studentiem*” (Course-book in French for Part-time Students 1948) by Josepf Bastin, Nathalie Bastin were chosen as material for analysis in the research. The method chosen for the research is content analysis.

To fulfil the same aims the content of the course-books designed for self-study differs not only in the volume and structure of the text, but also in usage of different approaches and study techniques.

The book by M.Tupiņš fulfils a guiding function (stimulating the learner’s activity, which manifests itself through the choice of exercises, usage of additional verbal and visual materials), a motivating function (for stimulating and guiding an activity associated with cognition and self-control) as well as a communicatively pragmatic function (language functions adequately to the situations which create misunderstandings, involves also knowledge of specific features of perceiving information).

In the course-books by J. and N. Bastins’ the language material and exercises do not create any motivation for the learning process, exercises do not offer any variety, no signs of communication, no types of self-control of the learner’s skills are offered; however the authors’ contribution to thorough, detailed description of grammar categories of the French language and interpretation in Latvian should be recognised.

M.Tupiņš’ language acquisition conception can serve as a model, because it is open, meaningful, methodic, provided we do not take into consideration lexical and stylistic inaccuracies viewed in the present-day context, the course-book can still be used because it promotes understanding about the language and communication.

Atslēgas vārdi: franču valodas mācību vēsture Latvijā, franču valodas pašmācību saturs, tematika, autonoma franču valodas apguve.

Mācību grāmata ir sava laika liecība. Pētījuma analīzes materiālam izraudzītas Marcelle Tupiņa „Franču valodas kurss pašmācībai” (Tupiņš 1931) un Žozefa Bastēna, Natālijas Bastēnes veidotā „Franču valodas mācības grāmata neklātienēs studentiem” (Bastēns, Bastēne 1948). Katra mācību grāmata raksturo savu laikmetu, viena – pirmskara periodu, otra – padomju diktatūras sākuma laiku. Par pētījuma metodi izvēlēta kontentanalīze – veikta mācību grāmatu satura analīze pēc iepriekš izraudzītiem kritērijiem, kas pētījuma kontekstā formulēti šādi: mācību grāmatas struktūra, mērķi, lingvistiskais saturs, uzdevumu tipi, satura organizācija un dinamika. Šī pētījuma metode izmantota, lai atklātu mācību grāmatu satura atšķirības, aprakstītu un izvērtētu mācību grāmatu tekstu tematiku, kā arī mācību metodikas attīstības virzienus.

Mūsdienu informācijas laikmetā uz zināšanām balstītā sabiedrībā prasme mācīties ir ļoti būtiska. Pašmācībā valodas apguvējs pats ir atbildīgs par mācību plāna izpildi un progresiju atkarībā no valodas mācību mērķiem (ko apgūt?), līdzekļiem (mācību materiāliem un uzdevumiem), kas koncentrētā veidā apkopoti mācību grāmatā, kā arī par sasniegtajiem rezultātiem (paškontroli) un mācīšanās laika plānošanu (Holec)². Šodien valodas apguvēja autonomiju sekmē informāciju tehnoloģiju iespējas, taču mācību grāmata ir un paliek vērtība, kas glabā arī iepriekšējo paaudžu pieredzi un pamatvērtības.

Analizētajām grāmatām ir kopīgs mācību mērķis – valodas apguvējs patstāvīgi apgūst saziņas, rakstu un lasītprasmes, taču konstatējamas metodisko pieeju, struktūras un satura atšķirības. Franču valodas kursa apguves mērķis minēts mācību grāmatas priekšvārdā, un tas ir – prast franciski sarunāties par ikdienas jautājumiem, rakstīt vēstules, ar vārdnīcas palīdzību lasīt, kā arī saprast franču valodas rakstus. Uzsvērta franču valodas zināšanu loma, kas paver pieeju lielām kultūras vērtībām (Bastēns, Bastēne 1948: 4). Rakstā aplūkoti divu iepriekš minēto mācību līdzekļu satura tematika salīdzinošā aspektā. Diāna Liepa jēdzienu „sators” saista ar valodas apguves procesā izmantotajām pieejām un metodēm (Liepa 2008: 100). Ja mācību saturu aplūkojam no šādas perspektīvas, tad 1931. gada mācību kursa saturu veido dialogā vai tekstā izmantotās gramatikas formas, vārdu krājums, kas saistīts ar franču valodas komunikatīvajiem mērķiem, bet 1948. gadā izdotajā grāmatā saturs tiek saprasts kā „apgūstamās valodas gramatiskās konstrukcijas un tulkojamie teksti” (Liepa 2008: 103).

Marcelle (turpmāk tekstā Marsels) Tupiņš³ izveidojis 20 sērijveida burtnīcas, kas atbilst 20 satura un apjoma ziņā koncentrētām lekcijām, kopā veidojot 640 lappuses. Katra lekcija strukturēta 3 vai 4 daļās, mērķtiecīgi saistot to saturu. Pirmajā daļā parasti tiek piedāvāta situācija vai arī dots kāds oriģinālteksta fragments ar fonētisko transkripciju vai autentisks materiāls. Tad seko paskaidrojumi par tekstu, doti jaunie vārdi ar tulkojumu. Tekstā vai dialogā integrēti gramatikas jautājumi, kas tuvāk analizēti un paskaidroti dzimtajā valodā pēc teksta vai dialoga izlasīšanas. Nākamajās lekcijās laiku pa laikam ir gramatikas vielas atkārtojums, tādējādi ievērota spirālveida progresija. Grūtību gradāciju piemērs saistāms ar koncentrisko riņķu metodi (Briod 1926: 28). Žozefa un Natālijas Bastēnu grāmatā atrodamas 60 lekcijas, tās apjoms ir 428 lappuses un mācību vielas sadalījums ir ļoti saskaldīts.

Marsela Tupiņa grāmatā saturs saistīts ar reālām saziņas situācijām, imitētas situācijas Parīzē. Teksts vai dialogs, kuru valodas apguvējs lasa vai izrunā, sastopams konkrētā situācijā un kontekstā. Šāds mācību satura izklāsta veids izvēlēts ne tikai tāpēc, lai vingrinātos vārdu krājuma lietošanā un gramatikā, bet arī lai iepazītu Parīzes vidi, ikdienas dzīvi, tradīcijas. Visam mācību kursam cauri vijas tēma „Ceļojumā”; mācību materiāli uzlūkojami par valodas apguvēja ceļvedi, pat par interesantu un aizraujošu lasāmvielu, kas piesātināta ar franču humoru.

Jau valodas apguves kursa sākumā tiek piedāvāta situācija stacijā – pie kases lodziņa tiek pirktā biļete; tālāk darbība risinās vilcienā, kur ceļojuma laikā tiek novēroti un apraksta veidā iepazīti ceļa biedri vilcienā. Tad seko dialogs, jo ceļotāju uzrunā kāds francūzis (tādā veidā mācību saturā integrētas franču uzrunas formas un pieklājības normas), piedāvājot palasīt franču laikrakstus. Sākotnējā valodas apguves posmā autors piedāvā apgūt konkrētu vārdu krājumu; valodas apguvējs tiek iepazīstināts ar pirmajām nepieciešamajām gramatikas

formām. Par vienu no franču valodas apguves priekšnoteikumiem autors izvirza pareizu izrunu. Izrunas vingrinājumiem sākumā veltīta liela uzmanība. Autors iedrošina valodas apguvēju („Jūs taču varat izteikt vārdu „anglis”?”) un dod padomus nazālo skaņu izrunai: „Aizspiežat deguna vidusdaļu tā, lai caur degunu nevarētu elpot, un atkārtojiet vēlreiz „anglis”. Tad atmetat vārda pēdējos burtus un sakāt tikai „ang”. Jūs ievērosit, ka burts „g” tikpat kā nemaz nav dzirdams. Atkārtojiet skaņu „an”, stiepjat to trīs vai piecas sekundes – tā, lieliski! Nu varam teikt, ka esat jau atminējuši franču valodas skaņu noslēpumu, esat atraduši gudrības akmeni – paši savu degunu – un varat pareizi izrunāt no franču valodas aizņemtos, arī mums pazīstamos svešvārdus *restaurant, garanti, oncle, salon, balcon, roman.*” (Tupiņš 1931: 6) Nazālajām skaņām meklētas ekvivalentas skaņas latviešu valodā.

an, am, en, em jāizrunā kā an(glis) *enfant, attention*

on, om – on(kulis) *garçon*

in, im, ain, aim – en(kurs) *incertain, imprévu, faim* (Tupiņš 1931: 6).

Marsels Tupiņš paver iespējas franču valodas apguvējam mācību procesā piedalīties arī emocionāli, iekļaujot sajūtu uzdevumus. Piemēram, bufetē iespējams nogaršot franču maizi, sieru (integrēti dalāmie artikuli), pa logu tiek vērotas ainavas.

Autors nepārtraukti veido dialogu ar valodas apguvēju, viņu motivē, paslavējot un uzmundrinot, mudina iemācīties ko jaunu. „Tā kā vilciens tuvojas pilsētai un jums tūliņ būs jārunā franciski, pasteidzieties atkārtot, ko mācījāties. (..) Turpināsim iesākto ceļojumu. Kamēr mācīsimies šīs ne visai interesantās, toties ļoti noderīgās lietas, vilciens jau būs pienācis Parīzē” (Tupiņš 1931: 37). Tiek iepazītas Parīzes stacijas; ierodoties Parīzē rodas nepieciešamība jautāt ceļu uz viesnīcu, reģistrēties viesnīcā, tiek iepazīti franču personvārdi, pasūtītas brokastis, nogādāta bagāža. Ceļš ceļotāju nogurdinājis, tiek pārdomāts un atsaukts atmiņā ceļojuma laikā piedzīvotais, tā atkārtojot gan apgūto leksiku, gan gramatikas formas. Lai iemigtu, var palīdzēt skaitīšana franču valodā. Sistemātiski autors valodas apguvēju motivē, it kā iejūtoties valodas apguvēja lomā: „Tas nebija viegli, bet tagad pievērsīsimies vieglākām, patīkamākām lietām” (Tupiņš 1931: 64). Prasmīga valodas apguvēja motivēšana mācību darbam ir un paliek viens no svarīgākajiem skolotāja uzdevumiem (Mūsdienu metodikas rokasgrāmata skolotājiem 2003, 31). Autors pievēršas tēmām par ziediem, smaržām, runā par franču sasniegumiem pavārmākslā un par modi. Pastaigas laikā iepazītas Parīzes ievērojamākās vietas, franču dzīve un paražas, dienas ritms, tiek vēroti garāmgājēji. Turpinājumā – veikala apmeklējums, iegriešanās arī Parīzes slavenajā restorānā *Chartier*. Saruna ar kādu dāmu Parīzes konditorejā, pievēršanās mākslai, tam seko teātra apmeklējums, informācija par biļešu iegādi, labākajām vietām un cenām. Uzmanība pievērsta arī izziņas procesu (domāšanas, atmiņas, iztēles) attīstībai, kas sekmē uztveri, sapratni un reproducēšanu.

Atainots aktieru dialogs, izmantoti autentiski teksti no franču laikrakstiem *Le Journal*, *Figaro*, lai valodas apguvējam būtu priekšstats par dzīvu valodu, ko runā franču tauta. Autors raksta, ka „laikraksti ir valodas un dzīves spogulis” (Tupiņš 1931: 213). Izmatoti arī sludinājumi, reklāma, laika ziņas. Ilustratīvais materiāls (zīmējumi, karikatūras, teksta izcēlumi) papildina tekstuālo informāciju un veicina mācību vielas labāku izpratni. Jāpievienojas atziņai, ka katra ilustrācija, kas atbilst mācību mērķim, iegūst lielu nozīmi satura izpratnē (Gerard, Roegiers).

Šīs grāmatas analīzes rezultātā jāsecina, ka Marsels Tupiņš jau pirms gandrīz 80 gadiem ievērojis secību, ko mūsdienu svešvalodu mācību metodiķe Margarita Kaltigina apzīmē ar jēdzieniem „valodiskā darbība – valodas līdzekļu apguve – valodiskā darbība”. Lingvistiskā ziņā šī shēmas izvēle pamatojama ar to, ka jau no paša sākuma tiek piedāvāts autentisks materiāls (didaktizētā veidā), kas ne tikai nodrošina valodas līdzekļu prezentāciju dabīgās kombinācijās un proporcijās, bet kalpo arī par motivējošu faktoru. Uzdevums ir radīt priekšnoteikumus informācijas pilnīgai un dziļai izpratnei (Kaltigina 1998: 6). Autors centies tuvināt mācību procesu reālai komunikācijai un valodas praktiskai lietošanai, atbilstoši veidojot vingrinājumus ar nolūku sagatavot valodas apguvēju valodiskajai darbībai.

Var teikt, ka Marsela Tupiņa mācību materiāls, sarakstīts 1931. gadā, no mūsdienu metodikas viedokļa ir vērtējams kā unikāls – to raksturo trīs starpkultūru kompetences līmeņi: – komunikatīvi pragmatiskās kompetences (Plaude 2004: 186) attīstīšana, sagatavojot valodas apguvēju reālām dzīves situācijām, kurās rodas pārpratumi un kas ietver arī zināšanas par atšķirīgām informācijas uztveres īpatnībām, – lingvistiskā kompetence un valodas izjūtas veidošana, – franču kultūras pieredze un pozitīvas attieksmes veidošana pret šo kultūru un tās pārstāvjiem (Falk).

Žozefa un Natālijas Bastēnu grāmatā arī parādās dažas līdzīgas tēmas kā ceļojums ar vilcienu, teātris, skaistā zeme Francija, saruna viesnīcā un restorānā, arī dzelzceļa stacijā Parīzē. Tikai atšķirībā no Marsela Tupiņa mācību kursa Bastēnu grāmatā ceļojums ir nevis uz Franciju, bet uz Kaukāzu Pjatigorsku, kuru piedāvā arodbiedrība. Aprakstā par Franciju dots vispārīgs ģeogrāfisks apraksts, tiek atklāti lielāko pilsētu nosaukumi, rūpniecības centri, klimats, reljefs, robežvalstis. Daudzviet tekstu saturs ir politizēts, piemēram, izvēlēts *Gueroguiou* un *Yazykova* darbs par Parīzes Komūnu, kurā atainoti 1871. gada notikumi, „sarkano” sacelšanās pret varu ar uzsaukumiem tautas vārdā (Bastēns, Bastēne 1948: 194). Bastēnu mācību grāmatā uzzinām arī par piecgades plānu 1946.–1951.gadam, kas paredzēja lielu Padomju Latvijas dzelzceļa tīkla izveidi un Daugavpilī laist darbā lokomotīvu un vagonu remonta un būvēšanas darbnīcas (Bastēns, Bastēne 1948: 220).

Tikai pavisam nedaudz uzzinām par dzīvi Parīzē, to, ka viesnīcā istaba uz mēnesi izīrēt maksā 80 frankus. Restorānā par tradicionālo franču virtuvi neko neuzzinām. Dialogā Leons, izmantojot ēdienkarti, pasūta zupu, kotleti (*côtelette*) ar kartupeļiem, salātus un saldo ēdienu, kā arī pus pudeli sarkanvīna un tasi kafijas (Bastēns, Bastēne 1948: 292) – būtībā tā ir ēdienkarte, kas iespējama gandrīz jebkurā zemē un nav identificējama ar Franciju.

Žozefa un Natālijas Bastēnu grāmatā mācību saturs ir ļoti blīvs ar plašiem skaidrojumiem gramatikā; šī grāmata var tikt izmantota kā franču gramatikas rokasgrāmata, kas no mūsdienu viedokļa būtu papildināma un precizējama. Var apgalvot, ka Bastēnu mācību grāmatā pārsvarā tiek attīstītas divas valodas prasmes: lasīšana un rakstīšana. Lasīšana balstās uz literāru tekstu, franču klasiķu oriģināldarbu un padomju autoru sacerētu vai tulkotu fragmentu iepazīšanu, rakstīšana – uz gramatikas vingrinājumiem un tulkojumiem. Runas prasme tiek attīstīta, komentējot literārus tekstus, veidojot atstāstu pēc noteikta plāna, atbildot uz jautājumiem. Žozefa un Natālijas Bastēnu grāmatā valodas materiāls „filoloģizēts” (Kaltigina 1998: 32), tam raksturīgs teorētisko zināšanu pārsvars, jo katrs valodas aspekts tiek apgūts atsevišķi, akcents likts uz franču valodas gramatisko formu un likumu iegaumēšanu. Vingrinājumu veidi – tulkojums franču valodā, atbildes uz jautājumiem, jautājumu veidošana, darbības vārdu locīšana, teikumu papildināšana ar konkrētiem valodas elementiem, pareizās gramatiskās formas konstruēšana, transformēšana. Valodas uzdevumos tiek izmantoti mākslīgi veidoti, dabiskajai saziņai neatbilstoši teikumi, kas pārsvarā ir savstarpēji nesaisīti, atrauti no reāli apgūstamā valodas lietojuma ikdienā frankofonā vidē.

Pašmācībai paredzēto divu mācību grāmatu kontentanalīze ļauj secināt, ka

1. Divu publikācijā aplūkoto mācību grāmatu saturs franču valodas pašmācības mērķu sasniegšanai atšķiras ne vien pēc apjoma un struktūras, bet arī pēc dažādu pieeju un mācību paņēmienu izmantošanas.
2. M. Tupiņa grāmatu var uzskatīt par mūsdienīgu, jo tā pilda (1) vadības funkciju (tā virza valodas apguvēja darbību, kas izpaužas verbālajā un vizuālajā palīgmateriālā), (2) motivācijas funkciju (tā stimulē un virza darbību, kas saistīta ar izziņu un paškontroli), kā arī (3) komunikatīvo funkciju (mācību grāmatā valoda funkcionē atbilstoši situācijai) un (4) darbības funkciju (valodas lietošana, uztverot vai producējot tekstu konkrēta uzdevuma veikšanai). Šīs funkcijas svešvalodu mācībās paredz arī Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei.
3. Ž.,N. Bastēnu grāmata sniedz deklaratīvas, metalingvistiskas zināšanas par franču valodas gramatiku, var tikt izmantota kā gramatikas rokasgrāmata ar skaidrojumu latviešu valodā, taču, izmantojot šo mācību līdzekli, jāapšaubā priekšvārdā izvirzītais mērķis apgūt franču

valodas saziņas prasmes, jo uzdevumi nemotivē mācību procesu, mācību saturā nav komunikācijas pazīmes.

4. Par paraugu mūsdienu mācību grāmatu autoriem ņemama Marsela Tupiņa franču valodas apguves koncepcija, jo tā ir atvērta, satura un apjoma ziņā koncentrēta, metodiski augstvērtīga un interesanta, atklāj veidu, kā valodas apguvēju rosināt patstāvīgai izziņai un autonomai franču valodas apguvei.

Bibliogrāfija

Avoti

1. Bastēns, Ž., Bastēne, N. (1948) *Le Français par correspondance* : franču valodas mācības grāmata neklātienēs studentiem. Rīga : Latvijas valsts izdevniecība. 428 lpp.
2. Tupiņš, M. (1931) *Franču valodas kurss pašmācībai* : 20 burtnīcas. Rīga : Grāmatu draugs. 640 lpp.

Izmantotā literatūra

3. Briod, E. (1926) *Jaunās (dzīvās) valodas pasniegšana*. Rīga : Grāmatu apgāds „Rīts”.
4. Eiropas Padome. Valodas politikas nodaļa. *Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, vērtēšana* (2006) Rīga : Madonas poligrāfists.
5. Falk, P. *Guide UNESCO pour l'analyse et la révision des manuels scolaires* [skatīts 2009. g. 17. okt.]. Pieejams: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001171/117188Fo.pdf>
6. Franču licejs. Absolventu biedrības valde. *Franču licejs 1921 – 1940* : rakstu krājums (1991) Rīga : grāmatu apgāds „Kabata”.
7. Gerard, F.-M., Roegiers, X. (2009) *Des manuels scolaires pour apprendre. Concevoir, évaluer, utiliser*. 2 édition. Bruxelles : Groupe De Boeck s. a.
8. Holec, H. *Apprentissage autodirigé : petit précis en forme de glossaire*. [skatīts 2010. g. 8. apr.] Pieejams: http://fle.asso.free.fr/asdifle/Cahiers/Asdifle_Cahier2_Holec.pdf
9. Kaltigina, M. (1998) *Tiem, kas māca svešvalodas*. Rīga : Vārti.
10. *Mūsdienu metodikas rokasgrāmata skolotājiem* (2003). Autori: Oļesja Burkevica, Lilita Grigule, Lars Holms u. c. Otrais izdevums. LAT2 mācību metodikas izdevumu sērija P. Rīga : LVAVP.
11. Liepa, D. (2008) Pārskats par valodas un satura integrācijas pieeju un tās izmantošanu svešvalodu apguves procesā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti : rakstu krājums*, 12(2). Liepāja : LiePA: 98.–111. lpp.
12. Plaude, I. (2004) *Pragmatika*. Rīga : SIA JUMI.

Piezīmes

¹ Raksts tapis ar Eiropas Sociālā Fonda atbalstu projektam „Doktora studiju attīstība Liepājas Universitātē” (vienošanās Nr. 2009/0127/1DP/1.1.2.1.2./09/IPIA/VIAA/018)

² Šeit un turpmāk tulkojums mans – I. B.

³ Pašreizējā pētījuma izstrādes stadijā par autoru vien zināms, ka viņš bijis pedagogs Rīgas Franču institūtā (dibināts 1921.gadā), kas sagatavoja franču valodas skolotājus (Franču licejs 1921–1940 : 1991)

JAUNIEŠU BASKETBOLA KOMANDAS SALIEDĒTĪBA NEFORMĀLĀ SPORTA IZGLĪTĪBĀ

Abstract

Team cohesion is important phenomena team sports with which to improve team results. Typically represents the command that is different and each coach has their own approach and different overall training experience. The study was selected in such a way that the sports games basketball, because Latvia is one of the most popular. In addition, this sport is possible to observe not only the degree of preparedness of the team, but also the team cohesion. The paper aims to summarize and analyze the theoretical sources of the youth basketball team cohesion and the influencing factors. *Keywords: Non-formal education in sports, youth, basketball, team, cohesion.*

Atslēgas vārdi: neformālā sporta izglītība, jaunieši, basketbols, komanda, saliedētība.

Vēsturiski saliedētību apskata kā vienu no svarīgākajām pārmaiņām mazā grupā. Par saliedētības fenomenu diskutē socioloģijā, organizāciju psiholoģijā, pedagoģiskajā, sportiskajā un kara psiholoģijā, jo pirmsākumā saliedētība tika izprasta kā nepieciešamais nosacījums stabilai funkcionēšanai un produktīvai grupas darbībai. Interesi par saliedētību sāka izrādīt 19.gs. pēdējā ceturksnī, bet nopietns pētījums uzsāka L.Festingers (Сидоренков 2006: 45). Termins „saliedētība” (*cohesion*) ir cēlies no latīņu vārda „*cohaeus*” nozīmē „salipt” vai „turēties kopā”, daudzi autori šo terminu apzīmē ar vārdu „*kohēzija*”. No vēstures komandas saliedētību uzskata par spēlētāju savstarpējo pozitīvo mijiedarbību, draudzīgas attiecības un savstarpējās simpātijas (Vazne,Rudzītis 2006: 486).

S.Omārova piemin nozīmīgus faktoros, kuri veicina grupas saliedētību:

- grupas dalībnieku vērtīborientācija un vajadzību sakritība,
- skaidrs grupas mērķis,
- uzdevumu sadale atbilstoši cilvēku prasmei un profesionalitātei,
- statuss grupā,
- kooperatīva darbošanās grupā,
- demokrātisks vadības stils,
- neliels cilvēku skaits grupā,
- augsts grupas prestižs organizācijā,
- cilvēku pūļu un ieguldījumu taisnīgs novērtējums,
- apbalvojumi par zināšanām un ieguldīto darbu (Omārova 1996: 118).

Nosauktie faktori ļoti ietekmē grupas saliedētību, it īpaši neliels cilvēku skaits, jo ļoti grūti veikt saliedētību lielās grupās, mazās grupās tas ir efektīvāks un ātrāks process. Kooperatīvā darbošanās un demokrātiskais stils ir neatņemamie faktori, jo nevar būt saliedēta komanda, ja komanda nesadarbojas, neveido dialogu savā starpā, neizsaka savus viedokļus par notiekošo.

Un pats galvenais, bez kā komandai grūti sadarboties - mērķis, tam jābūt kopīgi izvēlētam komandā un mērķtiecīgi tiekties pēc tā.

Visnozīmīgākais komandā ir grupas kopīgais mērķis, ja komandā nav norunājuši par kopīgu mērķi, var rasties nesaskaņas, katrs mēģinās apmierināt savas vajadzības, nebūs saskaņotības un basketbolā tas nav pieļaujams, ka katrs dalībnieks darīs to, kas viņam tīk. Savstarpējās sacensības ir pieļaujamas tikai basketbola treniņu procesā, lai paaugstinātu savu meistarību, audzināt cīnītāja raksturu, bet nedrīkst aizmirst par to, ka tie dalībnieki ir komandas biedri. Starp jauniešiem ir nepieciešams pozitīvs vērtējums, lai viņi novērtētu savas spējas pozitīvi, ka ir spējīgi iemācīties spēlēt basketbolu un sasniegt labus rezultātus.

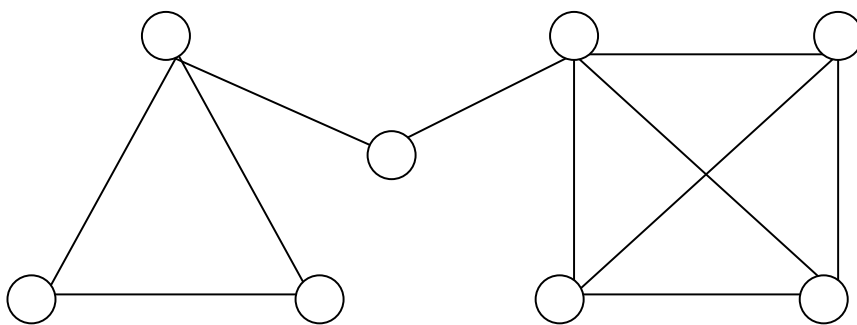
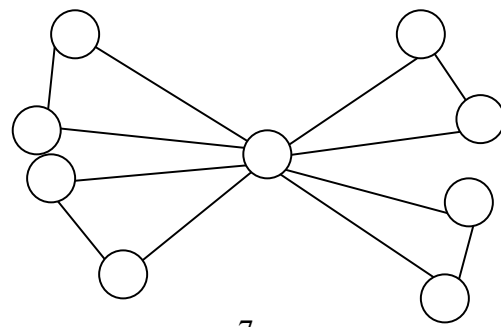
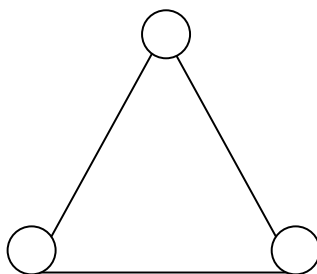
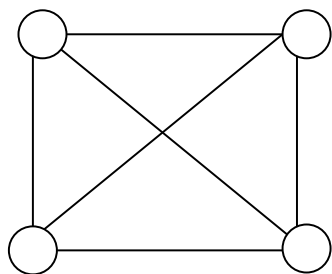
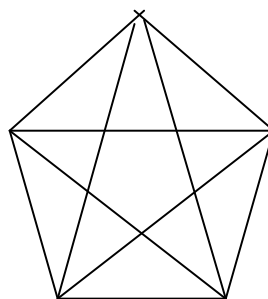
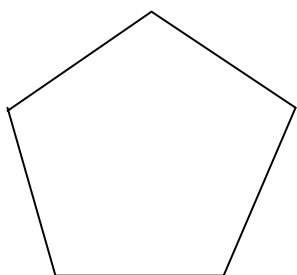
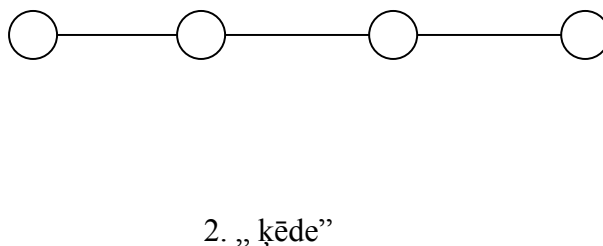
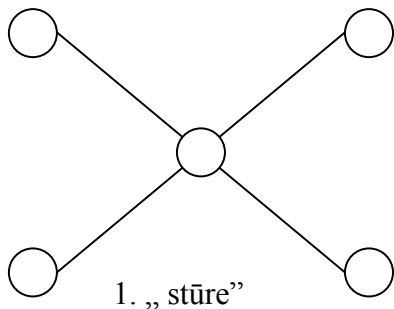
Komandas saliedētību ļoti stipri ietekmē un ir atkarīga no sporta veida, proti, komandas vai individuālais sporta veids. Saliedētība paaugstina komandas sporta spēles rezultātus, tādos, kā basketbols, futbols, volejbols, bet pazemina vai neietekmē rezultātus šaušanā, slēpošanā, tādos sporta veidos, kur dalībnieks uzstājas viens pats par sevi. Basketbola spēle ir ļoti dinamiska, aktīva cīņa ar pretējo komandu. Kur jābūtu noteiktiem laukumiem, saskaņot individuālās darbības ar komandas biedriem. Tāpēc ļoti svarīgi spēles laukumā komandas biedriem saprast vienam otru, atbalstīt, mērķtiecīgi censties panākt komandas mērķi, jo uzvaras laikā uzvar komanda, nevis indivīds. Basketbolā ir ļoti spilgts sociālais aspekts, jo viena komandas dalībnieka nesaprašanas vai neaktīvas darbības dēļ komanda var gūt zaudējumu. Latvijā tika veikts pētījums par basketbolistu komandas saliedētības un sacensību rezultātu sakarības, kuru veica Žermēna Vazne, Andris Rudzītis. Pētījumā par basketbolistu komandas saliedētības un sacensību rezultātu sakarību tika izmantots grupas vides aptauja un iegūto rezultātu izvērtēšanai tika izmantots Spirmena kolerācijas koeficients, kā arī 14 vīriešu basketbola komandas. Pētījuma rezultāti parādīja, ka basketbola komandas saliedētības rādītājiem ir cieša saistība ar komandas sniegumu sacensībās (Vazne, Rudzītis 2006:486).

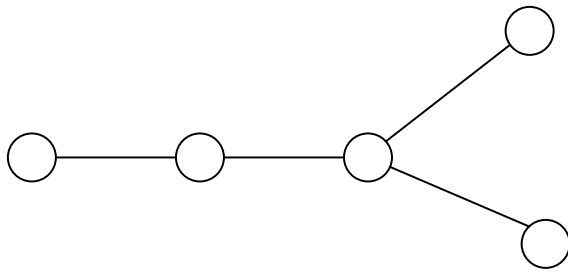
Runājot par komandu, tad sens sakāmvārds vēsta, ka divas galvas gudrākas par vienu. Viens spēlētājs nevar daudz paveikt, cik var izdarīt, sadarbojoties komandā. Komandu skaidro kā grupu, kurai ir raksturīgs sadarbības pieredze ar konkrēta mērķa sasniegšanas nolūku konkrētā laika posmā ar noteiktiem standartiem (Upeniece, Zālīte 2005: 16).

Komandas jautājumos M. Belbins izšķir deviņas praktiskas un psiholoģiskas komandas lomas: ideju ģenerators, resursu pētnieks, koordinators, veidotājs, vērotājs un izvērtētājs, saskaņas veicinātājs, izpildītājs, noformētājs, speciālists (Dubķēvičs 2006: 198).

Minētās komandas lomas ir atšķirīgas, bet tomēr, ja komandā tās ir visas, tad katrs papildina viens otru ar savu stiprās puses ietekmi, veidojot komandā dažādību un interesantu lēmumu pieņemšanu, kā arī darbošanās stratēģiju.

Ieņemot dažādas lomas komandā, cilvēki koordinē savu darbību ar savstarpējo sazināšanas palīdzību un to nosaka raksturīgs tīkla veids: „stūre”, „ķēde”, „aplis”, „tīmeklis”. Ja komandā ir nepieciešams veikt vienkāršu uzdevumu, tad pietiekami izmantot „ķēdes” vai „stūres” centralizētu tīklu. Ja uzdevums ir sarežģītāks, nepieciešama radoša pieeja, tad nepieciešams decentralizēts tīkls, ciešāka un efektīva komunikācija, proti, „aplis” vai „tīmeklis”(Reņģe 2007: 144) (skat. 1 zīm.).

9. „Sadalīta ķēde”

1. zīm. Komunikācijas struktūra (Reņģe 2007: 144; Omārova 1996: 104).

Galvenais komandas izveidē ir līderis, nav lielas nozīmes kādu komunikācijas struktūru līderis izvēlēšies, galvenais ir komandas sekmīga sadarbošanās, saliedēšanās un savu vajadzību apmierināšana. Kā arī komandai ir nepieciešami dalībnieki ar dažādām lomām, lai būtu dažādība, tas veicina komandas dalībnieku interesi atrasties komandā vai nevēlēšanos atrasties, jo nespēj vienoties. Tas ir savā veidā eksperiments komandai, ja spēs noturēties dalībnieki kopā ar dažādām lomām, iespējams, ka kopā noturēsies ilgāk.

Jauniešu vecums

Strādājot trenerim ar komandu, rodas dažādas problēmas tās vadīšanā, jo komandu parasti pārstāv dažādi audzēkņi ar dažāda rakstura īpašībām, piemēram, draudzīgs, kašķīgs, izpalīdzīgs, neuzmanīgs, un vērtībām, piemēram, ģimenē pieņemtās tradīcijas. Tāpēc ir nepieciešams zināt jauniešu psihiskās attīstības īpatnības, jo, kā uzsver Malnesa savā rakstā, šajā periodā nostiprinās personības pamatiezīmes un kvalitātes, kā arī atklājas iepriekš izveidojušās ietekmes emocionālā izziņa. Jauniešiem ir raksturīgs negatīvisms, kādam tas izpaužas vairāk, citam mazāks, nepakļaušanās, opozīcija, tieksme pēc pieaugušās dzīves, bet saglabāt savu privilēģiju – nebūt atbildīgam. Jauniešiem attīstības posmā ir hormonu vētras, proti, pastiprinās dzimumšūnu pieplūdums asinīs, un tas izraisa nemieru, uzbudināmību, trauksmainību, bet kā atzīmē Malnesa, samazinoties pieplūdamam iestājas apātija, jauniešiem rodas nospiepts garastāvoklis – stundām var skatīties vienā punktā. Jauniešiem ir raksturīgs „lomu sajaukums” un tāpēc aktīvi turpina to meklēt būdams pieaudzis. Ja šiem meklējumiem nav panākumu, tad Malnesa atzīmē, ka var rasties neirozes pazīmes, depresija vai agresivitāte, bērnišķīgums (Malnesa 2004: 12).

Malnesa apkopo jauniešu periodu un nosauc septiņas pazīmes:

- noformējas vispārīgās intelektuālās spējas,
- izpaužas tendences eksperimentēt, meklēt savas patiesības un pašam pārbaudīt vecās,
- vēlme apliecināt skaļi savus sasniegumus, uzņemties vairāk nekā spēj, gūt novērtējumu par katru cenu,
- spriest par sarežģītām idejām,

- vēlēšana patstāvīgi meklēt jauno,
- tendence vispārināšanai,
- izteikta abstrakta varonība (Malnesa 2004: 12).

Jauniešu pazīmes parāda un liecina par to, kam vajadzētu vairāk pievērst uzmanību, strādājot, trenējot jauniešus mācību treniņu procesā. Pazīmes var palīdzēt trenerim plānot treniņus, kā arī ko ir jāņem vērā veidojot komandu, jo basketbolā ir nepieciešama draudzīga un saliedēta komanda, labo rezultātu sasniegšanā, kā arī patīkama laika pavadīšana.

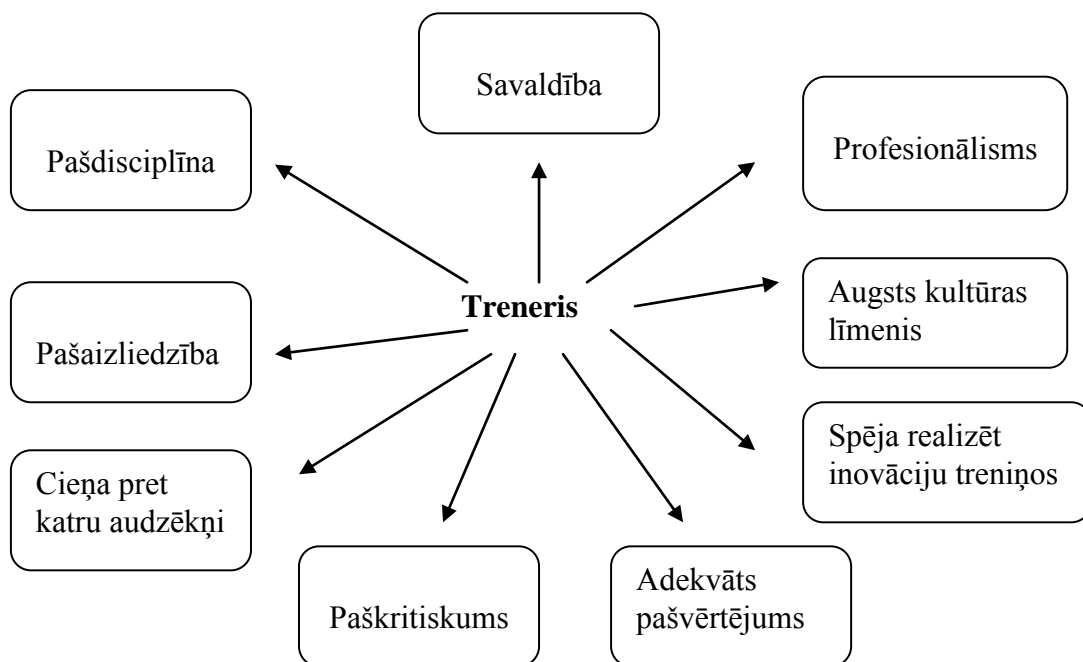
Jaunieši ir kā mazie pieaugušie, vēlas dzīvot pieaugušo dzīvi, pieņemt patstāvīgi lēmumus, izrādīt sevi un būt piederīgam kādai cilvēku grupai. To ir jāļauj jauniešiem darīt, patstāvīgi darboties, būt veseliem un atbalstīt veselīgu dzīvi, jo basketbols ne tikai dot iespēju iepazīties ar jauniem draugiem, bet uzlabot savu fizisko sagatavotību.

Trenera darbības īpatnības

Mūsdienu neatņemama sastāvdaļa ir treneriem, kurš strāda ar audzēkņiem, pūlēdamies sasniegt vēlāmos rezultātus sportā. Bieži uzskata to, ka trenerim ir jāsavāc audzēkņu grupa, interesanti jānovada treniņus, tehniski, taktiski un fiziski jāgatavo, gudri jānovada spēli un kopā ar komandu jāgūst panākumus. Visam tam pārskaitītām trenera pienākumiem ir jānotiek, bet nekad nav jāaizmirst, ka treneris strādā ar jauniem audzēkņiem, kuri nav lieli fani un negrib nodoties tikai basketbolam. Strādājot par treneri ir nepieciešams ievērot noteiktu filozofiju, kuru treneris būtu jāievēro savā darbā, izprast audzēkņu un savas dzīves situācijas. Lai izprastu audzēkņus, trenerim jāizprot, cik lielā mērā viņi grib būt par basketbolistiem, uzzināt viņu cerības un mērķus, audzēkņu fiziskās, tehniskās, taktiskās un mentālās spējas un sociālo izcelsmi. Bet ar to vien nepietiks, trenerim ir jāpazīst audzēkņus kā personību – viņu emocijas, domāšanu, raksturu, ka arī nedrīkst aizmirst par ārpus treniņu faktoriem – ģimeni, draugiem, savstarpējām attiecībām ar komandu (Rudzītis, Grāvītis 2008: 9).

Trenerim ir jābūt līderim, lai audzēkņi varētu no malas skatīties, to novērtēt un arī ņemt par piemēru. Šī trenera filozofija ļaus audzēkņiem tiekties pēc līdera lomas. Trenerim jāveido komandas garu, lai grūtos brīžos komanda spētu uzrādīt savu stingru, stipru, vienotu garu. Pārsvārā ir patīkami skatīties, kad spēlē notiek ātras darbības, jo treneri visbiežāk ir ātras spēles piekritēji, ir noteikta spēles sistēma, lai basketbols būtu dinamisks, jo tas ir interesants ar ātrām, negaidītām kustībām, ar ātro lēmumu pieņemšanu un savstarpējo sadarbību. Tā kā basketbola spēli nevar uzreiz paredzēt un tā ir pilna ar pārsteigumiem, tad ir iespējami momenti, kuros ir jāriskē un galvenais ir trenera ticība saviem audzēkņiem, kā arī audzēkņu morālais, garīgais un fiziskais stāvoklis, lai viņi būtu gatavi riska momentiem uzrādīt savu stabilitāti.

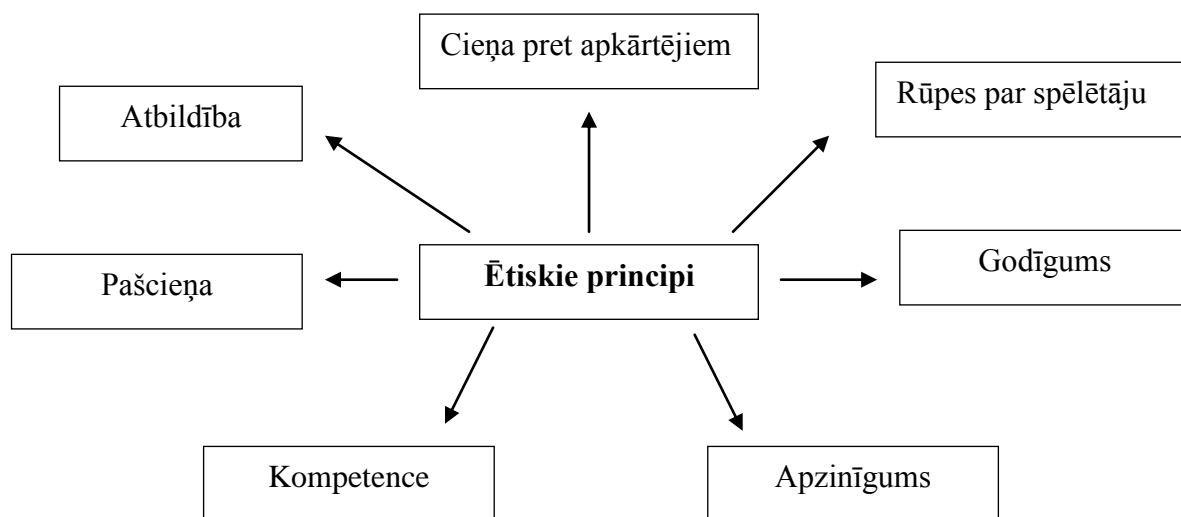
Latvijas sporta pedagogijas akadēmijas lektore A.Fernāte (2. zīm.) atzīmē galvenās trenera īpašības, kuras ir nepieciešamas katram trenerim veiksmīgai darbībai un komandas veidošanā (Fernāte 2003: 28).

2.zīm. Trenera galvenās personības īpašības (Fernāte 2003: 28).

Par trenera galvenajiem īpašībām piemin pašdisciplīnu, savaldību, jo audzēkņi ir dažādi, kāds saprot uzreiz kādu vingrinājumu, citam jāvelta ilgāku laiku skaidrojumiem, tāpēc obligāti ir jāciens katru audzēkni, cik dažādi tie arī būtu. Paškritiskums ir nepieciešams trenera darbībā, lai neveiksmes gadījumā spētu aizdomāties pats treneris ko viņš dara ne tā, kā vajag, tas arī paaugstina viņa profesionalitāti, jo neatlaidīgs treneris atradīs problēmai risinājumu un gūs panākumus. Kā arī nedrīkst aizmirst par jaunām idejām, interesantiem vingrinājumiem, spēlēm, kas attīstīs ne tikai basketbola prasmes, bet būs interesanti strādāt treniņos.

Tā kā treneris ne tikai trenē audzēkņus savos mācību treniņu procesos, bet arī audzina, tad tas stingri iespaido audzēkņus, tāpēc labs treneris ievēros ētikas principus, kur visgalvenais ir audzēkņu tiesības un vajadzības. Tāpēc R. Martena atzīmē (3. zīm.) basketbola trenera ētiskus principus.

3.zīm. Basketbola trenera ētiskie principi (Rudzītis, Grāvītis 2008)

Ētiskums ir nepieciešams, lai treneris būtu profesionāls savā jomā, spētu strādāt ar jauniešiem, jo strādājot ar jauniešiem pats galvenais ir audzēkņi ne tikai viņu rezultāti, lai jaunieši justos labi, aizņemti ar iemīļotu viņiem sportu, veidojot jaunu draudzības saites. Galvenais trenera darbībā ir godīgums pret audzēkņiem, atbildības sajūta pret audzēkņu veselību kā arī cieņā pret apkārtējo vidi.

Treneris savā veidā nav tikai skolotājs, bet arī audzinātājs. Trenerim ir jāprot uz klausīt katru audzēkni, palīdzēt atrisināt problēmjautājumus komandā, virzīt komandu uz sekmīgu sadarbošanos un saliedēšanos.

Secinājumi

1. Sportā ir nepieciešams netikai orientācija uz rezultātu, bet arī uz dalībnieku vajadzībām un vēlmēm.
2. Ļaut katram dalībniekam izpausmes iespējas, sava viedokļa izteikšana un uz klausīšana. Komandā būs vairāk apmierinātu dalībnieku, aizraušanos ar sportu un tās nodarbībām, izjust piederību un vajadzību komandā, veidot jaunu draudzības saikni ar citiem komandas dalībniekiem, paralēli tam sasniegt vēlamus un iespējamus rezultātus, jo viss pozitīvais, kas varētu notikt ar komandu veido saliedētu kolektīvu.
3. Treneriem neaizrauties vienīgi ar fizisko un taktisko sagatavotību, ja notiek strīda gadījumi komandā, tad trenerim ir jāņem vērā to un risināt problēmu kopīgi ar komandu.
4. Komanda nebūs saliedēta, ja treneris pēc kāda laika pārtrauc izmantot sadarbības veicinošus uzdevumus. Komandas pozitīvo sadarbību jāveicina bez liela pārtraukuma.

Bibliogrāfija

1. Dubkēvičs L. (2006) *Saskarsme audzēkņiem*. Rīga : Jumava.
2. Dzenis A, Grāvītis U, Kaspars D. (2006) *Trenera rokasgrāmata - 2 Rīga, LTTC.*
3. Fernāte A.(2003) “Treneru profesionālās meistarības pilnveide” : *Skolotājs*, Nr.3 (39) 28 – 30.
4. Malnesa L.(2004) “Pusaudžu un jauniešu vecumposma psihiskās attīstības īpatnības” : *Psiholoģija mums*, Nr.1 (3), 12 – 13 lpp.
5. Omārova S. (1996) *Cilvēks dzīvo grupā* : Rīga, LR Iem.
6. Reņģe V. (2007) *Mūsdienu organizāciju psiholoģija*.Rīga : Zvaigzne ABC.
7. Upeniece L, Zālīte R. (2005)”Komandas veidošana – efektīvam kopdarbam” : *Psiholoģijas pasaule*, Nr.04, 16 – 22 lpp.
8. Vazne Ž.(2009) “Spēlētāju psihiskā noturība un komandas saliedētība 16 – 20 gadu veciem basketbolistiem” : Rīga, promocijas darbs.
9. Vazne Ž., Rudzītis A. (2006) “ Basketbolistu komandas saliedētības un sacensību rezultātu sakarības” Rīgas pedagoģijas un izglītības vadības augstskola III starptautiskā zinātniskā conference, 486 – 491 lpp.
10. Weinberg R. S. (2007). *Foundations of sport and exercise psychology - 4th ed.* - Champaign, IL : Human Kinetics.
11. Сидоренков А.В. (2006)” *Психологический журнал*” том 27 Nr.1, 44 – 53 с.

PRIEKŠMETISKAS DARBĪBAS MATEMĀTISKO PRASMJU APGUVEI SĀKUMSKOLĀ

Abstract

The article describes and analyzes theoretical materials about the concrete action with the objects as a condition of primary school pupil mathematical skills' acquisition.

The mathematical skill - purposeful and successful solving of mathematical expressions by rational means. Successful solving of the mathematical problems and exercises fosters and maintains the possibility to implement the mathematical skills into the miscellaneous innovative real life activity situations. Therefore, in acquisition of mathematics is necessary to find and include those conditions, which incentive mathematical skills acquisition in primary school. The aim of research is to find the pedagogical psychological conditions and peculiarities of concrete activity with the objects in the process of mathematical skills acquisition. The primary school pupils mathematical skills acquisition in mathematics teaching/learning promote condition is concrete action with objects- the process by which a pupil in the practical use of miscellaneous of visual aids, get to know and learn mathematical skills, the mathematical operations and main regularities. The concrete action with objects is based: the use of a miscellaneous of visual aids, practical independent activity with natural visual aids. The pupils of primary age thinks and perceives the world in particular, as well as easier to understand and remember the reality, so that the concrete action with objects provides pupils the opportunity to use easier and better to get first insights to carry out the mathematical operation, that operation included regularities.

Atslēgas vārdi: Matemātiska prasme, priekšmetiska darbība, daudzveidīga uzskate, praktiski patstāvīga darbība, matemātika sākumskolā.

Ievads

Mūsdienās Valsts Pamatizglītības standartā noteiktas sākumskolā apgūstamās matemātiskās prasmes. Tās definējamas kā matemātisko darbību mērķtiecīga un veiksmīga risināšana ar racionāliem paņēmieniem. Veiksmīga matemātikas uzdevumu un vingrinājumu risināšana sekmē un nodrošina iespēju matemātiskās prasmes lietot reālās dzīves dažādās, jaunās darbības situācijās. Līdz ar to nepieciešams noteikt tādus nosacījumus, kuri sekmēs veiksmīgu matemātisko prasmju apguvi. Viena no šādām iespējām ir nodrošināt skolēniem iespēju matemātiskās prasmes iepazīt un apgūt ar priekšmetiskās darbības palīdzību.

Raksta mērķis

Zinātniskās analīzes rezultātā definēt priekšmetisko darbību un noteikt tās pedagogiski psiholoģiskos nosacījumus un īpatnības matemātisko prasmju apgūvē sākumskolā.

Priekšmetiska darbība, tās būtības skaidrojums

Priekšmetiska darbība- process, kurā skolēns, praktiski lietojot daudzveidīgu uzskati, iepazīst un apgūst matemātisko prasmi, tajā ietvertās matemātiskās darbības un pamatsakarības.

Priekšmetiskas darbības pamatā ir:

- **daudzveidīgas uzskates izmantošana** - mācību palīglīdzekļi, ko demonstrē un rāda, lai padarītu saprotamāku, uztveramāku sākumskolā apgūstamo matemātikas mācību saturu,

- **praktiski patstāvīga darbība** ar dažādiem uzskates veidiem - skolēnu praktiska darbošanās ar priekšmetisku uzskati matemātiskās prasmes uztveršanas, iepazīšanas un apgūšanas procesā.

Lietojot priekšmetisku darbību tiek iegūta lieliska iespēja skolēniem vizualizēt matemātiskās idejas. Uzskate sniedz iespēju skolēniem konkrēti izskaidrot un ieviest matemātiskās sakarības, kuras vēlāk tiks izteiktas simbolu veidā (Cole 1995: 126). Izmantotās priekšmetiskās darbības viena no labākajām īpašībām ir tā, ka matemātiskā darbība ir pārskatāma, to var kontrolēt (Салмина 1981: 52). Aktīvas un praktiski patstāvīgas darbības rezultātā apgūtās prasmes un zināšanas ir lielākā mērā noturīgas, stabilas, kā arī tās vieglāk atsaukt atmiņā (Столяр 1966: 154). Matemātisko prasmju apguve pamatojas uz skolēnu patstāvīgo praktisko darbību ar dažādiem didaktiskajiem materiāliem (Moro 1967: 3). Jaunas prasmes un zināšanas skolēni vispirms apgūst praktiskā darbībā un tad pakāpeniski tās tiek pārveidotas verbālās un mentālās formās (Engestrom 2003: 271). Tādējādi gūstam apstiprinājumu tam, ka matemātiskās prasmes apgūstamas ar priekšmetiskās darbības palīdzību.

Skolēnu darbības aktivitātei ir sevišķi liela nozīme matemātisko prasmju apgūvē. Viss, kas ir aktīvas darbības objekts, tiek iegaumēts ievērojami labāk nekā tas, ko skolēni uztver pasīvi, neizpildot aktīvu darbību. Iegaumējot, piemēram, kāda uzdevuma atrisinājuma gaitu, skolēni gūst ievērojami labākus rezultātus, ja uzdevumu atrisina patstāvīgi nevis aprobežosies ar gatava uzdevuma atrisinājuma lasīšanu. Visu, ko skolēni sasniedz patstāvīgi, viņi iegaumē labāk nekā to, ko skolēniem sniedz gatavā veidā (Smirnovs 1950: 11). Pārskaitot atsevišķus kociņus, praktiski pieliekot vai noņemot uzdoto kociņu skaitu, pirmās klases skolēns iepazīst sakarības, kādas pastāv starp skaitļiem, aritmētisko darbību locekļiem (Љубљинска 1973: 242). Aritmētisko darbību skaidrošanu nepieciešams sākt ar uzskates līdzekļiem, jo vislabāk saskaitīšanas un atņemšanas darbības skolēni spēj apgūt reālu priekšmetu darbības procesā (Кюрзене 1903: 31; Крайг 2003: 471). Tātad skolēni mācās vieglāk, ja skolotājs nosauc skaitli un vienlaicīgi to demonstrē ar uzskates līdzekļu palīdzību. Skolēnu matemātiskās prasmes apguve ir ļoti grūta, ja skolotājs sniedz mutisku skaitļa skaidrojumu, pēc tam demonstrējot to ar uzskates palīdzību. Taču sarežģīta matemātiskās prasmes mācīšanās situācija ir tad, ja skolotājs vienkārši nosauc apgūstamo prasmi skaitliski, neizmantojot tā demonstrēšanu ar uzskates līdzekļiem (Cratti 1971: 129).

Apstiprinājums un atbalsts matemātikas mācībā lietot daudzveidīgu uzskati un skolēnu apzinātu darbošanos ar uzskati prasmju apgūvē- priekšmetisko darbību, rodams jau 20.gs.sākumā Latvijas pedagogu atziņās:

- Pirmajos skolas gados nevajadzētu teoretizēt, bet nodrošināt skolēniem iespēju rīkoties un darboties ar konkrētiem priekšmetiem (Otto 1909: 22). Mācīties tieši caur pieredzi, caur atdarināšanu, caur rīkošanos, tātad caur darbību: pieredzēt, novērot, darīt pašam (Otto 1909: 21).
- Prasmju apguves gaitā skolēns ir aktīvs domātājs, kas saturu tiešām iegaumē, t.i., sevī pārkausē, padara par savu, aktīvi pārstrādā, nevis ir pasīvs zināšanu uzņēmējs-mehānisms, kas darbina tikai atmiņu (Birkerts 1923: 164). Kas labi redzēts, dzirdēts, taustīts, tas tiek labi saprasts, uztverts, kā arī labāk tiek iegaumēts un ilgāk atmiņā saglabāts (Birkerts 1923: 104).

Nepieciešamību matemātisko prasmju apgūvē lietot priekšmetisko darbību nosaka sākumskolas vecuma skolēnu attīstības tendences. Raksturīgi, ka sākumskolas vecumā skolēns spēj apgūt prasmes darbā tikai ar konkrētu materiālu. Iegūto prasmju pamatā ir bērnu jutekliskie priekšstati (Sīpols 1976: 17). Skolēns šajā vecumā spējīgs domāt tikai konkrēti, atsevišķās lietās un izpaust savas domas darbos. Viņam nepietiek ar vārdu kā ar domu simbolu: skolēns ķeras pie kociņiem, akmentiņiem un, ar tiem darbodamies, izdomā savu domu. Vēl 12-14 gadu vecumā skolēni un raksturīga darbīgā domāšana (Dēķens 1919: 124). Bērns visvieglāk iegaumē konkrēto īstenību: reāli redzēto un dzirdēto, vēršot skolēna uzmanību uz kādu vērojamā objekta īpašību (Birkerts 1923: 104). Praktiska darbība ar priekšmetiem jaunākajā skolas vecumā paliek kā efektīvs līdzeklis to parādību un uzdevumu izziņai, kurus bērns vēl nespēj aptvert abstrakti (Līvmane 1975: 13). Tikai pēc tam, kad bērni jau ievingrinājušies apgūstāmās prasmes saistīt ar redzamām lietām, pamazām veicināma pakāpeniska pāreja uz abstrakto domāšanu (Pētersons 1931: 64). Uzskatāmā materiāla iegaumēšanas pārsvars saglabājas visā sākumskolas mācību periodā. Tikai vidējās pamatskolas klasēs manāmi palielinās abstraktas nozīmes vārdu iegaumēšanas produktivitāte (Lūbliņska 1973: 206). Sākumskolas vecumā skolēni var iemācīties un mehāniski reproducēt abstraktas lietas un jēdzienus "kā sauķļus", bet tikai daži no viņiem saprot to būtību (Wragg 1993: 16). Konkrēto un uzskatāmo skolēnu darbību ar priekšmetiem nedrīkst aizstāt tikai ar ilustrāciju aplūkošanu un skolotāja skaidrojumu. Tā strādājot reizēm veidojas formālas skolēnu prasmes un zināšanas, jo bērns nav izjutis procesu, kura rezultātā ir iegūtas jaunās prasmes un zināšanas, nav izpratis, kamdēļ nepieciešams rīkoties tā un ne citādi (Grinfelds 1985: 14).

Daudzveidīga uzskate kā priekšmetiskās darbības komponente

Priekšmetiskas darbības realizēšanā matemātisko prasmju apgūvē nepieciešams izvēlēties piemērotu uzskati, kuras lietošana veicina skolēnu praktiski patstāvīgu darbību, kā arī nodrošina kvalitatīvu matemātisko prasmju apguvi, tajā ietverto pamatsakarību, likumību

izpratni. Līdz ar to priekšmetiskā darbībā matemātisko prasmju apguvē lietojama šāda uzskate:

- **Monētu un banknošu modeļi** ir matemātisko prasmju apguvē dominējošs un ekonomisko aspektu iekļaujošs priekšmetiskās uzskates veids.

Monētu un banknošu modeļu lietošana matemātisko prasmju apguvē palīdz skolēniem saprast matemātikas mācību saturu, piem., skaitļu decimālo sistēmu (Papalia 1996: 463), kā arī nodrošina skolēniem iespēju saskatīt matemātiskās prasmes praktisko nozīmi daudzveidīgās dzīves darbībās, tādējādi veicinot arī skolēnu socializēšanās procesus, kuru gaitā viņi apgūst sabiedrībā pieņemtos apzīmējumus un simbolus, gūst gatavību nozīmīgām dzīves darbībām.

- **Roku pirksti** - dabīgā priekšmetiskā uzskate, kura katram skolēnam vienmēr ir līdzās, kā arī jebkurā matemātiskās prasmes veikšanas brīdī ir izmantošanas gatavībā, kļūstot par uzskates un aritmētisko darbību objektu (Erns 1915: 141).

Roku pirksti ir ļoti svarīgs uzskates līdzeklis rēķināšanas sākumos. Tas ir bērna rēķināšanas aparāts, kas vienmēr gatavs rīcībai. Tik ilgi, kamēr skolēns nav drošs skaitļu rindā no 1-10, viņš patstāvīgi ķeras pie pirkstiem, un apzināta rēķināšana ar pirkstiem ir labāka nekā neapzināta rēķināšana bez priekšstatiem. Tiklīdz skolēns sāk justies droši un pārliecināti darbībās ar skaitļiem pirmā desmita apjomā, rēķināšanu ar pirkstiem viņš izjūt kā slogu un pakāpeniski no tā atsvabinās (Ausējs 1935: 100).

- **Nosacītie apzīmējumi** - simbolisks uzskates veids, kurā vieni tiek apzīmēti kā punkti, desmits tiek apzīmēts kā līnija, simts- kā kvadrāts.

Tā kā katras matemātiskās prasmes apguvē ne vienmēr iespējams skolēniem patstāvīgi lietot tādu uzskates veidu kā simta kvadrāts, tūkstoša kubs, vēlams ieviest nosacītos apzīmējumus. Aizstājot šos uzskates veidus ar nosacītiem apzīmējumiem, skolēniem tiek nodrošināta iespēja jebkurā matemātiskās darbības veikšanas brīdī nosacītos apzīmējumus izmantot kā palīg līdzekli darbības izpildei, kā arī līdzekli, kurš palīdz novērtēt veiktās darbības precizitāti.

- **Sīkais skaitāmais materiāls:** zīles, kastaņi, oļi, pogas, pērlītes, pupas u.c..
- **Skaitļa decimālā sastāva tabula-** tabula, kurā tās aiļu skaits atbilst šķiras vienību skaitam aplūkojamajā skaitlī.

Šajā tabulā skolēni attēlo skaitļa decimālo sastāvu, lietojot daudzveidīgu sīko skaitāmo materiālu. Turpmākā prasmju apguves gaitā tabula lietojama kā pamats darbību rakstos algoritma apgūšanā. Šāda veida tabula lietojama vertikālo skaitīkļu vietā, kuri uzskatāmi kā aktualitāti zaudējuši uzskate, jo tikai daļēji izmantojami, lai izprastu apgūstamo matemātisko prasmju pamatsakarības.

Priekšmetiskā darbības īpatnības, izmantošanas pēctecība

Veiksmīgai priekšmetiskās darbības realizēšanai matemātikas mācībā sākumskolā nepieciešams ievērot tādas priekšmetiskās uzskates izvēles un lietošanas nosacījumus, kuri veicinās daudzveidīgas uzskates lietošanu un skolēnu praktiski patstāvīgo darbību matemātisko prasmju apgūvē:

- **Pēctecīga un sistemātiska uzskates lietošana**, piem., no sākuma- krāsainie skaitļi, tad iegūst un lieto simta kvadrātu, pēc tam tūkstoša kubu.

Pēctecīgas un sistemātiskas uzskates lietošanas rezultātā skolēni redz, kā tiek iegūts katrs nākošais uzskates veids un kā tas lietojams. Piemēram, pirmā desmita skaitļu koncentrā veicamajām matemātiskajām prasmēm kā priekšmetiskās uzskates veids tiek lietoti krāsainie skaitļi, vēlāk pirmā simta skaitļu koncentrā matemātiskās prasmes tiek demonstrētas ar simta kvadrāta palīdzību, kuru iegūst, savienojot vairākus krāsaino skaitļu desmitus, bet pirmā tūkstoša koncentrā- tūkstoša kubu, kuru iegūst savienojot desmit simta kvadrātus. Tādējādi skolēni pakāpeniski iepazīst nosauktos uzskates veidus, kā arī labāk izprot piedāvāto uzskates veidu un tajā ietvertās matemātiskās pamatsakarības. Nebūtu pieļaujama situācija, kad, apgūstot matemātiskās prasmes, skolēni spiesti lietot agrāk neiepazītu un neizprastu uzskati, piem., simta kvadrātu, iepriekš nelietojot to veidojošos elementus.

- **Daudzveidīgas uzskates lietošana**, piem., mezgliņi, krāsainie skaitļi un monētu, banknošu modeļi, nosacītie apzīmējumi.

Matemātisko prasmju apguves gaitā skolotājam vēlams nodrošināt skolēniem iespēju matemātisko prasmju apgūvē iepazīt daudzveidīgus uzskates līdzekļus, kā arī izvēlēties piemērotāko uzskates līdzekli matemātiskās prasmes iepazīšanai un veikšanai, jo ne vienmēr pilnīgi visi uzskates veidi pēc iespējas precīzāk spēj atklāt apgūstamajā matemātiskajā prasmē pastāvošās pamatsakarības. Piemēram, prasmes viencipara skaitļu pieskaitīšana ar pāreju citā desmitā attēlošanai vēlams izmantot krāsainos skaitļus, vienu un desmitu nosacītos apzīmējumus, kur šādas uzskates izmantošanas rezultātā skolēni izprot otrā darbības locekļa sadalīšanu divos saskaitāmajos un tā pieskaitīšanu līdz pilnam desmitam, tad pie pilna desmita.

- **Dažādas maņas aptveroša uzskate**, piem., redzi, dzirdi, tausti.

Lietojot matemātisko prasmju apgūvē daudzveidīgus priekšmetiskās uzskates veidus iespējams nodrošināt jaunākā skolas vecuma bērnu īpatnību- iepazīt pasauli, līdz ar to arī matemātisko prasmju pamatsakarības, caur maņām. Maņu nozīme bērnu attīstībā vēl joprojām saglabājusi savu aktualitāti, kura rodama J.A.Studenta izteiktajā vēlmē- pedagogiem nevajadzētu aizmirst arī to, ka izpratne par skaitļiem radusies un izveidojusies no reālu priekšmetu uztveres, bet ikkatrs reāls priekšmets ir vērojams, skatāms, jutekliski uztverams (Students 1935: 306). Protams, attēla izmantošana ir labāka nekā vārdiskais skaidrojums.

Taču attēls būtu lietojams tikai tad, ja reālais priekšmets ir nepieejams vai nepraktisks. Abstrakciju (vārdu vai skaitļu) lietošana ir vairāk piemērota tad, ja skolēniem ir jau kaut kādas priekšzināšanas. Tomēr tās nespēj dot skolēnam to izpratni, ko dod īsti, reāli priekšmeti vai lietas (Digiulio 2000: 55).

- **Reģionālām īpatnībām** atbilstoša uzskate, piem., oļi vai zīles, vai zirņi u.c..
- **Sākumskolas vecuma skolēnu attīstības tendencēm** piemērota priekšmetiskā uzskate, piem., sīkais skaitāmais materiāls.

Savukārt tādas ierastas uzskates kā skaitļu stars un lineāls lietošana aritmētisko prasmju apgūvē tikai daļēji atbilst skolēnu attīstības tendencēm sākumskola vecumā, jo skolēni sākumskolas vecumā domā, pasauli uztver konkrēti, kā arī visvieglāk izprot un iegaumē konkrēto īstenību.

Izmantojot matemātisko prasmju apgūvē priekšmetisko darbību kā daudzveidīgas uzskates un skolēnu patstāvīgi praktiskas darbības ierosinātāju, V.R.Kols (*W.R.Cole*) piedāvā efektīvas uzskates izmantošanas trīs pakāpienus:

- lietot uzskati vienu pašu,
- lietot uzskati kopā ar simbolu, "papīra un pildspalvas attēlojumu",
- lietot simbolisku attēlojumu vienu pašu (Cole 1995:126)

Taču autora piedāvātos pakāpienus uzskates veiksmīgai izmantošanai nepieciešams precizēt, īpašu vērību veltot pirmajam pakāpienam- uzskates lietošanai. Tajā nepieciešams ievērot šādus posmus: attiecīgās matemātiskās prasmes demonstrēšana ar priekšmetisku uzskati un matemātiskās prasmes konkrēta priekšmetiskā darbība. Turpmākā priekšmetiskā darbībā matemātisko prasmju apgūvē aplūko atsevišķus skaitliskus piemērus, pieraksta tos ar skaitļiem, pēc tam veic vispārināšanu, formulēšanu vārdos, un izpilda pierakstu ar simboliem. Matemātisko prasmju priekšmetiskā demonstrēšanā vēlams ievērot uzskates līdzekļu daudzveidību, izvēloties piemērotāko, kā arī izmantot sākumā reālus priekšmetus pakāpeniski pārejot uz attēliem, apzīmējumiem matemātisko prasmju apgūvē. Veicot praktiskas darbības ar priekšmetiem, uzskates līdzekļiem, skolēni iepazīst matemātisko prasmi, attiecības starp dotajiem lielumiem, kā arī šādas praktiskās darbības rezultātā pārliecinās, kā veidojas matemātiskās prasmes skaitliskais pieraksts. Iegūto matemātiskās prasmes skaitlisko pierakstu skolēni izmanto, risinot prasmei līdzīgus skaitliskos piemērus. Šīs darbības rezultātā skolēni pakāpeniski iegūst un formulē matemātiskās prasmes būtību, kuru pieraksta vispārinājuma formā.

Secinājumi

- Matemātikas mācībā sākumskolā skolēnu matemātisko prasmju apguvi veicinošs nosacījums ir priekšmetiska darbība- process, kurā skolēns, praktiski lietojot daudzveidīgu uzskati, iepazīst un apgūst matemātisko prasmi, tajā ietvertās matemātiskās darbības un pamatsakarības.
- Priekšmetiskas darbības pamatā ir: daudzveidīgas uzskates izmantošana - mācību palīglīdzekļi, ko demonstrē un rāda, lai padarītu saprotamāku, uztveramāku sākumskolā apgūstamo matemātikas mācību saturu, un praktiski patstāvīga darbība ar dažādiem uzskates veidiem - skolēnu praktiska darbošanās ar priekšmetisku uzskati matemātiskās prasmes uztveršanas, iepazīšanas un apgūšanas procesā.
- Skolēni sākumskolas vecumā domā un uztver pasauli konkrēti, kā arī vieglāk izprot un iegūst konkrēto īstenību, līdz ar to priekšmetiskās darbības izmantošana nodrošina skolēniem iespēju vieglāk un veiksmīgāk gūt pirmos priekšstatus par veicamo matemātisko darbību, šajā darbībā ietvertajām pamatsakarībām.
- Priekšmetiskā darbībā matemātisko prasmju apgūvē izmantojama šāda uzskate: monētu un banknošu modeļi, roku pirkņi, nosacītie apzīmējumi, sīkais skaitāmais materiāls, skaitļa decimālā sastāva tabula.
- Matemātisko prasmju apgūvē nepieciešams vērot šādus priekšmetiskās uzskates izvēles un izmantošanas nosacījumus: pēctecīgums un sistemātiskums, daudzveidība, atbilstība vecumposma attīstības tendencēm, atbilstība reģionālajām īpatnībām, maņas aptveroša uzskate.

Bibliogrāfija

1. Ausējs, L. (1935) *Aritmētikas metodika*. Rīga: Rīgas skolotāju institūta bijušo audzēkņu biedrība.
2. Birkerts, P. (1923) *Pedagoģiskā psiholoģija*. Jelgava: Neimanis.
3. Cole, W.R. (1995) *Educating Everybody's Children*. Alexandria: ASCD.
4. Cratty, B.J. (1971) *Active Learning*. New Jersey: Prentice-hall.
5. Dēķens, K. (1919) *Rokas grāmata pedagoģijā*. Rīga: Kultūras Balss.
6. Digiulio, R. (2000) *Positive Classroom Management*. USA: Corwin Press.
7. Engestrom, Y., Meittinen, R., Punamaki, R.L. (2003) *Perspectives on Activity Theory*. Cambridge: University Press.
8. Erns, T., Priedīts, O. (1927) *Aritmētikas metodika. Teorētiskā daļa*. Rīga: Valters un Rapa.
9. Grinfelds, U (1985) *Skolēnu izziņas darbības aktivizēšana matemātikas stundās*. Rīga: Zvaigzne.
10. Līvmane, A. (1975) *Skolas vecuma bērnu psiholoģiskās īpatnības*. Rīga: LPSR IZM.
11. Ļubļinska, A. (1973) *Bērnu psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne.
12. Moro, M., Bantova, M. (1967) *Matemātikas mācīšana 1.klasē*. Rīga: LPSR IZM.
13. Otto, E. (1909) *Skolnieka brīvība un prieks*. Cēsis: Jēpe.

14. Papalia, D.E., Olds, S.V. (1996) *Child's world. Infancy through Adolescence*. USA: McGraw- Hill.
15. Pētersons, Ed. (1931) *Vispārīgā didaktika*. Rīga: A. Gulbis.
16. Sīpols, V. (1976) *Matemātikas mācīšanas metodika. 1.daļa*. Daugavpils: DPI.
17. Smirnovs, A.A. (1950) *Atmiņa un tās audzināšana*. Rīga: LVI.
18. Students, J.A. (1935) *Bērns, pusaudzņa un jaunieša psiholoģija*. Rīga: Autora izdevumā.
19. Wragg, E.C., Brown, G. (1993) *Explaining*. London: Routledge.
20. Кюрзенс, М.Б. (1903) *Методика начальной арифметики*. Рига: Зихмана.
21. Крайг, Г. (2003) *Психология развития*. Санктпетербург: Питер.
22. Салмина, Н.Г. (1981) *Виды и функции материализации в обучение*. Москва: Московский университет.
23. Столяр, А.А. (1966) *Методы обучения математике*. Минск: Высшая школа.
24. Тализина, Н.Ф. (1984) *Управление процессом усвоения знаний*. Москва: Московский университет.

DIDAKTISKIE PRINCIPI APKALPOŠANAS KULTŪRAS STUDIJU PROCESĀ

Abstract

Service culture education of the prospective hospitality sector managers is interpreted as a process and result of acquisition of such human knowledge, skills and attitudes, which are necessary for living within a multicultural society. A human of a particular culture represents not only a set of specific knowledge and skills, but also a certain perception of the world, principles of living and values, professional behaviour, etc.

The didactic principles ensure that lecturers and students observe the sequence of the process stages, interact and cooperate. The author perceives the principles as the control or justification of activity. Didactic principles imply a control which motivates students to acquire knowledge on the basis of the essence of the study process.

Studies within the process of development of the prospective hospitality sector managers are based on the following didactic principles: the principle of education, development and unity of upbringing, systemic and scientific principle, the principle of unity of theory and practice, the principle of visibility, the principle of students creative activity, the principle of harmonization of different forms of studies depending of the study aims, content and methods, the principle of study result stability, the principle of dialogue. The author underlines the principle of dialogue as the leading one in service culture studies.

Atslēgas vārdi: studiju process, apkalpošanas kultūra, didaktiskie principi, viesmīlības nozares vadītājs.

Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2007.-2013.gadam viens no galvenajiem mērķiem ir zinošs un radošs cilvēks. Taču mūsdienās nepietiek tikai ar radošu garu un zināšanām. Izglītībai jābūt caurvītai ar vispārējām cilvēciskām vērtībām un tendētai uz tās humānās ievirzes saglabāšanu un attīstību, un tā ir spēja cienīt dažādo un savstarpēji saistīto vēsturi, valodas un kultūru, vienlaikus veidojot vienotu izpratni un noteikumus, kas ir nodrošinājuši mieru, stabilitāti, labklājību un solidaritāti, un līdz ar to arī jaunrades spēju un ārkārtīgi bagātu kultūras mantojumu (Paziņojums par Eiropas darba kārtību kultūrai augošas globalizācijas apstākļos, 2007). Tieši šāds personības raksturojums mūsdienās iekļauts nozīmīgāko zemes civilizācijas vērtību skaitā, kas deklarētas ANO dokumentos.

Kultūras un izglītības sistēmu saišu stiprināšana un mijiedarbība ir būtisks nosacījums mazas nācijas pastāvēšanai 21.gadsimtā. „Kultūra un izglītība, viena otru papildinot, rada labvēlīgus apstākļus personības un sabiedrības pilnvērtīgai attīstībai un konkurētspējai visa mūža garumā. Kultūra bagātina izglītības procesu un saturu ar vērtībām un jaunām izglītošanās iespējām, savukārt izglītība ir nozīmīgākais līdzeklis nacionālā kultūras procesa nepārtrauktības un izcilības veicināšanai” (Kultūras un radošās industrijas izglītības attīstības programma 2009.– 2013.gadam, 2008).

Mūsdienu izglītības galvenais mērķis ir tādu augsti profesionālu speciālistu izglītošana, kuri ir spējīgi un gatavi mierīgai līdzāspastāvēšanai kultūras un nacionālā plurālisma sabiedrībā, kas bāzējas uz humānām un demokrātiskām vērtībām, dažādu nacionalitāšu pārstāvju komunikāciju un sadarbību. Tāpēc par svarīgāko topošā viesmīlības

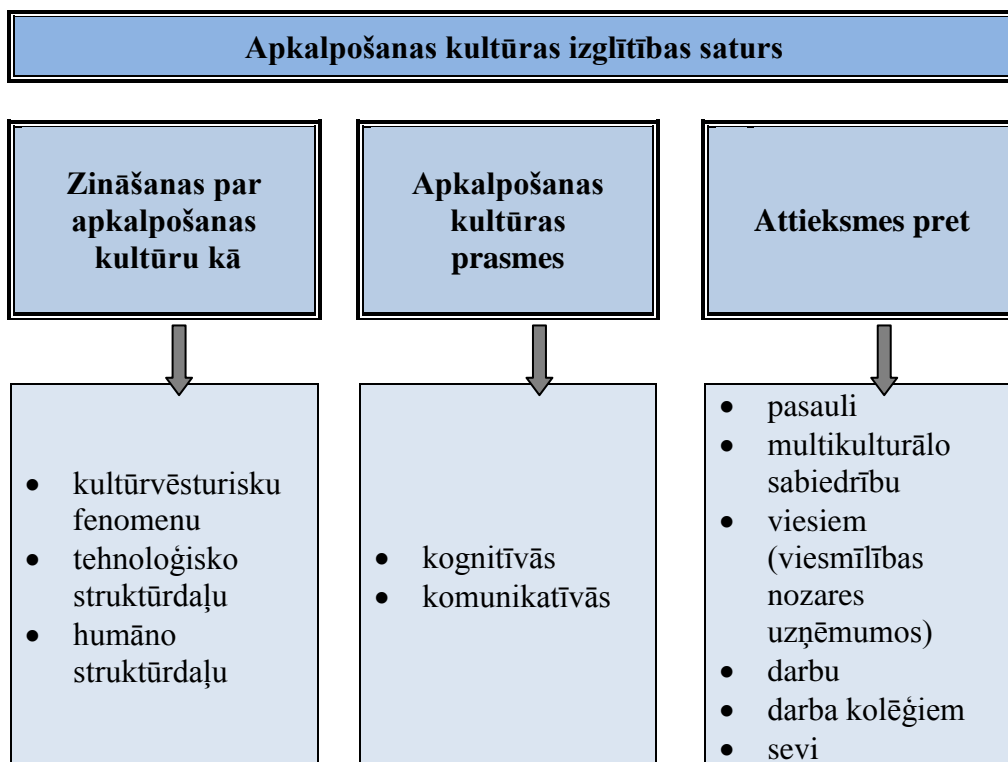
nozares vadītāja (VNV) izglītības nosacījumu jāuzskata kultūras un profesionālās izglītošanās apvienošanu vienotā procesā. Tā kā VNV profesionālā darbība attiecināma uz sistēmu „cilvēks – cilvēks” un paredz pastāvīgus kontaktus ar citiem cilvēkiem (viesiem, kolēģiem, biznesa partneriem), tad šajā procesā izpaužas kultūru mijiedarbība, tāpēc nepārspīlējot var teikt, ka viesmīlības nozares vadītāja **apkalpošanas kultūrai** piemīt īpaša nozīme.

Apkalpošanas kultūra ir VNV piemītošu vērtību, normu, tradīciju, izturēšanās modeļu sistēma. Tas nozīmē, ka, pastāvot augsta līmeņa apkalpošanas kultūrai, VNV jāpiemīt tādai raksturīgai iezīmei kā apkalpošanas kultūra, kas ir viena no personības vispārējās kultūras sastāvdaļām. Tās attīstības process ir viengabalains un nekādā gadījumā nedrīkst būt fragmentārs. Nepieciešams ieaudzināt ne tikai apkalpošanas kultūru, bet arī kulturālu uzvedību, kulturālu domāšanu un kopumā arī kulturālu pasaules uzskatu. Apkalpošanas kultūras attīstība – tā ir pirmā un ļoti būtiska vadītāja personības attīstības pakāpe. Apkalpošanas kultūras apgūšanu noteikti var kvalificēt kā personības vispārējās kultūras komponentu, ar kura palīdzību personība pievienojas pasaules kultūrai.

Apkalpošanas kultūras pārmantojamību sabiedrībā zināmā mērā nodrošina **apkalpošanas kultūras izglītība**, kas sekmē apkalpošanas kultūras kompetences attīstību. Topošo viesmīlības nozares vadītāju apkalpošanas kultūras (VNVAK) izglītība tiek traktēta kā tādu cilvēka zināšanu, prasmju un attieksmju apgūšanas process un rezultāts, kas nepieciešams dzīvošanai multikulturālā sabiedrībā. Viņu kā zināmas kultūras pārstāvi raksturo ne vien specifisks zināšanu un prasmju kopums, bet arī noteikts pasaules uzskats, dzīves nostādnes un vērtības, profesionālas izturēšanās īpatnības u.c.

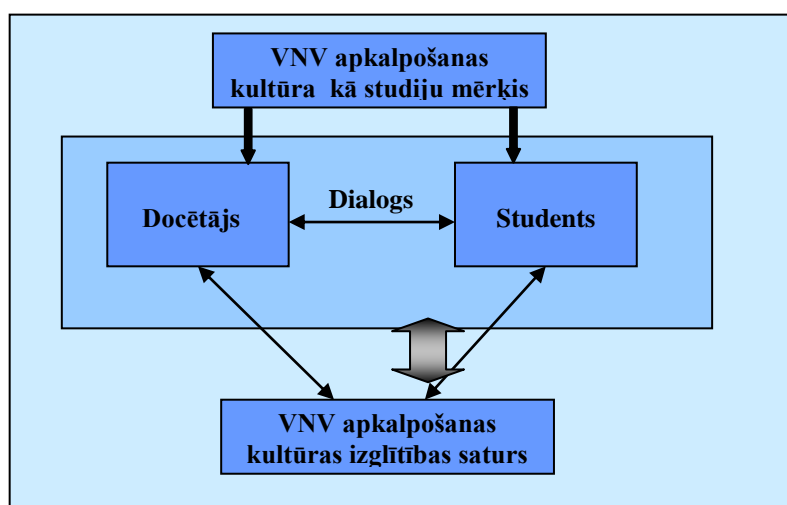
Par apkalpošanas kultūras izglītības mērķi kļūst topošo VNVAK attīstība, apgūstot apkalpošanas kultūras kompetenci. Šī mērķa realizācija paredz nevis vienkāršu cilvēces sociālās un kultūras pieredzes apgūšanu (lai gan arī tas ir svarīgi), bet personības pašattīstības procesu, tās pašrealizēšanos, producējot pieredzi (zināšanas), kam piemīt divējāds raksturs – individuāli personiskā un cilvēces sociālā kultūras pieredze.

Topošajam VNV apkalpošanas kultūras izglītības saturs nozīmē konkrētu zināšanu, apkalpošanas kultūras prasmju un attieksmju apjomu mījsakarībās kā veselumu (skat. 1. attēlu).

1. att. **Apkalpošanas kultūras izglītības saturs** (sastādījusi autore)

Apkalpošanas kultūras izglītība ir aktīvā mācīšanās, kad studenti mijiedarbojas viens ar otru un ar docētāju (skat. 2. attēlu). Tā ir uz pieredzi un aktīvu izpēti balstīta mācīšanās sadarbībā ar docētājiem. **Apkalpošanas kultūras studiju procesā** students ir centrālais komponents. Docētāja un studenta mijiedarbības rezultātā docētājs – dialogs - students, notiek kopēja izziņas darbība, vērsta uz intelektuālo un tikumisko attīstību, tiek iegūtas zināšanas, prasmes un attieksmes. Docētāja pedagoģiskā darbība atbilst dažādām metodēm un ir atkarīga no mācīšanas/mācīšanās procesa organizācijas.

2. att. **Studiju mijiedarbības process apkalpošanas kultūras izglītībā** (sastādījusi autore)

Didaktisko principu ievērošana **apkalpošanas kultūras studiju procesā** ir nozīmīgs studiju didaktiskās efektivitātes priekšnoteikums. „Augstskolu didaktiskie principi - pedagoģiskās darbības stratēģija - izvirza prasības augstskolas mācību procesa organizēšanai un īstenošanai. Jo precīzāk tie formulēti, jo pilnvērtīgāk ir iespējams modelēt studenta un mācībspēka sadarbību labāko rezultātu sasniegšanai (Žogla 2001: 28-33). Ar principiem saprot darbības vadību vai pamatojumu: Dz.Albrehta (2001), V.Djačenko (Дьяченко 2001), J.Komenskis (1992), D.Laiveniece (2000). Didaktiskie principi – tāda vadība, kas rosina studentos zināšanu apgūšanu, pamatojoties uz studiju procesa būtību. Principi izriet no pedagoģiskās un psiholoģiskās iedarbības likumsakarībām un sniedz iespēju organizēt noteikta tipa studiju nodarbības. Principi nodrošina to, ka docētāji un studenti ievēro procesa etapu secīgumu, īsteno savstarpējo mijiedarbību un sadarbību.

1. tabulā atspoguļota studiju procesa galveno komponentu saistība ar didaktiskiem principiem.

1. tabula

Studiju procesa galveno komponentu saistība ar didaktiskiem principiem

(pēc D.Albrehta 2001: 39-40)

Studiju procesa komponente	Didaktiskie principi
Studiju mērķi un uzdevumi	Izglītības, attīstības un audzināšanas vienotības princips
Studiju saturs	Sistēmiskuma un zinātniskuma princips Teorijas un prakses vienotības princips
Studiju metodes un tām atbilstošie līdzekļi	Dialoga princips Uzskatāmības princips Studentu radošās patstāvības princips
Studiju organizācijas formas	Dažādu studiju formu saskaņošanas princips, atkarībā no studiju uzdevumiem, satura un metodēm
Studiju rezultāti	Studiju rezultātu noturīguma princips

Izglītības, attīstības un audzināšanas vienotības principu pamato savstarpēji saistīti studiju uzdevumi, no kuriem svarīgākais uzdevums ir izglītošana (noteikta studiju materiāla apgūšana, zināšanu nodošana, prasmju un attiecību veidošana), attīstošais (domāšanas, atmiņas un radošo spēju attīstība mācību uzdevumu risināšanas procesā) un audzinošais (pasaules zinātniskā uzskata un tikumiski estētiskās kultūras veidošana u.c.). S. Rubinšteins

izdarījis svarīgu metodoloģisku secinājumu par to, ka pusaudža vecumā skaidri izpaužas intelektuālās attīstības saikne ar personības kopējo psihisko attīstību, emocionālo un motivējošo jomu, darbības praktiskajiem faktoriem. S.Rubinšteins (Рубинштейн 1957: 155) rakstīja: „Bērns attīstās audzinoties un apmācoties. Šajā apstākļī slēpjas bērna psiholoģiskās attīstības pamatprincips.” Viņš atzīmējis, ka katra mācību koncepcija, kuru pedagogs nosaka, ietver sevī (vai viņš to apzinās vai nē) konkrētu attīstības koncepciju, kas balstīta uz attiecīgu izglītības koncepciju.

Sistēmiskuma un zinātniskuma princips norāda, ka apkalpošanas kultūras izglītības saturs paredz zinātnisku jēdzienu veidošanu studentos, secīgu zināšanu, prasmju un attieksmju apgūšanu. Zināšanu sistēma zinātnē tiek radīta tādā secībā, kuru nosaka studiju materiāla iekšējā loģika un studentu izziņas spējas. D.Laiveniece (2000) raksturo *sistēmiskumu* kā īpašību, kas raksturo regulāru, loģiski izkārtotu, pēc noteikta plāna, stingrā secībā veidotu elementu kopumu, norišu darbību, procesu vai parādību. Sistēmiskuma un zinātniskuma princips liek projektēt un īstenot tādu izglītību, kuras pamatā ir zinātnes atziņas, zinātnisko metožu izmantošana, patiesības un tās pierādījumu meklējumi, kura pamatā ir laika un prakses atzītas un pārbaudītas atziņas. Veidojot pētnieciski orientētu studiju procesu, kas sekmē studentu kritiskās domāšanas attīstību, tiek veicināta profesionālā kompetence.

Teorijas un prakses vienotības princips saistīts ar klasiskās filozofijas un mūsdienu gnozeoloģijas uzskatiem par to, ka prakse ir īstenības kritērijs, izziņas darbības avots un studiju rezultāta pielietojuma joma. Pareizi organizēta audzināšana izriet no pašas dzīves pamatiem un prakses, ir nesaraujami saistīta ar to un sagatavo jaunus speciālistus aktīvai pārveidojošai darbībai. Teorijas un prakses vienotības princips norāda, ka izglītībā bez teorijas nav zinātniskuma, bez prakses nav jaunu izziņas avotu un apliecinājumu zinātnē. Apkalpošanas kultūras studiju teorija ir cieši saistīta ar praksi. Tikai strādājot praktiski, teorētiskās zināšanas gūst savu jēgu (Līce 2007: 269).

Uzskatāmības princips ļauj realizēt „didaktikas zelta likumu” (Komenskis 1992), t.i. audzēkņa juteklisko maņu daudzveidība sekmē noturīgu studiju materiāla apgūšanu. “Uzskatāmība ir visas mācības pamatā, no tās izriet un ar to saistās visa cita mācība” (Dēķens 1922: 8). Uzskatāmības nozīmi studijās pierāda sensoru fizioloģiskais kopums cilvēka studiju apgūšanas psiholoģija, kā arī mūsdienu pedagoģijas zinātne un prakse. Apkalpošanas kultūras studijās uzskatei ir ļoti svarīga loma un uzskates līdzekļus izmanto visos studiju procesa posmos.

Studentu radošās darbības princips atklājas pašorganizācijā un interešu attīstībā, dažāda veida studiju darba apgūšanā, kā arī paredz iegūto zināšanu, prasmju un attieksmju realizēšanu daudzpusīgā darbībā. „Tieši realizējusies radošā patība nosaka daudzveidīgas

cilvēka izvēlēs iespējas atbilstoši savām iekšējām prioritātēm un nosliecēm. Bet šī radošā patībā neeksistē „pati no sevis”, to iedzīvina reālie dzīves notikumi” (Alijevs 2005: 175). A. Krafta un līdzautori (Craft, Jeffrey, Leibling 2001) uzskata, ka attiecībā uz izglītību būtisks ir atzinums, ka katrs students var būt radošs arī savās ikdienas mācībās un norāda, ka jaunākajās diskusijās par radošuma veicināšanu pētnieki akcentē labvēlīgās vides gaisotnes radīšanas svarīgumu. Jo tā rosina radošumu, stimulē pievērsties radošai darbībai (Bebre 2007). Var secināt, ka būtiski ikdienā veicināt studentiem pozitīvu attieksmi pret radošumu.

Dažādu studiju formu saskaņošanas princips, atkarībā no studiju uzdevumiem, satura un metodēm. Studiju efektivitāti nosaka atbilstošu studiju formu izvēle, ievērojot studiju uzdevumus, saturu un metodes. Izvēloties studiju formas, nozīmīgākie principi ir daudzveidība, varietāte atbilstoši struktūrai, mērķiem un apkalpošanas kultūras attīstības uzdevumiem.

Labākos saskarsmes apstākļus rada kolektīvs kā specifiska sociālās organizācijas forma, kas pamatojas uz interešu kopību, uzticamības attiecībām, sadarbību, savstarpējo palīdzību. Liela uzmanība jāpievērš tādām studiju darba organizatoriskām formām kā semināri, praktiskās nodarbības, patstāvīgs ārpus auditorijas darbs. „Mērķtiecīgi apvienojot stundā dažādus studentu darba organizācijas veidus, iespējams panākt, ka programmas vielas pamatus apgūst visi studenti atbilstoši savām attīstības potencēm” (Albrehta 2001: 93).

Studiju rezultātu noturīguma princips slēpjas dziļā un apzinātā zināšanu, stabilā nepieciešamo prasmju apgūvē. Apguves stabilitāti var nodrošināt ar *galvenā izdalīšanu studiju materiālā*, ar *pārdomātu zināšanu atkārtošanos un pielietošanas sistēmu*, ar *diferencētu pieeju* studiju materiāla sarežģītāko momentu izskaidrošanu.

Zināšanu stabilitāti var panākt tad, ja studijas bāzējas uz atmiņas attīstības un darbības psihiskām likumsakarībām. Pielietojot šo principu, nepieciešams, lai studijās harmoniski tiktu saskaņota reflektoriskā un nereflektoriskā atmiņa. Nereflektoriskā veidā atmiņā iespiežas tas, kas cilvēkam šķiet interesants, svarīgs, iespējams saistīts ar pozitīvām emocijām. Pie kam, atkārtošana nav jāaplūko tikai, kopējot apgūto. Tādēļ „organizēts mācību process aptver atkārtošanos ar jaunās pieredzes veidošanos, radot pamatu studenta patstāvībai un stabilitātes izjūtai, pamatotai izvēlei un atbildībai” (Līce 2007: 270).

Dialoga princips (sadarbība, docētāja un studenta kopīga radošā darbība) paredz, ka cilvēkam būtībā piemīt dialoga raksturs. Cilvēks var sevi izpaust un tikt izprasts tikai dialogā. Dialogs šodien, pēc R. Alijeva (2005: 72) domām, ir attīstības nosacījums un prasība. Tikai kopīgā dažādu partneru radošā darbībā, kad viņi ieklausās viens otrā, ir iespējams savstarpējas bagātināšanās ietekmes process, tā nodrošinot sekmīgu audzināšanu. ”Dialogs nav vienkārši sarunāšanās, bet aktivitāte, virzīta uz atklājumu, jaunu izpratni, kas veicina zināšanu apguvi,

kā arī attīsta iecietību pret citu viedokli” (Rubana 2004: 124). Izglītības procesā svarīgs ir ne tikai studiju metožu dialoga raksturs, bet arī studentu domāšanas darbības satura dialoga iezīmes (prasmē veidot savu „iekšējo oponentu”, spēja iedzīvoties citu cilvēku viedoklī un attīstīt kritisko domāšanu). **Dialogs kā princips kļūst vadošais apkalpošanas kultūras studiju procesā** un docētāja uzdevums nodrošināt studentu ar sarunu biedru, nodrošināt studenta iekļaušanos kultūrā ar dialoga palīdzību. Dialogs – tā ir specifiska garīgi personiska potenciāla forma, savstarpēji saskaņots docētāja un studenta attīstības un savstarpējās sadarbības veids.

Secinājumi

Apkalpošanas kultūras studiju procesa didaktiskie principi nosaka, kā īstenojamas vispārīgās studiju likumsakarības mērķa sasniegšanai, un tad tie jāievēro visā studiju modelī, gan nosakot izglītības mērķus un rezultātus, gan arī veidojot studiju saturu un tā īstenošanas metodiku. Didaktiskie principi atspoguļo ne tikai jaunu zināšanu veidošanas likumsakarības un studiju procesa loģiku, bet arī galvenās prasības, kādas sabiedrība izvirza studiju satura, formu un metožu organizācijai.

Apkalpošanas kultūras studiju procesa didaktiskie principi ir tie pamatnoteikumi, uz kuriem balstās studiju teorija un prakse nodarbībās. Studijas topošo VNVAK attīstības procesā pamatojas uz šādiem autores noteiktiem un pamatotiem didaktiskiem principiem: *izglītības, attīstības un audzināšanas vienotības princips, sistēmiskuma un zinātniskuma princips, teorijas un prakses vienotības princips, uzskatāmības princips, studentu radošās darbības princips, dažādu studiju formu saskaņošanas princips, atkarībā no studiju uzdevumiem, satura un metodēm, studiju rezultātu noturīguma princips, dialoga princips.*

Studiju procesam izvirzītie principi tiek ievēroti kopumā, tie viens otru savstarpēji papildina. Apkalpošanas kultūras studijās kā vadošu autore izvirza *dialoga principu*. Dialoga komunikācijā norisinās studenta personības attīstība, un tajā dialogam ir integratīva funkcija: tas palielina katra studenta iespējas paplašināt savu apziņu, saņemt jaunas zināšanas, iegūt komunikēšanās iemaņas, pievērsties pasaules kultūrai, kas ir mūsdienu civilizācijas prioritārā vērtība un kļūst par vienu no svarīgākajiem multikulturālas sabiedriskās attīstības faktoriem.

Bibliogrāfija

1. Albrehta, Dz. (2001) *Didaktika*. Rīga : RaKa, 166 lpp.
2. Alijevs, R. (2005) *Izglītības filosofija: 21. gadsimts*. Rīga : Retorika A, 72.-175. lpp.
3. Bebre, R. (2007) *Kreativitāte un skolotāju personība [tiešsaiste]*. Latvijas Valodu skolotāju asociācija, 2007. [skatīts 2010.g. 03.febr.]. Pieejams:<http://www.lvsa.lv/bebre.php>
4. Craft A., Jeffrey B., Leibling M. (2001) *Creativity in Education*. Continuum International Publishing Group Ltd., 224 p.

5. Dēķens, K. (1922) *Ievadījums latviešu valodas mācībā*. 2.iesp. Rīga : Valters un Rapa, 8. lpp.
6. Komenskis, Jans Amoss (1992) *Lielā didaktika*. Rīga : Zvaigzne, 231 lpp.
7. *Kultūras un radošās industrijas izglītības attīstības programma 2009.– 2013.gadam* (2008) [tiešsaiste]. LR Kultūras ministrija, 2008. [skatīts 2010.g. 3.febr.]. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/KMProg_050808.doc
8. Laiveniece, D. (2000) *Valodas metodikas didaktiskie jautājumi*. Rīga : RaKa, 152 lpp.
9. Līce, I. (2007) Mājturības mācības didaktiskie principi. *No: Pedagoģija: teorija un prakse V. Rakstu krāj.* Liepāja : LiePa, 265.-272. lpp.
10. *Paziņojums par Eiropas darba kārtību kultūrai augošas globalizācijas apstākļos* {SEC(2007)570} (2007) [tiešsaiste]. Eiropas Kopienų Komisijas Paziņojums: Komisijas Paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Ekonomikas un Sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai Briselē [skatīts 2008.g. 10. jūl.]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0242:FIN:LV:DOC>
11. Rubana, I.M. (2004) *Mācīties darot: interaktīvas mācības*. Rīga : RaKa, 49.-124. lpp.
12. Žogla, I. (2001) *Didaktikas teorētiskie pamati*. Rīga : RaKa, 275. lpp.
13. Дьяченко, В.К. (2001) *Новая дидактика*. Москва : Народное образование, 493 с.
14. Дорфман, Л. (1993) *Метаиндивидуальный мир: методологические и теоретические проблемы*. Москва : Смысл, 455 с.
15. Рубинштейн, С.Л. (1957) *Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира*. Москва : Изд-во Академии наук СССР, с. 155.

PROFESIJAI PIRMSSKOLAS IZGLĪTĪBAS METODIĶIS 50 GADI

Abstract

Profession "pre-school education methodist" - just entered half-centenary. The study analyzes the job emergence history and significance of the pre-school education system history in the period from year 1960 to 2010. The paper analyzes the documentary evidence of necessity of pre-school education methodist position, the job position creation precondition period, regulatory time of job functions, the functioning of the position under totalitarian regime and the restoration of Latvian independence period. The study reveals the job titles' historic change, the diversity of the duties of the position, requirements for pre-school education methodist's training methods and workload volume changes over the years. Summarizing and analyzing the pre-school education methodist position's historical development, for the first time in Latvia the historical reconstruction of pre-school educational methodical work emergence and creation is being formed. The significance of the study is complemented by regulatory dossier of compiled documentation for "Pre-school education methodist" (1960-2010).

Atslēgas vārdi: *vecākā audzinātāja, pedagogs, pirmsskolas iestādes metodiķe, bērnudārza metodiķis, pirmsskolas izglītības metodiķis.*

2010. gadu var uzskatīt par sevišķi īpašu, jo šis gads ir jubilejas gads pirmsskolas izglītība sistēmas vēsturei amatam – **pirmsskolas izglītības metodiķis**. s 1960. gads bija PSRS un LPSR Izglītības ministrijas jaunrades darba gads, kurā partijas lēmumu realizēšanai izdoto rīkojumu daudzums ļauj tikai nojaust par metodiķa amata izveides interesanto un savdabīgo gaitu. Taču tagadne tikai daļēji ļauj ieskatīties pagājušā gadsimta mainīgajā vēsturisko notikumu kaleidoskopā, lai varētu sameklēt to, kas diemžēl pilnīgi izpētei sen jau ir zudis. Šī raksta mērķis ir pirmsskolas izglītības vēsturē pirmo reizi sniegt pārskatu par profesijas „pirmsskolas izglītības metodiķis” izveidi un attīstību, tiks apkopoti un analizēti pirmsskolas izglītības metodiķa darbību reglamentējošie dokumenti un to saturs.

Mainījušies ir ne tikai vēsturiskie valsts attīstības laiki, politiskās un laicīgās varas, bet arī šī amata vēsturiski-idejiskā nepieciešamība, tā amata nosaukumi, slodzes apjomi un pienākumi. Analizējot dokumentārās vēsturiskās liecības par pirmsskolas metodiķa amata rašanos, nenoliedzami ir jāakcentē tas, ka šis amats ir cieši saistīts ar bērnudārzu rašanos un to pedagoģiskās darbības likumsakarīgu attīstību. Padomju Savienības Izglītības Tautas Komisariāts 1944. gada 15. decembrī apstiprina „Bērnu dārza statūtus”, kuriem LPSR IM pievienojas 1948. gadā pirmo reizi latviešu valodā publicējot LPSR Izglītības ministrijas izdevumā „Rokas grāmatu bērnu dārza audzinātājam”. Ņemot vērā vēsturiskos notikumus un padomju okupācijas laiku, neviennozīmīgi jāvērtē fakts, ka Padomju Savienības izglītības sistēma un tās totalitārā vienpartejiskā vadība ir lielā mērā līdzatbildīga par šāda amata izveidi padomju sistēmas pirmsskolas izglītības iestādēs un tās pašreizējo esamību padomju sastāvā bijušo un neatkarību atguvušo valstu izglītības sistēmas pirmsskolas iestādēs, tai skaitā arī Latvijā (Jonīte 2005: 30).

Iespējams izdalīt šādus pirmsskolas izglītības metodiķa amata izveidošanās un attīstības laika periodus:

1. Amata izveides priekšnosacījumu periods: pirmsskolas iestāžu rašanās un izveide 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā pusē Latvijas teritorijā;
2. Amata izveide un amata pienākumu reglamentācijas laiks: 1954.-1960;
3. Amata funkcionēšana totalitārisma sistēmā: 1960.-1990.;
4. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas laiks un tā ietekme uz amata nepieciešamību amata esamības iestādē nostiprināšanas periods: 1990.-2010 (Jonīte 2005: 30).

1959. gada 21. maijā PSKP CK un PSRS Ministru padome izdeva speciālu lēmumu „Par pasākumiem bērnu pirmsskolas iestāžu tālākās attīstības veicināšanai, pirmsskolas vecuma bērnu audzināšanas un medicīniskās apkalpošanas uzlabošanai”, kas paredzēja jauna tipa pirmsskolas vecuma bērnu iestādes izveidi apvienojot mazbērnu novietnes un bērnudārzus, tādējādi nodrošinot šo iestāžu pēctecību, noteica nepieciešamību pēc jaunas audzināšanas programmas izstrādes un uzdeva to veikt PSRS Pedagoģisko zinātņu akadēmijai. Šis lēmums bija kardinālu pārmaiņu pamats ilgstošām pārmaiņām un izglītības sistēmas pārveidei.

1960. gada 27. februārī LPS Izglītības ministrs V. Krūmiņš ar pavēli Nr. 8/7 apstiprina „Nolikumu par apvienoto pirmsskolas izglītības iestādi-mazbērnu novietni - bērnudārzu”, kas ir pirmais juridiskās cilmes dokuments, kas ir attiecināms izglītības sistēmā neesošo pedagoģisko profesiju- vecāka audzinātāja (šobrīd- pirmsskolas izglītības metodiķis) amata ieviešanu izglītības sistēmā, ar norādi, ka šāda amata izveide un ieviešana štatū sarakstā ir nepieciešama, lai vadītu siles medmāsu darbu un tā iecerama no labāko pedagogu vidus ar vismaz divu gadu darba stāžu vecākās audzinātājas pienākums bija vadīt bērnudārza metodisko darbu: konsultācijas, seminārus, atklātās nodarbības, labākās pieredzes pētīšanu un izmantošanu, kā arī kopā ar vecāku komiteju organizē plašu pirmsskolas pedagoģisko propagandu vecāku un iedzīvotāju vidū. Savukārt tikai 1960. gada 8. augustā tiek izdots PSRS Ministru padomes rīkojums Nr. 1197 „Pirmsskolas bērnu iestāde s- mazbērnu novietnes – bērnudārza tipveida štati”, ar kuru tika noteikta pedagoga amata vienība un tā apjoms: 0,5 slodzes pedagoga uz trīs grupām un no 4 grupām – viena slodze uz kuru balstīts arī LPSR IM 1960. gada 30. novembra pavēle Nr. 215 (sakarā ar pāreju uz 7 stundu darba dienu). Izvērtējot metodiķa amata rašanos un tā amata nosaukumu vēsturiskās izmaiņas atbilstoši laikam, jāsecina, ka tas turpmāko gadu laikā mainīsies ne vienu vien reizi un bija reizes, kad šī nosaukuma izmaiņas bija diezgan draudošs fakts, kas spēja provocēt arī amata izzušanas draudus, taču viennozīmīgi, neatkarīgi no nosaukuma amats nezaudē nepieciešamību un aktualitāti: 27.02.1960 vecākā audzinātāja, 8.03.1960 pedagogs, 21.10.1961 audzinātājs-

metodiķis, 2.03.1963 sabiedriskais metodiķis, 20.02.1978 pirmsskolas audzināšanas metodiķis, 8.07.1981 pirmsskolas iestādes metodiķe, 20.05.1983 audzinātājs metodiķis, 3.01.1985 bērnudārza metodiķis, 14.07.1992 metodiķis, skolotājs-metodiķis, 12.05.1997 pirmsskolas izglītības iestādes metodiķis (izglītības metodiķis), 2.07.1999 izglītības metodiķis, 1.09.2009 vadītāja vietnieks izglītības jomā, pirmsskolas izglītības metodiķis (Jonīte 2005). Kolhoziem, rūpnīcām un fabrikām piederošie bērnudārzi bija ne tikai finansiāli labāk nodrošināti un apgādāti, bet bija arī vieni no pirmajiem, kas ieviesa štatu sarakstos pedagoga slodzes, jo viņu pakļautība bija tieša, nesagaidot attiecīgo LPSR IM pavēli, bet balstoties uz PSRS IM vai rūpniecības ministrijas pavēlēm, kas finansēja bērnudārzus. Turpmākā desmitgade ir lielu pārmaiņu laiks pirmsskolas izglītības iestāžu darbā, valdības lēmumu izpilde, piegādes plāni, tautsaimniecības plāni strauji ietekmē izglītības iestāžu celtniecību LPSR. Ja 1961. gadā tās apmeklēja 25 000 bērnu, tad piegādes plāns paredzēja šo skaitu dubultot, uzliekot par pienākumu jaunu iestāžu celtniecību, neaizmirstot arī pedagogiskā darba nepieciešamību iestādes, jaunu programmu un metodisko materiālu izstrādi. 1961. gada 21. oktobrī PSRS Veselības ministrija reorganizē un vienlaicīgi sakārto bērnu veselības aizsardzības un iestādes medicīnisko darbu, nosakot personāla pienākumus, bērnu attīstības un veselības stāvokļa izpēti, dienas režīma izstrādi dažādām vecuma grupām, audzēkņa adaptācijas procesa norisi. 1962. gada 5. februāra LPSR IM rīkojums „Iekšējās darba kārtības noteikumi mazbērnu novietņu darbiniekiem” noteica, ka pedagogu ieceļ un atbrīvo pilsētas (rajona) TIN vadītājs, uzņēmumu vai iestāžu pārziņā esošie bērnudārzi saskaņo pieņemamo pedagogu ar TIN un viņam noteikts darba dienas ilgums – 6 stundas, atvaļinājuma garums – 36 dienas. PSRS MK 1962. gada „Tipveida higiēnas pamati bērnu pirmsskolas iestāžu un skolu projektēšanai, celtniecībai un aprīkošanai” noteica, ka bērnudārzā jābūt atsevišķam 8 (140 audzēkņu) vai 12 (280 audzēkņu) kvadrātmetru bērnudārza metodiskajam kabinetam, savukārt vadītājas kabineta iekārtojumā noteica pedagogiskās un bērnu literatūras novietošanai skapi. 1963. gada 29. janvārī LPSR IM izdeva papildinājumus „Par vispārīzglītojošās skolas skolotāju metodisko darbu” nolikumam, kuru pirmā daļā reglamentē bērnudārza metodiskā darba saturu un otrā daļa pilsētas (rajona) TIN metodiskā darba organizāciju un struktūru. Šis dokuments pirmo reizi pirmsskolas iestāžu attīstības vēsturē noteica: pedagoga metodiskās (pedagoģiskās) meistarības pilnveidošanas nepieciešamību un tās patstāvīgo un kolektīvo formu un saturu; reglamentēja pedagoģiskās padomes izveidi, tās sastāvu, darbības nepieciešamību, formas un saturu; metodisko komisiju darbību un atbildības sfēras; nepieciešamību pēc metodiskā kabineta; galvenās metodiskā darba formas pilsētas (rajona) mērogā pirmsskolas darbiniekiem un metodisko apvienību darba saturu. 1963. gada 14. marta LPSR IM pavēle Nr. 41 noteica ne tikai pirmsskolas

izglītības iestāžu pāreju uz jauno programmu sākot ar 1. septembri, bet arī saskaņotu pasākumu kopumu un to laikus, kas paredzēja izmaiņas bērnudārza darbība. Plašā kontekstā raugoties uz tā laika sociālistiskā darba veikšanas un tā kontroles principiem, nebūt nav jābrīnās par vērienīgo darba kontroles orgāna izveidi: sabiedriskie metodiķi (tolaik valstī esoša populāra bezatlīdzības darba kontroles forma, kas balstīta uz sabiedriskiem pamatiem) (PSRS IM 23.03.1963 „Nolikums par rajonu, pilsētu, apriņķu un novadu tautas izglītības nodaļu sabiedriskajiem metodiķiem”). Turpmākās komunistiskās sabiedrības celtniecības piecgades savos darba plānos bija paredzējusi ne tikai visstraujāko iestāžu tīkla attīstību un pilnveidošanu, veicinot to celšanu triecienceltņu statusā, bet arī ļoti lielas un plašas izmaiņas pedagoģiskā procesā, tā realizācijā, materiālās bāzes izveidē un nodrošinājumā. Stingrā uzraudzībā un ar lielu vērienu tika uzsākta kampaņveidīga konkurss, skatu un izstāžu izsludināšana par veiksmīgākajiem ēku un teritorijas plānojuma projektiem, mēbeļu un iekārtu, rotaļlaukumu aprīkojumu, sporta un atpūtas inventāra, metāla konstrukciju, rotaļlietu un spēļu izstrādi, izsludinot speciālas vissavienības sasniegumu izstādes nominācijas ar republikas nozīmes medaļu piešķiršanu pirmsskolas jomā. Ne viena vien to gadu laikā uzceltā pirmsskolas iestāde varēja lepoties ar vissavienības sasniegumu izstādē zelta medaļu saņēmušo mēbeļu nodrošinājumu jaunatvērtai iestādei, savukārt daudzu bērnudārzu audzinātājas saņēma tik kārotās un materiāli stimulētās metodisko izstrāžu un bērnu darbu novērtējuma zelta medaļas, taču visa apjomīgā metodiskā darba pamatā bija jauno programmu (1963., 1972.) ieviešana un rūpīgi reglamentēts un kontrolēts pedagoģu darbs, ko veica bērnudārza metodiķes. Arī sarežģīts un daudzšķautnains bija obligātās pedagoģiskās dokumentācijas ieviešanas un reglamentācijas ceļš. Sākotnējās 1964. gada 24. janvāra LPSR IM rekomendācijas paredzēja iestādes dienasgrāmatu, gada plānu, inspekcijas žurnālu, audzinātāju dienasgrāmatu, kas laika gaitā vairākkārtīgi saturiski papildinātas, atceltas un vēlreiz no jauna vairākkārtīgi ieviestas. Lai nodrošinātu pedagoģiskā personāla metodiskā darba vadību tiek plašā mērogā domāts par pedagoģiskās pieredzes apkopošanu un darba vadības materiālās bāzes nodrošināšanu veidojot metodiskos kabinetus pie TIN. Manuprāt, nepieciešama lieta pedagogiem arī mūsdienās, diemžēl pie šo materiāli labi nodrošināto kabinetu TIN likvidācijas neatkarīgās Latvijas atjaunošanas laikā, pagājušā gadsimta 90.gados, tāpat kā rūpnīcu, fabriku un uzņēmumu bērnudārzu likvidācijas, vainīgo nav. Šodienas pirmsskolas pedagogi par šo realitātei zudušo metodisko kabinetu fenomenu var spriest vairs tikai pēc normatīviem dokumentiem. Rīgai īpašs ir 1972. gads, kad metodisko kabinetu skatē pirmo vietu iegūst Rīgas 140. pirmsskolas izglītības iestāde (metodiķe E. Heidenreih) (Heidenreih1972). Izanalizējot tā laika dokumentus, pārzinot valsts sociāli-ekonomisko stāvokli un tā laika politiskās varas nostādnes, ir iespējams izprast amata stingri

reglamentēto pienākumu apjomu no vienas puses un tās saikni ar konkrēto darba kontroles mehānismu: gada galveno uzdevumu plānošana un obligāta to realizācija un 100% izpilde. Bet nākotne nesolīja neko radošu, priekā bija vēl gadu desmiti, kurus pēc šodienas mērauklas sauks par komunisma celšanas laiku un stagnāciju. Bet vai tā tas arī bija? Pirmsskolas izglītības metodiķa profesijas izveides pirmās desmitgades, kurās tika veikta būtiska profesijas darbības un funkciju reglamentācija vainagojās ar valstī vienotas darba kontroles un tās realizācijas darbinieka amata izveidi. Tieši 15 gadus pēc metodiķa profesijas izveides, tiek izveidots arī šo darbu kontrolējošais amats – pirmsskolas audzināšanas inspektors, kas ir TIN darbinieks un veic pirmsskolas audzināšanas iestāžu tīkla izveidi, tā darba vadību un kontroli, atbild par personāla tālākizglītības nepieciešamību un iestāžu personāla darbības kontroli (PSRS IM 26.09.1975 pavēle Nr.169 „Nolikms par pirmsskolas audzināšanas inspektoru PSRS izlītības Ministrijas sistēmā”).

PSRS izglītības ministrijas 1979. gada vēstule nr.453-m “par pirmsskolas iestāžu pedagoģisko darbinieku metodisko apvienību darba uzlabošanu” nosacīja, ka metodiskās apvienības ir viena no metodiskā darba sastāvdaļām un kvalifikācijas paaugstināšanas formām, kā arī pašizglītības darba forma, kas ļauj izpausties radošai iniciatīvai un aktivitātei. Vēstule reglamentēja metodisko apvienību darbību un nepieciešamību pēc šī darba koordinētas vadības. Ļoti rūpīgi tika veikta pirmsskolas iestāžu metodisko apvienību vadītāju atlase, apmācība un apstiprināšana. Īpaša nozīme amata nepieciešamības izvērtējumā būs Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas laikam un tā ietekmei uz amata nepieciešamību un amata esamības pirmsskolas iestādēs. Svarīgs bija neatkarību atguvušās Latvijas Republikas Tautas Izglītības Ministrijas pirmo pavēļu saturam, kas nevirās no dubultkontroles pirmsskolas vadībai un paredz turpināt rūpēties par metodiskajiem kabinetiem pie pilsētu nodaļām, taču vienlaicīgi izmainīja metodiķa darba pienākumus un noteica palielinātu darba stundu apjomu – 40 stundas. Vēl smagāks būs 1991. gada 7. marta LR TIM pavēles slogs, kas ievieš pedagoģu atestāciju un noteiks iespēju likvidēt metodiķa amatu, ja 3 pedagoģi būs attestēti un tiem piešķirta kvalifikācija „Vecākais audzinātājs”. Šis laiks raksturīgs ar resoriem piederošo bērnudārzu likvidēšanu, atdodot īpašumus to vēsturiskajiem īpašniekiem tika likvidēti TIN bērnudārzi un bērnu trūkuma dēļ - slēgti arī pašvaldībām piederošie. Neatkarības pirmo gadu juceklis gan raksturoties ar pavisam citu gala rezultātu, veidojot Skolu valdes un tā vēlēto locekļu amatus, naudas un iestāžu nodrošinājuma, materiālo līdzekļu trūkuma un dažādu citu objektīvu iemeslu dēļ, TIN metodiskie kabineti un to saturs tika izformēti un nodoti iestāžu materiālās bāzes papildināšanai. Bērnu trūkuma dēļ bērnudārzos un līdzekļu taupīšanas nolūkos daudzos pašvaldībai piederošos bērnudārzos tiek likvidēts metodiķa amats un samazinātas visu pedagoģu slodžu apjomi.

Šobrīd atkārtojas situācija - valsts krīzes laiks atkārtoti likumdevējiem un pašvaldību vadītājiem ļauj brīvi rīkoties ar amatu vienību piešķiršanu un apstiprināšanu, kā rezultātā ar 2009. gada 1. septembri pirmsskolas izglītības iestādēs, kurās ir vairāk par 4 vecuma audzēkņu grupām pirmsskolas izglītības metodiķa amata vienība tika likvidēta, bet ieviests vadītāja vietnieka izglītības jomā amats.

Bibliogrāfija

1. Heidenreih.E (1972) No metodiskā darba pieredzes. *Skolotāju avīze*.28.aprīlis.
2. Jonīte,V.(2005) Pirmsskolas izglītības sistēmas vēsture: profesijai pirmsskolas izglītības metodiķis 45 gadi. *Sākums*.Nr.1(43) 30-35.
3. Jonīte,V.(2005) Pirmsskolas izglītības sistēmas vēsture: profesijai pirmsskolas izglītības metodiķis 45 gadi. *Sākums*.Nr.3(45) 23-27.
4. LPSR IM.(1967) Izglītības ministrijas pavēles, nolikumi, instruktīvie norādījumi.1.-16.krājums.

MEDICĪNAS STUDENTU KRITISKĀS DOMĀŠANAS PILNVEIDE VISPĀRĪGĀS ĶĪMIJAS KURSĀ

Abstract

Natural sciences, basics of humanitarian science as well as understanding of principles of human and environmental existence are integral parts of education of future medics. Student self-dependency – learning based on one's own experience, searching for and analysis of literature – is becoming increasingly important. In the beginning of studies in university – in new environment – students often feel unsure about their ability to organize themselves. A negative attitude towards hard to master courses sometimes can be observed. It is necessary to develop skills of self-dependant learning as well as increase learning experience at the same time emphasizing the importance of critical and creative thinking. For this specific reason a study material oriented on self-dependant learning was developed and methods of interactive practical work as factors stimulating development of self-organization skills were approbated.

As research showed, the efficiency of different didactic models was dependant on suitability for each particular study subject and situation. Methodical material "General chemistry" can be used both for mastering chemistry course and as an example of information organization in other disciplines thus helping first-year students to improve their self-dependant learning skills.

Atslēgas vārdi: *Kritiskā domāšana, studiju pieredze, pilnveide.*

Rakstā ir jābūt ievadam kur tiek ieskicēta galvenā pētījuma problēma, noteikts raksta mērķis un parādīta raksta tālākā struktūra.

Vispārīgās ķīmijas un bioķīmijas mērķis – iemācīt studentus lietot zināšanas par organisma ķīmisko sastāvu un molekulāriem procesiem tādā līmenī, lai nākošo kursu apgūvē un profesionālajā praksē ir iespējams izprast pētāmās parādības, kā arī prognozēt to gaitu. Šī pieeja atrisina informācijas novecošanas problēmu: ķīmijas un bioķīmijas galveno likumsakarību zināšanas un pētniecisko metožu izpratne palīdz studentiem kritiski analizēt jauno informāciju un izmantot to problēmu risināšanā. Kritiski domājošs students tiecas aplūkot pētāmās parādības no visām pusēm, izdarot eksperimentāli apstiprinātus secinājumus. Personīgā viedokļa pamatošanai netiek izmantoti autoritatīvi argumenti. Jebkurā procesā vai parādībā tiek saskatīta kopība vai pretnostatījumi, kas tradicionāli nav skatīti šādos rakursos. Studentam ir savs viedoklis par neviennozīmīgiem, strīdīgiem pētījuma aspektiem, apzinot vēl neizpētītas jomas savā darbā.

Spēja kritiski domāt ir vitāli nozīmīga. Protams, mūsu kritiskā domāšana nenotiek vakuumā. Saskaņoties ar apgalvojumu, mums jau ir noteikts informācijas apjoms, kas ļauj iegūt pārējo nepieciešamo informāciju. Tā iegūstama attīstot prasmes uzmanīgi lasīt, klausīties, novērtēt argumentus un paredzēt apgalvojuma sekas (Noel 1992: 4).

Tā kā reālā situācija izglītībā neparedz konsekventu izglītības idejas turpināšanos vidusskolas absolventiem pēc iestāšanās Augstskolā, pirmā kursa studentiem pašiem ir jātiek galā ar jauno situāciju, pašiem „jāmācās” studēt. Šim nolūkam tika izstrādāts uz patstāvīgo mācīšanos orientēts mācību materiāls „Vispārīgā ķīmija” un aprobētas interaktīvā darba metodes praktiskajās nodarbībās kā veicinošie faktori studiju pašorganizēšanas prasmju un

kritiskās domāšanas pilnveidē. Izveidotais mācību materiāls ir liela sagatavošanās darba posma rezultāts, kurā tika pētīti studentu mācīšanās stili un novērtēta iepriekšējā sagatavotība ķīmijā. Nākošajā pētījuma posmā tika vērtēts gan mācību materiāls „Vispārīgā ķīmija”, gan interaktīvā darba metodes.

Pētījuma mērķis ir teorētiskā pamatojuma un didaktisko metožu izstrādāšana un pielāgošana konkrētām studiju situācijām, lai nodrošinātu kvalitatīvu mācību materiāla apgūšanu ķīmijas kursā kritiskās domāšanas attīstīšanas procesā. Nepieciešamo studēšanas un patstāvīgā darba organizēšanas iemaņu apgūšana pirmajā studiju gadā ir galvenais nosacījums, lai studenti savu izglītību uztvertu kā veselumu, nevis atsevišķu disciplīnu sekmīgu apgūšanu.

Ja studentu prasības pēc informācijas ir zemas, nepieciešams izskaidrot cēloņsakarības pirms iedziļināties informācijas izklāstā. Ja prasības pēc informācijas ir augstas, mācību process jāorganizē tā, ka apgūstamā viela ir dabiski balstīta uz iepriekš zināmo. Citiem vārdiem sakot, docētājam darbs jāorganizē tā, lai nepazeminot studiju līmeni, mācību procesā iekļautos arī tie pirmā kursa studenti, kam studiju prasmes ir nepietiekamas. Docētājs un students ir sadarbības partneri.

Vislabākās metodes ir tieši tās, kuras iesaista studentus aktīvā domāšanas procesā nekavējoties, nevis tās, kuras loģiskus procesus pēta abstrakti, atliekot uz nenoteiktu laiku iespēju domāt par kaut ko reālu. Turklāt kritiskā domāšana vissekmīgāk attīstās, ja to rosina studentu pašu zinātkāre (Templs, Stīla, Meredits 1998: 55).

Tā kā kritiskās domāšanas pilnveidei pašnoteiktā studiju procesā galvenais nosacījums ir savas individuālās studēšanas stratēģijas izstrādāšana, jau semestra sākumā studenti tiek informēti par visu semestra laikā veicamo mācību darbu (lekcijas, semināri, laboratorijas darbi, pārbaudes darbi). Pilnīgs priekšstats par apgūstamo materiālu dod studentiem iespēju izvēlēties sev piemērotāko informācijas avotu (piedāvāto mācību līdzekli vai veidot savu materiālu), darba ritmu, vērtēt jau paveikto un koriģēt savu mācīšanās stratēģiju.

Gan teorētiskos, gan praktiskos mācību līdzekļa izveides pamataspektus var attiecināt šauri uz konkrēto priekšmetu, kā arī vispārināti uz studējošo mācību pieredzes apgūšanas procesu. Tie ir:

- attiecīgās zinātņu nozares likumsakarības, fakti, metodes;
- vispārējās loģiskās operācijas un domāšanas paņēmieni, kuri parasti nav saistīti ar kādu konkrētu zinātņu nozari;
- prasme plānot savu darbību, kontrolēt tās gaitu, veikt nepieciešamās korekcijas un novērtēt gala rezultātu atbilstoši uzdevuma mērķim (Kangro 2006: 115).

Veidojot mācību līdzekli, materiāls tika izklāstīts tā, lai studenti saprot, ka informācija ir domāšanas izejas punkts, nevis gala punkts, ka domāšana sākas ar jautājuma uzstādīšanu,

risināmās problēmas noskaidrošanu un pamatotu argumentāciju, bet pēc tam to (jautājumu un atbilžu) analīzi, t.i. refleksiju.

Idejiskais pamats ir no konteksta neatkarīgās kritiskās domāšanas attīstīšanas metodes. Lielākā daļa kritiskās domāšanas kustības dalībnieku aizstāv viedokli par tehniku kā universālu uzskatu nevis kā uzskatu veidošanu dotajā brīdī. Šis viedoklis nosaka, ka kritiskā domāšana ir noteikumu kopums, ko var izmantot jebkurā kontekstā, nevis principu kopums, kurus ir nepieciešams papildināt, izmantojot kontekstuālās zināšanas (Winch 2006: 58).

Kritiskās domāšanas pilnveide vispārīgās ķīmijas kursā tiek balstīta uz trīsfāzu praktiskās nodarbības modeli – ierosināšanu, apjēgšanu, refleksiju, kā arī kritiskās domāšanas stratēģiju lietošanu dažādās nodarbības fāzēs.

Ierosināšanas fāzē tiek lietotas stratēģijas, kas rosina studentus domāt par jau zināmo dotajā tēmā un pašiem izvirzīt problēmas, kas risināmas nodarbības gaitā. Kā piemēri ierosināšanas fāzē vienmēr izrādās efektīvi reklamās izteiktie apgalvojumi, kas attiecināmi uz cilvēku fizioloģiju. Konstatējot kļūdas šādos apgalvojumos, studenti saredz gan savu ķīmijas zināšanu nozīmi gan parāda analītiskās domāšanas spējas un skeptisku attieksmi pret nepārbaudītiem faktiem. Ierosināšanas fāzē studentu darbībai ir provocējošs raksturs, bet apjēgšanas fāzē, atkarībā no izvirzītā uzdevuma, tiek izmantoti paņēmieni jaunas informācijas apstrādei.

Apjēgšanā efektīva ir INSERT stratēģija (interaktīva piezīmju sistēma efektīvai lasīšanai un domāšanai), kur, lasot tekstu, students izvērtē informāciju un simbolu sistēmā tabulā fiksē izlasītās tēzes (jauna, zināma, neskaidra, pārprasta vai kļūdaina informācija) (Bartuseviča, 2004: 46); (Smits 2000: 42). Uz kognitīvo psiholoģiju balstītās lasītā teksta analīzes metodes SQ3R (Halpern 2000:138); (Huitt 2006) un SQ4R (Huitt 2006) izmantojamas gan nodarbībās, gan patstāvīgajā darbā: apskats (survey), jautājumi (question), lasīšana (read), pārdomāšana (reflect), izklāsts (recite), atkārtojums (review).

Lai uzskatāmi parādītu kā jaunā informācija papildina jau zināmos faktus, nepieciešami pārskatāmi vizuālie attēli – informācijas grafiskie sistematizētāji. Informāciju var izkārtot kā lineāru faktu secību, tīklu, hierarhiju, matricu, blokshēmu (Halperna 2000: 141).

John H. Clarke grafiskie organizētāji paredzēti diviem galveniem mērķiem. Informācijas šķirošanai un organizēšanai, kas palīdz studentiem izdarīt secinājumus domājot induktīvi (grafīki “no zemes – uz virsotni”). Hipotēžu izvirzīšana, lēmumu pieņemšana, jaunu problēmu risināšana domājot deduktīvi (grafīki “no putna lidojuma – uz zemi”) (Clarke 1999: 526).

Līdz šim iznāca pārliecināties, ka studenti burtiski atceras jau gatavās shēmas, taču turpmāk jāliek uzsvars uz pastāvīgu shēmu veidošanu un to pārbaudīšanu praktiskajos darbos.

Ķīmijas apgūšana nav iespējama bez laboratorijas darbiem un demonstrējumiem, kas nostiprina teorētiski apgūto, veido saikni starp zināmo un jauno un apvieno sevī visus trīs fizioloģiskos informācijas uztveres veidus – redzes, dzirdes, kinestētisko (Smits 2000: 42).

Refleksijas fāzē notiek iepriekšējo zināšanu pārstrukturēšana. Šajā posmā vissvarīgākais ir panākt, lai studenti izteiktu jaunās idejas, iemācās aizstāvēt personīgo pozīciju, analizēt un novērtēt pretrunīgu informāciju – iemācās reflektēt. Refleksijas fāzē lietderīgi izmantot arī rakstu darbus. Tā kā rakstu darbā fiksētā veidā atspoguļojas studējošā domu gaita, tas vienlaicīgi var būt arī pārbaudes darbs, kas ir būtiska studiju sastāvdaļa. Tradicionāli pārbaudes darbu laiku un formu ir noteikuši mācību spēki, taču pašnoteiktā studiju procesā, arī pārbaudes darbos un to vērtēšanā jābūt izvēles iespējām.

Cilvēciskumu par vissvarīgāko vērtēšanas kvalitātes prasību atzīst ievērojamais amerikāņu izglītības programmu un vērtēšanas pētnieks D. Prets (Pratt). Saudzīga cilvēciska pieeja vērtēšanā atbilst izglītības humānās reformas uzdevumiem un cilvēku attīstības vides ekoloģiskuma principam (Pratt 2000).

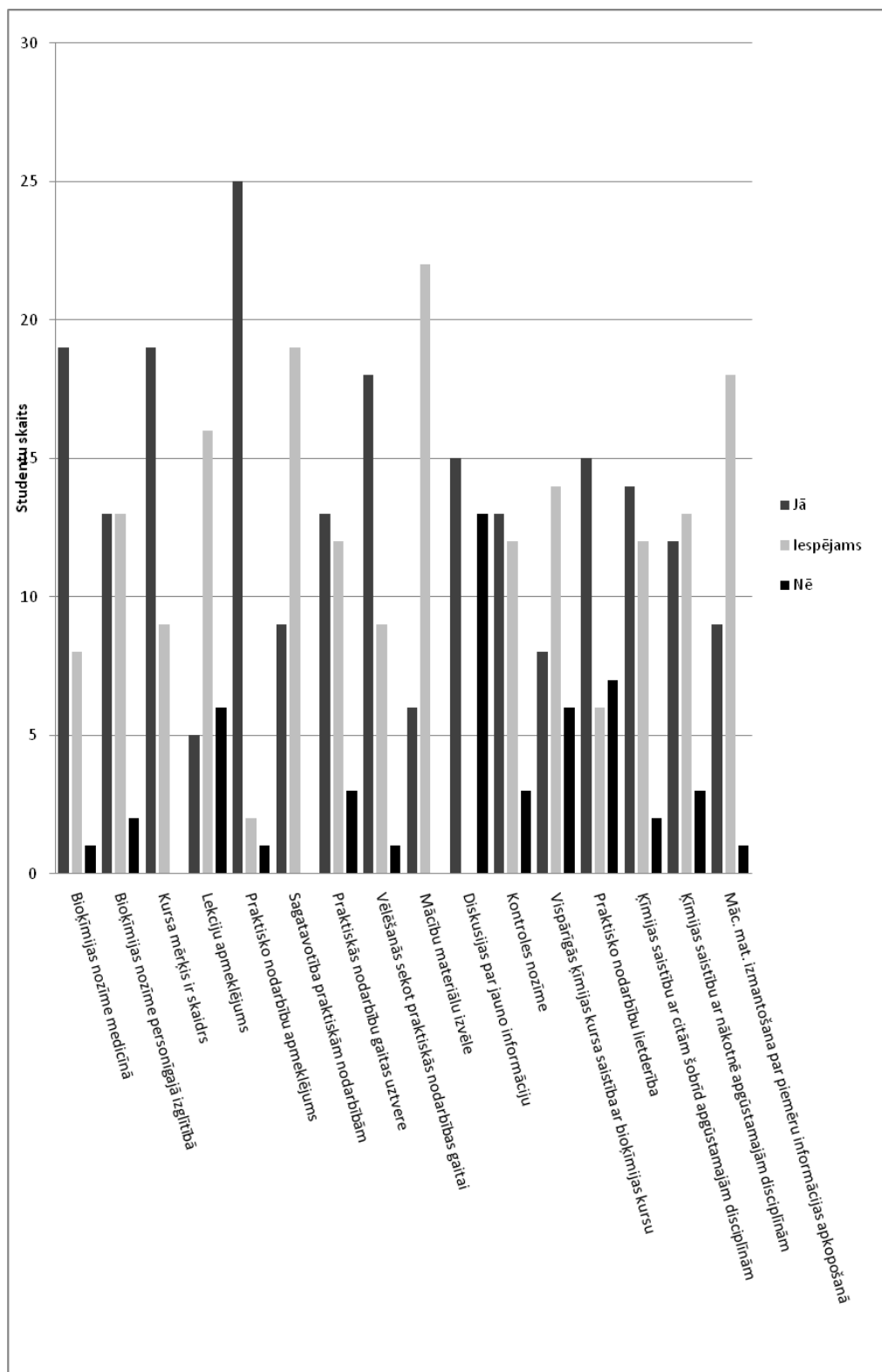
Ņemot vērā to, cik neprecīzi ir mūsu mērījumu instrumenti un cik svarīgs mūsu spriedums, pret studentiem jāizturas ar cilvēcisku iejūtību, iecietību. Ja atzīmju vietā izmanto citu vērtēšanas sistēmu *ieskaitīts/neieskaitīts*, tiek strādāts mazāk un rezultāti ir zemāki (Geidžs, Berliners 1999: 579).

Analizējot līdzšinējo pieredzi, konstatējams, ka jāuzsver nevis atzīmes, bet kļūdu atrašanas jēga. Savu kļūdu analīze un labošana ir viens no soļiem virzībā uz pašvērtējumu. Efektīvai novērtēšanai ir jāietver sevī divvirzienu komunikāciju starp docētājiem un studentiem. Studenti paši labprāt izvēlas pārbaudes veidus, ja tiek piedāvāti vairāki varianti.

Tā kā nav iespējams izvērtēt kvalitatīvas izmaiņas subjekta kritiskajā domāšana nelielā laika posmā, šis pedagoģiskais fenomēns jāskata mijiedarbībā ar noteiktu vidi. Tādēļ tika aptaujāti gan 1. un 2. kursa studenti, gan 4. kursa studenti Aptauija noritēja RSU Bioķīmijas katedrā. Aptauijāto vecums no 19 gadiem līdz 24 gadiem. Šinī anketā netika atsevišķi vērtētas zēnu/meiteņu, mājās/kopmītnēs dzīvojošo studentu atbildes.

Pētījumā iegūtie dati tika analizēti vairākās fāzēs. Pirmajā fāzē studenti akcentēja sev svarīgākās problēmas un sasniegumus. Pirmā kursa studentiem semestra beigās tika piedāvāts uzrakstīt savu viedokli par studiju procesu jautājumu un atbilžu veidā. Otrajā fāzē balstoties uz 130 pirmā kursa studentu atbildēm, tika sastādīta anketa, lai novērtētu paveiktā darba efektivitāti Anketa tika piedāvāta pirmā, otrā un ceturtā kursa studentiem. Atbildot uz anketu jautājumiem studenti puda savu attieksmi pret studijām kopumā, kā arī vērtēja darba metodes nodarbībās un mācību līdzekli „Vispārīgā ķīmija”. Par reprezentatīvākiem rezultātiem ir uzskatāmas otrā kursa sniegtās atbildes, jo šajā aptaujāto grupā (28 studenti) ir iespējams

novērtēt cik lielā mērā studenti balstās savās studijās uz informācijas secīgumu un kopsakarībām starp dažādās nozarēs apgūstamo, kas ir galvenais nosacījums krotiskās domāšanas pilnveidošanā.

1. attēls. Anketas „Ķīmija topošā mediķa izglītībā” rezultāti

Rezultāti parādīja, ka studenti piekrīt bioķīmijas nozīmei mediķa izglītībā (noliedzoša tikai 1 atbilde, piekrītošas 19 atbildes), bet savu personīgo izaugsmi tomēr nesaista ar izcilām bioķīmijas zināšanām. Atbildēs par bioķīmijas nozīmi personīgajā izglītībā tikai 13 studenti tam piekrīt pilnīgi, bet 13 daļēji. Par nožēlošanu jāsecina, ka arī atbildes uz jautājumu par ķīmijas saistību ar pašlaik un nākotnē apgūstamajām disciplīnām pilnīgi piekrītošas ir tikai trešdaļai studentu.. Studenti nesaista informāciju, ko apgūst dažādās jomās. Viņi mācās ieskaišu un eksāmenu dēļ, nevis studē. Apspriežot bioķīmiskās norises, tikai retais students min arī citosursos jau zināmo informāciju, sasaistot to ar jauniem faktiem. Divējādi var vērtēt atbildes uz jautājumiem par mācību materiāliem. No vienas puses pozitīvi un gandrīz pozitīvi tiek novērtēts mācību līdzeklis „Vispārīgā ķīmija”. No otras puses - studenti negrib veidot savu mācību materiālu, attaisnojoties ar laika trūkumu. Konspektēšana un pārskatāmi pieraksti ir neatņemama studiju sastāvdaļa, taču tie tiek „izspiesti” no studiju tradīcijām kā laikietilpīgi un apgrūtināši. Tajā pašā laikā studentu vidē tiek tirāžēti to nedaudzo studentu mācību materiāli, kas veidoti apkopojot lekciju pierakstus u.c. materiālus.

Optimismu neviens arī atbildes uz jautājumu par pārbaudes darbu nozīmi.. Studenti uzskata, ka kontroles pastiprināšanās ir veicinošais faktors studiju rezultātu uzlabošanai. Šis jautājums anketā tika iekļauts tādēļ, ka studenti pozitīvi atsaucās par iknedēļas pārbaudes darbiem kā disciplinējošo nosacījumu. Taču pārbaudes darbi nedrīkst kļūt par vienīgo iemeslu, kā dēļ studentiem ir jā mācās. Lai vēlēšanās studēt pārtaptu par mērķtiecīgu un sistemātisku darbu, studēšana no eksāmenu rezultātu uzkrāšanas jāpārvērš par personiskās kompetences veidošanu. Sarunās ar studentiem ir jaušams tālāko mērķu trūkums, kas traucē apzināties savas studijas kā virzību uz savu mērķi un uzņemties atbildību par tām. Tuvākais mērķis – iestāšanās augstskolā ir sasniegts, bet tālākā mērķa vēl nav.

Tieši tālo mērķu neapzināšanās ir viens no iemesliem, kādēļ students studijas uzskata par šodienas uzdevumu pildīšanu (Rubene 2000: 76).

Pētījuma rezultāti dod pietiekamu pamatu konstatēt pēdējos gados novērotās populārākās tendences un reālo situāciju RSU Medicīnas fakultātē pirmajā kursā. Uz veikto pētījumu rezultātiem balstās izveidotais mācību materiāls, didaktisko modeļu izvēle augstskolas studiju procesā, to izmantošanas nosacījumi un iespējas.

Jāsecina, ka mācību materiāls „Vispārīgā ķīmija” ir nozīmīgs atbalsts studentiem. To apliecina gan aptauju rezultāti, gan studentu pozitīvās atsauksmes ikdienā. Mācību materiālā iekļautie praktisko darbu apraksti, pašpārbaudes jautājumi un uzdevumu risināšanas piemēri dod iespēju teorētiskās studijas papildināt ar praktiskiem priekšstatiem. Rezultātā domājošajiem studentiem jaunie fakti iegūst loģisku pamatojumu individuālajā pieredzē, saistot tos ar citās nozarēs apgūto informāciju.

Interaktīvo darba metožu (semināru, prezentāciju, dialogu, grupu darba un individuālā pētnieciskā darba) izmantošana atbilstoši situācijai un apgūstamajam materiālam veicina studentu informācijas analīzes prasmes un attīsta studentu kritiskās domāšanas iemaņas.

Docētāju uzdevums piedāvāt studentiem interesantas, kritisko domāšanu attīstošas studiju iespējas, kur, no vienas puses, katram cilvēkam būtu iespēja atrast sev interesējošo mācību saturu un sev piemēroto mācīšanās veidu, un, no otras puses, - mainīties spējīgu studiju vidi.

Bibliogrāfija

1. Bartuseviča, A. (2004) *Kritiskās domāšanas mācību metodes ķīmiņā* LU Akadēmiskais apgāds.
2. Clarke, J. H. (1991) Using visual organizers to focus on thinking. *Journal of Reading*, 34:7, April, 526-534.
3. Geidžs, N.L.(1999) *Pedagoģiskā psiholoģija* Zvaigzne ABC.
4. Huitt, W. (2006) The cognitive system. Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA: Valdosta State University.
<http://www.edpsycinteractive.org/topics/cogsys/cogsys.html>, [21. 02. 2010].
5. Kangro, I. (2006) Studentu matemātiskās domāšanas izpētes teorētiskie un praktiskie aspekti. *LU Raksti „Pedagoģija un skolotāju izglītība”*, 700. sējums, Rīga: LU, 115.-127.
6. Noel, M, B. (1992) *Critical thinking* Mountain View; London; Toronto: Mayfield Pub. Co.
7. Pratt, D. (2000) *Izglītības programmu pilnveide :pedagoga rokasgrāmata*. Zvaigzne ABC.
8. Rubene, Z. (2004) *Kritiskā domāšana studiju procesā*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds.
9. Smits, E. (2000) *Paātrināta mācīšanās klasē*. Rīga, Pētergailis.
10. Temps, Č., Stīla, Dž., Merediths, K. (1998) *Kritiskās domāšanas principu sistēma mācību satura apgūvē*. Rokasgrāmata III, Rīga.
11. Winch, C. (2006) *Education, Autonomy and Critical Thinking*, Routledge London and New York.
12. Халперн, Д. (2000) *Психология критического мышления* Питер Санкт-Петербург.

THE NECESSITY OF IDIOMS FOR TEACHING AND LEARNING PURPOSES

Abstract

The present day English cannot be considered full of value without idiomatic usage, as the use of idioms is the first sign of a certain language's developing. Idiomatic sentences enrich language and the knowledge of idioms signals that the student knows the language on the level of a native speaker. The author of this article believes that teaching idioms as a stand-alone lesson is not very productive. They are difficult to remember and students may use them out of context. However, they are a very important part of every language, and you can only say you are proficient in one if you start using them naturally. It should be clear that idioms can be taught in principled ways that go beyond rote memorization or blind guessing. Teachers and students should remember that idiom learning is a lifelong process. The author of the article will try to assure that if teachers develop students' awareness of using idiomatic sentences, they are sure to bring them closer to the authentically sounding speech.

Key words: idioms, idiomatic sentence, figurative language, teacher, student.

"The sheer number of idioms and their high frequency in discourse make them an important aspect of vocabulary acquisition and language learning in general..."

Unknown author

Nowadays English is worth not just knowing, but it is worth really knowing. There is a great importance to understand up-to-date English. People have to communicate with each other. It is very important for them to understand foreigners and be understood by them. In this case the English language comes to be one but very serious problem. A word comes to be a very powerful means of communication but also can be a cause of a great misunderstanding if it is not clearly understood by one of the speakers.

The understanding of the native speakers' language is the international problem for our students. Our secondary schools teach the students only the bases of the English language. They do not prepare them to the British streets, and accommodations.

Idioms come to be a very numerous part of English. Idioms cover a lot of drawbacks of the English language and it is one-third part of the colloquial speech.

The English language is rich because of abundant usage of figurative language. Idioms are only one component of figurative or nonliteral language. With idioms such as "horsing around," for example, the intended meaning is not conveyed by conventional or literal use of the words involved. Typically "horsing around" does not involve any activity with a horse. "Horsing around" could refer to a rough and tumble tickle game with a toddler, to teens laughing while skipping stones in a stream, or to adults playfully teasing one another as they watch a sporting event on TV. The common element of meaning is a playful, informal interaction. One does not need to be sensitive, creative, or poetic in order to use idioms. Idioms are part of our everyday language and most people have a large repertoire upon which to draw for daily interactions.

Pollio & colleagues (Pollio, H., Barlow, J., Fine, H., & Pollio, M. 1997) analyzed approximately 200,000 words from:

- ❖ political debates;
- ❖ taped psychotherapy sessions;
- ❖ compositions written by students and adults.

They concluded that those people used about 4.08 idioms per minute.

Cooper transcribed the idioms from 3 hours of taped television programs. He concluded that idioms occurred at the rate of about 3 per minute and understanding of those idioms was crucial to understanding the plot (Cooper 1999: 235).

There are **two features** that identify an idiom: *firstly*, we cannot deduce the meaning of the idiom from the individual words; and *secondly*, both the grammar and the vocabulary of the idiom are fixed, and if we change them we lose the meaning of the idiom. Thus the idiom "pull your socks up" means "improve the way you are behaving" (or it can have a literal meaning); if we change it grammatically to "pull your sock up" or we change its vocabulary to "pull your stockings up", then we must interpret the phrase literally - it has lost its idiomatic meaning.

Idioms are difficult to learn and teach for many reasons. The main reason is that idioms are not literal: they do not mean what they say. The easiest are those which have exact counterparts in the learner's mother tongue (e.g. "A dark horse"- тёмная лошадка, "To see the light at the end of the tunnel"- увидеть свет в конце тоннеля, "A cat in the bag"- кот в мешке) and the most difficult ones are those which have no counterparts and whose meaning cannot be derived from the conjoined meaning of their constituents ("In a nutshell"- в двух словах, "To bring the house down"- вызвать бурю оваций, "One will never set the Thames on fire"- звёзд с неба не хватать).

Idioms are a particular type of multiword unit that have at least one element with a figurative (i.e., nonliteral) meaning. For example, "being on the same page" does not refer to reading in unison from a book, but rather to a group of people being in agreement on something. In this case, there is a fairly clear relationship between the figurative and literal meaning. On the other hand, there are opaque idioms that have little (if any) overlap with the literal meaning.

Another characteristic of idioms is that they are fixed expressions. An idiom like "a storm in a teacup" is fixed. We cannot make either of the nouns plural, nor can we alter the sequence of the words, nor transform it in any other way".

The theory states that idiomatic expressions are difficult to explain and classify which is a great challenge to EFL teachers. The author believes that although in general the meaning

of idioms cannot be derived from their constituents, some idioms are decomposable in the sense that they show more flexibility in allowing meaning to be derived through a combination of their constituents as in “Take into account” which means “consider”. Some others are less flexible as seen in “kick the bucket” which means “die,” so decomposable idioms are easier to acquire than non-decomposable ones.

According to Kabakchy idioms can be classified into **four groups**.

First, idioms which have exact Russian counterparts, and these are the easiest; *second*, idioms which have semantic counterparts in Russian but are differently worded; *third*, idioms which have no counterparts in Russian, although their meaning can be derived from the conjoined meaning of their constituents. These are easier than those in group two where language interference can be expected; *fourth*, idioms which have no counterparts in Russian and their meaning cannot be derived from the conjoined meaning of their constituents, and these are the most difficult ones. For the most part, idioms are usually introduced into the English language classroom on a random basis, selected by the teacher from lists of unrelated idiom items. The idioms are, therefore, usually not integrated into the context-sensitive environments of the language curriculum, but are often introduced as a time-filler at the end of the hour or end of a unit. The use of idioms takes on a significant part of cultural expression. They are normally used in a myriad of daily situations, and therefore must be taught as part of the fabric of the foreign target language. Moreover, the use of idioms must be regarded as part and parcel of the concept of communicative competence (Kabakchy 1980: 7-8).

Cooper states that idioms are so frequently used in spoken and written language that they require special attention in language teaching (Cooper 1999: 234).

The more language teachers use figurative language in classroom discourse, the better children master idiom interpretation.

Idioms are a part of our daily speech. They give expressiveness to oral and written language. It is not easy to master idioms fluently.

There is no pedagogy exclusive to idioms.

An important first step is exposing students to idioms in context. Students should be encouraged to infer the meaning of the idiom by using contextual clues, conceptual knowledge, and/or first language equivalents. Teachers may provide assistance during this process, especially if the idiom is not easily decomposable. There are several techniques to make learners aware of the link between the idiom’s literal and figurative meanings. For example, students can draw pictures to represent the literal meaning; this can be particularly effective for lower-proficiency learners or for idioms that have image-evoking potential (e.g., “to be down in the dumps”). Alternatively, the teacher can provide an image associated with

the idiom. It should be noted that images/ pictures are more than mere entertainment for students; research suggests that forming a mental image of an idiom is a powerful tool for learning and further retention. After presenting idioms in context and helping students infer their meaning, teachers should force retrieval of the idioms that have been studied. This can be done in numerous ways, including typical vocabulary exercises like matching idioms to their meanings, filling in blanks with the appropriate idiom, replacing underlined expressions with an idiom, etc. Finally, to promote output and creative language use, students can write dialogues using the idioms or tell stories based on pictures.

In addition, the author of this article cautions against considering idioms as simply the “colorful” side of language or “amusing” expressions that we use exclusively in colloquial settings. While this is a common perception, it is inaccurate.

Idioms are idiosyncratic syntactic structures which, depending on their level of idiomaticity, can be more or less fixed. This is common knowledge to native speakers of English as well as English language researchers, but to learners this is often unclear information. For sake of simplicity, learners are in fact normally told that idioms are inflexible and cannot be transformed in any way. This is a myth that should be exploded by showing learners that while some idioms cannot normally admit any type of variation (e. g. a red herring), others can accept variations both of the lexical kind.

For learners of English to perceive patterns and relations regarding the meaning, the structure and the function of English idioms encountered is what is ultimately most auspicious here.

The exposure to a full grammar of idioms should in fact consent learners to acquire a more curious and analytical approach: the only real key to a better passive and active knowledge of idioms.

Irujo states that:

- ❖ Native speakers of a language use idioms all the time;
- ❖ Idioms are the grease that makes language flow;
- ❖ Students are often embarrassed and frustrated if they cannot understand the idioms a person is using;
- ❖ In some cases, misunderstanding can lead to disaster.
- ❖ A strong knowledge of idioms will help students to be better speakers and negotiators (Irujo 1986: 4).

Since idiomatic expressions are so frequently encountered in both spoken and written discourse, they require special attention in language programs and should not be relegated to a position of secondary importance in the curriculum.

The implication is that idioms are an essential part of knowing a language and, thus, should be systematically incorporated into the English language curricula.

-Not all idioms will be equally difficult for learners to master.

-Contextual clues are useful to learners in comprehending unknown idioms.

-Teaching idioms based on their underlying themes or literal origins is a potentially useful approach.

Idioms do have a place in the EFL classroom. The author's reasoning is the same as it is for teaching informal speech patterns. The students are going to encounter idioms, and if they have had some exposure to these expressions, they will be better prepared to comprehend and react to real-life situations.

If a teacher decides to teach idioms, he/she should try to go beyond the meaning.

It is important to consider the environment and circumstances in which teachers teach. In the traditional classroom, the prescribed curriculum and school schedule creates teachers' framework. If an idiom appears within a grammar or reading lesson, there may be only enough time to explain the meaning of the expression. However, if a teacher is teaching within the context of a vocabulary lesson and the class lasts for 40 minutes, he/she likely has time to do more than just address the meaning.

Another approach is to compare idioms in the foreign language with idioms in the mother tongue. This can be both an interesting exercise in itself and a means of remembering idioms more effectively (**see Appendix 1**). By the way, the expression "It's raining cats and dogs" is very old-fashioned. These days people are much more likely to say "It's pouring", "it's tipping it down" or, most commonly, in British English at any rate, "it's p*ssing down!"

One more important point is that by teaching idioms in class using some of the techniques, a teacher is also providing his students with coping strategies for dealing with figurative language in general.

It is very important to have a plan of instruction that incorporates the various intelligences in order to give a chance to all students to succeed in learning idioms.

Using idioms appropriately in oral and written discourse generates confidence in the student and respect in those with whom he/she comes in contact.

Here are some implications for teaching idioms by Irujo:

- ❖ Infrequent, highly colloquial idioms with difficult vocabulary should be avoided;
- ❖ Activities which compare literal and figurative meanings of idioms help students to realize the absurdity of the literal meanings and provide a link from the literal words to the nonliteral meaning;

- ❖ Activities which encourage production of idioms can be based on lists of idioms collected by the students or supplied by the teacher. These lists should include idioms which are similar in the first and second languages and are therefore likely to cause interference.

Idiomatic expressions are, after all, the patrimony of a culture and tradition; they represent centuries of life in a determined sociolinguistic context and geographical setting and are therefore the heart and soul of a linguistic community.

Learners must be made aware that the meaning, use and structure of idioms can, like other elements of the English language, also be controlled. What learners need is to discern that idioms are not just obtuse lexical units that have to be learnt off by heart for exam purposes, but that they are an important part of any linguistic heritage and that their existence in spoken and written texts has a reason.

The belles-lettres also has a great number of idiomatic sentences used by prominent writers in their works to make their language more expressive and colorful. It could be concluded that even languages belonging to different families, they may have similar or hemi similar idioms and those which differ dramatically can be guessed within the context. So idioms are integral part of language which make our speech more colorful and authentically native.

Bibliography

1. Boers, F., Demecheleer, M. & Eyckmans, J. (2002) *“Etymological Elaboration as a Strategy for Learning Idioms.”*
2. Boers, F. (2000) *“Metaphor Awareness and Vocabulary Retention”*, *“Applied Linguistics”*, 21:4, 553-571
3. Cooper, T. (1999) *“Processing of Idioms by L2 Learners of English.”* *TESOL Quarterly*, 33, 233-262.
4. Cooper, T. *“Teaching Idioms.”* *Foreign Language Annals*, 31(2), 255-266.
5. Fernando, C., (1996) *“Idioms and Idiomaticity”*. Oxford: Oxford university Press (<http://www.infobanka.com/org/diary/30.html>)
6. Gibbs, R. (1987) *“Skating on Thin Ice: Literal Meaning and Understanding of Idioms.”* *Journal of Child Language*, 14, 569-586
7. Gibbs, R. (1992) *“What do Idioms Really Mean”*. *Journal of Memory and Language*, 31, 485-506.
8. Irujo, S. (1986) *“Learning and Teaching Idioms.”* *E.L.T.* 40, No.2, 59-68
9. Irujo, S. (1986) *“Don’t Put Your Leg in Your Mouth: Transfer in the Acquisition of Idioms in Second Language.”* *TESOL*, 20, No.2, 1-47.
10. Kabakchy, V.V. (1980) *Teaching Idiomatic English to Russian Students.* *E.L.T.*, 34, No.3, 7-9.
11. Pollio, H., Barlow, J., Fine, H., & Pollio, M. (1997) *“Psychology and the Poetics of Growth”*. Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum Associates,
12. Дубровин М. (1997) *„Иллюстрированный сборник на пяти языках”*; Москва, РОСМЭН

COMPARING IDIOMS IN ENGLISH WITH THE MOTHER TONGUE

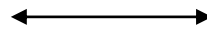
To pull the devil by the tail.

Биться как рыба об лёд.

It's still all up in the air.

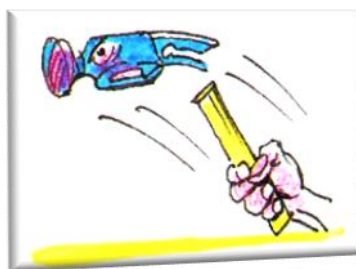
Вилами на воде писано.

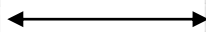
To twist someone round one's little finger.

Вить верёвки из кого-либо.

Try to fly off the handle.

Выйти из себя.

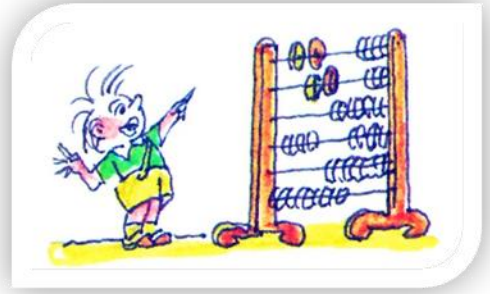
To let the grass under one's feet.

Ждать у моря погоды.

As plain as the nose on your face.

Как дважды два четыре.

To live in clover.

Кататься как сыр в масле.

KREATIVITĀTES ATTĪSTĪBAS SEKMĒŠANA MĀKSLINIECISKAJĀ DARBĪBĀ PIRMSSKOLĀ

„Nevienu gleznu es neradu kā mākslas darbu. Tās visas ir pētījumi. Es nemitīgi kaut ko meklēju, gleznas ir šo pētījumu loģisks rezultāts.”

/P. Pikaso/

Abstract

Art activities, - drawing, music, drama, making different useful things or handicrafts, are significant tools in personality general and intellectual development and also excellent way in child protection from bad influences. Creative activity in pre-school age becomes apparent not only in the child's art activities, but also in his/her judgments and conclusions, word formations, attitudes and plays. Child is creative all the time if there are possibilities to use materials which can create a shape to their wishes. Practical experience during latest years with pre-school children reflects that children live in too prepared and limited environment, and receive monotonous, stereotypical toys, which limits the development of children creative activity, desire to investigate and development of feelings. Despite the fact that there is a change of paradigm in education, still the education is based on the conservative and obsolete principles (Anspaks, 2004). Still one of the main disadvantages in art education and also pre-school is verbal teaching, anxiety of educators and lack of knowledge about the usage of child's experience in learning. Creative activities are useful in will development, because they are activities, which can be acquired by the joy, which remains when activities are repeated. The joy and repeating of the activities develop and strengthen child's will, because "the culture of the will is based on the repeating and conscious repeating" (Steiner, 2000).

Key words: *Creative activities, development of creativity, development of volition.*

„Katrs bērns – cits vairāk, cits mazāk, ir apdāvināts” – ar šo moto pie bērniem būtu jāiet ikvienam pedagogam, tādējādi cenšoties ikvienā bērņā atrast dzirkstelīti, ieraudzīt un atklāt viņa individualitāti, neatkārtojamo personību. Var izkopt bērnam dzirdi, redzi, bet, galvenais, var palīdzēt izjust radīšanas prieku, un tāda iespēja ir ikvienam.

Rodas jautājums: ja radošās darbības iedīgļi piemīt visiem, tad kāpēc tikai nedaudzi no mums to apzinās? Kāpēc pirmsskolas vecumā tik bieži dzirdam apgalvojumu: „Es nemāku! Man nesanāk!” Diemžēl jaunrades iedīgļus jau agrā bērņībā bieži vien iznīcina pieaugušie (vecāki, citi tuvinieki, skolotāji), skubinot ar labiem padomiem, pamācībām, norādījumiem, tā nonāvējot bērņā radīšanas prieku.

Mākslinieciskā darbība - tēlotājdarbība, mūzika, drāma, rokdarbi - ir nozīmīgs personības veidošanās, intelektuālās attīstības līdzeklis un brīnišķīgs veids, kā pasargāt bērņus no negatīvām ietekmēm.

Radošā aktivitāte ir ļoti cilvēciska norise, tā ir individualitātes īpašība, viena no cilvēka būtības galvenajām raksturotājām. Spēja radoši darboties raksturo cilvēku, parāda viņa psihes pārākumu un daudzveidību. Radošā aktivitāte ir process, kur notiek dažādu materiālu izpēte, eksperimentēšana ar tiem un atklājumu veikšana, un to var saukt arī par pētniecību, kuras laikā bērņš meklē un atklāj jaunus veidus, kā izteikt to, ko viņš redz, un jaunus paņēmienus, kā izmantot materiālus un uzlabot metodes.

Viss, kas ir ap mums, kas ir cilvēka roku radīts, visa kultūras pasaule, atšķirībā no dabas pasaules – tas viss ir cilvēka iztēles un uz iztēles balstītas jaunrades auglis. Ja jaunradi saprot tās īstajā, psiholoģiskajā nozīmē, kā jaunā radīšanu, viegli nonākt pie secinājuma, ka jaunrade lielākā vai mazākā mērā ir visu daļa, tā ir normāla un patstāvīga bērna attīstības pavadone (Svence 1999: 25).

Pirmsskolas vecumā jaunrade izpaužas ne tikai bērna mākslinieciskajā darbībā, bet arī viņa spriedumos, secinājumos, vārdu darinājumos, attiecībās un rotaļās. Bērns pastāvīgi ir radošs, ja vien viņa rīcībā ir materiāli, ar kuriem piešķirt vēlmēm formu. Bet pēdējo gadu pieredze darbā ar pirmsskolas vecuma bērniem arvien vairāk atklāj, ka bērni dzīvo pārāk gatavā, norobežotā vidē, saņem bezpersoniskas, stereotipiskas rotaļlietas, kas būtībā ierobežo bērnu radošo aktivitāti, izziņas prieku un sajūtu attīstību.

Neskatoties uz izglītības paradigmu maiņu, vēl aizvien izglītība balstās uz konservatīviem un iesīkstējušiem principiem. Mākslinieciskā darbība tiek akcentēta kā bērnu radošās darbības sekmētāja, taču aktivitātes, kuras tiek piedāvātas bērniem, ne vienmēr:

- atbalsta radošās spējas, radošo aktivitāti,
- veicina novatorismu,
- sekmē brīvības izjūtu, patstāvības centienus,
- rosina meklēt jaunus risinājumus,
- māca apvaldīt savas vēlmes un pieņemt lēmumus.

Vēl joprojām viens no nozīmīgākajiem trūkumiem mākslas pedagogijā, arī pirmsskolā, ir mācīšanas vārdiskais raksturs, pedagogu bailes un neizpratne par bērna pieredzes izmantošanas nozīmi zināšanu apgūvē, kaut gan bērniem māksla ir veids, kā rekonstruēt un asimilēt savus pārdzīvojumus, piedzīvojumus. Šī procesa laikā mēs noskaidrojam, ko jūtam, domājam par lietām, kuras pētām (Barners 1996: 54). Rokdarbi kā mākslas un darba vienotība veicina bērna māksliniecisko attīstību, jo tie piedāvā ļoti plašu un daudzveidīgu materiālu, ar kuru darbojoties, to pētot, rodas iedvesma jeb tā sauktā primārā kreativitāte – ideju rašanās posms. Tādēļ pedagogam nebūtu jābaidās no bērnu pieredzes un mākslas kā pētniecības procesa, bet:

- jājūt, ko bērns pārdzīvo, jāizprot viņa domas,
- jānodod iespēja bērnu fantāzijas izpausmēm,
- jāļauj bērnam kļūdīties, un kļūdas jāizmanto mācību procesā, izvirzot uzdevumus, kuri atbilst bērna pieredzei, spējām, interesēm,
- jāizvairās no stereotipiem domāšanā, kas izpaužas kā savu domu, viedokļu uzspiešana.

Māksliniecisko radīšanu sekmē vērošanas, veidošanas un izteiksmes prieks. Tās galvenie dzinēj spēki ir intuīcija, fantāzija un jūtas, kas ir „topoša vēl netapusi griba” (Šteiners 2000: 66). Tā runā ar dzīviem tēliem, simboliem, ritmu, savdabīgi sakārtotiem materiāliem, formām. Radīt nozīmē ar gribas un fantāzijas palīdzību atklāt vai paust kaut ko jaunu (Dauge 1920: 3).

R.Šteiners raksta, ka mākslinieciskās darbības ir piemērotas gribas veidošanai, jo tās ir darbības, kuras apgūstot, pavada prieks, kurš saglabājas, atkārtoti veicot darbības. Prieks un darbību atkārtošana veido un stiprina bērna gribu, jo „gribas kultūra balstās uz atkārtošānu un apzinātu atkārtošānu” (Šteiners 2000: 59). Jebkurām bērna aktivitātēm ir nepieciešama patiesa aizrautība un ieinteresētība, lai šī aktīvā darbošanās būtu produktīva. Interese spēj gan koncentrēt bērna uzmanību uz noteiktu objektu vai darbību, gan aktivizēt gribu un nodrošināt šī objekta vai darbības pilnvērtīgu uztveri, apguvi. Novērojumi liecina, ka bērns labāk apgūst tās darbības, kurās viņš iesaistās ar interesi, un tas dod daudz produktīvākus rezultātus bērna attīstībā, prasmju, zināšanu apgūvē. Jāatceras, ka gribas audzināšana, kas ir viens no galvenajiem un pirmajiem audzināšanas uzdevumiem, nav tieša, bet netieša.

Kreativitātes veicināšanas procesā milzīga loma ir pieaugušajam. A.Dauge skolotāju ir raksturojis kā mākslinieku, jo arī viņam ir raksturīga jaunradīšanas tieksme, un nozīmīgus orientierus šai jaunradīšanas darbībai skolotājs smeļas mākslas principos, kuri bērnā raisa interesi par visu apkārtējo (Dauge 1925: 101).

Pieaugušā darbība ir bērna darbības ierosinātāja, kopā darbošanās dod lielisku iespēju iepazīt un izprast bērna pārsteidzoši bagāto iekšējo pasauli. Pedagogam jābūt autoritātei, kuru atdarina, no kuras mācās, jo pieaugušā spriedumi, jūtas, griba kļūst par bērna spriedumiem, jūtām, gribu, tā ir neapzināta bērna un pieaugušā gribas saplūšana. Bērna raksturs vēl nav izveidojies, viņa dziņām, vajadzībām vēl nav noteikta virziena, un tas, kā tās attīstīsies, lielā mērā ir atkarīgs no vides, kurā bērns atrodas. Vide, tās radītie iespaidi ietekmē cilvēka ārējo un iekšējo pasauli (Hjūms 2008: 291). Vide nodrošina bērnus ar māksliniecisko informāciju, brīvu māksliniecisko materiāli izvēli. Tomēr telpiskās vides radīšana ir nepietiekošs stimuls, ja bērns nav iepazīstināts ar tajā esošajiem materiāliem, pielietojumu, vides sniegto māksliniecisko informāciju (Miķelsone 1996: 13).

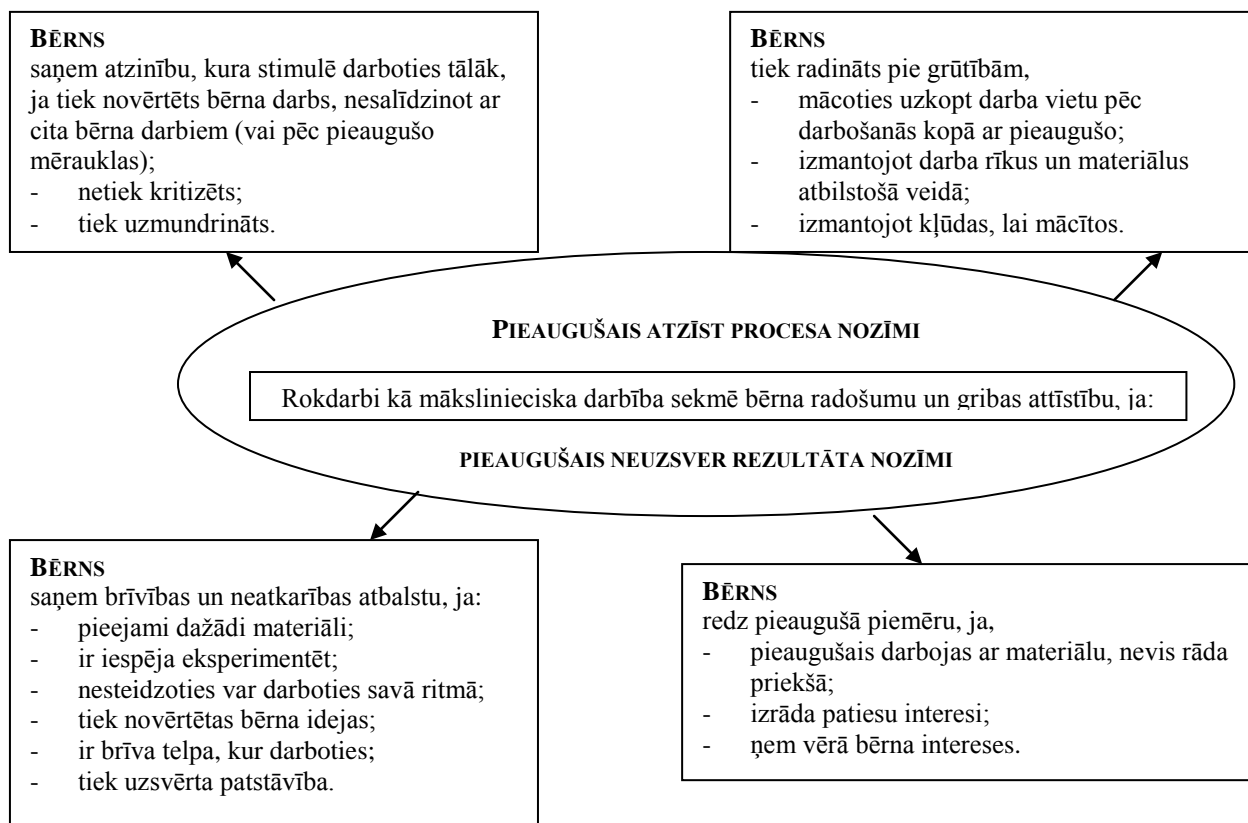
To nodrošina, kurš veido situācijas kvalitatīvai mākslinieciskai pieredzei. Tas nozīmē, ka, veidojot šo pieredzi, neviens bērnam sniegtais skaidrojums nedrīkstētu beigties ar punktu, bet tam ir jābeidzas ar jautājumu. Sarunu, kopīgās darbošanās laikā gūtā pieredze ļauj bērnam apzināties sevi kā unikālu, no citiem atšķirīgu personību ar individuālajām īpatnībām un cilvēcisko būtību. Bērnam rodas varēšanas izjūta un izpratne par to, kā izpaust sevi un savu individualitāti mākslinieciskajā darbībā. Tas iespējams tikai tad, ja skolotājs galveno

uzmanību radošajā darbībā nevelta idejas (savas vai bērna) realizēšanai, ietverot to kādā noteiktā formā, kas māksliniecisko darbību pārvērš čakluma, neatlaidības apliecinājumā.

Svarīgākais pirmsskolas vecuma bērna izaugsmē ir jaunrades priekam, ko bērns izjūt darbojoties, nevis kvalitatīvs, lielisks darba rezultāts, kuru gaida pieaugušais. Vizuāli pedagoga loma bērna kreativitātes sekmēšanā atspoguļota 1.attēlā.

1.Attēls

PEDAGOGS - BĒRNA KREATIVITĀTES SEKMĒTĀJS

1.att. Pedagoģis – bērna kreativitātes sekmētājs.

Jāatceras, ka kreativitātes attīstībā nozīmīgāks ir idejas rašanās un process. Teorētiskās atziņas apstiprinājās bērnu praktiskajā radošajā darbā ar koku lapām, ko ar bērniem īstenojusi Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmijas studiju programmas „Pirmsskolas un sākumskolas skolotājs” 5.kursa studente Sanita Griščenko. Skolotāja radīja vidi un nosacījumus, kas akcentē procesa, nevis rezultāta nozīmi. Bērnu radošā darbība ar koku lapām, veidojot dažādus lapu vērumus, fiksēta fotogrāfijās (skatīt 2.attēlu).

KOKU LAPU PĀRVĒRTĪBAS RUDENĪ

Sigita domā, ka no lapiņām var sataisīt putniņu.
Mareks – Lapiņas var salocīt kā drēbi un tad savērt uz kociņa. Lauris - Sarullēta lapa izskatās kā banāns

Annija – No mazām lapiņām var uztaisīt tārpiņu

Rūdolfs - Man ir kuģītis no kartupeļa un šitādas sausas lapas deguntiņš ir karodziņš, tas ir pirātu kuģis ar lielgabalu

Mareks - Iznāca kā krelles, var likt ap kaklu
Kristaps iebilda, ka tā drīzāk varētu būt rūķīšu bārda.

Ģirts- Tas man būs zirnēklis, es ar viņu pēc tam spēlēšos

Lauris- Man iznāca kā pirāta bārda, te tik vajag šņorīti, ar ko piesiet, lai turētos
Ģirts – ja tu to bārdu apgrieztu otrādi, tad tev sanāktu kā egle

2. att. Koka lapu pārvērtības rudenī.

Bērnu izteikumi darbošanās laikā un pēc darba pabeigšanas liecina par to, ka, ja tiek atbalstīta bērna brīvība, neatkarība, visparastākie lapu vērumi bērnu skatījumā dažādos tēlos - par *zirneklīti* (Ģirts, 5 gadi), *par kuģi, kurš dodas jūrā* (Lauris, 5 gadi), *par rotājumu, ko pakarināt... nu, kur ir nagla* (Roberts, 5,3 gadi), *par kaklarotu ar ķēdīti, ko dāvināt mammai* (Annija, 4,5 gadi). Var teikt, ka radošumu veicina pozitīvas emocijas, bet ne represīva, svētulīga, aizspriedumaina vide, kas piedāvā nelielu skaitu pozitīvu pārdzīvojumu, kurā nav iespējams apgūt jaunas prasmes un pieredzi. Īsts darba prieks bērņā rodas tad, kad viņš ilgstoši var nodarboties ar to, kas viņu patiesi saista (Pētersons 1931: 227).

Bērnu darbība un izteikumi apliecina arī to, ka rokdarbi gan pedagogam, gan bērnam māca saprast, ka nav tikai viens pareizs risinājums. Savstarpējās sarunās, kā arī vērojot otra veikumu, rodas jaunas idejas. Marekam (6 gadi) šķiet, ka viņa vērumis *iznāca kā krelles, ko var likt ap kaklu*, taču Kristaps (6 gadi) iebilst, ka *tā varētu būt rūķīšu bārda*. Lauris (6 gadi) par savu veikumu ir līdzīgās domās - *man arī iznāca kā pirāta bārda, te tik vajag šņorīti, ar ko piesiet, lai turētos*. Ģirts (6 gadi) komentē – *ja tu to bārdu apgrieztu otrādi, tad tev sanāktu kā egle*.

Bērnu izteikumi un spriedumi saistās ar individuālo pieredzi un ir tik atšķirīgi, cik atšķirīgi ir paši bērni. Jautājumi, kurus uzdod pieaugušais, kā arī bērni viens otram, ir tie, kuri rosina domāt, analizēt, spriest, izdarīt secinājumus par savu veikumu. Būtiski ir jautāt ne tikai par darba saturu, bet arī par tā ideju, radīšanas procesu un izmantotajiem materiāliem.

Apstiprinās arī doma par to, ka, ja darbošanās ir bērnam saistoša, interesanta, raisa prieku, nav skolotāja uzspiesta, tad sāk veidoties patstāvīga un atbildīga personība. Attīstās tāda personības īpašība kā neatlaidība. Neatlaidība - tā ir griba, kura ļauj enerģiski darboties ilgāku laiku bez pārtraukuma. (Birkerts 1923: 317)

Secinājumi

Radošā darbība bērņības pasauli padara manāmi skaistāku, priecīgāku, daudzveidīgāku, emocionāli bagātāku. Pirmsskolas vecumā bērnam ir izzinoši ieinteresēta attieksme pret sevi un pasauli, tādēļ svarīgi, lai pedagogs:

- to izprot un novērtē, jo tā ir primārās kreativitātes aizsākums,
- būtu radošs un viņam nepietrūktu ideju, lai viņš nebaidītos izmantot un atbalstīt bērna idejas, jo tajās ir kaut kas nebijis, neparasts,
- atraisītu bērna radošo iniciatīvu, dodot iespēju katram izpausties sev raksturīgā veidā un materiālos,

- apzinātos, ka nevis vārdiskie norādījumi, pamācības, aizrādījumi, bet gan bērna enerģijas saprātīga virzīšana, miers un līdzsvarotība veicina bērna gribas un harmoniskas personības attīstību,
- būtu autoritāte, no kuras mācās, kuru atdarina un improvizē, tomēr radošajā procesā viņš nedominētu.

Bibliogrāfija

1. Barnes, R. (1996) *Teaching art to young children 4-9*. London and New York: Routledge.
2. Birkerts, P. (1923). *Pedagoģiskā psiholoģija*. Jelgava.: L.Neimaņa izdevniecība.
3. Dauge, A. (1920). *Bērns jaunradīšanas darbā*. Maskava.: Tautas izglītības komisariāta mazākuma tautības nodaļa.
4. Dauge, A. (1925) *Māksla un audzināšana*. Rakstu virkne. Rīga: Valters un Rapa.
5. Hjūms, D. (2008). *Traktāts par cilvēka dabu II daļa par jūtām*. Rīga: Liepnieks&Rītups.
6. Miķelsone, I. (1996) *Bērnu patstāvīgās mākslinieciskās darbības sekmēšana pirmsskolas vecumā*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga.
7. Pētersons, E. (1931). *Vispārīgā didaktika*. Rīga.: Gulbis. 130.lpp.
8. Students, J.A. (1935) *Bērna, pusaudža, jaunieša psiholoģija*. Rīga: Autora izdevums.
9. Students, J.A. (1998) *Vispārīgā psiholoģija II daļa*. Rīga: RaKa.
10. Svence, G. (1999) *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
11. Šteiners, R. (2000) *Vispārējā cilvēkmācība kā pedagoģijas pamats*. Rīga: RaKa.
12. Премме, М. К. Копальго А. (1985) *Творчество и выражение 2*. Москва: Советский художник.
13. Маслов, А. (1999) *Новые рубежи человеческой природы*. Москва: Смысл.

IT SISTĒMA LATVIJAS AUGSTSKOLĀS

Abstract

Principles of Electronic Government bodies government makes a modern, clear and precise working mechanism. E-government is based on the management process improvement and optimization based on the information technology (IT) system implementation and use of authority in the chair. E-government in education, science and research is associated with meshed technology, supplemented by the organizational and cultural applications. E-government is based IT systems, whose task is to optimize all processes of the body. The exception is the university.

The article is addressed in the IT system implementation process in Latvian universities

Atslēgas vārdi: e-pārvalde, augstākā izglītība, IT sistēmas, pārvaldes procesi.

Arvien lielāka daļa sabiedrības sagaida valsts pārvaldes modernizāciju. To nav iespējams sasniegt ar tradicionālām metodēm, bet gan izmantojot jaunākās un modernākās informāciju un komunikāciju tehnoloģijas (Karnītis 2004: 151). To visu sevi ietver e-pārvalde. E-pārvalde nozīmē informācijas tehnoloģiju (IT) integrāciju un pielietošanu efektīvākai un mūsdienīgākai valsts, pašvaldību, uzņēmumu, organizāciju un iestāžu darbības nodrošināšanai, kā arī interaktīvas savstarpējās saiknes veidošanai starp tām. Elektroniskās pārvaldes principi iestādes pārvaldi padara par modernu, skaidri un precīzi strādājošu mehānismu. E-pārvaldes pamatā ir iestādes vadības procesu uzlabošana un optimizēšana, kas balstās uz informācijas tehnoloģiju (IT) sistēmu ieviešanu un izmantošanu iestādes vadībā. E-pārvalde izglītības, zinātnes un izpētes jomā ir saistīta ar tīklotu tehnoloģiju, ko papildina organizatoriskie un kultūras pielietojumi. Runā ir par inovatīvu pieeju visiem publiskie pakalpojumi, kas atbilst Lisabonas pamatmērķiem.

Tieši informāciju un komunikāciju tehnoloģiju izmantošana ir krasi palielinājusi informācijas daudzumu, arī atvieglinājusi piekļuvi tai un informācijas izmantošanu. Jebkurā organizācijā, lai vadītu informācijas resursus, tiek veidotas dažādas informāciju sistēmas. Šīs sistēmas izmanto datu apstrādei, to pārveidošanai informācijā un tālākai izmantošanai. Pēc savas struktūras informācijas sistēma ir komplekss, kas ietver individuus, procedūras un resursus (Ukolovs 2006: 216). Informācijas sistēmu pamatā ir informācijas tehnoloģijas. Informācijas sistēmu funkcijas visbiežāk tiek apvienotas piecās grupās: operāciju, novērošanas, lēmumu nodrošināšanas, zināšanu un komunikatīvajā. Lai arī informācijas tehnoloģiju izmantošanas galvenais mērķis ir celt kvalitāti, paātrināt informācijas apstrādi, samazināt administratīvās izmaksas, tomēr bieži vien ir novērojams pilnīgi pretējs efekts. Tomēr tā nav tehnoloģiju vaina, bet gan iestādes vai organizācijas. Kas bieži vien iegādājoties to vai citu tehniku, programnodrošinājumu pilnībā nepazinās kādi uzdevumi vai kādu procesu optimizēšanai tiks šī tehnika izmantota. Vēl viena problēma ir tā, ka bieži vien iegādātā tehnika vai programnodrošinājums nevar strādāt vienā vienotā sistēmā. Tas prasa

papildus finansējumu. Negatīva ietekme ir arī profesionāļu trūkumam jaunāko tehnoloģiju jomā. Rezultātā augsti efektīvi un dārgi tehniskie līdzekļi nonāk vadītāju rīcībā, kuri nav pietiekami sagatavoti tos lietot (Ukolovs 2006: 217).

Lai izveidot integrētu informācijas sistēmu ir jāievēro sekojoši principi:

- Megasistēma ir atsevišķu patstāvīgu, loģisku integrētu informācijas sistēmu kopa;
- Dati jāfiksē elektroniskā veidā nepastarpināti un tur, kur tie rodas.
- Visām informācijas sistēmām jāizmanto primāro sistēmu dati (nav pieļaujams atkārots datu ievads);
- Informācijas sistēmās jābūt standartizētai, lietotājam draudzīgai saskarsmei (interface), kopīgai izmantojamo megasistēmas informācijas resursu lietotāju autorizācijas procedūrai un vienotai datu izmantošanas kontrolei visos megasistēmas resursu punktos;
- Ikviens dokuments jādrukā un jāsasniedz, tikai izmantojot informācijas sistēmā uzkrātos datus (Karnītis 2004: 157).

Augstākā izglītība un augstskolas Latvijā, izmantojot klasisko 20. gadsimta modeli, vairs netiek līdz straujajām zināšanu sabiedrības tehnoloģiju izmaiņām, tāpēc augstākajai izglītībai Latvijā (netālā nākotnē - arī vidējai profesionālajai izglītībai un tālāk arī citām izglītības sistēmas sastāvdaļām) jāmaina sava struktūra, uzdevumi, principi. E-pārvalde būtu viens no risinājumiem, kā optimizēt un padarīt pieejamāku augstāko izglītību. Tomēr tās ieviešanai ir virkne šķēršļu. Viens no šķēršļiem e-pārvaldes efektīvai ieviešanai ir spēkā esošo normatīvo aktu sliktā piemērotība pārvaldes procesu uzlabošanai un elektronizēšanai. Atsevišķos gadījumos tas tā patiešām arī ir. Izstrādājot jaunus normatīvos aktus vai izstrādājot spēkā esošajos normatīvajos aktos, jāraugās, lai vismaz tie būtu saskaņā ar e-pārvaldes labiem principiem vai vismaz nav pretrunā ar tiem. Kā vienu no e-pārvaldes labajiem principiem varētu minēt - iestāde neprasa no privātpersonas dokumentus, kādi jau ir tās pašas vai citas iestādes rīcībā. Šādus dokumentus iestāde neprasa no privātpersonas, bet patstāvīgi sagādā uz likuma vai iestāžu savstarpējas vienošanās pamata.

Iepazīstoties ar augstskolām piedāvātājām informācijas tehnoloģijas (IT) sistēmām, nākas konstatēt, ka bieži radītas IT sistēmas, kuras neviens tā arī neizmanto, tajā pat laikā liels darba apjoms tiek veikts pa vecam - manuāli, tam piesaistot un neproduktīvi izmantojot papildus darbaspēku. Kā galveno iemeslu šādam apstāklim var minēt efektīvas komunikācijas trūkumu – IT domā sistēmu funkcionalitāšu līmenī, bet augstākā izglītība nespēj nodefinēt savas prasības informācijas sistēmām IT saprotamā valodā. Šādas pieejas rezultātā tiek izveidota sarežģīta un grūti vadāma IT saimniecība, kuras uzturēšana prasa ievērojamus

līdzekļus, taču tā nenodrošina efektīvu biznesa atbalstu. Pieredze rāda - ja iestādei ir vairākas informācijas sistēmas, dati tajās katrā tiek uzskaitīti un vadīti atsevišķi, lai gan bieži tie ir identiski. Datu plūsmas nav integrētas, un atskaites, kas tiek izstrādātas vienā struktūrvienībā, papīra formātā tiek iesniegtas citā departamentā, lai pēc tam dati atkal manuāli tiktu ievadīti šīs struktūrvienības informācijas sistēmā un apstrādāti tālākajām vajadzībām. Tātad – informācijas sistēmas vēsturiski ir bijušas izveidotas atsevišķu funkciju atbalstam, neskatoties uz procesu kopumā.

Uz doto brīdi lielāka daļa no Latvijas augstskolām izmanto vismaz trīs dažādas IT sistēmas: grāmatvedības sistēmu „Apvārsnis”, Latvijas Augstākās izglītības informatīvo sistēmu jeb LAIS un lietvedības sistēmu atkarībā no savām vajadzībām un finansiālām iespējām, piemēram, vienu no DocLogic versijām, Smart, utt. Šeit nedrīkst aizmirst to faktu, ka Latvijā augstskolas ir autonomas. Augstskolām netiek izvirzītas vienotas prasības darba procesu organizēšana, vadīšana un kontrolē. Nav arī stingri noteikts kādas IT sistēmas ir jāizmanto.

1997.gadā tika uzsākts Latvijas Izglītības informatizācijas sistēmas LIIS projekts, kura galvenais mērķis bija izveidot vienu IT sistēmu visām Latvijas augstskolām. Šī projekta darbības lauks ir viss informatizācijas režģis: mācību saturs, pārvalde, informatīvais serviss, infrastruktūra un lietotāju apmācība dažādos līmeņos – skolās, izglītības pārvaldēs un Izglītības un zinātnes ministrijā. Projekta iecere bija - pārklāt visas izziņas formas: racionālo, empīrisku, emocionālo un izziņu ar modelēšanu un pārklāt dažādus prasmes līmeņus visos izglītības posmos. Pārvaldes jomā tika plānots, ka tiks nodrošināta e-pārvalde katrā izglītības iestādē un elektronisko dokumentu apmaiņa. Projekta paredz arī pāreju uz IKT lietošanu visu priekšmetu apmācībā un e-mācīšanās iespējas. Infrastruktūras attīstībā paredzēts - vairāk datoru, pastāvīgais pieslēgums internetam katrai skolai.

Tomēr šīs sistēmās ieviešana augstskolā ir saistīta ar veselu virkni problēmām, no kurām galvenā ir tā, ka par pamatu šīs sistēmas izveidošana tika ņemta Latvijas Universitāte. Latvijas Universitātes struktūra būtiski atšķiras no pārējo augstskolu struktūrās, un līdz ar to radās problēma ar šīs sistēmas pielāgošanu citas augstskolas vajadzībām. Tomēr, neskatoties uz to, gandrīz visas valsts augstskolas Latvija izmanto šos IT sistēmu un dažādos veidos risina problēmas, kas ir saistītās ar šīs sistēmas uzturēšanu un pielāgošanu augstskolas vajadzībām.

Lai ieviestu e-pārvaldi, primāri ir jāapzina augstskolas pārvaldes procesi. Katrs process sastāv no vairākiem posmiem, kur katram posmam ir noteikti izpildītāji, izpildes kritēriji, „ienākošā” informācija vai dati, „izejošā” informācija vai dati (kas tad arī ir šā procesa posma izpildes rezultāts), un posma izpildei nepieciešamā atbalsta vide – infrastruktūra. Apzinot visus saistītos augstskolas procesus, tiek iezīmēta nepieciešamā

atbalsta infrastruktūra – kādos procesa posmos tā tiks izmantota, kādi dati tiks apstrādāti un kādam ir jābūt iznākumam. Šādā veidā tiek nodefinētas biznesa prasības IT sistēmām, izteiktas „procesu valodā”. Šāda pieeja nodrošina ne tikai efektīvu IT sistēmu plānošanu, bet arī vienkāršu vadīšanu un pielāgošanu augstskolas procesu izmaiņām. Šīs pieejas izmantošanas samazina IT sistēmu ieviešanas un uzturēšanas izmaksas pat līdz 40%, salīdzinājumā ar „klasisko” pieeju, kad risinājumi tiek ieviesti atsevišķu funkciju atbalstam un procesā iesaistītajiem cilvēkiem bieži nesaprotamām vajadzībām.

IT sistēmu risinājumu jomā iespējams izdalīt trīs gadījumus:

- Ir pieejami gatavi IT risinājumi. Šis ir labākais variants arī tajos gadījumos, ja tie nesatur visu, kas nepieciešams. Piemēram, gatavi IT risinājumi ir grāmatvedības sistēmas, lietvedības sistēmas un citas sistēmas, kuras automatizē standarta darba procesus;
- Ir pieejamas pielāgojamas platformas (piemēram, DocLogix, Navision, SAP u.c.). Būtiski šādos gadījumos ir risinājumus veidot tā, lai tie būtu viegli migrējami uz nākamajām versijām (neizmantojot pārāk daudz kodēšanas, bet izmantojot konfigurēšanu);
- Gatavi IT risinājumi un platformas nav pieejamas. Šādā gadījumā nepieciešams veikt specializētu IT risinājumu izstrādi. Publiskā un privātā partnerība ir viens no realizācijas veidiem.

Pasaules tendences rāda, ka arvien vairāk organizācijas, ieviešot IT risinājumus - biznesa vadības sistēmas (resursu plānošana [ERP], klientu attiecību vadība [CRM], dokumentu vadība [DMS], projektu vadība [PM] u.c.), izvēlas optimālo variantu – iegādājas standartprogrammatūru, to pielāgojot savu biznesa procesu prasībām. Gartner Group pētījumi rāda, ka ~ 2010. gadā attiecība starp standart risinājumiem un ‘custom development’ aplikācijām pasaulē vidēji būs 80/20.

Nobeigumā gribētu pateikt, modernizēt augstākās izglītības pārvaldi nozīmē kompānijām, iestādēm un publiskajai pārvaldei strādāt kopā viscaur Eiropā, attīstot tehnoloģijas, apmainoties ar labo praksi un veidot koordinētu sadarbību. Mums ir jābūt vienam no otra panākumiem un kļūdām. To var panākt tikai savstarpēji sadarbojoties.

Bibliogrāfija

1. Karnītis E. (2004) Informācijas sabiedrība - Latvijas iespējas un uzdrošināšanās, Pētergailis.
2. Ukolovs V, Mass A, Bistrjakovs I. (2006) Vadības teorija, Apgāds Jumava.
3. Latvijas izglītības informatizācijas sistēmas. [tiešsaitē pēdējo reizi skatīts 2010.gada aprīlī] <http://www.liis.lv>.
4. *Par itSMF Latvija*. [tiešsaitē pēdējo reizi skatīts 2010.gada aprīlī] <http://www.itsmf.lv>.

ХОЛИСТИЧЕСКАЯ ПЕДАГОГИКА – ОБРАЗОВАНИЕ НА ПОРОГЕ ПЕРЕМЕН

Abstract

Holism, holistic (integrated) thinking is an attempt to declare about the necessity of relation with the world. Human's life is meaningful when we feel our relation with the whole world, the culture of different people and the outer space as a whole. The leading holistic thinkers determine the crisis of our time as the crisis of theory of knowledge. The aim of holistic education is a person's bringing up and his full development. The main fact is to arise a wish of life-long learning and broaden a person's outlook all his life. Holistic education is united with basic sources of meaning and tries to consolidate each person with the environment from which this meaning is being appeared. The vast quantity of negative energy is being "thrown out" to the atmosphere, then is being accumulated in the oceans and as a result we have earthquakes, floods, tsunami and other natural disasters from which millions of people are being killed. To the author's mind, to change this situation, to save a human and make him happy is possible, if he changes himself, his character, his attitude to people and to the environment itself.

Key words: *Holistic education, school, teacher, pupil.*

Был ребенок, и он рос каждый день,
И он становился всем, на что упадет его взгляд,
И все становилось частью его на день, на час,
Или на многие годы, или на целый свиток лет.
Ранняя сирень стала частью ребенка,
И трава, и бело-красный выюнок, и бело-красный клевер,
и песня чибиса,
И трехмесячные ягнята, и розовые неокрепшие поросята,
и жеребенок, и теленок,
И шумный выводок птичьего двора, и утки в грязи у пруда,
И рыба, так странно висящая под водой, и сама прекрасная
удивительная вода,
И водоросли с изящными плоскими листьями –
Все стало частью ребенка.
Уолт Уитмен «Ребенок растет» (Уитмен 2010).

Слово «холистический» образовано от греческого «holon» и означает «Вселенная как целое», то, что не делится на части.

Целостное образование – это образование философии, основанного на предпосылке, что каждый человек находит идентичность, смысл и цель жизни через подключение к сообществу, природному миру и гуманным ценностям (Миллер 1993: 10).

Целостное (холистическое) образование пытается построить обучение в соответствии с законами природы, где все взаимосвязано и изменчиво. Мы можем наблюдать это в атоме, в клетке, в биосфере и в целой Вселенной. Но, к сожалению, со времен индустриальной революции человечество предпочитает разделение и стандартизацию. Это привело к расщеплению самой жизни (Миллер 2001: 2).

Большинство людей живут в больших городах, но в основном – сами по себе,

испытывая страх и одиночество, заглушая тоску никотином, алкоголем, наркотиками. Многие тиранят друг друга, стариков, жен или мужей, детей.

В основном, наше тело существует отдельно от души. Авторитарное образование особенно «постаралось» разорвать связь между головой и сердцем, т.к. авторитарное воспитание – воспитательная концепция, предусматривающая подчинение воспитанника воле воспитателя. Принцип авторитарной педагогики – учитель-субъект, а ученик-объект воспитания и обучения. Тщательно разработаны средства управления ребёнком: угроза, надзор, приказ, запрет, наказание (Маслова 2004: 56).

Многие люди, достигшие материального благосостояния, не чувствуют полноты существования. Им все равно чего-то не хватает. И это «что-то» за неимением лучшего определения мы называем духовностью. Мы подразумеваем под этим словом чувство благоговения перед жизнью, которое возникает от причастности к чему-то одновременно прекрасному и таинственному.

Наше образование так же разорвано, как наша жизнь. Мы разделили знания на предметы, темы и уроки. Ученики часто не видят связи между ними, а также между школой и жизнью. Но сейчас время преобразований. Падение Берлинской стены символизирует не только конец «холодной войны», но также разрушение других «стен».

Холистическое образование держится на трех китах: равновесии, включенности каждого и связи.

Равновесие позволяет умственному развитию ребенка протекать в гармонии с эмоциональным, физическим, эстетическим и духовным его развитием.

За многочисленными обучающими методиками и стратегиями нельзя упустить целостную личность растущего ребенка. Целостное образование – создание правильных взаимоотношений.

Мы стремимся сделать каждого ребенка активным участником учебной деятельности, объединяя процессы передачи, восприятия и преобразования информации.

Передача информации от учителя или текста к ученику более полезна, когда необходимо получить практические навыки. Восприятие происходит тогда, когда ученик формулирует собственный смысл, создает свои понятия. Для этого необходимо ставить проблемные вопросы, вести диалог.

Преобразование информации происходит тогда, когда признается внутренняя жизнь ученика и необходимость ее развивать. Учебная программа и ученик не

существуют по отдельности – только в единстве. Это совместное творчество.

Образование побуждает ученика создавать различные типы связей, которые делают обучение лично и социально значимым для него. Знания становятся частью переживаний и опыта ребенка.

Механистический подход к обучению, стандартное тестирование и оценочное образование лишают программу души – непосредственности и чуда. А бездушная программа подобна машине, которой не хватает энергии. Применяя в воспитании холистический подход, т.е. отдавать предпочтение двусторонним связям, а не односторонним, мы можем вернуть в наши классы душу и энергию жизни.

Школьная программа основана на учебных предметах, хотя материал часто преподается способом, который не отвечает потребностям и интересам учащихся. В целостном образовании мы стараемся создать определенные связи. Одна из главнейших – связь между личностью ученика и предметом. Если учителю удастся затронуть внутренний мир ребенка, предмет становится менее абстрактным и безразличным для него. Важно также подчеркивать связь между предметами, используя различные объединяющие подходы. И наконец, именно учебные предметы могут позволить ученикам ощутить свою связь с обществом.

В последние годы мы видим движение в сторону интегрированного обучения. Процесс интеграции (от лат. *integratio* – соединение, восстановление) представляет собой объединение в единое целое ранее разрозненных частей и элементов системы на основе их взаимозависимости и взаимодополняемости. Принцип интеграции предполагает взаимосвязь всех компонентов процесса обучения, всех элементов системы, связь между системами, он является ведущим при разработке целеполагания, определения содержания обучения, его форм и методов. Интегрированный подход означает реализацию принципа интеграции в любом компоненте педагогического процесса, обеспечивает целостность и систематичность педагогического процесса. Интегрированные процессы являются процессами качественного преобразования отдельных элементов системы или всей системы (Караковский 1992: 84-85).

Интегрированное обучение происходит на различных уровнях. Первый – мультидисциплинарный. Обучение разделено на предметы, но учитель истории, например, на своем уроке ссылается на литературу или искусство определенного исторического периода.

Второй уровень – междисциплинарный. Несколько предметов объединено вокруг изучения одной темы или проблемы. Например, исследуя проблему городского транспорта, ученикам придется изучить экономику, политологию, дизайн, математику.

Последний – трансдисциплинарный уровень. Несколько предметов объединено вокруг большой значимой темы. Такие темы, как нищета и жестокость в обществе, требуют широкого интегрированного подхода.

В 70-е годы 20-ого века в область изучения вошли понятия «внутриличностное», «межличностное», «внеличностное», «трансличностное». Внутриличностное относится к внутренним переживаниям ученика. Мы пытаемся облегчить получение знаний о самих себе и помогаем детям привести эти знания в гармонию. Следующий аспект – отношения с другими людьми. Как человек воспринимает других и общается с ними. Затем социальные структуры, которые объединяют опыт учеников: школа, общество. Трансличностное обращается к космическому или духовному опыту человека (Миллер 2001: 38-42). Пробуждение души для обучения – это не новая идея, она есть во многих традициях. Истоки целостного образования прослеживались еще в первобытной культуре: первобытный человек считал Землю и Мир не такими бесстрастными и безликими, как современные люди.

Руссо считал, что потенциальные возможности любого ребенка чрезвычайно велики. Надо только позволить его душе раскрыться в соответствии со своей предзаданностью (Rousseau 1979: 25).

Песталоцци, занимаясь обучением большую часть своей жизни, воплощал идеи Руссо на практике. Песталоцци считал, что образование должно помогать осуществлению божественного плана: “Образ божий в каждом из нас священен. Мы должны не ограничивать его, но стараться развить” (Best 1996: 192).

Основатель Вальдорфского движения Рудольф Штайнер обращался к “духовному началу” детей и думал о том, как оно может быть воспитано в школе. Свою педагогику Штайнер основывал на идее человека. Он считал, что личность состоит из четырех частей (телесной, нравственной, духовной и осознания) и имеет смысл придавать особое значение каждой из них в разное время обучения ребенка (Белорусов 2001: 25-26). Мария Монтессори, основатель движения школ Монтессори, также верила в важность духовного развития детей. Она полагала, что умственные, физические и духовные качества человеческого существа опираются на божественный жизненный источник. Она чувствовала, что в каждой личности заложен “духовный эмбрион”, который развивается в соответствии с божественным планом (Montessori 1993: 9-10).

Но образование утратило этот путь. Пришло время вновь обрести связь с самим собой и космосом. Душа не принимает знания, когда субъект и объект разделены. Каждый день ребенок идет дальше, и любой предмет, который он видит, становится частью его. И нам необходимо создать “программу обучения” для внутренней жизни. В

классе мы видим души наших учеников, как свет в их глазах. И это не отвлеченное понятие. Нам следует заглянуть в собственные судьбы, чтобы обнаружить примеры этого. Это могут быть глубокие переживания касательно работы или любви.

Нельсон Мандела в своей автобиографии пишет о том, что выжил в заключении потому, что старался всегда видеть проблеск человечности в своих тюремщиках. И это помогло ему пережить трудное время (Best 1996: 148).

Роберт Собел считает, что душа учится, когда она поет (Best 1996: 151). Современные преподаватели целостного обучения пытаются возродить естественное чувство благоговения и удивления перед жизнью. Однако душа полна не только любовью и светом, она имеет и теневую сторону. У каждого есть “темная ночь” в душе. И нам следует чувствовать, когда она наступает, пока мы еще не можем избавиться от нее. Чувствовать через размышление, созерцательное осмысление.

Очень часто в школе знания приобретаются для контрольной и затем быстро забываются. Целостное обучение не устраивает такое положение дел. Холистическая педагогика пытается отойти от традиционных обрывочных подходов. Она сосредоточивается на объединении, на взаимосвязи личного опыта человека и действительности.

Насколько это возможно, холистическая педагогика создает такие обучающие ситуации, когда знания становятся частью опыта ребенка. Она также стремится прояснить связи между различными гранями человеческого опыта.

Холистическое понимание умственной деятельности связывает абстрактное мышление с интуицией. Очевидно, что интуиция неотделима от творчества.

Интуицию можно развивать как и другие способности. Одним из средств развития интуиции является воображение как непринужденное, так и направляемое. Направляя свое воображение, ученик пытается представить цепь событий. Например, изучая кровообращение, учитель предлагает детям представить себя белыми кровяными тельцами, циркулирующими в человеке. Сначала ребята зрительно представляют себе артерии, пронизывающие всё тело, и путешествуют по ним, а затем проходят через сердце. Ученики понимают, какую роль играют белые тельца в иммунной системе и каково их значение в борьбе с болезнями (Миллер 2001: 45-46).

Другим средством для обострения интуиции является использование метафоры. Метафора поощряет учеников строить связи между понятиями и процессами, которые обычно не связаны между собой. Создавая эти связи, ученики начинают обнаруживать основополагающие модели и принципы.

Образование имеет тенденцию сосредоточивать внимание на интеллекте и

игнорировать физическую, эмоциональную и духовную жизнь.

Целостное образование пытается связать разум и тело. Этот процесс часто начинается с прислушивания к своему телу.

Холистическая педагогика пытается создать общность внутри класса и школы, а также связать учеников с обществом, которое окружает школу. В конечном счете холистическая педагогика стремится объединить ученика с мировым сообществом.

В классе учитель пытается создать атмосферу доверия, которая способствует появлению чувства общности. Это достигается через уважение к ученикам, внимательное отношение к ним, искреннее выражение своих чувств.

Общность также можно воспитывать через совместное обучение, когда ученики работают в маленьких группах над различными заданиями. Очевидно, что совместное обучение облегчает социальное, эмоциональное и интеллектуальное развитие учеников. Ученики могут быть связаны с обществом через “обслуживающее” обучение, которое вовлекает их в общественную деятельность. Эта деятельность может включать помощь в детских и медицинских центрах, уборку в парке, протест против промышленного загрязнения.

Наконец, целостное обучение и общемировое обучение тесно связаны. Важно, чтобы ученики видели себя гражданами мира; по идее Роберта Мюллера, школы всего мира должны сосредоточиться на основных, универсальных темах, которые помогают ученикам почувствовать себя частью общемировой семьи. (Миллер 2008) Экологическое образование стало частью школьной программы. К сожалению, во многих случаях оно сосредоточивается на решении проблем окружающей среды через утилизацию отходов или на других технических подробностях. Необходимо, чтобы в центре экологического образования находилось чувство благоговения и причастности ко всем природным процессам Земли.

Ученикам необходимо чувствовать свою связь с планетой. Важно, чтобы ученики имели возможность общаться с живой природой. Например, забота детей о растениях и животных в школе поощряется.

Детскую литературу можно назвать «конвейером» мудрости и чуда... Волшебные сказки, мифы и все формы детской литературы всего мира могут помочь воспитать самосознание ребенка. В Африке, например, маленький ребенок считается посланцем из другого мира. Это совершенно отличается от западного взгляда на ребенка как на чистый лист бумаги. Если рассматривать ребенка с точки зрения первородного греха, то он или она нуждаются в контроле и подчинении. А если воспринимать ребенка как чистый лист, то он легко подвергается влиянию

окружающей среды. Душа ученика сильнее реагирует на личность учителя, чем на процесс обучения. Как сказал Эмерсон, “кто мы есть, тому мы и учим” (Best 1996: 79).

Холистическая педагогика признает, что человеческая душа непостижима и неделима.

Целостное образование бросает вызов традиционному обучению, которое основывается на стандартах и тестировании. Эта шаблонная ориентация является отражением современной материальной культуры, низводящей школьное обучение до уровня штамповки конкурентоспособных и активных потребителей.

Кроме того, в настоящее время в образовании сейчас наблюдается тенденция сосредотачиваться на методике (части) и забывать о широком видении целостности и связанности. Целостное образование призывает нас восстановить это видение.

Изменения внутренне заложены в жизни школы. Ученики растут, учителя тоже меняются. Изменения – естественная, органичная часть жизни. Мы просто пытаемся им соответствовать. По мнению автора, многие административные улучшения – мнимые, поскольку мы улучшаем нечто абстрактное (образец или программу), вместо того чтобы приспособиться к естественным процессам. Не сопротивляться, не исправлять искусственно что-то в учениках, в себе, а напротив, создать нечто жизнестойкое и энергичное. Имея основное направление, необходимо избегать детальных планов. Планы умирают, если противоречат течению жизни.

Школа не фабрика, а сложный живой организм, который развивается – изменяется через осознание целей и глубокого смысла внутреннего движения.

В этом процессе возрастает роль личности учителя. Конечно, программа важна, но целостное образование в руках учителя, ориентирующегося на преобразования, становится созидающим.

Прежде всего в общеобразовательной школе мы заботимся о детях, об их учебной работе и хотим, чтобы они видели «союз знаний». Другими словами, позволяем им понять, как предметы связаны между собой и какое отношение они имеют к ним самим. Мы заботимся о том, как дети думают, и особенно поощряем творческое мышление. Мы заботимся о физическом развитии учеников. Мы надеемся объединить тело ученика и его ум, чтобы им было хорошо вместе. Мы заботимся о том, как ученики относятся к другим людям и к обществу в целом. Мы сосредотачиваемся на навыках общения и по мере развития учеников поощряем использовать эти навыки в деятельности. Мы приветствуем общество, которое приходит в школу, особенно людей творческих. Больше всего мы заботимся о внутренней сущности учеников. Осознаем, что их вклад в жизнь планеты в конечном счете будет зависеть от глубинной сути, а не

от учебных навыков. Мы можем поощрять духовный рост ученика только работая над собой.

Библиография

1. Montessori – materiāli (1993) *Skola mazuļiem 1.daļa*. Rīga
2. Best, R.(Ed.) (1996) *Education, Spirituality and the Whole Child*. London: Cassel
3. Miller, J.P. (1993) *The Holistic Teacher*. Toronto: OISE Press
4. Rousseau, J.J. (1979) *Emile: or On Education* (A. Bloom, Trans.) London: Penguin Books
5. Белорусов С. (2001) *Психология духовности, веры и религии: Хрестоматия*. Минск: АСТ.
6. Караковский В.А.(1992) *Воспитательная система школы: Педагогические идеи и опыт формирования*. Москва.
7. Маслова Н.В. (2004) *Ноосферное образование*. Москва: Институт холодинамики.
8. Миллер Д. (2001) *Холистическое образование*. Торонто, США
9. Миллер Д. *Первое сентября: Путеводные нити в лабиринтах единого мира*. [http:// ps.1september.ru/2001/56/7-1.htm](http://ps.1september.ru/2001/56/7-1.htm) [2008.12.25.]
10. Уитмен У. *Листья травы; Осенние ручьи*. http://www.sky-art.com/whitman/leaves/ru24_1_ru.htm#t03 [2010.10.01.]
11. *Холизм*. [Philosophy.polbu.ru/ holism.htm](http://Philosophy.polbu.ru/holism.htm) [2009.04.08.]

Kitija Bite

DARBA STIMULĒŠANAS IESPĒJAS POLICIJAS IESTĀDĒ

Abstract

The author researches the one of the most important person's behavior promoters – motivation and stimuli in the article „Possibilities of work stimulation in the Police office”. The motive is combination of person's inner impulse or penchant and environment. The motivations are those causes which let behave and are essential for hitting the goals. One of elements for motivation's promotion is stimuli; Stimuli are events in the environment that influence behaviour. Stimuli can be negative (for example, fear, punishment) or positive (money, award, appreciation) and they have influence to the formation of motivation and behave. The Police office has rights to stimulate police officers with the help of punishments and awards delegated by the law. That mentioned law are Law on Career Course of Service of Officials with Special Service Ranks of the Ministry of Interior and the Prison Administration. Unfortunately with economical crisis there are amends in legislation in Latvia and those amends substantially reduce possibilities to stimulate police officers with material stimuli. That situation can leave negative impact to quality of police officers work in long term and can be a reason to leave a job in the Police office.

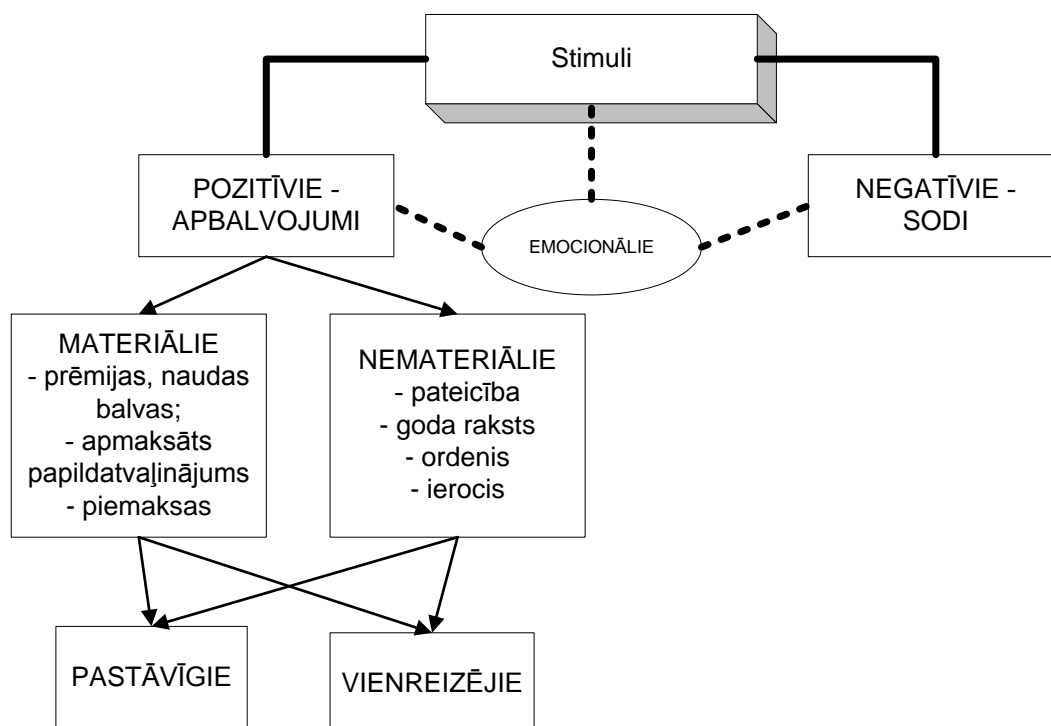
Atslēgas vārdi: Motivācija, stimul, stimulēšana, policijas iestāde, apbalvošana, tiesiskais regulējums darba stimulēšanai, darba stimulācija krīzes apstākļos.

Motivācija un stimul. Jebkura cilvēka rīcību un darbību nosaka kaut kādi iekšējie impulsi vai tieksmes, kā arī apkārtējās vides radītie apstākļi. Šo impulsu un apkārtējās vides radīto elementu kombināciju sauc par motīviem. Motīvs ir tas spēks, kas rada cilvēkā motivāciju, spēku vai vēlmi, kas ierosina vai rada darbību, kustību. To var secināt arī no vārda izcelsmes latīņu valodā *movere* – kustēties (Eders 2007: 51). Motīvs vistiešākajā veidā nosaka cilvēka rīcību vai bezdarbību, tādēļ būtiski ir cilvēka motivāciju virzīt vēlamajā virzienā. Tas, kas liek mums darboties, parasti rodas no iekšēju impulsu vai tieksmju kombinācijas ar apkārtējās vides situāciju vai stimuliem. Protams, ir cilvēki, kuru iekšējā motivācija ir ļoti augsta un nav nepieciešama darbības stimulēšana, bet vairākumam cilvēku jāpiemēro ārēji vēlamās darbības veicinātāji. Cilvēks ir motivēts, kad viņš vēlas kaut ko darīt. Motivācija ir visi tie iemesli, kas liek cilvēkam rīkoties, gan negatīvie (bailes), gan arī pozitīvie (nauda, paaugstinājums amatā vai atzinība). Psihologi ir pierādījuši (Eders 2007: 97), ka cilvēkus var motivēt tikai līdz noteiktai robežai, jo puse motivācijas ir viņu pašu rokās – t.s. 50:50 likums. Motivāciju iespējams stimulēt. No latīņu valodas *stimulus* – kas nozīmē – stiba, pātaga; pamudināt uz darbību, dot impulsu, sekmēt, veicināt (Svešvārdu vārdnīca 1951: 322). Stimulēt var dažādos veidos: var solīt atlīdzību par paveikto, var piedraudēt vai mēģināt pārliecināt. Visas šīs metodes var būt iedarbīgas, jo jāatceras, ka 50% motivācijas rodas no apstākļiem un vides, kurā cilvēks atrodas.

Autore atbalsta viedokli, ka stimul var būt gan pozitīvs, gan negatīvs un to pielietošana atkarīga no konkrēta cilvēka personības īpatnībām, situācijas un motivētāja meistarības un pieredzes. Autore referātā ierobežotā apjoma dēļ pētīs tikai apbalvojumus kā stimulus cilvēka

motivācijas veicināšanai un vēlamās darbības sasniegšanai. Šī raksta ietvaros policijas iestāde jāsaprot ne kā Valsts policija, bet kā Valsts robežsardze, kura kā iestāde arī pilda policejiskas funkcijas. Raksts ir daļa no autore veiktā pētījuma – disertācijas „Dienesta gaitas Latvijas policijā tiesiskais regulējums”. Pētījuma ietvaros tiks apzināti atbalvojuma veidi Valsts robežsardzē un Iekšlietu ministrijas piešķirami atbalvojumi robežsargiem.

Autore piedāvā šādu stimulu klasifikāciju, kur paralēli pozitīvajiem un negatīvajiem stimuliem autore atsevišķi izdala emocionālos stimulus. Emocijas, protams, ir saistītas gan ar pozitīviem, gan negatīviem stimuliem, bet emocionālo stimulu psiholoģiskā nozīme var ietekmēt cilvēka darbību daudz spēcīgāk kā atbalvojumi vai sodi:

1.attēls Stimulu klasifikācija

Kāpēc cilvēki strādā? Atbilde ir loģiska – mēs strādājam, lai apmierinātu savas pamata un augstākās vajadzības. Vajadzība ir iekšēja nepieciešamība pēc tā, bez kā cilvēks nevar iztikt. Vajadzību apmierināšana var kalpot par spēcīgu stimulu motivācijai. Cilvēku visvairāk raksturo tas, kādas vajadzības viņš cenšas apmierināt, pēc kā dzīvē tiecas. Piemēram, cilvēks nevar iztikt bez miega, uztura, dzīves vietas u.c., bet vajadzības var būt arī psiholoģiska rakstura – cilvēkam ir nepieciešams veidot savstarpējas attiecības ar citiem, kuru rezultātā cilvēks realizē sevi, nosaka savu vērtību savās un apkārtējo acīs. Cilvēks savā būtībā ir instinktu vadīts dzīvnieks un reti ir pilnībā apmierināts ilgāk nekā tikai uz īsu brīdi. Kad viena vēlme ir apmierināta, tās vietā rodas cita. Kad arī tā ir piepildīta, rodas aizvien jaunas un jaunas vajadzības. Tā ir raksturīga cilvēciskas būtnes īpašība, ka tā ir praktiski vienmēr kaut

ko vēlas. Līdz ar to motīvi un stimuli nav stagnatīvi, bet gan pakļauti pārmaiņām cilvēkā pašā un apkārtējai videi. Tādejādi pastāv saikne starp vajadzībām, motivācijām un stimuliem.

Cilvēka aktivitātes pirmavots vienmēr ir vajadzība – nepieciešamība pēc noteiktiem apstākļiem, kas nodrošina cilvēka kā indivīda un personības dzīvi (Vorobjovs 2002: 191). Divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados amerikāņu psihologs Abrahams Maslovs izstrādāja cilvēka vajadzību struktūru (Eders 2007: 38). Kuru noformēja piramīdas veidā un kurš ir populārs joprojām:

2.attēls. Maslova vajadzību piramīda

Lai izprastu apbalvojumus un sodus kā stimulus cilvēka motivācijai, autore īsumā izskaidros katru no vajadzību piramīdas pakāpieniem. Maslovs pie **fizioloģiskajām vajadzībām** pieskaitīja ēdienu, apģērbu, pajumti un nolika tās hierarhijas pamatā. Mūsdienā sabiedrībā šo vajadzību apmierināšanai parasti vajadzīga nauda. Tāpēc izskaidrojams fakts, ka cilvēki cenšas strādāt un apgādāt sevi un tuviniekus, lai, nodrošinot fizioloģiskās vajadzības un varētu apmierināt cita līmeņa vajadzības. Piemēram, cilvēks, kuram nepieder pilnīgi nekas, izmisīgi centīsies apmierināt tieši fizioloģiskās vajadzības, aizmirstot par citām. Šādos apstākļos visa cilvēka dzīves uztvere var mainīties. Kas notiek gadījumos, ja personai pietiek ēdiena tuvākajai nākotnei? Tad rodas citas neapmierinātas vajadzības, kas dominē pār organismu. Citiem vārdiem sakot – apmierināta vajadzība pārtrauc motivēt. Ja personai ir pietiekami pārtikas krājumi, tūlīt rodas citas vajadzības, kas dominē pār fizioloģiskajām. Un, kad arī tās ir apmierinātas, vietā rodas jaunas. Respektīvi, cilvēkam ar neapmierinātām fizioloģiskajām vajadzībām vienaldzīgi būs stimuli, kas saistīti ar apbalvojumiem kā nemateriālu vērtību – pateicību, goda rakstu u.c., bet par stimulu var kalpot naudas prēmija vai paaugstināšana amatā, kas dos papildus peļņu un iespēju apmierināt fizioloģiskās vajadzības.

Vajadzība pēc drošības pieaugušajos izpaužas vajadzībās pēc nodarbinātības un īpašuma drošības, pensijas un apdrošināšanas plāniem, kā arī darba drošības apstākļu uzlabošanas. Jebkurā iestādē drošības vajadzību apmierina zināmas un drošas darbinieku sociālās garantijas, pensiju plāni, apdrošināšana u.c. pasākumi. Pašreizējā situācijā robežsargiem kā valsts amatpersonām nav nepieciešamās drošības, jo sociālās garantijas ir samazinātas līdz minimumam, veselības apdrošināšana nav ieviesta, bet paredzētās kompensācijas vai apmaksātie veselības aprūpes pakalpojumi ir samazināti vai atcelti. Kā arī līdz 2010.gada beigām jāizstrādā jauns izdienas pensijas likums, kura nosacījumi vēl nav zināmi. Principā ar šādu situāciju psiholoģiski ir izslēgta cilvēka dabiskā vajadzība pēc drošības, bet juridiski netiek ievērots tiesiskās paļāvības princips.

Ja fizioloģiskās un drošības vajadzības ir apmierinātas, par galveno motivācijas avotu kļūst **sociālās vajadzības**, kas ietver vajadzību pēc mīlestības, pieķeršanās un piederības sajūtas. Šī vajadzība sakņojas cilvēka instinktā dzīvot citu cilvēku jeb kolektīva vidū. Cilvēks skaudri izjutīs draugu, dzīvesbiedra vai bērnu trūkumu, tieksies pēc sirsnīgām attiecībām ar cilvēkiem un savas vietas grupā. Cilvēka darbs kolektīvā apmierina sociālās vajadzības.

Apbalvojumi un cita veida atzinības izpausmes, kas var kalpot par stimulu motivācijai labāk strādāt, pieder pie ceturtā līmeņa vajadzībām – tā ir personas **vajadzība pēc cieņas**, kas izpaužas sabiedrības un tuvāko ģimenes locekļu vai kolēģu izteiktā atzinībā. Cilvēks nav tikai dzīvnieks, kas vēlas būt kopā ar citiem, bet vēlas arī, lai citi mūs ievēro un būtu labās domās par mums (Starlings 1999: 357). Vēlme gūt panākumus un uzslavas stiprina cilvēka pašcieņu un var būt arī pašapliecināšanās veids. Par personības būtību spriež pēc tā, kuras vajadzības cilvēkam ir vissvarīgākās, tas ir, kāda ir personības vajadzību struktūra.

Savukārt piektais, visaugstākais vajadzību līmenis, ir **vajadzība pēc pašīstenošanās**, kas saskaņā ar Maslova teoriju nozīmē cilvēka tieksanos pēc panākumiem un sasniegumiem, taču viņam nav svarīgs citu novērtējums. Tā ir būtiska atšķirība no pašcieņas (ceturtā līmeņa), kad galvenais ir citu atzinība. Šeit svarīga ir vēlme kaut ko sasniegt, kas pierāda, ka sasniegumi, tai skaitā, apbalvojumi arī var būt stimuls motivācijai, līdz ar to veiksmīgākam darbam.

Maslovs iedalīja cilvēka vajadzības piecos līmeņos: kad sasniegts viens līmenis, svarīgs kļūst nākamais. Profesors Reņģe lieliski formulējis Maslova mācības pamatideju: „Ja es esmu paēdis, es gribu justies drošībā, es jau būšu apdomīgāks. Ja es jūtos pietiekami droši un stabili, labi informēts, tad es sāku skatīties, kādi cilvēki ir man apkārt, kādas man ar viņiem ir attiecības, es gribu, lai viņi pret mani labi izturas, es gribu justies piederīgs, es gribu, lai mani mīl. Ja es jūtu, ka apkārt man ir jauki cilvēki, es gribu, lai viņi mani ciena, respektē, izsaka atzinību. Ja es jūtu, ka esmu izpelnījies arī cieņu un atzinību, tad man rodas pats svarīgākais

jautājums - kāpēc es vispār dzīvoju, ko es gribu šai dzīvē izdarīt?” (Reņģe 1999: 164). Maslovs arī radīja ideju, ka dažādi cilvēki prasa dažādu vadības attieksmi (Starlings 1999: 360). Arī vienam cilvēkam dažādos laikos vajadzīga dažāda attieksme. Šeit arī izpaužas stimula fenomens uz cilvēka vajadzībām un motivāciju – pareizi izraudzīts stimulants liks cilvēkam darboties vēlamajā virzienā.

Tiesiskais regulējums darbinieku stimulēšanai policijas iestādē. *Latvijas Republikas Satversme* nosaka, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika, kur ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai (*Latvijas Republikas Satversme*: 1., 106.pants). Atbilstoši paveiktajam darbam un tā kvalitātei, normatīvie akti deleģē tiesības iestādei gan apbalvot, gan sodīt darbinieku, respektīvi, stimulēt viņa darbību iestādei vēlamajā virzienā.

Valsts apbalvojumu likums ir normatīvais akts, kas reglamentē valsts augstāko apbalvojumu – Triju zvaigžņu ordeņa, Viestura ordeņa un atzinības krusta – dibināšanu, piešķiršanu un nēsāšanu, bet tā kā šie apbalvojumi piešķirami par sevišķiem nopelniem Latvijas labā, tad autore šos apbalvojuma veidus raksta ierobežotā apjoma dēļ nepētīs. Tomēr būtiski, ka šis likums deleģē tiesības valsts institūcijām, pašvaldībām un sabiedriskajām organizācijām dibināt savus apbalvojumus (*Valsts apbalvojumu likums*: 2.pants otrā daļa).

Tā iespēja policijas iestādei stimulēt robežsargus tiek deleģēta *Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likuma* (turpmāk – Dienesta gaitas likums) nodaļā „Apbalvojumi”. Dienesta gaitas likums nosaka sešus apbalvojuma veidus un to piešķiršanas kārtību. Apbalvojuma veidi (*Dienesta gaitas likums*: 24.pants pirmā daļa):

- 1) pateicība (2008.g. – 983; 2009.g. – 1716);
- 2) naudas balva vai cita vērtīga balva (2008.g. – 1506, kopš 2009.g. – 10);
- 3) apmaksāts papildatvaļinājums līdz 10 kalendārajām dienām (2008.g. – 7; 2009.g. – 10);
- 4) Iekšlietu ministrijas vai attiecīgās iestādes goda raksts, atzinības raksts vai krūšu zīme (skatīt tabulas turpmāk tekstā);
- 5) kārtējā dienesta pakāpe – pirms termiņa (2008.g. – 9, 2009.g. – 14);
- 6) personīgais šaujamierocis vai aukstais ierocis (2008.g. – 0; 2009.g. – 1).

Tomēr, analizējot likuma normas, autore izdala vēl vienu apbalvojuma veidu, ko paredz likums – disciplinārsoda noņemšana, kas aizstāj piešķiramo apbalvojumu, ja tā uzskatāma par disciplināri sodītu un ir pagājuši vismaz seši mēneši vai disciplinārsoda – rājiens – gadījumā vismaz viens mēnesis no disciplinārsoda piemērošanas dienas vai no dienas, kad beigusies disciplinārsoda izpilde (*Dienesta gaitas likums*: 24.pants otrā daļa).

Likums kā kritēriju apbalvojuma piešķiršanai paredz priekšzīmīgu dienestu vai labus dienesta pienākumu izpildes rezultātus. Tiesības piešķirt apbalvojumus ir ministram, Valsts robežsardzes priekšniekam vai viņu pilnvarotām amatpersonām (Dienesta gaitas likums: 25.pants 1.daļa). Līdz ar to likums Valsts robežsardzes priekšniekam deleģē tiesības piešķirt apbalvojumus robežsargiem. Diemžēl, ne Valsts robežsardze, ne Iekšlietu ministrija neveido datu bāzi par piešķirtajiem apbalvojuma veidiem; ir atsevišķas pavēles un rīkojumi.

Tomēr paralēli likuma noteiktajiem apbalvojuma veidiem gan Iekšlietu ministrija, gan Valsts robežsardze savu darbinieku darbības stimulēšanai izmanto Valsts apbalvojumu likumā deleģētās tiesības valsts institūcijai veidot savus apbalvojumus, izstrādājot apbalvojuma nolikumu un to saskaņojot ar augstāku iestādi, kā to nosaka normatīvais regulējums (Ministru kabineta noteikumi Nr.957 „Kārtība, kādā dibināmi valsts institūciju un pašvaldību apbalvojumi”: 2.punkts. Šajā gadījumā iestādei ir pienākums izveidotos apbalvojumus nosūtīt izvērtēšanai un apstiprināšanai Valsts Heraldikas komisijai (Valsts apbalvojumu likums: 8.pants pirmā, otrā daļa). Diemžēl šai komisijai nav apkopoti dati, kādi ir piešķirami apbalvojumi Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu amatpersonām.

Pašlaik **Iekšlietu ministrija** kā apbalvojumus var piešķirt:

Nr. p.k	Apbalvojuma veids	2008.g.	2009.g.
1.	Iekšlietu ministrijas Zelta Goda zīme	2	1
2.	Iekšlietu ministrijas Sudraba Goda zīme	2	7
3.	Iekšlietu ministrijas Bronzas Goda zīme	3	5
4.	Iekšlietu ministrijas Goda raksts	63	35
5.	Iekšlietu ministrijas apbalvojuma zīme „Par pašaizliedzību”	----	0
6.	Iekšlietu ministrijas Pateicība	17	41

1.tabula. Iekšlietu ministrijas apbalvojumi 2008. un 2009.gadā

Valsts robežsardzes apbalvojumi, kuri saskaņoti ar Iekšlietu ministriju kā augstāku iestādi un Valsts Heraldikas komisiju ir:

I. Pastāvīgie apbalvojumi:

Nr. p.k	Apbalvojuma veids	Piešķir no	Pavisam piešķirts	2008.g	2009.g.
1.	Pirmās šķiras Robežsargu Atzinības krusts	2005	12	1	2
2.	Otrās šķiras Robežsargu Atzinības krusts	2001	310	0	0
3.	I pakāpes Robežsargu nopelnu zīme „Par izcilību dienestā”	2003	11	3	2
4.	II pakāpes Robežsargu nopelnu zīme „Par izcilību dienestā”	2000	86	14	17
5.	III pakāpes Robežsargu nopelnu zīme „Par izcilību dienestā”	1999	347	37	49
6.	Valsts robežsardzes nopelnu krūšu zīme	2004-	201	0	0

	„Par Latvijas valsts robežas izbūvi”	2007			
7.	Valsts robežsardzes apbalvojums „Nopelnu zīme „Par ieguldījumu starptautiskajās misijās un operācijās””	2007	13	2	0
8.	Valsts robežsardzes krūšu zīme „Par ieguldījumu Schengen acquis ieviešanā”	2008	200	200	0
9.	Valsts robežsardzes (Robežsargu brigādes) krūšu nozīme	1995	522	35	50
10.	Valsts robežsardzes koledžas krūšu nozīme	2007	17	7	10

II. Vienreizējie apbalvojumi:

Nr. p.k	Apbalvojuma veids	Piešķir no	Pavisam piešķirts
1.	Valsts robežsardzes jubilejas krūšu zīme „Latvijas Valsts robežsardzei 80 gadi”	1999	495
2.	Valsts robežsardzes jubilejas krūšu zīme „Latvijas Valsts robežsardzei 85 gadi”	2004	803
3.	Valsts robežsardzes jubilejas krūšu zīme „Latvijas Valsts robežsardzei 90 gadi	2009	345

2.tabula. Valsts robežsardzes apbalvojumi 2008. un 2009.gadā

Autore uzskata, ka plašais apbalvojumu apjoms saistīts ar faktu, ka Dienesta gaitas likumā noteiktie apbalvojumi ir vispārīgi un neatspoguļo katra dienesta specifiku, un ir būtiski novērtēt darbinieku sasniegumus ar citiem apbalvojuma veidiem. Lai stimulētu robežsargus uzrādīt pēc iespējas labākus rezultātus dienestā un kvalifikācijas paaugstināšanā, Valsts robežsardze ir izstrādājusi Nolikumu „Gada labākais robežsargs”, kurš drīzāk ir kā konkurss, kā rezultātā tiek apbalvoti robežsargi desmit kategorijās – robežkontroles punktu priekšnieki, maiņas vecākie un inspektori, robežapsardzības nodaļu priekšnieki un inspektori, Robežsardzes kinologi, imigrācijas virsnieki un inspektori, Peldošo līdzekļu dienesta virsnieki un instruktori, Galvenās pārvaldes, teritoriālo pārvalžu un Valsts robežsardzes koledžas virsnieki un instruktori. Katras kategorijas uzvarētājs saņem kausu ar gravējumu, kā arī iespējama naudas balva (Valsts robežsardzes 2006.gada 29.decembra pavēle Nr.658). Šis apbalvojums teorētiski sniedz iespēju jebkuram robežsargam parādīt savu profesionalitāti un saņemt par to novērtējumu. Autore intervijās ar apbalvotajiem robežsargiem noskaidroja, ka šis apbalvojums robežsargiem ir īpaši nozīmīgs, jo ar to novērtē tieši profesionālo darbību un sasniegumus, kā arī to augstu vērtē citi robežsargi.

Stimulēšanas iespējas ekonomiskās krīzes apstākļos. Līdz ar ekonomiskās krīzes iestāšanos valstī, tika veikti grozījumi normatīvajos aktos, kas samazināja materiālās stimulēšanas iespējas policijas iestādē. Jau 2008.gada 31.oktobrī Ministru prezidents izdeva rīkojumu valsts pārvaldē no 1.novembra vairs neizmantojot prēmēšanu. 2009.gada beigās pieņemtais *Valsts un pašvaldības institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums*

paredz, ka amatpersonu ne biežāk kā divas reizes gadā atbilstoši valsts vai pašvaldības institūcijā noteiktajai prēmēšanas kārtībai un kritērijiem var prēmēt par darba kvalitāti un darba ieguldījumu, pildot attiecīgās institūcijas attiecīgajam periodam plānotos uzdevumus vai neparedzētus un ārkārtējus uzdevumus, kā arī par drošsirdīgu un pašreizējīgu rīcību, veicot amata pienākumus (Valsts un pašvaldības institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums: 16.pants 3.daļa). Tomēr likuma Pārejas noteikumi paredz, ka 2010. un 2011.gadā, lai ierobežotu ar atlīdzību saistītos izdevumus valsts un pašvaldību institūcijas neizmaksā prēmijas, neveic materiālo stimulēšanu, neizmaksā atvaļinājuma pabalstus (Valsts un pašvaldības institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums: Pārejas noteikumu 8.pants). Ar šo normu jau ir pilnībā izslēgta iespēja materiāli stimulēt robežsarga profesionālo darbību minētajā laika posmā.

Vēl šajā likumā ietvertas normas, kuras netieši samazina robežsarga darbības stimulēšanas iespējas:

1) dienesta pienākumu pildīšanu virs noteiktā dienesta pienākumu izpildes laika kompensē, piešķirot atpūtas laiku, kas nepieļauj virsstundu darba apmaksu naudas izteiksmē;

2) piemaksa par prombūtnē esošas amatpersonas aizvietošanu noteikta līdz 20% (līdzšinējo 50% vietā);

3) samazinātas kompensācijas par mācību izdevumu segšanu (no 50% uz 30%).

Kopumā autore secina, ka normatīvā bāze ir pietiekami sakārtota un likumdevējs deleģē iestādei tiesības stimulēt padoto darbu, kā arī veidot savus apbalvojumus. Tomēr autorei jāsecina, ka materiālā stimulēšana Valsts robežsardzē pagaidām ir atcelta līdz 2011.gadam. Gan Iekšlietu ministrija, gan Valsts robežsardze izmanto nemateriālo stimulēšanu, par ko liecina statistiskie rādītāji izsniegtajām pateicībām, goda rakstiem un medaļām. Šo parādību ar vērtēt divējādi – pozitīvi, ka robežsargi un to profesionālā darbība tiek novērtēta, bet tai pašā laikā rodas situācija, kad 2010.gada sākumā kandidāti dažādiem apbalvojuma veidiem bija jāiesniedz gan Iekšlietu ministrijai, gan Valsts robežsardzei. Šāda kandidātu atlase apbalvojumiem tika veikta virspusēji, neizvērtējot to lietderību un reālos robežsargu nopelnus un sasniegumus. Apbalvojums kļuva kā pienākums, kuram obligāti jāizvirza kandidāti. Šādai situācijai turpinoties, apbalvojums kā nemateriālais stimulēšanas līdzeklis zaudēs savu nozīmi un prestižu.

Ja sakarā ar ekonomisko krīzi valstī netiks apmierinātas cilvēka fizioloģiskās un drošības vajadzības, tad nebūs arī vajadzības pēc nemateriāliem apbalvojumiem. Līdz ar to būs ļoti grūti stimulēt robežsargu labākam darbam un augstākiem sasniegumiem dienestā, jo vajadzību apmierināšana nodrošina cilvēka virzību un attīstību. Prestižs liek cilvēkiem domāt par profesionālās darbības rezultātiem un censties tos uzlabot. Daži meklē tikai ar statusu saistītās materiālās priekšrocības. Pie šīm priekšrocībām var piederēt alga, kā arī citas fiziskās

vajadzības. Tomēr, analizējot apbalvojumu nozīmi autore uzskata, ka trūcīgā sabiedrībā lielāka nozīme ir mantiskām balvām, savukārt pārtikušā sabiedrībā personai ir svarīgāks morālais gandarījums: publiski izteikta atzinība vai citā veidā izrādīts pagodinājums.

Bibliogrāfija

1. 1922.gada 15.februāra likums *Latvijas Republikas Satversme* //Ziņotājs Nr.43 01.07.1993.
2. 2004.gada 23.novembra Ministru kabineta noteikumi Nr.957 *Kārtība, kādā dibināmi valsts institūciju un pašvaldību apbalvojumi*//Latvijas Vēstnesis Nr.189 30.11.2004.
3. 2004.gada 4.marta *Valsts apbalvojumu likums*//Latvijas Vēstnesis Nr.46 24.03.2004.
4. 2006.gada 15.jūnija *Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums*//Latvijas Vēstnesis Nr.101 30.06.2006.
5. 2009.gada 1.decembra *Valsts un pašvaldības institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums* Pārejas noteikumu 8.pants// Latvijas Vēstnesis Nr.199 18.12.2009.
6. Clabby, K (2004) *Careers and jobs in the police service*. London: Kogan Page
7. Edeirs, Dž. (2007) *Līderība un motivācija. 50:50 likums un astoņi galvenie principi, kā motivēt citus*. Rīga: SIA „Lietišķās informācijas dienests”
8. Iekšlietu ministrijas 2008.-2010.gada rīkojumi par apbalvošanu. Npublicēts materiāls
9. Reņģe, V. (1999) *Psiholoģija. Personības psiholoģiskās teorijas*. Rīga: Zvaigzne ABC
10. Starlings, G. (1999) *Valsts sektora pārvalde*. Rīga: Valsts administrācijas skola
11. Stipre, S. *Valsts apbalvojumu sociālpsiholoģiskā loma mūsdienu Latvijā*//TURĪBA starptautiskās konferences „Cilvēks, sabiedrība, valsts ekonomiski mainīgajos apstākļos” elektronisks rakstu krājums, ISSN 1691-6069
12. Valsts robežsardzes apbalvojumu reģistrācijas žurnāli. Npublicēts materiāls
13. Vorančuka, I. (2001) *Personāla vadība*. Rīga: LU
14. Vorobjovs, A. (2002) *Sociālā psiholoģija*. Rīga: SIA „Izglītības solī”
15. *VRS 2008.gada publiskais pārskats*: <http://www.vrs.gov.lv/publikācijas> [27.03.2010.]
16. Žukova L. redakcijā *Svešvārdu vārdnīca (1951)* Rīga: Latvijas valsts izdevniecība

KARAVĪRA EKOLOĢIJA

Abstract

Authors trying to enter Latvia space hitherto unused concept – ecology of soldier. This is a new angle on the military aspects of the social ecology. Offered a brief insight into the theoretical construct and the paradigm under which the concept inherent in his terminology, subject matter, regularities of research methodology. Are some of the soldier's ecology-related problems are urgent. We think that the notion of conceptualization, empirical research and data obtained from the presentation of military educational institutions will improve the National Armed Forces personnel for psychological comfort for deepening their knowledge and skills of interaction dyad "individual - the individual, the individual - group, individual (group) - the machine (system engineering) "an individual (group) - the natural environment."
Keywords: *ecology of soldier, the environment for military service, personality of soldiers.*

IDEJAS ZINĀTNISKI TEORĒTISKAIS PAMATOJUMS

Rietumos liela vērība tiek veltīta dzīves telpas un sabiedrības tajā savstarpējai harmonijai. Pamatā tiek uzskatīts, ka, lai veicinātu apstākļu veidošanos katra cilvēka personības iespējami pilnīgākai izpaušmei, videi, kurā viņš eksistē, jāatbilst konkrētām bioloģiskām un psiholoģiskām prasībām. Ļoti strikti to mēģina ievērot ES savās regulās nacionālajām valdībām un NATO ar militāro darbību regulējošu standartu ieviešanu dalībvalstīs. Rietumu valstīs pat eksistē jēdziens - sabiedrības ekoloģija, kas aptver ne tikai dabas bagātību saglabāšanas problēmu loku, bet arī jautājumus saistītos ar cilvēku populācijas psiholoģiskās labklājības optimuma uzturēšanu ikdienā.

Sabiedrības ekoloģijas interešu pamatā ir problēmas, kuras saistītas ar dabu, tās resursu un cilvēku dzīves vides faktoru ietekmi uz mūsu psihisko un fizisko veselību, cilvēku populācijas genofondu, skaitlisko sastāvu, sabiedrībā notiekošiem mikro/makro sociāliem procesiem, dažādos ģeogrāfiskos reģionos dzīvojošo cilvēku ekoloģisko domāšanu. Aktuāla ir globālā ļaunuma un procesa, kas to attīsta pieaugošā dinamika pasaulē. Var teikt, ka mūsdienās visu valstu nacionālo valdību priekšā ir arī viena kopēja problēma, proti, kā pretoties un iespēju robežās novērst ļaunuma attīstību savā valstī. Klimatiskās izmaiņas, cilvēku migrācija, cīņa par varu un dabas resursiem, periodiski radušās pandēmijas, planētas iedzīvotāju kriminalizēšanās, pārapdzīvotība tieši vai netieši apdraud sociālo optimumu un psiholoģisko labklājību. Interese par ļaunuma problemātiku neradās spontāni, jo tai jau bija teorētisks un metodoloģisks pamats.

Savulaik Plotīns izvirzīja, t.s., "bīstamā stāvokļa" koncepciju, kura sevišķu attīstību ieguva XX. un XXI. gs. mijā terorisma un daudzu etnisko grupu vidū valdošā augstā kriminogēnā stāvokļa formā. Par sociālā kolapsa izraisītām sekām teorētisks pamatojums atrodams arī E.Dirkeima un R.Mertona, t.s, sociālās anomijas koncepcijā (Durkheim 1897; Merton 1938), kas būtībā ir lielu grupu vai masu psiholoģijas fenomēns.

XX. gs. attīstījās, t.s., cilvēka ģeogrāfijas koncepcija, kuras pamatlicēji P.Vidals de la Blašs un E.de Martone (Vidal de la Blache 1918; de Martonne 1950). Koncepcijas interešu objekts – uz planētas Zeme notiekošo planetāro procesu un meteoroloģisko parādību ietekme uz cilvēka darbību sociālajā telpā un dabas vidē. Interesi izraisa A. Čiževska aizsāktā heliotaraksijas koncepcija (Чижевский 1995), kuras ietvaros tiek izziņāta kosmisko procesu ietekme uz dzīvjiem organismiem un konkrēti Saules ietekme uz cilvēka nervu sistēmas procesu reaktivitāti un populācijas agresivitāti kopumā. Pēdējā laikā populāra kļūst, t.s., planētas Zeme klimata globālas sasilšanas paradigma.

Tekstā ierosinātās problēmas sociāli ekonomiskajā aspektā jāmin XVIII.gs. tapusī T.R.Maltusa (Malthus 2006) cilvēku populācijas un dabas resursu daudzuma savstarpējās korelācijas koncepcija, kura vairāk pazīstama kā malthusianisms. Mūsdienās populāra ir ASV psihologa U.Bronfenbrenera cilvēka ekoloģijas koncepcija (Bronfenbrenner 1979). Līdzīga ir arī cita ASV psihologa U.Neissera pašekoloģijas koncepcija (Neisser 1988).

Mūsdienās demokrātiskā pasaulē svarīga ir ekoloģisko normu ievērošanas problēma visā cilvēku sabiedrībā. Attiecinot ekoloģijas jēdzienu uz konkrēti militāro vidi un militārpersonām, kā arī ņemot vērā eksistējošās atziņas cilvēka ekoloģijā, mēs uzskatām par korektu piedāvāt aprītei jēdzienu „karavīra ekoloģija” ar tā īsu traktējumu. Tiek piedāvāts ieskatš karavīru mijiedarbības saturā ar to vides daļu, kurā viņi darbojas pildot savus funkcionālos pienākumus. Jēdziena „karavīra ekoloģija” piedāvājums saistīts arī ar to, ka, kaut gan lietišķo zinātnes apakšnozaru aprītē fragmentāri šis vai jēdziens „militārā ekoloģija” ir minēti, taču nopietna empīriskā materiāla un paradigmas trūkuma dēļ diskusijā joprojām nav vienotas nostājas militārās ekoloģijas statusam un priekšmetam.

Militārai ekoloģijai un, tās kontekstā, šaurākā nozīmē arī karavīra ekoloģijai, tiek praktizētas trīs pieejas:

pirmā - militārā ekoloģija ar karavīru tās centrā, ir apkārtējās vides kā sarežģītas un holistiskas sistēmas paveids. Šāda pieeja tiek izmantota Dienvidaustrumu Āzijas reliģiski ģeogrāfiskajā telpā;

otrā - militārā ekoloģija ir karavīra un dabas vides mijiedarbības rezultātu iegūšanas metodoloģiska orientācija, ko visnotaļ nopietni izmanto Krievijā (Melnichenko, Zhoolis, Makhnenko, Merkushev 2000; Vorobjeva 2008);

trešā - cilvēka (šaurā nozīmē – karavīra), kā bioloģiski un psiholoģiski individualizētas un atšķirīgas no citām sugām akcentācija un dominējošās lomas piešķiršana tam attiecībā ar to vidi, kurā viņš reāli eksistē patreizējā brīdī mēģinot ietekmēt šīs vides saturu un formu. Pēc mūsu domām, šāda karavīru un vides savstarpējo attiecību konstrukcija raksturīga NATO dalībvalstīm, jo paredz un akcentē saudzējošu attieksmi pret militārās darbības telpu un vidi,

kā arī tās reģenerāciju. Autors uzskata, ka tieši šāda pieeja raksturīga Latvijai. Vienkāršoti izsakoties, „karavīra ekoloģija” ir šaura zināšanu joma, kuras ietvaros tiek pētīta karavīra mijiedarbība ar vidi un šīs mijiedarbības sekas.

Piedāvājam mūsu redzējumu tieši šim aspektam, pie kam, šauri militārā izpratnē.

IESKATS PROBLĒMĀ

Rodas jautājums: „Vai tiešām karavīra ekoloģijas problēma pastāv un, ja pastāv, vai vērts to akcentēt?” Atbildes ērtības labad jēdzienu „karavīra ekoloģija” piedāvājam sadalīt sešos sīkākos segmentos, proti:

1) sociālā vide, kur attīstību gūst dažādi karavīru, kā sociālu indivīdu savstarpējo attiecību fenomeni. Šis segments metodoloģiski balstās uz militāro socioloģiju un sociālā atbalsta pieeju psiholoģijas zinātnē;

2) bioloģiskā vide, kur karavīrs, kā bioloģisks indivīds, rod savām vajadzībām un homeostāzei labvēlīgus resursus un attīsta tos. Uzsvars te uz sanitāri higiēnisko, fizioloģisko prasību ievērošanu, jo akceptējot šādu karavīra ekoloģijas aspektu par pamatu jāpieņem atziņas karavīru apgādē miera un kara laikā, ka arī militārajā medicīnā un vides aizsardzības jomā;

3) psiholoģiskā vide, kura aktuāla ar psihisko fenomenu izpausmi karavīru grupās. Te būtiska ir pati karavīra personība, kā militāri psiholoģiska sistēma, kuras restrukturizācija noris gan personoloģiskajā, gan arī personālvadības aspektā.

Psiholoģisko vidi ”ietver”, t.s., ”svešā čaula”, kurai faktiski būtu pieskaitāmi arī cilvēka iekšējās dzīves neizprastie un neizjustie fenomeni. Cilvēka attiecības ar ”svešo čaulu” ir divvirziena un, attiecīgi ietver ne tikai neapzināto vides faktoru ietekmi, bet arī tos uzvedības aspektus, kuru iespaids uz apkārtējo pasauli cilvēkam nav zināms (Jūrmalietis 2001: 4). Teorētiski un metodoloģiski šeit dominējošā loma militārai psiholoģijai;

4) intelektuālā vide, kurā karavīrs bagātina savas zināšanas un tiek motivēts turpmākai profesionālai izaugsmei. Šis segments saistīts galvenokārt ar karavīra karjeras plānošanas iespējām un tam pakārtotai nepieciešamībai periodiski celt savu profesionālo kvalifikāciju dažādās civilās un militārās izglītības programmās unursos. Pamatā te izmantojamas atziņas militārajā pedagoģijā un personālvadībā;

5) saimnieciski finansiālā vide, kur prioritāri ir dažādi vadības un finansējuma jautājumi, kas saistās ar karavīram pienācīgu ergonomisko nodrošinājumu moderna un ērtā aprīkojuma veidā, tehnoloģijām, kā arī attīstītu infrastruktūru. Šeit dominē karaspēka daļas budžeta plānošanas un sastādīšanas pamatelementu izpratne un reālās dzīves atbalsta elementi;

6) karavīra personība, kā visnozīmīgākā militāri psiholoģiskā kategorija.

Mēs uzskatām, ka piedāvātie seši segmenti pietiekami aptver jēdziena „karavīra ekoloģija” saturu. Piedāvātais ”karavīra ekoloģijas” iedalījums pamatojas uz U.Bronfenbrenera ”Cilvēka ekoloģijas” teorijas atziņām.

U.Bronfenbreners savā teorijā pauž uzskatus, ka indivīds savas attīstības gaitā ir neatraujami saistīts ar dažādiem sociālajiem grupējumiem un dabas fenomeniem, viņš pastāvīgi mijiedarbojas ar tiem. Viņš izdala piecus sistēmelementus: mikrosistēma, mezosistēma, eksosistēma, makrosistēma un hronosistēma, kur, atkarībā no sasniegtā vecuma, cilvēks arvien plašāk un intensīvāk kontaktē ar reālo pasauli.

Saskaņā ar U.Bronfenbrenera teorijā pausto, mūsu seši elementi attiecināmi pie:

- 1) mikrosistēmas - psiholoģiskā un bioloģiskā vide;
- 2) mezosistēmas – sociālā vide;
- 3) ekzosistēmas – administratīvi finansiālā vide;
- 4) makrosistēmas – intelektuāli garīgā vide;
- 5) hronosistēmas – karavīra personība, kura no ontogēnēzes viedokļa vienmēr atrodas

tādā no šīm vidēm, kura konkrētā laikposmā šķiet aktuālāka.

Autora dienesta pieredze rāda, ka pienācīgu karavīra personības restrukturizāciju, apkārtējās vides aizsardzību, karavīra mikrovides interjeru un eksterjeru nevar pastāvīgi balstīt tikai uz tiesību normatīvo aktu izpildi, pielietojot vienīgi vai pārsvarā tādas karavīru ietekmes līdzekļus kā militārie reglamenti, nolikumi, pavēles, rīkojumi u.tml. Runa šeit neiet arī par karavīra personības novirzēm no racionālas darbības, jo rekrutējoties militārajam dienestam tiek pārbaudīta viņa medicīniskā kapacitāte arī garīgās veselības aspektā. Lielāka uzmanība jāpievērš karavīra personības struktūras bagātināšanai, palīdzot izkopt pozitīvu attieksmi pret militārās ekoloģijas problēmām kopumā un karavīra ekoloģijas jautājumiem konkrēti.

Cilvēka personības un tās struktūras problēmu pirmais aktualizēja V.Džeims (James 1890). Viņš konceptualizēja cilvēka “personības” jēdzienu patstāvīgā psiholoģiskā kategorijā un izdalīja personības paveidus, kurus jāskata kontekstā ar augstāk minētajiem karavīra ekoloģijas segmentiem:

1. „Sociāla personība”; tās pamatā ir dienesta biedru un kolēģu attieksme pret konkrētu karavīru. Ikdienā mēs, kaut arī pārsvarā neapzināti, taču formējam līdzcilvēku attieksmi pret mums un no tā, cik sakopta ir sociālā apkārtnē un vide ap mums, cik prasmīgi mēs izkopjam attiecības ar dienesta biedriem, šī attieksme veidojas pozitīva vai negatīva. Ar zemu komunikatīvo kultūru un profesionāli nepietiekami kompetents karavīrs parasti nav spējīgs vai ar grūtībām organizē un tālāk optimizē savu sociālo vidi. Zinot, ka

cilvēks pārsvarā darbojas stereotipizēti, arī katrs karavīrs rīkojas saskaņā ar tiem stereotipiem, kas mācīti tajā sociālā vidē, kurā viņš dzīvoja pirms dienesta. Daudz kas atkarīgs arī no tā, kas ir viņa “nozīmīgie citi/-ts cilvēki/-ks”.

2. „Fiziska personība”; karavīrs izjūt arī sava ķermeņa uzbūvi un miesas īpatnību ikdienas aktivitātēs, pielāgojot tos attiecīgam amatam vai profesijai un bruņoto spēku veidam. Būtu grūti iztēloties speciālo uzdevumu vienības kaujinieku, kurš ir ar pārlietu vai pat kritisku ķermeņa masu. Visu rangu komandieru pienākums ir minimizēt saviem karavīriem šo katrā cilvēkā vairāk vai mazāk ieprogrammēto instinktīvo paš aizsardzības tieksmi pēc iespējas mazāk piepūlēties un mierīgāk pavadīt ikdienu. Kaut arī saudzējoša attieksme pret savu organismu ir viena no cilvēka izdzīvošanas formām, komandieriem būtu jāvelta pietiekami laika izskaidrošanas darbam par liekā svara negatīvo ietekmi uz organisma fizioloģiju un imūnsistēmu, ar to disciplinējot karavīru, nostiprinot viņa gribu, veicinot karavīrā kritiskāku attieksmi pret savu fizisko stāvokli un nepieciešamību piekopt aktīvu un radošu dienesta stilu. Prakse rāda, ka šāds karavīrs spējīgs ilgstoši un sekmīgi pildīt viņam uzliktos uzdevumus, būt konstruktīvs kā dienesta vidē, tā arī ārpus tās.

3. „Garīga personība”; personība, kas ir bagāta emocionāli, spējīga izprast citu, iejusties sarunas biedra pārdzīvojumos, tāda personība, kura izprot padoto karavīru dvēseli un dabisko tieksmi uz garīgo bagātināšanos. Garīga personība raksturojas ar adekvātu vai pat nedaudz paaugstinātu pašvērtējumu, tieksmi pastāvīgi pilnveidoties, nepieciešamību pēc radošā, nevēlēšanos pārlietu uzspiest savu viedokli, ļaujot dienesta biedriem pašizpauzties, jo sevišķi jaunākiem vai sev pakļautiem. Garīga personība ļauj izteikt savu viedokli citiem un dod katram iespēju gūt panākumus dienestā, izkopt adekvātas ambīcijas.

No teiktā tiek piedāvāti trīs karavīra ekoloģijas problemātikas virzieni:

1. Sociāli bioloģiskais, proti, dienesta vide jeb tā mikro un makro telpa, kurā militārpersonas atrodas pildot savus funkcionālos pienākumus, kā arī izpildes rezultātā notikušās izmaiņas šajā telpā un karavīru neurohumorālās regulācijas sistēmā. Svarīgs te militārās vadības moments, kurš raksturo komandierus profesionālās kapacitātes aspektā un norāda uz viņu atbilstību/neatbilstību ieņemamajam amatam, prasmi rūpēties par padotajiem tos pienācīgi nodrošinot ar dienesta pienākumu izpildei nepieciešamo.

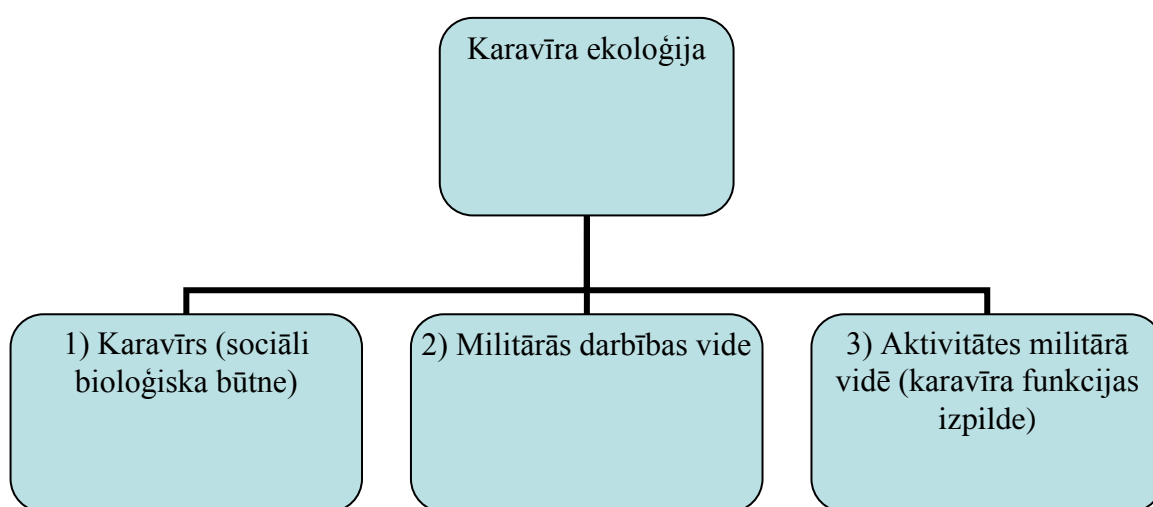
2. Psiholoģiskais, proti, karavīra personības satura izmaiņas pēc mijiedarbības ar dienesta vidi. Karavīra mijiedarbību ar dienesta vidi var pētīt kā ekoloģisku modeli, kas ir uz ”personību centrēts”. Tas atšķiras no ”stimulreaktīviem” jeb biheiviorāliem modeļiem, kuros vides elementi tiek uzskatīti par dažādas intensitātes stresoriem vai to kopumu.

”Stimulreaktīvos” modeļos prioritāras ir reakcijas uz stresnotikumiem, bet uz ”Personību centrētā” modelī prioritāri ir psiholoģiskie faktori, procesi un struktūras.

3. Vadības jeb komandējošais, kurā kā bāzes kritērijs ir komandiera/-ru profesionālā kapacitāte jeb viss tas, kas norāda uz komandiera atbilstību ieņemamajam amatam. Ir pietiekami daudz gadījumu, kad nekompetents komandieris sagrauj savos karavīros ticību, pārliecību un motivāciju dienestam.

Militārā dienesta vides parocīgākai analīzei piedāvājam 3 elementu karavīra ekoloģijas paradigmu (skat. attēlu):

Karavīra ekoloģijas paradigma

1) karavīrs sociāli bioloģiska būtne, kur dominējošais kritērijs – personības saturs;

2) militārās darbības vide, kur dominējoša ir situācija, apstākļi konkrētā laikposmā, bet galvenais kritērijs – konstruktīva vai nekonstruktīva ir šī vide;

3) no vides apstākļiem izrietoša un attiecīgi tiem noformējusies karavīra mērķtiecīga darbība. Galvenais kritērijs – tiesiska vai prettiesiska šī darbība jeb sabiedrībai vēlama/nevēlama.

APKOPOJUMS

Karavīra ekoloģiju varētu pamatot un pētīt saistībā ar trim pēc svarīguma sarindotiem principiem, kuru saturs periodiski var mainīties atkarībā no reālās situācijas valstī un NBS:

pirmkārt - centrā vienmēr cilvēks: totalitāras valsts bruņoto spēku centrā atrodas komandieris/priekšnieks, varas nesējs. Demokrātiskas valsts bruņoto spēku centrā karavīra personība;

otrkārt - pienācīgas dienesta un sadzīves vides veidošanas princips, jo vide ir būtiskākais karavīra ekoloģijas satura elements, kas pastāvīgi visas diennakts laikā ietekmē viņa psihisko tonusu un vajadzības;

treškārt – komandiera lomas īpatsvars viņam pakļautībā nodoto karavīru vērtīborientācijā, terminu „komandieris” saprotot visplašākajā diapazonā no zemākā līdz augstākajam līmenim.

Liela nozīme ir karavīra adaptācijai dienesta videi, kura sastāv no četriem aspektiem:

pirmais – pielāgošanās militārajam režīmam (reglamentārā adaptācija);

otrais – pielāgošanās karavīru grupai (sociālā adaptācija);

trešais – pielāgošanās sev (personības adaptācija);

ceturtais – pielāgošanās komandierim (adaptācija varai).

Situāciju diapazons, kurā karavīrs mijiedarbojas ar dienesta biedriem un komandieriem, ir plašs un norāda uz viņa integrēšanās pakāpi grupā. Stipra attiecību diferenciacija ietekmē komunikācijas partneru savstarpējo uztveri un sapratni, savu stāvokli grupas attiecību emocionālā fona sistēmā un neformālajā hierarhijā. Autors uzskata, ka militārā vidē pastāv liela starpība starp lietišķām jeb dienesta attiecībām un intīmām jeb emocionālām attiecībām karavīru vidū kā horizontāli, tā arī vertikāli. Atšķirībā no civilās, militārajā vidē pastāv krasa nesaderība starp tuvām starpindivīdu attiecībām un lietišķo aktivitāti jeb karavīra darbību, jo sevišķi vertikālā dienesta attiecību konstrukcijā. Tas veicina favorītismu un negatīvi atsaucas uz citu karavīru adaptēšanos.

Nesekmīga adaptācija attīsta psiholoģisko diskomfortu, neapmierinātību ar kādu no militārā dienesta faktoriem un agrāk, nekā tas būtu sekmīgas adaptācijas gadījumā, noved karavīru pie profesionālās izdegšanas, proti, attīsta traumtransformatīvu personības saturu. Nesekmīga adaptācija obligāti ietekmēs karavīra privātās dzīves un dienesta kvalitāti, veselību, dzīves veidu un dienesta stilu, pašsajūtu, enerģētismu un aktivitātes, garastāvokli, dienesta motivāciju. Šī problēma Nacionālajos Bruņotajos spēkos reāli pastāv un vērojams liels perspektīvu karavīru atplūdums no militārā dienesta. Tādējādi karavīriem nereti attīstās destruktīva profesioģenēze, dažkārt pat visās trijās indivīda komponentēs: psihiskajā, sociālajā un somatiskajā.

Psihiskajā komponentē karavīros bieži vērojama neirotika rakstura psihisko traucējumu aina (stresa, trauksmaini fobiskie, stressociālie). Destruktīvās profesioģenēzes somatiskajā un sociālajā komponentēs biežāk sastopami somatiskie traucējumi, neapmierinātība ar finansiāli materiālo stāvokli, sadzīves apstākļiem un starpindivīdu

attiecībām. Šīs novirzes karavīra profesioģenēzē variējas dažādās proporcijās atkarībā no viņa bioloģiskā vecuma, izdienas, amata, dienesta vietas u.c. faktoriem.

Karavīra adaptācija būs labvēlīga tikai tad, ja pastāvēs atgriezeniska saite ar citiem karavīriem un viņš būs integrējies dienesta vidē kopumā. Karavīrs un dienesta vide, kā militāri psiholoģiska sistēma raksturojas ar divām sistēmīpatnībām:

pirmā, funkcionālās īpatnības ir kopējas visiem karavīriem, bet dažādas ir materiālās;

otrā, videi ikvienā bruņoto spēku vienībā ir kopējas materiālās, bet atšķirīgas funkcionālās īpatnības.

Realitātē karavīru grupa tiek skatīta kā pelēka masa, atrauti no konkrētas dienesta vides, bet nevis kā tās dalībnieku savstarpēja sistēma. Proti, karavīru grupa tiek uzskatīta par vienu kopēju indivīdu, kurā katra atsevišķi ņemta karavīra personība nav aktuālā, jo tiek nivelēta. Tas destruktīvi ietekmē karavīra psiho semantisko lauku un viņa profesioģenēzi.

Nepieciešams paturēt prātā citu, bet ar to saistītu problēmu, proti, ja karavīru savstarpējās attiecības skatīt tikai dihotomiski, t.i., pēc "labvēlīgas" vai "nelabvēlīgas" kritērija un neņemt vērā personības individualitāti, tad izmantojot formulu $n(n-1)+1$ attiecību kombināciju skaits starp diviem cilvēkiem būs 3, starp 4 karavīriem – jau būs – 13 kombinācijas, bet, piemēram, starp 9 karavīriem jau 73 kombinācijas.

„Karavīra ekoloģija” saturiski izvēršama arī tā iemeslā pēc, ka viņš, atšķirībā no civilpersonām, piedāvātās paradigmas ietvaros darbojas ne tikai ikdienišķā (ordinārā), bet arī neikdienišķā (transordinārā jeb ekstremālā) eksistences modusā, piemēram, karā, kur visi augstāk minētie faktori bieži vien darbojas vienlaicīgi.

Ņemot vērā visu teikto iepriekš, termins „**karavīra ekoloģija**” aprītei tiek piedāvāts sekojošā interpretācija, proti, tā ir militārās zinātnes sfēra, kuras ietvaros tiek pētītas karavīra interešu un vajadzību nodrošināšanas iespējas viņam mijiedarbojoties ar dienesta pienākumu izpildes vidi un sekas, kuras rodas šīs mijiedarbības rezultātā.

Bibliogrāfija

1. Bronfenbrenner, U. (1979) *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Durkheim, E. (1897). The Prohibition of Incest and its Origins. *L'Année Sociologique*. Vol.1: 1–70.
3. James, W. (1890). *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt & Co.
4. Jūrmalietis, R. *Uzvedības zinātnes, vide, veselība*. <http://www.lis.lv/vi/uzved.htm> [2001.11.10].
5. Malthus, T.R. (2006). *An Essay on the Principle of Population*. New York: Cosimo Classics.
6. Merton, R. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*. Vol.3, No 5.

7. Melnichenko, P., Zholus, B., Makhnenko, A., Merkushev, I. (2000). Military ecology and military hygiene: the concept of an interaction. *Military medicine*. Vol. 321, No 6: 68-72, 96.
8. Neisser, U. (1988). Five kinds of self-knowledge. *Philosophical Psychology*, Vol.1: 35-59.
9. Vidal de la Blache, P. (1918). Principles of Human Geography. In: edited E. de Martonne. London: Constable, (1950).
10. Vorobjeva, V. (2008). Where is the place for ecology in higher military education?, *Military Thought magazine*, January
11. Чижевский А. (1995). *Космический пульс жизни. Земля в объятиях солнца. Гелиотараксия*. Москва: Мысль.

LAIKA PERSPEKTĪVAS IZPĒTES METOŽU KLASIFIKĀCIJA

Abstract

The aim of this paper was to suggest a classification of measurements of time perspective (TP) in order to facilitate choice of a method in research on this psychological construct. TP represents individual's time orientation, affective time attitude, and views of past, present, and future events, their location and interrelations. Integrated and future-oriented approaches combined with thematic and athematic approaches provide a basis for the classification. Therefore, the measurements were grouped into four groups. The classification of ten measurements opens up a lack of instruments for research on TP in the frame of integrated thematic approach. The development of new measures is related to the development of new models of TP based on new empirical findings and contemporary statistic methods.

Atslēgas vārdi: laika perspektīva, mērījuma metodes.

Pagātne, tagadne un nākotne ir kategorijas, kas veido cilvēka dzīves laika dimensiju. Kopš psiholoģija ir izveidojusies kā atsevišķa zinātnes nozare, tika atzīmēts, ka indivīda priekšstati par pagātņi un nākotni vienmēr ir iekļauti viņa priekšstatos par tagadni (James 1952). Šo priekšstatu kopumu apzīmē Levina piedāvātais jēdziens *laika perspektīva* (Lewin 1939).

Laika perspektīvas koncepciju analīzes rezultātā var tikt konstatētas divas galvenās pieejas tās izpētei. Pirmās pieejas ietvaros analīzē tiek iekļautas visas laika kategorijas – pagātne, tagadne un nākotne (Fraisse 1964; Nuttin, Lens 1985; Zimbardo, Boyd 1999). Šī pieeja tiek apzīmēta kā *integrētā* pieeja. Otrās pieejas fokusā ir viena laika kategorija – nākotne (Nurmi 1991). Šī pieeja tiek dēvēta par *uz nākotni orientēto* pieeju.

Koncepcijas ir iespējams klasificēt pēc vēl viena kritērija: *objektu* vai *subjekta* pozīcija laika perspektīvas aprakstā (Koļesovs 2008). Objektu pozīcija nozīmē, ka par laika perspektīvas uzbūves elementiem tiek uzskatīti objekti, kas ir izvietoti indivīda laika perspektīvā. Šo pozīciju apzīmē arī kā *tematisko* pieeju laika perspektīvas aprakstam (Seginer 2009). To atbalsta Nutēns, Nurmi un Seginera (Nuttin, Lens 1985; Nurmi, Poole, Seginer 1995). Turpretī laika perspektīvas aprakstā no subjekta pozīcijas tiek uzsvērti rādītāji, kas raksturo indivīda attieksmi pret laiku. To apzīmē arī kā *netematisko* pieeju (Seginer 2009). No šī skatupunkta tika veikta indivīda laika perspektīvas klasifikācija (Fraisse 1964) un faktoru struktūras apraksts (Zimbardo, Boyd 1999).

Divas pieejas koncepciju klasifikācijai ļauj klasificēt arī metodes, kuras tika izveidotas laika perspektīvas mērījumam. Tādējādi, metodes ir iespējams sakārtot četrās grupās (1. tabulā). Jāatzīmē, ka pārskatā tika iekļautas metodes, kas tika plaši pielietotas empīriskajos pētījumos pēdējo 30 gadu laikā un veido pamatu teorētisko priekšstatu attīstībai. Šo grupu veido astoņas pašnovērtējuma metodes ar dažāda veida mērījuma skalām, un divas metodes

(Nurmi, Poole, Seginer 1992; Nuttin, Lens 1985), kuras ļauj veikt gan kvalitatīvu, gan kvantitatīvu atbilžu saturu analīzi.

1. tabula. **Metodes laika perspektīvas izpētei dažādu pieeju ietvaros**

	Netematiskā pieeja	Tematiskā pieeja
Integrētā pieeja	<ul style="list-style-type: none"> • Attieksmes pret laiku skala (<i>Time Attitude Scale, T.A.S.</i>, Nuttin, Lens 1985) • Laika struktūras aptauja (<i>Time Structure Questionnaire, TSQ</i>, Feather, Bond 1994) • Zimbardo laika perspektīvas aptauja (<i>Zimbardo Time Perspective Inventory, ZTPI</i>, Zimbardo, Boyd 1999) 	<ul style="list-style-type: none"> • „Kauzometrija” (<i>Каузометрия</i>, Головаха, Кроник 1985; <i>LifeLine</i>, Кроник, Пажитнов, Левин 1993)
Uz nākotni orientētā pieeja	<ul style="list-style-type: none"> • Nākotnes seku apsvēršanas aptauja (<i>Consideration of Future Consequences Scale, CFCS</i>, Strathman, Boninger, Gleicher, Baker 1994) • Nākotnes laika perspektīvas skala (<i>Future Time Perspective Scale, FTP scale</i>, Lang, Carstensen 2002) 	<ul style="list-style-type: none"> • Motivācijas indukcijas metode (<i>Motivational Induction Method, MIM</i>, Nuttin, Lens 1985) • Cerību un bažu aptauja (<i>Hopes & Fears Questionnaire, H&FQ</i>, Nurmi, Poole, Seginer 1992) • Pasaules problēmu aptauja (<i>World Problem Questionnaire, WPQ</i>, Zaleski, Chlewinski, Lens 1994) • Sagaidāmas dzīves gaitas aptauja (<i>Prospective Life Course Questionnaire</i>, Seginer 2009)

Kopumā, laika perspektīvas mērījumi raksturo indivīdu orientāciju laikā, emocionālo attieksmi pret to un priekšstatus par pagātnes, tagadnes un nākotnes notikumiem, to izvietojumu laikā un savstarpējo saistību. Atkarībā no pieejas tiek uzsvērts laika perspektīvas saturs vai indivīda attieksme pret laika kategorijām un orientācija uz pagātņi, tagadni un nākotņi. Tiek uzsvērti arī atsevišķie laika perspektīvas aspekti, piemēram, rēķināšanās ar iespējamām sekām.

Aptauju struktūra variē no vienas skalas (piemēram, „Nākotnes seku apsvēršanas aptauja”) līdz vairākām skalām vai faktoriem (piemēram, „Zimbardo laika perspektīvas aptauja”). Arī tematiskā pieeja fokusējas uz vienu („Pasaules problēmu aptauja”) vai vairākām dzīves jomām („Cerību un bažu aptauja”).

Metožu izstrādes procesā atklājas grūtības aptvert visas laika kategorijas un dzīves notikumus (tematiskā pieeja) integrētās pieejas ietvaros. Var pieņemt, ka tieši šo grūtību dēļ nākotnes un pagātnes notikumi tradicionāli tiek analizēti atsevišķi (Sanna, Chang 2006). Būtisks progress šajā jomā ir saistīts ar Golovahas un Kroņika modeļa izstrādi (Головаха, Крожник 1985). Šajā modelī pagātne, tagadne un nākotne tiek analizētas, balstoties uz notikumiem un to sakarībām indivīda skatījumā. Sakarību analīze ļauj raksturot indivīda orientāciju uz pagātņi, tagadni vai nākotni, balansu starp laika kategorijām un personības psiholoģiskā laika piesātinājumu ar notikumiem.

Jauno metožu veidošanā ir vērojamas divas tendences. Pirmkārt, orientācijas uz nākotni mērījumos tiek apvienota tematiskā un netematiskā pieeja (Seginer, Vermulst, Shoyer 2004). Tas ļauj iekļaut izpētē abstraktus psiholoģijas konstruktus (piemēram, orientāciju uz nākotni) saistībā ar konkrētām dzīves jomām. Otrkārt, jauno statistikas metožu pielietošana veicina esošo modeļu pilnveidošanu un laika perspektīvas faktoru struktūras izpratni (Worrell, Mello 2007). Šo tendenču attīstības rezultātā var sagaidīt turpmāko pieeju integrāciju jaunajos modeļos.

Var secināt, ka metožu analīze liecina par grūtībām aptvert laika fenomenu mērījumos. Pieeju integrācija veido pamatu jauno metožu izstrādei, tomēr grūtības šīs pētījumu jomas attīstībā ir plašākas nekā problēmas jauno aptauju vai skalu veidošanā. Tās var saistīt ar divām fundamentālām problēmām laika pētījumos. Pirmo veido pretruna starp cilvēka dzīves norisi laikā, nepieciešamību rēķināties ar to un vēlmēm plānot un kontrolēt notikumus (Fraisse 1964). Otrā problēma ir saistīta ar laika būtības izskaidrošanu un jautājumiem par laika struktūru un virzību, laika ritējumu un saistībām ar citām parādībām. Atbildes uz šiem jautājumiem tika meklētas vairākās zinātnes jomās (Einstein 1931; Вернадский 1975) un joprojām piesaista pētnieku uzmanību (Fraser 2003). Tādējādi, nav pamata uzskatīt, ka psiholoģiskā laika modeļu izstrāde tuvākajā laikā tiks pabeigta.

Bibliogrāfija

1. Einstein, A. (1931) *Relativity: The special and general theory*. New York: Crown.
2. Feather, N., Bond, M. (1994) Structure and purpose in the use of time. In: Zaleski, Z., ed., *Psychology of future orientation*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. pp. 121-140.
3. Fraisse, P. (1964) *The psychology of time*. London: Eyre & Spottiswood.
4. Fraser, J. T. (2003) Mathematics and time. *KronoScope*, 3: 153–167.

5. James, W. (1952) *The principles of psychology*. Chicago, London, Toronto: Encyclopaedia Britannica.
6. Koļesovs A. (2008) Indivīda laika perspektīva: jaunas iespējas analīzē un interpretācijā. *Latvijas Universitātes raksti, Psihologija*, 742: 29–38.
7. Lang, F., Carstensen, L. (2002) Time counts: Future time perspective, goals, and social relationships. *Psychology and Aging*, 17: 125-139.
8. Lewin, K. (1939) Field theory and experiment in social psychology: Concepts and methods. *American Journal of Sociology*, 44: 868–897.
9. Nurmi, J.-E. (1991) How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review*, 11: 1–59.
10. Nurmi, J.-E., Poole, M., Seginer, R. (1992) *Future Hopes and Fears Questionnaire*. Helsinki: University of Helsinki, Department of Psychology.
11. Nurmi, J.-E., Poole, M., Seginer, R. (1995) Tracks and transitions – A comparison of adolescent future-oriented goals, explorations, and commitments in Australia, Israel, and Finland. *International Journal of Psychology*, 30: 355–375.
12. Nuttin, J., Lens, W. (1985) *Future time perspective and motivation: Theory and research method*. Leuven & Hillsdale: Leuven University Press & Erlbaum.
13. Sanna, L., Chang, E. (2006) *Judgments over time: The interplay of thoughts, feelings, and behaviors*. New York: Oxford University Press.
14. Seginer, R. (2009) *Future orientation: Developmental and ecological perspectives*. New York: Springer Science.
15. Seginer, R., Vermulst, A., Shoyer, S. (2004) The indirect link between perceived parenting and adolescent future orientation: A multiple-step model. *International Journal of Behavioral Development*, 28: 365–378.
16. Strathman, A., Boninger, D., Gleicher, F., Baker, S. (1994) Constructing the future with present behavior: An individual difference approach. In: Zaleski, Z., ed., *Psychology of future orientation*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. pp. 107-120.
17. Worrell, F., Mello, Z. (2007) The reliability and validity of the Zimbardo Time Perspective Inventory scores in academically talented adolescents. *Educational and Psychological Measurement*, 67: 487-504.
18. Zaleski, Z., Chlewinski, Z., Lens, W. (1994) Importance of and optimism-pessimism in predicting solutions to world problems: An intercultural study. In: Zaleski, Z., ed., *Psychology of future orientation*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. pp. 207-228.
19. Zimbardo, P., Boyd J. (1999) Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77: 1271–1288.
20. Вернадский В. (1975) *Пространство и время в неживой и живой природе. Размышления натуралиста*. Москва: Наука.
21. Головаха Е., Кроник А. (1984) *Психологическое время личности*. Киев: Наукова думка.
22. Кроник А., Пажитнов А., Левин Б. (1993) LifeLine – биографические тесты и медитации за персональным компьютером. В: Кроник А., ред., *LifeLine и другие новые методы психологии жизненного пути*. Москва: Прогресс-Культура. сс.15-42.

PSIHOSOCIĀLAS PALĪDZĪBAS KOMANDAS SVARĪGA LOMA DEINSTITUĀLIZĀCIJAS PROCESA VEIKŠANĀ LATVIJĀ

Abstract

In March of 2009 Latvian government approved a reform of the social assistance system, which aims to provide development of the health-care systems in limited financial resources environment simultaneously improving the health care system management, optimizing resource acquisition and administration of money resources. The first step on this path is to optimize and reorganize the existing State social care institutions, setting institutions whose future maintenance is economically feasible and in planning social care services according to regional characteristics.

In this article's thesis the author draws big attention to the task of searching new and alternative methods, their implementation, to improve the quality of life of persons with mental illness and their ability to return to society, which is the primary focus on what the author wants to draw attention during the social integration processes of such people.

This article's thesis is about major field of psychosocial issues - how to help people with mental health problems at the time of today's financial crisis, how to perform effective psychosocial rehabilitation process and to improve their quality of life.

Key words: *deinstitutionalization, home assistance, mobile ambulatory psychiatrically helping team.*

Demokrātiska valsts atšķiras no citu politiskas struktūras valsts ar to, ka katram iedzīvotājam ir tiesības uz normālu cilvēka dzīves kvalitāti. Diemžēl, Latvijā ir daudz cilvēku dzīves slāņu, kur nerealizējas Eiropas demokrātiskās vērtības, un viena no šīm sfērām joprojām ir personu ar garīgiem traucējumiem aprūpe. Saskaņā ar 2007.gadā veikto pētījumu garīgās veselības problēmas Latvijā sastopamas 4,4% iedzīvotāju (LR MK rīkojums Nr.468. Pamatnostādnes Iedzīvotāju garīgās veselības uzlabošana). Kā liecina statistika, slimnieku nav kļuvis mazāk un viņi ir spiesti dzīvot ārpus slimnīcas, kur bieži nav spējīgi patstāvīgi plānot un veidot savi dzīvi. Garīgi slimās personas un personas ar garīgās attīstības traucējumiem ir viena no sabiedrības mazaizsargātākajām grupām, kam stigmatizācijas dēļ ir īpaši grūti aizstāvēt savas tiesības un intereses. Parasti tie cilvēki ir izolēti no sabiedrības, jo atrodas vai nu psihoneiroloģiskajās slimnīcās, vai specializētajos aprūpes centros personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Taču institūcijās bieži vien ir necilvēcīgi, pazemojoši apstākļi, savukārt mājās, dzīvesvietas aprūpes trūkuma un sabiedrības aizspriedumainās attieksmes dēļ, tiek turpināta izolēšana (dr. Čačus 2004.). Šis raksts ir par galveno psihosociālās sfēras jautājumu - kā palīdzēt personām ar garīgās veselības traucējumiem mūsdienu finansiālās krīzes laikā, kā veikt efektīvu psihosociālās rehabilitācijas procesu un uzlabot šo personu dzīves kvalitāti.

Pacientu ilgstoša turēšana psihoneiroloģiskajās institūcijās neattīsta patstāvības iemaņas, kas nepieciešamas, lai pilnvērtīgi funkcionētu sabiedrībā. Institucionālā aprūpe nereti būtiski ierobežo cilvēktiesības, tādēļ personas ar garīgās veselības un attīstības traucējumiem cieš no sistemātiskas stigmatizācijas un diskriminācijas. Šīs personas integrācija sabiedrībā

visefektīvāk realizējama, nodrošinot regulāru aprūpi ārpus institūcijām – psihoneiroloģiskajām slimnīcām, pansionātiem, internātskolām, speciālajām skolām, attīstot t.s. alternatīvo aprūpi, pēc iespējas to pietuvinot klienta dzīvesvietai, kā arī sniedzot maksimālu atbalstu personu ar garīgās attīstības traucējumiem ģimenēm. Diemžēl trūkst apmācītu garīgi slimo cilvēku aprūpētāju, un līdz ar to, tie, kas aprūpē garīgi slimo ģimenes locekli, ir spiesti palikt mājās, nevar strādāt algotu darbu, un tas savukārt ietekmē šīs ģimenes budžetu un dzīves kvalitāti (Metodikas izstrāde pacientu apmācībai integrācijai sabiedrībā - dzīvei sociālajos dzīvokļos un ģimenē 2002).

Dzīve institucionalizētā vidē samazina indivīda iespējas jebkad uzsākt patstāvīgu dzīvi, jo pārmērīga medikamentu lietošana un stimula trūkums saasina pastāvošo stāvokli. Viens no galvenajiem psihosociālās sfēras jautājumiem - kā veikt deinstitucionalizācijas¹ procesu Latvijā, lai sniegtu efektīvu psihosociālas pakalpojumu pasākumus personām ar garīgās veselības traucējumiem un uzlabot šo personu dzīves kvalitāti. Tāpēc vienīgais risinājums, kā iekļaut un ieintegrēt garīgi slimos pacientus sabiedrībā, ir veicināt deinstitucionalizāciju un institucionalizācijas novēršanu, ieviešot alternatīvās aprūpes formas (Цыганок 2007). Latvijā turpinās sociālo pakalpojumu sniegšanas deinstitucionalizācija: lēni, bet ar Eiropas Savienības struktūrfondu atbalstu notiek alternatīvo pakalpojumu attīstība. Lai uzlabotu pastāvošo situāciju ar psihiatrisko un psihosociālo aprūpi personām ar garīgām slimībām, 2008.gadā tika izstrādātas pamatnostādnes „Iedzīvotāju garīgās veselības uzlabošana 2008. - 2013.gadā”, kur noteiktas garīgās veselības jomas prioritātes un virzieni, lai turpinātu racionālas, efektīvas un kvalitatīvas garīgās veselības aprūpes nozares attīstību. Galvenais akcents, uz ko autors vēlas vērst uzmanību šādu cilvēku sociālās integrācijas procesos ir jaunu uzdevumu un alternatīvu metožu meklēšana, lai uzlabotu dzīves kvalitāti personām ar garīgām slimībām un iespēju atgriezties sabiedrībā. Šajā aspektā viens no inovatīvu psihosociālās palīdzības metodes ir ambulatorās mobilas komandas personām ar psihiskās veselības un uzvedības traucējumiem.

Komandas galvenais mērķis ir sniegt intensīvu, aptverošu psihosociālu palīdzību, rehabilitāciju un atbalstu psihiatrijas pakalpojumu lietotājam viņa dzīvesvietā (Deboran J.Allness and William H.Knodler).

Pētījums sniedz plašāku ieskatu un analīzi par mobilas komandas eksperimentālu darba pieredzi Latvijā. Savā analīzē autors izmantojis aptaujas pētījuma metodi, lai noskaidrotu, kādas ir reālās iespējas ievest psihosociālās aprūpes mobilas komandas pakalpojumus Latvijā,

1 Deinstitucionalizācija – pacientu uzņemšanas psihiatriskajās slimnīcās samazināšana ieviešot institūcijām alternatīvās aprūpes formas. Šeit netiek domāta pilnīga psihiatrisko slimnīcu un pansionātu likvidācija, bet gan atbalsts tiem pacientiem, kam nav akūta saslimšana un kas pie attīstītas alternatīvo aprūpes formu sistēmas varētu dzīvot ārpus slimnīcām vai pansionātiem.

ka vienu no efektīvākiem deinstitutionalizācijas metodēm. Pētījuma laikā tika veiktas intervijas ar Latvijas psihoneiroloģiskās palīdzības institūcijas darbiniekiem (100 respondentu), galvenokārt tika intervēti ārsti psihiatri, kuri veic medicīnisko palīdzību personām ar garīgās veselības traucējumiem un tika veiktas intervijas arī ar sociālajiem darbiniekiem un psihologiem, kuri strādā epriekšminētajās iestādēs. Pētījums tika veikts 2009.gada otrajā pusē, lai pierādītu psihosociālas komandas darba atjaunošanas nepieciešamību Latvijā. Jautājumu vairākums tika orientēts uz garīgi slimu pacientu psihosociālās palīdzības novērtējumu. Pētījuma dati liecina, ka mobilas ambulatorās psihosociālas palīdzības komandas darbības pieredze pierāda, ka tās darbs pilnveido pacientu aprūpi un uzlabo viņu dzīvi sabiedrībā. Tas parāda nepieciešamību atjaunot, attīstīt un izveidot jaunus ambulatorās psihosociālas palīdzības mobilas komandas mājas aprūpi personām ar garīgām slimībām, kas ievērojami ietaupīs finanšu līdzekļus un dos efektīvus rezultātus.

Ambulatoro komandu darbības pieredze ir ļoti labi sevi rekomendējusi gan pasaules praksē, gan Latvijā. Pati metode jau divu desmitgažu laikā veiksmīgi veic psihosociālo palīdzību Kanādā un atsevišķos ASV štatos un citās attīstītās valstīs (Цыганок 2007). Mobilo brigāžu darba metodes būtība ir vienkārša un noslēdzas šādi: regulāra (reizi vai divas mēnesī) uz mājām pie pacienta atbrauc brigāde, kas sastāv no ārsta psihiatra, medmāsas un sociālā darbinieka vai psihologa. Tie kopīgi analizē pacienta veselības stāvokli, viņa sociālos nosacījumus, dzīvošanas apstākļus un attiecības ar radiem un pacienta tuviniekiem. Komandas galvenais mērķis ir sniegt intensīvu, aptverošu ārstēšanu, rehabilitāciju un atbalstu psihiatrijas pakalpojumu lietotājam viņa dzīvesvietā.

Komanda pārbauda pacientu medikamentu pieņemšanas regularitāti un pareizumu, virknē gadījumu, pie nepieciešamības veic vajadzīgās medicīniskās manipulācijas. Ja tas ir nepieciešams, tad sociālais darbinieks atgādā ēdienu pacientam. Nepieciešamības gadījumā sociālais darbinieks un ārsts konsultē pacienta radniekus un sarunājas ar viņiem (D. J.Allness and W.H.Knodler). Kad psihosociālo apkalpošanas doto sistēmu ieviesa Kanādā, tad pēc diviem gadiem tika konstatēta hronisku pacientu hospitalizācijas gadījumu skaita izteikta samazināšanās. Mobilo brigāžu darba rezultātā vizitējamo slimnieku hospitalizācija pazeminājās trīs reizes. Esošais ārstēšana veids dzīves vietā ekonomē līdz 15% valsts līdzekļu, nemaksā dārgāk kā citas ambulatorās medicīniskās palīdzības un laba kvalitāte apmierina pacientus un viņu ģimeņu locekļus (Цыганок 2007).

Latvijā pirmā Mobilās ambulatorās psihiatriskās palīdzības komanda, kurā iesaistījās dažādi Jelgavas psihoneiroloģiskās slimnīcas speciālisti – ārsti-psihiatri, psihiatrijas māsas, psihologi, sociālie darbinieki tika izveidota Jelgavā.

Eksperiments pierādīja mobilo brigāžu darba augstu efektivitāti. Triju gadu laikā brigādes darbinieki aktīvi vizitēja 2520 pacientus Jelgavā. Mobilās ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas darbības paplašināšanas projekts tika īstenots laikā no 2003. līdz 2004. gadam, un tā ietvaros komandai tika piesaistīti un apmācīti vairāki speciālisti, tika veikta pieredzes apmaiņas braucienā uz Zviedriju. Šī projekta norises laikā Mobilās ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas klientu skaits tika palielināts līdz 37 personām un uzsāktās darbinieku dežūras pie telefona ārpus tās komandas darba laika – nedēļas nogalēs un svētku dienās, dodot iespēju Mobilās ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas klientiem un viņu ģimenes locekļiem piezvanīt speciālistam jebkurā laikā un saņemt konsultāciju.

Mobilas ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas projekta ietvaros nodrošināja regulāru aktīvu aprūpi 25 klientiem un tā rezultātā projekta īstenošanas laikā:

- 9 klienti vispār netika stacionēti psihoneiroloģiskajā slimnīcā;
- stacionēto klientu ārstēšanās psihoneiroloģiskajā slimnīcā laiks samazinājās vidēji par 36%;
- sociālās aktivitātēs tika iesaistīti 79% klientu;

Mobilas ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas darbības pieredze pierāda, ka komandas darbs pilnveido pacientu aprūpi un uzlabo viņu dzīvi sabiedrībā.

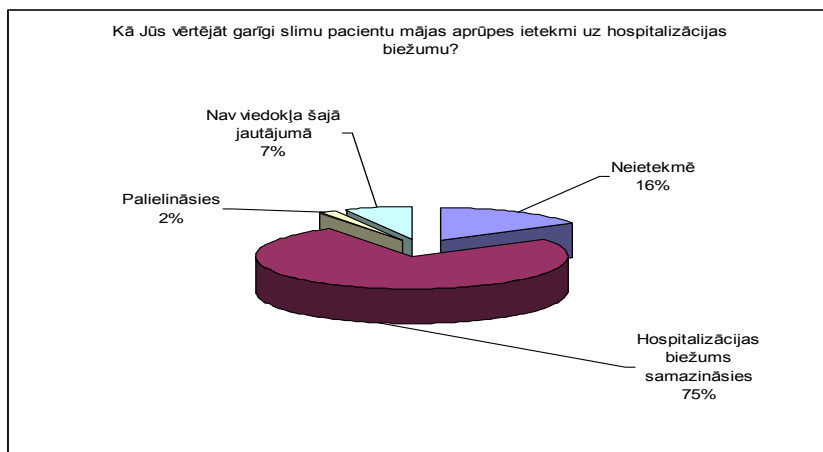
Izvērtējot Mobilas ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas darbību speciālisti secināja:

- regulārs darbs ar Mobilas ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas klientiem, īpaši palīdzība un kontrole medikamentu lietošanā devusi pozitīvus rezultātus - samazinājies aktīvā Mobilas ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas aprūpē esošo klientu stacionēšanas psihoneiroloģiskajā slimnīcā skaits. 2002. gadā stacionēšana nebija nepieciešama 64% Mobilas ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas klientu, 2003. gadā – 78%, 2004. gadā – 80%;
- Gadījumos, kad tomēr bija nepieciešama stacionēšana psihoneiroloģiskajā slimnīcā, vidējais ārstēšanās ilgums samazinājies par 57%;
- svarīga nozīme ir Mobilas ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas pakalpojumu pieejamībai vakaros, brīvdienās un svētku dienās;

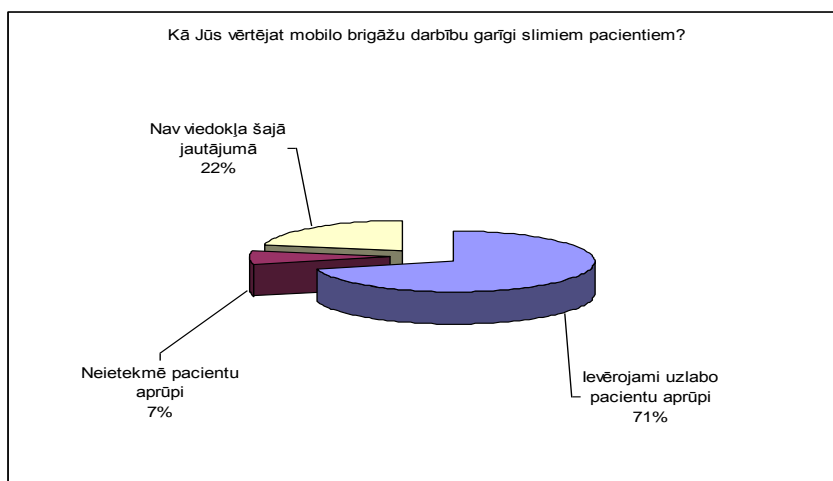
Diemžēl, pašlaik, finansēšanas pārtraukuma dēļ šis darbs tika pārtraukts un jau divus gadus nenotiek.

Pareiza mājas aprūpe personām ar psihiskajiem traucējumiem palīdzēs nopietni atvieglot darbu ārstiem un sociālajiem dienestiem. Tas apstiprinās ar atbildēm uz jautājumu par garīgi slimu pacientu mājas aprūpes ietekmi uz hospitalizācijas biežumu. 75% respondentu atbildēja,

ka mājas aprūpē hospitalizācijas biežums samazinās. Mājas vizītes vērtība ar vienu medicīniska personāla vienību maksā 9 Ls. Šī pakalpojuma apmaksā notiek no Valsts Slimo Kases budžeta. Iesāktais darbs jau veiksmīgi tiek veikts jau vairākos reģionos, piemēram, Daugavpils un Jelgavas rajonā. Tur pacientus regulāri apmeklē medicīnas māsas, un pēc nepieciešamām indikācijām apmeklē arī ārsti. Ārsti atzīmē pacientu, kuriem notiek mājas aprūpe, psihiskā un somatiskā stāvokļa uzlabojumus.

1.att.Mājas un ambulatorā aprūpe

2.att.Mobilās brigādes darbība

Daudzi ārsti ļoti pozitīvi atsaucās par mobilo brigāžu un aktīva vizitēšanas darba pieredzi, un 71% no respondentiem atbildēja, ka mobilo brigāžu darbība ievērojami uzlabo pacientu aprūpi. 83% no atbildējušajiem respondentiem atzīmēja, ka ir nepieciešams atjaunot mobilo brigāžu darbu Latvijā, un uz jautājumu par mobilo brigāžu darbības palīdzību valsts budžeta līdzekļu ietaupīšanai 29% respondentu atzīmēja ievērojamu ietaupījumu, un 43% no atbildējušajiem ekspertiem atzīmēja nelielu ietaupījuma iespējas, kas pilnīgi atbilst ar mūsdienīgiem izcenojumiem, kuri ir pieņemti pašlaik.

1. tabula

Guldienu tarifa salīdzinājums (viena pacienta ārstēšanas izmaksas)

Psihiatriskas palīdzības sniedzējs	Nepieciešama is ārstēšanas reizes skaits	2008. 1diena vai 1 apmeklējums (latos)	2008.	2009. 1diena vai 1 apmeklējums (latos)	2009.	
Stacionārs	30 dienas 1-2 reizes gadā	23,30	699-1398	21,07	632-1264	
Dienas stacionārs	30 dienas 1-2 reizes gadā	14,80**	177,60-355,20	14,80***	6,22****	444-888 186,60-373,20
Patronāžu masa	1-2 reizes nedēļā	9 Ls	468 - 936	9*	468 -936	
Mobilās ambulatorās psihiatriskās palīdzības komanda	1-2 reizes mēnesī	19Ls	228-456	19*	228-456	

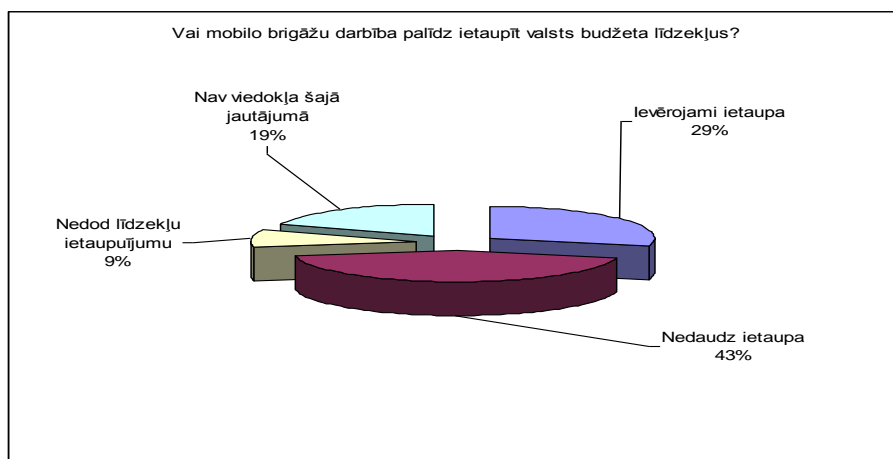
*-hipotētiskie dati, pamatojoties uz ekspertu viedokļi

** 14,30Ls ir tarifs un 0,50 Ls ir pacientu iemaksa

*** cenas līdz 30.06.09: 9,80 Ls tarifs un 5,00Ls ir pacientu iemaksa

**** cenas pēc 30.06.09: 1,22 Ls tarifs un 5,00Ls ir pacientu iemaksa

Kā redzams no tabulas mobilās brigādes vienas vizītes vērtība ir 19 Ls. Kā salīdzinājumā ar mājas aprūpes vērtību, kura maksā par vienu māsu vizīti, kura maksā 9 Ls, ir dārgāk. Bet mobilo brigāžu gadījumā vizīte notiek ievērojami retāk (1-2 reizes mēnesī) un ir spēcīgāka efektivitāte tāpēc, ka vizīte notiek ar veselu komandu speciālistu (psihiatrs, medmāsa māsa, soc. darbinieks). Medmāsas vizīte mājas aprūpes gadījumā notiek ievērojami biežāk (4-8 reizes mēnesī). Un tāpēc virknē gadījumu mājas aprūpe priekš valstīm maksās nedaudz dārgāk vai līdzīgi ka Mobilās Brigādes aktīvas vizītes.

3.att. Mobilās brigādes darbības ietekme uz valsts budžeta līdzekļu ietaupīšanu

Analizējot šo atbildes klasteru sadalījumu, tiks konstatēts ka 60% no atbildējušajiem ekspertiem uz jautājumu par mobilo brigāžu darbības palīdzību ietaupīt valsts budžeta līdzekļus jautājumu pozitīvi atbildēja ārsti (37%+23%), un 59% no lojāliem pret mobilo brigāžu principiem sastādīja psihologi un sociālā darba speciālistu balsis (37%+22%).

Pētījumā iegūtie dati ļauj secināt, ka:

1. Šajā finanšu krīzes laika situācijā vienīgā galvenā iespēja, lai uzlabotu psihosociālo aprūpi garīgi slimajiem pacientiem ārpus stacionāra ir nepieciešams realizēt atbilstošu pasākumu kompleksu, kas ietver pacientu mājas aprūpi un ambulatoru mobilo komandu darbību. Tas būtiski palīdzēs ietaupīt valsts budžeta līdzekļus.
2. Lai pilnvērtīgi un kvalitatīvi veikt deinstitūalizācijas procesi Latvijā ir nepieciešama psihosociālās palīdzības komandas darbības atjaunošana un paplašināšana.
3. Svarīgi ir atjaunot mobilās ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas darbu izveidošanu un turpināt attīstīt mājas psihosociālās aprūpes pakalpojumus. Tikai izvērtējot kompleksi visus ar psihosociālās aprūpes pakalpojumu pieejamību saistītos faktorus un pieejamos finanšu resursus, izmaksas, efektīvu pakalpojumu attīstībai ir iespējama ilgtermiņa psihosociālās rehabilitācijas aprūpes pakalpojumu sniedzēju attīstības plānošana.

Bibliogrāfija

1. LR MK rīkojums Nr.468 – Pamatnostādnes Iedzīvotāju garīgās veselības uzlabošanai 2008. - 2013.gadā, pieejams: www.likumi.lv
2. Mellen V., Cobb (1995.), The Social Center for Psychiatric Rehabilitation: adapting to change, American Rehabilitation - Spring, 1995
3. World Health Organization. Investing in Mental Health, 2003.
4. Цыганок Л.А (2007.) Реформирование психиатрической службы. Опыт США и Европы (обзор реформ в психиатрии в США и Европе, предпосылки, сущность реформ, проблемы на пути их реализации, результаты реформ, планы на будущее)- Независимый психиатрический журнал, № 3, 2007.
5. Čačus U. (2004.) Kas notiek ar psihiatrisko palīdzību Latvijā. - Diena 4.10.2004.v

6. Aknīstes psihoneiroloģiska slimnīcā, Projekts Pusceļā Mājas "Metodikas izstrāde pacientu apmācībai integrācijai sabiedrībā - dzīvei sociālajos dzīvokļos un ģimenē"
7. Ansberga V., Pirmās mobilās ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas izveide Latvijā.- Jelgavas PS „Ģintermuiža”.
8. Deboran J.Allness and William H.Knodler „The PACT Model of Community – Based Treatment” pieejams: <http://www.nami.org/>
9. Leimane-Veldmeijere I. Resursu centra “ZELDA” Apkārtraksts pieejams: http://www.zelda.org.lv/_rikt_text/docs/Apkartraksts_2009_LAT.pdf [2009.]
10. Mobilās ambulatorās psihiatriskās palīdzības komandas nolikums
11. VSIA Jelgavas psihiatriskās slimnīcas „Ģintermuiža” nepublicētie materiāli.

Indra Kerevica

SIEVIEŠU NABADZĪBAS RISKI UN TO IETEKMĒJOŠIE FAKTORI LATVIJĀ

Abstracts

Poor people have difficulty in ensuring their material existence, therefore they need social support. In such situations, it is usually used to satisfy basic needs, rather than to increase an individual's competitiveness in the labour market. The poor are too exposed to ambient conditions, fortuity in their physical existence. This dependence contributes to negativity and develop the sense of fatality.

Women more often face such problems as poverty and social exclusion, and economic and employment exclusion than men, and this leads to the feminisation of poverty. The highest risk of poverty was among women over age 65, it was 51 % in 2008. Calculating the risks of different population groups, it is possible to conclude that poverty has a strong gender dimension. With the increase of the number of family members, the risk of poverty for women becomes higher. Women with children are poorer than women without children. Women having child-care responsibilities, have limited economic opportunities. Single parent families with minor children and a women being the head of the family are subject to higher poverty risk: a child's father often does not support the child financially. Moreover, women face serious discrimination and limited possibilities in the labour market. So we can say, that women in poverty is a real lifelong threat.

Key words: *Poverty risk, Women, Social exclusion, Family.*

Pēdējā gada laikā vārdu „nabadzība” dzirdam pieminam aizvien biežāk. Šīs problēmas aktualitāti akcentē ne tikai sociālekonomiskā situācija valstī, Eiropā un pasaulē kopumā, bet arī tas, ka 2010. gads Eiropā ir pasludināts par gadu cīņai pret nabadzību un sociālo atstumtību. Nabadzības mazināšanas stratēģija līdz šim nav bijusi pietiekami efektīva, jo līdz 2010. gadam nabadzību ES nav izdevies būtiski samazināt. Mērķis nav izskaust nabadzību sabiedrībā, bet gan atrast pareizu stratēģiju, kas būtu vērsts uz akūtās problēmas risināšanu.

Latvijā pēdējo gadu laikā ir pieaudzis un joprojām saglabājas augsts nabadzības risks – t.i. to personu īpatsvars, kuru ienākumi ir zemāki par nabadzības riska sliekšni. Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) provizoriskie dati par 2008. gadu liecina, ka nedaudz vairāk par 500 tūkstošiem jeb ceturtdaļa Latvijas iedzīvotāju bija pakļauti nabadzības riskam. Visaugstākais nabadzības riska indekss - 80% - bija to iedzīvotāju vidū, kuri ir 65 gadus veci vai vecāki un dzīvo vieni. Šo personu nabadzības risks 2,7 reizes pārsniedza vidējo Eiropas Savienības (ES) rādītāju un bija augstākais dalībvalstu vidū. 2009. gada decembra sākumā jau trīs ceturtdaļas jeb 75% Latvijas iedzīvotāju uzskatīja, ka pēdējā gada laikā nabadzības līmenis mūsu valstī ir strauji pieaudzis. Šis ir visaugstākais rādītājs starp Eiropas Savienības (ES) dalībvalstīm. Vidēji ES bažas par strauju nabadzības līmeņa pieaugumu pauž 40% iedzīvotāju, Lietuvā - 58%, bet Igaunijā - 47%, liecina jaunākā Eiropas Komisijas socioloģisko pētījumu centra "Eurobarometer" aptauja (<http://www.delfi.lv/news/national/politics/75=30892929> 28.03. 2010).

2008. - 2009. gadā vērojamā ekonomiskās izaugsmes apstāšanās Latvijā veicinājusi bezdarba pieaugumu un dažādu iedzīvotāju grupu lielāku sociālo atstumtību un nabadzību. Liels skaits Latvijas iedzīvotāju uztraucas arī par to, ka būs jāmaina mājoklis, un iespējams tuvākajā laikā zaudēt darbu. Jāmin, ka nabadzības riskam ir spilgti izteiktas reģionālās atšķirības. Ar visaugstāko nabadzības risku izceļas Latgale - 42 %, tai seko Vidzeme 38 %) un Kurzeme 31 %. Ievērojami zemāks risks tikt pakļautam nabadzībai ir Rīgā 16 % un Pierīgā 17 %. Savukārt Zemgalē tas atbilst vidējam Latvijas rādītājam. Pasaules pieredze liecina, ka cilvēki, kas dzīvo laukos, ir nabadzīgāki. Tā ir arī Latvijā, taču tas nebūt nenozīmē, ka visi, kas dzīvo pilsētā, ir pārticīgi.

Problēmas, ar kādām saskaras nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautie iedzīvotāji, kļūst aizvien kompleksākas. Satraucoši, ka sociālās atstumtības grupā iekļaujas gan jauni cilvēki, kas netiek galā ar skolu un to pamet, gan arī gados vecāki cilvēki, kuri, kaut arī ir nostrādājuši desmitiem gadu, bet saņem mazas pensijas, kas nosedz tikai pašas nepieciešamākās vajadzības. Viņi jūtas atstumti, un nevienam nevajadzīgi, un par savu eksistenci cīnās pašu spēkiem. Diemžēl nabadzība tāpat kā sociālā atstumtība bieži tiek pārmantota. Līdz ar to sociāli atstumtiem cilvēkiem bieži iespēja iegūt labu izglītību un kvalificētu, labi apmaksātu darbu paliek nesasniedzams mērķis.

Aprēķinot nabadzības risku dažādām iedzīvotāju grupām, jāsecina, ka Latvijā nabadzībai ir izteikta dzimumu dimensija. Tādas problēmas kā „nabadzība un sociālā atstumtība” un ekonomiskā un nodarbinātības atstumtība biežāk ir tieši sieviešu, nevis vīriešu problēma, kas noved pie nabadzības feminizēšanās. Saikne starp sievietēm un nabadzību / sociālo atstumtību ir tik spēcīga, ka bez īpašas uzmanības pievēršanas dzimumu līdztiesības nodrošināšanai nevar gaidīt nabadzības līmeņa samazināšanos. Nabadzība ir ļoti individualizēta problēma, riskam pakļauts var būt jebkurš, bet satraucoši, ka no visām ES dalībvalstīm sievietes Latvijā ir visnabadzīgākās. 1. Tabula parāda sieviešu nabadzības risku pa reģioniem pēc vecuma.

NABADZĪBAS RISKS LATVIJAS REĢIONOS PĒC VECUMA						
2009.g. (%) SIEVIETĒM						
Kopā	Rīga	Pierīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Pavisam	18	20	36	33	27	42
0-17
18-64	11	14	29	22	20	36
65+	40	48	54	62	49	69

Redzams, ka nabadzīgākā grupa ir sievietes virs 65 gadiem visos Latvijas reģionos, bet procentuāli visnabadzīgākās Latgalē – 69 % sieviešu, tālāk seko sievietes Kurzemē, salīdzinoši zemāks skaits ir sievietēm Rīgā – 40 % (<http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=355>).

Sieviešu sociālo atstumtību raksturo vairāki faktori:

- zemāki ienākumi,
- grūtniecības un bērna kopšanas periodu, kas ir laiks, kad sievietēm samazinās ienākumi,
- grūtības darba un ģimenes dzīves saskaņošanā, jo dažkārt sievietēm nākas ilgāku laiku pavadīt ar bērnu mājās, jo valstī nav sakārtots jautājums par bērnu aprūpi, trūkst vietu bērnudārzos,
- palielinoties ģimenes locekļu skaitam, paaugstinās nabadzības risks sievietēm.

Arī labklājības ministrs U. Augulis savā runā „Dzimumu nevienlīdzība vēl joprojām aktuāla visā ES”, sacīja: Latvijā, līdzīgi kā citās ES dalībvalstīs, visbiežāk nelabvēlīgākā situācijā atrodas sievietes. Tāda situācija ir tādēļ, ka sievietes, piemēram, biežāk uzņemas bērnu un citu ģimenes locekļu ilgstošu aprūpi un joprojām saņem zemāku darba samaksu. Šie faktori ietekmē darba dzīves laikā gūtos ienākumus, sociālo drošību un pensijas, rezultātā arī nabadzības risks ir augstāks, īpaši, sievietei aizejot pensijā. Augulis norāda, ka sieviešu nodarbinātības līmenis Latvijā līdz šim ir bijis relatīvi augsts, un 2008.gadā tas bija 65,4%, tādējādi pārsniedzot ES vidējo rādītāju (59,1%). Tomēr vienlaikus tas konsekventi ir ievērojami zemāks par vīriešu nodarbinātības līmeni Latvijā (72,1%). Pēdējos piecus gadus ir vērojama stabila tendence - sieviešu vidējais atalgojums nemainīgi atpaliek no vīriešu darba samaksas apmēram par 15% - 18%. Vislielākā ietekme uz darba algu starpību ir abu dzimumu darbinieku nevienmērīgajam sadalījumam starp profesiju grupām (Augulis U. Dzimumu nevienlīdzība vēl joprojām aktuāla visā ES <http://zinass.nra.lv/latvija/politika/18036-ek-dzimumu-nevienlidziba-vel-joprojam-aktuala-visa-es.htm/> 01.05.2010.).

Sievietes Eiropas Savienības (ES) 27 dalībvalstīs vidēji pelna par 17,4% mazāk nekā vīrieši. Statistikas dati liecina, ka algu atšķirības galvenokārt skaidrojamas ar sievietes darba nepietiekamu novērtēšanu, stereotipiem un problēmām sabalansēt darbu ar privāto dzīvi. Šī situācija visplašāk izplatīta Igaunijā, kur vīrieši vidēji pelna par 30,3% vairāk nekā sievietes, tai seko Austrija, Slovākija, Nīderlande, Čehija, Kipra un Vācija.

Agrāk tika propagandēts, ka sievietei jābūt mājsaimniecei, bet vīrietim jābūt tam, kas uzturēs ģimeni, strādās. Šāda nevienlīdzība ir parādījusies jau sen, un šie uzskati atstājuši savas pēdas arī šajā laikmetā. Statistika liecina, ka sievietes Latvijā pelna mazāk nekā vīrieši, un joprojām pastāv stereotipisks dalījums sieviešu / vīriešu profesijās, dzīvi ir priekšstati par

vīrieti – maizes gādātāju un sievieti – pavarda sargātāju. Daudzi joprojām atbalsta šādu tradicionālo lomu sadalījumu kā vienīgo pareizo, tai skaitā arī pašas sievietes un vīrieši, piekrītot dzīvot pēc vecajiem noteikumiem.

Tomēr vairākumam mūsdienu sieviešu „pārlicība,” ka vīrietis tiek uzskatīts par ģimenes apgādnieku, kas uztur sievu un bērnus, kļuvusi nepieņemama, un, raugoties uz mūsu ekonomisko situāciju, skaidri redzams, ka ir ļoti, maza daļa vīriešu, kuri var nopelnīt tik daudz, lai, neierobežojot vēlmes un vajadzības, varētu uzturēt arī sievu un bērnus. Tātad sievietēm ir jāstrādā kaut vai vienkārši tādēļ, lai palīdzētu uzturēt ģimeni. Tajā pašā laikā, nostrādājot pilnu darba dienu, atnākot mājās, uz sievietes pleciem ir mājas pienākumi un bērnu audzināšana.

Nodarbinātība ir viens no svarīgākajiem faktoriem, kas ietekmē sociālo iekļaušanos un visefektīvākais veids kā izkļūt no nabadzības ne tikai tāpēc, ka tā nodrošina ienākumus, bet arī veicina sociālo līdzdalību un personisko attīstību. Kādas ir sieviešu problēmas, lai iesaistītos darba tirgū:

- sievietes joprojām saņem mazāku algu nekā vīrieši,
- bieži viņas ieņem zemākus amatus,
- vairākums strādā tā sauktajās sieviešu profesijās, kas ir zemāk apmaksātas nekā vīriešu,
- nereti sieviete saņem mazāku algu nekā viņas vīriešu kārtas kolēģis par tādu pašu darbu,
- pensiju starpība (tā rodas no atšķirībām algās, kas nozīmē, ka atšķirsies uzkrātais pensiju kapitāls, un atšķirība sieviešu un vīriešu pensijās tikai pieaugs,
- sieviete nereti atsakās no iespējas tikt paaugstinātai vai pieņemt labāku darba piedāvājumu, jo apzinās, ka tas nozīmēs ne tikai lielākus ienākumus, bet arī garākas darba stundas,
- darba devēji bieži nevēlas pieņemt darbā sievietes reproduktīvajā vecumā, kurām ir mazi bērni, vai kuras atgriežas pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma, uzskatot, ka viņām ir zemāka darba produktivitāte,
- tikai retais darba devējs dod iespēju saviem darbiniekiem strādāt nepilnu darba dienu, strādāt mājās vai kā savādāk.

Tādās sliktāk apmaksātās nozarēs kā izglītība, veselības un sociālā aprūpe strādā līdz pat 80 % sieviešu – viņas biežāk izvēlas darbu valsts un pašvaldību budžeta iestādēs, kur ir salīdzinoši zemas algas, taču stabilas sociālās garantijas. Vīrieši savukārt dominē labi apmaksātās nozarēs – rūpniecībā, transportā, telekomunikācijās u.c. Atšķirības ir nozīmīgas –

sievietes pelna par vidēji 17 % mazāk nekā vīrieši. Tieši gadu gaitā izveidojušies stereotipi nosaka pašreizējai sociāli ekonomiskajai situācijai neatbilstošas, neelastīgas dzimumu lomas. Sievietes, kurām ir nepilngadīgi bērni, ir nabadzīgākas par sievietēm, kurām nav bērnu. Jāsecina, ka sievietēm, uzņemoties bērnu aprūpes pienākumus, bieži tiek ierobežotas viņu ekonomiskās iespējas. Nepilnās ģimenes, kurās ir nepilngadīgi bērni un sieviete ir ģimenes galva, ir pakļautas vislielākajam nabadzības riskam: bērna tēvs bieži vien nerūpējas par saviem bērniem, nemaksā uzturādu bērna uzturēšanai, bieži arī pats ir bez darba, un sievietei jācīnās ar nopietnu diskrimināciju un iespēju ierobežošanu darba tirgū.

Sievietēm nabadzība ir reāls drauds visa mūža garumā. Atalgojumu atšķirība nozīmē, ka sievietēm vēlākā dzīves posmā draud lielāks nabadzības risks, jo nostrādāto gadu laikā uzkrājusies ievērojami mazāka pensija. Tā kā sievietes vidēji saņem zemāku algu nekā vīrieši, arī viņu vidējās pensijas ir zemākas un pensijas ir nepietiekamas īres nomaksai, pārtikai un citu vajadzību apmierināšanai.

"Lai novērstu šīs atšķirības, jārikojas visos līmeņos un vajadzīga visu iesaistīto personu apņemšanās - gan darba devēju un arodbiedrību, gan valsts iestāžu un iedzīvotāju," sacīja ES nodarbinātības, sociālo jautājumu un vienlīdzīgu iespēju komisārs Vladimirs Špidla (ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=1607&langId=lv 28.04.2010).

Sievietes nabadzības riska faktoros nevar pētīt atsevišķi, bet tā jāskata kopā ar vidi, kurā sieviete atrodas - bērniem, vecākiem, ģimeni. Sievietēm nabadzība un ar to saistītais dzīves veids var atsvešināt no darba tirgus, mainīt attieksmi pret darbu vispār un nenovērtēt darba vērtības. Savas situācijas uzlabošanai, kad ienākuma līmenis ir zem nabadzības riska sliekšņa, bieži traucē zudusī ticība sev un savām spējām, zemā pašapziņa.

Tagad pieskaršos visjūtīgākām sabiedrības sociālajām grupām, kurām visvairāk nepieciešams sabiedrības atbalsts. Atsevišķi izdalot sievietes pa mērķgrupām, var konstatēt, ka katrai sieviešu grupai, nabadzības riska faktori tomēr atšķirsies.

1. Vientuļās mātes, sevišķi kuras ir nepilngadīgas, vai ļoti jaunas gados, bieži dzīvo māsaimniecībās, ko veido divas paaudzes: vecāki un jaunā māte. Šādā situācijā raksturīgākās problēmas:

- bieži partnerattiecības ar bērna tēvu nav noformētas, vai bērna tēvs jauno māti pametis, līdz ar to ir apgrūtinātas pabalsta saņemšanas iespējas,
- pilnīga atkarība no vecākiem, (ja jaunā māte nav strādājusi),
- zemais izglītības līmenis, kas arī nākotnē rada nabadzības draudus, jo nebūs iespējas konkurēt darba tirgū,

- bieži jaunām vientuļām mātēm paļaušanās uz savu vecāku atbalstu ir ierobežojoša. Vecākus min kā pirmos, pie kā griezties pēc palīdzības, bet bieži slikto savstarpējo attiecību un atsvešinātības dēļ, palīdzību meklē reti.
- arī noslēgšanās sevī raksturīga mātēm, kuras bērnus audzina vienas. Šāds skatījums gan raksturīgs sievietēm, kuras pārstāv vidējo, nevis jaunāko paaudzi.

2. Strādājošās mātes (ar zemiem ienākumiem). Šajā grupā ir sievietes ar zemiem ienākumiem, kuras strādā zemu atalgotos, mazkvalificētos darbos. Viņām finansiālais ieguvums ir nepietiekošs, bet nozīmīga motivācija strādāt ir tieši attiecības ar darba kolēģiem, iespēja būt sabiedrībā, kur var iegūt plašāku informāciju par sava sociālā stāvokļa uzlabošanas iespējām. Šīm mātēm bērnu aprūpes un algotas nodarbinātības apvienošanas risinājumi mēdz būt dažādi – vienas apzināti strādā pusslodzi, citas izvēlas brīvu darba grafiku, bieži šīs sievietes ir nelegāli nodarbinātas, kur iespējams strādāt maiņās, sevišķi apkalpojošā sfērā. Šīs sievietes daudz strādā, bet nespēj saviem bērniem nodrošināt pilnvērtīgu dzīvi, apzinās to un pārdzīvo, ka nespēj pietiekami daudz uzmanības veltīt saviem bērniem, tuviniekiem. Viņas bieži ir stresā par iespēju darbu pazaudēt, kas ietekmē veselību. Diemžēl šajā nelabvēlīgajā situācijā bērns aug un redz mātes nespēju apgādāt ģimeni. Mātēm bieži jāmaina dzīves vieta, jo par parādiem tiek izliktas no dzīvokļiem, bet mazā alga nesedz īres un pārtikas, veselības, bērnudārza un skolas izdevumus. Līdz ar to tiek meklēts dzīvoklis, kas būtu lētāks par iepriekšējo.

3. Sievietes, kuras šķīrušās no partneriem, vīriem. Šeit var piemētināt, ka atšķirīga izpratne par situāciju, kad radušās naudas grūtības, ir mātēm, kuras pirms šķiršanās dzīvojušas labāk, jo viņām saglabājies priekšstats par agrāko gadu labklājību, un bieži neērti lūgt palīdzību kādam citam. Nereti sieviešu lepnums neļauj lūgt finansiālu palīdzību ne bijušajiem vīriem, ne arī sociālai institūcijai. Sievietes bieži runā par individuālā dzīves cikla pārejām kā savu materiālo grūtību cēloņiem, ar ko jātiek galā pašai. Bērnu aprūpes pakalpojumu trūkums traucē pilnvērtīgi iesaistīties darba tirgū un atbilstoši pelnīt. Nepilnās ģimenes var iedalīt divās grupās:

- tādas, kurām trūkums ir īslaicīga, bieži individuālās dzīves cikla pāreju izraisīta (šķiršanās, vīra nāve),
- sociāli nelabvēlīga ģimene, kur nabadzība ir ilgstoša un, iespējams, tiks atražota arī nākamajā paaudzē.

4. Nestrādājošās mātes. Ir dažādi iemesli, kāpēc sievietes – mātes nestrādā, bet galvenie nestrādāšanas iemesli, kurš arī nosaka sociālo atstumtības risku ir:

- mazi bērni, kuru aprūpe prasa daudz laika,
- nav atrisinātas bērnu aprūpes problēmas,

- sievietes vecuma un izglītības neatbilstība darba tirgus prasībām.
- transporta piekļuves grūtības,
- sievietes pēc vidusskolas pabeigšanas uzreiz apprecējušās, un piedzimuši bērni,
- nodarbinātības periodi ir īsi, algot aukli nevar atļauties finansiālu apsvērumu dēļ,
- par nestrādājošām mātēm netiek veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas, līdz ar to neveidojas pensijas kapitāls, kas radīs finansiālo resursu trūkumu - nabadzības risku arī nākotnē.

5. Vientuļās sievietes – pensionāres. Statistikas dati parāda, ka lielākais nabadzības risks 2008. gadā bijis sievietēm vecumā virs 65 gadiem. Kādi ir galvenie nabadzības riska faktori šādām sievietēm:

- pensionāram kļūstot vecākam, vairāk paaugstinās izdevumi par veselības aprūpi,
- tā kā sievietes vidēji saņem zemāku algu nekā vīrieši, arī viņu pensijas ir zemākas. Līdz ar to pensija jāspēj sadalīt ikdienā nepieciešamajiem izdevumiem – pārtikai, mājoklim.

Salīdzinot vidējās mēneša vecuma pensijas ar citām Baltijas valstīm, jāsecina, ka Latvijā 2008.gada 4.ceturksnī tās ir bijušas viszemākās (**Latvijā EUR 234**, Lietuvā EUR 235, Igaunijā EUR 290).

2.Tabula

NABADZĪBAS RISKĀ INDEKSS PĒC MĀJSAIMNIECĪBAS TIPA (%)	
	2008
Pavisam	26
Visas mājsaimniecības bez apgādībā esošiem bērniem	32
1 personas mājsaimniecības – pavisam	...
1 personas mājsaimniecības – vīrieši	51
1 personas mājsaimniecības – sievietes	62
1 personas mājsaimniecības līdz 64 gadu vecumam	38
1 personas mājsaimniecības 65 gadi un vecākas	80
2 pieaugušie bez apgādībā esošiem bērniem (abi jaunāki par 65 gadiem)	19
2 pieaugušie bez apgādībā esošiem bērniem (vismaz viens 65 gadi un vecāks)	41
Visas mājsaimniecības ar apgādībā esošiem bērniem	21
Nepilna ģimene (vismaz viens apgādībā esošs bērns)	39
2 pieaugušie, 1 apgādībā esošs bērns	15
2 pieaugušie, 2 apgādībā esoši bērni	22
2 pieaugušie, 3 un vairāk apgādībā esoši bērni	45
3 vai vairāk pieaugušie	15
3 vai vairāk pieaugušie ar apgādībā esošiem bērniem	16

2. tabula uzskatāmi parāda, ka starp mājsaimniecībām lielākie draudi nabadzībai ir 1 personas mājsaimniecībai, starp vīriešiem un sievietēm virs 65 gadiem.

Apkopojot nabadzības līmeņa statistiku, un, lai turpmāk mazinātu nabadzības riska iespējas:

- 1) svarīgi būtiski uzlabot sabiedrības informētību par situāciju, kādā ir cilvēki, kuri cieš trūkumu, un kuri nespēj realizēt savas pamattiesības,
- 2) nepieciešams uzlabot informācijas apriti par sociālās iekļaušanas jautājumiem, diskrimināciju un tās novēršanas iespējām valsts, reģionālajā un vietējā līmenī,
- 3) jāuzlabo nabadzīgo iedzīvotāju sociālie atbalsta pasākumi (pabalsti, sociālās programmas, pārtikas apgāde un sadale).
- 4) arī dzimumu līdztiesības ievērošana veicinātu sieviešu un vīriešu vienlīdzīgu dalību un pārstāvniecību ekonomikā, lēmumu pieņemšanā, kā arī sociālajā, kultūras un privātajā dzīvē. Tikai tā sievietes varētu pilnībā realizēt savu potenciālu sabiedrībā,
- 5) tāpat jābūt godīgai resursu sadalei starp vīriešiem un sievietēm. Jāpaaugstina sieviešu veiktā darba prestižs, un jāstimulē darbinieku tālākizglītība,
- 6) jārada sociālas drošības sistēma, lai palīdzētu nabadzības un sociālas atstumtības riska zonā nonākušajiem no tās izklūt, pretējā gadījumā valsts zaudēs šo iedzīvotāju zināšanas un radošo potenciālu, un daļa cilvēku kļūs par demogrāfisku slogu sabiedrībai,
- 7) tikai stabila vidusslāņa veidošana, paplašinot ekonomiski aktīvo iedzīvotāju loku un attīstot uzņēmējdarbību radīs labākas nākotnes izredzes un augstāku dzīves kvalitāti cilvēkiem un valstij kopumā.

Bibliogrāfija

1. Rungule R. pētnieku grupas vadītāja. (2007) Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums. Latvijas Universitātes aģentūra "LU Filozofijas un socioloģijas institūts", biedrība "Baltic International Centre for Economic Policy Studies", SIA "Socioloģisko pētījumu institūts".
2. Trapenciere I. Rungule R. Lāce T. Pranka M. (2000) Nabadzīgo cilvēku viedokļi: nabadzības sociālais vērtējums Latvijā. LR Labklājības ministrija ANO Attīstības programma
3. <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=355> [10.03.2010]
4. http://www.unifem.org/gender_issues/women_poverty_economics/[01.03.2010]
5. <http://zinat.nra.lv/latvija/politika/18036-ek-dzimumu-nevienlidziba-vel-joprojam-aktuāla-visa-es.htm/> U. Augulis. EK: Dzimumu nevienlīdzība vēl joprojām aktuāla visā ES [01.05.2010]
6. ES.<http://www.delfi.lv/news/national/politics/75-iedzivotaju-saskata-strauju-nabadzibas-limena-palielinasanos.d?id=30892929> [28.03. 2010]
7. ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=1607&langId=lv [25.02.2010]

SEKSUĀLĀS VARDARBĪBAS IZPAUSMES UN TENDENCES PROBLĒMASPEKTĀ

Abstract

Special negative meaning and expression of specific forms of sexual deviation. Sexual violence, aggression, violence, threats of violence, coercion - causes negative emotions and frightened members of the public. Offences against the person's sexual have pressing issues. These offenses usually referred to as sexual crimes or sexual when have been endangered - human sexual life of freedom - the sexual integrity of minors - young persons of normal sexual development - pornography movement of the legal order and public morals.

Analyzing sexual crime statistics it is concluded that the criminal offenses against morality and sexual performance each year varies. In fact, the real amount of sexual violence in the country difficult to judge because there is no known credible registered and actually realized a crime ratio. The actual crime is always higher than recorded.

Atslēgas vārdi: agresija, seksuālā vardarbība, noziedzīgs nodarījums, noziedzība, noziedzības tendences.

Pašlaik Latvijas iedzīvotāji pauž satraukumu par drošības situācijas pasliktināšanos un tiesībsargājošo iestāžu nepietiekamo darbu. Kriminālā statistika un dažādi pētījumi norāda, sabiedrībā pieaug vardarbīgo darbību izpausmes. Vardarbība vai agresijas izpausmes ir vienas no galvenajiem draudiem sabiedrības veselībai un dzīvībai, tā ir aktuāla problēma.

Īpaši smaga un aktuāla problēma ir seksuālā vardarbība. „Kanādas 1993.gada statistika liecina, ka vairāk kā 50% sieviešu ir pārdzīvojušas fizisku vai seksuālu uzbrukumu vismaz reizi savā mūžā” (Veitnere 1997: 4). Seksuālie varmākas apdraud jebkurā vietā: parkos, skolās, lielveikalos, ģimenēs, bērnu guļamistabās, arī lietojot internetu un citur.

Pazīstamais sociobiologs E.Vilsons atzīst, ka „eksistē īpaša "cilvēka daba", ko nosaka gēni un hormoni, kuri stimulē vai bremsē cilvēku uzvedības aktivitāti. Daudzas uzvedības formas no agresijas līdz altruismam ir ģenētiski determinētas. Austriešu etnologs K.Lorencs uzsver, ka daudzas cilvēka sociālās uzvedības formas — žesti, rituāli, draudzība, cīņas aizrautība, dzimumuzvedības īpatnības — sakņojas evolūcijas gaitā izveidojušajos instinktos, kuras cilvēks ir mantojis no saviem dzīvnieciskajiem senčiem” (Omārova 2001: 33). Instinktu, un sevišķi seksuālā instinkta, nozīmi cilvēka attīstībā, izceļ arī psihoanalīzes pamatlicējs Z.Freids.

Seksuālā vardarbība ir kompleksa starpdisciplināra problēma, kura aptver psiholoģiskos, juridiskos, medicīniskos un citus aspektus. **Seksuālie jeb dzimumnoziegumi** ir vardarbīgi noziegumi, kas vērsti pret cietušā dzimumneaizskaramību un veselību. Pamatoti seksuālie noziedzīgi nodarījumi tiek uzskatīti par smagiem noziegumiem, jo rada upurim fiziskas, morālas un psiholoģiskas traumas. Tā ir satraucoša problēma ar būtiskām sekām un izraisa papildus izmaksas veselības aprūpes un sociālās rehabilitācijas sistēmām.

Seksuālo noziegumu izplatības problemātika.

Pēc Iekšlietu ministrijas Informācijas centra datiem seksuālie noziegumi citu likumpārkāpumu starpā nav pārāk izplatīti. Statistika parāda, seksuālās noziedzības rādītāji ik gadus svārstās, 2005.gadā reģistrēti – **765** noziegumi; 2006.g. – **388**; 2007.g – **435**; 2008.g – **509**. Valsts policijas pārskatā ar 2007.gadu norādīts, ka noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību pēc apdraudējuma objekta sastāda tikai 0,8%.

Par patieso seksuālo noziegumu skaitu grūti spriest, jo nav zināma ticama reģistrēto un faktiski realizēto noziegumu attiecība. Zināms, ka faktiskā noziedzība vienmēr ir lielāka nekā reģistrētā. Kriminoloģisko pētījumu rezultāti liecina, ka kopējais noziedzīgu nodarījumu skaits vidēji ir līdz 8-10 reizes lielāks, nekā reģistrēts oficiālajā statistikā. „Statistiskās atskaites tikai daļēji ataino faktisko noziedzību, tāpēc noziedzības situācija jāvērtē ne tikai balstoties uz statistikas materiāliem, bet papildus jāapzina arī veiktie socioloģiskie pētījumi, kuri ļauj šo sociālo parādību raksturot kompleksi” (Kristapsone 2003: 10). Seksuāliem noziegumiem ir augsta latentātes pakāpe. Piemēram, „pēc dažādu pētījuma datiem izvarošanas gadījumā reģistrēto un faktiski izdarīto noziegumu proporcija atrodas robežās starp 1:20 un 1:100. Tāpēc ir vērojama disproporcija starp notiesāto noziedznieku un izdarīto seksuālo noziegumu skaitu” (Latvijas un citu valstu pieredze darbam ar seksuālajiem noziedzniekiem (kopsavilkums ar pētījuma elementiem par esošo situāciju un tās iespējamajiem risinājumiem).

Sevišķi liela problēma Latvijā un pasaulē ir seksuālā vardarbība pret bērniem. Pēc IeM Informācijas centra datiem 2008.gadā – izvarošanā cietuši – *41 bērni*; vardarbības dzimumtieksmes apmierināšana – *66*; pavešana netiklībā - *157*. Pētījumā par bērnu seksuālo izmantošanu Latvijā apzināts, no seksuālas vardarbības cieš vismaz 1000 bērnu gadā, tomēr tiek pieļauts, ka šis skaitlis ir krietni lielāks, līdz pat 5000. Visai bieži bērnu seksuālā izmantošana notiek ģimenēs, kur tā tiek rūpīgāk slēpta, līdz ar to tā ir grūti diagnosticējama. Ja seksuālā vardarbība notiek ģimenē, tad to ir ļoti grūti pamanīt apkārtējai sabiedrībai. Vairākumā gadījumu tā ir ilgstoša un izraisa sevišķi smagas un neatgriezeniskas sekas. Kriminālās statistikas dati liecina, ka 92% gadījumu no incesta cieš meitenes un 97% varmāku ir vīrieši. Visbiežāk incests ir seksuālas attiecības starp meitām vai dēliem un tēviem/patēviem, retāk starp brāli un māsu. Visretāk sastopama incesta forma — starp mātēm un viņu bērniem, kā arī pedofilija ir ļoti reti sastopama sieviešu starpā.

Dažādi pētījumi un statistika dažādās valstīs atspoguļo šādus skaitļus: Eiropas statistika - no 10 % līdz 20 % bērni, savas bērnības laikā, cieš no seksuālas vardarbības. ASV katru gadu tiek reģistrēti 150 – 200 tūkstoši gadījumu. Turklāt tiek uzskatīts, ka ASV ikgadēji no prettiesiskām seksuālām darbībām cieš līdz 500 tūkstošiem bērnu. - Krievijas iekšlietu

ministrijas institūcijas ik gadu reģistrē 7-8 tūkstošus seksuālās vardarbības gadījumus pret bērniem, par kuriem tiek ierosinātas krimināllietas. Tomēr realitātē, šie rādītāji ir ievērojami augstāki. Krievu autore Asanova N.K norādījusi, ka tikai viena no simt seksuālā vardarbībā cietušām personām griežas milicijā, šāds pieņēmums secināts analizējot uzticības tālrūņa statistiku (Асанова 1997). Lielbritānijā no 10 līdz 30% pieaugušo sieviešu un līdz 29% pieaugušu vīriešu bērībā ir pārcietuši seksuālu vardarbību un tikai 25% gadījumu seksuālais varmāka bija nepazīstams vai maz pazīstams cilvēks, bet 75% gadījumu seksuālu noziegumu ir pastrādājis kāds no ģimenes locekļiem.” Latvijas un citu valstu pieredze darbam ar seksuālajiem noziedzniekiem (kopsavilkums ar pētījuma elementiem par esošo situāciju un tās iespējamajiem risinājumiem).

Krievijas Ziemeļu Valsts Medicīniskas Universitātes tiesu medicīnas un tiesības katedru vadītāja, profesora G.B. Derjagina pētījums norāda, „Amerikā 17% seksuālo noziegumu pret bērniem veic pusaudži-pedofili. Šie noziegumi atšķiras ar galēju nežēlību. Pētījumi rāda, ka pašlaik seksuālie noziegumi pret bērniem, īpaši pret zēniem, pieaug” (Kas ir pedofīlija un pedohistērija, <http://masterbiz.info/lv/pedophylia.htm>). Doktors Dailejs norādījis, „Homoseksuālus vīriešus valdzina nepilngadīgi zēni – 73 procentiem no aptaujātiem homoseksuāļiem ir bijušas seksuālas attiecības ar zēniem vecumā no 16 gadiem vai pat vēl jaunākiem līdz 19 gadiem” (<http://www.noprīde.lv/content/view/101/2/>).

Seksuālo noziegumu izmeklēšanas izpēte.

Kopumā seksuālo noziegumu izmeklēšanas izpēte liecina, ka šos noziegumus izdara personas seksuāli aktīvajā vecumā, tas ir no 16 – 40 gadiem, viņu absolūtais vairums ir vīriešu. Tiesu prakses apkopojumā no 106 apsūdzētajām personām trīs bija sievietes. Augstākās tiesas analizētā tiesu prakse par Krimināllikuma 160. un 162.pantu liecina, ka visvairāk no seksuālās vardarbības ir apdraudētas meitenes no 7–13 gadiem. Tas parāda, to, ka seksuālie noziegumi pret meitenēm, sievietēm ir vairāk apzināti, jo cietušās biežāk vērsas pēc palīdzības. Savukārt vīriešu kārtas pārstāvji to izdara krietni mazāk. Visdrīzāk zēni vai vīrieši par seksuālo vardarbību neliecinās, noliegs konkrētas seksuālās prettiesiskās darbības. Doktors Dailejs uzsver, ka tagad aina ir mainījusies, ja „pirms piecpadsmit gadiem tika uzskatīts, ka meitenes seksuāli tiek izmantotas vairāk, nekā zēni (9 pret 1). Savukārt patreizējie pētījumi liecina, ka šis skaitlis ir ļoti mainījies, tagad tās ir 4 meitenes pret 1 zēnu”.

Augstākās tiesas izpētītajās krimināllietās cietušo skaits sastādīja 176 (144 sieviešu dzimuma, 32 – vīriešu dzimuma, 4 – bija pilngadīgas personas). Vairumā gadījumu gan nepilngadīgie apsūdzētie (jaunākajam bija 14 gadu), gan arī cietušie nāk no nelabvēlīgām ģimenēm. No 106 apsūdzētajiem: 16 – personas cietušajiem bija sveši cilvēki, 39 – personas kaimiņi, kā arī cietušo vai viņu vecāku paziņas, 10 – atradās vienā mācību vai korekcijas

iestādē, 2 – īrēja no cietušo vecākiem dzīvesvietu, viena bija cietušā skolotāja, pārējie 37 – bija vai nu cietušo radnieki, vai arī dzīvoja ar cietušo vienā ģimenē” (Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162.panta; Tiesu prakses apkopojums apspriests departamenta senatoru kopsēdē 2007. gada 27.septembrī, <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2007/>). Skaitļi norāda, ka retāk (apmēram 25%) pavisam sveši cilvēki ir seksuālās vardarbības veicēji.

Cilvēktirdzniecība kā seksuālās vardarbības veids.

Cilvēktirdzniecība ir trešais lielākais kriminālais bizness (aiz narkotikām un ieročiem). Komerciālā seksuālā ekspluatācija ir ne tikai vardarbība, bet piespiedu darbs un mūsdienu verdzības forma. Latvija ir gan sūtītājvalsts - tranzītvalsts, gan saņēmējvalsts. Pēc Starptautiskās darba organizācijas informācijas, visā pasaulē starp valstīm vai pašu valstu iekšienē tiek pārdoti vairāk nekā 1,225 miljoni cilvēku. 43% cilvēku tirdzniecībā cietušo tiek izmantoti prostitūcijā, 98% piespiedu komerciāli seksuāli izmantotas tiek sievietes un meitenes (ES Komisija apkaro mūsdienu verdzību un seksuālu vardarbību pret bērniem (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/472&format=HTML&aged=0&language=LV&guiLanguage=en>)).

Viena no cilvēktirdzniecības formām tiek uzskatīta fiktīvās laulības. Bieži šādu laulību nolūks ir nevis veidot ģimeni, bet ekspluatēt personu gan piespiedu darbā māsaimniecībā, gan seksuālu vēlmju apmierināšanai. Eiropas Savienības dati atspoguļo fiktīvo laulību skaita pieaugumu, tātad šī cilvēktirdzniecības forma zeļ. „Sieviete aizbrauca pie sava nākamā vīra, viņai bija solīts, ka neviens pāri nedarīs, bet vīrs pieprasīja, lai viņa pilda sievas „pienākumus”. Pēc tam nāca vīra radnieki, draugi, bet beigās jau vīrieši no ielas.. Un vīrs par to, protams, iekasēja samaksu” Īrijas Tieslietu ministrija ziņo, ka pērn starp Eiropas Savienības un trešo valstu pilsoņiem ir noslēgts 4600 laulību. Desmitā daļā pāru viena puse, pārsvarā līgava, ir no Latvijas. Mūsu sievietes sasniegušas rekordu – puse šo laulību ir aprēķina darījumi ar Pakistānas, Indijas un Bangladešas pilsoņiem (Kārkliņa 2009: Nr.22). Pēc Valsts policijas datiem 2009.gadā par cilvēktirdzniecības upuriem fiktīvo laulību dēļ atzīti seši cietušie.

Seksuālo noziegumu ierobežošanas problemātika datorvidē jeb kibertelpā.

Norādāms, ka katru stundu internetā notiek vairāk kā 300 noziegumi. Šo noziegumu pieaugums ir saistīts ar to, ka internets nodrošina anonimitāti un ir distancētība no upura. Problemātiku šai jomā apstiprina dažādi publiskā telpā pieejami skaitļi:

- „Trīs piektās daļas visu nelikumīgo darbību Internetā ir noziegumi pret personu (draudi, iebaidīšana, šantāža ar elektroniskā pasta starpniecību vai forumos), 850

tūkstoši seksuāla rakstura noziegumi, ieskaitot bērnu pornogrāfiju un seksuālo uzbrukšanos” (<http://www.pro5.lv/modules.php?name=News&file=article&sid=2257>).

- pēc FIB datiem ik brīdi internetā atrodas 500 000 – 750 000 cilvēki, kuru interese ir bērni. Internetā ir apmēram 2 miljoni lapu ar pornogrāfisku informāciju, tai skaitā bērnu.
- Izpētīts, ka aptuveni 20% no bērnu pornogrāfijas tīmekļa vietnēm ir nekomerciālas (galvenokārt lietotāju datņu apmaiņas (Peer-to-Peer) vietnes). 2008.gadā tika atrastas vairāk nekā 1000 komerciālas un aptuveni 500 nekomerciālas vardarbību pret bērniem saturošas tīmekļa vietnes, un 71% no šīm tīmekļa vietnēm atradās ASV (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/472&format=HTML&aged=0&language=LV&guiLanguage=en>).

Noziedzības novēršana

Ekonomiskai lejupslīdei seko sociāla krīze, pieaug noziedzība, pastiprinās nemieru draudi, sabiedrībā spilgtāk izpaužas bīstamas parādības. Var prognozēt - vardarbības upuru skaits tuvākajā laikā diez vai mazināsies, jo ekonomiskās krīzes laikā bezcerības un dusmu dēļ neiecietība var mosties daudzos varmākās, it īpaši vīriešos. Lai atsevišķas personas izdzīvotu, tās iesaistīsies kriminālās aktivitātēs, palielināsies prostitūcijas, cilvēku tirdzniecības, fiktīvās laulības apjomi. Paaugstināta riska grupa iespējamība kļūt par šādu noziegumu upuriem ir personām no riska grupām – alkohola vai narkotiku atkarīgām, ar zemu izglītības līmeni, arī bērniem no sociāli nelabvēlīgām ģimenēm un bērnu audzēkņiem, kuriem ir tieksme uz klaiņošanu. Statistika liecina, ka Latvijā 46% nepilngadīgo dzīvo nabadzīgās ģimenēs, kur ar vardarbību saskaras vairāk nekā ģimenēs, kurās valda pārticība. Viņi, nokļūdami uz ielas, meklē peļņas iespējas, un šāda veida piepelņīšanās bērniem šķietot pavisam normāla.

Noziedzības novēršana, sociālo procesu kontrole un to negatīvo seku pārvarēšana ir ne tikai kriminoloģiska un tiesiska problēma, tā ir arī sociāla, ekonomiska un politiska problēma.

Noziedzības novēršana, tai skaitā seksuālo noziegumu, sastāv no uzdevumiem, kas ir savstarpējā hierarhijā un kuru mērķis ir noziedzības samazināšana. Tos iedala vispārējos, specializētajos un individuālos. Noziegumu novēršanā - nepieciešams pastāvīgi meklēt jaunas formas un metodes – gan atturot no noziegumiem, gan izmantojot dažādus pasākumus; - jāpielieto racionālisma princips, kurš nosaka galvenokārt izmantot pastāvošos līdzekļus (Kriminoloģija 1998).

Jānorāda, ka noziedzības novēršana var būt pietiekami efektīva ja tās subjekti ir nodrošināti ar nepieciešamiem resursiem (materiālajiem, tehniskajiem un finanšu, arī profesionāliem, atbildīgiem kadriem), bez tam nepieciešama arī aktīva iedzīvotāju atsauce

un atbalsts. Noziedzības novēršanas sistēmā, ietilpst arī organizatoriskie pasākumi, kā kriminoloģiskās informācijas vākšana un analīze, noziedzības tendenču prognozēšana.

Secinājumi:

Pašreizējos krīzes apstākļos pastiprinās vardarbīgās, arī seksuālās, izpausmes negatīvās sekas.

Seksuālā vardarbība sabiedrībā ir ievērojami lielāka nekā par to domā, jo tā ir tēma, par kuru maz runā.

Kriminālā statistika reģistrē tikai daļu no veiktajām noziedzīgajām darbībām pret tikumību un personas dzimumneaizskaramību. Seksuāliem noziegumiem ir augsta latentāte (1 - 5 % kļūst zināmi speciālistiem).

Pēdējos gados veiktie pētījumi un kriminālā statistika liecina par sekojošām tendencēm:

- cilvēktirdzniecības jeb komerciālās seksuālās ekspluatācijas apjomu krasa palielināšanās;
- seksuālo noziegumu pret zēniem pieaugumu;
- noziedzīgas darbības kibervidē paplašināšanos.

Bibliogrāfija

Monogrāfijas:

1. Kristapsons S. (2003) Noziedzība Latvijā. (Noziedzību noteicošie sociāli ekonomiskie faktori Latvijā 90.gados). Rīga: Raka.
2. Kriminoloģija. Mācību grāmata (1998) /zinātn. red. Vilks A. Rīga; Nordik.
3. Omārova S. (2001) Cilvēks dzīvo grupā. Rīga: Kamene.
4. Veitnere I. (1997) Bērnu seksuālā izmantošana. Psiholoģiskie aspekti un izmeklēšanas īpatnības. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija.
5. Асанова Н.К. (1997) Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических ВУЗОВ. Москва: Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС.

Raksts laikrakstā:

1. Kārklīņa G. (2009) Pērku latvieši līgavu! Sievietes kļūst par fiktīvo laulību rekordistēm. Patiesā Dzīve Nr. 22, 6.novembris.

Materiāli no interneta:

2. ES Komisija apkaro mūsdienu verdzību un seksuālu vardarbību pret bērniem. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/472&format=HTML&aged=0&language=LV&guiLanguage=en> [2010.03.04.]
3. ES Komisija apkaro mūsdienu verdzību un seksuālu vardarbību pret bērniem. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/472&format=HTML&aged=0&language=LV&guiLanguage=en> [2010.01.02]
4. Homoseksuālisms un bērnu seksuālā izmantošana. - Nosaukums no tiešsaistes lappuses. - <http://www.noprīde.lv/content/view/101/2/> [2009.30.10]
5. Latvijas un citu valstu pieredze darbam ar seksuālajiem noziedzniekiem (kopsavilkums ar pētījuma elementiem par esošo situāciju un tās iespējamajiem risinājumiem). http://www.probacija.lv/upload/petijumi/vpd_petijums_gala_variants.doc [2010.02.02.]

6. Kas ir pedofīlija un pedohistērija. - Nosaukums no tīmekļa lappuses. - <http://masterbiz.info/lv/pedophylia.htm> [2009.22.12.]
7. Katras desmit sekundes internetā notiek noziegums. <http://www.pro5.lv/modules.php?name=News&file=article&sid=2257> [2010.02.02.]
8. Reģistrēto noziedzīgu nodarījumu sadalījums pēc apdraudējuma objektiem.– Valsts policijas darbības rezultāti noziedzības apkarošanā un novēršanā 2007.gadā. <http://www.vp.gov.lv/?sadala=189> [2009.23.11.]
9. Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162.panta. (Tiesu prakses apkopojums apspriests departamenta senatoru kopsēdē 2007.gada 27.septembrī). <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2007/> [2010.03.03.]
10. Valsts programma seksuālās vardarbības pret bērniem novēršanai 2000.-2004. gadam.

Kārlis Litaunieks

IZVAIRĪŠANĀS NO NODOKĻU NOMAKSAS KĀ SOCIĀLĀ PROBLĒMA UN DEVIĀCIJA

Abstract

The title of the article is „Tax Evasion as a Social Problem and Deviance”. The introduction provides the description of shadow economy and its encouraged tax evasion, as well as the characteristics of social deviance. In the study three partially structured interviews were conducted with the following experts: *R.Karnīte* (academician, Dr.oec.), *R.Ķīlis* (associate professor, MPhil, PhD (Cantab), chairman of Latvia’s Commission of Strategic Analysis under the auspices of the President of the Republic of Latvia), *T.Tverijons* (president of Association of Latvia’s Commercial Banks).

The article depicts the above-mentioned experts’ points of views, acquired in partially structured interviews, on how tax evasion as a manifestation of social deviance affects the processes in Latvian society, as well as the ways and types of the possible solutions. Expressing the point of view on whether the manifestation of deviance, i.e. tax evasion, has become an acknowledged social norm in Latvian society, the experts are of the mind that it has not, while at the same time they point to the indications observed in the society that make us be aware that such concerns exist.

At the end of the article the conclusions are given and possible solutions outlined to the problem in order tax evasion would remain only as the status of social deviance.

Atslēgas vārdi: nodokļi, izvairīšanās, problēma, deviācija, ēnu ekonomika, sabiedrība.

Ievads

Globālās krīzes situācijā, daļa uzņēmēju nonāk ēnu ekonomikā un notiek izvairīšanās no nodokļu nomaksas, kas kļūst par nopietnu sociālu problēmu un deviāciju. Par to liecina globālās menedžmenta konsultāciju kompānijas "A.T. Kearney" pētījums, ka Latvijā „pelēkās” ekonomikas īpatsvars ir augstākais Eiropas Savienībā (ES) un ir sasniedzis 39,4% no iekšzemes kopprodukta (IKP). Pētījumā arī norādīts, ka nelegālā ekonomika Latvijai nodara 5,127 miljardu eiro (3,6 miljardu latu) lielu kaitējumu, bet visā ES vidēji ēnu ekonomikas apmērs veido 16,6% no IKP un naudas izteiksmē ēnu ekonomikas apmērs ES sasniedz 1,8 triljonus eiro (1,27 triljonus latu). Nelikumīga naudas līdzekļu iegūšana un to legalizācijas apkaršanas problēma kļuvusi par patiesi nozīmīgu pasaules sabiedrības darba kārtības jautājumu (Lieljuksis 2007: 7).

Ēnu ekonomika ir plašs jēdziens un tā aptver visas darbības un aktivitātes, kas dod ienākumus, bet dažādu iemeslu dēļ netiek deklarētas un tiek slēptas no aplikšanas ar nodokļiem, kā arī netiek atspoguļotas statistiskajos pārskatos (Šteinbuka, Kodoliņa 1998: 155).

Respektīvi, ēnu ekonomika ir gan darba algas maksāšana un saņemšana aploksnē, gan nelegālā nodarbinātība un nelegālā uzņēmējdarbība, gan uzņēmuma dubultā grāmatvedība un izvairīšanās no nodokļu nomaksas ar nelikumīgām nodokļu optimizācijas metodēm, gan

kontrabanda un nelegāla preču tirdzniecība, gan arī ikdienā sastopamās sabiedrības indivīdu darbības – dzīvokļa izīrēšana bez līguma un ienākuma uzrādīšanas, samaksa auklītei skaidrā naudā, samaksa frizierim skaidrā naudā, kases čeka nepieprasīšana veikalā vai tirgū, samaksa skaidrā naudā santehniķim un automehāniķim, samaksa skaidrā naudā meistaram, kurš remontē dzīvokli. Tas viss kopumā ir neuzskaitītā ekonomikas daļa, kura neatspoguļojas oficiālajā valsts statistikā un par to nav valstij nomaksāti nodokļi. Tas liecina, ka jebkura darbība, kura notiek ēnu ekonomikas ietvaros, rezultātā viennozīmīgi ir izvairīšanās no nodokļu nomaksas. Līdz ar to, ēnu ekonomika negatīvi ietekmē nodokļu iekasēšanu un samazina valsts budžeta ieņēmumus. Tas attiecīgi samazina valsts rīcībā esošo naudas apjomu, ko iespējams izmantot dažādu vajadzību finansēšanai. Latvijā šobrīd krīzes dēļ ir jāveic budžeta konsolidācija, kas nozīmē vai nu ieņēmumu palielināšanu vai izdevumu samazināšanu. Ja tiktu veiktas aktīvas darbības ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanā (premjera Valda Dombrovska valdība pašlaik jau ir uzsākusi šāda rakstura darbības), tad būtu reāla alternatīva valsts budžeta izdevumu nepieciešamajai samazināšanai. Proti, ja palielinātos nodokļu nomaksa par nelegāli veikto uzņēmējdarbību, valsts rīcībā būtu pietiekami līdzekļu un nebūtu jāveic izdevumu samazināšanas pasākumi, kas skar iedzīvotāju ienākumu un saņemto pakalpojumu līmeni.

Tātad ēnu ekonomikas būtiskākā iezīme ir izvairīšanās no nodokļu nomaksas, kuru var raksturot kā sociālu deviāciju. Terminu „sociālā deviācija”, galvenokārt, lieto vairāk sociologi un nevis sabiedrība kopumā. Ja nespeciālisti lieto šo terminu, tad tā nozīme ievērojami atšķiras no tās, kā to lieto sociologi. Fakts ir tāds, ka deviācija ir fundamentāls socioloģisks process, tikpat būtisks cilvēka eksistencei kā identitāte, sociālā struktūra, statuss un kultūra (Goode 2007: 1076). Līdz ar to, būtisks socioloģijas uzdevums ir iesaistīties ekonomikas sociālā organizēšanā. Pašreizējās ekonomiskās krīzes pārvarēšanai un produktīvās nākotnes ekonomikas veidošanai nepieciešams vairāk izmantot socioloģiskās zināšanas par ekonomikas funkcionēšanu. Uzņēmumiem ir svarīgi izprast un izmantot savā darbībā sociālo kontekstu – rēķināties ar sabiedrībā pastāvošām vērtībām un tradīcijām, izprast, kā funkcionē izglītības sistēma, kāda ir teritoriālo resursu un sociālā kapitāla specifika u.c. (Tisenkopfs 2010: 511). Tas ir svarīgi, jo ēnu ekonomikas veicinātā izvairīšanās no nodokļu nomaksas kā sociālā deviācija virza sabiedrību uz sociālajiem konfliktiem, jo valsts budžetā nepietiek finanšu resursu sociālo vajadzību risināšanai. Līdz ar to, pētāmais jautājums pašreizējā laika posmā iegūst vitāli svarīgas aktualitātes statusu.

Pētījuma mērķis

Pētīt ēnu ekonomikas veicināto izvairīšanos no nodokļu nomaksas kā sociālo deviāciju, vienlaikus pētot tās radītās sekas un ietekmi uz sociālajiem procesiem Latvijā, kā arī sniegt iespējamās problēmas risinājumus.

Pētījuma metodes

Veicot pētījumu tika pielietota teorētiskā pētījuma metode – Latvijas un ārzemju literatūras un pētījumu analīze. Tika analizēta Latvijas un ārzemju literatūra un pētījumi, kā arī statistiskie dati saistībā ar ēnu ekonomiku un izvairīšanos no nodokļu nomaksas kā sociālu deviāciju.

Veicot pētījumu tika pielietota empīriskā pētījuma metode: eksperta viedoklis (Expert opinion). Tika veiktas trīs daļēji strukturētās intervijas ar šādiem nozaru ekspertiem:

1. **Raita Karnīte** – Akadēmiķe, ekonomikas zinātņu doktore, SIA „EPC” (Ekonomikas prognožu centrs) Valdes locekle, LZA Ekonomikas institūta direktore no 1993.gada līdz 2009.gadam.
2. **Roberts Ķīlis** – Rīgas Ekonomiskās augstskolas (REA) asociētais profesors, M.Phil., PhD (Cantab), Latvijas Valsts prezidenta Stratēģiskās analīzes komisijas (SAK) priekšsēdētājs.
3. **Teodors Tverijons** – Latvijas Komerčbanku asociācijas (LKA) prezidents.

Rezultāti un diskusijas

Ar iepriekš minētajiem nozaru ekspertiem pētījuma ietvaros tika veiktas daļēji strukturētas intervijas, lai noskaidrotu viņu viedokli kā izvairīšanās no nodokļu nomaksas kā sociālās deviācijas izpausme ietekmē procesus Latvijas sabiedrībā, kā arī meklēt iespējamās problēmas risinājuma ceļus un veidus.

Ēnu ekonomikas apjomu Latvijā eksperti vērtē kā būtisku, jo ieskaitot bartera darījumus varētu būt ap 40% no IKP (eksperts *R.Ķīlis*), bet savukārt eksperte *R.Karnīte* norāda, ka aptuveni 50% no visas ekonomikas varētu būt ēnu ekonomika. Līdz ar to, var uzskatīt, ka no 40 – 50% darījumiem un saimnieciskajām aktivitātēm netiek maksāti nodokļi. Eksperti uzskata, ka valstī ir jāsamazina ēnu ekonomikas īpatsvars vismaz līdz ES vidējam līmenim – 16.6%.

Vērtējot to, vai izvairīšanās no nodokļu nomaksas varētu būt uzņēmējam izglābšanās no bankrota un izdzīvošanas iespēja, eksperti ir diezgan vienoti savos vērtējumos. Respektīvi, ir tādi uzņēmēji, kuriem izvairīšanās no nodokļu nomaksas ir vienīgā iespēja izdzīvot, bet tas nav atbalstāms, jo šie uzņēmumi nonāk izdevīgākās pozīcijās pret tiem uzņēmumiem, kuri godīgi maksā nodokļus (eksperts *T.Tverijons*). Vēl tiešāka savā vērtējumā ir eksperte *R.Karnīte*, kura uzsver, ka tādiem uzņēmējiem, kuriem vienīgais aspekts, lai izdzīvotu ir izvairīšanās no nodokļu nomaksas, ir viennozīmīgi jābankrotē, jo acīmredzot tiem

uzņēmējiem ir problēmas ar biznesa veida izvēli vai ir mārketinga un menedžmenta problēmas.

Intervētie eksperti uzskata, ka izvairīšanās no nodokļu nomaksas nav galvenais faktors valstī bezdarba un nabadzības līmeņa pieaugumam. Vienlaicīgi eksperti arī uzskata, ka iespējams īstermiņa izvairīšanās no nodokļu nomaksas neļauj pieaugt valstī nabadzības līmenim, bet ilgtermiņā izvairīšanās no nodokļu nomaksas nāk ar daudz smagāku pretsitienu. Proti, šādi īslaicīgie ieguvumi nabadzības mazināšanā demoralizē sabiedrību, jo izvairīšanās no nodokļu nomaksas var kļūt par sociālo normu nevis palikt deviācijas statusā. Ilgtermiņā izvairīšanās no nodokļu nomaksas arī neļauj valsts budžetam saņemt nepieciešamos finanšu līdzekļus, kas atstāj ietekmi uz valsts sociālo politiku, jo nepietiek finansējuma izglītībai, veselības aprūpei, pensijām un citu sociālo vajadzību apmierināšanai. Līdz ar to, izvairīšanās no nodokļu nomaksas ilgtermiņā palielina nabadzības līmeni.

Izsakot savu viedokli par to, vai deviācijas izpausme izvairīšanās no nodokļu nomaksas jau ir kļuvusi Latvijas sabiedrībā par atzītu sociālu normu, eksperti kopumā uzskata, ka nav kļuvusi. Pašlaik nav kļuvusi, bet tendences uz to ir (eksperte *R.Karnīte*). Visos laikos ir bijuši cilvēki, kas izvairās no nodokļu nomaksas, tomēr nesaskatu, ka tā kļūst par visā sabiedrībā akceptējamu sociālo normu (eksperts *T.Tverijons*). Eksperts *R.Ķīlis* uzskata, ka daļai sabiedrības izvairīšanās no nodokļu nomaksas tomēr ir kļuvusi par sociālo normu. Viņš arī norāda, ka tā nav vienīgi Latvijas problēma, bet Latvijas gadījumā tā ir zināma pilsoniskā nepakļaušanās. Proti, iedzīvotājiem nav skaidras informācijas par nodokļos iekasētās naudas izlietojumu un daudzos gadījumos masu mēdijos parādās informācija par tās izšķērdēšanu. Nav solidaritātes darba samaksas samazināšanā, jo atsevišķām darbinieku kategorijām tās tiek tikai minimāli samazinātas vai pat netiek nemaz samazinātas. Nav arī ticības un pārliecības, ka maksājot sociālo nodokli, tiks nodrošināta pienācīga vecuma pensija. Šie ir galvenie faktori, kuri arī rada sabiedrībā zināmu pilsonisko nepakļaušanos, kas izpaužas deviācijas veidā kā izvairīšanās no nodokļu nomaksas.

Ikviena sabiedrība nodibina un uzspiež sociālās normas, bet lielākā vai mazākā mērā šīs normas daļā sabiedrības tiek pārkāptas. Līdz ar to, sociālo normu uzspiešana (sociālā kontrole) sastāda sociālās dzīves asinsriti (Goode 2007: 1076). Intervētie eksperti ir vienprātis, ka mūsu sabiedrības līdz šim veidotā sabiedriskā doma (sociālā kontrole jeb sociālo normu uzspiešana) nav bijusi adekvāta. Proti, ja Latvijas ekonomiskajos un sociāli politiskajos apstākļos izvairīšanās no nodokļu nomaksas jau uzrāda tendenci kļūt par sabiedrībā akceptējamu sociālu normu, nevis palikt kā sociālās deviācijas izpausme, tad tas nozīmē, ka Latvijā ir būtiski traucēta sociālās dzīves asinsrite. Eksperts *T.Tverijons* uzsver, ka sabiedrības viedoklis nav nekas atsevišķs un atrauts no četrām varām (lēmējvaras, izpildvaras,

tiesu varas un masu mēdijiem) un ir tieši atkarīgs no tā, kādu viedokli pauž pieminētās četras varas. Savukārt, eksperts *R.Ķīlis* uzskata, ka ļoti liela loma sabiedriskās domas veidošanā ir sociālajam kapitālam. Ar sociālo kapitālu saprotam tās iespējas, kuras rodas tad, ja pastāv uzticamība sabiedrībā vai tās atsevišķās daļās. Sociālā kapitāla apjomu lielā mērā nosaka sabiedrības politiskās kultūras stāvoklis un Latvijā šis apjoms ir neliels, jo plaši ir izplatīts abpusējs aizdomīgums, neuzticība, naidīgums (Meņšikovs 2001: 62). Līdz ar to, ir nepieciešams mazināt minētās izpausmes, tādējādi vairojot sociālā kapitāla apjomu, kas savukārt veidotu sabiedrisko domu (sociālā kontroli jeb sociālo normu uzspiešanu).

Ekspertu viedokļi ir dažādi, modelējot nosacījumus, kas būtu sabiedrībā jāveic, lai deviācijas izpausme izvairīšanās no nodokļu nomaksas iegūtu vispārēju sabiedrības nosodījumu. Eksperte *R.Karnīte* uzskata, ka sākotnēji ir jāmaina nodokļu struktūra un jāsamazina nodokļu slogs darbaspēkam, bet jāpalielina kapitāla pieauguma un nekustamā īpašuma nodoklis. Eksperts *R.Ķīlis* domā, ka sabiedrisko nosodījumu izvairīšanās no nodokļu nomaksas varētu iegūt tad, ja iedzīvotājiem tiktu parādīts izvērsts nodokļos ievākto finanšu līdzekļu izlietojums. Uzskata, ka vajadzīga fiskālās politikas maiņa, respektīvi, radot tādu sistēmu, ka iedzīvotāji par nomaksājamiem nodokļiem saņem izglītības, veselības aprūpes u.c. vaučerus (sertifikātus). Tālāk indivīds pats pieņem lēmumu, kurā skolā izmantot izglītības vaučerus (sertifikātus) savu bērnu skološanai, kā arī izvēlas vietu, kur saņemt veselības aprūpi, izmantojot veselības aprūpes vaučerus (sertifikātus). Savukārt *T.Tverijons* uzskata, ka sabiedrības nosodījumu izvairīšanai no nodokļu nomaksas ir grūti panākt, jo galveno sabiedriskās domas veidotāju – masu mēdiju – pārstāvji paši izvairās no sociālā nodokļa nomaksas, jo atalgojumu galvenokārt saņem kā honorāru vai kā autora atlīdzību.

Eksperti ir vienoti tajā uzskatā, ka valstī nav izveidojusies situāciju, ka lai uzlabotu vai saglabātu savu materiālo un sociālo statusu, būtu nepieciešams pārkāpt sociālās normas (tiesiskās normas, politiskās normas, morāles normas, ētiskās normas, reliģiskās normas, paražas, tradīcijas u.c.). Eksperte *R.Karnīte* uzskata, ka nav tāda situācija radusies. Eksperts *T.Tverijons* domā, ka vienmēr būs sabiedrības daļa, kura gribēs pārkāpt sociālās normas, bet kopumā tādas situācijas nav. Eksperts *R.Ķīlis* pauž viedokli, ka reizēm indivīda materiālais un/vai sociālais statuss mainās neatkarīgi no paša gribas vai vēlmēm, bet kopumā nav nepieciešams pārkāpt sociālās normas, lai saglabātu savu sociālo un materiālo statusu.

Intervētie eksperti uzskata, ka ir radusies situācija, ka ir nepieciešama mainīt vai papildināt esošās tiesiskās un politiskās normas, bet esošās morāles normas, ētiskās normas, reliģiskās u.c. nav ne jāpapildina, ne jāmaina, bet pats galvenais – ir jāievēro.

Secinājumi

1. Nepieciešams mainīt nodokļu struktūru, kā arī samazināt nodokļu slogu darbspēkam, bet palielināt kapitāla pieauguma un nekustamā īpašuma nodokli.
2. Jāsamazina Latvijā ēnu ekonomikas īpatsvars vismaz līdz ES vidējam līmenim – 16.6% no IKP.
3. Lai izvairīšanās no nodokļu nomaksas varētu iegūt vispārēju sabiedrisku nosodījumu, nepieciešams parādīt sabiedrībai izvērstu nodokļos ievākto finanšu līdzekļu izlietojumu.
4. Jāpalielina sociālā kapitāla apjoms, kas savukārt stiprinātu sabiedrisko domu (sociālo kontroli).
5. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas uzrāda tendenci kļūt par sabiedrībā akceptējamu sociālu normu, tāpēc nepieciešams veidot sabiedrisko domu (sociālo kontroli), lai izvairīšanās no nodokļu nomaksas paliktu kā sociālās deviācijas izpausme.

Bibliogrāfija

1. *Ēnu ekonomika*. http://www.fm.gov.lv/?lat/makroekonomika/enu_ekonomika/ [2010.16.04].
2. Goode, E. (2007) „Deviance”. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Volume III. Edited by George Ritzer. Blackwell Publishing. Pp. 1075–1082.
3. „Latvijā ēnu ekonomikas īpatsvars ir augstākais ES, sasniedzot teju 40 %”. <http://www.diena.lv/lat/business/hotnews/petijums-latvija-enu-ekonomikas-ipatsvars-ir-augstakais-es-sasniedzot-teju-40> [2010. 7. 04.].
4. Lieljuksis, A. (2007) *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas apkarošana*. – Rīga: SIA „P&Ko”.
5. Meņšikovs, V. (2001) „Latvijas sociālais kapitāls: socioloģiskā vērtējuma mēģinājums.” Daugavpils universitāte, *XI Zinātnisko lasījumu materiāli*, 5.sējums, 57.–63.lpp.
6. Šteinbuka, I., Kodoliņa, I. (1998) *Ēnu ekonomika un neiekasētie nodokļi Latvijā*. Krājumā: *Naudas, kredīta un nodokļu politika*. – Rīga: Datorzinību centrs, 154. – 166.lpp.
7. Tisenkopfs, T. (2010) *Socioloģijas jaunie izaicinājumi*. Sastādītājs un zinātniskais redaktors Tālis Tisenkopfs: *Socioloģija Latvijā*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 506. –517.lpp.

SABIEDRISKĀS ATTIECĪBAS UN PROPAGANDA - DEMOKRĀTISKAS UN / VAI TOTALITĀRAS VALSTS PAZĪME: PRAKSE LATVIJĀ

Abstract

Opinions about the time when public relations entered Latvia are different. Some think that public relations appeared along with the independence. The others remind that some elements of public relations in Latvia were already employed in Soviet times. Of course, the term "Public Relations" was not used then. Some oppose that it was mere propaganda and that it can not be identified with public relations.

The aim of the article is to explain the relationship between public relations and propaganda, to analyze whether public relations and propaganda are the features of a country with its totalitarian and / or democracy policy, as well as to draw a conclusion about the time we can start to speak of practice of public relations in Latvia.

The article offers analysis of the facts gained from 29 detailed interviews with leading public relations theoreticians and practitioners as well as the analysis of the theoretical literature and other sources. All interviews could not be viewed in the article because of its limited length.

Atslēgas vārdi: sabiedriskās attiecības, propaganda, Latvija.

Ievads

Intervēto sabiedrisko attiecību akademiķu un praktiķu domas, kad Latvijā ienākušas sabiedriskās attiecības, dalās. Lielākā daļa respondentu uzskata, ka par sabiedrisko attiecību pirmsākumiem Latvijā var runāt kopš valsts neatkarības atgūšanas, tomēr atsevišķi respondenti uzskata, ka arī laikā, kad Latvija bija PSRS sastāvā, ir veidotas attiecības ar sabiedrību un tāpēc droši varot teikt, ka sabiedriskās attiecības ir praktizētas arī pirms neatkarības atgūšanas.

Šo viedokļu atšķirību var skaidrot ar jēdzienu „sabiedriskās attiecības” un „propaganda” izpratni. Gan viens, gan otrs jēdziens teorētiskajā literatūrā tiek dažādi interpretēti, līdz ar to arī respondentu izpratne, kas ir sabiedriskās attiecības un kas propaganda, atšķiras. Laikam ejot un sabiedrībai attīstoties un pilnveidojoties, mainās arī izpratne, kādā veidā valstij un atsevišķām organizācijām jāveido attiecības ar sabiedrību. Līdz ar to arī mainās izpratne, kas ir sabiedriskās attiecības jeb saikne ar sabiedrību. Tāpat arī propagandas jēdziens laika gaitā saturiski ir mainījies. No neitrāla līdz ideoloģiski smagam un negatīvam.

Raksta mērķis ir skaidrot, ar ko atšķiras sabiedriskās attiecības no propagandas, analizēt, vai sabiedriskās attiecības un propaganda ir demokrātiskas un / vai totalitāras valsts pazīme, kā arī, balstoties uz teorētiskajām atziņām un intervijās iegūtiem faktiem un viedokļiem, secināt, no kura laika var runāt par sabiedrisko attiecību praksi Latvijā.

Rakstā ir analizēta teorētiskā literatūra un apkopoti šī gada sākumā padziļinātās intervijās ar 29 vadošajiem Latvijas sabiedrisko attiecību akademiķiem un praktiķiem iegūtie

fakti un viedokļi. Ierobežotā apjoma dēļ rakstā netiek atspoguļots viss intervijās iegūtais materiāls.

Sabiedrisko attiecību teorētiskie aspekti

Pastāv atšķirīgi viedokļi par to, kad un kur sabiedriskās attiecības radušās. Ir pētnieki, kas uzskata, ka sabiedriskās attiecības ir lielā mērā 20. gadsimta fenomens un pirmsākumus galvenokārt saista ar Amerikas Savienotajām Valstīm un Lielbritāniju. Ir pētnieki, kas norāda, ka sabiedrisko attiecību pirmsākumi atrodamī Vācijā jau 19. gadsimta vidū. Tāpat arī līdzīgus apgalvojumus izsaka citu valstu pētnieki, attiecinot sabiedrisko attiecību pirmsākumus uz savu valsti. Taču ir arī pētnieki, kas apgalvo, ka sabiedriskajām attiecībām līdzīga prakse ir pastāvējusi pirms Bībeles laikā (Sriramesh, Verčič 2009).

Skaidrs, ka šo viedokļu atšķirību ir radījusi izpratnes dažādība par sabiedrisko attiecību būtību. Kāds sabiedriskās attiecības skaidro kā jebkāda veida attiecības ar sabiedrību, cits konkretizē sabiedrisko attiecību jēdzienu, ierobežojot to saturisko ietilpību un raksturojot tās jau daudz sīkāk un precīzāk. Protams, attiecību ar sabiedrību veidošanas prakse laika gaitā ir mainījusies. To raksturo arī Džeimsa Gruniga (*James E. Grunig*) un Toda Hanta (*Todd Hunt*) pētījuma rezultātā identificētie četri modeļi - veidi, kādā īstenošanas sabiedriskajām attiecībām līdzīgas („*public - relations - like*”) aktivitātes (Grunig, Hunt 1984):

- 1) publicitātes veidošanas modelis (radies 19. gadsimta beigās, vienvirziena komunikācija, informācijas saņēmēja pārliecināšana);
- 2) sabiedrības informēšanas modelis (radies 20. gadsimta sākumā, vienvirziena komunikācija, patiesas, godīgas informācijas sniegšana sabiedrībai);
- 3) divvirziena asimetriskais modelis (radies 20. gadsimta 20. gados, sabiedrības viedokļa izpēte, sabiedrības pārliecināšana un pierunāšana);
- 4) divvirziena simetriskais modelis (radies 20. gadsimta 60. - 70. gados, sabiedrības viedokļa izpēte, dialogs starp organizāciju un sabiedrību, konfliktu risināšana, kompromiss).

Vēlāk pētnieku grupa, kas strādājusi Džeimsa Gruniga, Larisas Grunigas un Davida Dozera (*James E. Grunig, Larissa A. Grunig, David M. Dozier*) vadībā, piedāvā jaunu modeli - *Excellence* modeli. Šis modelis ir divvirzienu asimetriskā un simetriskā modeļu simbioze. Tā pamatā ir simetriska divvirzienu komunikācija, bet vienlaikus netiek izslēgta arī asimetriska sazināšanās. Modelis pieļauj savstarpēji ietekmējošu informāciju, visdažādākās aktivitātes, tai skaitā, arī pārliecināšanu. Sadarbības rezultātā tiek rasts pieņemams risinājums abām pusēm - gan organizācijai, gan sabiedrībai (Grunig 1992).

Šis Džeimsa Gruniga un viņa līdzstrādnieku radītais modelis ir bijis par pamatu daudzām sabiedrisko attiecību teorijām pēdējo 20 gadu laikā. Iepazīstot un analizējot šīs

sabiedrisko attiecību teorijas, kā galvenos atslēgvārdus, kas raksturo sabiedrisko attiecību būtību, var minēt: menedžmenta funkcija; plānots, ilgstošs, pastāvīgs, apzināti veikts process; pozitīva tēla/ reputācijas veidošana, uzturēšana; lojalitātes organizācijai veicināšana; konfliktu vadīšana un savstarpējas sapratnes (attiecību) veidošana starp organizāciju un to saistīto sabiedrību (iekšējo un ārējo); daudzpusēja divvirziena komunikācija; organizācijas konkurētspējas palielināšana.

Propagandas teorētiskie aspekti

Arī jēdzienu „propaganda” ir skaidrojuši daudzi zinātnieki. To skaidrojumi samērā būtiski atšķiras.

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vārdam „propaganda” dotas divas nozīmes: „uzskatu, ideju, zināšanu sistemātiska izplatīšana, izskaidrošana un pamatošana nolūkā ar pārliecināšanu iegūt piekritējus”, „ieteikšana lietošanai, iepazīstināšana” (Latviešu literārās valodas vārdnīca). Līdzīgi skaidrots arī „Latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā” - „darbību kopums --> propagandēt; propagandēšana. *Marksisma-ļeņinisma p. Antirelīgiskā p. Izdodot propagandas literatūru. Jaunāko ārstniecības līdzekļu p.*”. Savukārt vārds „propagandēt” tiek skaidrots sekojoši: „1. Izplatīt, izskaidrot (piem., idejas, mācības, uzskatus). *P. pirmrindnieku pieredzi. 2. Iepazīstināt un ieteikt lietošanai. P. jaunus ķīmiskos preparātus. P. augu kaitēkļu apkarošanas līdzekļus*” (Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca).

Daudzi zinātnieki vārdu „propaganda” skaidro atšķirīgi. Tā, piemēram, pirmais mācībspēks ASV sabiedrisko attiecību disciplīnā Edvards Bērneiss (*Edward Bernays*) propagandu skaidro kā pastāvīgas, ilgstošas pūles radīt un veidot notikumus, lai ietekmētu attiecības starp organizāciju, idejām vai cilvēku grupām un to mērķauditorijām. Bērneiss norāda, ka propaganda disciplīnē sabiedrības domu gluži kā armijas reglaments zaldātu karaspēku daļas (Bernays 2005: 52).

Mediju un sabiedrisko attiecību pētniece Sandra Veinberga skaidro, ka propagandas situācijā tiek lietā likta rīdīšana, kūdīšana un apelēšana pie autoritātes, vairākuma, būtisku faktu maiņa ar nebūtiskiem. Propaganda paredz iedarbību uz visiem sabiedrības slāņiem vienlaikus, noskaņojot sev par labu bez loģisku argumentu vai pierādījumu palīdzības. Propaganda polarizē, radikalizē, emocionalizē. Propaganda nevar iztikt bez ienaidnieka. Ikvienu aģitācija sākas ar ienaidnieka precizēšanu. Ideoloģiskie ienaidnieki tiek nesaudzīgi un intensīvi apkaroti. Propagandai ir raksturīgi ideoloģizēt visas dzīves sfēras (Veinberga 2004: 132-135).

Propagandas jēdziens ir cieši saistīts ar jēdzienu „ideoloģija”. „Latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā” skaidrots, ka ideoloģija ir „politisko, tiesisko, morālo, estētisko, filozofisko uzskatu sistēma. *Proletāriskā i. Atspoguļot šķiras ideoloģiju. Cīņa starp divām*

ideoloģijām.”. Tomēr, kā norāda profesors Manfrēds Stīgers, arī šim vārdam ir negatīva nozīme. Profesors skaidro: „Ideoloģija ir plaši izplatītu ideju, noteiktu uzskatu, vispārpieņemtu normu, kā arī vērtību un ideālu sistēma, ko atsevišķa cilvēku grupa uzskata par patiesu. Ideoloģijas piedāvā indivīdiem daudz maz loģisku priekšstatu ne tikai par pasauli, kāda tā ir, bet arī par to, kādai tai vajadzētu būt. Tādejādi tās palīdz organizēt ārkārtīgi sarežģīto cilvēces pieredzi samērā vienkāršos, bet bieži vien izkropļotos attēlos, kurus izmanto par sociālās un politiskās rīcības virziena rādītājiem un orientieriem. Šīs vienkāršotās un izkropļotās idejas bieži tiek ekspluatētas, lai padarītu leģitīmas noteiktas politiskās intereses vai aizstāvētu dominējošās varas struktūras. Vēloties papildīt sabiedrības apziņu ar vēlamajām normām un vērtībām, ideologi piedāvā tai ierobežotu apspriežamo tematu, pieprasāmo lietu un uzdodamo jautājumu sarakstu. Viņi uzrunā savu auditoriju, izmantojot faktus un izdomātus stāstus, kuros pārliecina, slavina, nolād un nošķir „patiesību” no „meliem” un „labo” no „ļaunā” (Stīgers 2008: 117-118).

Kā redzams, vārds „propaganda” nav tik neitrāls, kā to skaidro vārdnīcās. Tas ir saturiski piesātināts, smags vārds, kuru jālieto piesardzīgi. Propagandu izmanto kā emocionālu masu apziņas apstrādes mehānismu. Tā nav vienkārši pārliecināšana.

Sabiedrisko attiecību un propagandas (ne)saistība

Pētnieku uzskati par sabiedrisko attiecību un propagandas (ne)saistību atšķiras.

Sandra Veinberga norāda, ka sabiedrisko attiecību ētikas noteikumos ir norādījumi, kas aizliedz propagandas izmantošanu praksē, taču politiķi, žurnālisti un PR speciālisti bieži neizprot propagandas paņēmienu kaitīgo ietekmi uz sabiedrībā notiekošajiem procesiem. „Propaganda ir ētiski nepieņemama publisko attiecību metode, boksa sitiens zem jostasvietas vai bumbas piespēle futbolā ar rokām” (Veinberga 2004: 133).

Savdabīgs un atšķirīgs ir profesora Dmitrija Oļšanska (*Ольшанский Дмитрий Вадимович*) viedoklis. Viņš, izanalizējot dažādu teorētisku viedokļus par sabiedrisko attiecību un propagandas attiecībām, secina, ka diskusijas var pārtraukt, atzīstos vienkāršu faktu - propaganda ir savdabīgas sabiedriskās attiecības totalitārā sabiedrībā, bet sabiedriskās attiecības - tā ir propaganda tirgus apstākļos. Viņaprāt, starp sabiedriskajām attiecībām un propagandu ir tikai divas būtiskas atšķirības. Pirmkārt, propaganda ir tieša pārliecināšana un iestāstīšana, bet sabiedriskās attiecības tiek veidotas uz izprovocēta, bet ārēji patstāvīga lēmuma pieņemšanas pamata. Otrkārt, propaganda pieprasa sasniegt katru cilvēku, bet sabiedriskās attiecības strādā ar cilvēku masām. Rezumējot Oļšanskis raksta, ka agrākā propaganda atgādina mūsdienu reklāmu, bet sabiedriskās attiecības ir savdabīga propagandas forma mārketinga laikmetā. Citu būtisku atšķirību nav (Ольшанский 2003: 71). Šim viedoklim raksta autore nepiekrīt. Nevar par sabiedriskajām attiecībām runāt kā par

propagandas formu. Tomēr, lai cik tas dīvaini arī nebūtu, pavisam nesen raksta autore piedalījās lekcijā kādā Latvijas augstskolā, kurā tieši šādi tika skaidrots, kas ir sabiedriskās attiecības.

Profesors Aleksandrs Čumikovs (*Чумиков Александр Николаевич*), salīdzinot sabiedriskās attiecības ar propagandu, raksta, ka propaganda pieļauj skaitļu un faktu izklāstu kāda interesēs, bet sabiedriskās attiecības balstās uz patiesu informāciju; propagandai ir stingrs uzstādījums un tā cenšas uzspiest pieņemt (mainīt) cilvēkiem kādu viedokli, pie tam neinteresējas, vai viņi to vēlas vai nē; sabiedriskajām attiecībām ir daudz maigāks raksturs un tās tikai piedāvā cilvēkiem izmantot kādu informāciju un pēc tam brīvprātīgi to pieņemt (atgrūst) tos vai citus uzskatus un idejas; un visbeidzot propaganda izmanto vienvirziena iedarbību uz indivīdu vai grupu, sabiedriskās attiecības noteikti izmanto divvirziena attiecību veidošanas mehānismu (Чумиков 2001: 17).

Raksta autore uzskata, ka nevar likt vienlīdzības zīmi starp sabiedriskajām attiecībām un propagandu un nevar sabiedriskās attiecības uzskatīt par „savdabīgu propagandas formu”. Tie ir divi būtiski atšķirīgi jēdzieni. Sabiedriskās attiecības ir demokrātiskas valsts pazīme. Tikai demokrātiskā valstī tiek ņemts vērā sabiedrības viedoklis, ar to rēķinās, tiek veidotas attiecības ar sabiedrību. Un to nodrošināt palīdz no varas neatkarīgi masu mediji. Savukārt propaganda ir totalitāras valsts pazīme. Valstī, kurā valda totalitārs režīms, netiek ņemtas vērā sabiedrības domas. Nevienam neinteresē, ko sabiedrība domā, tai ir akti jāpakļaujas varai. Cilvēki baidās paust savu viedokli, ir spiesti visu pieņemt un akceptēt. Arī mediji tiek kontrolēti, tie apkalpo pie varas esošos.

Sabiedriskās attiecības un propaganda Latvijā

Iepazīstot Latvijas vēsturi un pētnieku atzinumus pēc demokrātijas monitoringa veikšanas Latvijā (Cik demokrātiska ir Latvija.. 2007), var secināt, ka Latvijā demokrātija pamazām attīstās, tomēr tai vēl ir samērā tāls ceļš ejams līdz pilnīgai demokrātijas ideālu iemiesošanai demokrātiskā pārvaldē.

Atskatoties vēsturē, jāsecina, ka laikā, kad Latvija bija PSRS sastāvā, nevar runāt par sabiedrisko attiecību praksi. Okupācijas laiku Latvijā spilgti raksturo vēstures pētnieks Egils Levits: „...kopš varmācīgās iekļaušanas Padomju Savienībā par atskaites punktu kļuva padomju pasaules uzskats, kas attīstījās nevis brīvi, diskusiju rezultātā, bet gan tika mākslīgi organizēts un vadīts ar tiešu mērķi - nostiprināt komunistiskās partijas totalitārās varas sistēmu” (Levits 1998: 207). Pētnieks norāda: „...jāievēro, ka padomju režīms atšķirībā no „parastajiem” autoritāriem režīmiem pirmām kārtām bija ideoloģisks režīms, kas balstījās ne tikai uz kailu varmācību, bet arī vienlaicīgi uz kontroli pār cilvēku domām. Šī kontroles mehānisma svarīga sastāvdaļa bija monopols uz „domu ķieģeļiem” - vārdiem, jēdzieniem un

simboliem, kurus režīma ideoloģijas un propagandas mašīna gadu desmitu gaitā bija izfiltrējusi, sakārtojusi un izinterpretējusi tā, ka tie kalpoja šķietami brīvprātīgai režīma akceptēšanai” (Levits 1998: 207).

Māris Mednis, ilggadējs sabiedrisko attiecību praktiķis Latvijā, uzskata: „Totalitārā režīmā nav vajadzīgas sabiedriskās attiecības. Sabiedriskās attiecības var pastāvēt tikai pie brīvas preses brīvā sabiedrībā. Totalitārā sabiedrībā nevar pastāvēt (..) Padomju laikos bija tikai viens viedoklis, kas tika tiražēts ar medijiem, kas bija varas rokās. Partijai nebija jācīnās, jāpārlicina cilvēki. Partijai bija viens arguments - Sibīrija. Komjaunatnes organizācijas - viss bija butaforija. Viņiem bija viens ideoloģijas uzstādījums, kuru realizēja. Brīvprātība, domu apmaiņa, padomju komjaunietis, kā teikt, tas viss ir imitācija vai surogātPR. Es uzskatu, ka sabiedriskās attiecības darbojas demokrātiskā sabiedrībā pie brīviem medijiem” (Mednis 2010).

Arī Mārcis Bendiks, viens no pirmajiem praktiķiem sabiedrisko attiecību jomā Latvijā, skaidro, ka sabiedriskās attiecības kā profesionāla nodarbošanās var pastāvēt tikai demokrātiskā sabiedrībā ar neautoritāri vadītiem medijiem. Līdz ar to sabiedriskās attiecības varēja parādīties tikai tad, kad Padomju Savienība sāka jukt. Padomju laikā mediji saņēma rīkojumus, kas ir un kas nav jāraksta (Bendiks 2010).

Masu mediju darbu Latvijas okupācijas laikā raksturo Andrejs Cīrulis: „...avīzes saturam sekoja Latvijas Komunistiskās partijas CK propagandas un aģitācijas nodaļa, kas iknedēļas apspriedēs detalizēti vērtēja katru publikāciju. Tās bija ļoti smagas sanāksmes, no kurām redaktori ārā nāca ar pieskārtušām sejām, tādi kā sabužināti un labu laiku nerunīgi. Un vēl kas – visus materiālus iepriekš lasīja cenzūra, ko žurnālisti vienkāršoti sauca par Glavļitu. Glavļita svītrojumi bija obligāti” (Cīrulis 2010). Kā saprotams, šādos apstākļos sabiedriskās attiecības nevar pastāvēt - sabiedrībai netiek sniegta godīga, patiesa informācija, ar sabiedrību tiek manipulēts, tiek uzspiesta partijas ideoloģija, domāšanas doktrīna. Sabiedriskā doma netiek ņemta vērā, bet tā tiek apspiesta un iznīdēta.

Gandrīz visi intervētie sabiedrisko attiecību profesionāļi un akadēmiķi norāda, ka pirms Latvijas neatkarības atgūšanas sabiedriskās attiecības mūsdienu izpratnē nav pastāvējušas. Arī raksta autore piekrīt šim viedoklim. Protams, var saskatīt atsevišķas sabiedrisko attiecību iezīmes, atsevišķu sabiedrisko attiecību instrumentu pielietojumu (sanāksmes, iekšējais radio, komandas saliedēšanas pasākumi u.c.). Tomēr, ņemot vērā valstī valdošo totalitāro režīmu, kad tiek uzspiesta Padomju Savienības ideoloģija, domāšanas doktrīna, īstenības interpretācija, propaganda, nevar runāt par sabiedriskajām attiecībām. Padomju okupācijas laikā viss bija pakļauts valdošajai elitei, komunistiskās nomenklatūras kontrolei.

Par sabiedriskajām attiecībām mūsdienā izpratnē var runāt kopš Trešās Atmodas laika Latvijā, kad cilvēki var sākt brīvi izteikties, paust savus uzskatus un viedokļus, kad pār medijiem pamazām zūd stingrā kontrole. Tas ir laiks, kad brīvības cīnītāji, lai pievērstu citu valstu uzmanību notikumiem Latvijā, cenšas piesaistīt Rietumeiropas un ASV mediju uzmanību, kad tiek rīkoti dažādi masu pasākumi sabiedriskās domas veidošanai. Ar Trešo atmodu Latvijā ienāk jauns laiks, un tas pieprasa jaunas attiecības, darbu un dialogu ar sabiedrību. Rodas nepieciešamība veidot attiecības ar sabiedrību.

1991. gadā valstij atgūstot neatkarību, līdz ar demokrātijas attīstību sāk attīstīties arī sabiedrisko attiecību prakse Latvijā.

Bibliogrāfija

1. Bernays, E. (2005) *Propaganda* / Edward Bernays; introd. by Mark Crispin Miller. - Brooklyn, New York : Ig Publishing, p.168
2. *Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas monitorings 2005 - 2007*. Zinātne, 2007. www.saki.lv/component/attachments/download/372 [2010.04.15.].
3. Cīrulis, A. (2010) *Andrejs Cīrulis: Un izkustējās Gaismas pils ideja...* http://www.diena.lv/lat/tautas_balss/rakstisim_latvijas_vesturi/andrejs-cirulis-un-izkustejas-gaismas-pils-ideja [2010.04.11.].
4. Grunig, J. E. (Ed.) (1992) *Excellence in public relations and communication management*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 680 p.
5. *Intervija ar Māri Medni* (nepublicēts materiāls). Rīga 06.01.2010.
6. *Intervija ar Mārci Bendiku* (nepublicēts materiāls). Rīga 08.01.2010.
7. Grunig, J. E., Hunt, T. (1984) *Managing Public Relations*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
8. Katlips, S. M. (2002) *Sabiedriskās attiecības*. / Skots M. Katlips, Alens H. Senters, Glens M. Brūms. - Rīga : Avots, 763 lpp.
9. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1-8. Rīga, Zinātne, 1972-1996.
10. *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca*. <http://www.latvianforyou.com/cgi-bin/find.pl> [2010.04.11.].
11. Levits, E. (1998) 1990. gada 4. maija Deklarācija par Neatkarības atjaunošanu. *Latvijas valsts atjaunošana: 1986.-1993*. Rīga, LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 207.-236. lpp
12. Sriramesh, K., Verčič, D. (2009) *The global public relations handbook: Theory, research and practice* (Expanded and revised edition). New York and London: Routledge.
13. Stīgers, M. (2008) *Globalizācija: ļoti saistošs ievads*. - Rīga : Literatūras un filozofijas portāls 1/4 Satori, 175 lpp.
14. Veinberga, S. (2004) *Publiskās attiecības. PR teorija un prakse*. - Rīga: Zvaigzne ABC, 2004., 327 lpp.
15. Чумиков, А. Н. (2001) *Связи с общественностью*. Москва: Дело.
16. Ольшанский Д. В. (2003) *Политический PR*. - Москва : Питер, 540 с.

LATVIJAS VALSTS PREZIDENTU G.ULMAŅA, V.VĪĶES-FREIBERGAS UN V.ZATLERA VERBĀLĀS KOMUNIKĀCIJAS EFEKTIVITĀTE

Abstract

In this paper, communication is examined as a process that occurs if a source transmits information to the receiver via a concrete channel. The information may be verbal or written.

The author addresses the effectivity of verbal communication of the public speeches of the presidents of Latvia, G. Ulmanis, V. Vike-Freiberga and V. Zatlers, by analysing their second year in office.

Considering that there are currently no measurements to determine the effectivity of verbal communication of a head of state, the author develops measurements that can help determine the efficiency of communication based on several theories, assumptions, the analysis of critical discourse and its measurements.

In this pilot project, the author examines measures such as the use of emotion in presidential speeches and its appropriateness to the content of the speech when addressing the main target audience on concrete issues and sub-themes.

The author concludes that the only female president as of yet V. Vike-Freiberga most often and most appropriately uses emotion in accordance with the content of her speech. For their part, G. Ulmanis and V. Zatlers express negative emotions that do not always incorporate well into the general theme of their speech and can be misinterpreted. When V. Zatlers publically addresses all the regions of Latvia, he intentionally or unintentionally indicates to only one region that he is happy and is feeling festive, opening himself to misinterpretation.

Atslēgas vārdi: komunikācija, politiskā komunikācija, komunikācijas efektivitāte, Valsts prezidents, diskursa analīze.

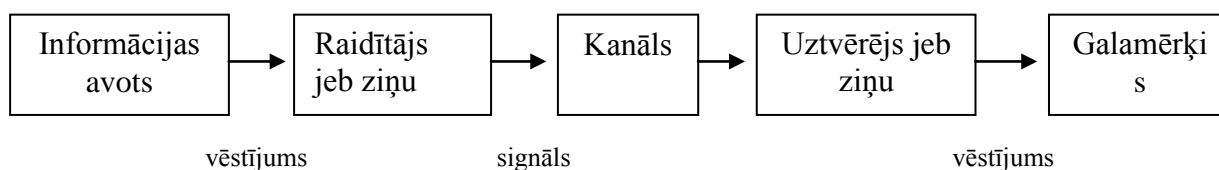
Komunikācija un vēstījuma secība

Komunikācija ir kā mozaīka, kas sastāv no vairākiem simboliem, žestiem, vārdiem. Tāpat kā izveidotu mozaīku nevar izjaukt un izdzēst no cilvēku atmiņām, arī komunikācija ir neatgriezenisks process – pateikto vārdu nevar atsaukt atpakaļ, izdzēst vai mainīt pret citu.

Jebkura komunikācijas vēstījuma pamatā ir ziņu nesējs, kas raida ziņu un tās saņēmējs, kas to uztver. Ziņu nesējs var būt viens cilvēks, organizācija, vai pat noteikta cilvēku grupa. Šī pētījuma kontekstā ziņu nesējs ir Latvijas Valsts prezidents. Savukārt ziņu var saņemt viens cilvēks, cilvēku grupa vai pat visa sabiedrība. Šī pētījuma kontekstā ziņu saņēmēji būs dažādas sabiedrības grupas vai visa sabiedrība.

Viens no paraugiem kā darbojas komunikācijas process un kā tiek pārraidīta ziņa ir Šenona (*Shannon*) un Vīvera (*Weaver*) Matemātiskā komunikāciju teorija (skat.1.attēlu). Uz šīs teorijas bāzes ir veidojušās daudzas komunikāciju teorijas.

Šenona un Vīvera matemātiskais modelis

1.attēls (Shannon 1948: 381)

Skaidrojot šo modeli, ar informācijas avotu ir jāsaprot, ka ziņu nesējam ir vēlme kādam pastāstīt par kaut ko. Pēc tam vēstījums tiek pārveidots ziņu nesējam vēlamā tekstā un tad viņš pa kanālu sūta signālu - ziņu. Kad tiek sniegta ziņa, kanālā var būt citas traucējošas skaņas jeb trokšņi. Uztvērējs pieņem vēstījumu, to apstrādā un nodod informāciju tālāk citiem.

Šis modelis demonstrē kā vēstījums nonāk līdz ziņu saņēmējiem, kuri tālāk to interpretē, ņemot vērā, pēc D.Berlo (*David K.Berlo*) komunikācijas modeļa, savu nostāju, komunikācijas prasmes, zināšanas, kultūras un sociālās sistēmas ietekmi. Autore uzskata, ka ir svarīgs veids, kādā ziņu raidītājs nogādā vēstījumu, ļaujot to klausītājiem saprast un gūt pārliecinātību.

Politiskā komunikācija

Aristotelis vārdu „politika” skaidroja šādi – kā politiķu nodarbošanos ar valsts lietām. Starppersonālā komunikācija jau ilgu laiku ir daļa no politiskās komunikācijas pētniecības (Horbert 2009: 346). Tā ir īpaša ar tās nepastarpināto raksturu - tā notiek aci pret aci, kurā ziņu nesējs var tieši uzrunāt vienu vai vairākus ziņu saņēmējus. Kā apstiprina vairāki pētījumi, šī komunikācija ir visizplatītākā un visbiežāk lietotākā. Tātad politiķa runa auditorijas priekšā ir starppersonālā komunikācija, kurā politiķis savu vēstījumu sniedz verbāli, izmantojot arī savu neverbālo komunikāciju (žestus, pozas, stāju, mīmiku u.c.). Politika runa ir neatņemama komunikācijas daļa, kuru viņi stratēģiski izmanto savu mērķu sasniegšanai.

Efektivitātes jēdziens komunikācijā ietver cilvēka verbālus un neverbālus komunikācijas kodus, kas atspoguļo komunikācijas efektivitāti – sasniegumus pārliecināšanas un ietekmēšanas procesos.

Pamatojoties uz esošajiem pētījumiem, nav skaidri noteikts kāda uzvedība veido „labu” runu, nav arī skaidrs kādā veidā vai ar kādu uzvedību var attiecināt runas efektivitāti. Runas efektivitātes raksturs vēl joprojām ir atklāts jautājums (Gundersen 2009: 158).

Efektīvu valodas stilu veido vārdu izvēle, to kārtība un teikuma uzbūve. Faktu un datu lietojamība ziņu raidītājam ļauj izmantot tos, kas viņam ir izdevīgi pārliecināšanas procesā. Bet gandrīz nekad nav iespējams pasniegt šos faktus absolūti neitrālā veidā. Līdz ar to valoda spēj iekodēt realitāti.

Savukārt Fuko politiskās runas kontekstā norādīja, ka tieši ziņu raidītāja zināšanas ir vēsturisks un tiešām politisks produkts. Ideāli, ka pārliecināt spējīgākā persona vienmēr arī būtu pati inteliģentākā un morāli godprātīgākā persona, bet tad tā vispār nebūtu demokrātija, drīzāk Platona Republikas paveids ar tās filozofu – karali (Džozefs 2008: 173).

Diskursa analīze

Lai izprastu, kādas funkcijas pilda valoda un kādus efektus tā panāk, pētnieki bieži vien izmanto diskursa analīzi – kvalitatīvo pētniecisko metodi.

Laklaus (*Laclau*) un Mūfijš (*Mouffe's*) diskursa teoriju definē kā visu sociālo parādību un objektu pastāvēšanu to nozīmi (-es) caur diskursu, kas ir definējams kā “struktūra, kurā nozīme ir pastāvīgi apspriesta un konstruēta”. (Carpentier N., De Cleen B. 2007: 267)

Diskursa analīzi var pētīt ar vienu no pieejām: mikro-teksta vai makro-teksta pieejām. Makro-teksta pieejas izmanto plašāku teksta definīciju, redzot tekstu kā nozīmes materializāciju un/vai ideoloģiju (Carpentier N., De Cleen B. 2007: 277). Mikro-teksta pieeju, pēc Teina van Deika (*Teun van Dijk*), var iedalīt piecos analīzes atzaros – diskursa teorētiskā analīze, kritiskā diskursa analīze, diskursa analīze, sarunvalodas analīze un socio-lingvistiski retoriskā analīze.

Autore, analizējot komunikācijas efektivitāti, izmanto kritisko diskursa analīzi. Tā ir „Gan rīcības forma, caur kuru cilvēki var mainīt pasauli, un darbības forma, kas ir sociāli un vēsturiski izvietota un atrodas dialektiskajās attiecībās ar citiem aspektiem pasaulē” (Philips, Jørgensen 2000: 62).

Kritiskās diskursa analīzes „uzdevums ir pētīt redzamās un neredzamās dominantes, diskriminācijas, varas un kontroles strukturālās attiecības, kas izpaužas valodā, kā arī to, kā ar diskursiem sociālie aģenti rada zināšanas, situācijas, sociālās lomas, identitātes un starppersonu attiecības dažādu sociālo grupu starpā” (Kļave 2007: 18).

Kritiskajā diskursa pieejā var izmantot vairākas datu kopas (publikācijas laikrakstos, politiķu runas, reklāmas, saukļus, fokusa grupas diskusijas rezultātus u.c.). Diskursa analīzē par pamatu tiek pieņemti diskursa aģenti, kas autores pētījumā ir Valsts prezidenti un dažādas sabiedrības grupas.

Komunikācijas efektivitātes mērījumi

Ņemot vērā, ka līdz šim apskatītajā literatūrā un pētījumos noteiktie komunikācijas aspekti neļauj noteikt komunikācijas efektivitātes mērījumus, autore, pamatojoties uz kritisko diskursa analīzi un tās mērījumiem, ir izstrādājusi jaunus mērījumus, piemēram: runas teikšanas datumu; notikumu, kurā to saka; tematu, apakštematu, mērķauditoriju, personu vietniekvārdu lietošanu, runas veidu (pārliecinoša, informatīva vai svētku runa), savu emociju aprakstīšanu u.c.

Šī pilotpētījuma mērķis ir aplūkojot tādu komunikācijas efektivitātes mērījumu kā Latvijas Valsts prezidentu emociju paušanu runās, to atbilstību runas saturam, uzrunājot galveno mērķauditoriju par konkrētām tēmām, apakštēmām.

Pamatanalīze tiek veikta, pamatojoties uz Latvijas Valsts prezidentu publiskajām runām otrā prezidentūras gada ietvaros, tas ir – no 1994.gada 7.jūlija līdz 1995.gada 7.jūlijam (G.Ulmaņa runas), no 2000.gada 8.jūlija līdz 2001.gada 8.jūlijam (V.Vīķes-Freibergas runas) un no 2008.gada 8.jūlija līdz 2009.gada 8.jūlijam (V.Zatlera runas).

Galveno tēmu noteikšana atspoguļo runātāju svarīgākos jautājumus un to, par ko diskursā ir runāts. Tematu un apakštematu izdalīšana ļauj noteikt, kuriem problēmas aspektiem pētāmie objekti pievērš uzmanību un kurus aspektus viņi ignorē, tādējādi radot iespēju klasificēt diskursu tematus pēc to nozīmīguma (Kļave 2007: 23).

Ziņu nesēji, skaidrojot jautājuma būtību, var tieši paust savas emocijas – sāpes, bēdas, prieku, laimi. Tas daudzkārt demonstrē ziņu nesēja cilvēciskumu, iejūtību un patiesumu. Autore pilotprojekta ietvaros analizē vai Valsts prezidents verbāli to pauž, kādās situācijās un kā to formulē.

Pilotpētījuma rezultāti

Kopā minētajos laika posmos pirmais Latvijas Valsts prezidents G.Ulmanis ir publiski teicis 46 runas, V. Vīķe-Freiberga – 88 runas, bet šā brīža Valsts prezidents V.Zatlers – 35 runas. Kā redzams, vislielāko nozīmi publiskajām uzstāšanās runām ir piešķīrusi V.Vīķe-Freiberga, bet vismazāko – V.Zatlers.

G.Ulmanis minētajā laika posmā visaktīvāk ir runājis par tādiem tematiem kā ārpolitiku, aizsardzību un valsts politiku kopumā. V.Vīķe-Freiberga par Latvijas tautas saliedētību, izglītību un ārpolitiku. Savukārt V.Zatlers visaktīvāk ir pievērsies tādiem tematiem kā Latvijas tautas saliedētībai, valsts politikai (krīzes apstākļos) un ekonomikai.

Protams, tematu izvēles analīzē ļoti būtiski ņemt vērā tā brīža ekonomisko, sociālo situāciju valstī. Patiesībā runu biežākie temati to ļoti labi atspoguļo, proti: G.Ulmaņa prezidentūras laikā svarīgi bija nodrošināt valsts aizsardzību, veidot valsts politiku un uzsākt aktīvas sarunas ar ārvalstu partneriem par kopīgu, drošu nākotni. Pēc tam, kad bija nostabilizējies valsts drošība, V.Vīķe-Freiberga pievērsās vairāk tautas vienotībai, izglītībai un iespējamajai dalībai ES (t.i. - ārpolitikai). Bet ņemot vērā globālo ekonomikas krīzi, kas ietekmēja arī Latvijas ekonomisko situāciju, V.Zatlers aktīvi ir uzrunājis valsts politikas veidotājus par tālāko rīcību, bieži uzrunājis tautu, lai skaidrotu situācijas būtību un aktīvi iesaistīties ekonomikas jomas veicināšanā.

Savukārt visbiežāk uzrunātākā mērķauditorija visiem prezidentiem ir bijusi sabiedrība, kopumā to uzrunājot 69 reizes (G.Ulmanis – 18 reizes; V.Vīķe-Freiberga – 40 reizes, bet V.Zatlers – 11 reizes).

Tālāk autore apskata kā ar šo auditoriju katrs no Valsts prezidentiem ir runājis, proti, cik bieži, par kādām tēmām un vai ir aprakstījis savas emocijas un vai tās iekļaujas runas saturā.

Guntis Ulmanis sabiedrību vidēji ir uzrunājis ik pēc 2 mēnešiem. Visbiežāk G.Ulmanis šo mērķauditoriju uzrunā par Latvijas tautas attīstību un tās nākotni. Un tiklīdz prezidents runā par Latvijas tautu, tad apakštemats ir valsts un iedzīvotāju aizsardzība.

Viņš, uzrunājot sabiedrību, tikai vienu reizi ir paudis pozitīvas emocijas, proti, tiekoties ar Baltinavas internātskolas audzēkņiem, pedagogiem un ciema ļaudīm, viņš teica: "Es vienmēr apbrīnoju tos skolotājus, tos pedagogus un tos cilvēkus, kas strādā vietās, kur jāsaskaras ar nelaimi.". Pēc autore domām, šajā uzrunā prezidents nav izvēlējis korektu formulējumu, proti, problēma ir vārdā „nelaime”, ko var uzskatīt par spēcīgu vārdu, kas pat var aizvainot daļu no uzrunātās sabiedrības.

Kādā citā uzrunā Rīgas lidostā, pieminot kuģa "Estonia" katastrofā bojāgājušos, viņš atzina: „Man nav spēka”, līdz ar to plānotā preses konference par ārvalstu vizīti tika pārcelta. Pēc autore domām, nav labi izvēlēts formulējums, jo visticamāk prezidenta kungs vēlējās teikt, ka jūtas apbēdināts un noguris, lai šobrīd runātu par citām lietām.

Vaira Vīķe-Freiberga sabiedrību ir uzrunājusi vairāk kā trīs reizes mēnesī. Visbiežāk minēto mērķauditoriju prezidente ir uzrunājusi par Latvijas tautas saliedētību, tās varenību. Bieži vien šīm runām nav definējams apakštemats, jo runā ir koncentrējusies tikai uz Latvijas iedzīvotājiem, viņu pagātnei, tagadni un nākotni. Bet runās, kurās apakštemats ir, lielākoties tas ir par salīdzinoši „vieglām” tēmām, piemēram, kultūru, izglītību.

Gandrīz katrā runā prezidente atstāsta kāda notikuma gaitu un bieži vien pauž savas emocijas, vienmēr tikai pozitīvas emocijas. Visbiežāk prezidente emocijas pauž ar vārdiem: „es priecājos”, „ļoti priecājos” un „apbrīnoju”. Piemēram, sakot uzrunu Bērnu invalīdu sporta svētkos Ozolniekos, prezidente teica, ka ļoti priecājas par šo bērnu panākumiem. Viņas izteiktās emocijas vienmēr labi saplūst kopā ar pārējo sacīto tekstu.

Savukārt **Valdis Zatlers** sabiedrību minētajā laika posmā ir uzrunājis gandrīz katru mēnesi. Lielākoties (10 uzrunās no 11) šo mērķauditoriju prezidents ir uzrunājis par Latvijas tautas ekonomisko un sociālo situāciju. Visbiežākie apakštemati ir bijuši valsts politika un izglītība. Par valsts politiku visbiežāk ir runājis tad, kad ir jāskaidro ekonomiskā situācija valstī, vai un kā to risina valdība. Savukārt tiklīdz prezidents devās reģionālās vizītēs pie tautas, viens no galvenajiem uzsvāriem bija izglītība, jo kā viņš norāda savās runās, tā „var vērst lietas par labu”.

V. Zatlers, uzrunājot sabiedrību, divas reizes ir paudis savas emocijas. Pirmo reizi, kad atklāja Pasaules brīvo latviešu apvienības gadskārtējo valdes sēdi, sakot: „Jebkura cita valsts, kas gājusi līdzīgu likteņa ceļu kā Latvija pēdējos 20 gados, ir uzcēlusi kaut ko unikālu un nākamajām paaudzēm paliekošu. Mēs ne. Man ir kauns par to, bet mēs varam laboties. Tātad tas ir nākošais uzdevums.”. Šajā runā viņš uzņemas vainu par to, ka Latvijā nav uzcelts nekas

unikāls un paliekošs. Pēc autore domām, prezidents noteikti varēja neuzņemties vainu uz sevis, bet norādīt uz visu sabiedrību, piemēram: „mums vajadzētu kaunēties”.

Savukārt, sakot uzrunu Latvijas valsts svētku svinībās Cēsīs, viņš uzsvēra, ka: "man ir patiens prieks"; "man ir īpaša svētku sajūta". Te gan ir jāatzīmē, ka svētkos viņš uzrunāja arī Liepāju, Jelgavu, Rēzekni, visu Latvijas tautu, bet tad verbālās emociju izpausmes autore nekonstatē.

Autore, pēc pirmā pilotpētījuma, secina, ka visbiežāk un saskanīgāk ar visu runas saturu savas pozitīvās emocijas izsaka līdz šim vienīgā Latvijas Valsts prezidente - sieviete V.Viķe-Freiberga. Savukārt G.Ulmanis un V.Zatlers pauž arī savas negatīvās emocijas, kas ne vienmēr iekļaujas runas kopējā saturā un kas var tikt pārprastas. Tāpat V.Zatlers tīši vai netīši tikai vienam Latvijas novadam norāda, ka viņš ir priecīgs un ka viņam ir īpaša svētku sajūta, ko pārējie novadi katrs šo prieku var tulkot pēc savas interpretācijas. Autore atzīst, ka viennozīmīgi ir nepieciešams turpināt šo izpēti, lai noteiktu Latvijas valsts prezidentu komunikācijas efektivitāti.

Bibliogrāfija

1. Brooks, W. D. (1971) *Speech Communication*. Wm. C. Brown Publishers,
2. Carpentier, N., De Cleen B. (2007) *Bringing discourse theory into Media Studies. The applicability of Discourse Theoretical Analysis (DTA) for the Study of media practises and discourses*. EBSCO Publishing. Pp. 265–293.
3. Džozefs, Dž.Ē. (2008) *Valoda un politika*. Rīga: apgāds “Zinātne”.
4. Gundersen, D.F., Hopper R. (2003) *Relationships between speech delivery and speech effectiveness*. EBSCO Publishing. Pp. 158-165.
5. Horbert, L. R., Geidner N. (2009) *The 2008 Election: Highlighting the need to explore additional communication subfields to advance political communication*. EBSCO Publishing. Pp. 344–358.
6. House, R. J. (1971) A path-goal theory of leader effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 16. Pp. 321-339.
7. Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
8. Mencels V. (2002) *Retorika*. Rīga
9. Philips, L. Jørgensen, M. W. (2000) *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage. Pp. 58-73.
10. Shannon, C. E. (1948) A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal*, Vol. 27, pp. 379-423, 623-656.
11. Stead, B.A. Berlo's Communication Process Model as Applied to the Behavioral Theories of Maslow, Herzberg, and McGregor. <http://www.jstor.org/stable/254868> [2010.03.03.]
12. Ulmanis, G. (1999) *Latvijas Republikas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa runas 1993 – 1996*. Rīga: Latvijas Valsts prezidenta kanceleja
13. Ulmanis, G. (1999) *Latvijas Republikas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa runas 1996 – 1999*. Rīga: Latvijas Valsts prezidenta kanceleja
14. Van Dijk, T. A. (2006) *Discourse, Context and Cognition*. Sage Publications. Pp.159–177.
15. Van Dijk, T. A. (1993) The Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society* 4 (2), p. 249–283. London: Sage.
16. Viķe-Freiberga, V. (2007) *V.V.-F. 4plus 4. Runas 1999-2007*. Rīga: Pētergailis.

NACIONĀLĀS MINORITĀTES JĒDZIENS

Abstract

One of the goals of political development in Latvia is the achievement of state of rule of law, so a proper understanding of national minority rights is important not only at the theoretical, but also at the practical level.

In this research the essence of national minorities was analyzed, the process of it's development in Latvian republic; summarized scientific researches about the rights on national minorities, matter of the concept of national minorities' rights and with problems of formulating it was analyzed; problems connected with rights of national minorities were pointed out and solution to those problems was provided.

I conduct our analysis in a cross-disciplinary fashion, combining analytical approaches. I use a variety of sources in my work, ranging from national and international law, primary and secondary research, and published official information.

Atslēgas vārdi: nacionālās minoritātes, tiesības, jēdziens, definīcija.

Jautājumi par nacionālo minoritāšu tiesībām, valodu, kultūru un integrāciju nezaudē savu aktualitāti Latvijā. Daugavpils universitātē iepriekšējos gados rīkotās Starptautiskās zinātniskās konferencēs arī tika pētīti šie jautājumi. Tomēr, kā pareizi atzīmēja V.Volkovs, raksturojot jēdziena „etniskā minoritāte” (nacionālā minoritāte) evolūciju Latvijas zinātnieku darbos, tās „socioloģiskā interpretācija noritēja četrus humanitāro zinātņu ietekmē, kuras uzmanīgi pētīja Latvijas etnisko daudzveidību, t.i.: sociolingvistika; politoloģija; demogrāfija; tiesību zinātne” (Volkovs 2008: 140). Šajā rakstā tiks pētīts jautājums par nacionālo minoritāšu jēdzienu un tā definīciju no tiesību zinātnes viedokļa.

1995.gada 1.februārī Eiropas Padome pieņēma nozīmīgu nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzībai dokumentu - Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību. Neskatoties uz to, ka Konvencijā tika iekļautas vairākas svarīgas tiesību normas, tā diemžēl, nesniedza nacionālās minoritātes definīciju, un Eiropas Savienības valstīm, ratificējot šo Konvenciju, bija jāsniedz savas minoritātes definīcijas.

Iestājoties Eiropas Savienībā, Latvija bija vienīgā no 2004.gadā uzņemtajām valstīm, kas neratificēja Konvenciju. Konvencija tika ratificēta 2005.gada 26.maijā ar īpašu likumu “Par Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību”. Likums definēja terminu “nacionālās minoritātes”, kas saskaņā ar likuma 2.pantu, ir Latvijas pilsoņi, “kuri kultūras, reliģijas vai valodas ziņā atšķiras no latviešiem, paaudzēm ilgi tradicionāli dzīvojuši Latvijā un uzskata sevi par piederīgiem Latvijas valstij un sabiedrībai, vēlas saglabāt un attīstīt savu kultūru, reliģiju vai valodu”.

Latvijas nevalstisko organizāciju pārstāvji uzskata šo definīciju, par „neskaidru un pretrunīgu” (Latvijas Cilvēktiesību centrs 2008: 6), kā arī norāda uz šī jautājuma būtisku praktisku nozīmi, ņemot vērā lielo nepilsoņu skaitu un naturalizācijas procesa tempa kritumu.

Pilsonības prasības iekļaušana definīcijā ir diskriminējoša attiecībā uz Latvijas nepilsoņiem, jo paredz izņēmumus attiecībā uz viņu tiesību īstenošanu. Definīcijā iekļautā atsauce uz ilgstošu saikni ar valsti arī sašaurina subjektu loku, jo nodala pirmskara pilsoņus un to pēctečus no tiem, kas ieguvuši pilsonību naturalizācijas ceļā. Kā pamatoti atzīmēja Latvijas Cilvēktiesību centra darbinieki, „nav skaidrs, cik ilgu laika posmu Latvijas gadījumā nozīmē “paaudzēm ilgi tradicionāli dzīvojuši Latvijā” (Latvijas Cilvēktiesību centrs 2008: 6).

Kā atzīmēja S. Zankovska – Odiņa: „Līdz pat šim brīdim starptautisko tiesību eksperti, zinātnieki un politiķi nav spējuši vienoties par vienu vienotu un vispārēji akceptētu nacionālās minoritātes definīciju” (Zankovska – Odiņa 2006: 29).

Tomēr lielākajai daļai zinātnieku piedāvātām definīcijām ir vairākas kopīgas iezīmes, kas nosaka minoritātes definīcijas sastāvdaļas. Tās ir: pirmkārt, objektīvās pazīmes – skaitliskais lielums un ilglaicīga uzturēšanās attiecīgajā teritorijā, tās attiecās uz noteiktās grupas pārstāvju savstarpējām saiknēm, kas izriet no viņu nacionālās vai etniskās izcelsmes, kultūras, valodas un/vai reliģijas. Otrkārt, subjektīvās pazīmes jeb pašidentificēšanās, kas sastāv no divām daļām, tas ir, no indivīda apziņas, ka viņš pieder pie nacionālās minoritātes, un no tā, vai grupa pieņem konkrētu indivīdu kā savu locekli (Alfredsons 1998: 14).

Vērtējot definīciju kopīgās objektīvās pazīmes, S. Zankovska - Odiņa, atzīmēja, ka saskaņā ar vispārīgu pieeju, „nacionālajai minoritātei jābūt mazākai par pusi no valsts iedzīvotāju kopskaita” (Zankovska – Odiņa 2006: 29).

Tomēr es neatbalstītu skaitliska kritērija izmantošanu kā objektīvo pazīmju būtisku sastāvdaļu. Un kā piemēru tam, ka skaitliski lielā nacionalitāte var būt apdraudēta, var pieminēt apartheīda politiku Dienvidāfrikas Republikā, kur laika posmā no 1948.gada līdz 1994.gadam bija veikta rasas segregācija, un melnādainais vairākums kļuvis par apdraudēto minoritāti.

Kā atzīmē Krievijas zinātnieks L. Karapetjans, pilnvērtīgi izmantot skaitlisko kritēriju, lai noteiktu piederību pie nacionālās minoritātes, nav iespējams arī federatīvā valstī (Карапетян 1996: 75).

Ņemot vērā augstākminēto, varu secināt, ka skaitliskais kritērijs, lai noteiktu piederību pie nacionālās minoritātes, ir būtisks, tomēr tas nav noteicošs. Līdz ar to skaitlisko kritēriju var izmantot tikai kopumā ar citiem kritērijiem.

S. Zankovska - Odiņa norāda uz to, ka „svarīga ir arī noturīga saikne ar attiecīgo teritoriju (viena vai divas paaudzes)” (Zankovska – Odiņa 2006: 29). Arī R. Kesnere uzskata,

ka par nacionālo minoritāti tiek atzītas vienīgi personas, kas vairākās paaudzēs saglabājušas jaunajā mītnes zemē savu reliģiju, valodu un tradīcijas (Kesnere 2005). Šajā ziņā jāņem vērā, ka pastāv divas dominējošas pieejas minoritāšu jēdziena definēšanai - juridiskā un politiskā. Kā atzīmē S. Zankovska - Odiņa, „to galvenā atšķirība – pilsonības jēdziena izmantošana, nosakot indivīdu skaitu, kuri saskaņā ar starptautiskajiem un nacionālajiem likumiem var pretendēt uz noteiktām tiesībām. Nacionālajā līmenī visbiežāk tiek izmantota juridiskā pieeja, kas nodrošina, ka tikai pilsoņu lokam piederošie minoritātes pārstāvji ir tiesīgi pretendēt un saņemt specifiskās, valsts aizsargātas tiesības” (Zankovska – Odiņa 2006: 29).

Zinātnieki nacionālās minoritātes definīciju attiecina uz valsts pilsoņu grupu, nevis lieto to plašākā nozīmē (Challand 1989: 6-7). Tieši šo juridisko pieeju valstis izmanto visbiežāk, apelējot pie valsts interesēm un sabiedrības integritātes. V. Eglītis šajā ziņā atzīmēja, ka pēc Otrā pasaules kara Eiropas valstīs ieceļojušie netiek uzskaitīti par nacionālo minoritāti (Eglītis 2006: 83). Minoritāšu tiesību eksperts Ž. Dešenē uzskata, ka bēgļi, nepilsoņi, ekonomiskie migranti, sezonas strādnieki un neilgi valstī iebraukušie cittautieši ārvalstnieki nav pieskaitāmi minoritātēm, viņu tiesības reglamentē citi starptautiskie dokumenti (Deschenes 1985: 181). Ž. Dešenē teikto atbalsta G. Alfredsons, viņaprāt, emigranti, kuri atšķiras pēc etniskām, reliģiskām un lingvistiskām iezīmēm, kas labprātīgi iebrauca un apmetās valstī, tāpat kā strādnieki-migranti, nevar pieprasīt tādu pašu aizsardzību, kā citas minoritātes. Neskatoties uz to, ka viņu ekonomiskais līmenis var būt ļoti smags, tomēr viņi bija izdarījuši savu brīvu izvēli, un līdz ar to viņiem jāpieņem kā pozitīvas, tā arī negatīvas savas izvēles sekas (Альфредсон 1991: 23).

Pirmo reizi definīciju jēdzienam „minoritāte” 1923.gadā deva Tautu Savienības Sekretariāts, norādot, ka etniskā minoritāte – ir cilvēku kopa, kuras etniskā izcelsme, valoda vai arī reliģija būtiski atšķiras no valsts iedzīvotāju vairākuma izcelsmēm (Dribins 1998: 12). K. Henrards, paplašinot 1923.gada definīciju, atzīmēja, ka minoritāte ir iedzīvotāju grupa, kas pēc savām etniskām, reliģiskām un lingvistiskām pazīmēm atšķiras no pārējiem iedzīvotājiem, kas ir nedominējoša, skaitliski mazāka nekā pārējo iedzīvotāju kopums un, kas vēlas saglabāt savu atšķirīgo identitāti (Henrard 2001: 43).

Pastāv arī viedoklis, ka jēdziens „minoritāte” lietojams attiecībā uz visām tām personām, kuru nacionalitāte ir atšķirīga no dominējošās (Брук 1986: 84).

A. Smits precizē, ka etniskās grupas locekļu kopībai ir vairāki citi objektīvās piederības rādītāji - teritorija, valoda, ekonomika, reliģija un pat psiholoģija (Smith 1998: 312).

F. Kapotorti definīcijā, atšķirībā no K. Henrarda, vārda „iedzīvotāji” vietā tomēr tiek lietots vārds „pilsoņi”: nacionālā minoritāte ir pilsoņu cittautiešu kopumus, kam piemīt

stabilas, no vairākuma atšķirīgas etniskas, reliģiskas vai lingvistiskās tradīcijas un iezīmes un, kas apvieno pietiekami lielu personu skaitu, lai nodrošinātu šo tradīciju un iezīmju saglabāšanu (Capotorti 1991: 568).

Ž. Dešenē, tāpat, kā F. Kapotorti, uzskata, ka nacionālā minoritāte identificēta kā valsts pilsoņu grupa, kas ir skaitliskā mazākumā un nav dominējošā pozīcijā, kam piemīt no vairākuma atšķirīgas etniskas, reliģiskas un lingvistiskās iezīmes un, kam ir savstarpēja solidaritātes izjūta, ko nosaka, kaut arī tikai netieša, kolektīva vēlme saglabāt šīs iezīmes, un, kuras mērķis ir panākt vienlīdzību ar vairākumu praksē un likumdošanā (Deschenes 1985: 181).

P. Tornberijs, atšķirībā no F. Kapotorti un Ž. Dešenē, savā definīcijā lieto vārdu „iedzīvotāji”: minoritāte ir iedzīvotāju grupa, kas ir skaitliski mazāka par pārējiem valsts iedzīvotājiem, nav dominējošā pozīcijā, kuras pārstāvjiem ir šis valsts piederība, bet tiem piemīt tādas etniskās, reliģiskās vai lingvistiskās īpatnības, kuras atšķiras no pārējiem iedzīvotājiem un, kuras parāda, kaut arī tikai iekšēju, solidaritātes izjūtu, kas vērsta uz viņu kultūras, tradīciju, reliģijas un valodas saglabāšanu (Thornberry 1991: 7).

Latvijas apstākļos, kur sabiedrība joprojām sadalīta uz pilsoņiem un nepilsoņiem, definīcijā es tomēr lietotu vārdu „iedzīvotāji”, nevis „pilsoņi”, jo jēdziens „iedzīvotāji” ir plašāks un ietver sevī gan pilsoņus, gan nepilsoņus. Pilsonības jautājums joprojām ir viens no centrālajiem Latvijas iekšpolitikā, jo pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem (http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/dokuments/2009/2ISVP_Latvija_pec_VPD.pdf) uz 2009.gada 1.jūliju Latvijā dzīvoja ievērojams nepilsoņu skaits – 351435. Un kā pamatoti atzīmēja Latvijas Cilvēktiesību centra darbinieki, šajā kontekstā nacionālās minoritātes definīcijas „jautājumam nav tikai formāls raksturs, bet arī būtiska praktiskā nozīme” (Latvijas Cilvēktiesību centrs 2008: 6).

O. Andrišeks vārdu „iedzīvotāji” un „pilsoņi” vietā lieto jēdzienu „personu grupa”, piedāvājot sekojošo definīciju: Minoritāti veido personu grupa, kura no pārējiem iedzīvotājiem atšķiras ar etniskām, reliģiskām, lingvistiskām pazīmēm, kultūras saitēm, skaitliski ir mazāka un nedominējošā situācijā un, kura izrāda vēlēšanos, kaut arī netiešu, saglabāt un attīstīt sava dzīves veida īpatnības (Andrysek 1989: 60).

A. Eides definīcija ietver ne tikai pilsoņus, bet arī nepilsoņus, atzīstot, ka minoritāšu aizsardzība var atšķirties atkarībā no ilgstošās saiknes ar valsti: Minoritāte var būt jebkura personu grupa, kas pastāvīgi dzīvo valstī un veido mazāk par pusi no valsts iedzīvotāju skaita un kuras locekļiem ir kopējas etniskas, reliģiskas, lingvistiskas iezīmes, kas tos atšķir no pārējiem iedzīvotājiem (Eide 1998).

M. van der Stūls pievērš uzmanību nacionālās minoritātes centieniem savas identitātes saglabāšanai un pastiprināšanai, un šajā ziņā atzīmē, ka pirmkārt minoritāte ir grupa, kura valodas, etniskā vai kultūras ziņā atšķīrās no vairākuma. Otrkārt, minoritāte ir grupa, kura ne tikai tiecas saglabāt savu identitāti, bet arī cenšas šo identitāti pastiprināt (Packer 1999: 238).

Pastāv arī viedoklis, kuru atbalsta, piemēram, S.Grīnbergs, ka pirms indivīds kļūst par sabiedrības vai nācijas locekli, viņam/viņai jau ir kopīgās izcelsmes sajūta, vai vienkārši piederības pie „savējiem” apzināšanas (Greenberg 1981: 14). Arī V. Tiškovs, uzskata, ka piederība pie konkrētās nacionālās minoritātes ir kultūras fenomēns, kas pastāv tikai indivīdu apziņā (Тишков 1997: 15-43).

Ņemot vērā un apkopojot augstākminētās nacionālo minoritāšu jēdzienu definīcijas, es piedāvāju sekojošus secinājumus: *Nacionālās minoritātes ir valsts iedzīvotāju grupa, kas pastāvīgi dzīvo valstī un atšķiras no pārējiem iedzīvotājiem ar etniskām, reliģiskām, lingvistiskām pazīmēm, kuras cenšas saglabāt un attīstīt.* Parasti šī grupa ir skaitliski nelielā un nedominējošā stāvoklī.

Nacionālās minoritātes pārstāvis ir valsts iedzīvotājs, kas identificē sevi kā piederīgu pie konkrētās nacionālo minoritāšu grupas, bet citi grupas locekļi savukārt, pieņem šo indivīdu kā savējo.

Neatkarīgi no definīcijas, lieta turpina eksistēt. Kā šajā ziņā atzīmēja G. Alfredsons, ja grupa, kas mīt konkrētajā valstī, atbilst visiem definīcijas elementiem, valdības piekrišana vai nepiekrišana nacionālās minoritātes eksistences faktam nav būtiska. Grupu apzīmēšana ar citiem nosaukumiem, tādiem kā līdzās dzīvojošās tautības vai nācijas un pat ārvalstnieki, nav pietiekams iemesls, lai liegtu tām nacionālās minoritātes tiesības uz aizsardzību (Alfredsons 1998: 14).

Bibliogrāfija

1. Alfredsons, G. (1998) Mazākumtiesības: starptautiskie standarti un uzraudzības procedūras. No: Mazākumtiesību rokasgrāmata. *Cilvēktiesību Žurnāls*. Nr.7/8: 11-31.
2. Andrysek O. (1989) Report on the Definition of Minorities. In: *Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM)*. No.8, Amsterdam: Netherlands Institute of Human Rights.
3. Capotorti, F. (1991) Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. New York: United Nations.
4. Challiand, G. (1989) Minority Peoples in the Age of Nation-States. London: Pluto Press.
5. Deschenes, J. (1985) *Proposal Concerning a Definition of the Term "Minority"*. New York: United Nations.
6. Dribins, L. (1998) *Eiropas valstu minoritāšu tiesības. Vēsture un mūsdienas*. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs.
7. Eglītis, V. (2006) *Ievads konstitūcijas teorijā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.

8. Eide, A. (1998) Minorities in a Decentralized Environment. In: *International Conference on human rights Background Paper "Human Rights for Human Development"*. Yalta: The United Nations Development Programme Regional Bureau for Europe and CIS.
9. Greenberg, Stanley B. (1981) *Race and State in Capitalist Development: Comparative Perspectives*. New York: Press.
10. Henrard K. (2001) The Interrelationship between Individual Human Rights, Minority Rights and the Right to Self-Determination and Its Importance for the Adequate Protection of Linguistic Minorities. *The Global Review of Ethnopolitics*. No.1, September.
11. Kesnere, R. (2005) Ko par valstisko minoritāti uzskata Eiropā. *Latvijas Vēstnesis*, 25.maijs.
12. Latvijas Cilvēktiesību centrs. (2008) Alternatīvais jeb "ēnu ziņojums" par Eiropas Padomes Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzības īstenošanu Latvijā. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs.
13. Packer J. (1999) Problems in Defining Minorities. In: Foterell, D. and Bowring, B. ed *Minorities and Group Rights in the New Millennium*. Amsterdam: Kluwer Law International.
14. Smith Anthony, D. (1998) *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
15. Thornberry, P. (1991) *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford: Clarendon Press.
16. Volkovs, V. (2008) Jēdziena „etniskā minoritāte” satura evolūciju Latvijas socioloģijā. No: Oļehnovičs, D., sast. *Daugavpils Universitātes 50. starptautiskās zinātniskās konferences tēzes*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte. <http://www.dukonference.lv/98789791.pdf> [2010.24.02.]
17. Zankovska – Odiņa, S. (2006) Nacionālās minoritātes definīcija. No: Brands Kehris, I., Kučs, A., Zankovska-Odiņa, S. *Nacionālo minoritāšu konvencija – Eiropas pieredze Latvijā*. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts, Eiropas Padomes Informācijas birojs. 27-54.
18. Альфредсон Г. (1991) Права меньшинств: равенство и недискриминация. Из: *Ленинградская конференция по правам меньшинств*. 2-4 июня 1991 г. Доклады и сообщения. Ленинград: Ленинградский Союз ученых. 12-35.
19. Брук С. (1986) Население мира: Этнодемографический справочник. Москва: Наука.
20. Карапетян Л. (1996) Федеративное государство и правовой статус народов. Москва: Манускрипт.
21. Тишков В. (1997) Идентичность и культурные границы. Из: *Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. Сборник статей*. Под ред. Олкотта М., Тишкова В., Малашенко А. Москва: Центр Карнеги, 15-43.

Raksts tapis ar Eiropas sociālā fonda finansiālu atbalstu.

PAŠDARBĪGĀS ORGANIZĀCIJAS KĀ PILSONISKO SABIEDRĪBU KONSOLIDĒJOŠAIS ELEMENTS

Abstract

Civil society is important element of democracy. Non-governmental organizations are the way how civil society realize itself in democracy state. In this report non-governmental organizations was analysed as unite element of civil society. Therefore was done research analyse of nongovernmental organizations.

Atslēgas vārdi: pilsoniskā sabiedrība, valsts vara, pašdarbīgās organizācijas, darbības efektivitāte un ilgtspējība, racionalizācija.

Sabiedriskās organizācijas Latvijā.

Pilsoniskajai sabiedrībai kā politikas institūtam demokrātiskā valstī ir svarīgi būt pēc iespējas patstāvīgākai un mazāk atkarīgai no valsts. Valsts kā varas institūts vēlas panākt, ka pilsoniskā sabiedrība ir viegli ietekmējama un manipulējama. Savukārt pilsoniskā sabiedrība ir pretsvars valdībai un parlamentam. Lai veiksmīgāk varētu pārvarēt ekonomisko krīzi un tās sekas, valsts vēlas, lai sabiedrība akceptētu izvirzītos noteikumus, likumus un darbības, taču ne vienmēr tie ir efektīvi, ilgtspējīgi un rezultatīvi. Bieži vien tie ir valsts vienpusēji pieņemti noteikumi, likumi un darbības. Vienā no pētījumiem par attiecībām starp valsti un pilsonisko sabiedrību Latvijā ir norādīts: *“Ir pamats bažām, ka politika tiek veidota, neizsverot visas leģitīmās intereses. Rezultātā rodas politiski lēmumi, kas nerod atbalsi ietekmētajā sabiedrības daļā. Zināms daudzums iedzīvotāju nesadarbojas šo lēmumu ieviešanā, un rūk sabiedrības uzticēšanās valsts pārvaldei”* (Miezaine 2003: 5).

Līdzīgi kā daudzās citās jomās, arī pilsoniskajā sabiedrībā ir vērojamas ekonomiskās krīzes radītās sekas (bet vai tikai ekonomiskās krīzes?), kas izpaužas kā indivīdu apātija, sabiedrības sašķeltība, nespēja ietekmēt valsts lēmumus. Kā var veicināt pilsoniskās sabiedrības vienotību un maksimāli efektīvi atrisināt ekonomiskās krīzes radītās sekas? Autore piedāvā pievērst uzmanību sabiedriskajām organizācijām jeb NVO kā pilsonisko sabiedrību konsolidējošajam elementam.

Nevalstiskais sektors tiek saukts par trešo sektoru, jo tas papildina valsts pārvaldi un tirgu dažādu pakalpojumu nodrošināšanā. Citi alternatīvie nosaukumi ataino tā pārējās īpašības: brīvprātīgs (izmanto brīvprātīgo darbu mērķu realizācijā), pilsonisks (nodarbojas ar pilsoniskās sabiedrības problēmām), neatkarīgs (no valsts) utt. (Curika 2005: 5).

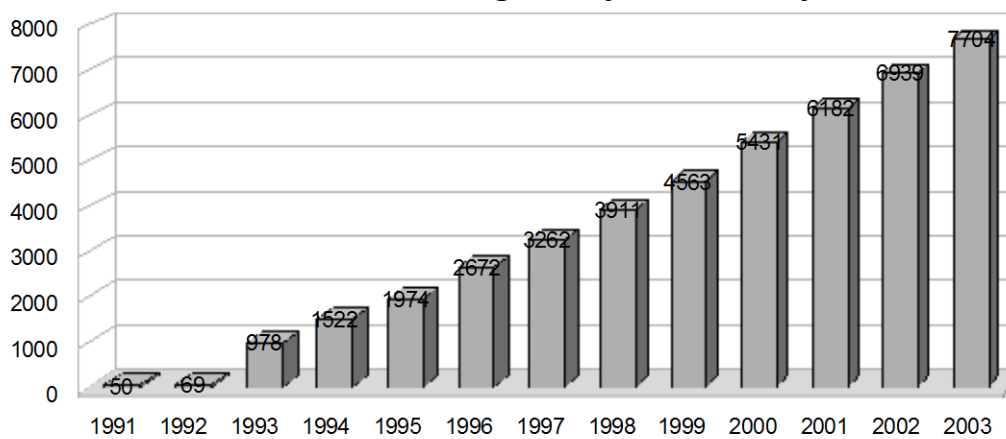
Pilsonisko sabiedrība ir pilsoņu, respektīvi, valsts iedzīvotāju grupas, kas tiek dibinātas uz brīvprātības pamata ar mērķi veicināt šo grupu intereses, idejas un ideoloģiju. Jēdziens neietver grupas, kuru mērķis ir gūt peļņu (privātais sektors) vai pildīt pārvaldes funkcijas (valsts sektors). Praksē pilsonisko sabiedrību saprot kā sabiedrības aktīvo daļu, kas

organizējusies sabiedriskās, t. i., nevalstiskās organizācijās – NVO. NVO darbība visbiežāk ir saistīta ar dzīves kvalitātes uzlabošanu dažādos aspektos un ilgstošā laika posmā (Veinraita 2003: 2). Sabiedriskās organizācijas vienmēr pārstāv kādas atsevišķas sabiedrības grupas intereses, kuras var arī būt konfliktā ar citām. NVO atspoguļo sabiedrības daudzveidīgās intereses. Sabiedriskās organizācijas cenšas panākt sociālas, ekonomiskas un politiskas pārmaiņas. Sabiedriskās organizācijas jeb NVO ir līdzdalības demokrātijā galvenā izpausme.

Sabiedrisko organizāciju jeb NVO skaits Latvijā katru gadu pieaug un jau 2003. gadā to skaits bija 7704 (1. attēls).

1. attēls

Sabiedrisko organizāciju skaits Latvijā.

Avots: Pētījums "Pilsoniskā sabiedrība Latvijā: situācijas analīze."

Sabiedrisko organizāciju nozīmīgais skaits (nevar apgalvot vai tas ir maz vai daudz) norāda uz pilsoniskās sabiedrības vēlmi aktīvi piedalīties sociālajās, ekonomiskajās un politiskajās pārmaiņās. Taču ne vienmēr kvantitāte norāda kvalitāti! Autore vēlas uzsvērt sabiedrisko organizāciju spēju realizēt sevi kā pilsoniskās sabiedrības konsolidējošo elementu.

Sabiedriskajām organizācijām kā pilsoniskās sabiedrības institūtiem galvenais mērķis un uzdevumi ir racionalizēt un stabilizēt sabiedrību un sabiedrības attiecības, nomākt ne jau pašas pretrunas cilvēku starpā, bet gan konfliktu izpausmes, šim nolūkam lietojot gan pārliecināšanas, gan piespiešanas līdzekļus, neizslēdzot vardarbību.

Vispārējs Latvijas nevalstiskās organizācijas profils pēc NVO centra datiem (Indriksone 2003: 25):

- jauna (pastāv mazāk nekā 4 gadus),
- neliela (mazāk nekā 50 biedru),
- ar nelielu budžetu (gada budžets nepārsniedz 1000 latu jeb 1732 eiro),
- organizācija, kuras darbība lielā mērā saistīta ar izglītības un sociālajiem jautājumiem, ieskaitot atbalstu jaunatnei,

- to vada direktors vai izpilddirektors, kas darbojas organizācijā mazāk par diviem gadiem un vienlaikus ir arī valdes loceklis,
- tai ir formulēta misija, kas nav pārskatīta vai mainīta kopš tās apstiprināšanas, un reizi gadā tā veic stratēģisko plānošanu.

NVO apvienojušos Latvijas iedzīvotāju skaits nav liels. Pēc dažādu pētījumu datiem, tas svārstās no 6% līdz 12%. Līdzdalība sabiedriskajās organizācijās ir zemāka nepilsoņu vidū - līdz 9% nepilsoņu. Pēc aptuveniem aprēķiniem var secināt, ka NVO skaits, kuras ieinteresētas aktīvi līdzdarbojas politikas veidošanā, ir neliels - ap 200 (Miezaine 2003: 47). Tas nozīmē, ka valstī vēl ir jādomā par atbalstu pilsoniskās sabiedrības attīstībai, lai aktivizētu iedzīvotājus savu interešu aizstāvībā.

Sabiedrisko organizāciju loma pilsoniskās sabiedrības un valsts savstarpējā dialogā.

Aktīva pilsoniskā sabiedrība - sabiedrība, kura piedalās valsts un vietēja mēroga procesos, lai izteiktu savu viedokli un ietekmētu lēmumus, kas to skar, ir viens no pamatnoteikumiem demokrātiskai valstij. Nevalstiskās organizācijas ir līdzeklis, kuru daudzi iedzīvotāji visā pasaulē izvēlas, lai aizstāvētu savas intereses un atrastu līdzīgi domājošus indivīdus vai tādus, ar kuriem ir kopīgas intereses. Organizācijām ir būtiska nozīme demokratizācijas procesā, jo tās rada saikni starp valsti un atsevišķo indivīdu. (Aleksandrov, Krieviņa, Sņikere, 2005: 2) Pilsoniskā sabiedrība - savu interešu aizstāvēšanai apvienojas interešu grupās, lai pieprasītu lielāku atklātību un līdzdalības iespējas politikas veidošanā. Ja šīs iespējas netiek dotas un netiek rasti abām pusēm pieņemami sadarbības mehānismi, valdībām ir grūtāk īstenot plānotās reformas. Pirmkārt, tās negūst atbalstu, ja sabiedrība nejūtas un arī nav iesaistīta lēmumu pieņemšanā, ja tai ir neskaidri politikas veidošanas un līdzdalības "spēles noteikumi". Otrkārt, interešu grupas, kurām neizdodas panākt savu problēmu risinājumu konstruktīvā - sadarbības ceļā, tiecas izmantot tādas metodes kā piketi, streiki un citas sava viedokļa izteikšanas formas. Tādējādi tiek mazināta politikas efektivitāte un var tikt iedragāta valdības stabilitāte. Treškārt, sabiedrības iesaistīšana lēmumu pieņemšanā rada resursus alternatīviem risinājumiem un sabiedrības pašiniciatīvai tās problēmu risināšanā (Miezaine 2003: 14).

Interešu grupa ir indivīdu kopums, kura organizēšanās mērķis ir atbilstoši kādām specifiskām interesēm ietekmēt varas institūciju lēmumus (Politika un tiesības 1998: 75).

Socioloģijā interešu grupas skaidro kā sociokultūras sastāvdaļu pilsoniskajā sabiedrībā. Tas ir sociālais subjekts, kura pamatfunkcija ir pilsoņu interešu institucionalizācija (Добренчиков, Кравченко 2004: 264).

Interešu grupu teorijas pamatlicējs ir amerikāņu zinātnieks A. F. Bentlijs (1870 - 1957). Viņa darbs "Pārvaldīšanas process: sabiedriskā spiediena izpēte" (1908) bija socioloģiskais

pētījums par pārvaldīšanas procesu Amerikas Savienotajās Valstīs. A. Bentlijs pārvaldīšanas procesu saprata kā cilvēku darbību, kuru nosaka šo cilvēku intereses. Individīdi, kuriem ir kopīgas intereses, vislabāk savus mērķus var sasniegt, darbojoties nevis individuāli, bet gan grupā. Grupa orientē indivīdu sociālo izturēšanos, grupā viņš gūst jaunas idejas. Cilvēki interešu grupās pārsvarā iesaistās triju iemeslu dēļ (Politika un tiesības 1998: 76):

- materiālu interešu vadīti;
- lai solidarizētos ar cilvēkiem, kuriem ir tādas pašas intereses;
- lai atbalstītu kāda cildena mērķa realizēšanu, piemēram, cilvēka tiesību vai pircēju interešu aizstāvēšanu.

Sabiedriskās organizācijas jeb NVO ir starpnieki starp valsti un tautu un savas funkcijas pilda šādā veidā:

- mijiedarbojas (ieteikumu, rekomendāciju veidā) ar deputātu un ar izpildorgānu pārstāvjiem;
- līdzdarbojas likumprojektu izstrādē, ekspertīzē utt.;
- kontrolē vai tiek ievēroti pieņemtie lēmumi (likumi);
- seko līdzī valdības darbībai atsevišķās vadības nozarēs (piemēram, kā tiek tērēti finanšu līdzekļi).

Latvijā ir vairāk nekā septiņi tūkstoši nevalstisko organizāciju, un katrai no tām ir savs priekšstats par to, kas attiecīgajā nozarē būtu darāms. Ir virkne labi pazīstamu organizāciju, kuras kā sabiedrības interešu pārstāvji tiek aicinātas līdzdarboties darba grupās, padomēs, tām tiek lūgts sniegt atzinumus par tiesību aktu projektiem. Objektīvu apstākļu dēļ dažas labāk organizētas interešu grupas ir panākušas ietekmi politikas veidošanā ministrijās, turpretī citas - vājāk organizētas, bet tāpēc ne mazāk svarīgas - palikušas "aiz borta". Līdz ar to ir pamats bažām, ka politika tiek veidota, neizsverot visas leģitīmās intereses. Rezultātā rodas politikas lēmumi, kas nerod atbalsi ietekmējā sabiedrības daļā, zināms daudzums iedzīvotāju nesadarbojas šo lēmumu ieviešanā un rūk sabiedrības uzticēšanās valsts pārvaldei. Ja netiks veikti pasākumi, lai nodrošinātu līdzsvarotu ietekmi, politikas veidošanā var nostiprināties sistemātisks nevienmērīgās ietekmes sadalījums spēcīgāk organizēto interesēs (Miezaine 2003: 5).

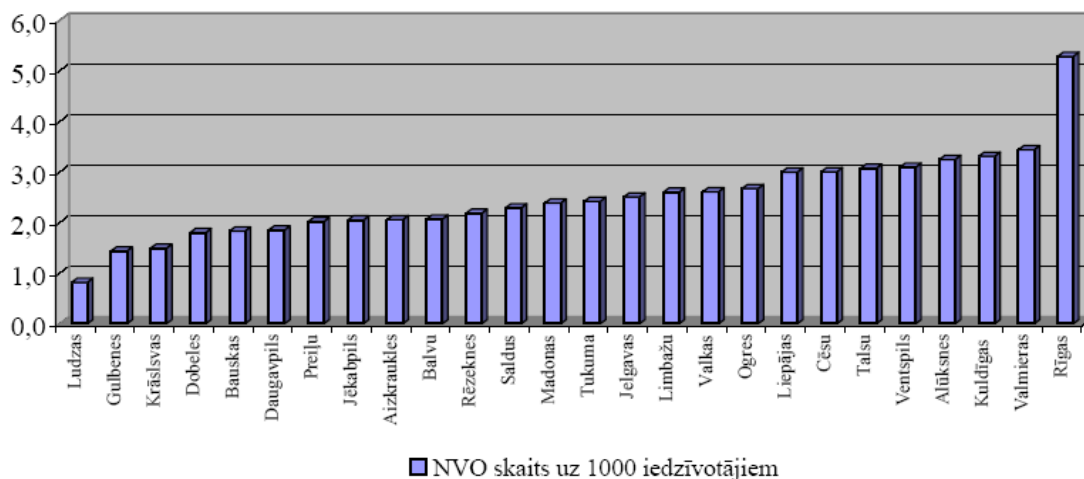
Sabiedrisko organizāciju efektivitāti raksturojošie faktori.

Visā organizācijas pastāvēšanas laikā ir svarīgi, cik rūpīgi, objektīvi un sekmīgi tā noskaidro, kuru ļaužu kādas intereses un cik efektīvi tā pārstāv, lai attiecīgi koriģētu savas darbības ievirzi un taktiku. Analizējot pašdarbīgo organizāciju sistēmu sabiedrībā kā nozīmīgākie ir jāmin trīs aspekti. Pirmkārt, cik plašs ir pašdarbīgo organizāciju tīkls sabiedrībā, vai tas ir vienmērīgi izvērstis visā teritorijā vai ir konstatējama tīkla sabiezēšanās,

respektīvi, retināšanās kādās sabiedrības teritorijas daļās. Pēc tā var spriest, cik organizēti ir pilsoniskā sabiedrība dotajā zemē un kurās tās daļās vairāk, kurās mazāk.

2. attēls

NVO skaits uz 1000 iedzīvotājiem, 2004. gada oktbris

Avots: Pētījums "Pārskats par nevalstisko organizāciju sektoru Latvijā. 2004."

Latvijā nevalstiskās organizācijas darbojas gandrīz visās sfērās un visā Latvijā. Tomēr to izplatība ir nevienmērīga. Lielākā koncentrācija - 9 NVO uz 1000 iedzīvotājiem ir Rīgā un citās lielākajās pilsētās, pie kam šis sadalījums atbilst arī ienākumu sadalījumam uz vienu iedzīvotāju (pēc ienākuma nodokļa apjoma). Diemžēl nav iespējams noskaidrot precīzāku organizāciju darbības raksturojumu pa reģioniem, jo ne visas Latvijā reģistrētās sabiedriskās organizācijas ir aktīvas. Precīzu ziņu par to, cik Latvijā ir aktīvu sabiedrisko organizāciju nav.

Otrkārt, kurām, sociālajām grupām ir vairāk, bet kurām - mazāk pašdarbīgo organizāciju. Tas ļauj spriest par to, kuras sociālās grupas ir organizētāki, kuras - mazāk organizēti pilsoniskā sabiedrība, cik daudzpusīgu līdzdalību sabiedrisko procesu pārvaldīšanā tās piekopj vai arī cik atstumtas tās ir no politikas vai kādām tās nozarēm.

Līdz 2004. gada 1. aprīlim sabiedriskās organizācijas reģistrācijas brīdī tika dalītas 9 grupās. Kā redzams tā nesniedz informāciju par to, cik organizāciju darbojas noteiktā jomā, jo Latvijā nav ieviesta vienota nevalstisko organizāciju klasifikācija pēc to darbības satura, nozares jeb jomas, tam ir nepieciešama pieejama precīza statistika par organizāciju sadalījumu pēc to darbības. Līdz šim Latvijā par NVO tiek uzskatītas gan sabiedriskās organizācijas, gan bezpeļņas organizācijas, kurām nav peļņas gūšanas rakstura.

Sabiedrisko organizāciju sadalījums pa veidiem.

Sabiedrisko organizāciju veids	Skaits	Īpatsvars
Sabiedriskā organizācija	4956	63,7
Sporta sabiedriskā organizācija	1343	17,3
Atklātais sabiedriskais fonds	1018	13,1
Arodbiedrība	136	1,7
Korporācija (profesionālā biedrība)	107	1,4
Sporta sabiedrisko organizāciju apvienība	88	1,1
Politiska organizācija (partija)	58	0,7
Sabiedrisko organizāciju apvienība	53	0,7
Profesionālā radošā organizācija	19	0,2
Kopā	7778	100

Avots: Pētījums "Pilsoniskā sabiedrība Latvijā: situācijas analīze."

Veiksmīgākais no nevalstiskā sektora klasifikācijas modeļiem izstrādāts Džona Hopkina Universitātē - Starptautiskais bezpeļņas organizāciju klasifikators (INCPO). Klasifikators veidots tā, lai to varētu izmantot dažādās valstīs, kas ir atšķirīgas gan pēc ekonomiskās attīstības, gan pēc politikas, kultūras un likumdošanas sistēmas. Klasifikatora pamatā izmantots "ekonomiskās aktivitātes" princips (Curika 2005: 6).

Viens no būtiskiem jautājumiem ir nevalstisko organizāciju kapacitāte. Kapacitāte jeb organizācijas spēja un iespēja veiksmīgi un atbilstoši izlietot resursus mērķu sasniegšanai (arī māka atskaitīties par izmantotiem līdzekļiem naudas devējam) ir nozīmīgākā problēma (Aleksandrovs, Krieviņa, Sņiķere 2005: 34). Būtisks faktors ir pašu organizāciju kompetences līmenis valsts pārvaldes jautājumos. Organizācijām, kuras vēlas sniegt ieguldījumu valsts vai pašvaldības mēroga jautājumu risināšanā, ir jābūt atbilstošām zināšanām. Organizāciju kompetences līmenis ir cieši saistīts ar tās iespējām piesaistīt atbilstošas kvalifikācijas speciālistus. No šiem apsvērumiem izriet jautājums par NVO ekspertīzes, zināšanu izmaksām un valsts institūciju (ne)vēlēšanos tās segt (Aleksandrovs, Krieviņa, Sņiķere 2005: 29).

Problēmas, kas saistītas ar administratīvo funkciju nodrošināšanu, organizācijām atšķiras atkarībā no to kapacitātes, tomēr dažas no tām ir kopējas visām organizācijām. Aktuāls jautājums visām organizācijām neatkarīgi no to lieluma vai darbības mēroga ir personāla motivēšana darbam, jo bieži vien cilvēki neuzskata NVO par pastāvīgu darbavietu. (Aleksandrovs, Krieviņa, Sņiķere, 2005: 6) Runājot par NVO un valsts pārvaldes institūciju

sadarbību, būtiskākais administratīvais šķērslis ir nevalstisko organizāciju pārstāvju bezatlīdzības līdzdalība ministriju darba grupās, konsultatīvajās padomēs utt., kas nepārprotami ietekmē sadarbības kvalitāti un ilglaicību. Sadarbība nepieciešama, lai uzlabotu pieņemto lēmumu kvalitāti. Otrs būtiskais administratīvais šķērslis ir nepietiekamais laika periods, kas tiek sniegts nevalstiskām organizācijā kompetentu un pamatotu atzinumu sagatavošanai par ministrijas izstrādātajiem dokumentiem un likumprojektiem (Aleksandrov, Krieviņa, Sņikere 2005: 7).

Pašdarbīgo organizāciju funkciju īstenošanas efektivitāti ietekmē visām organizācijām piemītošas divas - autonomizācijas un oliogarhizācijas tendences. Autonomizācijas tendenci izraisa tas, ka jebkuras intereses īstenošanai izveidojusies organizācija savā darbībā ir atkarīga no dažādiem apstākļiem, kas nav tās pastāvīgā rīcībā. Oligarhizācija, t.i., vadītāju loka sašaurināšanās tendence (Ašmanis 1999: 140).

Sabiedrisko organizāciju efektivitātes raksturojums. Maksa Vēbera pieeja.

Autore piedāvā apskatīt M. Vēbera teoriju par ideālās birokrātijas modeli, kur varētu rast iespējamus ieteikumus sabiedrisko organizāciju darbības ilgtspējības un efektivitātes palielināšanai.

Visas mūsdienu organizācijas kaut kādā pakāpē pēc savas būtības ir birokrātiskas. Lai organizācija varētu veiksmīgi sasniegt savus mērķus un efektīvi izpildīt savas funkcijas, tai ir nepieciešams standartizēt savas darbības un skaidri noteikt likumus un darbu sadali starp saviem darbiniekiem. Tas nozīmē organizācijā ieviest birokrātiju. Birokrātija tiek skaidrota kā sociālā struktūra, kas ir balstīta uz statusu un lomu hierarhiju, kas izpaužas kā stingri noteikti noteikumi, procedūras, autoritāti un sadalītām funkcijām. Visi uzdevumi organizācijā tiek veikti pēc noteikumiem un pavēlēm no augstāk stāvošajiem. Birokrātija paredz uzdevumu plānošanu un aktivitāšu koordināciju, tādējādi panākot funkciju efektīvu izpildi. Organizācijas locekļiem ir jārikojas pirmkārt organizācijas interesēs, tāpēc ir jānorobežojas no nevajadzīgām ietekmēm uz viņu uzvedību (Vander Zanden 1990: 103).

Lai noskaidrotu birokrātijas izveidošanās iemeslus un attīstības raksturu M. Vēbers izveidoja *birokrātijas ideālo tipu*. Vārds "ideālais" tiek attiecināts nevis uz visvēlamāko, bet gan uz birokrātiskas organizācijas "tīro formu". M. Vēbers norādīja dažus birokrātijas ideālā tipa raksturojumus (Bečep 1990: 602-639):

- Eksistē stingri noteikta varas hierarhija, tāpēc organizācijā uzdevumi tiek sadalīti kā "dienesta pienākumi". Raksturīga hierarhijas piramīda - jo augstāk atrodies, jo vairāk varas tev pieder. Ir "ķēdes vadība", kas ļauj pieņemt koordinētus lēmumus. Katrs augstākais līmenis vada un kontrolē līmeni, kurš ir par vienu pakāpi zemāk par to hierarhijā.

- Organizācijā pieņemtie noteikumi nosaka amatpersonu uzvedību visos organizācijas līmeņos.
- Amatpersonas strādā pilnu darba dienu un par to saņem noteiktu algu. Katrai darba vietai hierarhijā ir paredzēta precīzi noteikta un fiksēta darba alga. No indivīda tiek gaidīts, ka viņš veidos karjeru organizācijā. Virzība pa karjeras kāpnēm notiek balstoties uz viņa iemaņām, pēc vecuma vai viena un otra gadījuma apvienojums.
- Amatpersonas pienākumi organizācijā un ārpus tās ir stingri nodalīti. Amatpersonas privātā dzīve atšķiras no viņa pienākumiem darba vietā.
- Nevienam no organizācijas darbiniekam nepieder materiālie resursi ar kuriem viņš rīkojas darbavietā.

Pēc M. Vēbera domām birokrātijas ideālajam tipam piemīt augsta efektivitātes pakāpe jeb birokrātijas racionalizācija. M. Vēbera skaidrojumā racionalizācija nozīmē sociālās un ekonomiskās dzīves organizāciju atbilstoši efektivitātes principiem, kas balstās uz tehniskām zināšanām (Гидденс 1999: 455). Zinātnes, mūsdienu tehnoloģijas un birokrātijas parādīšanos viņš vienkopus skaidro kā racionalizāciju. Racionāla birokrācija nozīmē leģitīmu varenību, ko atzīst padotais darbinieks organizācijā. Birokrātijas racionalizācija kā mūsdienu sabiedrības galvenā iezīme saglabāsies pie jebkura īpašuma veida (Арон 1993: 513). Pēc M. Vēbera domām mūsdienu birokrātijai piemīt augsts efektivitātes līmenis organizācijās, kur ir liels cilvēku skaits, šādu iemelsu dēļ (Бебер 1990: 602-639):

- Birokrātiskas procedūras var kaut kādā veidā ierobežot iniciatīvu, bet tai pat laikā nodrošināt lēmumu pieņemšanu atbilstoši vispārējam kritērijam, nevis balstoties uz kāda kaprīzi vai iegribu.
- Amatpersonu sagatavošana, lai viņi varētu kļūt par speciālistiem jomā uz kuru attiecas dienesta pienākumi, tādējādi nodrošinot kopējās kompetences nepieciešamo līmeni.
- Oficiālais amats paredz strādāt pilnu darba dienu un saņemt fiksētu darba algu, līdz ar to samazinot iespējamo korupciju.
- Darbības novērtējums pārbaužu veidā samazina iespēju iegūt amatu uz personiskās ieinteresētības vai radniecisko saišu pamata.

Bibliogrāfija

1. Aleksandrov A., Krieviņa B. un Sņikere S. Pētījums "Administratīvās barjeras NVO attīstībā" Rīga: [B. i.] 2005. g. 52. lpp.
2. Ašmanis M. Politikas teorija. Zvaigzne ABC, 1999. g. 215. lpp., 140. lpp.
3. Curika, L. Pētījums "NVO klasifikācija un statistika" Rīga: [B. i.] 2005. g. 76. lpp.
4. Indriksone A. Nevalstiskās organizācijas - pašvaldību partneri attīstības plānošanā Rīga Izdevniecība Nordik 2003 g. 93 lpp. 25. lpp.
5. James W. Vander Zanden Sociology. The core. Second edition. Ohio: McGraw-Hill Publishing Company. 1990. 433 p., 103. p.

6. Miezaine Z. Valsts pārvalde un NVO līdzdalība - efektīvu sadarbības modeli meklējot. Rīga: izdevniecība Nordik 2003 g. 76 lpp. 5. lpp.
7. Politika un tiesības. Ievads politikā. Zvaigzne ABC, 1998. g. 389. lpp., 76. lpp.
8. Pētījums "Pārskats par nevalstisko organizāciju sektoru Latvijā. 2004." Rīga:[B. i.] 2005. 29. lpp.
9. Rafelde, L., Vasiļjeva, S. red. Pētījums "Pilsoniskās sabiedrības attīstība Latvijā: situācijas analīze" Rīga: [B. i.] 2004. 68. lpp.
10. Veinraitis S. NVO ietekme - kā likt galdā pierādījumus? www.politika.lv/index.php?id=106274&lang=lv [17.02.2010.]
11. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. Москва: издательская группа "Прогресс" "Универс" 1993. г.606 с.
12. Вебер М. Избранные сочинения. Москва "Прогресс" 1990 804 с.
13. Гидденс Э. Социология. Москва: Эдиториал УРСС 1999 г. 703 с. 270 с.
14. Добренко В. И. , А. И. Кравченко Фундаментальная социология. Социальная структура. Инфра-М, 2004. 1106 с., 264 с.

STUDENTU IETEKME UZ KVALITĀTES VADĪBU AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒ

Abstract

Nowadays quality and quality management have become a part of daily life not only of entrepreneurship, but also of higher education. Since 1999, when the Bologna process started, a lot of decisions have been initiated. These resolutions have developed the quality management and also the students' impact on the higher education. In addition, during the last decade, students are being accepted not as clients, but as the partners of a higher education institution. These are some of the reasons why this article has looked upon the decisions that have been made to influence quality and its management not only in Europe, but also in Latvia and has paid special attention to students' impact on quality management and quality evaluation in the higher education institution. It has to be admitted that during ten years a great success has been made still a lot of work has remained. The author of the article holds a view that students and recent graduates are those who can impart full information about the actual situation in the higher education institution. Because of that, a research has been made to prove this thesis. The article names the achieved data and gives a descriptive explanation. In the end of the article the author comes out with the conclusions and suggestions for further development of the quality management and the students' impact possibilities.

Atslēgas vārdi: kvalitāte augstākajā izglītībā, kvalitātes vadība, iekšējā un ārējā kvalitāte, studentu ietekme, studentu iesaiste.

Ievads

Kvalitāte ir jēdziens, kas ir aprakstīts daudz un dažādi. Autori visā pasaulē ir centušies definēt kvalitāti, un tā rezultātā ir radītas dažādas izpratnes, kas pierāda, ka jautājums par kvalitāti ir bijis aktuāls vienmēr. Vislielākā interese par kvalitātes nodrošināšanas procesiem un to vadību aizsākās 20. gadsimtā, kad biznesa pasaulē sāka ieviest ar vien vairāk kvalitātes uzturēšanas un tas novērtēšanas principus. Laikam ejot, kvalitātes vadība ietekmēja ne tikai uzņēmējdarbības sfēru, bet arī izglītības iestādes. Tās sāka pastiprināti pievērst uzmanību kvalitātei, tās celšanai, vadīšanai un vērtēšanai.

Viens no būtiskākajiem kvalitātes noteikšanas kritērijiem ir iesaistīto pušu vērtējums, kuru augstākajā izglītībā ir diezgan daudz; tā var būt gan valsts ar savām iepriekš noteiktajām prioritātēm, tie var būt darba devēji, kuriem ir īpašas prasības pret topošajiem darbiniekiem, vai tie var būt arī studenti, kas cenšas sevi pilnveidot, lai atbilstu darba tirgus prasībām. Šī iemesla dēļ ir grūti noteikt, kas tieši ir noteicošais kritērijs kvalitātes uzlabošanā.

Kaut arī pēdējo gadu laikā tiek daudz runāts par kvalitāti, ir jāatzīst, ka ne vienmēr tiek darīts viss, lai uzklautu to cilvēku viedokli, kuri ir visciešāk saistīti ar vērtējamo procesu. Latvijas Studentu apvienība (LSA), kas pārstāv Latvijas studējošo intereses nacionālā un starptautiskā līmenī un ir Eiropas Studentu apvienības biedrs, uzskata, ka students dod unikālu ieguldījumu kvalitātes novērtēšanas procesā, jo tieši students ir tas, kas izglītību „patērē” (Cīrule 2009). Arī darba autore uzskata, ka tieši tagadējie un nesen studējošie studenti ir tie, kas spēj sniegt vispusīgu un izsmeļošu informāciju par aktuālo un reālo situāciju izglītības iestādē, kā arī sniegt ieteikumus problēmu risināšanā.

Studentu ietekmes attīstība Boloņas procesa ietvarā

Kvalitātes nodrošināšana un tās vadība Eiropas izglītībā ir parādījusies nesen, tomēr pēdējo piecpadsmit gadu laikā tiek regulāri domāts par kvalitātes vadības uzlabošanu izglītībā gan Latvijas, gan Eiropas līmenī. Kā viens no dzinējspēkiem kvalitātes idejas pilnveidei izglītības jomā bija Boloņas deklarācija (1999), kas puda vēlmi tuvāko desmit gadu laikā izveidot vienotu Eiropas augstākās izglītības telpu. Kā viens no galvenajiem mērķiem bija veicināt sadarbību kvalitātes nodrošināšanā. Tomēr būtiski atzīmēt, ka šajā dokumentā netiek pieminēta studentu iesaiste vai to loma augstāko izglītības iestāžu kvalitātes nodrošināšanas vai vērtēšanas sistēmā.

Pēc diviem gadiem šī situācija tika labota, kad Eiropas valstu ministri tikās Prāgā, kur tika atzīts, ka studentiem ir jāpiedalās un jāietekmē augstāko izglītības iestāžu organizācija un saturs (Prāgas komunikē 2001: 3). Pēc šī paziņojuma studenti tika uzaicināti iesaistīties Boloņas procesa attīstības gaitā, kas pirms tam netika akcentēts. Šobrīd, kad ir pagājuši desmit gadi kopš šī paziņojuma, visām augstākajā izglītībā iesaistītajām pusēm ir skaidrs, ka studentiem ir jāpiedalās visos augstskolas, arī iekšējās un ārējās kvalitātes nodrošināšanas, aspektos un līmeņos. Tas ļauj uzklaut to cilvēku viedokli, kuri ir visciešāk saistīti ar vērtējamo procesu.

Jāatzīst, ka ir notikušas pozitīvas izmaiņas, tomēr joprojām paliek daudz izaicinājumu. Tagad studenti tiek iesaistīti kvalitātes vadības procesos. Ir valstis, kurās ir attīstījusies ne tikai ārējā, bet arī iekšējā kvalitātes novērtēšana. Tomēr vairumā valstu studenti netiek pilnībā iesaistīti visos kvalitātes nodrošināšanas procesos (Līce 2009). Līdzīgi tas ir arī Latvijā, kur ārējā kvalitātes novērtēšanā studenti tiek iesaistīti, bet tiem nav balsstiesību (MK 2006, V: 19), savukārt iekšējā kvalitātes novērtēšana ir slikti attīstīta un reti tiek veikta studentu un absolventu anketēšana.

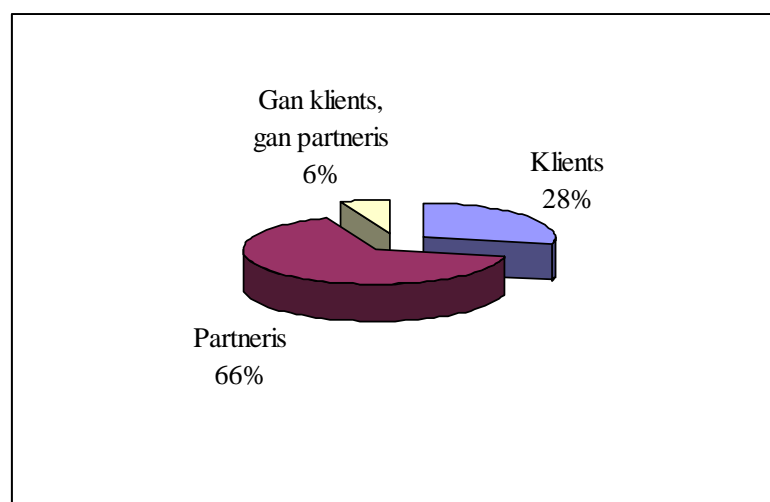
2009. gadā, pēc desmit gadu aktīva darba Boloņas procesa ietvaros ministri tikās Lēvenē, kur tika uzstādītas Eiropas augstākās izglītības vienotās telpas turpmākās desmitgades prioritātes, un, jāatzīst, ka studentu ietekmes palielināšana, kā arī kvalitātes nodrošināšana ir galveno mērķu sarakstā. Ministri vienojās, ka līdz 2020. gadam tiks strādāts, lai izveidotu:

- uz studentiem orientētas studijas;
- veiksmīgas mobilitātes iespējas;
- pilnu studentu un mācītspēku iesaisti augstskolu lēmumu pieņemšanā;
- kvalitatīvu Eiropas augstākās izglītības telpu;
- palīdzību studentiem veidojot nepieciešamās kompetences, lai iekļautos Eiropas darba tirgū.

Autore sava pētījuma ietvaros intervēja LSA un Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centra (AIKNC) vadības pārstāvjus un lūdza komentēt Boloņas procesa nākotnes mērķus. Eksperti pauda vienotu viedokli – studentu ietekme palielinās brīdī, kad tiek attīstīta uz studentu orientēta augstākā izglītība. Arī Latvijas studentu pārstāvji atbalsta šo koncepciju, jo tas ir veids, kā augstākā izglītība spēs sagatavot speciālistus, kas ne tikai mācās, bet arī izprot, ko studē. Tomēr jāatzīst, ka šai pieejai ir daudz lielākas izmaksas, kas apgrūtinās tās realizēšanu Latvijā. Pastāv cerība, ka šo mērķu ieviešana dzīvē palielinās studentu ietekmi tieši uz iekšējo kvalitātes novērtēšanu. Tas mainītu studentu priekšstatu, ka viņu domas netiek uzklautas, kā arī ievērojot šos mērķus studentu prasības pret augstākās izglītības kvalitāti augtu un studentiem būtu lielāka vēlme un motivācija cīnīties par savām tiesībām un censties ietekmēt situāciju augstākajā izglītībā (Valtere 2009).

Students – klients vai sadarbības partneris?

Garas ir bijušas diskusijas vai students ir augstākās izglītības iestādes klients, vai tomēr pilntiesīgs partneris. Boloņas procesa ietvarā ir pausts viedoklis, ka studenti nav tikai izglītības patērētāji, bet gan pilntiesīgi akadēmiskās kopības dalībnieki, kas ir tiesīgi iesaistīties augstākās izglītības pārvaldē (Prāga 2001: 1, Berlīne 2003: 5). Šo viedokli apstiprina arī autores praktiskais pētījums (skat. 1. att.).

1. attēls. Respondentu viedoklis par studentu lomu augstākajā izglītībā.

Apkopojot 135 respondentu atbildes, var secināt, ka 66% respondentu sevi vairāk uztver kā pilntiesīgu un vienlīdzīgu augstskolas akadēmiskās dzīves partneri, ar kura viedokli ir jāreķinās, novērtējot augstākās izglītības kvalitāti. 28% respondentu apgalvo, ka students ir tomēr augstskolas klients, savukārt, 6% uzskata, ka students ir gan klients, gan partneris. Arī intervijās ar ekspertiem Latvijas studentu organizāciju pārstāvji, pauž vienotu pārliecību, ka

students nekādā gadījumā nedrīkst tikt uztverts kā izglītības iestādes klients, bet līdzīgi kā citām augstskolas grupām students ir personāls, kas ir līdzatbildīgs par to, kas notiek augstskolā, tai skaitā arī par kvalitāti. LSA vadība uzsver, ka klients var pirkt vai nepirkt pakalpojumu, savukārt studentam ir jābūt iespējai ietekmēt savu un arī topošo studentu izglītību.

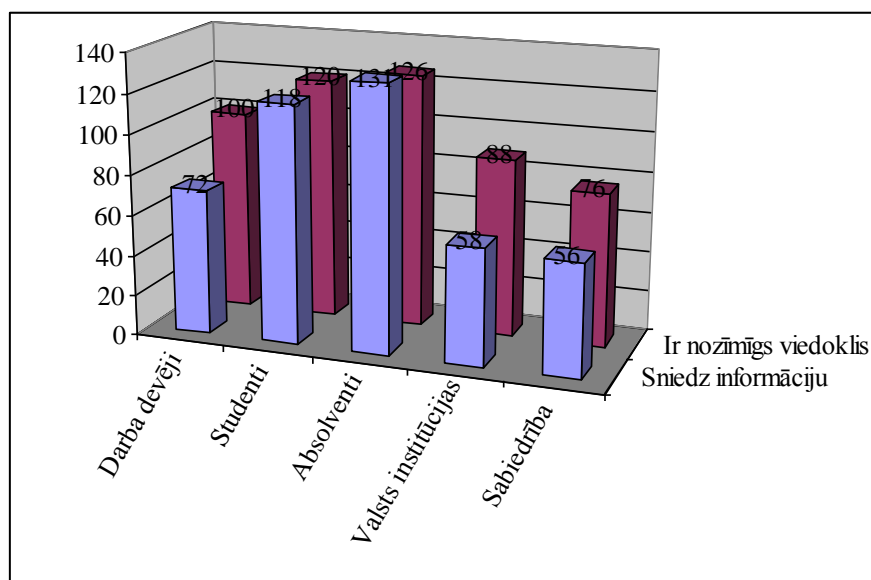
Autore cer, ka notiek izmaiņas viedoklī par studenta lomu augstākajā izglītībā un arvien vairāk studentu sāk sevi apzināties, kā daļu no augstākās izglītības iestādes personāla, par ko iestājās arī jaunais augstākās izglītības likumprojekts (2006, VIII: 72), kuram drīz būtu jāstājas spēkā.

Studentu ietekmes novērtējums Latvijā.

Latvijā nepastāv viens regulējums augstākās izglītības kvalitātes noteikšanai. Pirmkārt, 1995. gadā Saeima pieņēma un Valsts prezidents izsludināja „Augstskolas likumu”, kas šobrīd ir vienīgais spēkā esošais augstākās izglītības reglamentējošs dokuments, uz kura pamata darbojas visas augstākās izglītības institūcijas un, otrkārt, kvalitātes noteikšanas procesu regulē Ministru Kabineta noteikumi Nr. 821 „Augstskolu, koledžu un augstākās izglītības programmu akreditācijas kārtība” (2006). Iepazīstoties gan ar Eiropas, gan ar Latvijas tiesisko regulējumu jāatzīst, ka kvalitātes vadība nav iedomājama bez studentu līdzdalības, tādēļ autore centās noskaidrot respondentu domas par studentu iesaistes iespējām kvalitātes nodrošināšanā un tās vērtēšanā.

Lūdzot respondentiem novērtēt studenta iespējas ietekmēt augstskolas darbību, diemžēl nākas secināt, ka pārsvarā studentu iespējas ietekmēt augstskolas darbību tiek vērtētas, ka zemas vai ļoti zemas – 59%. Tikai 41% respondentu atzīst, ka studentiem ir augstas vai drīzāk augstas iespējas ietekmēt augstskolas darbību, kas parāda, ka ir nepieciešams uzlabot informācijas apriti par studentu līdzdalību un iesaisti augstskolas vadības procesos.

Latvijā augstākās izglītības iestādes vairāk koncentrējās uz licenzēšanas un akreditācijas procesu, kas tiek uztverts, kā galvenais kvalitātes novērtēšanas veids, bet ne vienmēr šis vispārējais kvalitātes novērtēšanas process sniedz konkrētu informāciju par iestādes kvalitāti, jo pietiekami neuzrunā visas iesaistītas puses, tādēļ autore centās salīdzināt pētījuma ekspertu un respondentu domas par iesaistīto pušu spēju sniegt informāciju par iestādes kvalitāti ar viedokli par iesaistīto pušu nozīmību (skat. 2. att.).

2. attēls. Respondentu viedoklis par iesaistīto pušu nozīmību un spēju sniegt informāciju.

Pētījums pierāda, ka tieši studenti un absolventi ir tie, kuru viedoklim būtu jābūt visnozīmīgākajam, novērtējot izglītības iestādes vai studiju programmas kvalitāti, kā arī tieši studenti un absolventi sniedz visizsmelošāko informāciju par augstākās izglītības kvalitāti. Otrs būtisks secinājums ir, ka ne vienmēr tās puses, kuru viedoklis ir nozīmīgs, spēj sniegt aktuālo informāciju par augstākās izglītības kvalitāti. Pētījumā iesaistītie eksperti min iespēju, ka valsts institūciju viedoklis ir nepārdomāts un kļūdainš, bet tajā pašā laikā valsts institūciju viedoklis ir nozīmīgs vērtējot izglītības kvalitāti, jo tieši valsts instances ir tās, kas licenzē un akreditē gan studiju programmas, gan augstskolas, kā arī sadala valsts finansējumu. Tomēr eksperti atzina, ka visu augstākajā izglītībā iesaistīto pušu viedokļi ir nozīmīgi, tādēļ ir grūtāk noteikt, kura no grupām var sniegt izsmelošāko informāciju vai kuras puses viedoklis būtu nozīmīgāks. Tieši šī iemesla dēļ, licenzēšanas un akreditācijas procesos Latvijā, tiek ņemti vērā dažādu pušu viedokļi, kas tikai savstarpēji integrējoties, veido iestādes vai studiju programmas kvalitātes ainu.

Kā sava pētījuma galveno mērķi autore izvirzīja pierādīt, ka iesaistot studentus kvalitātes nodrošināšanā un tās vērtēšanā, un, uz klausot to viedokli, var celt augstākās izglītības kvalitāti. Apkopojot datus, šis mērķis tika sasniegts. Rezultāti parādīja, ka 94% respondentu pilnībā piekrita vai drīzāk piekrita šim viedoklim un tikai 4% drīzāk nepiekrita vai pilnībā nepiekrita. Šo viedokli apstiprina arī pētījumā iesaistīties eksperti gan no AIKNC, gan studentu organizāciju un augstskolu vadības. Interesanti atzīmēt, ka šo negatīvo procentu veido tieši tagadējie studenti, kas liek domāt, ka tagadējiem studentiem trūkst informācijas par iespējām ietekmēt kvalitātes novērtēšanas procesus augstākajā izglītībā.

Secinājumi un ieteikumi.

Studentu ietekme uz kvalitātes vadību ir jauna augstākās izglītības pilnveides un attīstības joma. Ir darīts daudz gan kvalitātes novērtēšanas, gan studentu iesaistes jomā. Tomēr jāatzīst, ka ir nepieciešams darbu turpināt, jo mērķi nav pilnībā sasniegti. Kvalitātes vadība ir nepārtraukts un ilgstošs darba process, kas jābalsta uz nemitīgu pilnveidi, tādēļ šajā procesā līdera funkcijas ir jāuzņemas augstskolas vadībai. Tā sadarbībā ar iestādes kolektīvu un studentiem, kas ir vienlīdzīgi akadēmiskās dzīves partneri, nodrošina kvalitatīvu augstākās izglītības iestādes darbību.

Autores pētījums pierāda, ka visizsmeļošāko informāciju par iestādes aktuālo kvalitātes situāciju var sniegt absolventi un studenti, kuru viedokli ir jāapvieno ar darba devēju viedokli. Augstskolām ir regulāri jāveic ikgadēju kvalitātes vērtēšanu, kurā būtiski būtu uzzināt gan absolventu, gan studentu viedokli par katra studiju kursa saturu un konkrētā akadēmiskā personāla kvalitāti. Šie centieni izveidotu iekšējās kvalitātes novērtēšanas sistēmu, kas Latvijas augstākajā izglītībā ir jāpilnveido, jo ne tikai docētāji, bet arī studenti nav pietiekami izglītoti un motivēti procesā iesaistīties. Pētījums parādā, ka paši studenti uzsver nepieciešamību pēc regulārām anketēšanām, kas parādītu kāda ir patiesā situācija augstākās izglītības iestādē un nodrošinātu atgriezenisko saiti. No tā iegūtu gan pasniedzēji, gan šī informācija noderētu studiju programmu uzlabošanai. Veicot pētījumu autore guva apstiprinājumu tam, ka studenti un absolventi būtu gatavi regulāri piedalīties anketēšanā par studiju programmas kvalitāti, kursa satura kvalitāti un docētāju darba kvalitāti (Valtere 2009: 53). Jāuzsver, ka aptauju rezultātu publiskošana ir ļoti nozīmīgs un motivējošs faktors, jo publiski pieejami rezultāti ir ne tikai kā informācijas avots, bet arī kā sava veida atalgojums anketas pildītājam par veltīto laiku. Ja šie rezultāti nav pieejami ir grūtāk novērot vai studiju process būtiski tiek mainīts, līdz ar ko krītas motivācija turpmāk izteikt savu viedokli, jo nav atgriezeniskās saites. Pastāv arī konfidencialitātes problēmās tādēļ ir jāpiestrādā pie, piemēram, elektroniskās anketas izveidošanas, kuras datus būtu vienkāršāk apkopot, kā arī tas būtu finansiāli izdevīgāk pašai augstskolai.

Nobeigumā gribētu teikt, ka mūsdienās sabiedrība ir ļoti mainījies un cilvēki ir kļuvuši daudz prasīgāki pret sniegtajiem pakalpojumiem. Šīs izmaiņas liks izglītības iestādēm uzzināt un ņemt vērā gan studentu, gan citu iesaistīto pušu vēlmes, paralēli mainot domāšanu par kvalitātes vadības sistēmu augstākās izglītības iestādē.

Bibliogrāfija

1. *Augstākās izglītības likums*. (2006). Rīga: projekts.
2. *Augstskolu likums*. (1995). Rīga: Saeima.

3. Berlīnes ministru deklarācija. (2003). *Realizējot Eiropas augstākās izglītības telpu*. http://www.aic.lv/bologna/Bologna/maindoc/Berl_kom_Lat.pdf [29.08.2009.].
4. Boloņas deklarācija: Eiropas augstākās izglītības telpa. (1999). http://www.aic.lv/bologna/Bologna/maindoc/bol_dec_LV.pdf [28.08.2009.].
5. Cīrule, A. (2009). *LSA vīzija studentu iesaistei kvalitātes novērtēšanā Latvijā*. In: LSA seminārs „Dzirdi. Domā. Dari!”. Rīga, Latvija, 2009. gada 10.-11. oktobris.
6. Leuven Ministers Declaration. (2009). *The Bologna Process 2020: The Europeans Higher Education Area in the new decade*. http://www.aic.lv/bologna/2007_09/Leuven_conf/reports/Leuven_Communique_2009.pdf [29.08.2009.].
7. Līce, A. (2009). *Studentu iesaiste kvalitātes novērtēšanas procesos Eiropā*. In: LSA seminārs „Dzirdi. Domā. Dari!”. Rīga, Latvija, 2009. gada 10.-11. oktobris.
8. Ministru Kabinets. (2006). *Noteikumi Nr. 821. Augstskolu, koledžu un augstākās izglītības programmu akreditācijas kārtība*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
9. Prāgas ministru deklarācija. (2001). *Ceļā uz Eiropas augstākās izglītības telpu*. http://www.aic.lv/bologna/Bologna/maindoc/prag_com_LV.pdf [29.08.2009.].
10. Valtere, L. (2009). *Kvalitātes vadība augstākās izglītības iestādē: Studentu ietekme*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЛАТВИЙСКОГО НАЛОГОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Abstract

The thesis of the research topic is that principle-based tax law is more effective than a rule-based law. The principle-driven approach effectively combats the legal uncertainties of the rules. The effectiveness of the implementation of such a principle is determined by the positive embodiment of the basic principles in the legislation.

The problem of the Latvian tax legislation is the absence of the specific principles of the tax legislation. The enormous quantity of procedural rules hides the absence of the basic legal notions which are crucial in the evaluation and interpretation of the taxpayer's actions and in fulfillment of its tax obligations. Tax laws must set down the binding principles (the positive example of such a legal form is General Anti Avoidance Rules in USA and Australia), and must be complemented by detailed rules showing the ways the principles should be implemented. The interdisciplinary nature of taxation represents a set of challenges to the researcher in order to define the overarching principles and notions of Latvian tax legislation. In the author's opinion the economic approach in the Latvian tax legislation often comes in dispute with legal principles and rules of the Latvian civil and administrative law. Such a disharmony endangers the taxpayer perceptions of fairness of tax systems and may lead to tax non-compliance.

Ключевые слова: коллизийное противоречие, зоны размытости, Общие правила против уклонения от уплаты налогов, понятие добросовестности налогоплательщика, доктрина запрета злоупотребления правом.

Особенность налоговых правоотношений заключается в том, что урегулированию правовыми нормами подлежат объективные законы экономики, которые подвергаются постоянной коррекции в соответствии со стремительно меняющимися политическими интересами государства. Переплетение публичных и частных интересов является основообразующим параметром налогового права с исходящими из этого факта теоретическими и практическими проблемами применения норм разных областей права.

Частая смена экономических и социально-политических приоритетов государственной политики, а также развитие хозяйственной деятельности характерна многим государствам, последствием чего являются постоянные изменения и увеличение нормативной базы налогового законодательства. В свою очередь такие факторы как скорость и частота изменений, а также многоотраслевой характер налоговых норм не позволяют произвести качественный анализ согласованности новой принимаемой нормы с ранее существовавшими нормами правового регулирования определенного института налогового права. Такая динамика развития налогового права имеет негативные последствия в виде наличия большого количества норм находящихся в коллизийном противоречии и зон не имеющих четкой правовой регуляции - пробелов.

Еще одним фактором влияющим на образование пробелов в налоговом законодательстве является специфика налоговой нормы как таковой. По мнению

английского профессора правоведа Х.Л.А. Харта (H.L.A.Hart) правовые нормы имеют как центральное, сущностное значение – зону ядра, так и зону размытости, где их значение становится нечетким. Чем более сложное и комплексное явление регулируется нормой, тем шире зона размытости нормы (Hart 1994: 155).

Налоговое законодательство имеет достаточно малое число «зон размытости» в сфере процесса – там где имеет место быть общезапретительный тип правового регулирования – разрешено то, что разрешено, в свою очередь на стыке гражданского, коммерческого и налогового права (сфера определения объекта налогообложения и расчета базы налогообложения, там где тип регулирования разрешительный (общедозволительный) – разрешено то, что не запрещено) число норм с широкой «зоной размытости» велико. Налицо несоответствие динамики развития налогового права методу его правовой регуляции в сфере не связанной с процессуальной реализацией. Именно данная сфера налогового законодательства и представляет особый научный интерес в контексте оценки действенности методов его регуляции, анализа последствий соответствующей регуляции, а так же разработки теоретической модели оптимального взаимодействия методов регуляции (дозволений и запретов) обеспечивающей минимальное наличие норм с широкой зоной размытости, и как следствие уменьшающей законодательные пробелы в данной области права.

Важность данной задачи подтверждает не вызывающий сомнений факт, того, что практическое применение норм с широкой зоной размытости порождает риски использования таких норм как правовых пробелов дающих возможность злоупотребления правами, предоставленными налогоплательщикам налоговым законодательством: толкования определенных правовых норм с целью уклонения от уплаты налогов. Данная ситуация так же предоставляет широкие возможности реализации коррупционных интересов служащих государственных органов, которые участвуют в рассмотрении налоговых споров.

Выбор дозволений или запретов (или их сочетания) зависит не только от целей и задач такой регуляции, но и от практической возможности выразить отношения требующие регуляции в конкретную правовую форму. Проблема выбора формы является стратегически важным вопросом обусловленным спецификой характера налогового права: законодатель запрещая либо наоборот, разрешая определенные действия не всегда может охватить все виды возможных действий, часто из за элементарного недостатка знаний. Нормы налогового права как правило очень конкретны, часто их правовая ограниченность и статичность не позволяет расширить границы их действия на ситуации не предусмотренные данной нормой. Исследования

латвийского ученого правоведа, профессора Латвийского университета Э.Мельтисиса (E.Meļķis) в области теории права, подтверждают данную точку зрения: «Чем больше конкретность нормы, тем уже тот круг отношений, которые могут быть признанными соответствующими данной норме. Стремление к большей конкретности фактически рождает казуальное право, когда практически каждой ситуации требуется своя норма» (Meļķis 1999: 26). В подтверждение данного тезиса можно привести выводы австралийского ученого профессора Джона Брэфвайта (John Braithwaite) посвятившего ряд исследований проблемам налогового права. Его работы вызвали большой резонанс в научном мире. основополагающим тезисом исследований профессора является тезис который гласит, что в обязывающий принцип, подкрепленный необязывающими правилами предоставляет большую определенность в сложных областях права, нежели наоборот. В случае конфликта между принципом и правилом, приоритет остается за принципом.

Профессор дает интересное определение нормы и принципа «Специальные нормы (rules) предписывают относительно специфические действия; принципы предписывают в большей мере неспецифические действия» (Braithwaite 2005: 145). Данное определение сильно отличается от классических определений принципов в теории права вообще, и классических принципов налогового права в частности. Под принципами налогового права в трактовке Брэфвайта подразумеваются нормы-понятия, зона действия которых гораздо шире чем зона классической нормы содержащей в себе запрет либо дозволение. Норма-понятие(принцип) является своеобразной категорией правового идеала успешно решающего проблемы пробелов законодательства. Данное понятие принципа налогового права используется и в данном докладе, и не включает в себя отраслевые принципы определяющие специфику налогового права - принцип законности налогообложения; принцип всеобщности и равенства налогообложения; принцип справедливости налогообложения; принцип взимания налогов в публичных целях; принцип установления налогов и сборов в должной правовой процедуре; принцип экономического основания налогов (сборов) и другие.

Налоговые принципы по Брэфвайту это нормы с высокой степенью правовой абстракции, наличие которых обеспечивает правовую гармонию взаимодействия соответствующих институтов права в рамках одной отрасли права и их эффективное взаимодействие на межотраслевом уровне. Трансформация принципов налогового права в трактовке Брэфвайта в позитивное право по мнению автора является важным вопросом успешного развития налогового права как отрасли, и потому требует

детального рассмотрения на примере конкретного государства; - пример Латвийской Республики.

Основой правового регулирования налогообложения в Латвийской Республике является Закон о налогах и пошлинах, а так же ряд специальных законов. Но, нормативные акты являются не единственным источником права. В Латвии виды источников права можно разделить на две группы (Цjanova 2005: 57):

- 1) постоянные источники права либо источники права с общеобязывающим характером (нормативные акты, правовые обычаи, общие принципы права);
- 2) дополнительные источники права, которым несвойственен общеобязывающий характер (судебная практика (юдикатура) правовые доктрины, материалы процесса выработки нормативного правового акта).

В правоприменительной практике активно используется регулирование смежных отраслей права; нормы Закона административного процесса (ЗАП), Гражданский закон Латвийской Республики, а так же другие законы.

Можно выделить две основные группы проблем с которыми сталкиваются субъекты налоговых правоотношений это:

1. Проблемы возникающие из диалектического взаимодействия налогового права с другими отраслями права и использования в нем гражданско – правовых конструкций; требуются уточнения в отношении применения данных институтов в налоговом праве в том значении, в каком они используются в соответствующих отраслях и пределов такого использования.
2. Отказ налоговых и судебных органов от оценки ряда гражданско-правовых институтов, в особенности понятия правовых последствий сделки с гражданско-правовых позиций и доказательства ее существования, а так же трактовки гражданско - правовых институтов через призму специальных норм налогового права; требуется законодательное закрепление ряда сущностных принципов и понятий.

Выходом из данной ситуации многим видится в развитии правовой доктрины запрета злоупотребления правом и из нее вытекающих доктрин деловой цели сделки, доктрины преимущества существа сделки над формой, что по мнению автора не принесет ожидаемых результатов по ряду следующих причин.

Восприятие судами правовых доктрин это процесс многолетней правоприменительной практики. Ведь правовая доктрина и судебная доктрина не являются тождественными понятиями. Правовая доктрина это положения из работ известных учёных для юридического решения возникшего спора, имеющего правовое значение. В свою очередь судебная доктрина это правовые положения закрепленные в

практике суда (в Латвийской системе права для обозначения понятия судебной доктрины используют термин юдикатура). Ни правовая доктрина, ни судебная доктрина не являются позитивным правом. Это дополнительные источники права, которым несвойственен общеобязывающий характер. Судебную доктрину можно сравнить с обычаями в гражданском праве применение которых в практике ничтожно.

Налоговые споры по своей правовой природе очень разнообразны как в предметах спора, так и в гражданско- правовых конструкциях используемых для реализации оспариваемых интересов. В силу данного разнообразия применение судебной доктрины как источника права налогового права решающего проблемы проистекающих из пробелов видится спорным. Судебная доктрина в таких обстоятельствах не может развиваться быстро, а так же в силу выше упомянутого разнообразия давать четкие ответы. Именно поэтому мечта о том что судебная доктрина является тем самым механизмом который обеспечит не только одинаковое применение норм, но и будет эффективной регуляцией пробела, представляется несбыточной.

Еще одним фактором оспаривающим обоснованность надежд использования судебной доктрины как универсального источника налогового права при наличии пробела, является сложность ее применения простыми „пользователями” налоговых прав: не только налогоплательщиками, но и сотрудниками налоговых органов, квалификация которых часто не позволяет сделать анализ хозяйственных действий соответствия постулатам судебных доктрин.

К сожалению закрепление правовой доктрины в судебной практике не является гарантией того, что налоговые органы и суды перестанут произвольно трактовать такие понятия как „злоупотребление правом”, „фиктивная сделка”, „недобросовестный налогоплательщик”, „уклонение от уплаты налога” в своей практике. Доктринальный подход без позитивного воплощения может быть успешно реализован только в тех странах, где степень коррупции в налоговых и судебных органах минимальна, уровень образования сотрудников налоговых органов и судей высок, а так же высок уровень знаний налогоплательщика о системе налогообложения, велика степень добровольного исполнения налоговых обязательств. Все выше упомянутые факторы не в должной степени развиты в Латвии; поэтому отказ от нормативного закрепления доктрин налогового права на законодательном уровне представляется спорным.

Вышеупомянутые факты дают право утверждать, что в государствах в которых налоговое законодательство основывается на четко сформулированных понятиях налогового права проблематика пробелов налогового законодательства и сопряженные

с этим злоупотребления правами, предоставленными налогоплательщикам налоговым законодательством, не столь обострена как в государствах налоговое законодательство которых базируется на главенстве нормативного регулирования с нечетко выраженными принципами налогового права либо понятиями заимствованными из других областей права.

Отсутствие четких, на законодательном уровне закрепленных принципов, по которым деятельность налогоплательщика может быть признана недобросовестной, негативно сказывается на уверенности налогоплательщика в правомерности своих действий, а так же существенно снижает уровень доверия налогоплательщика налоговым органам и государству в целом.

Библиография

1. Braithwaite, J. (2005) *Markets In Vice Markets In Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
2. Пјанова, D. (2005) *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris.
3. Hart, H.L.A. (1994) *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press.
4. Meļķis, E. (1999) Juridisko jēdzienu un normu abstraktums kā tiesību sistēmu vienojošais elements. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Rīga, Tiesu namu aģentūra. Pp.14-41.

ДИЛЕММЫ ГЛОБАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Abstract

We are talking in the report about contemporary issues of global democratization, discussing about the key issue of this problem - civil society, or rather necessity of reconstruction of the concept and its real potential in the former Soviet Union.

Ключевые слова: демократия, глобальная демократизация, третья волна демократии, гражданское общество.

Третья волна демократии и проблема «отката»

В период с 1974 по 1990 г. по меньшей мере, 30 стран осуществили переход к демократии, почти удвоив число демократических режимов в мире. Текущий этап демократических транзитов называют третьей волной демократизации в истории современного общества. Первая «длинная» волна демократизации началась в 1820-х с расширением избирательного права в США и завершилась в 1926 г., приведя к жизни 29 демократий. Однако в 1922 г. приход к власти в Италии Муссолини ознаменовал начало первого «отката», который в 1942 г. сократил число демократий в мире до 12. Победа союзников во второй мировой войне запустила вторую волну демократизации, когда к 1962 г. в мире насчитывалось 36 демократических государств. Затем последовал второй откат (1960-1975), в результате которого число демократий уменьшилось до 30 (Huntington 1991: 12).

В связи с этим возникает вопрос: последует ли после завершения третьей волны демократизации стран значительный третий откат, способный уничтожить многие демократические достижения? Трудно достоверно ответить на данный вопрос. Тем не менее, можно определить ряд факторов, которые повлияют на будущее распространение либо ограничение демократии в мире. Можно также обозначить проблемы, которые кажутся наиболее важными для будущего демократизации. На этом уровне мы ограничимся проблемой эффективности демократических институтов и потенциале гражданского общества.

Реконструкция понятия «гражданское общество»

В социальной и политической теории мы не найдем единого понятия гражданского общества. В течение нескольких столетий сформировалось многообразие пониманий этого феномена, непосредственно связанных с разными интеллектуальными традициями и разным социальным и политическим контекстом. Вопрос понятия гражданского общества особенно важен для стран постсоветского пространства с ситуационно-аналитических позиций. Вполне оправдано заметное стремление и возможность опереться на реальный опыт демократии Запада. Но так называемые

страны «молодой демократии» должны скорректировать степень универсальности применения классических идей гражданского общества, потому что контroversии, созданные «демократическим транзитом», их вынуждают к этому.

Это обстоятельство заставляет ученых глубже изучать понятие гражданского общества целью избавиться от возможных стереотипов и установить тенденции его трансформации в условиях модернизации государства и общества. Тем более что в нашем бывшем общем государстве до 8-ого десятилетия XX в. гражданское общество было как будто на периферии рефлексии демократии. Таким образом, концепция гражданского общества должна выкристаллизоваться из бытия определенной нации, из взаимосвязей ее политических и культурных начал.

Гражданское общество – как условие правового и демократического государства

Проблема актуальна и в том отношении, что государство способно стать правовым и демократическим только при двух условиях: насколько 1) активным является гражданское сообщество, и 2) сколько объединяющих интересов находят его составляющие группы (Žiliukaitė, Ramonaitė, Nevinskaitė, Beresnevičiūtė, Vinogradnaitė 2006: 8). На практике это означает потребность в новом качестве общества, которое было бы способным создавать такое государство, какое ему нужно и было бы способным требовать такую власть, которая удовлетворяла его надежды и чаяния. Речь идет о жизнеспособном гражданском обществе, которое смогло, во-первых, контролировать власть, во-вторых, желало и была бы способным действовать коллективно во имя общего блага, вместо того чтобы отдать все функции государству. Словом, необходим настрой граждан брать ответственность за судьбу собственного государства и умение мобилизоваться независимо от государства.

Потенциал общества, ростков которого ищем, требует понимания гражданского общества, кардинально отличающегося от того, которое было сформировано во времена коммунистического режима. Тоталитарный режим, безусловно требовавший от людей покорности политической системе и тем самым, отрицая возможность гражданственности народа, поощрял видеть гражданское общество как от государства независимую область, имеющую возможность воспротивиться государству. Основной чертой гражданского общества была ее аполитичность, понимая политику в узком смысле как область деятельности институтов власти. В тогдашнем контексте автономность от традиционной политики была обязательной предпосылкой для оппозиционной деятельности граждан для перехода к демократии. Гражданское общество было сферой, в которой граждане могли защитить себя от тирании режима,

достигать либерализации и демократизации общественных процессов. Но сегодня мы живем в другом политическом измерении. Противопоставление гражданского общества политическому обществу уже не может быть понято как средство для достижения большей эффективности демократических институций власти.

Ученные Института гражданского общества Литвы считают приемлемым определение гражданского общества как «арены, отдельную от семьи, рынка и государства, в которой люди само организуются для коллективной деятельности в достижении общих целей» (Donskis 2006: 13). В этом определении необходимо разглядеть несколько аспектов. Во-первых, это новый ракурс отношений гражданского общества с государством. Черты, которые связывают гражданское общество со сферой власти это – публичность и достижение общего блага. Границы между этими сферами не являются четкими. Гражданское общество предоставляет возможность определять индивидов не только как статистических единиц, обладающих гражданством государства, имеющих право голосовать на выборах, но и как граждан, втянувшихся в процессы самоуправления. Более того, члены гражданского общества это масса людей, имеющих чувство гражданского долга и ощущающих себя как политическую силу, сообщество. Это потенциал гражданской солидарности.

Существует ли реальный потенциал сплоченного гражданского общества в странах постсоветского пространства?

Если да, то, как помочь ему развиваться? Палитра ответов на эти вопросы в Литве дихотомическая. Пессимисты отвечают, что «социальность нашего общества подорвана», что в нашей жизни, что-то судьбоносно расстроено» (Giddens 2000: 52). Оптимисты считают, что в Литве существуют жизненные ростки гражданского общества, которых необходимо опознать и создать условия для их роста. Но перед тем, как выяснить какие социальные практики стоит стимулировать и пестовать, от чего зависит активность людей и способность организоваться, что может побудить действовать во благо общих целей, необходимо осмыслить осталась ли у гражданского общества прежнее бытие с ее негосударственной и аполитической сущностью.

Но если продолжать определять гражданское общество как продукт противостояния и толерантности общества и государства, то значит не видеть очень значительного стержневого момента в конструкции этого феномена. Речь идет о политической компоненте современного гражданского общества, которая является необходимой для взаимодействия его и государства. Эта компонента является необходимым условием для уменьшения упомянутой дистанции между гражданским обществом и государством. Более того, аполитичность гражданского общества была бы

помехой для его саморазвития, а его политическая компонента является необходимым условием для равномерных взаимосвязей с государством.

Политическая компонента не должна выпадать из общего контекста даже тогда, когда мы подчеркиваем, что одним из важнейших черт гражданского общества является умение мобилизоваться для общей деятельности и самим решать общие проблемы. В этом пространстве само организации важное место занимает и свойство политической ангажированности, т. е. желание и определенная имеющаяся потенция участвовать в процессе принятия решений и контролировать политическую власть. Другими словами, «гражданское общество является политически активным обществом» (Žiliukaitė, Ramonaitė, Nevinskaitė, Beresnevičiūtė, Vinogradnaitė 2006: 92). Как замечает А. Свердиолас, что «решение «я политикой не интересуюсь» отнюдь не выносит так решающего за пределы политического поля, потому что такого предела вообще не существует. Он просто становится пассивным объектом игры, «мячом» (Sverdiolas 2006: 22), а для гражданского общества это неприемлемо по той простой причине, что за этим стоит атомизация и разрушение общества.

Таким образом, основополагающая ось современного гражданского общества, или точнее, преобладающее современное аналитическое положение это неполитическая суть ее является ошибочным. Гражданское общество не может быть самообразованием частных индивидов, достигающих собственных целей. Оно натуральнее, чем старания государственного объединения этих индивидов. Но такое понятие гражданского общества предполагает недостатки консолидации общества и опасность его фрагментации. Можно прямо сказать, что мотив аполитичности гражданского общества сам себя ограничивает, призывая все общество не быть аполитичным. Значит, имеет смысл формулировать проблему политического содержания гражданского общества или проблему субполитики, т. е. формы негосударственной политики. Это значит, что смысл гражданского общества является и «дележ» функций, выполняемых государством. В связи с этим Р. Дарендорф отмечает: «Гражданское общество – это не частная игра интеллигентных дискуссий, в которой не участвуют институции власти, а может быть и игра, направлена против этих институций» (Dahrendorf 1996: 65).

Словом, компоненты гражданского общества должны быть пополнены компонентой политического взаимодействия, которое является наиболее проблематичным. Это не имеет ничего общего с тотальной политизацией гражданского общества. Речь идет лишь об одном дополнительном его сегменте, а точнее, его «инкорпорации». А это означает, что «в гражданском обществе, кроме всего прочего, имеет смысл разглядеть «натуральный» политический консолидационный потенциал, в

корне противоположный «искусственному» (Laurénas 2006: 50). Но и здесь мы, понимая смысл «искусственной» консолидации, обнаруживаем, что его основой толчок – скрыто политический. Автор его – государство. Для государства гражданское общество навсегда останется заветной целью.

Политичности гражданского общества не следует отождествлять с политичностью или публичностью этатизированного общества. Но было бы неправомерным рассоединить политику от повседневного и частного по той причине, что модернистские тенденции современной жизни меняет взгляд на политику, участие в политическом действии и его формы. Все перемешалось: политика, частные интересы, повседневность, технология политического выбора. Модернизированная повседневность уже не может «спрятать» частное бытие индивида от универсалий современности. В современном обществе частная жизнь есть только в абстракции, что еще раз убеждает нас о зыбкости границ пространств «политического» и «гражданского». Более того, может был бы правомерным вопрос: не выполняет ли гражданское общество той же самой политической функции, объединяя общую волю для созидания публичных ценностей и для гарантий их общественной доступности, только способом негосударственной организации?

Ученые и политики стран «старой демократии», да за ними и наши связывают становление современного гражданского общества только с либеральной демократией, как современным необходимым условием для его возникновения и развития. Но данную тему на постсоветском пространстве пока можем обсуждать только на академическом уровне как когда то во второй половине XIX века в Германии обсуждался либерализм. Я в гостях у Вас и у наших друзей поляков неоднократно говорила (Eidukienė 2006a: 112-122, 2006b: 169-174), что исторический спор идеологий незакончен, потому что на сцене истории все еще остается идеология классического либерализма, процветающая на постсоветском пространстве. Таким образом, сплоченность современного модернистского постматериального и информационного общества в странах Центральной и Восточной Европы потребует больше политических сил. Само создание гражданского общества напрямую связано с возникновением модернистского государства. Эти два феномена формируются и развиваются вместе как взаимосвязанные процессы трансформации общества и государства. Но такая позиция создает иллюзию «равновесия», якобы они равноправны партнеры. Лояльность, наверно, реальнее. Но оно может действовать как дисфункция по отношению к государству. Но гражданственность является антиподом только тотальной политизации общества.

Выводы

1. Глобальную демократию нельзя трактовать как унификацию политической карты мира, а оценка демократии на основе хрестоматийных моделей западной демократии является ошибочной, и речь следует вести о различных моделях демократии.

2. Из-за стремления ускорить процесс глобальной демократизации в третьей волне демократии создается возможность проблема «отката».

3. Ассиметричность процессов демократизации в различных регионах мира необходимо воспринимать как естественный ход событий, который должен развиваться без вмешательства сил «извне».

4. В реконструкции понятия гражданского общества особое место принадлежит политической компоненте, которая открывает дополнительные перспективы в поиске методов трансформации потенциальных социальных сил человека в реальные социальные силы.

Библиография

1. Dahrendorf, R. (1996) *Modernusis socialinis konfliktas*. Vilnius: Pradai.
2. Huntington, S. P. (1991) *Democracy's Third Wave* in: *Journal of Democracy*, no 2.
3. Donskis, L. (2006) *Be pykčio: vienerių metų minčių žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus.
4. Eidukienė, D. (2006a) *Глобализация и проблемы национального государства / Kultura – gospodarka – kształcenie*. Wybrane problemy państw Europy Politechnika Białostocka Rozprawy naukowe Nr. 133 – „Kultūra – gospodarka – kształcenie. Wybrane problemy państw Europy Środkowo-Wschodniej w dobie globalizacji“. Białystok: Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej.
5. Eidukienė, D. (2006b) *Кризис современной демократии / Системная трансформация общества: исторический опыт и современность*. Сборник научных трудов кафедр социально-гуманитарных наук. Выпуск III. – Брест: издательство БрГТУ.
6. Giddens, A. (2000) *Modernybė ir asmens tapatumas*. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje. Vilnius: Pradai.
7. Laurėnas, V. *Pilietinės visuomenės sąvokos rekonstrukcija // Pilietinė visuomenė: politikos įpilietinimo projekcijos*. Klaipėda: KU leidykla, 2006.
8. Sverdiolas, A. (2006) *Lėkštutėlė lėkštelė: keli dabartinės Lietuvos viešosios erdvės ypatumai*. Vilnius: Versus aureus.
9. Žiliukaitė, R., Ramonaitė, A., Nevinskaitė, L., Beresnevičiūtė, V., Vinogradnaitė, I. (2006) *Neatrasta galia*. Vilnius: Versus aureus.

БРОДЯЖНИЧЕСТВО КАК ОБРАЗ ЖИЗНИ (НА ПРИМЕРЕ ЛИТОВСКИХ УЛИЧНЫХ БЕЗДОМНЫХ)

Abstract

In Lithuania, the social layer of the homeless consists of people of different fate. Most of them are asocial, degraded persons. They form and reinforce the social bottom; once you hit it, it is very difficult to rise up. Such people are forced to adjust themselves to the status of a vagabond and, with time, get accustomed to the homeless life, as well as create for themselves a distinctive way of life and sub-culture. Among vagabonds you can rarely meet a person, who is trying to withstand challenges of asocial life and retain the human self. Vagabondage, and life on the street completely eliminate the features of competition that are characteristic to a human being and establish “the features of losers”: despair and pessimism. Things that should be significant to every citizen become unacceptable and strange to vagabonds suffering from exclusion. They don't feel related to their family, work, and worldly goods. Key adaptation strategies on the street emerge: reliance upon fate, happenstance, and the feeling of disability to change things.

Ключевые слова: *уличные бездомные, бродяги, бродяжничество, образ жизни.*

Введение

После перестройки с 1990 г. проблема бездомности в Литве и многих других постсоветских странах с каждым годом стала принимать все более объёмный характер – количество бездомных людей, бродяг и нищих увеличивалось. Причины для этого многочисленны: был ослаблен административный контроль, освобождение заключенных из психиатрических больниц, тюрем, безработица, неспособность некоторых людей приспособиться к новым либеральным реформам и прочее. Сегодня существование граждан без определенного места жительства (бомжей) рассматривается как сложное социальное явление, требующее многостороннего вмешательства и помощи со стороны государства и органов управления, а также учёных разных сфер науки.

Цель этой статьи – на конкретном примере литовских городских бродяг рассмотреть феномен бродяжничества как особый образ жизни бездомных.

Методы работы: анализ научной литературы, интервью с бездомными¹.

Бездомность и бродяжничество как социальная проблема

Социологические исследования, проведённые в Литве в 2004-2009 гг., показывают, что наиболее важные причины для существования бездомных: развод с супругом или партнером, алкоголизм, наркомания, безработица, бедность, отсутствие процедуры реабилитации после тюремного заключения, болезни, психические расстройства, мошенничества с жильём (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 50-61; Kocai

¹ Интервью с бездомными были проведены автором этой статьи в 2007-2008 гг. В исследовании участвовало 20 бездомных из трёх регионов Литвы (где проживает наиболее бездомных) от 18 до 76 лет, 15 мужчин и 5 женщин. Исследование нерепрезентативно, однако раскрывает некоторые черты проблемы бездомности в Литве.

2007: 26). Бездомные – это достаточно разнообразный социальный слой нашего общества, в который попадают люди из разных сословий, разного возраста, профессий, образования, воспитания.

Образ жизни, который ведут бездомные, также неоднообразен. Его определяют несколько факторов. Одним из главных является место ночлега, временное или постоянное жильё, где пребывает бездомный. Это могут быть ночлежки, городские свалки и „городская улица“ – т.е. парки, мосты, лестничные клетки, заброшенные дома. Место влияет на социальное положение этих людей, уровень и качество их жизни, социальные связи, перспективы изменить свою жизнь. Социологические исследования, проведённые в Литве в 2004-2009 гг. показывают, что люди, живущие в ночлежках, составляют „элитную“ группу бездомных. Среднее положение занимают бездомные, живущие на свалках. К социальному дну общества принадлежат уличные бездомные – в народе так называемые бомжи. В основном именно эти бездомные являются бродягами, то есть лицами, сознательно занимающимися бродяжничеством. Для них бродяжничество – это „психологическая установка“, своеобразный образ жизни, который складывается в результате разрыва социальных связей с социумом. Эти люди пьянствуют, лишаются работы, квартиры, документов, социального статуса, продолжают пьянствовать и, в итоге, избирают бродяжничество как образ жизни. В общем, бродягами считаются люди, которые бесцельно бродят от одного места к другому, без денег и без желания работать.

Кстати, следует различать бездомность и бродяжничество. Человек может быть плохо одетым, неопрятным, но не бездомным и не социально опасным. Ибо отсутствие определенного места жительства не всегда связано с деградацией личности. Многие опустившиеся люди живут попрошайничеством и случайными заработками, но имеют жильё. В специальной литературе и в жизни их определяют как „лица без определенных занятий“ (БОЗ). С другой стороны, человек может быть бездомным, но не бродягой. Однако, как показывают в разных странах проведённые исследования (Алексеева 2003; Капоріенė, Mikulionienė 2004), бездомность и бродяжничество зачастую „шагают нога в ногу“.

В научной литературе есть несколько основных взглядов на проблему бродяжничества. Согласно одному, бродяги и бездомные – это такая социальная язва на теле бедного и равнодушного общества, допускающего, чтобы отдельные его несчастные члены лишались своего жилья и опускались на дно, пили, слонялись и нищенствовали. Отсюда следует, что несчастных надо пригреть, накормить, вылечить, дать им жильё и работу. Согласно другому взгляду, проблема лежит не в социальной

сфере, а в психике индивида. Он становится бомжем не оттого, что лишается квартиры, работы, документов, социального статуса и с горя начинает пьянствовать. Он лишается всего этого, когда бродяжничество является следствием несформировавшейся внутрисемейной, а следовательно, и субъективно-личностной идентификации (Фарафутдинова, см. <http://psyjournals.ru/articles/d7982.shtml>). Но в реальной жизни возможен и обратный путь: бродяжничество служит отправной точкой для постепенного выпадения человека из обычного ритма жизни, „обрастания“ асоциальными наклонностями, разрушения уже сложившегося самоопределения личности. Бродяжничество рассматривается прежде всего как определенный образ жизни, который складывается в результате разрыва социальных связей. Бродяжничеством признается бесцельный, обратившийся в привычку переход из одного места в другое, при неимении средств к жизни и нежелании приобретать их собственным трудом. Жизнь бродяг выражается в постоянном перемещении с места на место (излюбленные места бродяг всех мастей и возрастов – парки, вокзалы, а места ночлега – непостоянные), в бездомном образе жизни, в нежелание работать и нести ответственность за семью, в существовании за счёт попрошайничества и т.п.

Таким образом, очевидно, что бродяжничество – это форма поведения, являющаяся одним из проявлений глубоких негативных социальных явлений, в числе которых крайняя бедность, отсутствие доступа к рынку труда, социальным услугам, базовым для общества стандартам уровня и качества жизни. В совокупности все эти явления и означают социальную исключённость человека, приводящую в том числе (но не только) к бродяжничеству. Кстати, это предполагает систематизацию представлений о бродяжничестве в более широком контексте – контексте маргинализации. Бродяжничество является одной из крайних форм аутсайдерства. По Р. Мертону, это – разновидность ретритистского поведения, которое выступает результатом двойного конфликта – неудач в стремлении достичь цели законными средствами и неспособности прибегнуть к незаконным способам вследствие внутреннего запрета (Merton 1995: 45).

Социальный портрет литовских бродяг

Бродяжничество – это, в основном, проблема больших городов Литвы. По мнению специалистов, в Литве в настоящий момент находится от 2 до 5 тысяч бездомных и бродяг (в Латвии в 2000 г. таких особ было 100) (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 51). Исследования, проведённые в Литве в 2004-2009 гг., показывают, что среди взрослых бродяг больше мужчин, чем женщин. Преобладание мужчин объясняется тем, что женщины лучше приспосабливаются к жизни и легче находят место для

проживания. В среднем возраст бродяг колеблется от тридцати до пятидесяти лет; более 90% из них – трудоспособны. Таким образом, попадание в бродяги характерно для людей старшего поколения. Большинство – достаточно образованные люди (более половины имеют среднее образование), многие имеют хорошие специальности после окончания профессиональных училищ.

Среди опрошенных мизерная часть бродяг имели постоянную работу, которая не давала им возможности обеспечить себя хотя бы временным жильем. Можно утверждать, что большая часть бродяг попала в замкнутый круг: во-первых, не могут устроиться на работу, не имея жилья, а жить негде, так как нет работы. Во-вторых, общество само отторгает бомжей, создавая преграды к выходу их из создавшегося положения. Бродяги „пытаются изменить свой статус, однако большинство таких попыток являются неудачными“ (Завьялов, Спиридонова 2000: 64).

В данный момент источниками существования для представителя этой категории людей являются: милостыня, помощь благотворительных организаций и эпизодические заработки, иногда – воровство, получение талонов на бесплатное питание. Немаловажным источником дохода бродяг выступает сбор стеклотары, металлолома и других видов вторсырья. Часть бродяг получает пенсию по старости и инвалидности. Если обобщить, то средний доход одного литовского бродяги составляет от 10 до 500 долларов в месяц. Наибольшую часть в расходах составляют затраты на питание, спиртные напитки, табачные изделия, лекарства и лечение. Одежду и обувь бродяги не покупают. Источником их получения стали благотворительная, гуманитарная помощь, использование вещей, найденных на свалках и в мусорных ящиках.

Интерес вызывает вопрос о том, где находят ночлег бродяги. Оказалось, что они используют для ночлега вокзалы, подъезды, подвалы и другие места. Из других мест указаны: вытрезвители, больницы, ночлежные дома. Ночуют с такими же бродягами, пьяницами. Можно констатировать, что пользующихся услугами ночлежных домов – единицы, это ещё не потерявшие надежду бродяги. Проведенные исследования показывают, что с родственниками бродяги почти не общаются. Социальное положение этих людей ведет к разрыву родственных связей. Человек попадает в социальную изоляцию. Кроме того, грязные, рваные одежда и обувь приводят к тому, что бродяг выгоняют из общественных мест, и они вынуждены бродить по улицам в поисках места для ночлега, а отсюда нередки агрессивность, нарушения порядка, сборища с такими же бомжами по подвалам, в теплотрассах, землянках, дачах и т.д. Длительное

бродяжничество ведет к деградации личности. Бродяги и попрошайки подают дурной пример потенциальным бомжам и нищим, людям слабым и отчаявшимся. Происходит расширенное воспроизводство социально деградированных слоев населения, рождаются неполноценные дети, которые, как правило, ведут такой же образ жизни, как и их родители.

Заключение

Несмотря на доступность социальной помощи, большая часть бродяг предпочитают оставаться на улице и вести асоциальный образ жизни. В основном – это опустившиеся люди, и их перевоспитать очень трудно, потому что бродяжничество – смысл их существования. Они сделали свой выбор и ничего в своей жизни менять не собираются. Конечно, каждый человек имеет право выбирать свой образ жизни. Однако, ни один человек без такой склонности бродяжничать не будет. Поэтому можно утверждать, что проблема бездомности и бродяжничества лежит не только в объективном развитии общества, но и в психике человека. Для таких людей должны быть открыты специальные центры по реабилитации и трудоустройству. Если же человек сам, по доброй воле, выбирает себе жизнь вне общепринятых общественных законов и порядков, то не наше право насильно навязывать ему их. Каждый человек имеет право выбирать свой образ жизни без ущерба другим.

Библиография

1. Kanopienė, V., Mikulionienė, S. (2004) Lietuvos benamiai. *Socialinis darbas*, Nr. 3 (1): 50-72.
2. Kocai, E. (2007) *Socialinė benamių atskirtis ir jos formavimosi veiksniai*. Daktaro disertacija. Vilnius: STI, VU.
3. Merton, R. (1995) Socialinė struktūra. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Nr. 2: 35-56.
4. Vosyliūtė, A., Kasparavičienė, V., Maniukaitė, G., Kocai, E. (2004) *Varguomenė: gyvensena ir vertybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
5. Алексеева, Л. (2003) Бездомные как объект социальной дискредитации. *Социологические исследования*, № 9: 52-61.
6. Балабанова, Е. (1999) Андеркласс: понятие и место в обществе. *Социологические исследования*, № 2: 65-70.
7. Завьялов, Ф. Н., Спиридонова, Е. М. (2000) Уровень и образ жизни бомжей. *Социологические исследования*, № 2: 63-69.
8. Фарафутдинова, Т. Ф. *Бродяжничество как следствие и причина нарушения субъективно-личностной и социальной идентичности*. <http://psyjournals.ru/articles/d7982.shtml> [2010.04.02]

ЭНТРОПИЯ СВОБОДЫ

Abstract

An interest to the law of entropy of freedom is grounded on need of society to live in community of people who are able to overcome crisis in their relations with help of culture of truth of objective laws of reality and of Absolute Being. A cultural experience in historical memory of people is placed with help of cultural experience entropy of freedom obtains object recovery of creative energy of free society. Culture of free society, mother tongue, customs and traditions direct the strength of entropy to creation of native country. In native country the strength of entropy of freedom is transformed into antientropical strength of human values: Religion, Philosophy, Art, State, Science, Education, Nation, Goodness, Rightness, Progress, Happiness.

The aim of the present article is to disclose systematic function of the law of the entropy of creative strength of free people in their native country.

Key words: *Absolute Being, antientropy of culture, synergy of native country.*

Введение. Свобода является фундаментом всех основ жизни, писал известный литовский философ Антанас Мацейна (Мацейна 2001: 191). Свобода сама по себе является причиной бытия, которую Мацейна связывает с основным мотивом быть свободным в свободном отечестве. Свобода во истину является силой культуры, если энтропия свободы устремлена на воспроизводство отношений единения интересов в отечестве. Если энтропия свободы, на основе права сильного замыкается на себя, на моральные ценности культуры, тогда свобода скачет по Литве, оставляя за собой пейзаж кризиса. Кризис - одна из форм рухнувшей свободы. Остается только свобода слова в интернете.

Экономический кризис в конце 2008 года силой океанского цунами разгромил экономику Литвы. Правительство приняло законы требующие экономить. По образному выражению Премьера, – затянуть пояса. Прошел год. К кризису экономическому добавился кризис политический. Правительство оказалось несвободна, чтобы наладить экономические связи внутреннего и внешнего рынка, чтобы удержать падение общего продукта производства (ОПП). Энтропия социальных норм, моральных истин в семье, экономике и политике откликнулось повышением индекса коррупции, контрабанды и теневой экономики. Источником зла, экономического и политического кризиса является, не внешние силы, а энтропия духовных форм культурной в памяти и в самосознании граждан. Не отечество, а интересы партий, клановые интересы стали объектом политической и экономической жизни людей. Энтропия культурной памяти привела в действие амбиции политического элита. Политики силой закона присвоили право сильного решать, что такое добро и что такое зло. Энтропия духовных сил поставило жизнь граждан за пределами моральных истин: мудрости, социальной справедливости, солидарности,

уважения к личности другого человека. Энтропия моральных истин и ценностей культуры привело граждан свободного общества к кризисному состоянию мотивов единения работать ради отечества, ради единства частных и общественных интересов.

Цель исследования статьи – раскрыть структурные силы отечества, определяющие синергию объекта энтропии свободы. Синергетическая функция энтропии свободы творческих сил человека определена двумя объективными силами проявления второго закона термодинамики, известного под именем закона энтропии. Первая сила закона проявляется тенденцией увеличения роста энтропии творческой энергии в структурах отечества. В отсутствии в памяти человека моральных ценностей энтропия свободы теряет объект и синергия человеческих отношений терпит кризис и в семье, и на производстве, искажаются конституционные обязанности демократического государства. Объектом неуправляемая энтропия свободы структуры творческих сил отечества превращает в состояние кризиса. Кризис человеческих отношений – это продукт неуправляемой свободы политиков, потерявших духовную связь со второй силой закона энтропии – силой культурной памяти народа. В культурной памяти народа, в моральных ее истинах отражается культурный опыт человечества, законы Абсолютного Бытия. Под воздействием памяти народа, творческий труд свободного человека в семье, в структурах производства и государства создает синергетический объект отечества - источник энергии для поста энтропии (инвестиций) в творческую силу свободы.

Проблема исследований статьи. В статье поднимается проблема человеческого фактора. Проблема исследований определена целями статьи. В этой связи возникает интерес к социальным формам бытия моральных ценностей, на основе которых человек приобретает отечество, как объект управляющий энтропией свободы. Интерес к социальным формам управления энтропией свободы, к закономерным силам объекта энтропии свободы обоснован потребностью народа жить в свободном отечестве людей, способных кризисные состояния их отношений преодолеть культурой отношений, отражающих благо истин объективных законов действительности и Абсолютного Бытия. Нормы и принципы свободы отражены в исторической памяти народа, который познал энтропию и антиэнтропию законов Абсолютного Бытия.

Глядя на энтропию духовных, экономических и политических сил свободного отечества, задаемся вопросом: не является ли кризис духовной жизни народа новой формой тоталитаризма монополистических сил? Ведь под солнцем отечества не единство граждан синергию творит. Господствует право монополий кому дать кусок энергии. Свободу получаем деньгами. Получаем как денежную милость.

В свое время Папа Римский Ян Павел II писал, что свобода является божественным даром человеку, однако вместе со свободой человек должен принять и обязательство – быть свободным в истине (Ян Павел II 2005: 52). Культура единства жизненных интересов ради отечества – это неиссякаемый источник синергии творческой свободы в истине. Культура свободного человека превращает энтропию в конструктивную силу творческой свободы. В системе отечества закон энтропии человеческого бытия работает как „вечный“ двигатель истин в семье, на производстве, в политике государства.

Сущность свободного обновления. Доцент ВГТУ Р.Калинаускас (ныне в вечность ушедший мой друг) в своей монографии „*Энергоэнтропийные основы человечности*“ объективную функцию энтропии определил как одну из закономерных сил термодинамики, обеспечивающей обновление форм культурного бытия людей (Калинаускас 2008: 16). В реальных системах любые энергетические изменения приводит к росту энтропии, в том числе к кризисам общественного воспроизводства энергии и информации, культурной и технологической памяти. Если граждане своего государства, а так же политики и чиновники, решая проблемы человеческих отношений теряет моральные ценности культуры, то граждане, непременно натывается на политические рогатки энтропии самоуправления, человеческой свободы. В политических решениях на первый план выступает право сильного решать проблемы семьи, духовной культуры, экономики. Силой мандатов в Сейме невозможно управлять энтропией моральных истин, сущностью духовных, экономических и политических проблем жизни в семье, на производстве, в государственных институциях и во всей отечественной системе воспроизводства отношений культуры. Право сильного – средство эффективное, но не продуктивное. Еще Аристотель в свое время отметил, что каждая политическая система может развиваться, только на основе культуры нравственных истин человечности (Аристотель 2001: 78). Мудрость и справедливость это не хитрость нынешней процедурной демократии.

Энтропия культуры моральных истин – результат деятельности человека потерявшего историческую память и формы ее проявления – родной язык, обычаи традиции родного края. В процессах глобального обмена формами актуальной информации, услугами и товарами, предприниматели, потерявшие моральные истины исторической памяти, ищет и находит криминальные способы получения прибыли. Сущностью криминального способа прибыли является не глобальные структуры обмена, а потерявший свое отечество одинокий и дикий человек, у которого отсутствует сила культуры, сила моральных истин. Моральные истины достойного

человека, наряду с этническими формами исторической памяти народа, представляется сущностью сил свободного человека. На основе моральных истин достойной личности энтропия свободы работает в проектах будущей жизни человека, развивая его привычку трудиться с любовью к себе и клиенту, ради гармонии и единства интересов семьи, производства, государства, ради культуры свободного отечества.

Кризис структур государственного управления и самоуправления отечеством в Литве связан с энтропией моральных истин достойной личности. Только уважающий себя, свое человеческое достоинство гражданин способен энергию собственной свободы детерминировать ради укрепления функций семьи, структур производства, политического управления отечеством. Однако, общественный интерес активировать человеческий фактор отечества остается не решенной проблемой. Силовые „бульдозерные“ методы управления обществом привели к драматическим результатам кризисного состояния экономического воспроизводства. Человек очутился под прессом монополизированного рынка, роста цен на услуги и товары. В странах Балтии катастрофически упал показатель производства внутреннего валового продукта –ВВП на 15 процентов в 2009 году по сравнению с 2008 за тот же период времени (Департамент статистики 2009: 1). Традиции процедурной демократии стали серьезной преградой на путях диалектического единства объективных и субъективных сил в структурах отечества. Отечество это фундамент культуры, искусства юсинергии и управления процессом диалектического единства энтропии и антиэнтропии творческих сил свободной личности. Жизнь на фундаменте ценностей исторической памяти народа в культурной, производственной и политической среде отечества воспроизводят моральные ценности и человек становится свободной и творческой личностью, способной контролировать энтропию в местных и глобальных торговых отношениях.

Антиэнтропия исторической памяти. В исторической памяти народа заложен опыт культуры, силой которого энтропия свободы приобретает объект воспроизводства творческой энергии свободного человека. Культура свободного народа, родной язык, обычаи и традиции направляет силу энтропии на строительство отечества. В отечестве трудом и творчество свободных людей сила энтропии свободы превращается в антиэнтропийную силу человеческих ценностей: Религию, Философию, Искусство, Государство, Науку, Просвещение, Нацию, Добро, Справедливость, Прогресс, Счастье Разрушительная сила энтропии свободы увеличивается по мере энтропии моральных ценностей духовной связи с исторической памятью народа, с родным языком, формами этнической культуры. Рост энтропии свободы и кризисное состояние сил антиэнтропии

свидетельствует, что крепнет экспанция сил монополий на формы исторической связи человека с его народом и его моральными ценностями.

Закамуфлированные формы силового противоборства политических сил в системах государственного управления и в органах самоуправления граждан свидетельствует: объективная сила энтропии „съела“ сущность моральных истин - этнические формы исторической памяти народа. Историческая память, лишенная этнических форм и социальных сил трансляции моральных истин, перестает быть сущностью свободного отечества граждан. Именно моральные истины и этнические формы культуры превращает историческую память народа в силу организованности граждан - субъектов отношений истинности в отечестве. Память народа и отечества - это фундаментальный объект антиэнтропии культуры, управляющей энтропию моральных истин общественной жизни. В исторической памяти народа оставлены следы совместного труда и человеческого общежития поколений прошлого времени. Однако и совместный труд, и оставлены следы прошлого труда в исторической памяти народа связаны с осуществлением фундаментальной потребности. Это потребность народов жить в состоянии культуры и продуктивного добрососедства людей (Сребалюс 2007: 3). Потребность народа - жить в продуктивном добрососедстве наших отечеств отражает стремление человека к свободе, к нормам культуры совместного труда. Культура совместного труда, технология продуктивной жизни человечества жива и развивается формами исторической памяти народа. Путем практического познания закона роста энтропии процессов действительности, человечество собрало информацию о нормах синергетического воспроизводства системных сил отечества. Историческая память народа как источник стратегий воспроизводства моральных истин свободы, стала наследием каждого народа. Историческая память и ценности культуры индоктринируется в семье в личную память граждан. В ценностях народа - родном языке, в обычаях семьи, в инфраструктуре родного края заложена информация о моральных истинах законов системного бытия действительности. Историческая память превращается в фундаментальную силу мотивов функциональной деятельности гражданина, способного инвестиции частного интереса направить на укрепление синергетических функций семьи, структур экономики и политических сил демократического государства. Объективная сила исторической памяти народа определена законом прогрессирующего роста энтропии систем отечества и выступает как антиэнтропийная сила гражданина, субъекта отношений свободных людей. „Историческая память это фундамент человеческого общежития в будущем времени”,-

еще в 1936 году писал известный литовский философ Антанас Мацейна (Мацейна 2001: 190).

Выводы. Человеку невозможно в казино выиграть новое энергетическое состояние свободы. Свободу, ее энергию человек должен, обязан заработать инвестируя энергию свободы в синергетический объект – отечество. Именно, отечеством люди управляют энтропией свободы и силою энтропии создают синергетический прирост энергии, мощность которой больше, чем суммарная мощность энергии соотечественников. Отечество имеет антиэнтропную мощность синергии, которая достаточна для стабилизации роста энтропии в духовном, производственной и политической пространстве. Отечество как мать заботится о свободе каждого, предоставляя общую энергию для защиты границ культурного пространства свободных граждан.

Экономический кризис в Литве показал, что граждане лишились синергетического источника обновления энергетического состояния свободы, необходимой для проектирования свободного творчества в будущем. Государственные институты отклонились от конституционных обязанностей – способствовать развитию форм культуры заботится об охране ценностей народа, государство служит народу (Конституция Литовской Республики 1992: 3, 42).

Библиография

1. Maceina, A. (2001) *Dievas ir laisvė. Filosofijos chrestomatija*. Kaunas, Technologija.
2. Kalinauskas, R. (2008) *Energoentropiniai žmoniškumo pagrindai*. Vilnius, Technika.
3. Aristotelis. (2001) *Nikomacho etika. Filosofijos chrestomatija* Kaunas, Technologija.
4. Srebalius, J. (2007) *Sinergetikos pažinimo pagrindai*. [http:// e-stud.vgtu.lt/1482](http://e-stud.vgtu.lt/1482)
5. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Vilnius, Saulužė.

Edīte Igaune

SOCIĀLĀ KAPITĀLA MĒRĪJUMI PIERĪGAS REĢIONĀ

Abstract

The scientific paper was elaborated by using the monographic, calculus and constructive methods. The most significant researches on social capital by several scientists were studied. The author worked out the scientific paper on measures and rational use of social capital in Pierīga region. The author determined social capital indicators to calculate the social capital index for every civil parish of Pierīga region. The social capital indexes were compared to the parish development indexes, and a relationship between them was identified.

Key words: sociālais kapitāls, reģionālā attīstība, pagasts.

Ievads

Katrai sociālajai grupai ir savs cilvēku loks, starp kuriem darbojas sadarbības normas, sociālie tīkli, kas viedo sociālo kapitālu. Sociālais kapitāls nozīmē nostiprinātas, uzticības caurstrāvotas attiecības jeb saites sabiedrībā un tas ir raksturīgs attiecību struktūrai.

Zinātnieki uzskata sociālo kapitālu kā vienu no ekonomikas attīstības, organizācijas, uzņēmuma darbības efektivitātes faktoriem. Mūsdienu zinātniskajā literatūrā tiek diskutēts par sociālā kapitāla izpratni. Lai noteiktu sociālā kapitāla izpratni vieni zinātnieki akcentē sociālā kapitāla elementus, citi – veidus, elementus vai sociālā kapitāla formēšanās avotus. Daļa pētnieku lielāku uzmanību velta sociālās grupas iekšējiem sakariem, cita – ārējiem, trešā – sociālo sakaru abiem veidiem.

Sociālais kapitāls atvieglo koordināciju un sadarbību. Lielākā daļa zinātnieku, kuri raksta par sociālo kapitālu, izdala sociālā kapitāla elementus: sociālie tīklojumi, sociālā kontrole, uzticēšanās, normas. Sociālie tīkli ir savstarpējās attiecības starp cilvēkiem, grupām vai organizācijām. Attiecības ir vērstas uz konkrēta mērķa sasniegšanu, tām piemīt noteiktas īpašības, un tās darbojas vairāk vai mazāk likumsakarīgā veidā, tās var būt piesaistītas konkrētai vietai un noteiktam laika periodam. Tīklošanās (angļu valodā – networking) ir process, kad cilvēki griežas viens pie otra noteiktas palīdzības un atbalsta sniegšanai. Sociālo tīklu gadījumā normas nosaka darbību grupas ietvaros, tāpēc centrālo vietu normu vidū ieņem uzticēšanās pienākumu izpildē un dotā vārda turēšana. Lai sociālo kontaktu tīkls varētu kalpot par kāda uzņēmuma sociālo kapitālu, tajā iesaistītie cilvēki nevar izvairīties, piemēram, no abpusējības normas ievērošanas savstarpējās attiecībās.

Arvien biežāk ekonomisti uzskata, ka sociālais kapitāls ir tikpat būtisks biznesa un uzņēmējdarbības analīzē kā pārējie kapitāla veidi. Sociālais kapitāls var sekmēt uzņēmuma produktivitāti, kuri atrodas vietējās pašvaldībās un ieguvumi ir sociālā kapitāla izmantošanas rezultāts. Šajā darbā autore par sava darba pētījuma objektu izvēlējās Pierīgas statistisko reģionu, (Tukuma, Ogres, Limbažu un Rīgas rajons) lai noteiktu pagastos sociālā kapitāla

indeksu. Pētījumi šajā jomā ir aktuāli un nepieciešami, lai izvērtētu papildus resursus uzņēmējdarbībā lauku teritorijā Pierīgas statistiskā reģionā.

Zinātniskā raksta mērķis ir noteikt sociālā kapitāla indeksus Pierīgas reģiona pagastiem.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) raksturot sociālo kapitālu ekonomikā.
- 2) izstrādāt sociālā kapitāla indeksu.
- 3) analizēt sociālā kapitāla izmantošana.

Materiāli un metodes.

Zinātniskā rakstā minētā mērķa un uzdevumu izpildei vispirms monogrāfiskā ceļā tika izpētīta dažāda zinātniskā literatūra par sociālo kapitālu. Tika pētīti likumi un to pielietojums par pašvaldību administratīvi teritoriālo reformu (Ziņotājs 23 1998. 12.03.). Tika izmantoti zinātniskie raksti, publikācijas, zinātniskās grāmatas. Svarīgi bija noskaidrot sociālā kapitāla rādītājus, lai Pierīgas reģiona pagastiem varētu aprēķināt sociālā kapitāla indeksus. Zinātnieku lietotās metodes sociālā kapitāla izzināšanā tika atlasītas ar nolūku, lai tās varētu turpmāk pielietot ekonomiskos pētījumos.

1. Sociālais kapitāls, ekonomiskā izaugsme un reģionālā attīstība

Sociālais kapitāls balstās uz ideju, ka sociālās attiecības un normas var sniegt iespēju uzlabot ģimeņu labklājību, uzņēmumu un pat reģionu vai valstu ekonomisko attīstību (Knack, Keefer 1997: 1251). Lai gan pētnieki (Burt 2000: 355) secina, ka sociālām attiecībām ir nozīmīga ietekme uz ekonomiskajiem panākumiem, ir labs teorētiskais un empīriskais pamatojums, tomēr risinot reģionālās ekonomikas attīstības problēmas, socioloģisko faktoru nozīme ir neskaidra (Durlauf and Fafchamps 2004: 250). Viena no problēmām ir tāda, ka analizējot sociālā kapitāla lomu uz attīstību, trūkst attiecīgo rādītāju statistikas datu bāzēs (Gallois, Bertrand 2005: 35). Valsts ekonomiskā un institucionālā attīstība ietekmē sociālā kapitāla veidu. Vienu no īsākajām sociālā kapitāla definīcijām ir devis Pizza–Georgi, sociālo kapitālu var definēt kā sociālās attiecības sabiedrībā (Pizza-Georgi 2002: 461).

Parasti ekonomisti pievērš uzmanību finanšu kapitālam, fiziskajam kapitālam un cilvēka kapitālam kā galvenajiem ekonomiskās izaugsmes noteicējiem. Liels daudzums teorētiskās un empīriskās literatūras ir veltīta šo likumsakarību izpētei. Taču pētot šos trīs kapitāla veidus, netiek pētīts kā ekonomikā iesaistītās puses savstarpēji mijiedarbojas. Gan ekonomisti, gan politiķi iesaka, ka ekonomiskās izaugsmes procesā iztrūkstošais posms ir „sociālais kapitāls”.

Viens no galvenajiem jautājumiem, ko apspriež saistībā ar sociālo kapitālu, ir tas cik lielā mērā tas ir „sociāls” un cik lielā mērā tas ir „kapitāls”. K. Arrovs (Arrow 2000: 3) uzdod jautājumu

par to vai sociālais kapitāls var vai nevar tikt uzskatīts par kapitālu, kas palielina ekonomisko ražīgumu, tradicionālajā izpratnē. Sociālais kapitāls tomēr tiek uzskatīts par „sociālu” tāpēc, ka tas ir saistīts ar sociālajām attiecībām, bet tā kā šīs attiecības ietekmē ekonomisko izaugsmi jeb attīstību, tad to var saukt par „kapitālu”.

Ir vairāki mehānismi, caur kuriem sociālais kapitāls ietekmē ekonomisko izaugsmi. Piemēram, Solova-Svona ekonomiskās izaugsmes modelī (Solow 1956: 65), ražošanas apjoms ir kā funkcija no tehnoloģijas, fiziskā kapitāla, cilvēkkapitāla un, jaunākos modeļa variantos, arī sociālā kapitāla. Šādos modeļos sociālais kapitāls var ietekmēt ražošanas apjomus, izmainot tehnoloģijas izmantošanas veidu. Augsts sociālā kapitāla līmenis ļauj agrāk ieviest inovācijas un līdz ar to tautsaimniecībā var novērot ātrāku un agrāku tehnoloģisko progresu. Ja kādā reģionā ir augstāks sociālā kapitāla līmenis, tad arī ekonomiskā izaugsme tur būs straujāka. Vēl jo vairāk, sociālais kapitāls var ietekmēt citus kapitāla veidus, kuri ietekmē ekonomisko izaugsmi. Sociālajam kapitālam ir labvēlīga ietekme uz cilvēkkapitālu, paaugstinot zināšanu un izglītības līmeni. Taču ir svarīgi saprast, ka sociālajam kapitālam pašam par sevi ir ierobežota vērtība, ja tas netiek kombinēts ar citiem kapitāla veidiem. Sociālais kapitāls padara citus kapitāla veidus efektīvākus – piemēram cilvēkkapitālu.

Lai arī sociālajam kapitālam ir nozīmīga ietekme uz ekonomisko izaugsmi, mehānismi, caur kuriem šī ietekme izpaužas, ir sarežģīti un atšķirīgi laikā un telpā. Tas norāda uz to, ka telpiskām un reģionālām pieejām ir liela nozīme, lai saprastu sociālā kapitāla veidošanos un ietekmi uz dažādiem procesiem, tai skaitā ekonomisko izaugsmi. P. Kukijs (Cooke et.al. 2005: 81) norāda, ka sociālais kapitāls ir nozīmīgs konkurētspējas faktors firmām (galvenokārt inovatīvām) Lielbritānijā, taču šie rezultāti ir vājāki reģionos – tātad sociālā kapitāla ietekme ir sarežģīta un dažāda atkarībā no telpiskā līmeņa: starptautiskā, nacionālā, reģionālā vai vēl zemāka. Ir svarīgi atzīmēt to, ka sociālais kapitāls mijiedarbojas ar citiem reģiona rādītājiem un ietekmē tos. Putnams (Putnam 1993:18) norāda, ka reģioniem ar augstu uzticēšanās līmeni un politisko līdzdalību mēdz būt labāka vietējā valdība. La Porta (La Porta et.al. 1997: 333) uzskata, ka nacionālā līmenī korupcija un birokrātijas kvalitāte ir cieši saistītas ar augstu sociālās uzticēšanās līmeni. Saiknes starp sociālo kapitālu un citiem faktoriem, tādiem kā noziedzība un veselība, daļējs skaidrojums ir tāds, ka reģioni ar augstu sociālo kapitālu ir labāk pārvaldīti, savukārt daļēji tāpēc, ka šie reģioni ir efektīvāki, organizējot sabiedriskos pakalpojumus un tiem ir zemākas izmaksas.

Par reģionālo ekonomiku un sociālo kapitālu Latvijā ir veikti vairāki pētījumi. V. Strīķis, M. Pelše ir veikuši pētījumus par sociālā kapitāla lomu lauku uzņēmējdarbībā Zemgales reģionā (Strīķis 2005: 35). Viņi savos pētījumos izdala četrus veidus sociālo kapitālu: šauras kopienas, vietēja rakstura, reģionāla un starpreģionāla rakstura un secina, ka

lauksaimniekiem ar reģionāla rakstura sociālo kapitālu ir arī labāk attīstītas zemnieku saimniecības. Ļoti būtisks no reģionālās ekonomikas viedokļa ir tas, ka tika konstatēts, ka nozīmīgu ieguldījumu reģionālajā attīstībā sniedz zemnieku saimniecības, kuru sociālais kapitāls, kontaktu tīkli un neformālā darbība, noteik gan vietējo pašvaldību, gan reģionu līmenī.

Aijers S. (Iyer, Kitson and Toh 2005: 1015) veicot ASV štatos pētījumu un analīzi par sociālo kapitālu, ekonomisko izaugsmi un reģionālo attīstību, atklāja likumsakarības - attīstība uz vairākiem sociālā kapitāla indikatoriem:

1. izglītība ir svarīgs faktors un korelē ar augstāku sociālā kapitāla līmeni;
2. līdzīga likumsakarība ir ienākumam, bet tikai ar piebildi, tā ir nelineāra sakarība, jo bagātāki cilvēki vai nu mazāk piedalās kādos pasākumos vai arī tie mazāk laika velta šīm aktivitātēm, kā, piemēram, nav investīcijas sociālā kapitālā, kas pamatojas uz ticību organizētos pasākumos un neformālos pasākumos. Kā arī nodarbinātība veido sociālos tīklus un palielina gan sociālo gan rasu uzticību.
3. Ja indivīdam ir sava māja vai arī tas ilgstoši dzīvo kādā noteiktā vietā, tas palielina sociālo kapitālu. Tas viss iespējams pamudina vairāk laika veltīt, lai veidotu sociālos tīklus un lai tiem pievienotos.

Citu valstu pētnieki (Putnam 2000: 53) sociālā kapitāla mērījumiem pielietoja dažāda veida indeksus. Pētnieki, apstrādājot aptaujas rezultātus, lietoja indeksu, kurš noteica respondenta pozitīvo atbilžu attiecību pret visām atbildēm. Piemēram, R. Putnams pielietoja indeksu, kas bija aprēķināts no vairāk kā desmit rādītājiem Amerikas štatos sociālā kapitāla lieluma noteikšanai. Autore, lai noteiktu sociālā kapitāla lielumu, pielietos pagasta sociālā kapitāla indeksu.

2. Sociālā kapitāla indekss

Reģionālās attīstības jomā tika izstrādāta pagastu teritoriju vērtēšanas metodika un vērtēšanas kritēriji, kurus apraksta un analizē autoru kolektīvs ar tā vadītāju E.Vanagu grāmatā „Dažādā Latvija” Pagastu attīstības indeksu veidoja seši pamatrādītāji- bezdarba līmenis, iedzīvotāju ienākuma nodokļa apmērs uz 1 iedzīvotāju, demogrāfiskās slodzes līmenis, pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas, iedzīvotāju blīvums un zemes vidējā kadastrālā vērtība. No minētajiem rādītājiem katrs atspoguļoja savu attīstības faktoru, katra rādītāja īpatsvars kopējā indeksa veidošanā atsevišķos pagastos bija dažāds. Bija pagasti, kuru pozitīvo vai negatīvo attīstības indeksu visi rādītāji veidoja samērā nevienmērīgi- visos rādītājos pagasts bija vai nu ekonomiski attīstīts vai arī atpalicis. Bet bija arī situācijas, kad pēc dažiem rādītājiem pagasts bija attīstītāks par vidējo, bet pēc citiem- atpalicis, uzrādot

negatīvas novirzes. Šo noviržu algebriskā summa deva kopējo attīstības indeksu, kurš bija samērā neliels pozitīvs vai negatīvs skaitlis, tuvs nullei. Tas nozīmēja, ka pagasts vienos aspektos ir ekonomiski attīstīts, citos nav. Autoru kolektīvs, kuru vadīja E. Vanags, analizēja no tiem sešiem rādītājiem katru rādītāju atsevišķi un interpretēja to nozīmi kopējā indeksa aprēķināšanā. Bezdarba līmenis pagastā bija vissvarīgākais rādītājs, tad iedzīvotāju ienākuma nodoklis un citi.

Lai aprēķinātu pagastu sociālā kapitāla indeksu, autore izvēlējās sekojošus rādītājus: darba spējīgie pagasta iedzīvotāji, darba spējīgie iedzīvotāji - bibliotēku apmeklētāji, darba spējīgie pagasta iedzīvotāji - kultūras un sporta pasākumu dalībnieki, ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits uz 100 km² pagasta teritorijā.

Sociālā kapitāla mērīšana ir sākuma stadijā. Autores pētījums ir ieguldījums nākotnē, lai izveidotu vispāratzītu instrumentu kopumu, ar kuru palīdzību noteiktu sociālā kapitāla stāvokli un to ietekmējošos faktorus.

Publiskos pārskatos nebija datu par nevalstisko organizāciju skaitu, saviesīgu pasākumu vidējo skaitu uz vienu cilvēku gadā, indivīda apmeklēto pasākumu skaitu pēdējā gadā, cilvēku skaitu, kas raksturotu uzticēšanos pagastā. Ja minētie rādītāji būtu publiskos pārskatos, tad sociālā kapitāla indeksu būtu iespējams noteikt vēl precīzāk.

Lai aprēķinātu sociālā kapitāla indeksu katram pagastam Pierīgas reģionā, izvēlētos rādītājus vajadzēja standartizēt, jo tiem ir dažādas mērvienības. Standartizāciju izdara ar formulu:

$$t = \frac{x - \bar{x}}{s}, \quad (1.)$$

kur, t - konkrētā novērojuma (teritorijas) standartizētā vērtība;
 x - standartizējamais rādītājs, savās specifiskajās mērvienībās;
 \bar{x} - attiecīga rādītāja aritmētiskais vidējais;
 s - standartnovirze, variācijas rādītājs, kuru aprēķina ar formulu:

$$S^2 = \left\{ \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \right\} : n \quad (2.)$$

$$S = \sqrt{S^2} \quad (3.)$$

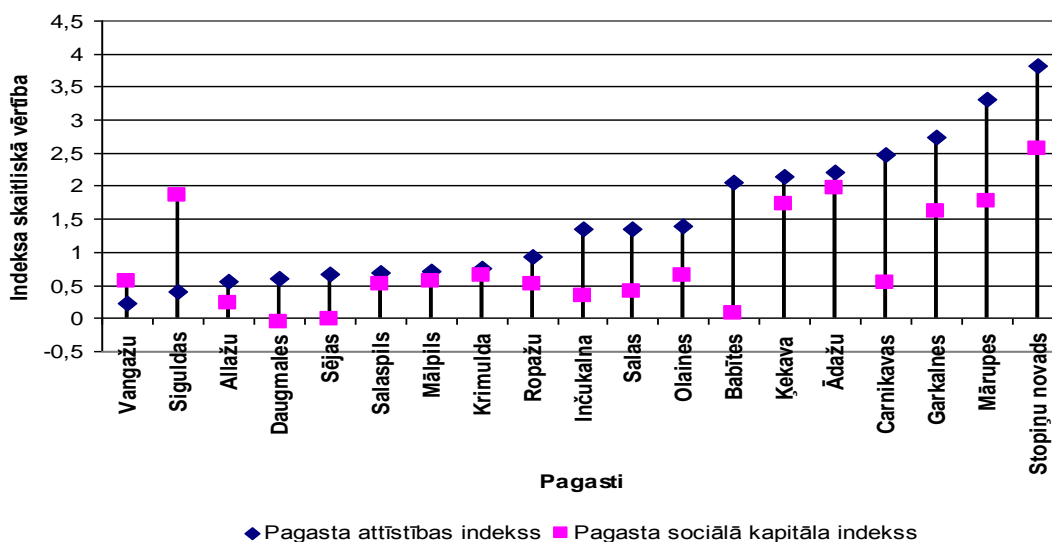
Standartizēto rādītāju vērtības aprēķina katram rādītājam, katrai teritorijai- pagastam. Pamatrādītājam nav vienāda informatīvā nozīme teritorijas sociālā kapitāla vērtēšanā. Tāpēc katram standartizētajam rādītājam piekārtots nozīmības svars, ko ir noteikuši eksperti. Katru standartizēto rādītāju pareizina ar nozīmības svaru. Rezultātā aprēķina indeksa komponentus, kuru summa veido pagasta sociālā kapitāla indeksu.

Eksperti noteica pagasta nozīmības jeb statistiskos svarus. Tie ir:

- pagasta darba spējīgie iedzīvotāji 0,4;
- darba spējīgie iedzīvotāji bibliotēku apmeklētāji 0,1;
- darba spējīgie pagasta iedzīvotāji kultūras un sporta pasākumu dalībnieki 0,3
- ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits uz 100km² pagasta teritorijā 0,2.

1. attēls

Rīgas rajona pagastu attīstības un sociālā kapitāla indeksi

Avots: autores veidots attēls

Attēlā 1. ir parādīta sakarība starp pagasta attīstības indeksu un sociālā kapitāla indeksu Rīgas rajonā. Sociālā kapitāla indeksam ir zemāka vērtība nekā attīstības indeksam. Ar sarkano krāsu (kvadrāts) ir atzīmēts pagasta sociālā kapitāla indekss. Rīgas rajona gandrīz visiem (izņemot Sējas un Daugmales pagastus) pagastiem ir pozitīvs pagasta sociālā kapitāla indekss. Arī pagasta attīstības indekss ir pozitīvs skaitlis visiem Rīgas rajona pagastiem. Ādažu, Mārupes, Garkalnes, Ķekavas pagastiem un Stopiņu novadam ir pozitīvi attīstības indeksi robežās no 3,807 līdz 2,152, kas vieni no augstākiem Rīgas rajonā. Tāpat arī pagasta sociālā kapitāla indekss minētiem pagastiem ir pozitīvs skaitlis no +2,256 līdz +1,718. Pretēja aina ir Siguldas novadam. Tas izskaidrojams ar to, ka tas nav rūpnieciska rakstura novads, bet gan galvenā nozare ir tūrisms, izglītība un zinātne. Autore sociālā kapitāla indeksus līdzīgi noteica Tukuma, Limbažu un Ogres rajonu pagastiem. Autore salīdzināja sociālā kapitāla indeksus ar pagastu attīstības indeksiem.

Izmantojot korelācijas funkciju abiem minētajiem indeksiem, korelācijas koeficients ir 0,77. No tā autore secina, ka starp pagasta sociālā kapitāla un pagasta attīstības indeksu pastāv vidēji cieša pozitīva lineāra korelācija (ļoti tuvu ciešai). Korelācijas koeficients ir

0,778, un determinācijas koeficients ir 0,6511, kas norāda uz ciešu lineāru sakarību starp pazīmēm. F-testa p-vērtība=0,0001, tad ar varbūtību 95 pieņemam alternatīvo hipotēzi, ka starp pazīmēm pastāv lineāra sakarība. Regresijas vienādojums ir sociālā kapitāla indekss = 0,651 * att.indeks – 0,348. Virziena koeficienta 95% ticamības intervāls ir -0,495 līdz -0,198. Tā kā hipotētiskā testa vērtība $\beta_1=0$ nepieder šim intervālam, tad ar varbūtību 95% nulles hipotēzi varam noraidīt un pieņemt, ka sociālā kapitāla faktors ir būtisks.

No šīs sakarības autore izdara secinājumu, ka no iepriekš minētā pagastu attīstības indeksa dinamikas rindā var redzēt, ka katru gadu tam ir tieksme palielināties, tad arī sociālā kapitāla indekss palielinās (jo pastāv vidēji cieša lineāra korelācija). Šādā interpretācijā var secināt, ka sociālā kapitāla lielums pagastos palielinās, un tas ir viens no Pierīgas reģiona uzņēmumu ekonomiskās attīstības komponentiem.

3.Sociālā kapitāla izmantošana.

Sociālais kapitāls ir sabiedrībā eksistējošo sociālo attiecību kopuma rezultāts. Tas ir savstarpējo attiecību kapitāls, kas veidojas sociālo struktūru tīklojumā un kas ietekmē indivīda rīcību. Šis termins ir gan socioloģisks, gan ekonomisks. Ekonomikā tas ir papildus instruments produkcijas ražošanas palielināšanai un peļņas iegūšanā saimnieciskajā darbībā. Šajā rakstā tika veikts sociālā kapitāla izmantošanas iespēju apskats. M. Vulkoks (Woolcok 2001: 193) savā rakstā atzīmē, ka investēšana sociālajā kapitālā ir problemātiska dažādu apstākļu dēļ:

- indivīdu organizācijas izvēlē var būt ļoti atšķirīgi motīvi;
- “nauda nosaka visu”;
- grūti identificēt sākuma investīcijas vietu;
- nav skaidrs tas, kurš “investēs” un kā tas tiks darīts.

Pētnieks arī uzsver to, ka papildus nepieciešams analizēt to, kā valdība (pašvaldība) pieņem lēmumus un kādus instrumentus savu lēmumu īstenošanā tā izmanto, attiecībā uz konkrētām atbalsta programmām un uzņēmējdarbību veicinošiem likumiem. Pētnieki izdalīja trīs līmeņus, kādos iespējams iesaistīt sociālā kapitāla uzkrāšanas metodes – individuālais, organizāciju un uzņēmumu, valsts institūcijas.

Praktiskajos pētījumos ārzemēs konstatējuši, ka saikne starp sociālo kapitālu un izaugsmi ir ciešāka neattīstītās valstīs (Knack, Keefer 1997: 1251) un tas tiek skaidrots ar šajās valstīs neattīstītu finanšu sektoru, slikti nodrošinātu uzņēmējdarbības vidi. Savstarpējā uzticēšanās šādās situācijās ir nozīmīga, veicinot ekonomisko aktivitāšu pieaugumu. Uzticēšanos valsts institūcijām veicina sekmīga politiskā un ekonomiskā darbība.

Sinerģijas efekts izpaužas divos princīpos – savstarpējā papildinātība un iesaistība. Savstarpējā papildinātība nosaka, ka valdības daudz labāk spēj nodrošināt publiskos labumus nekā privātais sektors. Iesaistība attiecas uz saikni starp ierēdņiem un iedzīvotājiem. Autore uzskata, ka abi šie sinerģijas princīpi ir ļoti svarīgi.

Analizējot attiecības starp cilvēkkapitālu un sociālo kapitālu un to uzkrāšanas iespējām, jāatzīmē, ka sociālā kapitāla veidošanas un izmantošanas process ir sarežģītāks nekā cilvēkkapitālam. Valdības spējot tikai nodrošināt atbilstošu vidi sociālā kapitāla radīšanai un cīnīties ar sociālā kapitāla negatīvajām izpausmēm, īpaši korupciju.

Darba autore pieļauj, ka šāds secinājums balstās uz faktu, ka neformālās transakcijas iespējamās tikai mobilizējot sociālo kapitālu, izmantojot sociālos tīklojumus. Daudz mazākā mērā neformālās transakcijas ietver arī citu kapitālu izmantošanu (fiziskā, finanšu vai cilvēkkapitāla). Uz šī pamata balstās ne tik sekmīgu ekonomikā iesaistīto cilvēku viedoklis, ka neformālajiem kontaktiem ir lielāka nozīme. Faktiski var izveidoties situācija, kā to secina autore, ka sabiedrība kopumā tiek uzskatīta par relatīvi nabadzīgu, taču no sociālā kapitāla viedokļa tā ir bagāta.

Nemot vērā pētnieku ieteikumus par sociālā kapitāla izmantošanas paplašināšanas iespējām, darba autore secina, ka to iespējams paplašināt gan individuālā, gan arī valsts līmenī. Raugoties no uzņēmēja viedokļa un balstoties uz sociālā kapitāla izmantošanas mehānismiem, vissvarīgākie secinājumi ir šādi:

- mazajiem un vidējiem uzņēmējiem ir svarīgs arī sākotnējais morālais un sociālais atbalsts, uzsākot uzņēmējdarbību, piemēram, mentoringa veidā;
- valdības rīcības politika spēj ietekmēt sociālā kapitāla izmantošanas vidi, kas rada vai samazina augstāku uzticēšanās, sociālās iesaistīšanās līmeni;
- uzticēšanās politiskajām institūcijām nodrošina politisko stabilitāti, mazina aizdomīgumu pret sadarbības partneriem un mēģinājumus negodīgā veidā apiet likumus;
- valdības finansiālais atbalsts, kā arī efektīvāka valsts iestāžu darbība mazajiem un vidējiem uzņēmumiem rada iespēju elastīgāk sadarboties savā starpā;
- nesakārtota vai nepilnīgi veidota likumdošana veicina neformālo kontaktu izmantošanu biznesā, radot nevienādus nosacījumus konkurencē starp uzņēmumiem visbiežāk negodīgā veidā.

Šie secinājumi sociālā kapitāla izmantošanas pilnveidošanai ir ļoti vispārīgi, taču tādi tie ir tādēļ, ka arī pats sociālais kapitāls satur daudz un dažādus elementus, kuru loma, neraugoties uz daudzajiem pētījumiem, ne līdz galam ir pilnīgi skaidra. Otrs iemesls tam ir, ka sociālā kapitāla lomu uzņēmējdarbības vides veidošanā un izmantošanā maz pētīta

ekonomiskajos pētījumos. Trūkst pētījumu, kuros skaidri un lietišķi norādītu uz tā paplašināšanas lietderīgumu vai kaitīgumu.

Secinājumi

1. Ja reģionā ir augstāks sociālā kapitāla līmenis, tad arī ekonomiskā izaugsme tur būs straujāka. Sociālā kapitāla līmeni var paaugstināt:
 - ✓ ieguldījumi izglītībā,
 - ✓ radot jaunas darbavietas,
 - ✓ mājokļu atrašanās īpašumā iedzīvotājiem.
2. Izmantojot korelācijas funkciju sociālā kapitāla un pagasta attīstības indeksiem, pastāv sakarība starp abiem minētajiem indeksiem, jo korelācijas koeficients ir 0,77.
3. Trīs līmeņos ir iespējams iesaistīt sociālā kapitāla uzkrāšanas metodes – individuālais, organizāciju un uzņēmumu, valsts institūcijas.
4. Sociālā kapitāla izmantošanas paplašināšanu ir iespējams gan individuālā, gan arī valsts līmenī.

Bibliogrāfija

1. Arrow K.J. (2000) Observation on Social Capital. In: *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (eds.). Washington DC: The World Bank., p. 3-5.
2. Bjørnskov Chr., Svendsen G.T. *Why does the northern light shines so brightly?* 2002 [tiešsaistē], skatīts 10.02.2006.
3. Burt, R. S. *The network structure of social capital*. Research in organizational behavior. 2000. Vol. 22, pp. 355-373.
4. Durlauf, S. N., M. Fafchamps. *Social capital*. In: Handbook of Economic Growth. 2004. S. Durlauf and P. Aghion. 450 p.
5. Knack S., Keefer P. (1997) *Does Social Capital Have an Economic Pay Off? A Cross-Country Investigation*. Quarterly Journal of Economics, 1997., Vol. 112, no. 4, pp.1251-1288.
6. Gallois Jean-Marc, Schmitt Bertrand. *Measuring social capital for local economic development studies: the case of French rural areas*. Centre d'Economie et Sociologie appliquées à l'Agriculture et aux Espaces Ruraux. Working Paper 2005/2. 35 p.
7. Grootaert Chr., Th. Van Bastelaer. *Social capital: from definition to measurement*. In: Understanding and measuring social capital. Ed. By Chr. Grootaert, Th. van Bastelaer, The World Bank, Washington D.C., 2002. 304 p.
8. Lisakka, Laura. Social Capital in Finland – Statistical Review. 2006. Finland Statistics, Helsinki, p 121. Piazza-Georgi B. (2002) The Role of Human and Social Capital in Growth: Extending Our Understanding. *Cambridge Journal of Economics*, Vol.26, p. 461-479.
9. Piazza-Georgi B. (2002) The Role of Human and Social Capital in Growth: Extending Our Understanding. *Cambridge Journal of Economics*, Vol.26, p. 461-479.
10. Putnam R.D. (1993) The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospec*, Vol.4, No.13.
11. Putnam R.D. (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American*

- Community*, New York, NY: Simon & Schuster.
12. Strīķis V., Pelše M., Leikučs J. (2005) Role of Social Capital in Rural Entrepreneurship. *Economic and Rural Development: Research Papers*, vol. 1. No.1, pp. 35-39.
 13. Solow R. (1956) A contribution to the theory of economic growth, *Quarterly Journal of Economics* 70, 65–94.
 14. Wolz A., Fritsch J., Reinsberg K. (2004) Is Social Capital a Relevant Factor in Mitigating Management Risks in Agricultural Production? Finding of a Survey Among Polish Farmers. In: *Proceedings of the International scientific conference "Economic science for rural development"*, Jelgava, 22-23 April 2004. Academy of Agricultural and Forestry Sciences of Latvia; Latvia, Estonia, Lithuania, Warsaw and Szczecin Universities of Agriculture. Jelgava: LLU. Nr.6 : Regional development.
 15. Woolcock M. (2001) Micro Enterprise and Social Capital: Framework for Theory, Research and Policy. *Journal of Socio – Economics*, Vol.30, p. 193-198.

MĀJSAIMNIECĪBU PATĒRĒTĀJU UZVEDĪBAS FAKTORI REĢIONĀLĀS EKONOMIKAS MŪSDIENU APSTĀKĻOS

Abstract

There are different approaches for analysis of consumer behaviour. When applying an economic approach, the household as a system of consumption is the subject of this research. The mandatory elements of this system are the acquisition of income and cost management activities. The process of consumption is expressed by the aggregate of economic (resources of consumer and possibilities of their use) and non economic (social, cultural, political, legal and regional) factors. Consumer behaviour is determined by internal factors (charges, savings, debt, credit, expectations, and choice) and external factors (income, production, employment, prices, information and time). The given system of such factors determines trends of consumer behaviour. Since May 2004 when Latvia joined the European Union the following factors of consumer behaviour in the households are dominant in this country: income (the main factor) and expectations. Income is distributed between the consumption and savings. Expectations influence the household consumption in a short- and long-term period. Expectations affect the precaution savings, which reduce as expected income rises. It is typical for Latvia that the average level of consumption exceeds the average level of personal income which is usual for the modern consumer society.

Atslēgvārdi: patērētāju uzvedība, patērētāju uzvedības faktori, dominējošie faktori, reģions.

Ir dažādās patērētāju uzvedības analīzes pieejas. Izmantojot ekonomisko pieeju, pētījuma objekts ir mājsaimniecība kā patērēšanas sistēma. Šīs sistēmas obligātie elementi ir ienākumu gūšana un tērēšana. Rakstā tiek atspoguļoti 2010. gada pētījuma rezultāti, kas veikti Daugavpils universitātē ESF projekta „Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai” ietvaros (vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015).

Ievads

Pētījuma aktualitāte. Iekšējā patēriņa pieaugums ir galvenais dzinējspēks Eiropas Savienības, tai skaitā Latvijas, izejai no ekonomiskās krīzes. Daudzi pētnieki uzskata mājsaimniecību patērētāju uzvedības stāvokli un dinamiku par svarīgu nosacījumu iekšējā pieprasījuma pieaugumam un ekonomiskajai stabilitātei sabiedrībā. Uz to noteiktas cerības liek arī iekšējie un ārējie investori, izvēloties izdevīgus kapitāla ieguldīšanas objektus. Turklāt patērētāju uzvedību vienmēr nosaka dažādi ekonomiski un neekonomiski faktori. Ir jāaplūko šo faktoru sistēma, lai noteiktu mājsaimniecību patērētāju uzvedības stāvokļa un dinamikas īpatnības Latvijas un tās reģionu ekonomikā, novērtētu mājsaimniecību patērēšanas un uzkrājumu pozīciju iespējas, kā arī formulētu nepieciešamos nosacījumus stabilai un līdzsvarotai attīstībai.

Mājsaimniecību patērētāju uzvedība veidojas un funkcionē tirgus apstākļos, kur ražotāja galveno jautājumu risināšanas pamatbāze (kas?, kā? un kam tiek ražots?) ir konkrētajā ekonomikā izveidojusies patērētāju orientāciju un prioritāšu sistēma. Tāpēc ekonomiskajā teorijā un praksē ir svarīgi izstrādāt esošā pieprasījuma stāvokļa un galveno patērētāja prioritāšu izmaiņu novērtējumu, kā arī Latvijas reģionu mājsaimniecību patērētāju uzvedības iespējamus scenārijus.

Latvijas iekšējā pieprasījuma dinamika 2000. – 2009.gadā raksturojas ar pretrunīgām tendencēm. Sākotnēji, it īpaši pēc valsts iestāšanās Eiropas Savienībā, bija stabils pieprasījuma pieaugums. No 2000.gada līdz 2007.gadam patērētāju pieprasījums (privātā patēriņa izdevumi) IKP struktūrā sastādīja 67,4%. Līdz ar krīzes sākšanos Latvijā 2008.gadā stabili pazeminājās iekšējais pieprasījums, privātā patēriņa izdevumi samazinājās līdz 60,1% IKP struktūrā. Turklāt patēriņā būtiska ir daļa, ko veido to valsts iedzīvotāju patērētāju izdevumi, kuru ienākumi ir zemāki par iztikas minimumu (26,0% 2008.gadā). 2007.gadā Rīgā bija 0,4% nabadzīgo, Rīgas rajonā – 10%, Zemgalē – 8,2%, Kurzemē – 14,6%, Vidzemē – 19%, Latgalē – 20%. Tas būtiski ietekmē gan patērētāju pieprasījumu kopumā, gan Latvijas reģionu ekonomiskās attīstības nevienlīdzību. Tāpēc ekonomiskajai dinamikai, kura balstīta uz nodarbinātības, ienākumu un patērētāju pārlicības pieaugumu, jāveicina valsts reģionu vienlīdzīgāku ekonomikas iekšējā pieprasījuma pieaugumu.

Problēmas zinātniskās izstrādes pakāpe. Ekonomikas zinātnē vienmēr liela nozīme tikusi veltīta patērētāju uzvedības teorijai. Rietumu ekonomikas zinātnē savu nozīmi saglabā patērētāju uzvedības secinājumi un postulāti, kas tika izstrādāti klasiskās un neoklasiskās pieejas ietvaros (A.Maršalls, V.Pareto, Dž.Keinss, Dž.Hikss), kā arī keinsiāniskajā un neokeinsiāniskajā virzienā, institucionālo un neoinstitucionālo teoriju gultnē (T.Beblens, R.Kouzs, P.Burdjē, T.Egertsons).

Ekonomiskā pieeja cilvēka uzvedībai problēmas izvēles kontekstā piedāvāta G.Bekera, S.Kuzņeca, Dž.Meimana, H.Hotellinga darbos, patērētāju prioritāšu sociālpsiholoģisko koncepciju attīsta R.Blekuella, Dž.Katones, Dž.Koulmena, P.Miniarda, Dž.Enžela un citu autoru pētījumi, kuros patērētāja uzvedības analīze ņem vērā strukturālo sabiedrisko savstarpējo saikņu ietekmi.

K.Levina, D.Njūkomba, V.Makgaira, Dž.Hodžsona pētījumos, kam dots nosaukums „jaunā mārketinga pieeja” jeb „biheviortiskais mārketing”, galvenā uzmanība pievērsta patērētāja individuālās uzvedības kultūras īpatnībām un sociāli psiholoģiskajām sastāvdaļām.

Krievijas literatūrā galvenās pieejas patērētāju izdevumu struktūras izpētē ar ekonomiski matemātisko metožu izmantošanu ir formulētas G.Baikova, A.Danilova, A.Karapetjana, A.Levina, A.Ovsjaņņikova, A.Orlova, A.Rimaševska darbos, kur ir aplūkoti tādi jautājumi kā optimāla patērētāju izdevumu struktūra, ienākumu līmeņa un patērētāju izdevumu struktūras atkarība. S.Aukucioneka, S.Dzarasova, A.Oleīnikova, J.Oļseviča un citu autoru darbos īpaša vieta ir patērētāju uzvedības īpatnību izpētei, ņemot vērā saimniekošanas subjektu ekonomisko mentalitāti tirgus ekonomikas veidošanās apstākļos. Interesi izraisa arī „vidējās klases” patērētāju uzvedības kvantitatīvie vērtējumi, ko izstrādāja L.Grigorjeva, J.Avramova, L.Ovčarova, T.Komarska.

J.Veselova, L.Gerčikovas, T.Zaslavskas, V.Radajeva un citu autoru pētījumi veltīti ekonomiski socioloģiskajām pieejām tirgus izpētē un patērētāju uzvedības ekonomiski socioloģiskajiem aspektiem. Starpdisciplinārās pieejas patērētāju uzvedības sociāli psiholoģisko pamatu izpētē piedāvāta G.Andrejevas, G.Diligenska, A.Lurijas, P.Štompkija darbos.

Latvijas mājsaimniecību patērētāju potenciāls, kā arī mājsaimniecību patērētāju reģionālās īpatnības un to kvalitatīvie un kvantitatīvie indikatori aplūkoti V.Voronova, V.Nikitinas, L.Melecas, D.Paulas, V.Pirksta, V.Praudes, O.Krastiņa un citu autoru darbos.

Taču kopumā var apgalvot, ka gan Latvijas, gan ārvalstu literatūrā mājsaimniecību patērētāju uzvedības vienota koncepcija tirgus ekonomikas apstākļos pabeigtā veidā nav noformulēta. Neatrisināta paliek mājsaimniecību patērētāju uzvedības būtisku izmaiņu problēma mūsdienu ekonomikā. Kā mainās mājsaimniecību patērētāju uzvedība un prioritātes? Cik ātri un kādu faktoru ietekmē tas notiek? Pamatojoties uz kādiem kritērijiem jāparādās patērētāju uzvedības īpatnībām? Kāda ir mājsaimniecību patērētāju izdevumu struktūra Latvijas reģionālajā ekonomikā? Minēto jautājumu aktualitāte un nepietiekamā izpēte ļāva noteikt mājsaimniecību patērētāju uzvedības faktoru problemātiku mūsdienu Latvijas reģionu ekonomikā atsevišķa pētījuma tēmā.

Pētījuma hipotēze – valsts un tās reģionu ekonomisko dinamiku veido gan esošie ražošanas faktori, gan konkrētās teritorijas mājsaimniecību patērētāju uzvedības ārējo un iekšējo faktoru īpatnības.

Pētījuma objekts – Latvijas reģionu mājsaimniecības kā ekonomiskie aģenti, kuri realizē patērētāju funkciju „ieņēmumi – izdevumi”.

Pētījuma priekšmets – sociāli ekonomiskie faktori, kuri nosaka mājsaimniecību patērētāju uzvedību un tās īpatnības reģionālajā ekonomikā.

Problēmas analīzes virziens un izpētes pakāpe nosaka pētījuma mērķi un uzdevumus.

Pētījuma mērķis – noteikt mājsaimniecību patērētāju uzvedības īpatnības, kā arī to noteicošos faktorus iekšējā pieprasījuma pieauguma aktivizācijai Latvijas reģionālajā ekonomikā.

Izvirzītā mērķa realizēšanai darbā tika noteikti šādi **pētījuma uzdevumi**:

1. Apkopot un izanalizēt jēdziena „patērētāju uzvedība” galvenās teorētiskās pieejas, tā vietu mūsdienu ekonomikas zinātnes struktūrā.

2. Aplūkot valsts un reģiona mājsaimniecību patērētāju uzvedības faktorus, to struktūru un galvenos funkcionālos raksturojumus.

3. Noteikt galvenās stabilās strukturālās īpatnības un dinamiskās tendences Latvijas reģionu mājsaimniecību patērētāju uzvedības reģionālajā modelī.

4. Izanalizēt endogēnos un eksogēnos faktorus, kuri nosaka patērētāju uzvedību reģionālajā ekonomikā.

5. Piedāvāt reģionālās ekonomikas ekonomiskās dinamikas konstruēšanas, vērtēšanas un indikācijas metodiku, vērtēšanai izmantojot mājsaimniecību patērētāju pārlicības (angļu abreviatūra *CCI*) un patērētāju noskaņojuma (angļu abreviatūra *CSI*) indikatorus.

Pētījuma metode

Pētījuma teorētisko un metodoloģisko pamatu veido mājsaimniecību patērētāju uzvedības mūsdienu teorijas, institucionālās ekonomikas, „uzvedības ekonomikas” teorijas, „biheivioristiskā mārketinga” koncepciju atziņas, ārvalstu un Latvijas ekonomistu darbi par „ieņēmumu – izdevumu” savstarpējās saistības problēmām, mājsaimniecību budžetu, patērētāju prioritāšu un to determinējošo faktoru izpēte. Galvenās pētījuma metodes bija sistēmiskās un kompleksās pieejas vispārzinātniskās metodes, strukturālās, salīdzinošās, statistiskās un faktoranalīzes metodes, ekonomiski matemātiskās modelēšanas un izlases izpētes metodes, kā arī grafiskās, indeksu un citas metodes.

Pētījuma zinātniskā novitāte:

- sistematizētas mūsdienu teorētiskās pieejas par jēdzienu „patērētāju uzvedība” un, pamatojoties uz to, izstrādāta makroekonomiskā pieeja reģionālās ekonomikas dinamikas analīzei;
- izstrādāti patērētāju uzvedības klasifikācijas kritēriji un reģionālās ekonomikas ekonomiskās dinamikas kritēriji;
- izpētīta mājsaimniecību patērētāju uzvedības reģionālā specifika uz Latvijas reģiona piemēra;
- veikts Latgales un Daugavpils mājsaimniecību patērētāju noskaņojuma un pārlicības empīriskais pētījums;
- izmantota faktoranalīzes metode patērētāju uzvedības un reģiona ekonomikas dinamikas prognozēšanas vērtēšanā.

Zinātniskā darba teorētiskā nozīmība. Galvenās atziņas un secinājumi attīsta zinātniskos priekšstatus par mājsaimniecību patērētāju uzvedības raksturu mūsdienu tirgus ekonomikas apstākļos. Darbā izstrādāto un piedāvāto analītisko instrumentāriju (galvenokārt mājsaimniecību patērētāju uzvedības faktoranalīzi reģiona ekonomikā) var izmantot reģiona pašvaldības patērētāju izdevumu struktūras izmaiņas iespēju normatīvajā analīzē, izstrādājot jaunus patērētāju stratēģiju veidus reģiona ekonomikas attīstībai.

Zinātniskā darba praktiskā nozīmība. Iegūtie pētījuma rezultāti sniedz noteiktu ieguldījumu reģiona ekonomiskās dinamikas un ekonomiskās attīstības analīzē un plānošanā. Atsevišķas pētījuma atziņas (patērētāju noskaņojuma indeksa un patērētāju pārlicības

indeksa komponentu saistības ar reāliem valsts un tās reģionu makroekonomiskās attīstības rādītājiem analīzi) var izmantot, izstrādājot reģionālās ekonomikas attīstības stratēģiju. Pētījuma materiālus var izmantot mācību procesā makroekonomikas un reģionālās ekonomikas disciplīnās, kā arī izstrādājot atsevišķas tēmas kursā „ekonomiskā socioloģija”.

Patērētāju uzvedības izpētes teorētiskās pieejas ekonomikas zinātnē

Mājsaimniecību patērētāju uzvedības izpētes teorētisko pieeju apkopošanas rezultātā atklātas mājsaimniecību patērētāju uzvedības mūsdienu tendences, aplūkoti patērētāju uzvedības ekonomiskie modeļi (Assael 1987; Дейнека 2000; Соколова 2006; Туманова, Шагас 2007; Костина 2010; Энджел, Блэкуэлл, Минард 2000). Patērēšanas faktoru struktūra sastāv no trīs elementiem: patērētājs, sabiedrība, teritorija (1. attēls).

Mūsdienu zinātniskajos pētījumos ir izveidojušās dažādas patērētāju uzvedības analīzes pieejas: ekonomiskā, ekonomiski socioloģiskā, ekonomiski psiholoģiskā, mārketinga pieeja. Šīs pieejas jāaplūko kā līdzvērtīgas izziņas jomā, bet katra no tām var risināt tikai specifiskus uzdevumus. Ekonomiskajā pieejā pētījuma objekts ir mājsaimniecība kā patērētāju sfēras sistēma, kuras obligāti elementi ir ienākumu gūšanas un iegūto līdzekļu patēriņa darbība.

Patērētāju uzvedības tipu klasifikācija zinātnē arī balstās uz dažādām pieejām. No ekonomiskās pieejas pozīcijām darbā izdalīti trīs galvenie patērētāju uzvedības tipi: aktīvais, tradicionālais un tolerantais. Pirmais patērētāju uzvedības tips raksturīgs mūsdienu patērētāju sabiedrībai (izplatīta „apsteidzošās patērēšanas” prakse, balstoties uz plašu un pieejamu kredītu un aizdevumu sistēmu). Otrais tips izplatīts sabiedrībās ar tradicionālām vērtību sistēmām un var tikt klasificēts kā tradicionālistisks (ieņēmumi ir līdzvērtīgi izdevumiem un balstās uz stabilām patērētāju uzvedības normām). Trešais tips – tolerantais jeb veidojošais – raksturīgs perifērijām, jeb pārejošām patērētāju grupām. Līdz ar to teritorijas iedzīvotāju patērētāju uzvedību veido arī citi patērētāju uzvedības stereotipi. Taču tiem nav patstāvīgas nozīmes, tie atrodas perifērijā, bet atsevišķi sastāda marginālas struktūras.

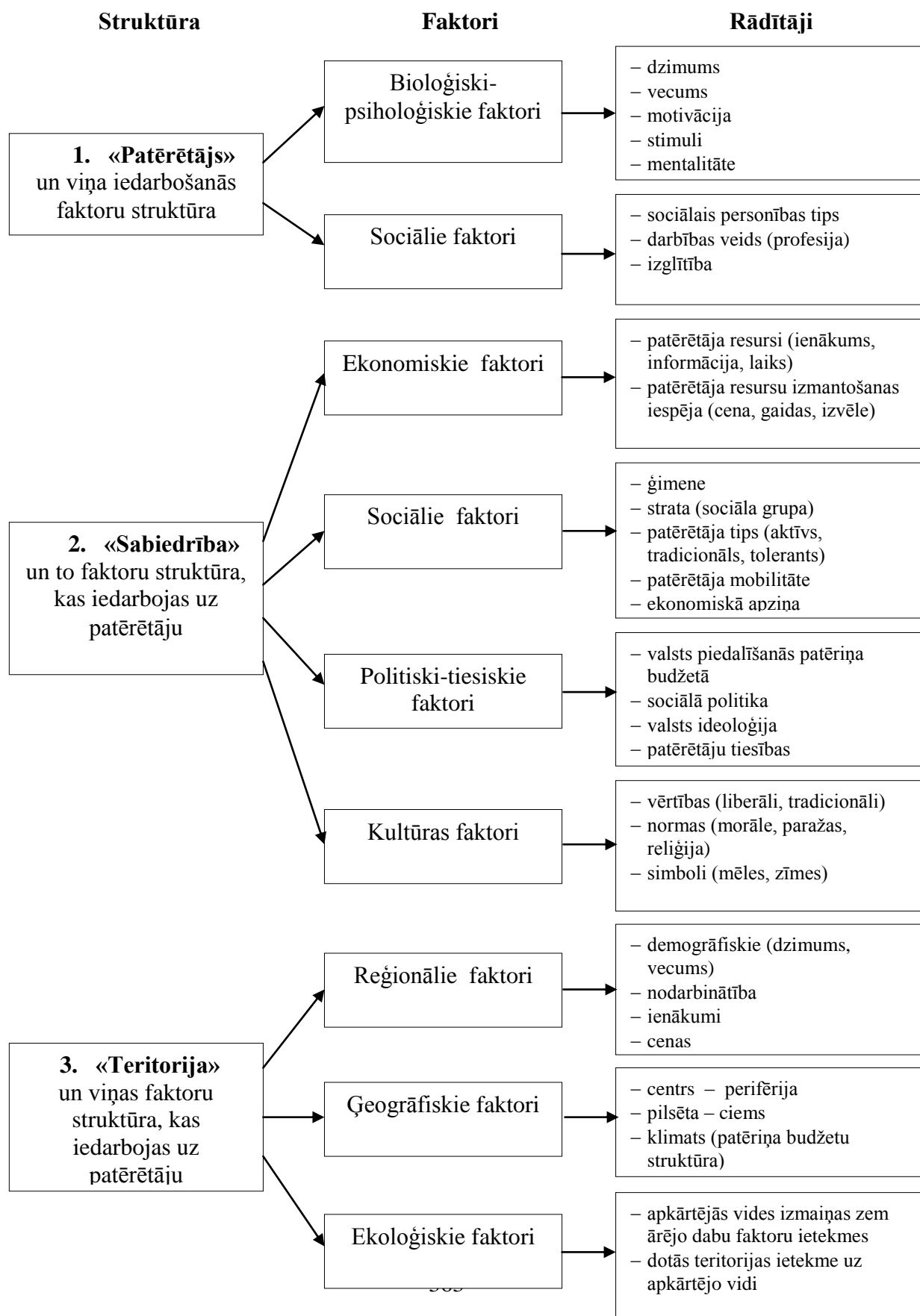
Patēriņa procesa ārējā vide, kas izpaužas kā patērētāju uzvedības ekonomisku (patērētāja resursi un to izmantošanas iespējas) un neekonomisku (sociālu, kulturālu, politiski tiesisku, teritoriālu) faktoru kopums, ietekmē (ar virzošu vai ierobežojošu raksturu) dažādas patēriņa procesa stadijas, izmainot mājsaimniecību patērētāju uzvedību. Patērētāju uzvedības faktorus ranžēt pēc nozīmes, tomēr noteikt katra faktora universālus nozīmības koeficientus diez vai ir iespējams.

Valsts patērētāju uzvedības analīzi unificē ar minimālām ekonomiskām pārmaiņām (ienākumi un cena). Patērētāju uzvedības faktoru izpēte izraisa nepieciešamību aplūkot patērētāju

uzvedības ekonomiskos modeļus, kur tiek ņemti vērā arī citi mainīgie (izņemot ienākumus un cenu).

1.attēls

Patērēšanas faktoru struktūra

Teritorijas (valsts un tās reģionu) ekonomisko dinamiku zināmā mērā veido šīs teritorijas mājsaimniecību patērētāju uzvedības dominantais modelis. Latvijas mājsaimniecību patēriņu var izteikt ar modeli, kura pamatā ir ierobežotas racionalitātes koncepcija (Black 2002). Šis modelis apraksta faktorus, no kuriem ir atkarīgs patēriņa apjoms un šo faktoru ietekmes mehānisms uz patēriņu. Modeļa galvenais faktors – ienākumi, kuri dalās patēriņā un uzkrājumā. Cits faktors ir gaidas. Tās patēriņu ietekmē kā mijiedarbība īslaicīgā un ilgstošā periodā. Gaidas ietekmē uzkrājumus aiz piesardzības, kas samazinās, pieaugot gaidītajiem ienākumiem.

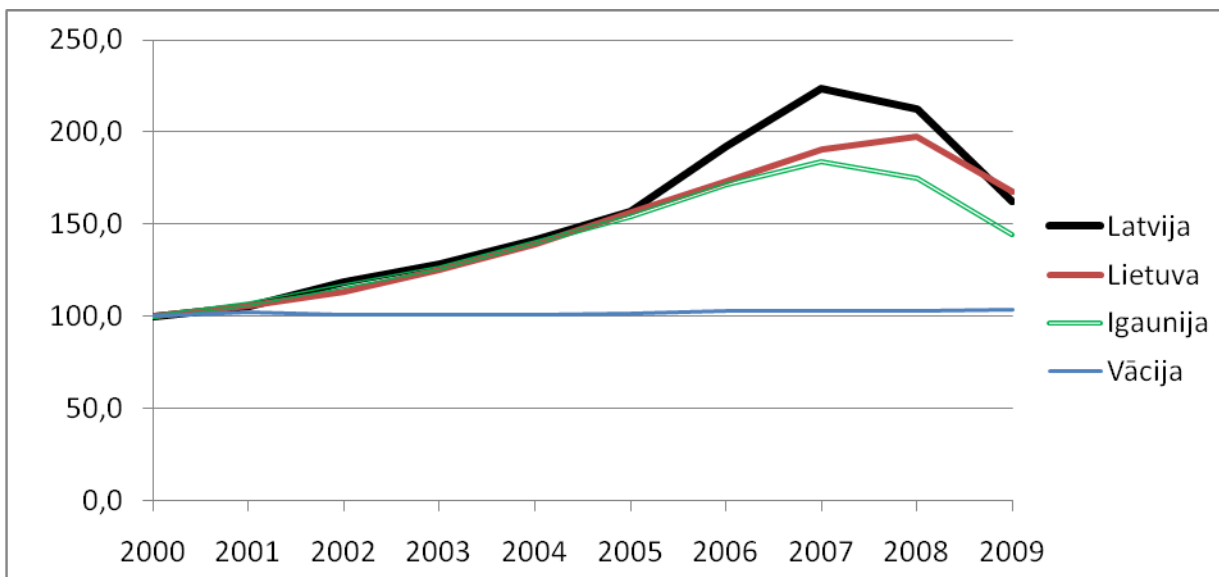
Patērētāju uzvedības faktoru sistēma: stāvoklis un dinamika reģiona ekonomikā

Šeit tiek izskatīti endogēnie un eksogēnie faktori, kuri ir determinējošie patērētāju uzvedības procesā. Endogēnie faktori (izdevumi, iekrājumi, kreditēšana, citi parametri), eksogēnie faktori (ienākumi, ražošana, nodarbinātība, cenas, kā arī ietverošie sociāli ekonomiskie un citi parametri) ietekme patērētāju uzvedību. Minētie faktori ļauj noteikt strukturālās īpatnības un dinamiskās tendences Latgales mājsaimniecību patērētāju uzvedības reģionālajā modelī, kā arī salīdzināt to ar citām ES valstīm. Latvijas patērētāju izdevumi uz vienu iedzīvotāju no 2006.gada līdz 2008.gadam ir augstāki nekā analogiski izdevumi Lietuvā, Igaunijā un Vācijā (sk. 2.attēlu).

2.attēls

Mājsaimniecības izdevumi uz iedzīvotāju, pavisam 2000. – 2009.gadā,%

(2000.gads=100%)

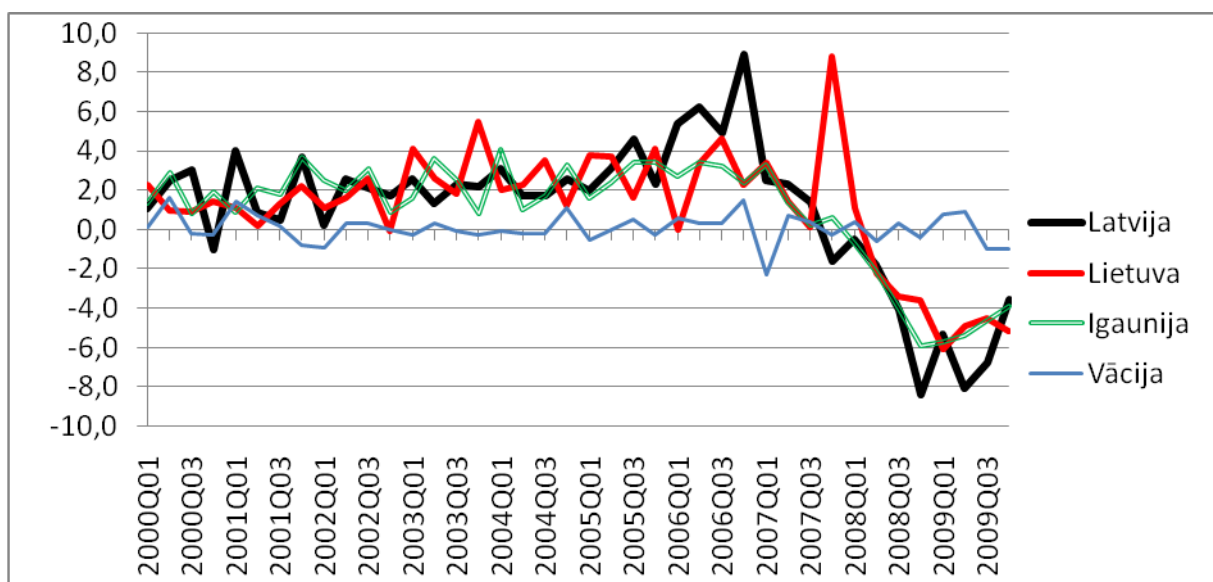
Avots: Eurostat 2010.

Patērētāju izdevumi detaļās tiek atspoguļoti 3.attēlā. Latvijas privāto patēriņu var raksturot ar strauju patēriņa paaugstināšanos no 2005.gada marta līdz 2006.gada aprīlim un

pēc 2006.gada aprīļa līdz 2009.gada februāri strauju pazemināšanos, kuru var vērot līdz 2009.gada februārim (2008. – 2009.gada krīze). Ir labi redzams, ka pirmskrīzes patēriņa tendences ir ļoti līdzīgas Latvijā un Lietuvā. Vispirms paaugstinājās patēriņš Latvijā, pēc tam Lietuvā. Pēc tam tas strauji samazinājās Latvijā un pēc kāda laika samazinājās arī Lietuvā. Latvijas un Lietuvas ekonomikas ir ļoti saistītas.

3.attēls

Mājsaimniecības izdevumi uz iedzīvotāju, pa ceturkšņiem %, 2000. – 2009.gadā

Avots: Eurostat 2010.

Darba alga – galvenais Latvijas mājsaimniecības ienākumu avots (Latvijas Statistika 2010). Vidējās strādājošo darba algas (neto) dinamika Latvijas reģionos ir līdzīga. Tas liecina par to, ka Latvijas reģioni dzīvo vienādā ekonomiskajā ritmā. Vidējā strādājošā darba alga (neto) auga līdz 2009.gada februārim un pēc tam samazinājās (sk. 4.attēlu). Latvijas iedzīvotāju ienākumā ir liela transfertu daļa. Augstākā bezdarba apstākļos daudzi cilvēki dzīvo no pensijas un pabalstiem, no ārzemēm saņemtajiem ienākumiem.

Var izdarīt šādus secinājumus:

1. Patērētāju uzvedības sarežģītā struktūra iekļauj sevī divas faktoru grupas: ekonomiskās un neekonomiskās (sociālās, kultūras un politiski tiesiskās).

2. **Patērētāju uzvedības ekonomisko faktoru** sastāvā ietilpst:

- patērētāja resursi (ieņēmumi, iekrājumi, informācija, laiks);
- iespēja izmantot patērētāja resursus (cena uzgaidīšana, izvēle);
- tirgus (darba, preču un pakalpojumi, patērētāju kreditēšana).

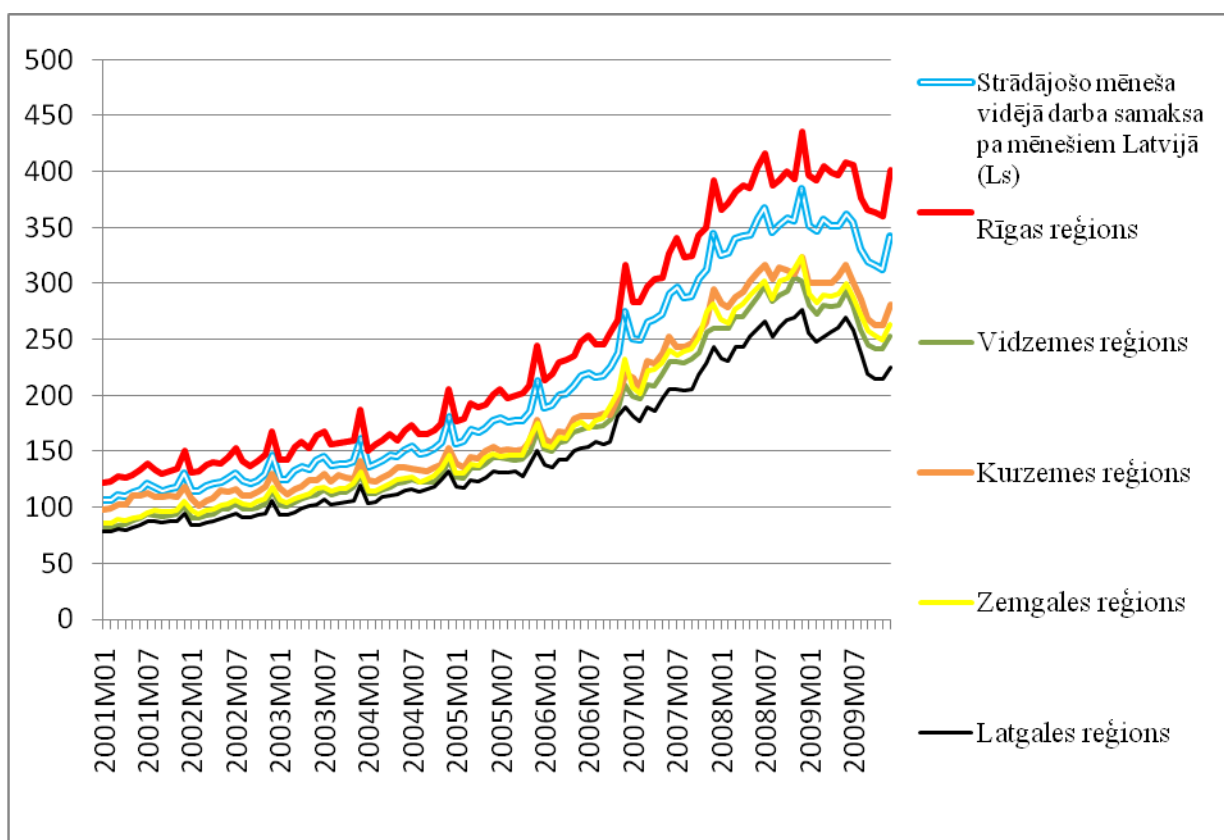
Patērētāju uzvedības neekonomisko faktoru sastāvā ietilpst:

- ģimene un piederība noteiktai sociālai grupai;

- patērētāja tips un mobilitāte;
- ekonomiskās apziņas tips un iestatījumi;
- vērtības (liberālās, tradicionālās);
- normas (morāle, paražas, reliģija);
- simboli (valodas, zīmes);
- valsts piedalīšanās patērētāju budžetā;
- valsts sociālā politika un ideoloģija;
- patērētāju tiesības.

4.attēls

Strādājošo mēneša vidējā neto darba alga latos Latvijas reģionos 2001. – 2009.gadā

Avots: Latvijas Statistika 2010.

Pie tam, ekonomiskie faktori tiek dalīti ārējos un iekšējos. Patērētāju uzvedības ārējo ekonomisko faktoru sastāvā ietilpst ienākumi, ražošana, nodarbinātība, cenas, informācija un laiks. Iekšējo sastāvā ietilpst izdevumi, iekrājumi, kreditēšana, uzgaidīšana un izvēle.

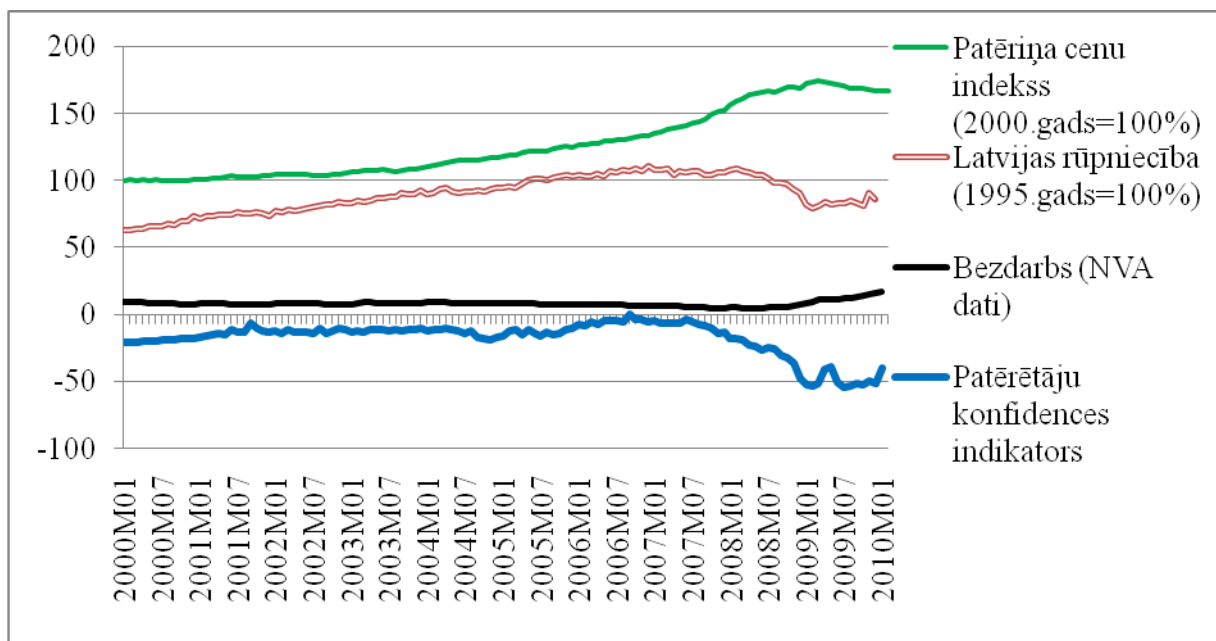
Visa šī faktoru sistēma formē patērētāju izvēli un gaidīšanu telpā un laikā. Kāda faktora izmaiņas, noved pie noteiktām izvēļu un gaidīšanas izmaiņām. Tāpēc patērētāju uzvedībai piemīt zināma nenoteiktība.

Mājsaimniecību patērētāju uzvedības ekonomiskās dinamikas indikācija un faktoru analīze reģiona ekonomikā

Izpētot patērētāju uzvedību mūsdienu ekonomiskās attīstības apstākļos, ir nepieciešamība pielietot indikatīvo un faktoranalīzi.

5.attēls

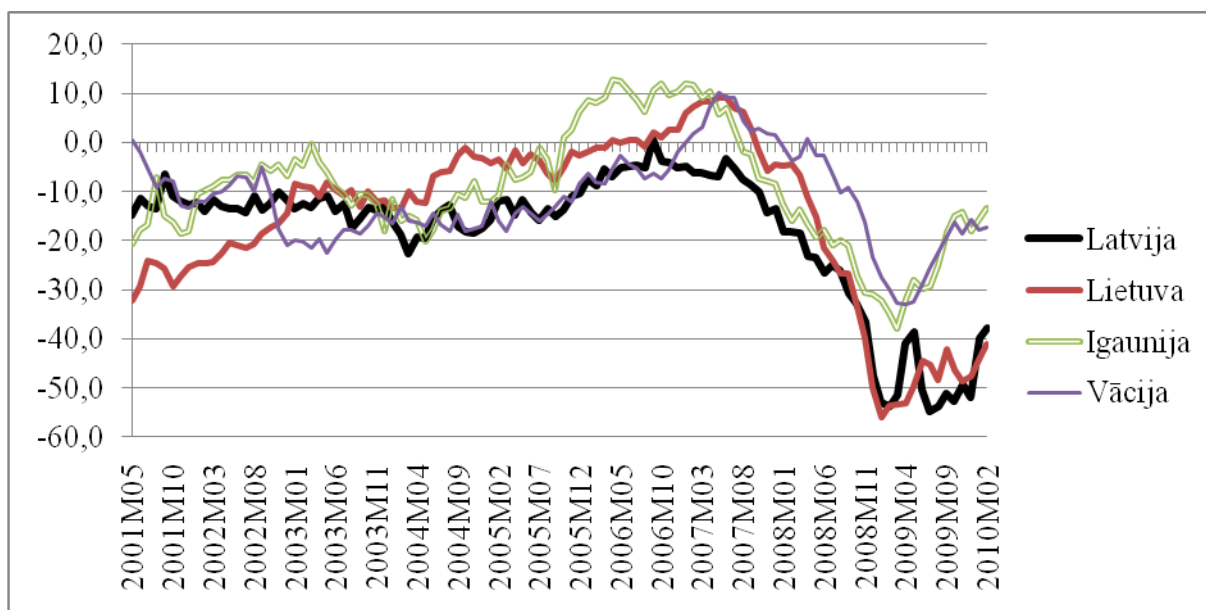
Cenu, rūpniecības, bezdarba un konfidences dinamika 2000. – 2009.gadā Latvijā

Avoti: Confidence indicators by NACE 2010, Nodarbinātības Valsts Aģentūra 2010, Latvijas Statistika 2010.

Ir ievērojama patērētāju konfidences samazināšana daudzās ES valstīs no 2008.gada janvāra. Četru valstu konfidences dinamika ir redzama 6.attēlā. Tajā redzams, ka būtiski zems patērētāju konfidences līmenis bija Latvijā un Lietuvā. Patērētāju konfidence samazinājās arī Igaunijā un Vācijā.

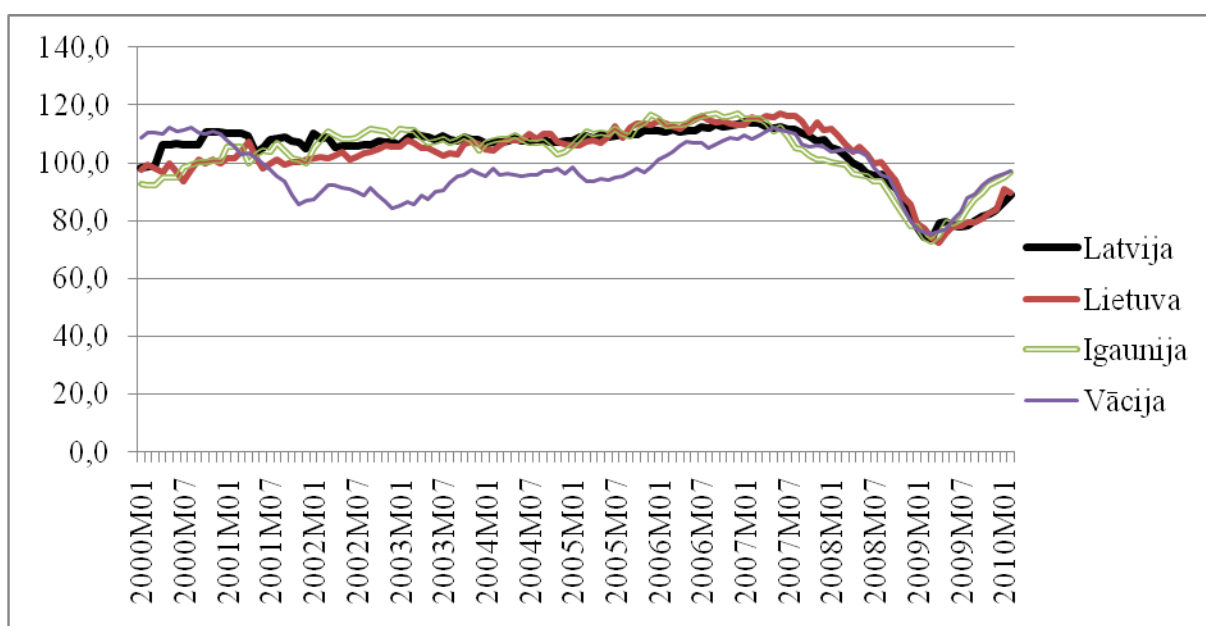
Patērētāju konfidences indikatora dinamika 2000. – 2009.gadā

Avots: Confidence indicators by NACE 2010.

Kompānijas, banku un mājsaimniecības finanšu problēmas rada konfidences zaudēšanu. Pēc tam notiek nacionālās valūtas nestabilitāte, procentu likmes paaugstināšana un ekonomikas krīze. Tas savukārt rada uzņēmumu, banku un mājsaimniecību finanšu problēmas. Šī atgriezeniskā saite var rādīt ļoti dziļu krīzi. Patērētāju konfidence var stipri ietekmēt uz tirgus ekonomiku (Krugman 2008), tāpēc konfidences dinamikas izmantošana ekonomiskajos pētījumos ir svarīga.

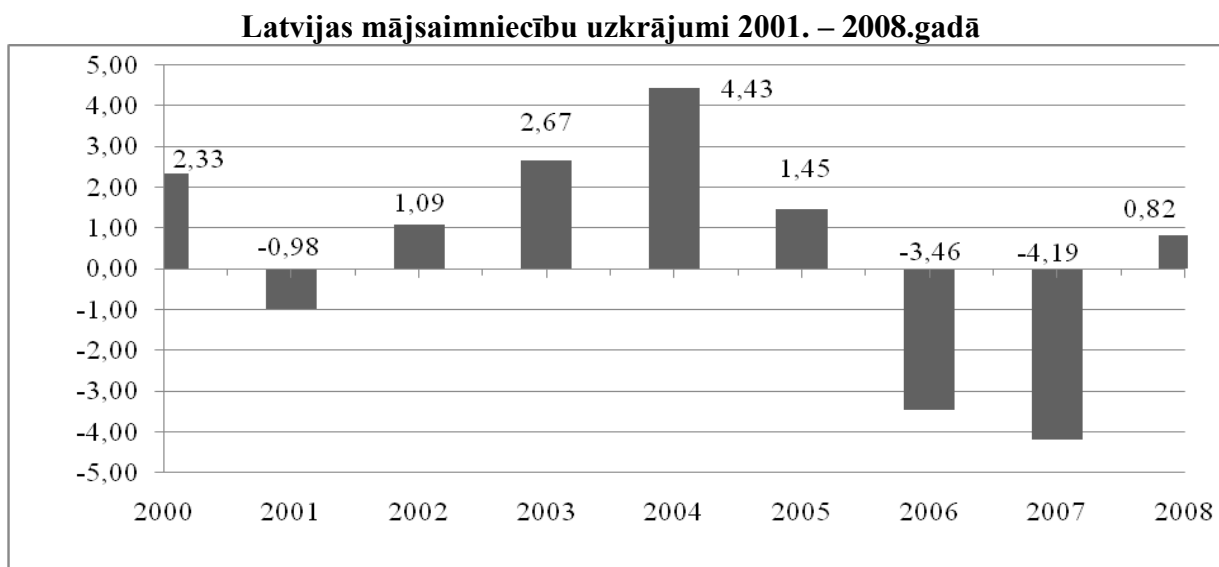
Patērētāju noskaņojuma indikatora dinamika punktos 2000. – 2009.gadā

Avots: Economic sentiment indicator 2010. Eurostat.

Latvijas mājsaimniecību uzkrājumi auga no 2001. gada līdz 2004.gadam un samazinājās no 2005. līdz 2007.gadam. Tas ir redzams 8.attēlā.

8.attēls

Avots: Eurostat 2010.

Slēpto korelāciju cēloņu atklāšanai no matemātikas metodēm vislabāk lietot faktoranalīzi. No šīs matemātikas datu analīzes pozīcijas korelācijas fenomens ir interpretējams kā korelējošo mainīgo lielumu (faktoru) kopīgā mainība (Суходольский 2007). Faktoru analīzes rezultātu apstrādē (sk. 1.tabulu) tiek izcelti trīs patēriņa uzvedības faktori: patērētāju pārliecība, cena un deflācija. Bezdarba augšana un ražošanas kritums Latvijā radīja nepieciešamību pazemināt cenas uz precēm un pakalpojumiem (DNB NORD Latvian barometer 2010).

1.tabula

Latvijas mājsaimniecību patērētāju uzvedības faktori, 2009.gada decembris

1. „Patērētāju konfidences” faktora komponenti		Faktora slodze
1.	Ģimenes finansiālā stāvokļa izmaiņu novērtējums	0,621
2.	Latvijas ekonomiskā stāvokļa novērtējums	0,608
3.	Latvijas ekonomiskā stāvokļa izmaiņas pēc 12 mēnešu	0,598
4.	Iespēja atrast labu darbu Latvijā	0,534
5.	Materiāla ģimenes stāvokļa izmaiņas pēc 12 mēnešu	0,530
2. „Cenas” faktora komponenti		Faktoru slodze
1.	Cenu izmaiņas uz parasti pērkamām lietām salīdzinot ar pēdējiem 12 mēnešu	0,628
2.	Situācijas attīstība pareizā vai nepareizā virzienā, Latvijā kopumā.	0,506
3.	Cenu izmaiņas ir nākamajā pusgadā	0,425
3. „Deflācijas” faktora komponenti		Faktoru slodze
1.	Spiediens pazemināt cenu	0,764
2.	Deflācijas novērtējums Latvijā (uz aptaujas laiku)	0,651

Avots: autora aprēķini pēc faktoranalīzes veikšanas, ar SPSS 17 programmas palīdzību, n = 1004. DnB NORD Banka aptaujas datus izmantošanu ir akceptējusi.

Periodā no 2000. līdz 2008.gadam Latvijas mājsaimniecību ienākumi izauga no 107 latiem līdz 252 latiem uz cilvēku. Apmēram 75% no tiem sastādīja darba alga un apmēram 20% no tiem sastādīja transferti. 2009.gadā notika ienākumu un darba algas samazināšanās ekonomiskās krīzes dēļ. Mājsaimniecību izdevumu struktūrā pārsvarā bija pārtikas produkti (apmēram 25%), transports (apmēram 14%) un komunālo pakalpojumu apmaksas (apmēram 12%). No 2000. līdz 2008.gadam samazinājās izdevumu daļa pārtikas produktiem un komunālajiem maksājumiem, bet palielinājās izdevumu daļa transportam. 2009.gadā tika novērota Latvijas iedzīvotāju ienākumu samazināšanās tendence.

Latvijas mājsaimniecību privātā patēriņa īpatnības var iedalīt divos posmos: patērēšanas palielināšanās periods no 2000. līdz 2006.gadam un pēc tam patēriņa samazināšanās. Pieaugušo ieņēmumu apstākļos, Latvijas iedzīvotāji mēģināja patērēt vairāk nekā nopelnīt. Inflācijas pieauguma apstākļos patēriņš pieaug. Laikā, kad krītas ienākumu līmenis, mājsaimniecības mēģina saglabāt iepriekšējo patērēšanas līmeni un patērē iekrājumus. Latvijas iedzīvotāju iekrājumi palielinājās no 2001. līdz 2004.gadam. No 2004. līdz 2009.gadam tika novērots iekrājumu samazinājums pat līdz negatīvam lielumam. Ienākumu straujas palielināšanās periodā (par 20 – 40% gadā) no 2004. līdz 2008.gadam mājsaimniecības tērēja vairāk nekā pelnīja, t.i., ņēma naudu uz parāda.

Latvijas mājsaimniecību iekrājumi periodā no 2006. līdz 2007.gadam bija negatīvi. Patēriņa līmenis pārsniedza ienākumu līmeni. Investīciju un patērējuma daļa tika finansēta uz parāda. Ievērojami palielinājās mājsaimniecību parāds. Situācijā, kad ir liels parāds un negatīvi ietaupījumi, mājsaimniecību maksātspējas risks kļūst liels. Tas negatīvi iespaido Latvijas ekonomikas ilgtermiņa attīstību.

Patērēšanas un iekrāšanas dinamikā tiek novērots liels gaidīšanas faktora iespaids. Optimistisks noskaņojums pieaugot ienākumiem veicina patērēšanas palielināšanos. Ja mājsaimniecības gaida ekonomiskās situācijas pasliktināšanos, tad tās samazina patēriņa izdevumus un sāk iekrāt.

Latvijas mājsaimniecību ienākumu līmeņa samazināšana, bezdarba pieaugums un strukturālā krīze valstī negatīvi ietekme patērētāju pārlicību.

Nobeigums

Kopumā patērētāju uzvedība ir sarežģīts un daudzpusīgs process un tam piemīt noteiktas likumsakarības. Latvijas patērētājiem ir raksturīga augsts parādu līmenis.

Analīzes rezultātā atklāti trīs mājsaimniecību patērēšanas uzvedības pamattipi: aktīvais, tolerantais un tradicionālais. Aktīvā patērētāja uzvedības tipa pārsvars iekšējā pieprasījumā sekmē valsts un reģionu ekonomisko attīstību. Pārējie divi tipi mazākā mērā sekmē ekonomisko attīstību, bet dažreiz pat bremzē ekonomisko attīstību.

Aktīvai reģiona attīstībai nepieciešams efektīvi pārvaldīt reģiona iedzīvotāju patērēšanas uzvedību un efektīvi koriģēt patērētāju uzvedību, balstoties uz indeksiem. Regulējošu ietekmi uz patērētāju uzvedības aktivizāciju palīdzēs sasniegt minimālās darba algas palielināšana un, kā arī materiālās stimulēšanas iespējas.

Svarīgs patēriņa palielināšanas nosacījums ir valsts sadarbība patērēšanas uzvedības aktivizācijā, paaugstinot Latvijas iedzīvotāju labklājību ar sabiedrisko faktoru palīdzību, kas ietekmē patērētāja uzvedību.

Nepieciešams paaugstināt patēriņa līmeni nabadzīgajām mājsaimniecībām – patērētājiem, palielinot viņu ienākumus un kontrolējot cenas nepieciešamajām precēm un pakalpojumiem, kā arī veidot preču un pakalpojumu sarakstu ES vidējā patēriņa ietvaros, palielinot ienākumus un kontrolējot cenas.

Bibliogrāfija

1. Дейнека О. (2000) Экономическая психология. – Санкт-Петербург: Изд-во С-Петербур. Ун-та.
2. Костина Г. Д. (2010) Поведение потребителей на рынке товаров и услуг.– Москва: Издательство «Омега-Л».
3. Соколова Г. (2006) Экономическая социология 2-е изд. – Минск: ИИД „Филинь”.
4. Суходольский Г. В. (2007) Математика для гуманитариев. – Харьков: Изд-во Гуманитарный центр.
5. Туманова Е.А., Шагас Н. Л. (2007) Макроэкономика. Элементы продвинутого подхода: Учебник. –Москва: ИНФРА-М.
6. Энджел Дж., Блэкуэлл Р., Миниард П., (2000) Поведение потребителей. – Санкт-Петербург: Питер.
7. Assael, H. (1987) Consumer Behavior and Marketing Action. PWS-KENT Publishing Company.
8. Black, J. (2002) A Dictionary of Economics. Oxford University Press.
9. Confidence indicators by NACE (2010). Eurostat.
<http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=teibs020&lang=en>
(20.03.2010).
10. Krugman, P. (2008) The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. Penguin Books.
11. DnB NORD Latvian barometer (2010) <http://www.dnb-nord.lv/en/publications/dnb-nord-latvian-barometr> (27.04.2010).
12. Economic sentiment indicator (2010). Eurostat.
13. <http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=teibs010&lang=en>
(21.03.2010).
14. Eurostat (2010). <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
(26.04.2010).
15. Latvijas Statistika (2010) <http://www.csb.gov.lv/?lng=en> (26.04.2010).
16. Nodarbinātības Valsts Aģentūra (2010)
http://www.nva.lv/index.php?cid=1&mid=259&new_lang=en (26.04.2010).

UZŅĒMUMA „X” FINANŠU ANALĪZE

Abstract

In the whole world and therefore also in Latvia the year of 2009 mainly associates with the economical recession or financial crisis, all companies have difficulties with maintaining their business activity. The situation is especially difficult in Latvia as the largest part of local entrepreneurs is small or medium sized companies. For Latvian economic development is necessary to retain local companies as it is very hard for them to hold on and do not go bankrupt. Every company has to provide a financial analysis in order to clarify its financial position and to plan the future development. The financial analysis can help to find answers on some questions. What has to be done in order to promote the company's financial improvement? What are company's strengths and weaknesses? What were the reasons for decrease or increase of the company's profit? None activity and decision for the future is possible without the financial analysis.

Key words: *finanšu rādītāji, finanšu analīze, likviditāte, rentabilitāte, finansēšana, uzņēmuma gada pārskats.*

2009. gads pasaulē un līdz ar to arī Latvijā galvenokārt asociējas ar ekonomikas lejupslīdi vai ar finansiālo krīzi, gandrīz visiem uzņēmumiem ir grūti uzturēt savu darbību. Īpaši šī situācija ir sarežģīta Latvijā, jo lielāku daļu no vietējiem uzņēmējiem veido mazais vai vidējais bizness. Latvijas ekonomikas uzlabošanai ir nepieciešama ražošanas attīstība, ir jācenšas saglabāt vietējos uzņēmumus, jo tiem ir ļoti grūti noturēties un nenobankrotēt.

Ražošanas attīstība ir ļoti svarīga, īpaši tādā mazā valstī kā Latvija, kur nav ne naftas, ne zelta, ne gāzes, vienīgā Latvijas bagātība ir meži, kuru ar katru dienu kļūst mazāk un mazāk. Līdz ar augstāk minēto var izsecināt, ka, lai valsts varētu veiksmīgi pastāvēt un konkurēt, ir nepieciešama ražošanas attīstība, jo tā dod darba vietas, līdz ar to arī nodokļu maksājumus, bet nodokļi ir valsts budžeta neatņemama sastāvdaļa. Ja valstī attīstās ražošana, tad šī valsts ir interesanta investoriem, kuri savukārt iegulda papildus resursus uzņēmumu modernizācijai, apgrozījuma palielināšanai, attīstībai.

Konkurence ir ļoti agresīva, vietējiem uzņēmējiem ir grūti konkurēt ar tādu valstu ražotājiem kā vāciešiem, itāļiem, ķīniešiem. Lai izturētu tagadējo konkurenci uzņēmumam ir jāaug, jāattīstās un jāplāno savu darbības attīstību nākotnē. Plānojot uzņēmuma darbību ir nepieciešama esošās finansiālas situācijas informācija, šo informāciju var iegūt tikai no finanšu analīzes datiem. Mūsu valsts ieguva neatkarību ne tik sen, mūsu uzņēmēju pieredze nav tik liela un skaidra, ka konkurences ziņā tie zaudē citu valstu ražotājiem.

Vietējiem uzņēmējiem ir visu laiku jādomā par to, kā varētu palielināt peļņu, ko vajadzētu mainīt ikdienas darbībā, kas ir jāizdara, lai varētu piesaistīt vairāk klientu, uz šiem un citiem jautājumiem var rast atbildes ar finanšu analīzes palīdzību.

Jebkuram uzņēmumam ir jāveic finanšu analīze, lai varētu noskaidrot to finansiālo stāvokli, jo tikai ar esošās situācijas finansiālas analīzes palīdzību var plānot nākotnes darbības attīstību. Ar finansiālas analīzes palīdzību var rast atbildes uz tādiem jautājumiem, kā, kas jāizdara, jāuzlabo, lai veicinātu uzņēmuma finansiālu uzlabošanu. Kādas uzņēmumam

ir stipras puses un kādas ir vājas puses? Kas par iemeslu bija tas, kas veicināja peļņas samazinājumu vai palielinājumu? Neviena uzņēmuma darbība un nākotnes plānu lēmumu pieņemšana nav iespējama bez finansiālas analīzes. Protams, visumā uzņēmumu vadītāji saprot, kas viņiem ir jādara, lai paaugstinātu savus panākumus, bet ir nenoteiktība un nedrošība, kādu variantu jāizvēlas, lai sasniegtu noteiktu mērķi, uz to kas ir izdevīgs var palīdzēt rast atbildi uzņēmuma finanšu analīze. Lai parādītu, kā praktiski var pielietot finanšu analīzi, darba autore izmantos uzņēmuma „X” finanšu pārskatus, bilanci, peļņas vai zaudējuma aprēķina datus un veiks finansiālo analīzi, ka arī iegūto rezultātu izpēte.

Finanšu analīze ir daļa no kopējas saimnieciskās darbības analīzes. Eksistē daudzpusīga ekonomiska informācija par uzņēmuma darbību, un daudz veidu kā to analizēt. Finanšu analīzi uzskata par klasisko pieeju (Есипов, Маховикова, Терехова 2003: 187).

Finanšu analīze iekļauj finanšu informācijas izmantošanu kontroles nolūkā. Decentralizācija bija viens no iemesliem, kuras dēļ 1900. gados uzņēmumos sāka izmantot finanšu analīzi (Аткинсон и др. 2007: 745).

Lai radītu normālus apstākļus uzņēmumu darbībai un valsts ekonomikas stabilizācijai, valstij ir jārealizē atbilstoša ekonomiska politika: fiskālā, kredīta –naudas, investīciju politika.

Fiskālā un budžeta politika ir uzņēmējdarbības regulēšana ar budžeta un nodokļu vajadzību. Šīs politikas mehānisma darbību var raksturot šādi. Ražošanas krituma apstākļos kopējā pieprasījuma palielināšanai valsts palielina savus izdevumus sabiedrisko darbu organizācijai, piemēram, tiltu, ceļu būvei un dažādu valsts programmu realizēšanai, tādā veidā atdzīvinot atsevišķu nozaru un uzņēmumu funkcionēšanu. Uz uzņēmumu ekonomisko izaugsmi valsts var iedarboties, samazinot savus ienākumus, tas ir, nodokļu likmes uzņēmumiem un fiziskām personām. Valsts nodokļu sistēma visbūtiskāk ietekmē uzņēmējdarbību. Nodokļu slogs pat veiksmīgi strādājošiem uzņēmumiem traucē to tālākai attīstībai un palielina ražošanas procesa norisi. Valstij ir jāparedz zināmi nodokļu atvieglojumi tiem uzņēmumiem, kas ir nepieciešami valsts ekonomikas attīstībai, piemēram, mazajiem uzņēmumiem.

Nodokļu sistēmai jābūt uzņēmējdarbību un saražotas produkcijas apjomu stimulējošai. Kā stabilizējošs faktors atsevišķās valstīs tiek izveidota progresīva nodokļu sistēma. Palielinoties uzņēmuma ienākumam, progresīvi pieaug arī nodokļu likmes, kuras valdība ir iepriekš apstiprinājusi (Rurāne 2006: 23).

Veicot finanšu analīzi, jāievēro vairāki svarīgi principi.

1. Nav iespējams novērtēt rezultātus bez to salīdzināšanas.
2. Neprecīzi dati dod nepatiesu rezultātu.
3. Nedrīkst sajaukt nesalīdzināmus rādītājus.

4. Jāņem vērā rādītāju kopsakarības.

5. Jāizdara secinājumi un jāpieņem attiecīgi lēmumi.

Ieteicams būtu konkrētajam uzņēmumam veidot laika datu rindas, lai novērtētu to lielumu un salīdzinātu izmaiņas pa laika periodiem. Salīdzināšana ar analogu uzņēmumu ne vienmēr var būt korekta, jo bieži vien būs kādas tehnoloģiskas, tirgus situācijas, resursu pieejamības u.c. atšķirības (Rurāne 2006: 247-248).

Finanšu analīzes veikšanas procesam ir vairāki posmi:

1. posms. Informācijas vākšana un uzņēmuma pārskatu vispārējais novērtējums (pareizība, ticamība, korekcijas nepieciešamība), izmantojot vertikālo analīzi. Šajā posmā tiek noskaidroti uzņēmuma uzskaites politikas galvenie aspekti, piemēram, mazvērtīgā inventāra norakstīšanas un krājumu uzskaites kārtība, netiešo izmaksu sadalīšanas metode u.c. aspekti;

2. posms. Uzņēmuma finanšu pārskatu datu apstrāde un ekonomiskā stāvokļa diagnostika četros galvenajos virzienos: maksātspējas, ienesīguma novērtējums, krājumu un kapitāla stratēģiskais pārvaldījums, investīciju riska novērtēšana, izmantojot koeficientu optimalizāciju;

3. posms. Uzņēmuma attīstības tendenču noskaidrošana, izmantojot horizontālo metodi, kā arī novērtējot metodi "novirzes no vidējā lieluma". Secinājumi un ieteikumi.

Rezultātu interpretēšana un iespējamie problēmu novēršanas virzieni (Rurāne 2006: 249).

1.tabula

Uzņēmuma „X” kapitāla struktūras rādītāju dinamika no 2006.g. līdz 2008.gadam.

Rādītāji	2006.gads	2007.gads	2008.gads
Pašu kapitāla koeficients	0,224	-0,052	-0,115
Aizņemta kapitāla koeficients	0,776	1,052	1,115
Finanšu svira	3,173	-17,213	-9,002

Avots: autora aprēķini pēc uzņēmuma x gada pārskata datiem

Kā redzams pēc apkopotiem datiem tabulā Nr.1, var secināt, ka uzņēmums strādā ar aizņemto kapitālu, jo aizņemta kapitāla koeficients pārsniedz 1. Tas ir vērtējams negatīvi. Tikai 2006.gada laikā aizņemta kapitāla koeficients nepārsniedza 1, tas sastādīja 0,776. Toties labāk būtu, ja aizņemta kapitāla koeficients būtu robežās no 0,4 līdz 0,5, jo šādā situācijā uzņēmums būtu neatkarīgs no kreditoriem, kas ir drošāk un stabilāk. Kā rezultātā var secināt, ka uzņēmums neprot strādāt ar pašu kapitālu vai arī pašu kapitāla daudzums nav pietiekoši liels, tādēļ uzņēmumam būtu vēlams pieņemt lēmumu par pašu kapitāla, rezerves vai ilgtermiņa ieguldījumu palielināšanu.

Ar katru gadu aizņemtā kapitāla koeficients palielinās, tas nozīmē, ka uzņēmums ar katru gadu vairāk izmanto aizņemtus līdzekļus. Šī tendence ir ļoti riskanta un nedroša, īpaši tas ir bīstami, kad uzņēmums strādā ar zaudējumiem, kas arī ir raksturīgs pētāmajam uzņēmumam. Uzņēmumam ir regulāri jāmaksā noteikto summu par aizņemto kapitālu, neatkarīgi no tā vai uzņēmuma ienākumi palielinājās vai samazinājās. Kopumā uzņēmums ar katru gadu kļūst riskantāks, jo pieaug aizņemtā kapitāla koeficients, t.i., ir lielāks risks par uzņēmuma maksātspēju.

Jo lielāka ir finansu svira, jo uzņēmums ir drošāks un neatkarīgāks no kreditoriem, tas nozīmē, ka uzņēmumam nav lieli parādi, t.i., ka aizņemtie līdzekļi nav lielāki par pašu kapitālu. Ka redzams no datiem, finansu svira bija lielāka un pozitīva tikai 2006.gadā, pārējā laika posmā tā bija negatīva, kas liecina par uzņēmuma augsta riska pakāpi, jo tas strādā pārsvarā uz aizņemta kapitāla, un ir pilnīgi atkarīgs no saviem kreditoriem.

Uzņēmumam steidzami ir jāpārdomā savu politiku, un jāpalielina pašu kapitālu.

2.tabula

Uzņēmuma "X" aktīvu aprites rādītāju dinamika no 2006. līdz 2008.gadam.

Rādītāji	2006.gads	2007.gads	2008.gads
Aktīvu aprites koeficients	2,359	2,678	2,777
Krājumu aprites rādītājs	5,514	10,947	8,954
Krājumu vidējais aprites ilgums(dienas)	65	32	40
Debitoru aprites periods(dienas)	24	7	4

Avots: autora aprēķini pēc uzņēmuma x gada pārskata datiem

No apkopotajiem datiem tabulā Nr.2 var secināt, ka aktīvu aprites koeficients ar katru gadu palielinās un tuvojas līdz 3, kas ir apsveicami, jo ir pieņemts, ka optimāla aktīvu aprites koeficienta robeža ir 3. Ja rādītājs būtu pāri 3 un lielāks, tad tam par iemeslu varētu būt nelietderīga līdzekļu ieguldīšana aktīvos, kuri nav tik daudz pieprasīti. Tādus līdzekļus varētu uzskatīt par iesaldētiem. Bet ja aktīvu aprites koeficients būtu krietni mazāks par 3, tad uzņēmumam varētu rasties tāda situācija, ka vajadzības gadījumā tam varētu nepietikt līdzekļus, lai apmierinātu klientus ar noteiktu preču daudzumu.

Krājumu aprites rādītājs samazinājās gandrīz par pusi laika periodā no 2006.gada līdz 2007.gadam, tam par iemeslu var būt problēmas ar līdzekļiem, tas ir, uzņēmumam trūkst līdzekļu arī krājumu iegādei, kas arī paātrina krājuma apriti. Kā rezultātā var rasties problēmas ražošanā, uzņēmumam var nepietikt krājumu klientu pasūtījuma izpildei.

Ka redzams no datiem vislētākā debitoru aprite bija 2006. gadā, kas ir 24 dienas, bet jau 2007.gadā šis rādītājs sastādīja tikai 7 dienas. Vidēji 2008.gada laikā debitori atdod savus

parādus 4 dienu laikā. 2008.gadā salīdzinājuma ar 2007.gadu prasību aprites periods ir samazinājies. Debitori ātrāk atdod savus parādus. Šī tendence ir ļoti izdevīga pētāmajam uzņēmumam, jo debitoru parādi, ar katru gadu tiek atdoti īsākā laikā periodā.

3.tabula

Uzņēmuma „X” rentabilitātes dinamika no 2006.-2008.gadam.

Rādītāji	2006.gads	2007.gads	2008.gads
Aktīvu rentabilitāte jeb kapitālu atdeve jeb ekonomiskā rentabilitāte ROA	-19,7%	-28,8%	-5%
Pārdošanas apjoma(apgrozījuma) rentabilitāte jeb komerciāla rentabilitāte jeb ROS	-8,4%	-5,4%	-0,9%
Pašu kapitāla rentabilitāte jeb finansiāla rentabilitāte jeb ROE	-88%	-302%	-62%

Avots: autora aprēķini pēc uzņēmuma x gada pārskata datiem

Aktīvu rentabilitāte (ROA) parādīja, ka uzņēmums strādā ar zaudējumiem. 2006.gada katrs ieguldītais 1 Ls deva 0.20 Ls zaudējumus. 2007.gada katrs ieguldītais 1 Ls atnesa zaudējumus 0,29 Ls un 2008.gada katrs ieguldītais 1Ls atnesa 0,05 zaudējumus.

Pārdošanas apjoma rentabilitāte (ROS) laikā periodā no 2006.līdz 2008.gadam ar katru gadu uzlabojas, bet tomēr tā ir negatīva. Tas liecina par to, ka katrs apgrozījuma 1Ls, deva zaudējumus, šie zaudējumi ar katru gadu samazinās, bet peļņu pagaidām nenes. Uzņēmumam ir jāpievērš uzmanība peļņas paaugstināšanas pasākumiem.

Pašu kapitāla rentabilitāte (ROE), šis rādītājs ir ļoti svarīgs uzņēmuma īpašniekam, jo tas rāda, cik daudz peļņas iegūts uz īpašnieku uzņēmumā ieguldīto katru latu. 2006.gadā pašu kapitāla rentabilitāte bija -88%, tas nozīmē, ka uzņēmuma īpašnieks ar katru ieguldīto 1 Ls, saņēma 0,88Ls zaudējumus. 2007.gadā pašu kapitāla rentabilitāte bija viszemākā -302%, tas liecina par to, ka katrs ieguldītais uzņēmuma īpašnieka 1 Ls, deva 3,02Ls zaudējumus, kas ir vērtējams negatīvi. 2008.gada uzņēmuma īpašnieks saņēma zemākus zaudējumus, laikā periodā no 2006. līdz 2008.gadam, kas ir vērtējams pozitīvi, jo uzņēmumam ir tendence samazināt zaudējumus, un tuvojies peļņai. Toties uzņēmumam steidzami ir jāpalielina peļņa, ko var sasniegt ar izmaksu samazinājumu un neto apgrozījuma palielinājumu.

4.tabula

Uzņēmuma "X" likviditātes rādītāju dinamika no 2006. līdz 2008.gadam.

Rādītāji	2006.gads	2007.gads	2008.gads
Absolūtas likviditātes koeficients	0,005	0,015	0
Starpposmu likviditātes koeficients	0,231	0,077	0,076
Kopējas likviditātes koeficients	0,826	0,647	0,618

Avots: autora aprēķini pēc uzņēmuma x gada pārskata datiem

Kā redzams no tabulas Nr.4, absolūtās likviditātes koeficients rāda, kādu īstermiņa saistību daļu uzņēmums var segt nekavējoties, jo nauda ir vislikvidākie uzņēmuma aktīvi. Absolūta likviditāte ar katru gadu samazinās un tā neietilpst normās. 2006.gada uzņēmums varēja nekavējoties samaksāt tikai 0,005 no savām īstermiņa saistībām. 2007.gada beigās-tikai 0,015 no savām īstermiņa saistībām. Savukārt 2008.gada beigās uzņēmums nevarēja nekavējoties norēķināties ar savām īstermiņa saistībām. Kā redzams pētāmā uzņēmuma absolūtās likviditātes koeficienti ir krietni zemāki par normu. Tātad uzņēmumam ir problēmas ar maksāspēju, tas liecina par to, ka uzņēmuma kontos nav pietiekami daudz naudas līdzekļu un tas nespēj nokārtot steidzamus maksājumus.

Starpposmu likviditātes koeficients arī ir zem normas, uzņēmumam ir maksāspējas problēmas.

Apgrozāmie līdzekļi ir nepietiekoši, jo kopējas likviditātes koeficients ir zem 1, bet ir jābūt vismaz 1, optimāli ir 2. Tātad kopumā var secināt, ka uzņēmumam ir maksāspējas problēmas, neviens no likviditātes rādītājiem nav normu robežās, visi pētāma uzņēmuma likviditātes rādītāji ir zem normas.

Bibliogrāfija

1. Rurāne M. (2006) *Finanšu menedžments*. Rīga: SIA „Elpa-2”.
2. Аткинсон Э.А., Банкер Р.Д., Каплан Р.С., Янг С.М.(2007) *Управленческий учет, третье издание*. Москва: Вильямс.
3. Есипов В. Е., Маховикова Г.А., Терехова В.В.(2003) *Оценка бизнеса*. Санкт-Петербург.
4. Uzņēmuma „X” bilance par laiku periodu no 2006.-2008.gadam.
5. Uzņēmuma „X” peļņas vai zaudējuma aprēķins par laiku periodu no 2006.-2008.gadam.

VESELĪBAS APRŪPES TIRGUS ATTĪSTĪBAS IZAICINĀJUMI KRĪZES APSTĀKĻOS

Abstract

Today's current social economic processes, as well as long term demographic trends (increase of average age of the population, decrease in the working-age population and hence, increase of the demographic load, as well as reduction in work productivity, which is inevitable due to population ageing) are increasingly highlighting the importance of issues associated health care system. The author examines economic operational aspects of the health care system in Latvia, focusing on the impact of the global financial crisis on the researched area. The consequences of the global economic recession on Latvia's health care system are of a diverse nature – reduction in government funding, low paying capacity of the population, comparatively low quality of life indicators of the population, compounding internal structural problems, external manifestations of the crisis, creating a number of challenges for improving the functioning of the system and averting the consequences of the crisis. In conclusion, the author proposes recommendations for maintaining stability of the health care system and ensuring long term sustainability in the context of the economic crisis.

Atslēgas vārdi: veselības aprūpes sistēma, ekonomiskā krīze, veselības aprūpes finansējums.

Pamatojoties uz problēmas aktualitāti, raksta mērķis ir analizēt veselības aprūpes ekonomiskos indikatorus globālās krīzes apstākļos, kā arī izvērtēt iespējas medicīnas tirgus attīstības nodrošināšanai ekonomiskās lejupslīdes periodā. Raksta uzdevumi:

- noteikt veselības aprūpes ekonomiskos indikatorus;
- pētīt veselības aprūpes sistēmas darbību Latvijā ekonomiskās lejupslīdes periodā;
- novērtēt esošo situāciju Latvijas medicīnas tirgū, un pētīt tā attīstības iespējas globālās krīzes kontekstā.

Lai sniegtu Latvijas veselības aprūpes ekonomisko izvērtējumu, autors izmanto LR Veselības ministrijas, Veselības ekonomikas centra, LR Centrālās statistikas pārvaldes, Pasaules Veselības organizācijas (PVO), Pasaules Bankas (PB) un *International Medical Services* (IMS) datus un pētījumus. Darbā tika pielietots vispārzinātnisko metožu kopums: monogrāfiskā metode, institucionālā analīze un statistiski analītiska metode.

Veselības aprūpes tirgus mūsdienu apstākļos darbojas kā kompleksa sistēma. No vienas puses, attīstoties iekšpusē: strauji pieaug medicīnisko preču un pakalpojumu klāsts, bet, no otras puses, kļūstot par spēcīgu un arvien augošu patstāvīgu tautsaimniecības nozari, arvien vairāk iesaistoties valsts un pasaules sociāli ekonomiskajā struktūrā. Veselības aprūpes nozare tieši vai netieši ir saistīta ar vairākām tautsaimniecības nozarēm: medicīniskā ražošana, būvniecība, iekārtu ražošana, tekstilrūpniecība, pārtikas ražošana, izglītība, transports u.c. pakalpojumi (Relman 2005). Tomēr, neskatoties uz Latvijas ekonomiskās attīstības tendencēm un struktūrpolitikas izmaiņām, veselības aprūpe ir viena no tām nozarēm, kas sniedz būtisku ieguldījumu Latvijas izaugsmē ne tikai sociālajā, bet arī ekonomiskajā izvērtējumā. Ja 2008. gadā iekšzemes kopprodukta (IKP) salīdzināmajās cenās kritums bija

4,6%(K07. Iekšzemes kopprodukta indeksi.. 2010), tad veselības un sociālās aprūpes nozarēs, salīdzinot ar izmaiņām citās nozarēs, bija vērojama stabilitāte un pat neliels pieaugums (sk. 1. tabulu). Tomēr jau 2009. gadā situācija būtiski mainījās un globālās recesijas aktivizētās strukturālās pārmaiņas nozarē atstāja sekas arī uz veselības aprūpes ieguldījumu IKP – tas ir samazinājies par 8% salīdzinājumā ar 2008.gadu (K07. Iekšzemes kopprodukta indeksi.. 2010).

1. tabula

IKP indeksi atbilstoši tautsaimniecības nozaru darbības veidiem (salīdzināmās cenās, % pret iepriekšējo gadu)

Darbības veids	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Apstrādes rūpniecība	106,0	106,6	105,9	106,2	100,5	93,5	80,8
Būvniecība	113,7	113,3	115,5	121,5	115,7	97,4	66,4
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	104,5	105,0	101,8	103,1	104,4	97,6	92,8
Finanšu starpniecība	103,3	108,3	111,4	122,9	109,3	93,4	87,4
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	128,7	111,0	131,2	109,0	130,7	102,5	99,1
Izglītība	106,4	102,5	104,1	104,2	103,0	100,5	92,6
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	100,0	103,2	109,5	94,8	107,8	99,5	103,5
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība	106,7	110,1	110,3	117,6	111,4	101,5	99,9
Pakalpojumi	107,3	109,2	111,7	113,1	110,0	97,5	85,4
Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	104,9	108,0	109,1	114,4	113,2	101,3	81,4
Transports, glabāšana un sakari	108,9	110,1	113,7	105,5	107,8	100,5	82,5
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; auto, moto, sadzīves priekšmetu un aparatūras remonts	110,0	112,4	116,8	117,8	114,6	91,7	71,3
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	102,4	104,4	105,8	105,8	103,4	100,2	92,8
Veselība un sociālā aprūpe	103,4	102,2	102,1	102,8	103,9	105,3	97,7
Viesnīcas un restorāni	125,3	116,4	114,7	120,0	108,6	89,3	66,1
Zvejniecība	55,9	109,8	104,5	94,9	112,4	101,6	102,5

Avots: K07. Iekšzemes kopprodukta indeksi pa darbības veidiem (2000.gada salīdzināmās cenās; procentos pret iepriekšējo periodu).

Taču veselības aprūpe ir arī viena no nozīmīgākajām resursu patērētājām tautsaimniecībā, un tajā patērēto resursu apjoms gadu no gada pieaug. Finanšu tēriņi veselības aprūpei uz 1 iedzīvotāju tādās valstīs kā ASV, Kanāda un Japāna 1996-2000.-jos gados ir pieaugusi 8 reizes (The world health report.. 2008):. Arī Latvijā kopš 1990-ajiem gadiem valsts novirzīto līdzekļu apjoms veselības aprūpei būtiski pieaudzis līdz 3,4-3,8% IKP (sk. 1. tabulu). Bet jāņem vērā arī straujā privātā sektora attīstība veselības aprūpē.

2. tabula

Valsts izmaksu dinamika veselības aprūpē¹

Rādītāji	2000	2001	2003	2005	2007	2008	2009	2010*
IKP milj.Ls	4685,7	5168,3	6393,8	9059	14780	16243	13043	11892
Valsts kopbudžets, milj.Ls ²	1773,9	1804,6	2223,6	3220,8	5283,1	6277,5	5682,9	4386,40
Līdzekļi veselības aprūpei, milj.Ls ³	144,2	156,5	202	288	514,8	503,9	503,73	432,78
% no IKP	3,08	3,03	3,16	3,43	3,48	3,10	3,86	3,64
Kopējie izdevumi veselības aprūpei no IKP (%)**	3,6	3,5	5,0	5,3	6,2	– ²	–	–
% no valstskopbudžeta	8,13	8,67	9,08	8,94	9,74	8,03	8,86	9,87

* prognoze; ** izdevumos iekļauta arī privāto izdevumu daļa

Avots: ¹ Galvenie makroekonomiskie rādītāji² VF01. Vispārējās valdības sektora galvenie rādītāji (milj. latu) ³ 2010.gada valsts budžets.

Veselības aprūpes budžets finansē ārstniecības iestāžu iedzīvotājiem sniegtos pakalpojumus, kas arī ir lielākā budžeta izdevumu daļa. No valsts budžeta veselības nozarē tiek apmaksāti medikamenti kompensējamo zāļu sistēmā un centralizēti iepirktie medikamenti, no valsts budžeta tiek finansēti arī pasākumi veselības veicināšanai, profilaksei, piemēram, vakcinācija, kā arī valsts higiēniskā un epidemioloģiskā uzraudzība un citi ministrijai uzdotie uzdevumi. Pretēji iepriekšējos gados novērotajam pieaugumam iekšzemes kopprodukts (IKP) Latvijā 2008.gadā samazinājās par 4,6%. Bet izdevumi veselības aprūpei no IKP un valsts kopbudžeta 2008.gada samazinājās un veidoja, attiecīgi, 3,10% un 8,03%. Jau 2007.gada rādītāji liecināja par situācijas pasliktināšanās draudiem. Kopējie izdevumi veselības aprūpei no IKP (t.sk. arī māsasaimniecību izdevumi veselības aprūpei) samazinājās no 6,6% 2006.gadā uz 6,2% 2007.gadā.

Salīdzinājumam var minēt, ka kopējie izdevumi veselības aprūpei no IKP jaunajās ES dalībvalstīs vidēji bija 6,06% 2006.gadā. Latvijā samazinājās arī izdevumi veselības aprūpei

¹ Veselības ministrijas dati <http://www.vm.gov.lv/index.php?id=246&top=129>

² Diemžēl dati par **kopējiem** izdevumiem veselības aprūpei no IKP (%) par 2008.-2009. gadu nav pieejami, šādus rādītāju neapkopo LR Centrālās statistikas pārvalde un veselības ekonomikas centrs, bet izvērtē Pasaules veselības organizācija. (dati uz 2010.g. 1.maiju).

no valsts kopbudžeta: no 10,8% 2006.gadā uz 10,0% 2007.gadā (EC eurostat Data base.. 2010). Savukārt straujo finanšu krīzes izraisīto ekonomisko problēmu Latvijas tautsaimniecība un dramatiskā IKP krituma 2009. gadā rezultātā valsts izdevumu daļa veselības aprūpei kaut arī samazinājās faktiskajos lielumos (-0,17 milj. latu), taču tās īpatsvars IKP un valsts budžetā pat pieauga. 2. tabulā sniegtā informācija liecina par to, ka 2010. gadā veselības aprūpes nozarē sagaidāmas daudz dinamiskākas izmaiņas, jo valsts budžeta finansējumu tiek plānots samazināt par 16,4% no iepriekšēja gada līmeņa, savukārt veselības aprūpes valsts finansējuma daļa no IKP sārks līdz 3,6%. Jāpiebilst, ka, analizējot gan 1., gan 2. tabulas datus, jāsecina, ka ekonomiskās krīzes rezultātā būtiski ir samazinājušies arī iedzīvotāju (privātpersonu) izdevumi veselības aprūpes nozarē. Par to liecina IKP indeksa samazinājums veselības aprūpes nozarē.

Veselības aprūpes Latvijā pirmskrīzes periodā strauji attīstījās, t.sk. arī pateicoties valsts aktīvai stimulējošai programmai un ES struktūrfondu ieguldījumiem šajā jomā, kas vērsta gan un preču un pakalpojumu kvalitātes uzlabošanu, gan un finansēšanas sistēmas pilnveidošanu.

Pasaules ekonomiskās krīzes ietekme pasliktināja situāciju veselības aizsardzības sistēmā. Pasaules ekonomiskās krīzes ietekme uz veselības aprūpes sistēmu vērojama vairākos apsektos. Pirmkārt, ir iespējama saslimstības palielināšanās kopumā, jo palielinās fizisko (pārpūle, traumas u.c.) un psiholoģisko (stress, nenoteiktība, nedrošība) riska faktoru ietekme (The European health report.. 2009).

Otrkārt, globālās finanšu krīzes ietekmē mainās cenu līmenis, t.sk. arī ārstniecības preparātiem, medicīnas preču, aprīkojuma un pakalpojumu cenas. Ņemot vērā ekonomiskās sistēmas globālo aspektu un veselības aizsardzības nozares specifiku, minētajam krīzes aspektam varētu būt nozīmīga ietekme. Bez tam, atsevišķas medicīnas preces, piemēram, farmācijas nozares preces, ir būtiska importa komponente, līdz ar to, krīzes ietekmē to pieejamība var tikt ierobežota. Nozares attīstību būtiski ietekmē arī nodarbinātības problēmas. Minētā problēma ir tieši saistīta ar pieejamā finansējuma samazināšanos, un kā sekas – tiek samazināts medicīnas personāla skaits (Saadah, Pradhan, Surbakti 2010). Bezdarba pieauguma sekas ietekmē veselības aprūpi arī no pretējas puses – ienākumu samazināšanās ietekmē māsaimniecību ienākumus, valdības izdevumus un citu privātā sektora dalībnieku iespējas sniegt savu ieguldījumu veselības aizsardzības jomā. Tas viss notiek laikā, kad palielinās vajadzība pēc veselības aizsardzības pakalpojumiem un precēm.

Bez tam, dažās valstīs, t.sk. arī Latvijā, veselības aizsardzības sistēmā vērojama krīze, jo strauji palielinās iedzīvotāju mirstība no sirds un asinsvadu slimībām, onkoloģiskajām saslimšanām un citām slimībām. Rezultātā būtiski samazinās iedzīvotāju dzīves ilgums. Šajā

situācijā acīmredzams ir finanšu līdzekļu trūkums, kas vēl vairāk padziļina pasaules ekonomiskās krīzes ietekmi (The European health report.. 2009).

Finanšu krīze, kuras pirmās pazīmes bija redzamas jau 2008.gadā, medicīnas iestādēm radīja lielu nedrošību par nākotni. Kopš krīzes sākuma 2008. gada nogalē ir apgrūtināta ne vien finanšu resursu piesaiste, bet arī to plānošana. Ņemot vērā, ka pacientu skaits kļūst neprognozējams, bet viņu maksātspēja būtiski sarūk, valsts budžeta resursi ik pa laikam tiek samazināti, sašaurinot finansējumu vairākām programmām (sākot ar ārstu sagatavošanu, beidzot ar plānveida operācijām un rehabilitāciju) ir arvien grūtāk nodrošināt stabilitāti nozarē, sadalīt resursus atbilstoši prioritātēm un nodrošināt pat pamatfunkciju pilnvērtīgu izpildi.

Tādējādi globālās ekonomiskās recesijas ietekmi uz veselības aprūpes nozari var raksturot šādos aspektos:

- Valsts budžeta izdevumu samazinājuma tendence, kas būtiski skar arī veselības aprūpes valsts programmu finansēšanu.
- Pieprasījuma samazinājuma tendence, kas pamatā ir saistīta ar iedzīvotāju ienākumu kritumu un nespēju laicīgi un adekvāti apmaksāt un saņemt veselības aprūpes pakalpojumus gan valsts sektorā, gan no privātajiem pakalpojumu sniedzējiem.
- Veselības aprūpes pakalpojumu piedāvājuma izmaiņas. Ir krities valsts apmaksāto pakalpojumu un preču (piem., kompensējamo zaļu) apjoms. Bez tam, finanšu krīzes sekas ir ietekmējušas privāto sektoru, jo samazinājās piedāvāto pakalpojumu un organizāciju skaits, ka arī kritās kvalitātes līmenis.

Tāpēc ir svarīgi izvērtēt veselības aprūpes sistēmas un to atsevišķo apakšnozaru un elementu darbību, un tās iespējamās ietekmes scenārijus uz Latvijas tautsaimniecību ilgtermiņā. Kopumā krīzes ietekmi var iedalīt trijos posmos.

Sākotnēji gan pieprasījuma, gan piedāvājuma apjoms medicīnisko preču un pakalpojumu tirgū samazinās – samazinās slimnīcu, gultasvietu skaits, pakalpojumu daudzveidība un pieejamība (sk. 3. tabulu). Šis samazinājums ir skaidrojams, no vienas puses, ar valsts budžeta līdzekļu samazinājumu, no otras – pieprasījuma puses – ar mājsaimniecību pārstāvju maksātspējas kritumu. Rezultātā valsts, samazinot finansējumu, galvenokārt sašaurina profilaktisko, preventīvo, rehabilitācijas programmu darbību. Savukārt iedzīvotāji šajās programmās par privātiem līdzekļiem neiesaistās, tādējādi ilgtermiņā rodas papildus problēmas akūto un hronisko saslimstību ārstēšanā.

Autora pieņēmumus apstiprina arī statistisko datu apkopojums (diemžēl, statistika ir pieejama tikai par 2009. g., tāpēc detalizēti krīzes rādītos efektus var analizēt tikai saistībā ar pirmo posmu).

Veselības aprūpes kvantitatīvo radītāju dinamika 2007-2009.g.

Radītāji	2007	2008	2009
Slimnīcu skaits	94	88	69
Neatliekamās medicīniskās palīdzības staciju vai nodaļu skaits	43	39	11
Visu specialitāšu ārstu skaits	8014	8437	7964
Gultu skaits slimnīcās	17497	17001	14434
Ārstu apmeklējumu skaits, tūkst.	13141	13592	12639
Kopējais izpildīto izsaukumu skaits, tūkst.	479	428	371
Valsts finanšu ieguldījums milj.Ls	503,9	503,73	432,78

Avots: Iedzīvotāju veselība. **Statistikas dati par 2009. gadu.**; VA01. Veselības aprūpes pamatrādītāji gada beigās.

Otrajā krīzes posmā iepriekšminētā iedzīvotāju (patērētāju) rīcība rezultējas kopējā veselības stāvokļa pasliktinājumā un pieprasījuma pieauguma pēc veselības aprūpes pakalpojumiem. Valsts līmenī būs vērojama iedzīvotāju veselība radītāju pasliktināšanās tendence, ielaisto, hronisko un akūto slimību izplatība, kā arī ilgstošs darba spēju kvalitātes samazinājums, kas pazeminās dzīves līmeņa kvalitāti un valsts labklājību kopumā. Taču resursi ir samazināti (finansējums ir samazināts, slimnīcas aizvērtas, gultas vietas likvidētas, personāls atlaists) (sk. 3. tabulu). Risinot pieprasījuma pieaugumu ierobežoto resursu apstākļos, pastāv pakalpojumu kvalitātes samazinājuma risks. Tādējādi pasliktinās gan iedzīvotāju veselības stāvoklis, gan arī veselības aprūpes darbības kvalitatīvie un kvantitatīvie rādītāji. Ņemot vērā, ka pirmajā un otrajā krīzes posmā samazinās gan valsts finansiālais ieguldījums, gan privāto līdzekļu apjoms nozarē sarūk arī privāto medicīnisko pakalpojumu sniedzēju skaits. Ar laiku iekārtas un tehniskais nodrošinājums kopumā morāli un tehniski nolietojas, kas kavē tirgus attīstību (piedāvājuma apjomu pieaugumu un konkurenci) pēckrīzes posmā.

Viena no negatīvajām krīzes tendencēm ir izdevumu samazinājums. Medicīnas iestādes, cenšoties minimizēt zaudējumus, kuri saistīti ar klientu skaita un valsts finansiālā atbalsta samazinājumu, piedāvā lētākas, un bieži – arī mazāk efektīvas ārstēšanas metodes un medicīnas preparātus.

Nākamajā posmā finansējums pakāpeniski sāk palielināties, nozarē ienāk kvalificēts personāls, sākas materiālās bāzes atjaunošana. Taču šie resursi vairs nav pietiekami, lai risinātu sakrājušās problēmas nozarē – ielaisto un hronisko slimību (masveidā) ārstēšanai to nepietiek. Bez tam krīze slaukā samazinās iedzīvotāju aktivitāte veselības uzturēšanā, profilakses un rehabilitācijas jautājumos, kas veicina veselības stāvokļa pasliktināšanos ilgtermiņā. Tādējādi ar valsts līdzekļu palīdzību (informējot un piedāvājot preventīvos

pasākumus) jāatjauno iedzīvotāju atbildība šajā jomā, kas pats par sevi ir grūtāks un resursu ietilpīgāks process. Ilgtermiņa sekas pamatīgam finanšu plūsmas sarukumam ir gan kredītsaistību neizpilde, gan grūtības kredītresursu piesaistē, kas ierobežos kapitālieguldījumus un modernizācijas iespējas veselības aprūpes nozarē.

Sabiedriski svarīgākais veselības aprūpes mērķis paredz iedzīvotāju veselības stāvokļa veicināšanu un saglabāšanu, cilvēka dzīves kvalitātes nodrošināšanu un labvēlīgas vides radīšanu, kas no savas puses uzlabo un palielina darbaspēju kvalitāti un cilvēku mūža ilgumu un nodrošina stabilu ekonomisko izaugsmi ilgtermiņā. Tādējādi veselības aprūpes nozarei ir būtiska loma tautsaimniecības attīstības procesos un stratēģiski svarīga nozīme cilvēkkapitāla attīstībā. Veselības aprūpes attīstības tendences un izaicinājumus ir jāņem vērā, plānojot un realizējot vienotu valsts stratēģiju. Tādējādi krīzes radīto problēmu risinājumi veselības aprūpē varētu būt šādi:

1. Nodrošināt pilnvērtīgu veselības aprūpes funkciju finansēšanu, neskatoties uz valsts budžeta ierobežotajām iespējām. Pretējā gadījumā krīzes ietekmei uz cilvēkresursu veselību un darbaspējām būs pasliktināšanās tendence ilgtermiņā.
2. Nodrošināt sociālo programmu darbību, kas riska grupām (maznodrošinātajiem, hroniskajiem slimniekiem utt.) atvieglo pieejamību vitāli nepieciešamajām medicīnas precēm un pakalpojumiem.
3. Nodrošināt pamatotu resursu plānošanu un ilgtermiņa prognozēšanu, skaidri definējot valsts pamatuzdevumus nozarē, fokusējot valsts finansējumu. Tādējādi var minimizēt konfliktus starp iesaistītajām pusēm, kā arī nodrošināt nozares iekšējo stabilitāti un nodrošināt krīzes ilgtermiņa ietekmes mazināšanos.
4. Jānodrošina aktīva informēšanas programma par profilaktiskajiem pasākumiem un ielaisto slimību sekām darbaspējīgiem iedzīvotājiem, īpaši jauniešiem, lai veicinātu viņu aktīvu līdzdalību savas veselības uzturēšanā. Tas nodrošinās arī zināmu privātā finansējuma daļu.
5. Jāseko un pastāvīgi jāvērtē medicīnas pakalpojumu sniegšanas kvalitāte, lai mazinātu riskus, kas saistīti ar nepietiekamo finansējumu.

Daudzi eksperti atzīmē, ka ekonomiskā krīze bieži ir arī iespēju laiks, respektīvi, īstais laiks veselības aprūpes sistēmas modernizācijai, sagatavojot to tuvākā laika iekšējiem un globāliem izaicinājumiem (piem., novecošana, migrācija u.c.). Tādējādi ir jānodrošina veselības aprūpes pakalpojumi, kas būs nepieciešami potenciālajiem pacientiem (The Financial Crisis and Global Health. 2009).

Veselības aizsardzības sistēmas mērķis ir iedzīvotāju veselības stāvokļa uzturēšana un saglabāšana, cilvēku dzīves vides kvalitātes uzlabošana, labvēlīgu dzīvesdarbības nosacījumu

radīšana, kas kopumā palielinās iedzīvotāju dzīves ilgumu, paaugstinās aktīvās dzīves līmeni, jo samazināsies traumatisms un saslimšanas, tiks saglabāta un nostiprināta sieviešu un bērnu veselība, samazināsies zīdaiņu mirstība. (*Dzīves kvalitāte Latvijā..* 2006) Veselības aizsardzības sistēmai ir būtiska nozīme arī to personu dzīves ilguma palielināšanā, kurām ir hroniskas patoloģijas (cukura diabēts, onkoloģiskās saslimšanas, hroniskas nieru slimības u.c.) (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. 2008). Medicīnisko pakalpojumu tirgus attīstībai ir svarīga nozīme sociāli ekonomiskās politikas un ilgtermiņa nacionālās stratēģijas izstrādē saistībā ar veselības aizsardzību, jo šī sistēma ir stratēģiska tautsaimniecības nozare, kas nodrošina iedzīvotāju atražošanu, sociālās garantijas un iedzīvotāju veselību.

Bibliogrāfija

1. Galvenie makroekonomiskie rādītāji. <http://www.fm.gov.lv/?lat/makroekonomika>
2. *Dzīves kvalitāte Latvijā.* (Zinātniskie redaktori B.Bela, T.Tisenkopfs) Rīga: Zinātne, 2006.
3. EC Eurostat Data base
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
4. Hauck, K., Tsuchiya, A. *Health mobility: implications for efficiency and equity in priority setting.* Working Paper 06/10 February 2010
<http://www.buseco.monash.edu.au/depts/ebs/pubs/wpapers/>
5. Iedzīvotāju veselība. Statistikas dati par 2009. gadu. Pieejams:
<http://www.vec.gov.lv/sabves/stat1.html> (26.10.2010)
6. K07. Iekšzemes kopprodukta indeksi pa darbības veidiem (2000.gada salīdzināmajās cenās; procentos pret iepriekšējo periodu), Centrālās statistikas pārvaldes dati, 2010.
<http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>
7. *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam.* (Pilnveidotā 1. redakcija novembris, 2008).
8. Mežinska, S. (2006) Nespeciālistu priekšstati par veselību un to saikne ar dzīves kvalitāti. Gr.: *Dzīves kvalitāte Latvijā.* Rīga: "Zinātne". 217.-236. lpp
9. Monden, Ch. W. S. (2004) Socio-economic health inequalities in Latvia: a cross-sectional study. *Scandinavian Journal of PublicHealth.* P. 217–223.
10. Relman, A. S. (2005) *The Health of Nations: Medicine and the Free Market.* New Republic, March 7.
11. Saadah F., Pradhan M.,, Surbakti S. (2010) Health Care During Financial Crisis. WB.
12. *The Financial Crisis and Global Health.* (2009) Report of a High-Level Consultation World Health Organization, Geneva.
13. *The European health report 2009: health and health systems.* World Health Organization 2009, Pp. 191.
14. *The world health report 2008: primary health care now more than ever..* (2008) World Health Organization.
15. Veselības aprūpes budžets 2010. gadā. Pieejams:
<http://www.vm.gov.lv/index.php?top=0&id=794> (26.10.2010)
16. VA01. Veselības aprūpes pamatrādītāji gada beigās. Pieejams:
<http://www.csb.gov.lv/dati/statistikas-datubazes-28270.html-0> (26.10.2010)
17. Vispārējās valdības sektora galvenie rādītāji (milj. latu).
<http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>

18. Zījeva, I. (2008) The Direct and Indirect Impact of Economic factors on the Health of Population of Latvia. *LU raksti Ekonomika un vadības zinātne*. 726. sej. 251-262. lpp.
19. Кругман, П. (2009) Охрана здоровья как императив. В кн.: *Кредо либерала*. Москва: Европа. стр.231-262.
20. 2010 .gada valsts budžets.
http://www.fm.gov.lv/?lat/valsts_budzets/2010gada_budzets.

TŪRISMA NOZARES PRIORITĀTES LATVIJĀ GLOBĀLĀS EKONOMISKĀS RECESIJAS APSTĀKĻOS

Abstract

Trends of growth and decrease have been observed in the tourism sector of Latvia in accordance with the economic situation of the country. This is evidenced by such indicators as the number of foreign tourists, foreign tourists' trip duration and the amount of expenses, as well as the amount of hotels and other tourist accommodations in Latvia. Such increase is largely linked with the international processes of the European Union.

Tourism successes depend on how great compliance between demand and supply are provided. During the closest years tourism will most probably encounter a saving tendency, a shortage of money for long trips will cause tourists preference to travel in the territory of their own country. During the economical recession, reorganization has to appear in the tourism sector – consolidation of enterprises is a necessity.

Atslēgas vārdi: tūrisma nozare, tūrisms Latvijā, IKP, tūrisma tendences.

Raksta mērķis ir izpētīt un izanalizēt tūrisma nozares prioritātēs Latvijā globālās ekonomiskās recesijas apstākļos. Raksta uzdevumi ir: izpētīt izveidojošos situāciju tūrisma nozarē; noskaidrot prioritātes tūrisma nozarē Latvijā globālās ekonomiskās recesijas apstākļos. Rakstā izmantotas vispārpieņemtās ekonomikas zinātnes pētījumu kvalitatīvas un kvantitatīvas metodes, tajā skaitā salīdzināšana, grupēšana un grafiskā analīze.

Tūrisma nozare ikvienā pasaules valstī ir ne tikai peļņas avots, bet arī dzīves līmeņa rādītājs. Tūrisma ir daudz dažādu iezīmju un īpatnību, piemēram, tā nav pirmās nepieciešamības prece, pastāv liela atkarība no klientiem un piedāvātā produkta specifikas utt.. Šī tautsaimniecības nozare ir ļoti elastīga. Kā atzīmēja Latvijas Republikas (LR) ekonomikas ministrs A.Kampars 6.Latvijas tūrisma formā, neskatoties uz dažādām ekonomiskajām situācijām cilvēki turpinās ceļot – mainīsies vien galamērķu izvēle un ceļošanas paradumi (Kampars 2009: 9). Tādēļ pastāvošās recesijas apstākļos tūrisma nozarē viens no svarīgākajiem uzdevumiem būtu pareizi izmantot izveidojušos situāciju.

Līdz ekonomiskās recesijas sākumam tūrisma nozarē bija novērojamas daudzas pozitīvās tendences: ārzemju ceļotāju viena ceļojuma vidējie izdevumi diennaktī, nodarbināto skaits tūrisma nozarē, viesnīcu un citu tūrisma mītņu skaits (*Pārskats par tūrisma attīstību Latvijā 2008*). Šai nozarei tika solīta ne tikai attīstība, bet arī lielas perspektīvas. Lai labāk apskatīt tūrisma nozīmes devumu tautsaimniecībā. Autore ir apkopojusi kopējos izdevumus, kurus Latvijas tūristi ir patērējuši ārzemēs un ārzemju tūristi ir iztērējuši Latvijā (sk. 1.tabulā). Tūrisma pakalpojumu bilance Latvijā 2004.-2008.gadam (milj. LVL) uzskatāmi parāda, kopējos izdevumus, kurus Latvijas tūristi ir patērējuši ārzemēs un ārzemju tūristi ir iztērējuši Latvijā. Tūrisma pakalpojumu bilance parāda starpību starp Latvijas iedzīvotāju izdevumiem

ārzemēs un ārzemju ceļotāju izdevumiem Latvijā. Laika periodā no 2004.-2008.gadam Latvijas tūristi ārzemēs ir iztērējuši vairāk, nekā ārzemju tūristi Latvijā.

1. tabula

**Tūrisma pakalpojumu bilance Latvijā
2004. -2008.gadam (milj. LVL)**

<i>Gads</i>	<i>Izdevumi ārzemēs milj. Ls</i>	<i>Pieaugums (%)</i>	<i>Izdevumi Latvijā milj. Ls</i>	<i>Pieaugums (%)</i>	<i>Tūrisma pak. bilance, milj. Ls</i>	<i>Pieaugums (%)</i>
2004	197,5	-	141,9	-	-55,6	-
2005	322	63%	190	34%	-132	137%
2006	404,6	25%	266,2	40%	-138,4	5%
2007	484,8	20%	338	26%	-146,8	6%
2008	551,1	13%	401,2	18%	-149,9	2%

Avots: Latvijas Centrālā.. www.csb.gov.lv [28.01.2010.]

Kopējo izdevumu lielums gan Latvijas ceļotāju ārzemēs, gan ārzemju ceļotāju Latvijā no 2004.-2008.gadam ir palielinājies. Tomēr kopējie izdevumi Latvijas ceļotājiem, kuri devušies uz ārzemēm bijuši lielāki nekā ārzemju ceļotāju izdevumi Latvijā. Kā redzams, laika periodā no 2004.-2008.gadam ieņēmumu apjoms no ārvalstu ceļotājiem (tūrisma pakalpojumu eksports) katru gadu ir palielinājies vidēji par 29,5%, ievērojami pārsniedzot Latvijas tūrisma attīstības pamatnostādņēs plānoto ikgadējo pieaugumu vidēji par 15% gadā (Latvijas Tūrisma attīstības pamatnostādņēs 2004.-2008.gadam 2003: 12). Par iemeslu tādiem rādītājiem var minēt straujo inflācijas kāpumu Latvijā no 2004.-2008.gadam, kas arī sekmēja augstas preču un pakalpojumu cenas, līdz ar to ārzemju tūrist Latvijā iztērēja gandrīz par 100% vairāk nekā bija paredzēts.

Neraugoties uz pozitīvajām tendencēm, tūrisma maksājumu bilance joprojām ir negatīva – Latvijas iedzīvotāju izdevumi ārzemēs 2008.gadā par 149,9 milj. latu pārsniedza ārzemju ceļotāju izdevumus Latvijā. Tūrisma pakalpojumu bilances pieaugumu tempi ar katru nākamo gadu no 2004.-2008.gadam samazinās, vislielākās pieaugums bija novērojams 2005.gadā salīdzinājumā ar 2004.gadu par iemeslu tam bija Latvijas iestāšanās ES.

Latvijas tūrisma nozares pakalpojumu bilance pašreiz ir negatīva, un arī turpmākajos gados prognozēts tūrisma nozares attīstības tempu samazinājums (Frangialli 2008: 3).

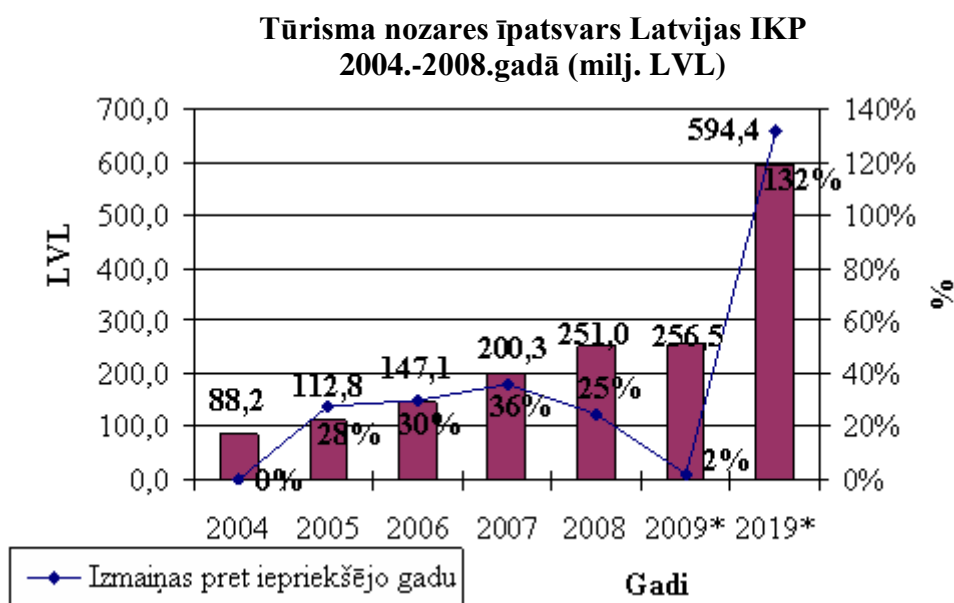
Galvenais šobrīd būtu izveidot tādu tūrisma attīstību veicinošo pasākumu plānu, kas efektīvi realizētu un nodrošinātu Latvijas tūrisma produktu un pakalpojumu konkurētspēju:

- kvalitātes, atbilstību tirgus un patērētāju prasībām;
- atbilstošas cenas;
- atpazīstamība, pasaules līmenī;
- līdzšinējo pakalpojumu tirgū pozīciju saglabāšana.

Tūrisma nozares īpatsvars Latvijas IKP ir svarīgs rādītājs LR tautsaimniecībā, jo tas parāda kādā tempā attīstās tūrisma infrastruktūra, kura sevī iekļauj dažādas tautsaimniecības nozares. Tūrisma īpatsvara pieaugums Latvijas IKP tika paredzēts sasniegt, pozicionējot un virzot starptautiskajā tirgū Latviju kā atšķirīgu, drošu un atpazīstamu tūrisma galamērķi, palielinot tūristu plūsmu uz Latviju, kā arī veicinot vietējā tūrisma attīstību.

Tūrisma nozares īpatsvars Latvijas IKP no 2004.gada līdz 2008.gadam ir pakāpeniski palielinājies (sk.1.attēls). Salīdzinot 2004.gadu un 2008.gadu var redzēt kā tūrisma nozares īpatsvars IKP ir palielinājies par 162,8 LVL milj. jeb 184%. No 2004.gada līdz 2008.gadam tūrisma nozares īpatsvars vidēji palielinājās par 29,7% gadā. Pēc Pasaules tūrisma organizācijas prognozēm (PTO) 2009.gadā tūrisma nozares īpatsvars Latvijas IKP palielināsies, bet izaugsmes tempi vairs nebūs tik strauji, tikai par 2%. Taču neskatoties uz valdošo šī brīža situāciju pēc 10.gadiem Latvijas IKP tūrisma nozare būs ienesīgs avots 594,4 LVL milj., salīdzinot 2019.gadu ar 2009.gadu ienākumi IKP palielināsies par 337,9 LVL milj. (131%).

1. attēls

*PTO prognozes

Avots: Travel & Tourism Economic impact Latvia 2009, 14. lpp.

Līdz šim Latvijas tūrisma attīstības radītāji ir bijuši vieni no labākajiem Eiropā, taču 2009.gada pirmajā pusgadā, Latvijā ir vērojams nozares kritums 23% apmērā, kā PTO prognozēja. Salīdzinājumā ar ES vidējo kritums 7,4%, un tās tuvākām kaimiņvalstīm Lietuvu 22%, Igauniju 13%, Latvijā 2009.gadā bija novērojams vislielākais kritums. (Eurostat 02.03.2010.). Vadoties pēc pašreizējām tendencēm, tiešais Latvijas tūrisma nozares īpatsvars IKP līdz 2018.gadam varētu samazināties līdz 1,4%, savukārt kopējais ieguldījums valsts ekonomikā varētu samazināties līdz 6,9%. Ņemot vērā šo prognozējamo negatīvo tendenci, par galvenajiem tūrisma attīstības rīcības virzieniem ir izvēlēta konkurētspējīgu un kvalitatīvu tūrisma produktu un pakalpojumu attīstība un atpazīstamības veicināšana (Latvijas Tūrisma attīstības pamatnostādņēs 2009. - 2015.gadam 2008: 12).

Jāatzīmē kā līdzīgas tendences ir arī novērojams citās ES jaunajās dalībvalstīs – Lietuvā, Igaunijā, Polijā. Latvijā attīstījās tūrisma nozare līdz ar to, ka ES veco dalībvalstu – Vācijas, Francijas, Lielbritānijas u.c., iedzīvotāji izrādīja interesi par Latviju kā jauno ES dalībvalsti, pēc tās iestāšanās ES bija vērojams tūristu pieplūdums. Neskatoties uz to, ka tūristu pieplūdums vēlāk nemazinājās, tomēr tas vairs arī tik strauji nepalielinājās. Jāpiebilst, ka Latvija pārsvarā tiek izmantota kā tranzīta valsts, starp Austrumiem un ES, daudzus tūristus var pieskaitīt pie tranzīta ceļotājiem, kuri šķērso teritoriju bez apstāšanās. Līdz ar to līdz 2008.gadam bija novērojams tūrisma nozares īpatsvara palielinājums Latvijas IKP, taču ne tik straujš. Sākot ar 2009.gadu tendence mainījās un ienākums no šīs nozares krietni vien samazinājās. Pēc PTO datiem tiek prognozēts, ka 2019.gadā pastāvošā situācija mainīsies uz labu.

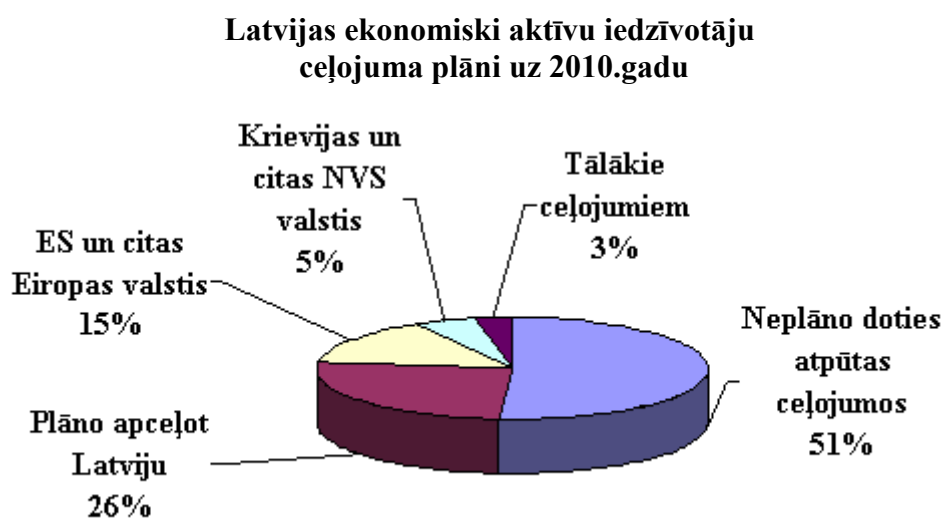
Ir sarežģīti prognozēt turpmāko tūrisma nozares attīstību, pastāvošajā nestabilitātes situācijā, jo daudz, kas atkarīgs ne tikai no situācijas tirgū, nozarē un valsts pārvaldē, bet arī no ikviena Latvijas iedzīvotāja. Latvijā ir daudz dažādu resursu ar kuru palīdzību var piesaistīt tūristu interesi. Neaizmirstamas ainavas un neskarta daba, neatkārtojami kultūras pieminekļi, kā arī valdzinošas pilsētas un sendienu tradīcijas, kas spēj uzrunāt ikvienu. Tas arī piesaista ārzemju tūristu interesi par Latviju. Katra valsts cenšas atrast savu nišu tūrisma tirgū, kaut ko tādu, kas būtu tikai šajā valstī un nekur citur, kaut ko neatkārtojamo un pateicoties kam to atpazīs pasaulē. Latvijas nišu pagaidām ir grūti noteikt, jo Latvijai, Lietuvai un Igaunijai ir līdzīgs tūrisma nozares piedāvājums ārzemju tūristiem.

Pēc Latvijas iestāšanās ES 2004.gadā bija vērojams straujš tūristu skaita pieaugums, kas deva pamatu nozares attīstībai, veicinot jaunu tūrisma produktu veidošanos. Pakāpeniski Latvija kļuva par atpazīstamu tūrisma galamērķi, tādēļ arvien vairāk ir jādodomā, kā piesaistīt jaunus un noturēt esošos tūristus. Jārealizē atbilstošas mārketinga aktivitātes, lai ārzemju tūristiem rastos interese par tūrisma nozares piedāvātiem produktiem, kas tiem radītu

vēlēšanos braukt uz Latviju. Tūrisma organizācijām un atbildīgām struktūrvienībām ir jāstrādā pie Latvijas tēla popularizēšanas, lai ārzemju tūristi atpazītu Latviju kā saistošu tūrisma galamērķi. Bieži vien antireklāma – krāpšanas gadījumi Rīgas naktsklubos un taksometros, nekorektās SPA reklāmas u.c., grauj visu gadu laikā paveiktos darbus pie Latvijas tēla veidošanas.

Nepārprotami ekonomiskās recesijas apstākļos pastiprinātu uzmanību jāpievērš tieši iekšzemes ceļošanai. Viennozīmīgi tuvākajos gados tūrisma raksturīga tendence būs taupīšana, tāpēc tāliem ceļojumiem pietrūks naudas, tādēļ tūristi visdrīzāk dos priekšroku ceļot savas valsts teritorijā. Tirgus, sociālo un mediju pētījumu aģentūras *TNS Latvia* veiktais pētījums, 2010.gada sākumā liek noprast, ka lielākā daļa iedzīvotāju (51%) neplāno doties atpūtas ceļojumos, taču tas nenozīmē, ka viņi neceļos (sk. 2.attēlu.).

2. attēls

Avots: TNS Latvia www.nozare.lv [14.03.2010.]

Tikai 26% Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāji plāno apceļot Latviju, līdz ar to tiks veicināts iekšzemes tūrisms. Uz ārzemēm grasās doties tikai 23% Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju, tādējādi var apgalvot, ka lielākā daļa naudas līdzekļu neaizplūdis uz ārzemēm, bet paliks Latvijas teritorijas ietvaros. Būtu nepieciešamas uzlabot tieši iekšējā tūrisma kvalitāti, tas arī sekmētu ienākošā tūrisma apmierinātības līmeni.

Noslēgumā ir jāsecina, ka tūrisma pakalpojumu bilance Latvijā no 2004.-2008.gadam ir negatīva, jo Latvijas tūristi ārzemēs ir iztērējuši vairāk, nekā ārzemju tūristi Latvijā. Neskatoties uz to ārzemju tūristu skaits Latvijā ik gadu palielinās, līdz ar to arī palielinās ieņēmumu apjoms no ārzemnieku tūristiem. Ir svarīgi, lai arī turpmāk saglabātos šī tendence.

Bieži vien informācija, kuru var atrast interneta vietnēs vai mājās lapās ir novecojusi, tā netiek savlaicīgi atjaunota. Tūrisma attīstības centriem būtu jāuzņemas atbildība ik gadu pārbaudīt vai dotā tūrisma organizācija vēl funkcionē.

Tā kā tūrisma produkts nav pirmās nepieciešamības prece tāpēc pašreizējā ekonomiskajā stāvoklī ir nepieciešama tūrisma nozares uzņēmēju kreativitāte. Inovatīvās idejas ir nepieciešamas visās tautsaimniecības nozarēs, it īpaši tūrismā. Uzņēmējiem, kuri ir nodarbināti tūrisma nozarē ir jāatrod jauna pieeja klientam, piemēram, ne tikai rīkojot dažādas akcijas vai veicot piedāvājumu atlaides, bet arī organizējot vēl nebijušas atrakcijas un izklaides. Tādā veidā padarot tūrisma produktu pievilcīgāku patērētājam.

Neskatoties uz grūtiem ekonomiskiem apstākļiem tūristi brauks atpūsties un atgūt spēkus. Attīstīsies individuālā ceļošana, ekonomēs uz operatoru starpniecības un tūristi paši kombinēs lēto avio kompāniju maršrutus un internētā pasūtīt viesnīcas (Kampars 2009: 9). Tāpēc Latvijas tūrisma tirgu vajadzētu veikt reorganizāciju – pārskatīt esošos un izstrādāt jaunus piedāvājumus, kas atbilstu vietējo patērētāju vēlmēm un finansiālajam stāvoklim. Svarīgi, lai iegādātā produkcija būtu kvalitatīva.

Nenoliedzami, ka krīzes apstākļos izdzīvos spēcīgākie – tie, kuri spēs piemēroties mainīgajai situācijai un atrast jaunus risinājumus biznesa attīstībai (Kampars 2009: 9). Visticamāk, ka daudzus tūrisma nozares organizācijas piemeklēs bankroti vai to darbība tiks iesaldēta uz nenoteiktu laiku. Krīzes laiks ir vispiemērotākais konsolidācijai, starp uzņēmumiem, lai tie būtu konkurētspējīgi tūrisma nozarē.

Vislabākā izeja recesijas apstākļos ir mazāko nozares spēlētāju apvienošanās. Nepieciešams uzraudzīt un kontrolēt informācijas kvalitāti tūrisma nozarē, lai potenciāls tūrists nesaņemtu novecojušu un nepareizo informāciju. Tūrisma nozares uzņēmējiem jāieinteresē tūristi un jābūt atvērtiem inovatīvajām idejām. Pēc iespējas jāsāk piedāvāt ar vien ekonomiskāku atpūtu.

Secinājumi:

- Tūrisma pakalpojumu bilance Latvijā no 2004.-2008.gadam ir negatīva, neskatoties uz to ārzemju tūristu skaita palielināšanos, līdz ar to arī palielinās ieņēmumu apjoms no ārzemnieku tūristiem, t.i.. tūrisma nozares īpatsvars Latvijas IKP pakāpeniski palielinājies.
- Tūristi dod priekšroku iekšzemes ceļošanai, tā kā tūrisma raksturīga tendence – taupīšana, līdz ar to ir jāuzlabo iekšzemes tūrisma kvalitātes līmenis, pakalpojumu sniegšana par atbilstošām cenām, kas atbilst patērētāju prasībām.
- Ir svarīgi noturēt un pilnveidot radīto Latvijas tūrisma tēlu Eiropas un pasaules mērogā, tādējādi piesaistot arvien jauns un saglabāt esošos tūristus.
- Nepieciešams veikt konsolidāciju tūrisma nozarē, lai uzņēmumiem spētu būtu konkurētspējīgi un rentabli, tādējādi attīstot tūrisma nozari Latvijā.

Bibliogrāfija

1. Ekonomikas ministrija. Informatīvais ziņojums „Pārskats par tūrisma attīstību Latvijā 2008.gadā”. 51
2. Ekonomikas ministrija. Latvijas Tūrisma attīstības pamatnostādņēs 2004. - 2008.gadam. 64.
3. Ekonomikas ministrija. Latvijas Tūrisma attīstības pamatnostādņēs 2009. - 2015.gadam. 55.
4. Eurostat. *Other collective accommodation establishments*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/tourism/data/main_tables [02.03.2010.]
5. Frangialli, F. (2008) „Tourism in the Face of the Financial Crisis” *United Nation World Tourism Organization news (UNWNT NEWS)*. Nr.3: 3.
6. Kampars, A. (2009) LR ekonomikas ministra Arta Kampara tēzes uzrunai 6. Latvijas Tūrisma forumā. *Žurnāls tūrisma profesionāļiem „Tūrisms”*. Nr.4 (Nr.11): 9-10.
7. Latvijas Centrālās statistikas pārvalde. *Latvijas un ārzemju ceļotāju raksturojošie rādītāji*. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=TU0010&ti=TU01%2E+LATVIJAS+UN+%C2RZEMJU+CE%CFOT%C2JUS+RAKSTUROJO%D0IE+R%C2D%CET%C2JI+&path=../DATABASE/rupnbuvn/Ikgad%E7jie%20statistikas%20dati/T%FBrisms/&lang=16> [28.01.2010.]
8. Siliņēviča, I. (1999) *Tūrisma analīze* Rēzekne: RA.
9. TNS Latvia. *Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju ceļojuma plāni uz 2010.gadu*. <http://www.nozare.lv/business/item/5A93D40B-0F57-448C-8A71-84FE04C9E61B/> [14.03.2010.]
10. World Travel & Tourism council. *Travel & Tourism Economic impact, Latvia 2009*. 20.

CHALLENGES OF MARKETING WITHIN INTERNET BANKING IN LATVIA: MOBILE TECHNOLOGIES CONTEXT

Abstract

Rapid development of information and communication technologies created new possibilities and challenges for banking and marketing. Internet banking has received recognition as bank's product that provides possibility for customers to receive banking services remotely and also to communicate with a bank. The same time bank has environment for customer service and marketing. Research purpose is to identify main challenges of marketing within internet banking in Latvia in the context of mobile technologies. Survey results revealed that possibilities for marketing within Internet bank depend on development and sophistication of Internet banking system and mobile devices, there is not easy to adjust Internet banking system for access with mobile device, mobile devices are safe for Internet banking and they can provide functionality for marketing communications, high price of mobile Internet is only one, but the same time crucial and the most important of factors that hinder spread of Internet banking on mobile devices and development and implementation of Internet banking for mobile devices with functionality appropriate for marketing hinders current technological possibilities. Research methods used by author: literature review, descriptive statistics, experts' survey methods.

Keywords: *internet banking, marketing research, mobile technology, Latvia.*

Introduction

Rapid development of information and communication technologies created new possibilities and challenges for banking and marketing. 67% (Eurostat 2009) individuals used the Internet in the last year in Latvia. The same time only 1% (Eurostat 2009) residents of Latvia use a mobile phone via UMTS (3G) to access the Internet.

Internet banking – innovation of last two decades introduced by banking industry has received recognition as bank's product that provides possibility for customers to receive banking services remotely and also to communicate with a bank. The same time bank has environment for customer service and marketing. Popularity of internet banking is high – 1 272 000 resident (LIA 2009) of Latvia use internet banking.

Research authors suppose that internet bank has huge potential in the context of mobile technologies for marketing and banking. Therefore research authors recognize a need for a research that could identify challenges of marketing within internet banking in Latvia in mobile context.

Research purpose is to identify main challenges of marketing within internet banking in Latvia in the context of mobile technologies.

Research methods used by author: literature review, descriptive statistics, experts' survey methods.

Theoretical background

Emerging market of mobile internet has attracted attention of professionals as well as scholars. Intangible nature of bank's product makes mobile internet especially attractive for

banking industry. Development of communication technologies and spread of mobile phones created new access channel to internet banking. Mobile banking is one of the newest approaches to the provision of financial services through information communication technology, made possible by the widespread adoption of mobile phones even in low income countries (Anderson 2010: 18).

There have been done researches regarding factors influencing mobile internet banking adoption among bank customers (Zhou *et al.* 2010), innovation resistance among mature consumers (Lee *et al.* 2009) and customers' trust and satisfaction with mobile banking (Laukkanen *et al.* 2007). Gu (Gu *et al.* 2009) conducted research that purpose was to examine and validate determinants of users' intention to mobile banking. Since mobile internet banking is offered only by one bank in Latvia (Rullis, Sloka 2010) then it is still in infancy stage. There is not yet reason to conduct similar researches in Latvia yet due to lack of mobile internet banking and its users.

Luarn (Luarn *et al.* 2005: 873) states that although millions of dollars have been spent on building mobile banking systems, reports on mobile banking show that potential users may not be using the systems, despite their availability. Such issues are available in countries where mobile internet banking, appropriate mobile phones and affordable mobile internet connection are available.

In order to get better insight in to factors influencing internet banking on mobile phones and identify challenges of marketing within internet banking in Latvia in the mobile context there should be investigated:

1. current state of internet bank development (possibility to assess and to use internet bank with mobile phone), possibility to modify internet bank for mobile phones, and factors influencing sophistication of internet bank for mobile phones,
2. possibilities provided by mobile phones to access internet bank and use it (possibility to access internet bank, safety, to display video, pictures, and texts, sophistication of available functionality),
3. other factors that could influence internet bank availability on mobile phones (high tariffs, technological hindrance, etc.).

The design and delivery of compelling value-propositions to the customer will determine winners and losers (Goswami *et al.* 2009: 14).

Results

Expert opinions were asked on Internet banking marketing to Internet banking technology experts in commercial banks in Latvia. Experts were asked to evaluate mentioned bellow factors in the scale 1 – 10 where 1 is no importance and 10 is very important.

There were asked following questions regarding internet bank:

1. Internet bank is appropriate for use on mobile phones (Appropriate for mobile)
2. There is easy to modify internet bank for use on mobile phones (Easy to modify)
3. Functionality of internet bank depends on sophistication of mobile phone (Sophistication of mobile phone)
4. Functionality of internet bank for mobile phones depends on sophistication of internet bank (Sophistication of internet bank)

There were asked following questions regarding mobile phones:

1. Mobile phones technologically provide possibility to connect and to use internet bank (Technological possibility)
2. Mobile phones are safe for internet banking (Safe for internet banking)
3. Mobile phones supports possibility to play video within internet bank environment (Video)
4. Mobile phones provide possibility to display pictures (banners, ads, etc.) images within internet bank (Pictures)
5. Mobile phones provides possibility to display texts within internet bank (Texts)
6. Mobile phones provide the same functionality within internet banking as available on desktop (Desktop functionality available)

There were asked following questions regarding other factors influencing internet banking on mobile phones:

1. High tariffs of mobile communication hinders internet banking adoption on mobile phones (High tariffs)
2. There are not technological hindrance for internet bank development for mobile phones (No technological hindrance)
3. Internet bank is not developed for mobile phones because marketing experts do not require it (Marketing experts)
4. Internet bank is not modified for mobile phones because there is not opportunity (No opportunity)

Survey results regarding internet bank functionality are available in the Table 1.

Table 1.

Survey results regarding internet bank functionality

	Appropriate for mobile phone	Easy to modify	Sophistication of mobile phone	Sophistication of internet bank
Mean	6,18	6,20	7,45	7,78
Std. Error of Mean	,724	,629	,790	,683
Median	6,00	5,50	9,00	8,00
Mode	6	5	9	9
Std. Deviation	2,401	1,989	2,622	2,048

Variance	5,764	3,956	6,873	4,194
Range	9	6	9	7
Minimum	1	4	1	3
Maximum	10	10	10	10
Sum	68	62	82	70

Source: Authors performed Internet banking technology experts' survey in 2010

Survey results in the Table 1 reveal that internet bank technology experts regarding internet bank system recognize following:

1. Internet bank is more appropriate for use on mobile phones then opposite (Mode 6; Median 6,00; Mean 6,18)
2. There isn't easy to modify internet bank for use on mobile phones (Mode 5; Median 5,50; Mean 6,20)
3. Functionality of internet bank depends on sophistication of mobile phone (Mode 9; Median 9; Mean 7,45)
4. Functionality of internet bank for mobile phones depends on sophistication of internet bank system (Mode 9; Median 8,00; Mean 7,78)

Research authors do following main conclusions regarding internet bank systems:

1. Internet bank systems in general are not appropriate for access and use with mobile phones and to modify internet bank systems in order to make them accessible for mobile phones is complicated.
2. Functionality available for banks to provide banking services and to conduct marketing activities within internet bank on mobile phones depends on both internet bank, and mobile phones.

Survey results regarding possibilities provided by mobile phones are available in the Table 2.

Table 2.

Survey results regarding possibilities provided by mobile phones

	Technological possibility	Safe for internet banking	Video	Pictures	Texts	Desktop functionality available
Mean	8,00	7,55	6,57	7,60	8,55	6,91
Std. Error of Mean	,426	,455	,685	,562	,434	,680
Median	8,00	8,00	6,00	8,00	9,00	8,00
Mode	8	8	5	9	8	8
Std. Deviation	1,414	1,508	1,813	1,776	1,440	2,256
Variance	2,000	2,273	3,286	3,156	2,073	5,091
Range	5	5	4	5	5	8
Minimum	5	5	5	5	5	2
Maximum	10	10	9	10	10	10
Sum	88	83	46	76	94	76

Source: Authors performed Internet banking technology experts' survey in 2010

Survey results in the Table 2 reveal that internet bank technologies experts regarding mobile phones recognize following:

1. Mobile phones technologically provide possibility to connect and to use internet bank (Mode 8; Median 8,00; Mean 8,00)
2. Mobile phones are safe for internet banking (Mode 8; Median 8,00; Mean 7,55)
3. Mobile phones supports possibility to play video within internet bank environment (Mode 5; Median 6,00; Mean 6,57)
4. Mobile phones provide possibility to display pictures (banners, ads, etc.) images within internet bank (Mode 9; Median 8,00; Mean 7,60)
5. Mobile phones provides possibility to display texts within internet bank (Mode 8; Median 9,00; Mean 8,55)
6. Mobile phones provide the same functionality within internet banking as available on desktop (Mode 8; Median 8,00; Mean 6,91)

Research authors do following main conclusions regarding mobile phones:

1. Since survey results shows that there is possibility to access and to use internet bank by mobile phone and it is safe then in general internet banking are available on mobile phones.
2. Marketing communications (PR, advertising, promotion, direct marketing, etc.) usually manifest within internet environment as pictures, video, text and functionality, then survey results shows that mobile phones provide functionality necessary to conduct marketing activities within internet bank.
3. Survey results also identify that there is not available the same functionality on mobile phones as on desktop computers.

Survey results regarding other factors influencing internet bank development for mobile internet banking in the Table 3.

Table 3.
Survey results regarding other factors influencing internet bank development for mobile internet banking

	High tariffs	No technological hindrance	Marketing experts	No opportunity
Mean	5,17	7,00	4,64	4,00
Std. Error of Mean	,815	,550	,766	,661
Median	5,00	7,50	4,00	4,00
Mode	5	8	4	3
Std. Deviation	2,823	1,907	2,541	2,191
Variance	7,970	3,636	6,455	4,800
Range	8	6	7	7
Minimum	1	3	1	1
Maximum	9	9	8	8
Sum	62	84	51	44

Source: Authors performed Internet banking technology experts' survey in 2010

Survey results in the Table 3 reveal that internet bank technologies experts regarding other factors influencing internet banking for mobile phones recognize following:

1. High tariffs of mobile communication is not main or only factor that hinders internet banking adoption on mobile phones (Mode 5; Median 5,00; Mean 5,17)
2. Experts agree that there are not technological hindrance for internet bank development for mobile phones (Mode 8; Median 7,50; Mean 7,00)
3. Experts do not agree that internet bank is not developed for mobile phones because marketing experts do not require it (Mode 4; Median 4; Mean 4,64)
4. Experts do not agree that internet bank is not modified for mobile phones because there is not opportunity (Mode 3; Median 4,00; Mean 4,00)

Research authors do following main conclusions regarding other factors influencing internet banking for mobile phones:

1. Since experts agree that there are some technological hindrances for development of internet banking on mobile phones, the same time marketing experts would like to have internet banking on mobile phones, and there is also recognized opportunity, then there could be additional factor or factors that hinders internet banking development for mobile phones.
2. Experts' opinion divides regarding role of mobile communication tariffs in internet bank development for mobile devices.
3. Research authors think that tariffs of mobile internet and also price of appropriate mobile phones play crucial role in development and implementation of mobile internet banking by banks and in the adoption by customers.

Conclusions

Internet banking technology experts' survey conducted by authors January, 2010 in commercial banks in Latvia revealed:

1. Possibilities for marketing within Internet bank depend on development and sophistication of Internet banking system and mobile devices.
2. There is not easy to adjust Internet banking system for access with mobile device.
3. Mobile devices are safe for Internet banking and they can provide functionality for marketing communications – text, pictures, video. The same time mobile devices cannot provide for marketing the same Internet banking functionality that are available on computer (desktop or laptop).
4. High price of mobile Internet is only one, but the same time crucial and the most important of factors that hinder spread of Internet banking on mobile devices.

5. Development and implementation of Internet banking for mobile devices with functionality appropriate for marketing hinders current technological possibilities.

Internet banking on mobile phones will begin to grow or will experience rapid growth when tariffs of mobile internet and prices of mobile phones will become affordable for average customers. When it will happen there will be created huge possibilities for banks to conduct marketing activities within internet bank in mobile environment.

Bibliography

1. Anderson, J. (2010) M-banking in developing markets: competitive and regulatory implications. *International Journal of Bank Marketing*. Vol. 12, No. 1: 18-25.
2. Goswami, D. and Raghavendran, S. (2009) Mobile-banking: can elephants and hippos tango? *International Journal of Bank Marketing*. Vol. 30, No. 1: 14-20.
3. Gu, J., Lee, S. and Suh, Y. (2009) Determinants of behavioral intention to mobile banking. *Expert Systems with Applications*. Vol. 36, Issue 9: 11605-11616.
4. Laukkanen, T., Sinkkonen, S., Kivijarvi, M. and Laukkanen, P. (2007) Innovation resistance among mature consumers. *International Journal of Bank Marketing*. Vol. 24, No. 7: 419-427.
5. Lee, K.C. and Chung, N. (2009) Understanding factors affecting trust in and satisfaction with mobile banking in Korea: A modified DeLone and McLean's model perspective. *Interacting with Computers*. Vol. 21, Issues 5-6: 385-392.
6. Luarn, P. and Lin, H. (2005) Toward an understanding of the behavioral intention to use mobile banking. *Computers in Human Behavior*. Vol. 21, Issue 6: 873-891.
7. Rullis, H. and Sloka, B. (2010) Internet banking marketing solutions.
8. Zhou, T., Lu, Y. and Wang, B. (2010) Integrating TTF and UTAUT to explain mobile banking user adoption. *Computers in Human Behavior*. Vol. 26, Issue 4: 760-767.
9. *Internet banking research in Latvia*. *Latvian Internet Association*. <http://lia.lv/a058.htm> [2009.10.10.].
10. *Individuals who used a mobile phone via UMTS (3G) to access the Internet*. *Eurostat*. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_im_i&lang=en [2010.05.04].
11. *Individuals who used the Internet in the last year*. *Eurostat*. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_ifp_iu&lang=en [2010.05.04].

HUMAN CAPITAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT. SELECTED ASPECTS

Abstract

The subjects of research carried out under this study are matters concerning human capital and its influence on economic development. The purpose of this study is to present brief history of the economic thought on human capital and the role of public expenditures on the sphere of human capital in creating potential to wider economic growth of a country.

Everything that makes up the human potential - that is knowledge, skills, experience, motivation, etc. - plays an important role in anticipating and managing the unavoidable changes, and therefore it results in gaining the competitive position (Thierry and Sauret, 1994: 5). This role refers not only to particular companies. Human capital is also important from the point of view of the whole economies. People's attributes are the key to economic growth. However some conditions should be satisfied. One of them refers to educational systems which can play a significant role through helping people to realize their potential. It is possible when governments take a special care of education. This care may be manifested, inter alia, through the appropriate level of expenditures on this sphere. The data presented in this study refer to one of educational levels: higher education and show how particular governments treat this sphere of interest. It reflects very often the condition of education systems. Expenditures on higher education institutions as well as on research and development activities are crucial in creating human capital of a country but their levels differ very much in different countries.

Taking into consideration the tasks of the higher education institutions, it can be concluded that the unique role of higher education translates most of all to creation of the unique potential as people's knowledge, abilities, skills, etc. through education services and to research works which have major importance for the development of science and, in turn, for economic growth. Accordingly, when higher education systems are neglected, it can lead to lifelong social and economic problems of a country.

Key words: *human capital, investments in human capital, expenditures on higher education, expenditures on research and development, economic development.*

The essence of human capital

Human capital is currently identified with the skills and knowledge of man, with its development potential, sometimes also with human life. It is usually defined as a resource of knowledge and skills acquired through education and professional practice, as well as a resource of health and vitality (Kozuch 2000: 56). Sometimes beyond the knowledge, skills and health, the term also covers mental abilities and motivation to work (Gableta 1998: 12). It is also seen as a set of characteristics and properties of individuals who create companies' personnel and are decisive for its current and future ability to achieve the objectives (Pocztowski 1993: 24). Is treated also as a resource which is a source of satisfaction and future earnings and it cannot be separated from the man and purchased like a physical capital, since it is "embodied in the people". Despite the fact that it is given once and for all through the genetic characteristics of the population, it can be developed by investing in yourself or others (Domański 1998: 68). Characteristic of human capital, therefore, is that it is an internal attribute that cannot – at first – change the owner, and second – cannot be traded on the market. It remains forever in the possession of man with his physical, mental, intellectual and moral qualities. The differences between this capital and physical or financial one are most of

all less mobility and respect for individual human rights in the disposal of it (Makowski 2000: 8).

Human capital may be considered in two contexts: narrow and wide. In a first one it is treated as the "[...] embodied in the quality characteristics of the resource of social work available in the economy" effect of investment in education and training (RSSG Report 1998: 14). The second interpretation shows that human capital is the result not only of investment in education and training, but also in health, environment and culture, what may also contribute to improving the quality characteristics of human labour. This means that human capital can be attributed to the role which is influencing social, economic and cultural development (RSSG Report 1998: 14).

Human capital may be considered also from the point of view of the macro- and microeconomic levels. In macroeconomic terms it is seen as fixed assets which never ceases to exist, hence it is impossible that at any time the capital value equals zero, since "[...] the process of capital accumulation is like an infinite stream where inputs increasing resource overlap the process of depreciation and wear" (Domański 1998: 135). At the microeconomic level human capital is treated from the point of view of every individual whose 'potential' disappears when his economical activity ceases or at the time of his death.

Brief overview of economic thought on human capital

Despite the fact that the interest in human capital has increased significantly in recent years, the concept of human capital turns out to be not at all the latest. Many economists have tried to assign people or their abilities and skills a certain value, thus treating the human as capital. Reasons for estimating the value of capital accumulated in the human beings have been found as following (Kikker 1966: 481):

- to demonstrate the strength of nations;
- to determine the economic effects of education, investment in health and migration;
- to construct better tax systems;
- to determine total costs of wars;
- to raise public awareness of the values that are brought with life and health and their impact on family and country;
- to determine the value of compensation for personal injury or death.

One of the first attempts to determine the value of human capital was undertaken in 1691 by Sir William Petty. He defined the labour as the "father of wealth". The concept of human capital was applied by him to demonstrate the power of England and the economic effects of migrations as well as to value the losses resulting from citizens' life destroyed by

wars and from deaths (Kikker 1966: 482). He found that the value of human capital of England was higher by about 70% of the value of all assets of the country. Similar estimations were made by S. Huebner in 1914. He admitted that human capital had the right to the same treatment as the capital in the conventional terms and calculated the value of the capital accumulated in the population of the United States for six to eight times higher than the value of the conventional capital of the country (Kikker 1966: 490).

The attempts to estimate the value of human capital have been made by economists to determine the economic value of human capital at the micro- and macroeconomic levels. However, the interest in these subjects had also another aim. Some of the economists attempted to include human being's skills and abilities in their definitions of capital and acknowledged the importance of investment in people as a way to increase the level of their productivity. Among economists who dealt with the human capital issues there were some who neither attempted to evaluate that capital nor applied the definition for any special purposes. Most of them argued that the concept of human being should be included in the concept of capital for three reasons (Kikker 1966: 485):

- cost of educating people is the real cost;
- the result of people's labour contributes to the national wealth;
- expenditures incurred on human beings increase their productivity and at the same time have the direct contribution to the national wealth.

On these assumptions A. Smith's deliberations are based. He does not define human capital clearly. Treating separately the human being and the capital accumulated in people, he includes skills and abilities in his concept of fixed capital (1937), which characterizes in that it produces revenue or profit without the turnover what means with no change in ownership. Human skills, according to A. Smith, may be treated as a 'machine' which generates profit and at the same time entails certain costs. These costs cannot be avoided since people acquire the appropriate skills by investing in education and science, what is a real expense. Acquired skills are on the one hand the 'property' of man and, on the other hand, the property of society since they participate as a part in national assets (Domański 1993: 23).

Attempts to define the term 'human capital' were also taken by J.S. Mill (1909), who – similarly to A. Smith – does not identify a man with a kind of capital. J.S. Mill states, however, that a human being can be regarded as "[...] the purpose for which wealth exists. But his acquired capacities, which exist only as a means, and have been called into existence by labour, fall rightly within that destination" (Kikker 1966: 486).

Another economist, J.R. McCulloch, precisely defines human capital. According to him, there is an analogy between the capital in the classical sense and a human capital. This

analogy refers to investments which, in the case of human capital, should yield a higher rate of return.

Similarly, I.Fisher includes human beings in his concept of capital. He defines capital as "useful appropriated material object and since the human beings have these characteristics, consistency requires that they be included in the concept of capital. Moreover, the skill of an individual is not capital in addition to the individual himself. It is the skilled individual who should be placed in the category of capital" (Kikker 1966: 488).

Important contribution to the development of the concept of human capital was brought by T.W. Schultz (1961), who argued that it was obvious that people were able to acquire specific skills and knowledge. However, according to him, there is no longer so obvious that these skills and knowledge can be a form of capital and this capital is in its main part the result of deliberate investment and its growth can be considered as a distinguishing attribute of modern economic systems (Schultz 1961: 1). An investment, he considers, as a large part of what is commonly regarded as a consumption. The example, he gives, refers to the direct public expenditures on education, health, thanks to which human capital was enlarged. He also marks that expenditures on improving human capabilities result in an increase in productivity of human labour which, in turn, results in a positive rate of return. Investments in human beings are generally profitable in the long run. This refers mainly to the investments in education, training and migrations of young people. Some of investments, however, have a different nature. They may include, according to T.W. Schultz, expenditures on food in some countries, where "work is mainly the application of brute human force, calling for energy and stamina, and where the intake of food is far from enough to do a full day's work" (Schultz 1961: 4). In this case, this kind of investment in people has, in one part, the nature of consumption, and, in another part, the nature of the current 'producer good'.

T.W. Schultz points out that it is important to distinguish between human capital and human resources. He claims that human resources should be considered in two aspects: quantitative and qualitative terms. The quantitative characteristics reflect, for example, the number of people. However, his attention is paid primarily to the qualitative aspect, i.e. the skills, knowledge and similar attributes. Recognizing them as a form of capital which is largely the result of intentional investment, he marks that the appropriate use of them allows the productive labour. Hence, the skills and knowledge become the foundation of T.W. Schultz's concept of human capital.

The author shows also the importance of investments in human capital on a basis of investments in physical capital and points out one aspect which, in the case of physical capital, does not play such a role as in case of people. This aspect refers to the distinction

between expenditures on consumption and investments. Schultz presents three types of expenditures (Schultz 1961: 8):

- expenditures which may represent pure consumption since they satisfy people's needs, but in no way aggravates the possibilities of man;
- expenditures which represent pure investment since they enhance human capabilities but do not meet people's needs underlying consumption;
- expenditures which have both results.

T.W. Schultz lists five major categories of activities that enrich human capital. They are:

- health facilities and services which are aimed at prolonging life expectancy and increasing endurance, strength and vitality of the people;
- on-the-job training;
- education at the elementary, secondary and higher levels;
- study programs for adults;
- migrations of individuals and their families in order to adapt their capabilities to the labour markets opportunities.

T.W. Schultz in his work dedicated to investments in people places some of his own observations and recommendations on investments in education, stating that the role of such expenditures is not adequately appreciated. He argues that human capital, like any other capital, loses in its value especially if it is not properly used. A phenomenon which contributes to such situation is unemployment which leads to the destruction of previously acquired people's skills and causes that they become inactive and useless. He denies the existence of a full freedom in choosing profession and indicates the existence of racial and religious discrimination. He also says about many obstacles in a free choosing of occupation, pointing out the closed medical community, and pays attention to improperly, from the perspective of human capital, functioning capital markets, emphasizing the need for changes in the tax and banking systems. His attention is paid also to low wages which are characteristic for members of certain nationalities or professions. Such level of wages results in inability to invest in people's own health and education.

The overall concept of human capital is the result of G.S. Becker's studies. In his work on human capital, G.S. Becker pays particular attention to investments which he defines as actions that affect the growth of capital accumulated in a man. Investments include most of all expenditures for education, on-the-job training and medical care, but they differ in size and scale of revenue. All, however, result in raising the level of skills, expand knowledge, improve health, and thereby generate financial or physical income. The most important ways

to invest in people are, in Becker's opinion, expenditures for education and training. His opinion is based on the example of the United States, where earnings of better educated people are almost always above the average level (Becker 1993: 11).

Another important way, which G.S. Becker points out, is to invest in human capital through improving the 'emotional and physical' health. He argues that, indeed, wages in Western countries reflect rather knowledge than a physical strength, but a physical health has also a significant impact on income. Adequately, emotional condition is also an increasingly important determinant of earnings in all parts of the world. Investments in health may take different forms and one of them may be improving working conditions (higher wages, breaks during work), what affects not only the efficiency but also the morale of staff. An example of improving working conditions is the 'internal' way of investing, but the majority of investments in health is made outside the company, in the households, hospitals and other healthcare institutions. Investment in human capital are, accordingly to Becker, extremely important, because the standard of living in a country depends on how the skills, knowledge, health and habits of a population are developed and used (Becker 1998: 3).

Contemporary approach to human capital

One of the present-day economists who made a special contribution to the development of the concept of human capital is S.R. Domański. He defines human capital as "[...] a source of future satisfaction, earnings, or more generally the certain value services. The distinctive feature of human capital is that it is the part of the human being" (Domański 1993: 19). It can be defined as a resource of knowledge, skills, health and vital energy contained in the society. This resource is given by the genetic characteristics of the population once and for all, but it may be enlarged through the investments in people, human capital and people's life which are defined as activities that raise the quality of human potential. According to S.R. Domański five categories of investments may be distinguished:

- investments in health services;
- education;
- migrations;
- seeking information about the economic situation and job perspectives;
- research.

The first group of investments includes all the services and facilities protecting the health and affecting the length of life, vitality, strength and vigour of the people. The second group includes different levels of education offered by the state, as well as a professional training and education programs for adults. In the case of last three groups, S.R. Domański notes that

their effects reflect not only a human capital as a multiplied knowledge but also a physical capital as the new material goods (Domański 1998: 68).

Classification of investments presented above does not include, as K. Makowski points out, the certain activities for human capital among which are (Makowski 2000: 9):

- an effort put by an individual and a family to upbringing the younger generation and surrounding the appropriate care of persons with disabilities;
- an important role of free time in the regeneration of the capacity to work (eliminating the physical depreciation of the labour factor, as well as, the improvement of skills);
- an effort put by human beings to produce their own qualifications;
- lost opportunities cost incurred during the creation of own capital;
- the important role of individual and social system of values in shaping pro-social and efficient attitudes.

The author pays also attention to the depreciation of human capital - financial effect of capital wear, but also to the biological aspect of this phenomenon which can lead to a temporary, partial or total loss of ability to work (for example: accidents, illnesses). He emphasizes also the 'moral' wear of human capital which results mainly from the technical development which often makes the knowledge gained and skills useless especially in industries on high technological level. Such a situation, in turn, requires constant adaptation to new requirements and continuous improvement of quantitative and qualitative level of human capital. However, as a phenomenon much more dangerous than depreciation, he indicates recapitalization which relates to the excessive use of capital and, in turn, makes the net investments in human capital taking negative values (Makowski 2000: 12-14).

Human capital as a determinant of economic development

All the above mentioned approaches to the concept of human capital show that this kind of capital and actually investing in this capital, is seen as a prerequisite for sustainable economic growth. Supporting this growth requires more and more larger expenditures for creating knowledge and human skills. Therefore, in economies, which are able to use knowledge as well as other intangible resources in a proper way, development on a great scale can be observed. This development is reflected mainly in dependence between level of social-economic development which is measured by GDP per one resident and a number of students per 10000 residents (Table 1).

Table 1.

**Dependence between wealth of selected countries and a number of students
per 10000 residents**

	GDP per one resident (in USD)			number of students per 10000 residents		
	1995	2000	2005	1995/96	2000/01	2003/04
Czech Rep.	5349	5423	11949	186	260	319
Germany	30891	23120	33901	262	2094	2331
G. Britain	19538	24501	36634	327	2067	2247
Greece	11055	10395	20310	314	478	597
Hungary	4370	4619	10835	191	331	422
Italy	19148	18607	30394	310	1812	1987
Poland	3634	4478	7944	265	506	535
Portugal	10691	10411	17417	323	388	395
Slovakia	3618	3757	8822	171	144	165
Spain	15151	14422	25513	406	1834	1840
Sweden	28395	27277	39639	295	358	430

Source: own study based on Central Statistical Office (2007), *International Statistics Year-Book 2006*. Warsaw: Zakład Wydawnictw Statystycznych, p. 259, 525.

The research studies show, that in case of fifteen the most developed market economy countries, growth of average level of education of population in productive age about one percentage raises the rate of economic growth about 0,02 - 0,07 proportional point, and the capital accumulated in people grows on an average in rate about 2,7 % higher than the rate of the growth of national income per one resident. This relationship has never been met in Poland. One of the reasons may be related to the fact that investments in education, research and technologies have been in Poland since the late sixties on a low level and intensity of expenditures for education has been since the early seventies twice and, in a case of research, even three times lower than the intensity in European countries (RSSG Report, 1998: 73). Table 2 presents the level of expenditures on higher education in selected European countries in 2000-2006. In a case of Poland, on the background of EU countries, the expenditures are relatively low and they are not characterized by a visible increase.

Table 2.

**Government direct expenditures for tertiary educational institutions in selected
countries in 2000-2006 (in million Euro)**

Country	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
France	13256	13518	13940	17432	18533	18940	19871
Germany	19144	19588	20876	21332	20994	20658	20751
G. Britain	7362	8742	9540	97777	10057	12111	11833
Greece	1046	1464	1715	1783	2334	2811	<i>m*</i>
Italy	7866	8698	9318	8635	8971	9074	9949
Netherlands	4388	4734	4948	5124	5327	5589	5713
Poland	1303	1979	2040	2098	2589	2863	2492
Portugal	1122	1250	1199	1355	1136	1328	1375
Spain	5381	6025	6519	7157	7540	7892	8606
Switzerland	4834	5256	5889	6971	6411	6531	6742

Legend: *m** - missing value.

Source: own study based on <http://stats.oecd.org> [2010.02.10].

Moreover, taking into consideration the data contained in Table 3, you cannot see a relationship between the funds allocated by the state in higher education and the number of students in the country. Countries that spend less for higher education not necessarily may be characterized by relatively smaller number of students than others. The example may be Poland. Polish government expenditures on higher education institutions are lowest among selected EU countries but a number of students is close to these countries which dedicate significant funds. It results in a very low average expenditures per one student. That situation is very worrying especially in contrast to the gross enrolment rate in higher education which is relatively high in Poland.

Table 3.

Average government expenditures per one student in selected countries in 2006

country	government expenditures for higher education institutions in 2006 (in million Euro)	number of students in 2006 (in thousands)	average expenditure per one student in 2006
France	19871	2201,2	9027,3
Germany	20751	2289,5	9063,7
G. Britain	11833	2336,1	5065,3
Greece	<i>m*</i>	653,0	<i>m*</i>
Italy	9949	2029,0	4903,3
Netherlands	5713	579,6	9856,4
Poland	2492	2145,7	1161,4
Portugal	1375	367,3	3743,4
Spain	8606	1789,3	4809,8
Switzerland	6742	205,0	32887,9

Legend: *m** - missing value.

Source: own study based on Central Statistical Office (2007), *International Statistics Year-Book 2006*. Warsaw: Zakład Wydawnictw Statystycznych, p. 259 and <http://stats.oecd.org> [2010.02.10].

The above data indicates the negligence in sphere of education in Poland. Higher education keeps to be not enough financed in relation to needs in spite of increasing public expenses. Underfunding in relation to the minimum requirements is 50% and expenditures at nearly 0,9% in relation to GDP are accompanied by a decreasing trend. Investment needs are met in only a small part.

Table 4.

Public expenditures for higher education in Poland in 2000-2008

year	expenditures		share of public expenses in GDP
	of national budget	of budget of territorial governments units	
	in million PLN		in %
2000	5326,7	20,4	0,72
2001	6370,7	32,6	0,82
2002	6829,6	38,6	0,85
2003	7049,2	28,2	0,84
2004	8822,3	31,9	0,96
2005	9676,5	76,8	0,99
2006	9888,7	122,0	0,94
2007	10701,4	143,5	0,93
2008	11091,0	100,0	0,88

Source: own study based on Regional Data Bank, Central Statistical Office, www.stat.gov.pl/bdr [2010.02.10].

Another disturbing phenomenon refers to the aspect of the expenditures on research and development in Poland. Compared to other selected European countries, these expenditures in Poland are at a very low level and present decreasing tendency what is shown in Table 5. It should be noted that even in recent years, what is not presented in the Table, these expenditures did not increase. In 2007 they were at a very similar level as in 2004 (CSO 2009: 41).

Table 5.

Expenditures on research and development activities in selected countries (in % GDP)

Country	1995	2000	2002	2003	2004
Czech Rep.	1,0	1,2	1,2	1,3	1,3
France	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2
Germany	2,2	2,5	2,5	2,5	2,5
G. Britain	2,0	1,9	1,9	1,9	1,9
Greece	0,5	<i>m*</i>	0,7	0,6	<i>m*</i>
Italy	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1
Netherlands	1,9	1,8	1,7	1,8	1,8
Poland	0,63	0,64	0,58	0,56	0,56
Portugal	0,6	0,8	0,8	0,8	<i>m*</i>
Spain	0,8	0,9	1,0	1,1	1,1
Switzerland	<i>m*</i>	2,6	<i>m*</i>	<i>m*</i>	2,9

Legend: *m** - missing value.

Source: based on Central Statistical Office (2007), *International Statistics Year-Book 2006*. Warsaw: Zakład Wydawnictw Statystycznych, p. 291.

Expenditures on research and development activities are not the only problem of that sphere in Poland. Another worrying phenomenon refers to the number of people employed in this field. In comparison to selected European Union countries, the number of research and development employees in Poland is still very low and much lower than in other countries

(Table 6). Moreover, once again, there is no significant increasing trend seen on the basis of available data.

Table 6.
Employment in research and development per 1000 employed persons in selected countries

Country	1995	2000	2002	2003	2004
Czech Rep.	4,4	5,0	5,3	5,8	5,9
France	14,0	13,5	13,8	13,9	<i>m*</i>
Germany	12,2	12,4	12,3	12,2	<i>m*</i>
Greece	4,6	6,7	7,7	8,0	<i>m*</i>
Italy	6,5	6,5	6,9	6,7	<i>m*</i>
Netherlands	11,2	10,8	10,5	10,4	11,2
Poland	4,3	4,6	4,5	4,5	4,6
Portugal	3,4	4,4	4,8	5,1	<i>m*</i>
Spain	5,9	7,3	7,7	8,5	8,9
Switzerland	<i>m*</i>	12,8	<i>m*</i>	<i>m*</i>	12,8

Legend: *m** - missing value.

Source: based on Central Statistical Office (2007), *International Statistics Year-Book 2006*. Warsaw: Zakład Wydawnictw Statystycznych, p. 289.

The above mentioned problems seem to be alarming, especially if taking into consideration the role that higher education institutions are to perform. First, education has a huge contribution in "building" of human capital through creating the knowledge and formatting skills which have very strong influence for the standard of life in a country (Becker, 1998: 5-7). Second, education "inculcates common cultural and ethical values" and therefore it requires appropriate expenditures (Gradstein and Justman, 2000: 879-890).

Therefore, it is necessary to emphasize the importance of human capital as well as enlarging investments on the skills, knowledge, abilities and the people's health in order to achieve an appropriate level of development and maintain the durable tendencies of growth. Prosperity of a country is possible only through the obtaining the suitable level of human capital progress.

Bibliography

1. Becker, G.S. (1993) *Human capital. A theoretical and empirical analysis with special reference to education*. London: The University of Chicago Press.
2. Becker, G.S. (1998) Human Capital and Poverty. *Religion and Liberty*, Vol. 8 (1), p.5-7.
3. Central Statistical Office (2007), *International Statistics Year-Book 2006*. Warsaw: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
4. Central Statistical Office (2009), *Poland in the European Union*. Warsaw: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
5. Domański, S.R. (1993) *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN.

6. Domański, S.R. (1998) Kapitał ludzki. Stan i perspektywy. In: Rada Strategii Społeczno-Gospodarczej (1998) *Raport nr 27: Kapitał ludzki. Stan i perspektywy*. Warsaw: Warsgraf.
7. Gableta, M. (1998) *Potencjał pracy w przedsiębiorstwie - kształtowanie i wykorzystanie*. Wrocław: Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu.
8. Gradstein, M. and Justman, M. (2000) Human Capital, Social Capital, and Public Schooling. *European Economic Review*, 44, p. 879-890.
9. <http://stats.oecd.org> [2010.02.10]
10. Kikker, B.F. (1966) The historical roots of the concept of the human capital. *Journal of Political Economy*, Vol. 74, No. 5, p. 481-497.
11. Kożuch, B. (2000) Zarządzanie kapitałem ludzkim a sukces rynkowy firmy. In: Kożuch, B. (ed.), *Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, p.56.
12. Makowski, K. (2000) Kapitał ludzki w skali mikroekonomicznej. In: Rybak, M. (ed.) *Zarządzanie kapitałem ludzkim w przedsiębiorstwie*. Warsaw: Wydawnictwo SGH, p.8-14.
13. Pochtowski, A. (1993) *Rozwój potencjału pracy jako problem zarządzania zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie*. Cracow: Wydawnictwo AE w Krakowie.
14. Rada Strategii Społeczno-Gospodarczej (1998) *Raport nr 27: Kapitał ludzki. Stan i perspektywy*. Warszawa: Warsgraf, p. 50-73.
15. Schultz, T.W. (1961) Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, Vol.15 (1), p. 1-17.
16. Thierry, D. and Sauret, C. (1994) *Zatrudnienie i kompetencje w przedsiębiorstwie w procesach zmian*. Warszawa: Poltext.

NATIONAL INNOVATION SYSTEMS – EXAMPLES FROM EASTERN EUROPE

Abstract

Innovation plays a crucial role in determining today's economic growth patterns. The most important question is: what enables some countries to innovate more than others? National Innovation System is determined by institutions including the law, systems of values, language, traditions, customs, norms ideas, ways of thinking, behaviour, institutional frameworks. This article introduce problem of building of National Innovation Systems in Eastern Europe. The first part of the article contains definitions of National Innovation System and their short characteristics. Ch. Freeman, R. Nelson, N. Rosenberg, B.A. Lundvall, P. Patel and K. Pavitt are the most authoritative representatives of research on National Innovation System and their definitions will be introduced. The second part introduces some models of national innovation systems. The final part discusses examples of national innovation system from Eastern Europe.

Key words: *national innovation system, examples from Eastern Europe, innovation process innovativeness.*

All innovation systems can be analysed on different levels. Mainly authors consider innovation systems at national level. Since early 1990s countries in Central and Eastern Europe experienced a transition from a closed centralized economy to a free market one that has impeded not only their economic performance but their innovational capacities as well. The centrally planned system was functioning as the main regulatory mechanism in most economies in Central and Eastern European countries. At the same time, at the beginning of the 1990s many different reforms were launched in majority of these countries. Innovations are expected to play a key role in restructuring the economy (Okon-Horodynska and Jasiński 2002: 7).

The innovation process has evolved in the last fifty years. Rothwell gives a description of five generations of innovations: from technology –push model to simultaneous model (Rothwell 1992: 221-236). Another model, model of the innovation scene is very useful for more adequate analysis of processes of innovation and technology transfer. Model of innovation scene was inspired by concept of Triple Helix. Etzkowitz and Leydesdorff created model based on three main actors on the scene: 1) Industry (companies), 2) Science (the R&D sector), 3) Government (the state). Each one has an important role to play and none can be absent. There are mutual relationships between the three actors, such as: negotiations, pressures and other interactions of various kinds. Each of main actors has a double role to play (Okon-Horodynska and Jasiński 2002: 17).

If we could formulate the simplest definition of the national innovation system, definition would sound as follow: NIS is a framework of interdependent institutional and structural factors, both within the national economy and in society, that generate, select and absorb technological innovation (Okoń- Horodynska 1998: 32).

Ch. Freeman, R. Nelson, N. Rosenberg, B.A. Lundvall, P. Patel and K. Pavitt are the most authoritative representatives of research on national innovation systems. According Ch.

Freeman the national innovation system is a network of institutions both in the public and private sectors whose activities and interactions initiate imports of new technology, its modification and diffusion. Based on his research in Japan, he states that in the Japanese case the most important roles were played by government policy realized by the Ministry of International Trade and Industry (MITI), R&D concentration, education and training, the basic industrial structure and climate favourable for business (Freeman 1987: 56).

Nelson & Rosenberg's definition states that national innovation system is a set of institutions whose interactions determine the innovativeness of domestic companies. NIS is a group of institutional actors who play basic roles through influencing innovative achievements. They do not limit companies in their aspiration to be global technology leaders. The key to the system is achieving new technological results and, as a result, economic profit in the process of interaction between numerous actors who are the components of the innovation system (Nelson, Rosenberg 1993: 43).

B. A. Lundvall believes that the innovation system is constructed of elements and interdependencies that create interactions in production, diffusion and implementation of new and economically useful knowledge, and includes elements and interdependencies either located inside or having their roots inside the borders of a particular country (Lundvall 1992: 12). National innovation system can be considered in a narrow or broad. NIS can be treated as a system which includes organizations and institutions that are engaged in searching, penetrating and researching. In the broad sense, NIS includes all elements and aspects of economic, technical and institutional structures that influence both the process of learning, searching and researching. Basic differences in historical experience, language and culture can be observed and are reflected in the national solutions to problems including: interfirm relationships, internal organization of firms, role of the public sector in the economy, institutional frame work of the financial sector, R&D intensity and organization.

P. Patel and K. Pavitt describe the NIS as national institutions, their impelling structure and competencies, which determine the level and direction of technological learning as well as the size and composition of changes generated in activities in a particular country. In the basic concept of NIS four kinds of institutions and their activities can be distinguished in every country:

- firms, particularly those that invest in generating changes in innovating activity,
- universities and small institutions conducting basic research and adequate training,
- mixed public and private institutions conducting basic education and professional training

- governments financing and conducting different activities that promote and regulate technological change. (Patel and Pavitt 1994: 23).

One of the latest ways of classifying NIS introduce five models of national innovation systems. The national innovation system models are as follow: 1) Free-market NIS, 2) European –integration NIS,3) Social & democratic NIS, 4) Mezocorporative NIS and 5) Hybrid NIS added by Okon-Horodynska.

The first kind of innovation systems, called the “market system”, includes Anglo-Saxon countries and is based upon specialization in life sciences, space technologies and pharmaceutical technologies. The labour market is flexible and the financial sector enjoys specific, modern and enlarged solutions. The second type of NIS, called “European Integration System”, is distinguished by specialization in physics, chemistry and mathematics. The public system of education and research plays a major role. There is a macroeconomic synchronisation of basic economic aggregates, such as growth, fighting unemployment by means of an active labour market policy and welfare as well as promotion of technological innovations. The third group of NIS includes Scandinavian countries. It is characterized by an emphasis on the internalization of research. Technological specialisation includes industries based on intensive exploitation of raw materials, high standards for higher education that are supported by considerable expenditures. The fourth group is the Japanese system called “mezzo-corporative” because of its high degree of sector specialization. The system of technology management is dynamic and the labour market is flexible. The fifth distinguished segment (hybrid) constitutes information based on which model of NIS in transition economies was established. That system called “mutant”, faces many challenges arising from both the necessity of internal institutional changes, and the development of an institutional framework that is able to create international co-operation under profitable conditions (Okon-Horodynska and Jasiński 2002: 24-25).

The most important question is: what enables some countries to innovate more than others? National Innovation System is determined by institutions including the law, systems of values, language, traditions, customs, norms ideas, ways of thinking, behaviour, institutional frameworks.

Since the 1980s, the concepts incorporated in the national innovation system (NIS) approach gained significant attention and have become a frequent framework for policy analysis dealing with innovation in a systemic approach.

With regards to Eastern Europe, the existing NIS literature is confined to either descriptive analyses or case studies. Radosevic and Auriol (Radosevic and Auriol 1999: 351-376) depict six Central and Eastern European transitional in these terms and conclude that

“although there was a marked downward shift in terms of ‘stocks’ of R&D spending and employment, CEECs have managed to maintain an intermediate position between developed and less developed OECD/EU economies”, failing however to transform these large stocks in sources of growth. Performing a detailed description of patent activity in the US from seven countries, Radosevic and Kutlaca (Radosevic and Kutlaca 1999: 95-111) decide that income levels and growth rates are more important than past institutional arrangements for determining the amount of innovation originating from EECs, their technological specialization is very much path dependent and that there is significant heterogeneity in how R&D is undertaken between various countries. An extended historical analysis of EECs’ patenting at USPTO by Marinova (Marinova 2000: 571-584) emphasizes the sharp transitional decline in technological achievements and reveals the regional strengths of the EECs as well as country specific ones⁴. Finally, using indexed rankings, Radosevic (Radosevic 2004: 641-666) confirms that all EECs are below EU average in NIC terms and that they are giving a more homogeneous picture of a wider Europe considering the existing North-South differences among Western European states.

The technological difference between Eastern (EECs) and Western Europe (WECs) is quite significant. Moreover, it holds also in the historical context when comparing their international patenting. There is also significant differentiation within the regions. The usual North/South division applies to Western Europe, while for Eastern Europe the picture is more diverse. The overall innovative leader in the communism was the former Soviet Union which had the vast majority of granted patents in the US between 1975 and 1995, counting for about 66 percent in the late 1970s, 50 percent in the early 1980s and about 40% between 1985 and 1990. Its heir, Russia, remained on top during the transition and it is still responsible for about half of the USPTO patents from Eastern Europe with 3,114 patents between 1990 and 2005. The rest of 15 countries in our sample⁷ can be grouped in innovative terms into three categories. First tier innovators average patent stocks between 200 and 900 during 15 years of transition. Hungary (1,068) is the most consistent but in a slight regression comparative with the prior period, Czech Republic (546) and especially Poland (522) have shown remarkable improvements while Ukraine (394) just rebounded after a sharp drop in the early 90s. The second tier averaged between 50 and 200 first inventor patents in this interval and is divided into two subgroups: *improvers* like Slovenia (248), Croatia (157), Romania (97) and Lithuania (78) with lower starting points and significant growth and *laggards* such as Bulgaria (134), Belarus (93) or Slovakia (102) exhibiting higher initial starting points but an overall regressing trend. Finally, the third tier is formed from small countries with few USPTO patents that seem not to have improved much over time: Latvia (40), Estonia (46),

Georgia (27) and Serbia and Montenegro (89), a shadow in terms of innovation of the former Yugoslavia(Krammer 2008).

When comparing Western and Eastern Europe's innovative specialization, using a 14-industry level of detail, similarities are obvious. Both are strong in heavy industry, textiles, chemicals, food and home products categories. It seems that the EECs have a comparative advantage in drugs and medicine, metallurgy and energy, while their Western neighbours are better, as expected, in newer industries with a higher value added and better development perspectives, like *Engines and Vehicles, Communications, Computers and Miscellaneous Structures*.

Main hypothesis of Marius Sorin Krammer says that transitional countries will rely more on public expenditure on R&D rather than their business sector, which usually is the main driver of innovation in developed economies and there is main problem of development of innovativeness EECs.

Bibliography

1. Freeman Ch., (1987) *Technology and Economic Performance: Lessons from Japan*. London: Pinter Publishers.
2. Jasinski, A.H., Okon-Horodynska, E.(2002) *Innovation in transition The case of Poland*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.
3. Lundvall B.A. (1992) *National Systems of Innovation*. London: Pinter Publishers.
4. Nelson R., Rosenberg N., (1993) *National Innovation System*. Oxford:Oxford University Press.
5. Okon-Horodynska, E.(1998) *National Innovation System in Poland*.Katowice: AE.
6. Marinova, D., (2000) *Eastern European patenting activity in the USA*, *Technovation* 21. , pp. 571-584.
7. Patel P., Pavitt K., (1994) *National Innovation Systems: Why They are Important and How They Might be Measured and Compared?*, " *Economics of Innovations and New Technology*", vol.3.
8. Radošević S., Auriol L., (1999). *Patterns of restructuring in research, development and innovation activities in Central and Eastern European countries: an analysis based on S&T indicators*. *Research Policy*, Vol. 28, pp.351-376.
9. Radošević S., Kutlaca D., (1999)*Technological 'catching-up' potential of Central and Eastern Europe: an analysis based on US foreign patenting data**Technology Analysis and Strategic Management* Vol.11, pp. 95-111.
10. Radošević S., (2004) *A Two-Tier or Multi-Tier Europe? Assessing the Innovation Capacities of Central and East European Countries in the Enlarged EU*. *Journal of Common Market Studies*, Blackwell Publishing, Vol. 42(3) pp. 641-666.
11. Rothwell R.,(1992) *Successful Industrial Innovation*, "R&D Management", No3
12. Krammer, M.S. *Drivers of national innovative systems in transition: an Eastern European cross-country analysis* <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/7820/> [30.04.2010]

NELĪDZSVAROTA IEKŠZEMES KOPPRODUKTA NOZARU STRUKTŪRA DZIĻAS RECESIJAS CĒĻONIS (LATVIJAS PIEMĒRS)

Abstract

We can see very successful economic development in most part of the European Union countries, especially in new memberships, since 2004. The level of growth was different. The faster growth of GDP was in the Baltic region, especially in Latvia. In 2008 global activity is expected to decline and a large number of countries economies have fallen into recession. Although the recession is expected in a large number of countries, but the level of turndown is estimated differently. There are very fast turndowns in some countries with unbalanced structure of national economy. One of them was Latvia. In the evaluations of the economical situation, which were given by different international financial institutions (International Monetary Fund, European Commission) since 2006, we can find warnings about long – term economic development threats because of unbalanced GDP branch structure. The most recent problem of long – term economic development in Latvia was very high level of service branch in national economy. The development of this branch was based on purchasing power of country inhabitant. As a result very fast growth of GDP almost was based on retail trade, but financial resources belong to foreign banks (credits). There for, to successful development is necessary to control both factors – GDP growth and GDP branch structure.

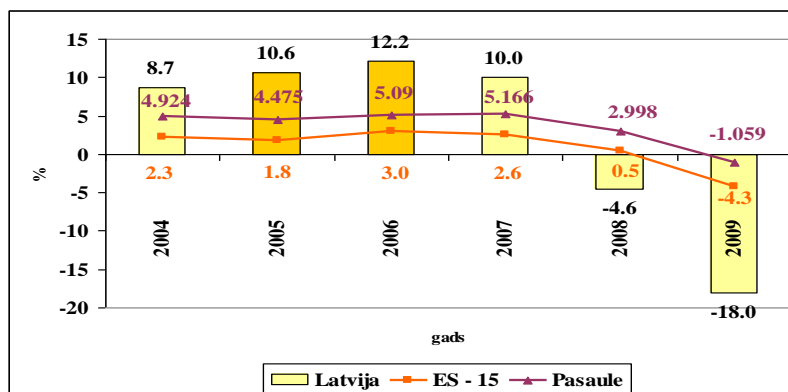
Atslēgas vārdi: iekšzemes kopprodukts (IKP), IKP nozaru struktūra, tautsaimniecības nozares, recesija, Eiropas Savienība (ES).

Makroekonomikas teorijā ir pieņemts, ka valsts, reģiona ekonomisko attīstību atspoguļo iekšzemes kopprodukts (IKP).

Starptautiskā Valūtas fonda, Eiropas kopienas statistikas biroja, kā arī Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie statistiskie dati par IKP vairāku gadu garumā parāda valstu ekonomiskās attīstības dinamiku. Pamatojoties uz oficiāliem statistiskiem datiem, var secināt, ka laika posmā no 2004. g. līdz 2007. g. lielākajā daļā no ES valstīm bija vērojama stabila un vairākos gadījumos, īpaši jaunajās dalībvalstīs, diezgan strauja ekonomiskā izaugsme.

1. attēls

IKP Latvijā, ES – 15 valstīs un pasaulē 2004. g. – 2009. g., % pret iepriekšējo periodu

Avots: GDP and main components – volumes, Gross domestic product, 2010

Analītisko grupējumu metodes dinamikas rindu pielietošana pētījuma ietvaros ļauj secināt, ka IKP pieaugums Latvijā laika posmā no 2004. g. līdz 2007. g. ir bijis straujāks ES

un viens no straujākajiem pasaulē. IKP rādītāji vairakkārt pārsniedza vidējos pasaules un ES rādītājus. Īpaši straujus izaugsmes tempus Latvijas tautsaimniecība uzrādīja 2004. gadā, kad valsts pievienojās ES. Maksimālais IKP pieauguma līmenis pasaulē tika sasniegts 2006. gadā. Arī Latvijā 2006. gadā ekonomiska izaugsme sasniedza rekordlielu atzīmi 12,2%, kas 4 reizēs pārsniedza ES – 15 valstu vidēju ekonomisku izaugsmi, divās reizēs pasaules ekonomiskās izaugsmes rādītāju un ierindoja valsti 7. vietā pasaulē un 1. vietā ES.

1. tabula

IKP pasaulē, ES – 27 valstīs 2006. g., 2009. g., % pret iepriekšējo periodu

Pasaule			ES – 27 valstis		
Valsts	2006	2009	Valsts	2006	2009
1. Azerbaidžāna	30,55	7,506	1. Latvija	12,235	-18,0
2. Angola	18,563	0,241	2. Igaunija	9,956	-14,01
3. Maldivu salas	17,977	-4,02	3. Rumānija	7,923	-8,456
4. Katara	15,03	11,46	4. Lietuva	7,845	-18,5
5. Armēnija	13,198	-15,6	5. Slovākija	8,496	-4,663
6. Mjanma	13,076	4,262	6. Čehija	6,808	2,697
7. Latvija	12,235	-18,0	7. Bulgārija	6,322	-6,5
8. Ķīna	11,06	8,504	8. Slovēnija	5,903	-4,262

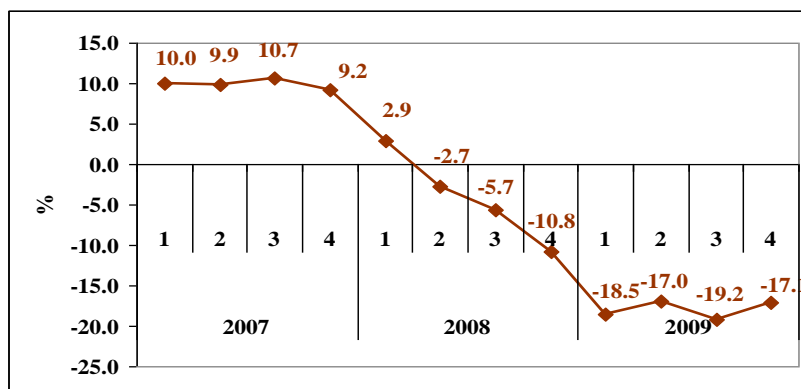
Avots: *Gross domestic product, 2010*

Līdz ar 2008. gadu ekonomiku attīstību nomainīja globālā lejupslīde un īpaši smagi cieta tas valstis, kuru izaugsme bija nesamērīgi strauja. Viena no tādām valstīm ir Latvija.

Jau 2006. gadā uzslavas cienīga ekonomiskā izaugsme, tika pasaules ekonomikas ekspertu apšaubīta. 2008. gadā, kad pasaules valstu ekonomiku attīstību apstādināja globālā recesija, visstraujākais IKP samazinājums ES valstu starpā un viens no visstraujākajiem pasaulē notika Baltijas valstīs un īpaši Latvijā. Vairāku gadu strauju izaugsmi nomainīja vēl straujāks IKP samazinājums.

2. attēls

IKP Latvijā 2007. g. – 2009. g., pa ceturkšņiem, % pret iepriekšējā gada attiecīgo periodu

Avots: *GDP volumes, 2010*

IKP dinamika Latvijā laika posmā no 2007. līdz 2009. gadam pa ceturkšņiem norāda uz dramatiski strauju izaugsmes tempu samazinājumu. Tik krāsas izaugsmes tempu pieauguma un samazinājuma svārstības liecina par tautsaimniecības struktūras nestabilitāti. Līdz ar to jāuzsver, ka svarīga ir ne tikai ekonomiska izaugsme, bet arī tas struktūra.

Balstoties uz NACE klasifikatora 1. redakciju, ērtākai pētījuma problēmas atspoguļošanai vispārināti tika izdalītas 4 tautsaimniecības nozares: lauksaimniecība, rūpniecība, pakalpojumi un būvniecība.

Pielietojot statistiski matemātisko pētījumu metodes – korelācijas analīzi, apzinām likumsakarības ciešumu starp IKP un tautsaimniecības nozarēm. Aprēķinātie koeficienti norāda, ka valsts tautsaimniecības struktūrā ne visas nozares ir attīstītas līdzvērtīgi un dod ievērojamu pienesumu IKP. Tabulas dati liecina, ka cieša sakarība ir tikai starp pakalpojumu nozari un IKP.

2. tabula

Korelācijas koeficientu vērtība starp IKP un tautsaimniecības nozarēm

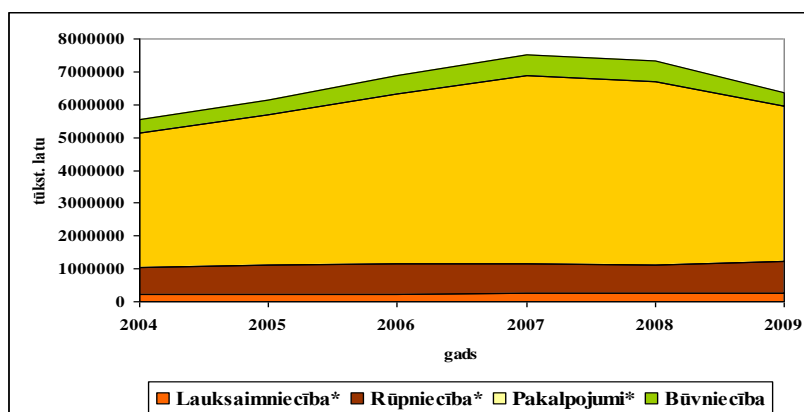
	Lauksaimniecība	Rūpniecība	Būvniecība	Pakalpojumi
Korelācijas koeficienta vērtība	0,089886823	0,646791429	0,707574182	0,856565275
Lineārā sakarība	vāja	vidēji cieša	vidēji cieša	cieša

Avots: autora veiktie aprēķini pēc: *IKP no ražošanas aspekta...*, *IKP pa darbības...*, 2010

Valsts ekonomikas atkarība no pakalpojumu nozares ir izteikti cieša un uz to norāda arī IKP nozaru struktūra (IKP, kā viens no makroekonomikas pamatrādītājiem atspoguļo arī valstu tautsaimniecības nozaru struktūru).

3. attēls

IKP nozaru struktūra Latvijā 2004. g. – 2009. g., tūkst. latu, 2000. gada salīdzināmajās cenās

*Lauksaimniecība – ieskaitot A, B pēc NACE 1. red.

*Rūpniecība – ieskaitot C, D pēc NACE 1. red.

*Pakalpojumi – ieskaitot G – O pēc NACE 1. red.

Avots: *Iekšzemes kopprodukts pa darbības veidiem, 2010*

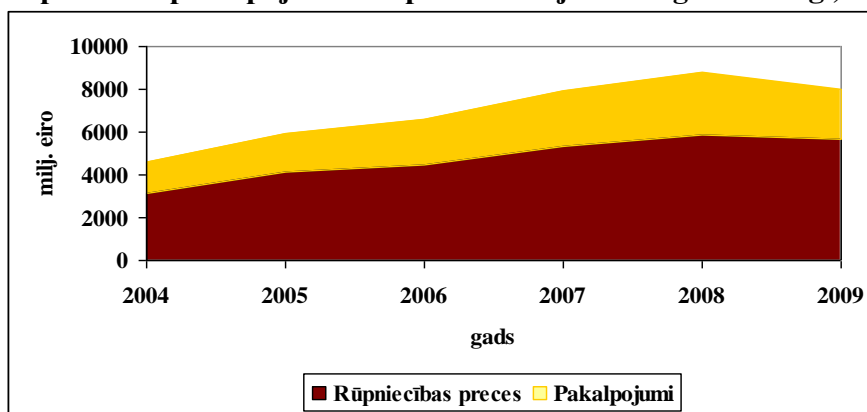
IKP nozaru struktūra Latvijā laika periodā no 2004. līdz 2009. gadam liecina par izteiktu pakalpojumu nozares dominanti valsts tautsaimniecībā, turklāt šis nozares īpatsvars palielinājās līdz 2007. gadam, savukārt rūpniecības nozares īpatsvars ir izteikti zems (aptuveni 2 reizēs mazāks nekā vidēji ES) un apskatāmajā laika posmā palika gandrīz nemainīgs.

2004. gadā pakalpojumu nozares īpatsvars valsts tautsaimniecībā 6 reizēs pārsniedz rūpniecības nozares īpatsvaru, 2008. gadā starpība starp abām nozarēm pieaug līdz 6,7 reizēm, savukārt 2009. gadā, zināmu apstākļu iespaidā, šis pārsvars sarūk līdz 4,9 reizēm, taču joprojām paliekot ievērības cienīgam.

Jāatzīmē, ka pakalpojumu nozares attīstība galvenokārt tika balstīta uz iekšzemes tirgu, nevis uz ārējiem tirgiem, kas norāda uz valsts tautsaimniecības attīstības neilgtspējīgu dinamiku.

4. attēls

Rūpniecības preču un pakalpojumu eksports Latvijā 2004. g. – 2009. g., miljonos eiro

Avots: Exports and imports by..., 2010

Latvijas eksporta dinamika laika posmā no 2004. līdz 2009. gadam norāda uz faktu, ka apstrādes rūpniecības preces ārējos tirgos ir vairāk pieprasītas nekā pakalpojumi. Ņemot vērā valsts IKP nozaru struktūru, jāsecina, ka tā nenodrošina valsts eksporta attīstību, jo valstī ar lielu pārsvaru tiek rādīti un pārdoti, pārpārdoti pakalpojumi iekšējā tirgus vajadzībām. Tātad, apskatāmajā laika posmā eksports neveicināja ekonomisku izaugsmi valstī, to nodrošināja trīs pakalpojumu apakšnozares:

- vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; auto, moto, sadzīves priekšmetu un aparatūras remonts;
- operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība;
- transports, glabāšana un sakari.

Pakalpojumu sektora apakšnozaru dinamika laika posmā no 2004. līdz 2009. gadam sniedz priekšstatu par valsts ekonomiskās attīstības galvenajiem dzinējspēkiem.

**Pakalpojumu apakšnozaru īpatsvars IKP Latvijā 2004. g. – 2009. g., faktiskajās cenās,
%**

Pakalpojumu apakšnozares	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; auto, moto, sadzīves priekšmetu un aparatūras remonts	18,9	20,1	20,9	19,8	17,3	15,2
Viesnīcas un restorāni	1,6	1,7	1,9	1,8	1,6	1,4
Transports, glabāšana un sakari	14,8	13,9	11,4	10,2	10,7	11,4
Finanšu starpniecība	5,1	6,0	6,8	6,2	6,3	6,8
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība	13,8	14,2	14,9	16,1	17,5	19,9
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	7,1	6,9	7,3	7,5	8,1	8,3
Izglītība	5,2	4,8	4,5	4,7	5,2	5,7
Veselība un sociālā aprūpe	2,9	3,0	2,9	2,8	2,8	3,1
Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	3,9	3,9	4,0	4,1	4,8	4,9
Kopā:	73,3	74,5	74,6	73,2	74,3	76,7

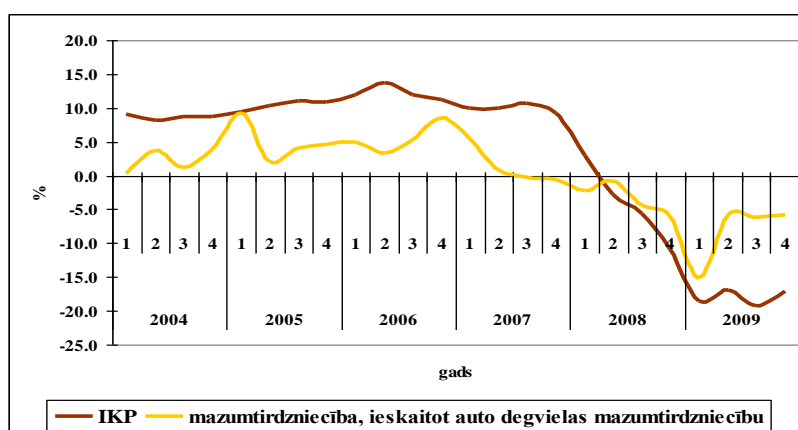
Avots: *Kopējās pievienotās...*, 2010

No pakalpojumu apakšnozarēm tikai viena, tas ir tranzīts, ir orientēta uz eksporta tirgiem pārējās divas apakšnozares balstījās uz pieaugošu iekšzemes pieprasījumu, kuru savukārt stimulēja pieejamie ārvalstu banku lētie kredītresursi, pieaugošais atalgojuma līmenis, valsts rezidentu ārvalstīs nopelnītie naudas resursi, kā arī iedzīvotāju optimistiskie gaidījumi.

Augstāk minētie faktori īpaši veicināja mazumtirdzniecības apakšnozares attīstību, kura arī kalpoja par galveno valsts tautsaimniecības „lokomotīvi” vairāku gadu garumā.

5. attēls

IKP, mazumtirdzniecība Latvijā 2004. g. – 2009. g., pa ceturkšņiem, % pret iepriekšējo periodu

Avots: *GDP volumes, Pārmaiņas pa pamatdarbības veidiem...*, 2010

Valsts patērētāji galvenokārt iegādājās importētas preces, kas labvēlīgi ietekmēja valstu importieru nevis Latvijas ekonomiskus rādītājus. Svarīgi atrunāt arī naudas līdzekļu avotus laika posmā no 2004. g. līdz 2007. g.– ārvalstu banku lētie kredītresursi, kas norāda uz

izteiktu naudas trūkumu valstī, salīdzinājumā ar valsts iedzīvotāju noslieci patērēt apskatāmajā laika periodā.

Varam secināt, ka pēdējos gadus Latvijā valsts iedzīvotāji iegādājas (tieši iegādājas) ārvalstu naudas resursus, lai par tiem pirktu ārvalstīs saražotās preces. Galvenais valsts ekonomiskās attīstības balsts un dzinēj spēks bija mājsaimniecību naudas resursi. Pieejamie kredītresursi ievērojami ietekmēja nekustamo īpašumu tirgus attīstību, kas arī kopumā diezgan negatīvi atspoguļojās uz valsts ekonomikas stabilitātes, jo parādu slogs, ko valsts iedzīvotāji bija uzņēmušies mājokļu iegādei, nebija samērīgs ar potenciālo ienākumu līmeni.

Tieši šajos apstākļos ir meklējama neilgtspējīgā tautsaimniecības struktūrā – valsts iekšējais tirgus ir ierobežots resursu ziņā – salīdzinoši neliels iedzīvotāju skaits, zems vidējais atalgojuma līmenis. Šie faktori norāda uz pakalpojumu nozares ievainojamību, jo tas attīstība tika balstīta uz iekšzemes nevis ārējo pieprasījumu.

Starptautiska Valūtas fonda eksperti prognozē valsts ekonomisku attīstību no 2011. gada, taču daudz mērenākos tempos. Strauja vai lēna, taču valstij ir nepieciešama ilgtspējīga attīstība, kas balstītos ne tikai uz iekšzemes pieprasījuma, bet arī uz ārējo tirgu sniegtajam iespējām.

Pakalpojumu nozares dominante valsts tautsaimniecības struktūrā var būt efektīva, ja šī nozare ir arī viena no eksporta pamatnozārēm. Attīstot tūrismu, izglītības un veselības pakalpojumus ārējiem tirgiem, kā arī efektīvāk izmantojot izdevīgo valsts ģeogrāfisko stāvokli iespējams tiekties, lai nelīdzsvarota IKP nozaru struktūra turpmāk veicinātu valsts attīstību. Par galveno valsts prioritāti jāizvirza stabila nevis ātru tautsaimniecības izaugsmi, kas ir orientēta uz ārējo tirgu pieprasījuma apmierināšanu, jo iekšzemes tirgus resursi ir ierobežoti, kā arī ievērojami jāpalielina apstrādes rūpniecības īpatsvaru tautsaimniecības struktūrā.

Secinājumi

IKP pieaugums Latvijā apskatāmajā laika periodā ir bijis straujākais ES un viens no straujākajiem pasaulē, sasniedzot maksimālo atzīmi 12,2% 2006. gadā, kas ierindoja valsti 7. vietā pasaulē un 1. vietā ES. Savukārt, IKP samazinājums Latvijā no 9,2% 2007. gada 4. ceturksnī līdz -17,1% 2009. gada 4. ceturksnī, liecina par tautsaimniecības nestabilitāti. Tādēļ ir svarīga ne tikai ekonomiskā izaugsme, bet arī tas struktūra.

Pielietojot korelācijas analīzi un dinamikas rindas, tika konstatēts, ka Latvijas tautsaimniecības struktūrā izteikti dominē pakalpojumu nozare, savukārt rūpniecības nozares īpatsvars ir izteikti zems. Pakalpojumu nozaru attīstība tika balstīta uz iekšzemes tirgus pieprasījumu, kuru veicināja šķietami pieaugošais mājsaimniecību ienākumu līmenis, savukārt ārējos tirgos tiek novērots lielāks pieprasījums pēc rūpniecības precēm.

Pakalpojumu nozares dominante valsts tautsaimniecības struktūrā var būt efektīva, ja šī nozare ir arī viena no eksporta pamatnozarēm, jo iekšējā tirgus resursi ir ierobežoti, kā arī par galveno valsts prioritāti jāizvirza stabila nevis ātru tautsaimniecības izaugsmi, kas balstītos uz apstrādes rūpniecību.

Bibliogrāfija

1. Eurostat. GDP and main components – volumes. <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do> [2010.11.04]
2. Eurostat. Exports and imports by the EU countries and by third countries. <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do> [2010.11.04]
3. Kas ietekmējis privātā patēriņa vājināšanos.
4. <http://www.bank.lv/lat/main/all/pubrun/avrev/2009/3/index.php?102023> [2010.11.04]
5. International Monetary Fund. Gross domestic product. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/weoselgr.aspx> [2010.11.04]
6. LB: gan šogad, gan nākamgad ekonomika būs mīnusos. Iespējams, arī 2010.gadā
7. http://www.bank.lv/lat/main/all/sapinfo/tvrad/prese/2008/2008_rutkaste/ [2010.11.04]
8. LR Centrālā statistikas pārvalde. Iekšzemes kopprodukts pa darbības veidiem. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=IK0040&ti=IK04%2E+IEK%D0ZEMES+KOPPRODUKTS+PA+DARB%CEBAS+VEIDIEM+%28t%FBkst%2E+latu%29&path=../DATABASE/ekfin/Ikgad%2E7jie%20statistikas%20dati/Iek%20zemes%20kopprodukts/&lang=16> [2010.11.04]
9. LR Centrālā statistikas pārvalde. Kopējās pievienotās vērtības sadalījums pa darbības veidiem. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=IK0050&ti=IK05%2E+KOP%C7J%C2S+PIEVIENOT%C2S+V%C7RT%CEBAS+SADAL%CEJUMS+PA+DARB%CEBAS+VEIDIEM+%28faktiskaj%2Es+cen%2Es%2C+procentos%29&path=../DATABASE/ekfin/Ikgad%2E7jie%20statistikas%20dati/Iek%20zemes%20kopprodukts/&lang=16> [2010.11.04]
10. LR Centrālā statistikas pārvalde. Kopējās pievienotās vērtības sadalījums pa darbības veidiem pa ceturkšņiem. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=IK0060c&ti=IK06%2E+IEK%D0ZEMES+KOPPRODUKTA+INDEKSI+NO+RA%DEO%D0ANAS+ASPEKTA+PA+DARB%CEBAS+VEIDIEM+PA+CETURK%D0%D2IEM%2C+2000%2Eg%2E+sal%EE dzin%2E2maj%2Es+cen%2Es&path=../DATABASE/ekfin/%CEstermi%2F2a%20statistikas%20dati/Iek%20zemes%20kopprodukts/&lang=16> [2010.11.04.]
11. LR Centrālā statistikas pārvalde. IKP no ražošanas aspekta pa ceturkšņiem. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=IK0010c&ti=IK01%2E+IEK%D0ZEMES+KOPPRODUKTS+NO+RA%DEO%D0ANAS+ASPEKTA+PA+CETURK%D0%D2IEM+%28t%FBkst%2E+latu%29&path=../DATABASE/ekfin/%CEstermi%2F2a%20statistikas%20dati/Iek%20zemes%20kopprodukts/&lang=16> [2010.11.04]
12. LR Centrālā statistikas pārvalde. Pārmaiņas pa pamatdarbības veidiem pa ceturkšņiem. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp> [2010.11.04.]
13. Mājsaimniecību kreditēšana - kredītu ekspansijas dzinējspēks. http://www.bank.lv/lat/main/all/pubrun/avrev/2006/avrev0206/majsaimn_kred/ [2010.11.04.]
14. Перспективы развития мировой экономики:
15. <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2008/update/03/pdf/1108r.pdf> 2009 2009 [2010.11.04.]

LATVIJAS EKONOMIKAS PERSPEKTĪVAS – STAGFLĀCIJA VAI ATVESEĻŠANĀS?

Abstract

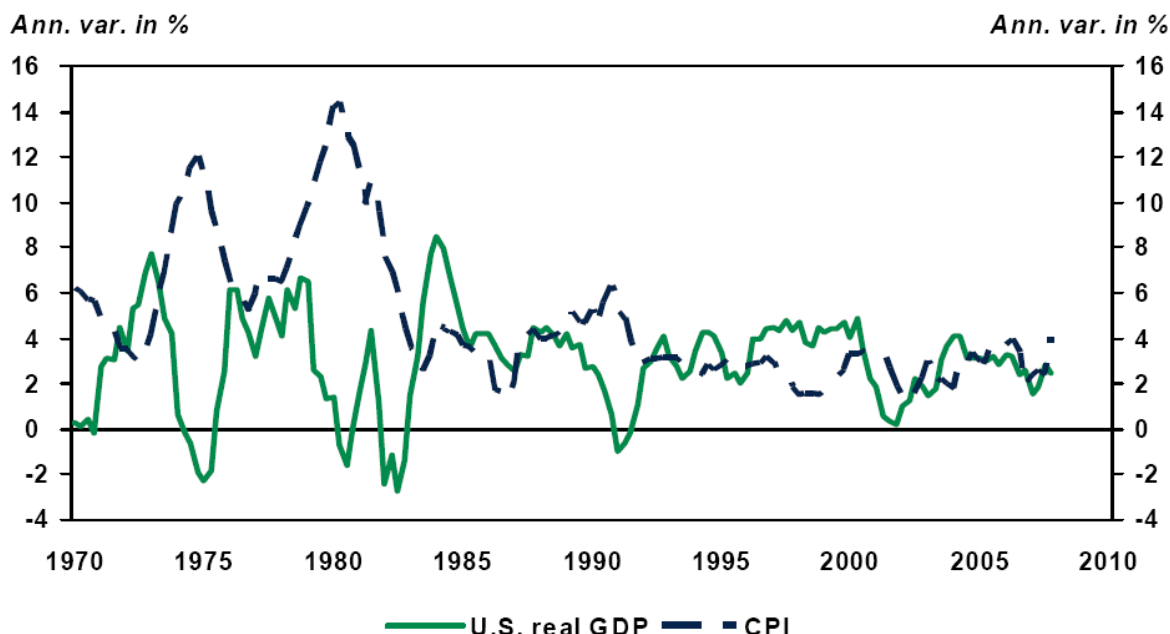
Stagflation (combination of two words – stagnation and inflation) is an economic condition, which occurs when a country's inflation rate and the rate of unemployment are reaching high levels. During the years of 1974 – 1975 world's economists started to talk about stagflation as phenomenon, when decline of manufacturing, increase of unemployment and increase of consumer prices appear all together and in the same period of time. The author observes in the article a historical aspect of stagflation, referring to stagflation in the history of United States of America. The author describes two different views on stagflation as a specific economic condition. The main economic indicators, such as GDP, changes of Consumer Price Index (CPI) and the number of unemployed are observed in the article from the point of view of stagflation. The author is searching an answer to the question „Can we talk about stagflation in Latvian economy today?” Finalising the article the author gives a forecast of what can happen in the Latvian economy in upcoming years. An important role of Latvian government and its economic policy in order to avoid beginning of stagflation in Latvian economy is highlighted in the article.

Atslēgas vārdi: stagflācija, iekšzemes kopprodukts, patēriņa cenu indekss, bezdarba līmenis, nodarbinātība.

Termina „stagflācija” būtība un tā vēsturiskais aspekts

Stagflācija ir termins, ko bieži lieto ekonomisti, diskutējot par notiekošo mūsdienu makroekonomikā. Stagflāciju, kas ir divu terminu kombinācija – stagnācija un inflācija, raksturo ekonomikas stāvoklis, kad vienlaicīgi tiek novērojamas šādas parādības: ražošanas kritums (raksturojams ar zemu iekšzemes kopproduktu), augsts bezdarba līmenis un, lai cik tas arī nešķistu nelogiski, inflācijas pieaugums valstī (Osis 2010). Makroekonomiskajā teorijā inflācija un recesija tika uzskatītas par parādībām, kas izslēdz viena otru. Ražošanas kritumam, krīzei un ekonomiskajai depresijai parasti sekoja cenu samazinājums, nevis pieaugums. Ekonomisti – Dž.M. Keinsa teorijas atbalstītāji ignorēja stagflācijas iespējamību, pamatojot savu viedokli ar to, kā vēsturiski augsts bezdarbs asociējas ar zemu inflāciju un otrādi. Tā saucamā Filipsa līkne parāda šādu mijiedarbību starp inflācijas un bezdarba līmeņiem (Blanchard 2000: 541). Tomēr, 20.gadsimta 60.gadu beigās un 70.gadu sākumā šī tendence tika pārtraukta. ASV prezidenta R.Niksona stingra ekonomiskā politika, kas tika vērsta uz algu un cenu kontrolēšanu 1971.gadā, radīja strauju cenu pieaugumu. Nākamais lielais šoks bija saistīts ar 1973.gada naftas krīzi, kad Naftas eksportētājvalstu organizācija (*OPEC*) apturēja naftas produktu piegādi pasaules līmenī. Abu notikumu rezultātā, ņemot vērā arī kopējo energoresursu deficītu 20.gadsimta 70.gados izveidojās izteikta ražošanas izejvielu nepietiekamība. Cenu kontrolēšanas no valdības puses rezultātā degvielas uzpildes stacijās veidojas klientu rindas (Attitudes: Panic at the Pump 2010). Produkcijas ražošanas izmaksas vairākos ekonomikas sektoros pieauga, kas savukārt, sekmēja cenu spirāles veidošanos.

Stagflācija ASV vēsturē

Avots: Disjardin Economic Studies, 2008.

1. attēlā tika atspoguļoti vēsturiskie ASV ekonomikas rādītāji kopš 1970.g., proti, ASV reālā iekšzemes kopprodukta dinamika (U.S. real GDP – ASV reālais IKP, gada pārmaiņas %) salīdzinājumā ar patēriņa cenu izmaiņām (CPI – Consumer Price Index, gada pārmaiņas %). Pārsteidzoši, 1975.g., pie IKP krituma par 2%, patēriņa cenu indekss pieauga par 12%. Līdzīgas situācijas ASV ekonomikā atkārtājušas arī vēlāk, piemēram, 1980.g., 90.gadu sākumā u.c.

Ekonomistu skatījums uz stagflāciju

Viens no stagflācijas rašanās izskaidrojumiem ir nelabvēlīgs piedāvājuma šoks, piemēram, straujš naftas cenu pieaugums valstīs, kas importē naftu. Rezultātā pieaug patēriņa cenas, ekonomikas tempi palēninās, peļņa no ražošanas sarūk. Šīs stagflācijas tips rada dilemmu – centieni apkarot inflāciju var padziļināt ekonomisko stagnāciju un otrādi.

Otrkārt, stagnācija un inflācija var rasties neefektīvas makroekonomiskās politikas rezultātā. Piemēram, centrālā banka var sekmēt inflāciju, intensificējot naudas piedāvājumu, bet valsts vadība var sekmēt stagnāciju, stingri regulējot patēriņa tirgu un darba tirgu.

Abi stagflācijas rašanās iemesli tika analizēti 1974.g. – 1975. g. globālas stagflācijas ietvaros. Sākumā strauji pieauga naftas cena, tad centrālās bankas īstenoja stimulējošo monetāro politiku, cenšoties apkārot recesiju. Rezultātā tika novērota algu-cenu spirāle (Osis 2010).

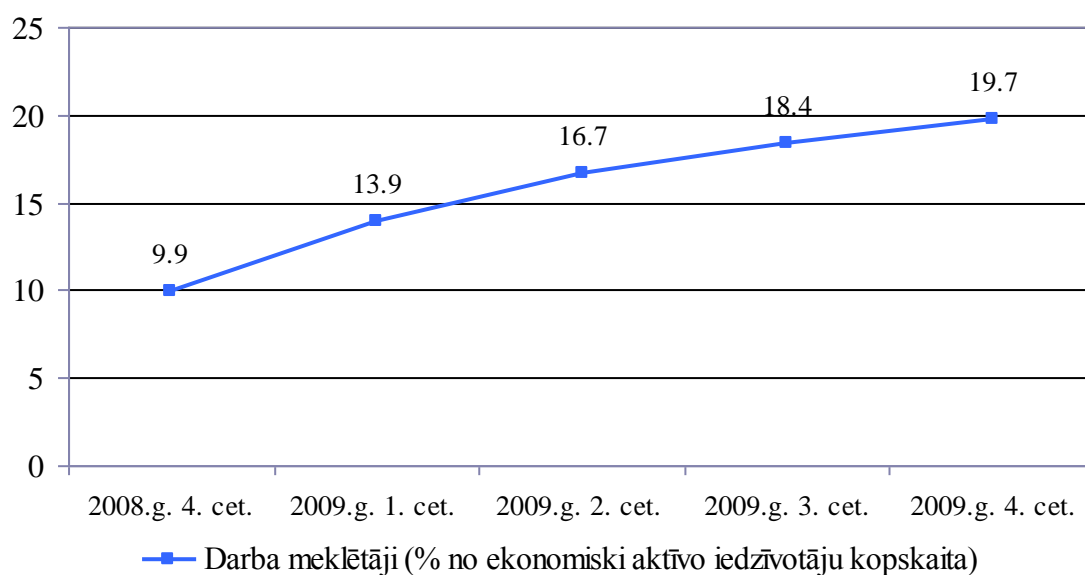
Stagflācijas risks Latvijas ekonomikā

Latvijā šobrīd ir vērojamas tādas parādības kā iekšzemes kopprodukta kritums, cenu krituma tempu palēninājums un straujš bezdarba līmeņa pieaugums. Piemēram, 2009. gada pēdējā ceturksnī IKP kritums bija – 17,7%, bezdarba līmenis pieauga līdz 19,7%. Patēriņa cenas 2010.gada janvārī (salīdzinot pret iepriekšējā gada atbilstošo mēnesi) samazinājās tikai par 3,1% (LR Centrālā statistikas pārvalde 2010). Savukārt, 2010. gada janvāra patēriņa cenas bija par 0,2% augstākās nekā pērn decembrī, bet vidēji 12 mēnešos cenas bija pieaugušas par 2,5% (Osis 2010). Patēriņa cenas Latvijā konsekventi samazinās kopš 2009. gada aprīļa. Tomēr, cenu pieaugums, kas bija vērojams 2010. gada janvārī, liek ekonomistiem aizdomāties par stagflācijas iestāšanās draudiem.

Latvijas valdība, cenšoties izpildīt starptautisko kreditoru prasības, veic būtiskas izmaiņas valsts nodokļu politikā, paaugstinot vairākus esošos nodokļus un radot jaunus nodokļus valsts iedzīvotājiem un uzņēmējiem. Nodokļu palielināšanas politika paaugstina stagflācijas iestāšanās risku, jo tā veicina ražošanas izmaksas, kas, savukārt, veicina cenu pieaugumu.

2. Attēls

Latvijas ekonomiskie radītāji: darba meklētāju skaits

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes dati www.csb.lv

Vērojot norises Latvijas darba tirgū, nākas secināt ka kopš 2007.g. nogales bezdarba līmenis valstī nepārtraukti pieaug. Atbilstoši LR Centrālās statistikas pārvaldes datiem, viena gada laikā, proti, no 2008.g. 4. ceturkšņa līdz 2009.g. 4. ceturksnim bezdarba līmenis gandrīz dubultojies, sasniedzot atzīmi 19,7% (skat. 2. attēlu). Nodarbinātības Valsts aģentūrā reģistrēto bezdarbnieku skaits 2009.gada decembrī izauga līdz 179235 cilvēkiem.

Salīdzinājumam, 2007.gada 4. ceturksnī bezdarbnieku skaits Latvijā svārstījās ap 52000 cilvēku.

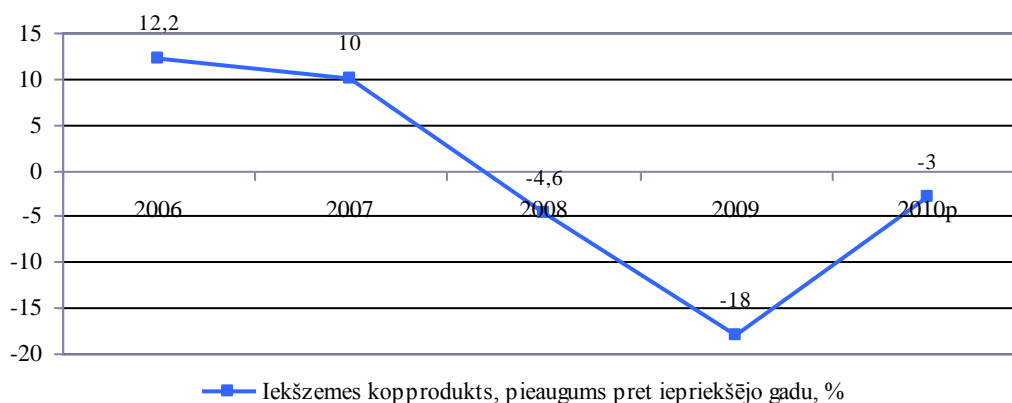
Vēl viena tendence, kurai ir jāvelta uzmanība, ir proporcijas izmaiņas starp bezdarbnieku skaitu un reģistrēto brīvo darbavietu skaitu Latvijā. 2008. gada garumā, vēl straujāk 2009. gadā, pieaug starpība starp bezdarbnieku skaitu un brīvo darbavietu skaitu. Piemēram, 2009. gada jūlijā reģistrēto brīvo darbavietu skaits attiecībā pret bezdarbnieku skaitu sastādīja vien 1,5%, proti, uz 132522 reģistrētiem bezdarbniekiem tika reģistrētas tikai 2027 brīvas darbavietas.

Atbilstoši Nodarbinātības Valsts aģentūras datiem no 2009. gada 30. septembra, lielākais reģistrēto bezdarbnieku skaits tika novērots šādās profesijās: palīgstrādnieks (9733 cilvēku), mazumtirdzniecības veikala pārdevējs (8404 cilvēku), apkopējs (4286 cilvēku), automobiļa vadītājs (3414 cilvēku), celtnieks (3062 cilvēku). Savukārt, profesijas, kurās bija lielākais reģistrēto brīvo darbavietu skaits, ir šādas: pavārs (74 vietas), tirdzniecības aģents (70 vietas), metinātājs (63 vietas), montāžas darbu atslēdznieks (59 vietas), tirdzniecības pārstāvis (55 vietas). Aplūkojot šo statistiku, varam secināt, ka vakanču skaits ir būtiski zemāks par bezdarbnieku skaitu. Tomēr, atsevišķās profesijās, piemēram tādās, kuras ir saistītas ar tirdzniecību, joprojām saglabājas pieprasījums pēc darbaspēka.

Atbilstoši LR Ekonomikas ministrijas prognozēm 2015. gadā vairumā valsts tautsaimniecības nozaru pieprasījums pēc darbaspēka samazināsies. Piemēram, būvniecības sfērā pieprasījums pēc darbaspēka var samazināties par 30% (šeit un tālāk 2015.g. pret 2008.g.), ražošanas sektorā tiek prognozēts – 12% liels samazinājums, primārajos sektoros – 10%, tirdzniecībā – 7% u.t.t. Tikai dažos tautsaimniecības sektoros LR Ekonomikas ministrija prognozē pieprasījuma pēc darbaspēka pieaugumu: transporta un sakaru sektorā par 1%, publisko pakalpojumu sektorā (piem., namu apsaimniekošana) par 1% (Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību 2010).

Pozitīvās pārmaiņas Latvijas darba tirgū var sākties pēc ekonomikas izaugsmes atsākšanas. Nodarbināto skaits augs lēnāk par ekonomikas izaugsmes tempiem, jo ražošanas pieaugums būs saistīts nevis ar nodarbināto skaita palielinājumu, bet ar darba ražīguma pieaugumu. Sociālās problēmas, saistītas ar zemo nodarbinātību, saglabāsies vēl 3-4 gadus.

Latvijas ekonomiskie radītāji: iekšzemes kopprodukts

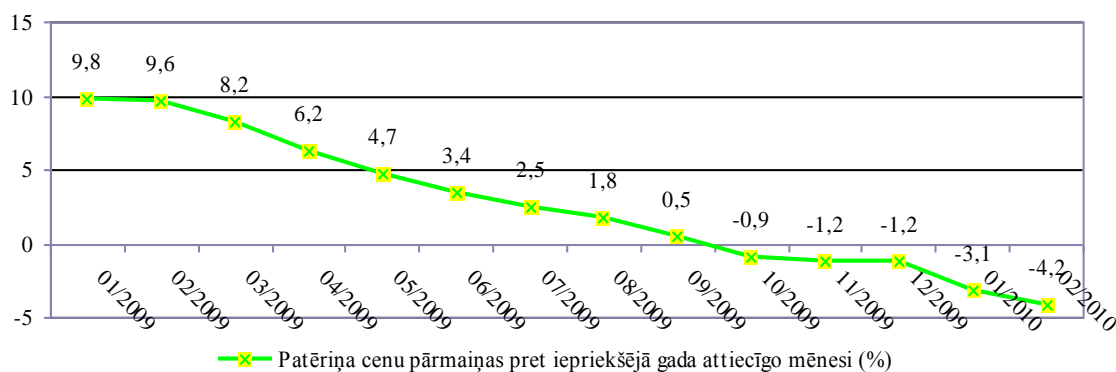

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes dati www.csb.lv

Pēc strauja pieauguma pēdējos gados Latvijas ekonomika ir piedzīvojusi lielu kritumu – 2009.gadā valsts iekšzemes kopprodukts samazinājās par 18%, salīdzinot ar 2008.gadu. Arī 2010.gadā ekonomikā tiek prognozēts kritums, taču tas varētu būt salīdzinoši neliels. Par to liecina 2010. gada marta rūpniecības dati, kas ir uzlabojušies, arī mazumtirdzniecības kritums ir samazinājies. Savukārt finanšu sektors 2010.g. sākumā joprojām uzrāda lielus zaudējumus, kā arī tranzīts uzrāda vājāku sniegumu salīdzinājumā ar 2009. gadu.

Latvijas centrālās statistikas pārvaldes valsts IKP 1. ceturkšņa provizorisks dati liecina par to, ka iekšzemes kopprodukta gada izmaiņas cipars ir būtiski uzlabojies, sastādot -6% salīdzinājumā ar 2009. gada pēdējo ceturksni. Pēc dažādu ekonomistu domām Latvijas IKP mīnusi gada izteiksmē nākamajos 2010.gada ceturkšņos kļūs arvien mazāki, un gada beigās atgriezīsies pozitīvā teritorijā. 2010.gada kopumā tiek prognozēts IKP kritums 2,5 - 3,0% apmērā (3. att.).

Latvijas ekonomiskie radītāji: patēriņa cenu pārmaiņas

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes dati www.csb.lv

2010. gada februārī patēriņa cenas bija par 4,2% zemākas nekā pērn februārī, bet vidēji gada laikā cenas bija pieaugušas par 2,5%, liecina Centrālās statistikas pārvaldes dati (LR Centrālā statistikas pārvalde 2010). Šie dati neattēlo pilnībā reālo situāciju valsts ekonomikā, jo tajos ietverts vēsturiskais, sezonalitātes moments, kā arī t.s. bāzes efekts. Tomēr, ņemot vērā izteiktu IKP kritumu 2008. un 2009.g., kā arī aizvien pieaugošo bezdarba līmeni, var secināt, ka patēriņa cenu izmaiņas nebūt neseko līdzīgi ekonomikas lejupslīdei valstī.

Secinājumi

1. Šobrīd Latvijā, salīdzinājumā ar iekšzemes kopprodukta kritumu un bezdarba līmeņa pieaugumu patēriņa cenu kritums vēl nav tik izteikts. Tomēr, pēc termina definīcijas stagflāciju kā parādību pavada inflācija, kura pašlaik netiek novērojama valstī. Līdz ar to pašlaik ir iespējams runāt tikai par stagflācijas pazīmēm Latvijā ekonomikā. Tas, ka pagaidām stagflācija tiešā nozīmē neskar Latvijas ekonomiku, varam uzskatīt par ļoti labvēlīgu situāciju.
2. Mūsdienu ekonomistu vidū pastāv uzskats, ka stagflāciju, ko pavada budžeta deficīts, ir īpaši grūti apturēt, ja reiz tā ir sākusies. Šajā ziņā Latvijas valdības politikai ir jābūt vērsta uz budžeta deficīta samazināšanu. Pretējā gadījumā stagflācijas rašanās risks ievērojami pieaugs.
3. Stagflācijas risku novēršana ir atkarīga no valdības spējas vienoties ar sabiedrību par dažādiem nepopulāriem politiskiem lēmumiem, piemēram, nodokļu politikas izmaiņām, kas palīdzētu būtiski samazināt budžeta deficītu. Savukārt, arī nodokļu sloga palielināšana var paaugstināt stagflācijas iestāšanās risku. Nodokļu paaugstinājums var novēst pie inflācijas, kā arī negatīvi ietekmēt nodarbinātības radītājus. Izvairīties no stagflācijas var palīdzēt valsts ekonomiskā politika, vērsta uz uzņēmējdarbības un eksporta spējas veicināšanu.

Bibliogrāfija

1. Blanchard, O. (2000) *Macroeconomics (2nd edition)*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
2. Bruno, M., Sachs, J.D. (1985) *Economics of Worldwide Stagflation*. Harvard: Harvard University Press.
3. Иохин, В. (2006) *Экономическая теория*. Москва: Экономист.
4. Каменецкий, И. (1997) *Стагфляция в переходной экономике России (Причины, последствия, движущие силы)*. Санкт-Петербург: РГБ ОД.
5. Кейнс, Дж. М. (1978) *Общая концепция занятости, процента и денег*. Москва: Прогресс.
6. Osis, U. (2010) Latvijai draud stagflācija. *Dienas bizness*, 4. marts.

7. Mauldin, J. *The Return of Stagflation*. <http://www.safehaven.com/article/5625/the-return-of-stagflation> [2010.03.04].
8. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Patēriņa cenu pārmaiņas prēt iepriekšējā gada atbilstošo periodu*. <http://csb.gov.lv/csp/preview/?action=print&cat=1772> [2010.10.04].
9. LR Ekonomikas ministrija. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=137> [2010.12.03].
10. "Attitudes: Panic at the Pump." *Time Magazine*. 1974.g. 14.janvāris. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,908367-1,00.html>. [2010.15.03].

*ESF projekts „Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai”
Vienošanās Nr. 2009/0140/IDP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015*

PATĒRĒTĀJU PĀRROBEŽU SŪDZĪBU ALTERNATĪVĀS STRĪDU RISINĀŠANAS INSTITŪCIJU DARBĪBAS ANALĪZE EIROPAS SAVIENĪBĀ

Abstract

Continuous promotion of cross-border shopping by the European Commission (hereafter EC) has been successful and the number of consumers shopping cross-border in the last decade has rapidly increased as well as cross-border complaints. Considering that, the EC has established different means to ensure a high level of consumer protection in the European Union (hereafter EU). The EC considers Alternative Dispute Resolution schemes (hereafter ADR) as one of the effective consumer rights protection methods and in 2009 more than 750 ADRs were identified across the EU. Although the number of ADR schemes is high and the EC is promoting ADR as an effective way to solve consumer cross-border complaints, unfortunately, author's experience has shown the opposite. In reality, consumers have to participate in effortful and time-consuming case handling procedures with no guarantee of an amicable settlement. Therefore the author proposes to develop effective consumer cross-border complaints case handling solutions based on the analysis of practical cross-border complaint handling problems in ADRs. These solutions could be integrated in all EU member states and would ensure equally efficient cross-border consumer case handling via ADR schemes in all EU member states.

Atslēgas vārdi: patērētāju pārrobežu tiesību aizsardzība Eiropas Savienībā, alternatīvā strīdu risināšana, ADR.

Ievads

Pasaulē un, it sevišķi, Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) pēdējos gadu desmitos īpaša vērība tiek veltīta ne tikai tirgus ekonomikas attīstībai, bet arī patērētāju tiesību aizsardzības jautājumiem. Īpaši aktuāli šie jautājumi kļuva daudzām valstīm iestājoties ES, cenšoties iekļauties tās struktūrās, izmantojot ES uzkrāto pieredzi un prasības, un pielāgojot tās katras valsts specifiskajiem apstākļiem, lai nodrošinātu šo struktūru efektīvu funkcionēšanu. Vistiešākā veidā tas attiecas uz tādām struktūrām kā *alternatīvās strīdu risināšanas jeb ārpustiesas strīdu izšķiršanas* institūcijām (no angļu val. - *alternative dispute resolution*, turpmāk – ADR), kas ir tieši iesaistītas patērētāju tiesību aizsardzības īstenošanā ES.

Šīs ADR institūcijas ir pazīstamas kā ārpustiesas mehānismi, kas ir izveidoti Eiropā, lai palīdzētu tās iedzīvotājiem atrisināt sūdzības, kuras radušās saistībā ar patērētāju tiesību pārkāpumiem, bet kur patērētāji nav individuāli spējuši vienoties ar tirgotāju par risinājumu. Šo institūciju nozīme mūsdienās strauji pieaug, jo paplašinoties ES teritorijām un izzūdot robežām starp ES dalībvalstīm valstīm, patērētāji arvien aktīvāk steidzas izmantot iespējas, ko piedāvā ES vienotais tirgus. Palielinoties patērētāju skaitam, kas ceļo un iepērkas ES, kā arī izmanto priekšrocības, ko piedāvā e-komercija jeb iepirkšanās Internetā, attiecīgi pieaug arī pārrobežu sūdzību skaits (ECC Denmark 2009: 14).

Nemot to vērā, Eiropas Komisija (turpmāk - EK) ir rīkojusies atbilstoši un ar dažādu līdzekļu palīdzību centusies nodrošināt pēc iespējas augstāku patērētāju līmeņa aizsardzību visā ES. Kā par vienu no efektīvākajām patērētāju aizsardzības metodēm EK uzskata tieši ADR institūcijas un līdz ar to piedalās to aktīvā attīstības veicināšanā (Commission 2007: 11; Commission (2) 2009: 4; Parliament 2006: 6).

Alternatīvās strīdu risināšanas institūcijas Eiropas Savienībā

ADR ir kolektīvs jēdziens visiem strīdu risināšanas mehānismiem, kur kā starpnieks tiek piesaistīta trešā neitrālā puse, kas nav tiesa. Tiek uzskatīts, ka ADR mehānismiem ir tikai divas pamatformas – arbitražā un mediācija, tomēr mūsdienās ADR jēdziens ir kļuvis plašāks un ieguvis dažādas variācijas un hibrīdformas (Hornle 2009: 48-50). ADR mehānismi parasti darbojas kā vidutājs starp patērētāju un tirgotāju, lai palīdzētu abiem pēdējiem sasniegt un vienoties par draudzīgu problēmas risinājumu. Salīdzinājumā ar tiesu, šīs sistēmas ir lētākas, ātrākas, elastīgākas un neformālākas, kas nozīmē, ka tās ir piemērotākas profesionāļiem, gan arī patērētājiem, kas meklē atlīdzību. (Atlas 2000: 1,20; Fiadjo 2004: 1-2)

Lai nodrošinātu ADR institūcijām labu darbības kvalitāti, EK ir pieņēmusi divas rekomendācijas (98/257/EC un 2001/310/EC), kas nosaka pamata kritērijus, pēc kā tām būtu jādarbojas. Papildus EK 2008.gada 23.aprīlī pieņemtā *Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās* (no angļu val. - *Directive of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*) nosaka kopējus ES noteikumus noteiktiem civilā procesa aspektiem, kas ir radīti, lai nodrošinātu līdzsvarotas mediācijas un tiesvedības procesu attiecības (Commission..2006: 3).

ADR attīstības veicināšana ir bijusi EK patērētāju politikas koncepta būtiska sastāvdaļa jau vairākus gadus (Commission.. 2007) un pateicoties tam kopējais 2009.gada nogalē apzināto ADR institūciju skaits, kas nodarbojas ar patērētāju sūdzību izskatīšanu, sasniedza 750, kur 462 no tām bija reģistrētas zem augstāk minētajām rekomendācijām, bet atlikušās 288, kaut arī daļa no tām darbojās saskaņā ar rekomendācijām, tomēr nebija reģistrētas zem šīm rekomendācijām (Commission.(1). 2009: 30-33).

Visas šo ADR institūciju kompetences, struktūras, procedūras un piemērošanas tradīcijas visā Eiropā būtiski atšķiras, tādēļ vispārīgi ADR mehānismus var klasificēt dažādos veidos, tomēr juridiskajā literatūrā ADR institūcijas pārsvarā klasificē tikai pēc to procedūru veida (Atlas 2000: 2; Hornle 2009: 48-50). Apkopojot dažādus pētījumus autore ir izstrādājusi daudz plašāku sekojošu ADR institūciju klasifikācijas veidu:

- 1) *pēc notifikācijas veida* – *reģistrētas* vai *neregistrētas* zem augstākminētajām EK rekomendācijām 98/257/EC un 2001/310/EC (Commission.(1). 2009: 30).
- 2) *pēc kompetences* – *nacionāla* vai *reģionāla*, *daudzsektoru* vai *viensektora*. Lielākajā daļā ES dalībvalstu ADR institūcijām ir nacionāla kompetence, t.i., šie ADR pieņem sūdzības no visiem tās valsts iedzīvotājiem jebkurā valsts reģionā, tomēr daļā valstu, piemēram, Itālijā, Spānijā, Vācijā un citviet ADR kompetence ir ierobežota reģionālā vai lokālā līmenī, t.i., tikai noteikta reģiona vai pilsētas iedzīvotāji var

vērsties konkrētajā ADR. Attiecībā uz sektoriem - viensektora ADR nozīmē to, ka šie ADR izskata sūdzības tikai vienā konkrēta industrijas sfēra, piemēram, tūrismā, pasta pakalpojumos, apdrošināšanā vai citos sektoros. Atbilstoši daudzsektora ADR kompetencē ir izskatīt dažādu jomu sūdzības, piemēram, banku, investīciju un apdrošināšanas sektoru sūdzības. Bieži vien daudzsektoru ADR ir nacionālās patērētāju aizsardzības institūcijas, kas izskata dažāda veida problēmas, piemēram, Patērētāju tiesību aizsardzības centrs Latvijā, Patērētāju sūdzību komiteja Igaunijā, Patērētāju sūdzību padome Nīderlandē un daudzas citas (Commission (1) 2009: 56-57).

- 3) *pēc organizācijas un finansēšanas veida – publiska vai privāta, publiski, daļēji publiski, daļēji privāti vai privāti finansēta.* Lielākā daļa no ES dalībvalstu ADR ir publiski izveidotas ADR institūcijas, kas bieži vien publiski tiek arī finansētas, t.i., šīs organizācijas ir veidotas balstoties uz valsts vai sabiedrības iniciatīvu un tiek finansētas no valsts un dažādiem ES līdzekļiem. Privātie ADR bieži vien ir ar sektoriālu kompetenci, sastopami daudzās jaunajās ES dalībvalstīs un pārsvarā finansēti no konkrētā industrijas sektora puses. ES ir sastopami arī jaukta tipa ADR, kas ir izveidoti balstoties uz publiskā un privāta sektora sadarbību, līdz ar to tiek finansēti daļēji no abām pusēm (Commission (1) 2009: 33,35).
- 4) *pēc lēmuma rakstura veida – saistošs gan tirgotājam, gan patērētājam, saistošs tikai tirgotājam, rekomendatīvs, kompromisa vienošanās.* Ir iespējams, ka viena un tā pati ADR institūcija pieņem lēmumus ar dažādu raksturu, t.i., vadoties no attiecīgās sūdzības, tomēr visizplatītākie lēmuma rakstura veidi ir rekomendatīvs lēmums un kompromisa vienošanās, kas nav saistoša ne vienai no pusēm un ir brīvprātīgi izpildāma. Salīdzinoši mazāk izplatīti ir saistoši lēmumi, kas ir saistoši abām vai tikai vienai pusei, tas nozīmē, ka konkrētajai pusei vai abām pusēm ir obligāti jāievēro un jāizpilda ADR pieņemtais lēmums (Commission (1) 2009: 37).
- 5) *pēc procedūru veida - arbitrāža, mediācija, patērētāju padome vai ombuds.* ES dalībvalstīs ir sastopami visi šie ADR procedūru veidi, kā arī dažādas šo procedūru hibrīdformas. Arbitrāžas procedūras laikā, puses izvēlas vienu vai vairākas neitrālas personas, kuras viņi iepazīstina ar savu sūdzību, lai saņemtu galējo un legāli saistošu lēmumu. Ar mediāciju vai samierināšanu tiek saprasta procedūra, kad puses cenšas sasniegt brīvprātīgu nesaistošu vienošanos ar trešās puses palīdzību. Ombuds ir persona, kas ir individuāli nozīmēta, lai atrastu risinājumu strīdā starp patērētājiem un uzņēmēju, tomēr lēmumi, kas ir ombudu pieņemti, parasti ir nesaistoši, ar izņēmumiem kādās noteiktās shēmās, kur tie ir saistoši tikai uzņēmējam. Patērētāju

organizācijas, uzņēmēju asociācijas vai komerciālas institūcijas var kopēji vai individuāli organizēt sūdzību padomes, kas piedāvā ārpustiesas patērētāju strīdu izskatīšanu, tomēr sūdzību padomes lēmumi parasti nav saistoši ne sūdzību padomes atrašanās valstī, nedz starptautiski, kaut arī dažās sistēmās tie mēdz būt saistoši uzņēmējam sūdzību padomes valstī (ECC Denmark 2009: 8-9) (Nordic 2002: 15-18).

Kā atsevišķu veidu no iepriekš minētajiem iedalījumiem ir jāizdala tiešsaistes strīdu risināšanas institūcijas (no angļu val. - *online dispute resolution*, turpmāk – *ODR*). Tās ir kā atvasinājums no ADR metodēm, taču apvienots ar informāciju tehnoloģiju iespējām, t.i., patērētāju strīdi tiek risināti ar informācijas tehnoloģiju palīdzību (piemēram, interneta, mājas lapu un e-pastu palīdzību). Šādi ODR mehānismi pašlaik ir pieejami tikai 8 no 29 valstīm (ES, Islande un Norvēģija) un to priekšrocībām ir nozīmīga loma efektīvu pārrobežu ārpustiesas strīdu izskatīšanas institūciju turpmākajā attīstībā (ECC Denmark 2009: 9,23).

Tātad visi šie ārpus tiesas mehānismi katrā valstī ir izveidoti atbilstoši tās valsts īpatnībām, lai nodrošinātu efektīvāku nacionāla mēroga sūdzību izskatīšanu, tādējādi veidojot atšķirīgu darbības mehānismu katrā ES dalībvalstī. Ņemot vērā visas šīs dažādās īpatnības jau nacionālo sūdzību izskatīšanā vien nevar viennozīmīgi noteikt vislabāko shēmu, jo visām augstāk minētajām kategorijām ir savi trūkumi un arī savas priekšrocības. Tas ir atkarīgs no katras konkrētās sūdzības, kura no attiecīgajām shēmām būs vispiemērotākā (Nordic 2002: 19). Kas attiecas uz pārrobežu sūdzībām, situācija ir vēl sarežģītāka un noteikt vispiemērotāko sūdzību risināšanas shēmu ir vēl grūtāk, par cik patērētājs bieži vien nav informēts nedz par sūdzību izskatīšanas procedūrām attiecīgajā valstī, nedz par konkrētās valsts likumdošanu, kā arī nevar pats personīgi piedalīties sūdzību izskatīšanas procedūrās (Eurobarometer 2009: 39).

Tomēr lai atvieglotu patērētājam piekļuvi informācijai par citu ES valstu patērētāju tiesību aizsardzības likumdošanu un sniegtu palīdzību patērētājam viņa pārrobežu problēmu risināšanā, piemēram, piemeklējot atbilstošu ADR mehānismu citā ES dalībvalstī, tad EK ir ieviesusi nozīmīgu palīgu patērētājam – Eiropas Patērētāju centru tīklu (no angļu val. - *European Consumer Centres Network*, turpmāk – *ECC-Net*).

ECC-Net darbojas visās ES dalībvalstīs, Islandē un Norvēģijā un tā darbības mērķis bez augstāk minēta ir palīdzēt paaugstināt patērētāju un tirgotāju zināšanas par ADR eksistenci un to pievienoto vērtību, publicējot dažādas brošūras, organizējot dažādas kampaņas, darba grupas un veicinot paraugprakses apmaiņu visā ES. Papildus ECC-Net iedrošina tirgotājus piedalīties ADR mehānismos un palīdz apkopot informāciju par šo ADR dažādo mehānismu darbību visā ES (Commission 2006: 3).

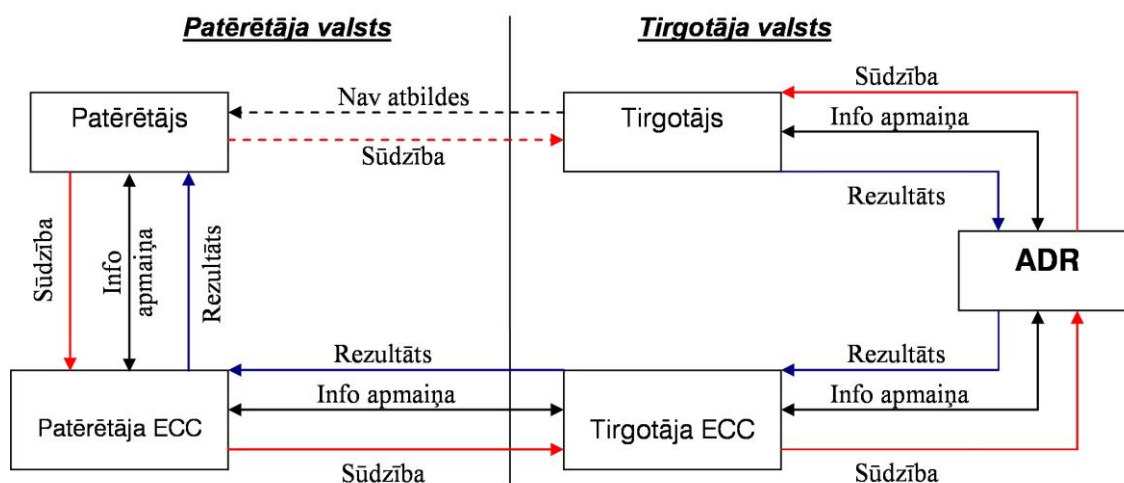
Alternatīvās strīdu risināšanas institūciju praktiskā darbība un tās problēmas ES

Teorētiski ECC-Net darbojas kā vidutājs starp patērētāju vienā valstī un kompetento ADR otrā valstī, kur sadarbojoties cenšas nodrošināt pēc iespējas efektīvāku komunikāciju, lai palīdzētu patērētājam atrisināt tā sūdzību.

1.attēls

Patērētāju pārrobežu sūdzību risināšana - ECC-Net un ADR

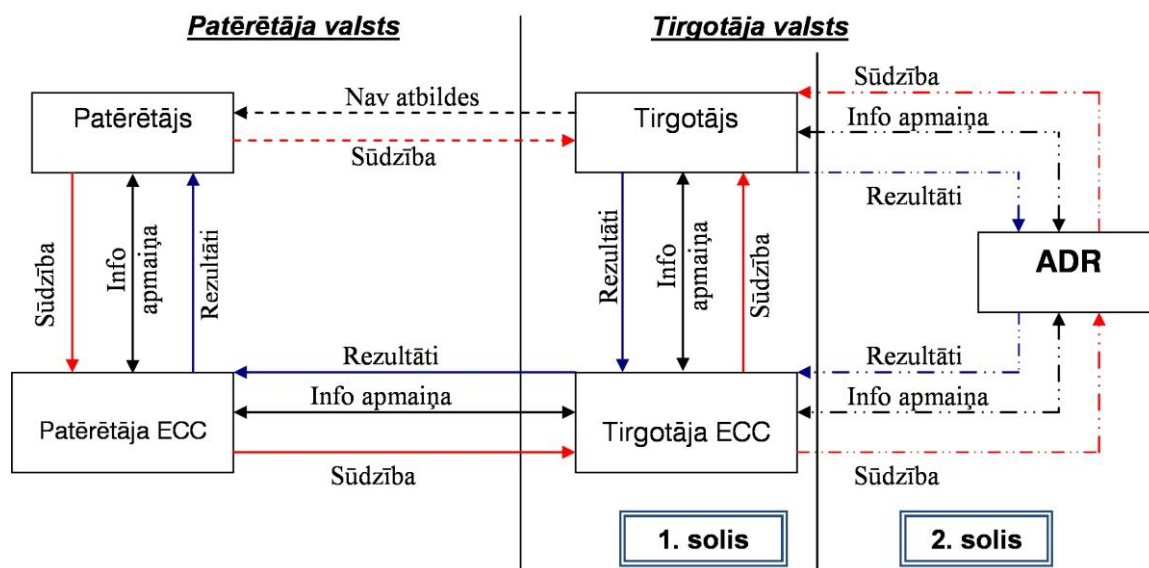
teorētiskā sadarbības shēma

Avots: Autores izstrādāta shēma

Diemžēl realitātē, kaut arī ADR institūciju skaits ES, Islandē un Norvēģijā sasniedz 750, tieši to daudzveidības dēļ bieži vien praksē nav iespējams atrast konkrētu ADR institūciju, kas būtu kompetenta konkrēto patērētāju sūdzību izskatīšanā (ECC Denmark 2009: 57). Līdz ar to ECC-Net praksē ir jāuzņemas lielāka loma patērētāju sūdzību risināšanā, t.i., bez ADR iesaistīšanās tieši kontaktēties ar konkrēto tirgotāju attiecīgajā valstī un censties panākt sūdzībai draudzīgu risinājumu.

Reālā patērētāju pārrobežu sūdzību risināšanas shēma

Avots: Autores izstrādāta shēma

Augstāk minētās sadarbības problēmas skaidri atspoguļo ECC-Net saņemto pārrobežu sūdzību statistika no 2007.-2009.gadam.

1.tabula

ECC-Net saņemto un pārsūtīto sūdzību analīze par laika periodu no 2007.-2009.gadam

	<i>Saņemto sūdzību skaits</i>	<i>Slēgto sūdzību skaits</i>	<i>Risinājums par labu patērētājam vai kompromiss</i>	<i>Bez risinājuma slēgtas sūdzības</i>
<i>Saņemtas ECC-Net</i>	19 895	13 640 (68,6% no visām saņemtajām sūdzībām ECC-Net)	6 586 (48,3% no visām slēgtajām sūdzībām)	4 458 (32,7% no visām slēgtajām sūdzībām)
<i>Pārsūtīts uz ADR</i>	911 (4,6% no visām saņemtajām sūdzībām ECC-Net)	367 (40,3% no visām pārsūtītajām sūdzībām uz ADR)	160 (43,6% no visām slēgtajām vai 0,8% no visām saņemtajām sūdzībām ECC-Net)	80 (21,8% no visām slēgtajām ADR)

Avots: (ECC-NET: 2010)

Dati augstāk redzamajā tabulas norāda, ka vidēji tikai katra 20 patērētāja pārrobežu sūdzība tiek pārsūtīta kompetentajam ADR un, ka tikai katrai 125. patērētāja sūdzībai ar ADR palīdzību tiek panākts kompromiss ar tirgotāju vai tā tiek atrisināta par labu patērētājam.

Tas liecina, ka realitātē pastāv dažādas problēmas un apstākļi, kas kavē patērētāju pārrobežu sūdzību pārsūtīšanu uz kompetentajām ADR institūcijām un to risināšanu šajās institūcijās. Kopumā tās var iedalīt divos veidos – organizatoriskajās problēmās un problēmās ar kurām saskaras patērētājs.

Pie galvenajām organizatoriskajām problēmām var minēt sekojošas (ECC Denmark 2009: 57-58, 61-66):

- daudzas jaunās ADR struktūras ir veidotas balstoties uz attiecīgām valsts īpatnībām, pārorganizējot vecās patērētāju tiesību aizsardzības institūcijas un paredzētas nacionālo lietu izskatīšanai;
- vairums šo struktūru veidotas pirms 10 vai vairāk gadiem atpakaļ un piemērotas tā laika iepirkšanās metodēm;
- nepietiekams ADR skaits, t.i., esošie ADR ir bieži ar specifisku sektoriālu virzienu un neaptver problemātiskākās patērētāju aizsardzības jomas;
- lēmumu rekomendatīvais raksturs un daudzās ES valstīs tirgotāju iespēja brīvprātīgi izvēlēties vai piedalīties vai nepiedalīties ADR procedūrās.

Pie problēmām ar kurām saskaras patērētājs var minēt sekojošas (Commission (1) 2009: 42; ECC Denmark 2009: 67-68; Eurobarometer 2009: 91-92; Nordic 2002: 82) :

- neinformētība par ADR mehānismiem;
- valodas barjera;
- laikietilpīga birokrātiskā sūdzību izskatīšanas procedūra;
- sūdzību izskatīšanas maksa (no 5 –500 Eiro) un tās vērtības minimuma vai maksimuma ierobežojums;
- ilgs sūdzības izskatīšanas laiks (no 1 mēneša līdz pat vairākiem gadiem).

Ņemot vērā augstāk minēto, var secināt, ka ADR sistēmas nedarbojas tik ātri un efektīvi kā EK to ir reklamējusi patērētājiem. Realitātē, patērētājs ir spiests piedalīties laikietilpīgā un darbietilpīgā sūdzības izskatīšanas procesā bez jebkādam garantijām par labvēlīgu rezultātu patērētājam. Tādēļ daudzos gadījumos, patērētājam to apzinoties vai arī baidoties no tā, viņš izvēlas nepiedalīties ADR pārrobežu sūdzību izskatīšanas procesā.

Priekšlikumi

Lai risinātu augstāk minētās problēmas ir nepieciešama gan aktīva ECC-Net dalība, gan arī nacionālo atbildīgo organizāciju un visbeidzot arī EK iesaistīšanās. Bez pēdējo divu minēto iesaistīšanās, nav iespējama konstruktīva un efektīva pārrobežu sūdzību ADR mehānismu attīstība. Galvenās iespējas, lai uzlabotu ADR darbības efektivitāti, ir sekojošas:

- ✓ informatīvās un izglītojošās kampaņas patērētājiem un tirgotājiem par ADR priekšrocībām un pievienoto vērtību.
- ✓ esošo ADR kompetenču paplašināšana un jaunu ADR veidošana nacionālā līmenī, kas aptvertu būtiskākās problēmu jomas vai būtu ar vispārēju nevis tikai sektoriālu kompetenci;

- ✓ izveidot jaunu regulu balstoties uz veiksmīgo paraugpraksi, t.i., 261/2004/EK, kas regulētu ADR patērētāju pārrobežu procedūras gaitu, piemēram, iesnieguma formātu, procedūru dalības maksu, sūdzība vērtības minimālo un maksimālo vērtību, izskatīšanas veidu, pieņemto lēmumu raksturu;
- ✓ jauna vienota pārrobežu ADR izveide, piemēram, institūcija, kuras darbība būtu balstīta uz ODR darbība principiem un tā sūdzību izskatīšanas procedūra darbotos pēc viena veida noteiktām vadlīnijām, būtu lokalizēta konkrēti tikai vienā institūcijā, ietvertu visu valstu lietu izskatītājus.

Lai patērētāju pārrobežu tiesību aizsardzība ES, Islandē un Norvēģijā uzlabotos, būtu nepieciešams ieviest kaut tikai vienu no augstāk minētajiem risinājumiem, kas tādējādi savukārt veicinātu patērētāju drošāku iepirkšanos un iedrošinātu patērētājus izmantot iespējas, ko piedāvā ES iekšējais tirgus.

Bibliogrāfija

1. Atlas N. F., Stephen K. (2000) *Alternative dispute resolution*. USA: American Bar Association.
2. Eurobarometer (2009) *Consumer redress in the European Union: Consumer experiences, receptions and choices*. Brussels: TNS Qual+, European Commission.
3. European Commission (2006) *Background Document – Workshop on Alternative Dispute Resolution for Consumers in the European Union*. Brussels: European Commission, Health and Consumer Protection Directorate General.
4. European Commission (2007) *Consumer Policy Strategy 2007-2013*. Brussels: European Commission.
5. European Commission (1) (2009) *Study on the use of Alternative Dispute Resolution in the European Union* Brussels: European Commission, Health and Consumer Protection Directorate General.
6. European Commission (2) (2009) *Summary of the responses to the public consultation on alternative dispute resolution in the area of financial services*. Brussels: European Commission, Internal Market and Services Directorate General.
7. European Consumer Centre Denmark (2009) *Cross-border Dispute Resolution Mechanisms in Europe – Practical Reflections on the Need and Availability*. Copenhagen: European Consumer Centre Network.
8. European Parliament (2006) *Redress & Alternative Dispute Resolution in Cross-Border E-commerce Transactions*. Brussels: European Parliament, DG Internal Policies of the Union.
9. Fiadjo A.K. (2004) *Alternative dispute resolution: a developing world perspective*. Great Britain: Cavendish Publishing.
10. Hornle J. (2009) *Cross-border Internet Dispute Resolution*. UK: Cambridge University Press.
11. Nordic Council of Ministers (2002) *A Study on Alternative Dispute Resolution and Cross-border Complaints in Europe*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
12. 98/257/EC: Commission Recommendation of 30 March 1998 *on the principles applicable to the bodies responsible for out-of-court settlement of consumer disputes*. Brussels: Eur-Lex.

13. 2001/310/EC: Commission Recommendation of 4 April 2001 *on the principles for out-of-court bodies involved in the consensual resolution of consumer disputes*. Brussels: Eur-Lex.
14. 2008/52/EC: Directive of the European Parliament and the Council of 21 May 2008 *on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*. Brussels: Eur-Lex.
15. ECC-NET (2010) *ECC-Net 2007.-2009.gada statistiskie dati no IT-Tool*. EU: ECC-Net tekošais arhīvs.

SPECIFISKO PIEVILCĪBAS FAKTORU IDENTIFICĒŠANA LATVIJAS MAZPILSĒTĀM TERITORIJU MĀRKETINGA TEORIJAS KONTEKSTĀ

Abstract

The goal of the article is to give a short review about methodology of town image identification. The article presents information about theory of territory marketing and strategy of image marketing. The research focus on image measure methodology research in Jaunjelgava to determine image of town Jaunjelgava. Jaunjelgava is a typical town of Latvia, until now image of town does not have been formulated. In research motion two groups of respondents- the Territory residents and nonresidents were asked to answer questions with the purpose of to find out the image of town Jaunjelgava for local people and for people living outside of town. The results of the research shows, that Jaunjelgava is weak known. The main conclusions are that town image is in borders from neutral till positive, so work for town presentation in public area can be constrained with public information campaigns, in fact not with break of negative stereotypes. A town is attractive as a rest of vacations center, in fact now there is no order in infrastructure, bad transport connections and city offer no tourism product. City populations in an aggregate are positive influenced against its town, what testifies local patriotism and for a routine and inability to see development possibilities. In an aggregate summarizing the image of town is "Jaunjelgava is a quiet, green city in a bank of Daugava".

Atslēgas vārdi: teritoriju mārketinga, pilsētas imidžs, Jaunjelgava.

Teritoriāli administratīvās reformas rezultātā daudzas bijušās rajonu nomales pilsētas ir kļuvušas par novadu centriem. Vairumā šādu pilsētu ir vērojama ekonomiskā atpazītība. Saprotams, ka šo pilsētu ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanai neieciešami lieli ieguldījumi gan infrastruktūrā, gan cilvēkresursos, tomēr ir jāsaprot, kādi ir šīs pilsētas pievilcības faktori, kas varētu veidot specifisku, no citām līdzīgām pilsētām atšķirīgu imidžu. Šāds imidžs ir vitāli nepieciešams piesaistot investorus, tūristus vai jaunas iedzīvotāju grupas. Autore šajā rakstā piedāvā aplūkot tos instrumentus, kas ļauj identificēt pilsētas specifisko imidžu un veicināt attīstībai nepieciešamo mērķa grupu piesaisti pilsētas ekonomiskai attīstībai nākotnē. Viena no pašlaik aktuālām teorijām pilsētas imidža izpētē ir teritoriju mārketinga.

Teritoriju mārketinga jēdzienam ir vairāki formulējumi. Daļa autoru to definē šādi: „Teritoriju mārketinga ir mārketinga, kas tiek realizēts noteiktas teritorijas, reģiona līmenī un ir balstīts uz šīs teritorijas specifiku un īpatnībām. Tas ir viens no līdzekļiem ar kura palīdzību iespējams uzlabot teritorijas imidžu un piesaistīt teritorijai investorus” (Durovičs 2005: 13). Runājot par teritoriju mārketingu, ir jāpiemin vienu no vadošajiem šīs jomas speciālistiem A. Pankruhinu, kurš teritoriju mārketingu ir definējis kā darbību kompleksu, kas vērsta uz tirgus subjektu attieksmes un uzvedības mainīšanu vai uzturēšanu attiecībā uz konkrētām teritorijām un tajās koncentrētajiem dabas, kultūras, tehniski materiāliem un sociālajiem resursiem, kā arī šo resursu realizāciju un atražošanu (Pankruhins 1995: 7). Tā ir īpaša pieeja teritorijas attīstības metodēm, kurā galveno vietu ieņem teritorijas iekšējo resursu izzināšana un aktivizēšana ar mērķi uzlabot teritorijas konkurētspēju citu teritoriju vidū un veicināt tās ekonomisko izaugsmi. Šīs pieejas ietvaros nepieciešams izzināt teritoriju, noteikt un akcentēt

tās īpatnības, kas būtu pievilcīgas un izmantojamas teritorijas virzīšanai tirgū, noteikt mērķa grupas, kam šo teritoriju piedāvāt, izpētīt kādā mērā tirgus ir piesātināts ar šāda veida piedāvājumiem un noteikt mērķa grupas ieinteresētību, pievērst uzmanību tieši šai teritorijai. Teritoriju mārketingā tiek izmantotas 4 stratēģijas: infrastruktūras mārketinga, personāla mārketinga, pievilcības mārketinga un imidža mārketinga (Pankruhins 1995: 7).

Tā kā šajā rakstā runa ir par pilsētas imidža identificēšanu, tad turpmāk neieciešams pievērsties tieši imidža mārketinga stratēģijai. Saskaņā ar teritoriju mārketinga teoriju, imidža mārketinga galvenais mērķis ir pozitīva teritorijas imidža veidošana. Atkarībā no teritorijas atpazīstamības un sabiedrībā dominējošiem uzskatiem par to, teritorijas imidžs var būt noturīgi pozitīvs, vāji izteikts, stagnātisks, pretrunīgs, jaukts, negatīvs, pārlietu pievilcīgs utt. (Pankruhins 1995: 9).

Imidža mārketinga vadošie instrumenti ir komunikatīvie pasākumi, kas demonstrē teritorijas atvērtību kontaktiem un ļauj ārējiem tirgus subjektiem to labāk iepazīt un pārliecināties par tās priekšrocībām.

Viens no teritorijas imidža mērīšanas veidiem ir imidža mērīšana pēc **atpazīstamības un pozitīvo iespaidu skalas**. Tā ļauj izzināt, cik lielā mērā auditorija ir informēta par to teritoriju, kuras imidžu plānots noteikt. Vai teritorijai ir, vai nav problēmas ar atpazīstamību (Kotlers 2005: 207).

Vēl viena imidža mērīšanas metode ir t.s. **semantiskā diferenciāla** metode. Šo metodi izmanto nosakot teritorijas imidža semantisko piepildījumu. Tiek pētītas asociācijas, kas respondentiem saistās ar pētāmo teritoriju, vai tā liekas pievilcīga, vai atbaidoša, interesanta, vai vienaldzīga u.tml.. Pielietojot šo metodi informācija par pētāmo teritoriju tiek vairākkārt precizēta, tādējādi aizvien dziļāk izzinot respondentu priekšstatus. Abas pieminētās metodes tiek pielietotas teritorijas nerezidentu viedokļa izzināšanai (Kotlers 2005: 210).

Novērtējuma karšu metode piemērota teritorijas rezidentu aptaujāšanai un ļauj saprast, kādu savu pilsētu, ciemu u.tml. redz tā iedzīvotāji. Izmantojot šo metodi, tiek aptaujāti pilsētas iedzīvotāji, ar mērķi izzināt kā tie uztver un vērtē savu pilsētu. Cits minētās metodes pielietojuma variants ir, šo datu iegūšana aptaujājot ekspertus, kas labi pārzina pētāmo teritoriju (Kotlers 2005: 212).

Lai noteiktu Jaunjelgavas imidžu, autore veikusi pētījumu, izmantojot augstāk minēto metodoloģiju, aptaujājot divas respondentu grupas. Viena grupa bija teritorijas nerezidenti, (potenciālie teritorijas patērētāji, jeb apmeklētāji) kopumā 50 cilvēki, vecumā no 18 līdz 68 gadiem. Izstrādājot aptaujas anketas teritorijas nerezidentiem tika izmantotas atpazīstamības un pozitīvo iespaidu skalas, un semantiskā diferenciāla metodes.

Savukārt darbā ar otro grupu, teritorijas rezidentiem (jaunjelgaviešiem), kopumā 60 cilvēkiem, vecumā no 10 līdz 80 gadiem, tika izmantota novērtējuma karšu metode.

Teritorijas nerezidentiem tika piedāvāts aizpildīt anketas, kuras sastāvēja no divām sadaļām, viena sadaļa tiem respondentiem, kuri nekad nav bijuši Jaunjelgavā, otra sadaļa tiem, kuri ir bijuši Jaunjelgavā un kuriem ir radies savs iespaids par pilsētu. Anketa teritorijas nerezidentiem tika izstrādāta ar mērķi izzināt cik lielā mērā respondenti ir informēti par Jaunjelgavas pilsētu, vai tā ir pazīstama, vai pilnīgi sveša. Kādu iespaidu Jaunjelgava rada cilvēkiem, kas tajā ir bijuši vismaz īsu laiku, un ko par to varētu domāt cilvēki, kas pirmo reizi dzird šo nosaukumu.

Turpinājumā autore piedāvā detalizēti izskatīt aptaujā iegūtos rezultātus un izvērtēt, kā Jaunjelgavas imidžu uztver teritorijas nerezidenti.

Iegūtie rezultāti liecina, ka Jaunjelgava ir diezgan maz pazīstama, neskatoties uz to, ka atrodas mazāk kā 100 km attālumā no Rīgas. To visbiežāk pazīst respondenti vecumā no 44 līdz 50 gadiem, taču vecuma grupā līdz 25 gadiem, visi respondenti atbildēja, ka šādu pilsētu neapzīst.

Summējot atbildes, kuras sniedza respondenti, kas nezina, kur Jaunjelgava atrodas un ne reizi nav tajā bijuši, izveidojās šāds, iespējama, pilsētas imidžs: „Jaunjelgava ir pilsēta pie Jelgavas (Iespējams rūpnīcas RAF strādnieku pilsētiņa), tā ir vidēji liela, (tajā mīt 5000 – 10000 iedzīvotāju) samērā jauna pilsēta, kas tapusi 20 gs. sākumā.”

Taču neskatoties uz diezgan neprecīzi dotām atbildēm uz iepriekšējo jautājumu, 80% respondentu labprāt apmeklētu Jaunjelgavu, savukārt 20% šī pilsēta neliekas apmeklējuma vērta. Cilvēki šeit labprāt vēlas nokļūt uzzinājuši, ka Jaunjelgavā ir skaista daba un tā atrodas pie Daugavas. Tā kā vairums respondentu ir izteikuši vēlēšanos apmeklēt Jaunjelgavu, var secināt, ka Latvijas iedzīvotājiem ir interese iepazīt Latvijas pilsētas, taču informācijas par nelielām Latvijas pilsētām ir pārāk maz un tā ļoti lēnām nonāk līdz potenciāliem tūristiem.

Šādi rezultāti pierāda, ka Jaunjelgavas pilsētas imidžs ir vāji izteikts, jeb neitrāls un atpazīstamības līmenis zems. Vairumā gadījumu Jaunjelgava paliek Jelgavas pilsētas ēnā, lai gan attālums starp šīm divām pilsētām ir diezgan liels. Vēstures gaitā Jaunjelgavai ir bijuši daudzi tautas nosaukumi, ebreju *Nairige*, nievājošais *Lubu Jelgava*, taču oficiāli līdz 1918. gadam Jaunjelgavas nosaukums bija *Fridrihštate*. Tā kā Jaunjelgava pārlietu bieži tiek saistīta ar Jelgavu var pieļaut, ka šis nosaukums nenāk par labu pilsētas atpazīstamībai, jo tas darbojas maldinoši.

Pēc autores domām situācijā, kad Jaunjelgavas nosaukums respondentiem visbiežāk saistās ar Jelgavu, Jaunjelgavai ir jāveic ļoti plaši atpazīstamības veicināšanas pasākumi, jāveido un jāizplata suvenīri ar savu simboliku, jāpieaicina žurnālisti, jāizstrādā informācijas

materiāli par pilsētu un jāizplata tie gan Latvijas, gan ārzemju tūrisma informācijas centros. Autore uzsver, ka Jaunjelgavai ir jāizstrādā, tāds pilsētas reklāmas sauklis, kas skaidri ļautu saprast, kur pilsēta atrodas un pilnībā noliegtu asociācijas ar Jelgavu.

Tie respondenti, kas vismaz reizi ir bijuši Jaunjelgavā uz jautājumu „*Kādu iespaidu uz Jums atstāja Jaunjelgava?*” izteica atšķirīgus iespaidus. Ilustrācijai var minēt dažus no tiem, piemēram: „Neliela, skaista un ļoti klusa pilsētiņa, ar ļoti labiem cilvēkiem”, vai „Stagnācijas laika pilsēta”, vai arī „Neatceros...”. Grupējot visas atbildes uz šo jautājumu pēc kritērijiem „pozitīvs – negatīvs” redzams, ka uz šo jautājumu vairums respondentu min pozitīvus iespaidus, negatīvie iespaidi tiek minēti ievērojami mazāk un saistīti ar to, ka pilsēta rada miegainas un stagnātiskas vietas iespaidu vai arī nerada nekādu iespaidu un to ir grūti atsaukt atmiņā. Savukārt pozitīvie iespaidi saistīti ar to, ka pilsētā ir harmoniska un nomierinoša vide, pilsēta atrodas pie Daugavas, pilsēta ir zaļa.

Uz jautājumu, „*Uzrakstiet vismaz trīs vārdus, kuri Jums ienāk prātā atceroties par Jaunjelgavu?*”, sniegtās atbildes vēl pastiprina tos iespaidus, kas minēti atbildēs uz iepriekšējo jautājumu. Ilustrācijai autore min dažas no sniegtām atbildēm: „Patīkama, maza, klusa pilsētiņa”, „Nolaista, zaļa, viesmīlīga.”, „Vampīru pilsēta, slikti ceļi.” u.tml. Izvērtējot visas uz šo jautājumu sniegtās atbildes pēc kritērijiem pozitīvs – negatīvs redzams, ka pozitīvie vērtējumi ir minēti biežāk nekā negatīvie. Negatīvie vērtējumi atkārtoti attiecas uz pilsētas pārāk lielo pamirumu un klusumu, bez tam tiek atzīmēts sliktais ceļu stāvoklis, savukārt apkopojot pozitīvos iespaidus par Jaunjelgavu tiek atzīmēta mazpilsētas romantika, pilsētas tuvums pie Daugavas un skaistā daba. Ilustrējot atbildes autore apzināti biežāk min negatīvos vērtējumus, jo tie ļauj apzināt pilsētas imidža problemātiskos momentus.

Svarīgi ir atzīmēt, ka vairums respondentu labprāt pavadītu Jaunjelgavā atvaļinājumu vai brīvdienas. Atpūtnieki šeit uzturētos no dažām dienām līdz pat mēnesim. Spriežot pēc minētā uzturēšanās laika autore secina, ka Jaunjelgava varētu kļūt populāra, kā brīvdienas atpūtas vieta, kur ģimenes dotos pavadīt laiku pie dabas. Jāatzīmē, ka pārsvarā respondenti ir rīdzinieki, kuri vēlas vismaz uz dažām dienām nokļūt kādā mierīgā atpūtas vietā. Diemžēl pašlaik Jaunjelgavā šāda iespēja netiek piedāvāta. Pilsētas infrastruktūra dažkārt neatbilst pat vietējo iedzīvotāju vajadzībām, tādēļ par pilsētas viesu uzturēšanos šeit runāt ir pārāgri. Veidojot pilsētas imidžu ir svarīgi apzināties mērķauditoriju, kuru pilsēta vēlas uzrunāt. Vai tās ir ģimenes ar bērniem, vidēja vecuma cilvēki, biroja darbinieki, kas ilgojas pēc atpūtas dabā, jaunieši, kas interesējas par ūdens aktivitātēm u.tml.. Protams, vispirms ir jālikvidē tie negatīvie momenti, kas pilsētas viesiem izraisa nepatīkamo iespaidu.

Aptauja teritorijas rezidentu vidū tika veikta ar mērķi izzināt, kādu savu pilsētu redz cilvēki, kas tajā dzīvo. Aptaujā tika formulētas iespējamās īpašības, kas varētu būt

pieņemamas Jaunjelgavai, ļaujoties uz spontānām izjūtām respondentiem bija jāatbild „jā” vai „nē”, kad tika nosaukta kārtējā īpašība. Kopumā anketā bija dotas 11 – relatīvi pozitīvas, 11 – relatīvi negatīvas īpašības. Tādējādi aptaujas rezultāti uzrāda gan tiešus Jaunjelgaviešu vērtējumus, gan apskatot kopīgo negatīvo un pozitīvo vērtējumu attiecības, vispārējo jaunielgaviešu attieksmi pret savu pilsētu, vai tā ir vairāk pozitīva vai vairāk negatīva.

Pēc aptaujas rezultātiem var secināt, ka ir ievērojams pozitīvo vērtējumu pārsvars pār negatīvajiem vērtējumiem, kas ļauj secināt, ka jaunielgavieši kopumā ir pozitīvi noskaņoti pret savu dzīves vidi. Jaunjelgaviešiem Jaunjelgava ir sava, mīļa, silta un skaista, harmoniska un droša.

Savukārt negatīvās īpašības, kuras jaunielgavieši saskata, ir garlaicība, miegainums un pamirums. Jāpiebilst, ka šīs pašas īpašības visbiežāk norādīja arī tie cilvēki, kuri ir bijuši Jaunjelgavā kā viesi, taču pilsētas klusums un miers tika vērtēti pozitīvi.

Saistot šos vērtējumus ar apzināto reālo situāciju pilsētā, iedzīvotājiem nodrošināto, pēc autores domām, ļoti zemo dzīves kvalitātes līmeni šāda pozitīva attieksme pret savu dzīves vidi rosina pārdomas par respondentu patiesumu sniedzot šīs atbildes. Tā kā nav iespējams noskaidrot vai respondenti ir teikuši to, ko patiesībā domā, var secināt, ka jaunielgaviešu kopējā apmierinātība ar savu dzīves vidi liecina par zināmu rutīnu. Rodas iespaids, ka Jaunjelgavieši nevar iedomāties, ka ir iespējams dzīvot labāk un neredz iespējas uzlabojumiem. Tas savukārt ir viens no bremsējošajiem faktoriem Jaunjelgavas attīstībā.

Secinājumi

1. Izpētot Jaunjelgavas pilsētas imidžu var secināt, ka pirmajā pietuvinājumā pilsētas imidžs varētu būt formulēts kā „zaļa un klusa pilsētiņa Daugavas krastā”.
2. Pilsētas attīstība varētu saistīties ar brīvdienu tūrismu gan vasaras, gan ziemas sezonā.
3. Jaunjelgavas imidžs raksturojams kā vāji izteikts, jeb neitrāls, bet ne negatīvs, ko apliecināja gan teritorijas nerezidenti, gan paši Jaunjelgavieši.
4. Tā kā teritorijas nerezidentu vidū ir ļoti daudz maldīgu iespaidu par Jaunjelgavu pilsētai ir nopietni jāstrādā pie savas atpazīstamības celšanas.
5. Latvijas mazpilsētām būtu lietderīgi veikt pētījums sava imidža noteikšanai, jo pirmajā skatījumā tās visas var raksturot kā klusas un zaļas, tomēr lai saprastu savu tālāku virzību teritoriju tirgū tām ir jāsaprot, kas tomēr ir tāds ko var uzskatīt par tikai sev raksturīgu.

Bibliogrāfija

1. Дурович А.П. (2005) *Маркетинг в туризме*. Минск: Новое знание.
2. Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И., Хайдер Д. (2005) *Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы*. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санктпитебурге.
3. Панкрухин А. (1999) Территориальный Маркетинг. *Маркетинг в России и за рубежом*, №5: 7-9.

BALTIJAS VALSTU LAUKU SAIMNIECĪBU IEGULDĪJUMU SUBSĪDIJU SALĪDZINOŠĀ ANALĪZE

Abstract

Recently, the issue of subsidies in general and agricultural subsidies in particular, has assumed considerable significance and attracted a lot of attention of policy makers, scientists, analysts and farmers. The subsidies in agriculture are generally rationalized in the overall economic context that they play a crucial role in stimulating development of any country through increased agricultural production, employment and investment. The research is devoted to comparative analysis of investment subsidies in farms grouped by economic size in the Baltic States. The main tendencies, peculiarities and differences of investment funding between selected groups of farms are revealed. Baltic States' accession to the EU gave an opportunity to extend the range of farms which were granted investment subsidies. This support was especially important for small agricultural holdings due to their limited use of borrowed capital for financing investments and insufficient profit ratios. The conclusion is made that various farmers' activity of applying for investment subsidies resulted in multiform distribution of investment subsidies among farms. Generally it was a stochastic process not depending on the economic size of the farm.

Atslēgas vārdi: ieguldījumu subsīdijas, lauku saimniecības, Baltijas valstis.

Pēdējā laikā ar lauksaimniecības subsīdijām saistītie jautājumi arvien bieži nonāk kā politiku un ekonomistu, tā arī lauksaimnieku uzmanības centrā. Ražošanas subsīdijas nespēj nodrošināt agrārā sektora ilgspējīgu attīstību, jo to iedarbībai parasti piemīt īstermiņa efekts. Tās vienīgi kompensē cenu nevienlīdzību lauksaimniecībā un citās tautsaimniecības nozarēs, kā arī nodrošina noteiktu ienākumu līmeni tām lauku saimniecībām, kuras darbība zemas ražošanas efektivitātes dēļ tirgus ekonomikas apstākļos var tikt apdraudēta.

Pamatlīdzekļi ir svarīgs lauksaimnieciskās ražošanas faktors. To vienkārša vai paplašināta atražošana ir produkcijas pašizmaksas optimizācijas, ražošanas apjomu pieauguma un patērējamo izejvielu minimizācijas garants. Pamatlīdzekļu modernizāciju var uzskatīt par vienu no pakāpeniskās produkta un procesa inovācijas svarīgiem priekšnoteikumiem (*Inovatīvas.. 2007: 10-11*). Tomēr tā nav inovatīvas attīstības garants, jo var izpausties kā „viltus inovācijas”, t. i., darbības, vērstas vienīgi uz novecojušās tehnikas un tehnoloģijas daļējo uzlabojumu (Boļšakovs 2005: 6). Ievērojot, ka investīcijas lauku saimniecību ražošanas fondos veicina agrārā sektora konkurētspēju un ražošanas efektivitātes pieaugumu (Сигидов 2005: 50-51), valsts atbalsts investīciju subsīdiju formā kļūst par vienu no iedarbīgiem mehānismiem lauksaimnieciskās ražošanas attīstības veicināšanai. Liela loma šajā procesā ir atvēlēta ES Vienotajai lauksaimniecības politikai, kas ir orientēta uz investīciju lauku saimniecībās stimulēšanu, netiešā veidā kompensējot pēdējos gados notikušo pakāpenisku tiešo maksājumu samazinājumu (Aggelopoulos 2008: 21; Лисситса 2006: 34, 36). Jaunu ES dalībvalstu lauku saimniecību ražošanas fondu modernizācija bija iespējama jau sagatavošanas dalībai ES laikā, izmantojot SAPARD fonda līdzekļus (Reiljan 2007: 130).

Pētījuma mērķis ir veikt Baltijas valstu lauku saimniecību ieguldījumu subsīdiju salīdzinošo analīzi un izvērtēt izmaiņu tendences laika posmā no 2002. līdz 2008. gadam. Izvēlētais pētījuma periods ir pamatots ar nepieciešamību analizēt valsts piešķirto atbalstu gan pirms, gan arī pēc Latvijas pievienošanās ES, tādējādi atklājot Eiropas piešķirtā finansējuma izmantošanas intensitāti un ietekmi uz Baltijas valstu lauku saimniecību ražošanas fondu atjaunošanas un modernizācijas procesiem. Pētījuma objekts – lauku saimniecības, pētījuma priekšmets – lauku saimniecību saņemtās ieguldījumu subsīdijas. Izvirzītā mērķa sasniegšanai pētījumā tika izmantotās monogrāfiskā, koeficientu, salīdzinošās analīzes un statistiskās metodes. Visus aprēķinus veica pētījuma autori, kā skaitliskās informācijas avotu izmantojot FADN (*Farm Accountancy Data Network*) nacionālo aģentūru Baltijas valstīs datu bāzes.

Lauku saimniecību ieguldījumiem var būt vairāki finansēšanas avoti: aprēķinātais nolietojums, kura reinvestēšana nodrošina pamatlīdzekļu uzturēšanu iepriekšējā līmeni, ieguldījumu subsīdijas peļņa un no ārienes piesaistītais kapitāls (*Lauku..* 2009: 50). Literatūrā (*Jakušonoka* 2008: 79) ir norādīts, ka kopš 2001. gada ieguldījumu subsīdijas Latvijas lauku saimniecībās palielinājās 16,8 reizes, tādējādi nepārprotami liecinot par to nozīmes kā ieguldījumu finansēšanas avota pieaugumu.

Latvijā ieguldījumu subsīdiju īpatsvars saņemto subsīdiju kopsummā dažādos gados un dažāda ekonomiskā lieluma saimniecībās bija atšķirīgs (1. tabula). Tas liecina, ka pamatlīdzekļu atjaunošanas process nenotika vienlaicīgi visā Latvijas agrārā sektorā, bet gan atsevišķās saimniecību grupās.

1. tabula

Ieguldījumu subsīdiju īpatsvars Latvijas lauku saimniecību saņemto subsīdiju kopsummā 2002. g. – 2008. g. (procentos, sadalījums pēc ekonomiskā lieluma)

	Vidēji valstī	Saimniecību ekonomiskais lielums (ELV) ¹							Variācijas koeficients
		2 - < 4	4 - < 8	8 - < 16	16 - < 40	40 - < 100	100 - < 250	> = 250	
2002	14	1	17	5	11	22	21	14	53
2003	31	2	15	31	36	42	4	4	46
2004	9	0	0	7	6	25	21	19	109
2005	35	16	37	27	46	32	34	54	33
2006	17	14	2	2	14	12	15	23	22
2007	16	11	2	23	19	13	13	1	29
2008	15	11	13	18	21	21	15	8	31
Vidēji valstī	19	8	17	19	22	24	23	24	-

Avots: autoru aprēķini, izmantojot FADN datu bāzi.

¹ Saimniecības ekonomisko lielumu izmanto, lai varētu savstarpēji salīdzināt tādu saimniecību ražošanas rādītājus un darbības rezultātus, kam ir atšķirīga ražošanas struktūra, tas ir, dažādas audzējamās kultūras, sējumu platības, lauksaimniecības dzīvnieku skaits un grupas. Eiropas Savienībā saimniecību ekonomisko lielumu izsaka Eiropas lieluma vienībās (ELV). 1 ELV atbilst EUR 1200. Lai noteiktu saimniecības ekonomisko lielumu, tiek aprēķināts saimniecības kopējais bruto segums. Tas ir standartizēts lielums, kas tiek noteikts katrai ražošanas nozares vienībai – augkopības kultūrai, lauksaimniecības dzīvnieku grupai. Standarta bruto segumu aprēķina, vadoties pēc attiecīgā reģiona vidējās ražas, produkcijas un ražošanas resursu cenām.

Pēc Latvijas iestāšanās ES ieguldījumu subsīdiju pieejamība palielinājās. Par to liecina plašāks šo subsīdiju saņēmēju saimniecību loks. Piemēram, kopš 2005. gada iespēju izmantot atbalstu aktīvi izmantoja arī vismazākās saimniecības līdz 4 ELV. Tomēr sevišķi vērienīgus projektus īstenoja vislielākās saimniecības, kuru saņemto ieguldījumu subsīdiju īpatsvars visu subsīdiju kopsummā 2005. gadā pārsniedza pusi (54%). Nākamajos gados, noslēdzoties uzsāktajiem projektiem, tas pakāpeniski saruka un 2008. gadā bija tikai 8%. Analizējamā perioda pēdējos gados ražošanas fondus, piesaistot nacionālos un ES atbalsta maksājumus (īpatsvaram svārstoties no 14 līdz 23%), visaktīvāk modernizēja vidējās un vidēji lielās saimniecības ar ekonomisko lielumu no 8 līdz 250 ELV.

Ieguldījumu subsīdiju īpatsvars lauku saimniecību bruto ieguldījumos raksturo, kāda ieguldījumu daļa tiek finansēta no nacionālā un ES budžeta, tādējādi samazinot ražošanas fondu atjaunošanai un paplašināšanai nepieciešamo iekšējo (nolietojums un peļņa) un ārējo (aizņēmumi) resursu summu. (Lauku 2009: 50) Pirms Latvijas iestāšanās ES ieguldījumu subsīdiju augsts īpatsvars pamatā bija vērojams lauku saimniecībās no 16 līdz 250 ELV (2. tabula).

2. tabula

Ieguldījumu subsīdiju īpatsvars Latvijas lauku saimniecību bruto ieguldījumos 2002. – 2008. gadā (procentos, sadalījums pēc ekonomiskā lieluma)

	Vidēji valstī	Saimniecību ekonomiskais lielums (ELV)						Variācijas koeficients	
		2 - < 4	4 - < 8	8 - < 16	16 - < 40	40 - < 100	100 - < 250		> = 250
2002	11	6	17	8	12	17	14	4	44
2003	22	4	1	16	3	31	31	18	47
2004	1	0	1	7	9	26	2	4	91
2005	27	34	53	29	48	3	22	1	54
2006	19	37	4	35	17	15	15	7	69
2007	14	26	3	26	19	1	1	4	71
2008	15	28	2	24	21	19	1	4	55
Vidēji valstī	17	19	24	21	22	21	17	7	-

Avots: autoru aprēķini, izmantojot FADN datu bāzi

ES atbalsts deva iespēju arī saimniecībām līdz 16 ELV izmantot subsīdijas ieguldījumu veikšanai. Tā kā lauku saimniecību iespējas piesaistīt ārējo finansējumu Latvijā bieži ir diezgan ierobežotas (ķīlas nepietiekamība, neapmierinošs biznesa plāns, augsts kredītrisks utt.) (Bratka 2008: 95), tās centās maksimāli plaši izmantot agrārajam sektoram piešķirto atbalstu ieguldījumu subsīdiju formā. Lielu lauku saimniecību realizēto ieguldījumu projektu kopējā summa bija ievērojami lielākā, tāpēc, salīdzinot ar mazām saimniecībām, ieguldījumu subsīdiju īpatsvars saņemto subsīdiju kopsummā nepārsniedza 10%.

Atšķirībā no Latvijas Igaunijas agrārā sektorā pēc pievienošanas ES ieguldījumu subsīdiju vidējais īpatsvars subsīdiju kopsummā un bruto ieguldījumos nepiedzīvoja strauju pieaugumu (3. tabula). Tieši otrādi, laikā posmā no 2003. līdz 2007. gadam tas samazinājās no 50% subsīdiju kopsummā un 26% bruto ieguldījumos līdz 5%. Tomēr atsevišķos gados ieguldījumu subsīdijām joprojām bija svarīga loma ražošanas faktoru atjaunošanas un modernizācijas procesā, kas notika dažāda ekonomiska lieluma Igaunijas lauku saimniecībās. Piemēram, 2003.-2004. un 2008. gadā to īpatsvars subsīdiju kopsummā svārstījās intervālā no $\frac{1}{2}$ līdz $\frac{1}{3}$, finansējot $\frac{1}{2} - \frac{1}{5}$ no bruto ieguldījumiem.

3. tabula

Ieguldījumu subsīdiju īpatsvars Igaunijas lauku saimniecību saņemto subsīdiju kopsummā un bruto ieguldījumos 2002. – 2008. gadā (procentos, sadalījums pēc ekonomiskā lieluma)²

	Īpatsvars subsīdiju kopsummā					Īpatsvars bruto ieguldījumos						
	Vidēji valstī	2 - < 6	6 - < 16	> = 16	Variācijas koeficients	Vidēji valstī	2 - < 6	6 - < 16	> = 16	Variācijas koeficients		
2002	14	0	11	20	63	9	0	6	12	65		
2003	50	55	34	51	19	26	21	23	30	16		
2004	26	4	25	33	52	23	13	27	22	29		
2005	11	0	1	19	86	8	1	1	10	72		
2006	5	2	3	7	42	4	6	3	4	29		
	Vidēji valstī	2 - < 6	6 - < 16	16 - < 40	> = 40	Variācijas koeficients	Vidēji valstī	2 - < 6	6 - < 16	16 - < 40	> = 40	Variācijas koeficients
2007	5	2	4	4	6	35	5	5	6	3	5	27
2008	29	14	36	40	28	35	29	26	51	38	23	41
Vidēji valstī	20	11	16	-	17	-	15	10	17	-	14	-

Avots: autoru aprēķini, izmantojot FADN datu bāzi

Ieguldījumu subsīdiju īpatsvars Lietuvas lauku saimniecību saņemto subsīdiju kopsummā līdz pat 2005. gadam ieskaitot nepārsniedza $\frac{1}{5}$, 2006. gadā piedzīvoja strauju pieaugumu līdz $\frac{3}{5}$, kuram sekoja kritums (4. tabula). Pēc iestāšanās ES īpatsvars pieauga mazu lauku saimniecību līdz 4 ELV subsīdiju kopsummā, tādējādi liecinot par šā atbalsta veida lielāku pieejamību. Atšķirībā no Igaunijas Lietuvai nebija raksturīga gadu, kādos bija vērojama īpaši liela ieguldījumu subsīdiju piesaistes aktivitāte, mija ar relatīvas pasivitātes periodiem. Drīzāk var runāt par saimniecību, kuras intensīvi izmantoja nacionālo un Eiropas atbalstu, ekonomiskā lieluma grupu plašāku vai šaurāku klāstu. Ja 2002. gadā ieguldījumu

² Kopš 2007. gada Igaunijā bija ieviests saimniecību ekonomisko lielumu jauns grupējums, sadalot saimniecību grupu virs 16 ELV divās apakšgrupās „16 - < 40 ELV” un „virs 40 ELV”.

subsīdijas koncentrējās lauku saimniecībās no 4 līdz 16 ELV, tad turpmākajos divos gados tās pakāpeniski novirzījās uz lielākām saimniecībām virs 16 ELV. Pēc 2005. gada subsīdiju izmantošana ražošanas modernizācijai aptvēra visu Lietuvas lauksaimniecību. Ja sākotnēji mikro saimniecību grupa bija ārpus šā procesa, turpmākajos gados tā arī iesaistījās ražošanas fondu atjaunošanā un paplašināšanā ar piesaistītā nacionālā un ES atbalsta palīdzību.

4. tabula

Ieguldījumu subsīdiju īpatsvars Lietuvas lauku saimniecību saņemto subsīdiju kopsummā 2002. – 2008. gadā (procentos, sadalījums pēc ekonomiskā lieluma)³

	Vidēji valstī	Saimniecību ekonomiskais lielums (ELV)								Variācijas koeficients	
		< 2	2 - < 4	4 - < 6	6 - < 8	8 - < 12	12 - < 16	16 - < 40	> = 40		
2002	18	0	2	24	27	22	24	10	19	57	
2003	20	5	7	7	20	19	14	34	43	64	
2004	16	0	9	1	16	2	7	23	49	99	
2005	16	2	20	25	24	28	23	26	25	62	
	Vidēji valstī	< 2	2 - < 4	4 - < 6	6 - < 8	8 - < 12	12 - < 16	16 - < 40	40 - < 100	> = 100	Variācijas koeficients
2006	64	32	38	40	40	37	42	32	20	23	49
2007	15		04	23	6	10	14	19	22	27	53
2008	30		37	35	46	32	22	18	20	14	35
Vidēji valstī	26	8	17	22	26	21	21	23	29	22	

Avots: autoru aprēķini, izmantojot FADN datu bāzi

Analizējamā laika periodā lielākais ieguldījumu subsīdiju īpatsvars bruto ieguldījumos vidēji bija Lietuvas lauku saimniecībās no 4 līdz 8 ELV (27-28%), no kurām nedaudz atpalika mazākā (no 2 līdz 4 ELV) un lielākā (no 8 līdz 12 ELV) ekonomiskā lieluma saimniecības – 21-22% (5. tabula). Vislielāko devumu lauksaimnieciskās ražošanas fondu modernizācijā ieguldījumu subsīdijas nodrošināja 2006. gadā, finansējot 66% no Lietuvas agrārā sektora bruto ieguldījumiem, kā arī 2004. – 2005. un 2008. gadā (24-26%).

³ Kopš 2006. gada Lietuvā bija ieviests saimniecību ekonomisko lielumu jauns grupējums, sadalot saimniecību grupu virs 40 ELV divās apakšgrupās „40 - < 100 ELV” un „virš 100 ELV”. Kopš 2007. gada vairs netiek apkopota informācija par lauku saimniecībām ar ekonomisko lielumu līdz 2 ELV.

**Ieguldījumu subsīdiju īpatsvars Lietuvas lauku saimniecību bruto ieguldījumos
2002. – 2008. gadā (procentos, sadalījums pēc ekonomiskā lieluma)**

	Vidēji valstī	Saimniecību ekonomiskais lielums (ELV)								Variācijas koeficients	
		< 2	2 - < 4	4 - < 6	6 - < 8	8 - < 12	12 - < 16	16 - < 40	> = 40		
2002	13	0	3	27	17	30	15	9	11	76	
2003	18	6	17	19	17	16	9	19	21	31	
2004	24	0	24	2	24	3	8	24	35	64	
2005	24	2	25	28	25	25	17	18	17	36	
	Vidēji valstī	< 2	2 - < 4	4 - < 6	6 - < 8	8 - < 12	12 - < 16	16 - < 40	40 - < 100	> = 100	Variācijas koeficients
2006	66	66	41	42	43	38	44	30	17	27	46
2007	16		07	40	8	11	12	17	16	17	61
2008	26		38	35	61	26	19	15	13	7	62
Vidēji valstī	27	15	22	27	28	21	18	19	19	17	-

Avots: autoru aprēķini, izmantojot FADN datu bāzi

Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka šis devums ievērojami atšķirās ne tikai pa gadiem, bet arī viena ekonomiskā lieluma grupas ietvaros. Piemēram, mazās un vidēji lielās saimniecībās tas variējās no 2-3% 2004. gadā līdz 38-42% 2006. gadā. Visvienveidīgākais tas bija 2003. un 2005. gadā (variācijas koeficients 31% un 36% attiecīgi), viskrasākās atšķirības tika novērotas 2002. gadā (76%). Tas liecina, ka ieguldījumu subsīdiju piesaistes procesiem Lietuvas lauksaimniecības nozarē lielā mērā bija stohastisks raksturs, un tie nebija tieši saistīti ar lauku saimniecību ekonomisko lielumu. Procesa detalizētai izpētei turpmāk ir ieteicams veikt ieguldījumu subsīdiju īpatsvara salīdzinošo analīzi gan lauku saimniecību specializāciju, gan teritoriāla izvietojuma griezumā.

Secinājumi

1. Baltijas valstu iestāšanās ES veicināja ieguldījumu subsīdiju pieejamību, nodrošinot iespēju arī mazām lauku saimniecībām aktīvi iesaistīties ražošanas bāzes modernizācijas un paplašināšanas procesā. Tomēr šis process nenotika vienlaicīgi visā agrārajā sektorā, bet gan atsevišķās saimniecību grupās.

2. Latvijas lauku saimniecību ierobežotas iespējas piesaistīt ārējo finansējumu (kā iespējamus iemeslus norādot ķīlas nepietiekamību, neapmierinošu biznesa plānu, augstu kredītrisku) veicināja centienus maksimāli plaši izmantot agrārajam sektoram piešķirto atbalstu ieguldījumu subsīdiju formā.

3. Igaunijas agrārā sektorā pēc pievienošanas ES ieguldījumu subsīdiju vidējais īpatsvars subsīdiju kopsummā un bruto ieguldījumos nepiedzīvoja strauju pieaugumu. Tieši otrādi, laikā posmā no 2003. līdz 2007. gadam tas samazinājās no 50 % subsīdiju kopsummā un 26 % bruto ieguldījumos līdz 5 %. Tomēr atsevišķos gados (piemēram, 2003.-2004. un 2008.gadā) ieguldījumu subsīdijas joprojām spēlēja svarīgu lomu ražošanas faktoru atjaunošanas procesā.

4. Lietuvas saimniecību aktivitātei, piesakoties ieguldījumu subsīdijām, piemita stohastisks raksturs, un tā nebija tieši saistīta ar lauku saimniecību ekonomisko lielumu. Ja sākotnēji mikro saimniecību grupa bija ārpus pieteikšanās procesa, turpmākajos gados tā arī iesaistījās ražošanas fondu paplašināšanā ar piesaistīta nacionālā un ES atbalsta palīdzību.

Bibliogrāfija

1. Aggelopoulos, S., Pavloudi, A., Theocharopoulos, A., Gazarou, M. (2008) Financing Profile of Agricultural Investments: the Case of the Central Macedonia Region, Greece. *Economic Science for Rural Development*, Nr. 17: 21 – 28.
2. Boļšakovs, S. (2005) *Inovātīvās uzņēmējdarbības finansēšanas problēmas Latvijā un to risinājumi*. Promocijas darba kopsavilkums Dr. oec. grāda iegūšanai. Rīga: LU.
3. Bratka, V., Prauliņš, A. (2008) Baltijas valstu lauku saimniecību darbības rādītāju salīdzinošā analīze Eiropas Savienības kontekstā. Starptautiskās zinātniskās konferences *Tautsaimniecības attīstības problēmas un risinājumi* materiāli, Rēzekne: Rēzeknes augstskola. Lpp. 87. - 104.
4. *Inovātikas darbības pamatelementi. Rokasgrāmata maziem un vidējiem uzņēmumiem* (2007) Rīga: Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra.
5. Jakušonoka, I., Jesemčika, A., Ozola, E. (2008) Assessment of Economic Viability for Agricultural Holdings Included into the FADN of Latvia. *Economic Science for Rural Development*, Nr. 17: 77 – 85.
6. *Lauku saimniecības darba ekonomiskās analīzes rezultāti - 2008* (2009) Rīga: LVAEI.
7. Reiljan, J., Tamm, D. (2007) The Impact of Governmental Policy on the Competitiveness of the Estonian Agricultural Sector. *Economic Science for Rural Development*, Nr. 12: 125 – 135.
8. Лисситса, А. Лука, О., Гагалюк, Т., Кваша, С. (2006) *Единая аграрная политика Европейского Союза – путь становления и принципы функционирования*. Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, Diskussionspaper Nr. 92.
9. Сигидов, И. Ю. (2005) Инвестиции как фактор повышения эффективности производства в аграрных формированиях. *Журнал Кубанского государственного аграрного университета*, Nr. 14: 50 - 64.

ПРИМЕНЕНИЕ ОПЫТА ЮЖНОЙ КОРЕИ В РЕГИОНАХ ЕС С ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКОЙ

Abstract

Each EU region should use any experience which will help to achieve the economic growth and improve the socio-economic status. The question is whose experience is the most acceptable, preferable and achievable?

For some reasons, for the regions with transitional economies, especially those which had very low starting positions entering the EU, the experience of South Korea could be the most useful. Among the components of Korean economic growth are:

- existence of a consolidating idea of socio-economic development in the society;
- declaration of the state ideology based on the “self-reliance”;
- measures for stimulating the local market, agriculture and deep-sea fishing;
- effective use of foreign experience according to the doctrine of “flying geese”;
- definition of national economy priorities and planning according to them;
- definition of breakthrough industries and establishing big private companies with the state support;
- concrete state support to small and medium business;
- effective use of foreign investments and support;
- flexible labor law stimulating the production;
- guided formation of a new work ethic;
- formation of the immigration law stimulating the labor influx (without assimilation);
- measures for combating corruption on all levels;
- priority of research and development, new Korean initiatives;
- education reforms.

The problem of study and use of such experience requires the further deeper researches.

Ключевые слова: региональная экономика, переходная экономика, опыт Южной Кореи.

Каждый регион ЕС должен использовать любой имеющийся опыт, который поможет достичь экономического роста и улучшения социально-экономической ситуации. Вопрос только в том, какой же опыт является наиболее приемлемым, предпочтительным и достижимым?

Представляется, что для некоторых европейских регионов, в особенности для регионов с переходной экономикой, было бы полезно обратиться к опыту Южной Кореи.

Последние данные по Ю.Корее в «кризисном» 2009 году: территория – 99,7 тыс.кв.км.; население – 48,5 млн.чел.; валовой внутренний продукт (ВВП) по паритету покупательной способности (ППС) - \$1350 млрд., 13 место в мире; номинальный ВВП - \$902 млрд.; рост ВВП – 2%; ВВП на душу населения - \$28 000; ВВП по секторам экономики: сельское хозяйство - 3,0 %, промышленность - 39,5 %, сфера услуг - 57,5 %; экспорт – \$355 млрд.; импорт \$313 млрд.; инфляция - 4,7 %; безработица - 4,2 % (The World Facts Book by CIA).

При этом еще 30 лет назад Ю.Корея была одной из самых бедных стран мира. Лишь в 1996 году её приняли в ОЭСР. Что же позволило добиться подобных результатов?

Во-первых, это наличие в обществе консолидирующей идеи достижения социального благополучия, порожденной политической волей руководства страны и широко поддержанной абсолютным большинством населения. Главное и принципиальное отличие «Южнокорейская модели» от классического западного варианта общественного развития заключалось в том, что она не складывалась естественно-историческим образом, а была смоделирована субъективным фактором – правящими кругами государства (Сыроежкин 2000). При этом первые руководители страны личным примером подавали пример работоспособности, целеустремленности, самоограничения вплоть до аскетизма (Асмолов 2003).

Была разработана государственная идеология, базирующейся на идее «опоры на собственные силы», народной демократии и рыночной экономики (Асмолов 2003). За основу была взята американская система представительской демократии и свободного рынка.

Опора на собственные силы была необходима в связи с недостатком природных ресурсов и изобилием дешевого и дисциплинированного труда.

Этим же была обоснована стратегия экспортного ориентирования. Исходя из неё, Ю.Корея с начала 1960-х и по середину 1970-х годов проводила политику жесткого ограничения импорта. Ее приоритетными задачами были защита интересов национального производителя и обеспечение потребностей экспортных отраслей в промышленном оборудовании, сырье, полуфабрикатах и комплектующих (Суслина 2002). Несмотря на разногласия с ВТО, куда Корея вступила в 1995 году, многие протекционистские меры действуют до сих пор.

Во-вторых, в стране была принята модель догоняющего развития. Примером служила в первую очередь Япония, эффективное использование её опыта, исходя из «парадигмы летящих гусей» (Akamatsu 1962). Согласно этой модели, страны постепенно движутся к технологическому развитию, следуя примеру стран, находящихся непосредственно перед ними в процессе развития. Так, из развитых стран по мере повышения уровня жизни и роста заработной платы низкотехнологичные и трудоемкие производства выносятся в страны с более низкой оплатой труда. По мере того, как сбережения и образование создают резерв капитала и квалифицированной рабочей силы, вырастают более капиталоемкие и требующие более высокой квалификации сектора промышленности (Kojima 1977).

Третьим фактором развития является госрегулирование. Еще с самого начала экономических реформ (1962 г.) в Ю.Корее была принята система 5-летнего планирования. В начале 1970-х руководство Ю.Кореи специальными законами

выделило 7 отраслей первоочередного внимания: машиностроение, электроника, текстильная промышленность, черная металлургия, цветная металлургия, нефтехимия, кораблестроение. Этим отраслям отдавалось предпочтение в снабжении ресурсами, они пользовались преимущественными налогами и др. льготами. Одновременно государство жестко регулировало конкуренцию в приоритетных отраслях, принуждая частные компании к объединению или к уходу с данного рынка. Государство нередко шло на прямую компенсацию убытков "избранных экспортеров" (Ку Бон Хо 1991).

Так были созданы «чеболи» - мощные многопрофильные экспорто-ориентированные промышленно-торговые группы, базирующиеся на семейном капитале. Их характерная черта – очень высокий уровень диверсификации - практически в каждой компании представлены все ведущие отрасли промышленности.

Среди факторов, способствовавших динамичному развитию «чеболей», можно также отметить:

- быстрое освоение новых отраслей;
- использование новейших иностранных технологий;
- внимание к подготовке управленческих кадров;
- межотраслевой синергизм и способность быстро аккумулировать значительные финансовые средства для реализации крупных проектов;
- высокая финансовая, технологическая и организационная устойчивость (Смирнов 2008).

После азиатского биржевого кризиса 1997 года корейское правительство сосредоточилось на решении структурных проблем экономики. Реформы продвигались в 4-х главных сферах: госуправлении, на финансовом рынке, рынке труда и в области корпоративного устройства.

Также был предпринят ряд конкретных шагов по поддержке малого и среднего бизнеса:

- снижение бюрократических барьеров, переход к заявительному характеру регистрации, уменьшение пакета отчетной документации;
- создание государственных консалтинговых, технических, кадровых центров;
- создание современных специализированных учебных центров, где можно получить любую из наиболее востребованных профессий (около 400);
- создание инвестиционных фондов с привлечением иностранных инвестиций;
- создание специальных фондов по развитию производств;
- создание ассоциации внешней торговли;
- создание специальных центров розничной торговли с льготной арендной платой;

- создание технопарков для новых высокотехнологичных предприятий с льготными условиями аренды площадей и оборудования, льготным налогообложением.

Одним из средств повышения конкурентоспособности экономики Ю.Кореи является также гибкое трудовое законодательство. В периоды кризисов оно стимулирует производство такими жесткими мерами как:

- отказ от системы пожизненного найма;
- увеличение рабочего времени в некоторых секторах;
- частичный отказ от льгот при увольнении в госсекторе;
- увеличение числа отраслей, в которых запрещено создание профсоюзов;
- отказ от регламентации увольнений (в Трудовом Кодексе Ю.Кореи причины увольнения устанавливаются только трудовыми договорами).

Как только экономическая ситуация в стране выправляется, трудовое законодательство снова становится более либеральным (Байгереев 2006).

Одним из важнейших факторов успешного экономического развития любого народа, государства, региона является трудовая этика. В Ю.Корее труд возведен в культ. По данным ОЭСР в 2008 году страна занимала 1 место в мире по количеству рабочих часов в году – 2357 (отпуск - 10 дней в году). По местному деловому этикету подчиненные не уходят с работы раньше начальника; суббота – официальный рабочий день; реальное время годового отпуска – 3 дня; руководители после работы продолжают обсуждение рабочих вопросов вне офиса; часто люди продолжают ходить на работу без зарплаты, чтобы не выпасть из трудового социума (Olson 2008). Только в Ю.Корее и Японии в перечне официально признанных причин смерти фигурирует «смерть на работе от чрезмерных перегрузок».

Важно отметить, что культ трудолюбия не возник в стране сам по себе, а целенаправленно прививался правительством.

Многие исследователи считают, что успех был бы невозможен без активного участия сильного бюрократического аппарата. Страна смогла столь быстро развивать экономику не только благодаря адекватному политическому руководству, но и участию бюрократов, которые выступили в роли "агентов изменений" (Конг 2004).

Однако, падение эффективности управления и участвовавшие коррупционные проявления заставили руководство страны пойти на решительные меры. Было резко ужесточено антикоррупционное законодательство, прошли показательные «чистки» на всех уровнях. Угроза репрессий сбила волну коррупции, однако проблема бюрократического аппарата осталась.

В начале XXI века перед страной была поставлена новая задача – выбиться в мировые лидеры. Официальная программа антикризисных мер и экономического развития на 10-летний период «Инициатива Корейского Правительства 2009» состоит из трёх проектов: Двигатель Нового Роста (New Growth Engine Project), Зеленые Технологии (Green Technology Project) и Новый Зеленый Договор (Green New Deal Project) и 22 подпроектов, на ее разработку выделено \$5,48 млрд. (Korean Government Initiative 2009).

Помимо создания благоприятных условий для крупного бизнеса предполагается создание инвестиционного фонда для поддержки малого и среднего бизнеса за счет приватизации госкомпаний, запуск сети социальных программ по поддержке незащищенных слоев населения, строительство системы каналов протяженностью более 3 тыс. км для обеспечения грузоперевозок, увеличение финансовой поддержки местных администраций, инвестиции на развитие индустрии и инфраструктуры в провинциях. В рамках программы ожидается создание около 880 тыс. новых рабочих мест в течение 5 лет (Korean Government Initiative 2009).

Основными приоритетами на пути достижения мирового лидерства являются наука и образование. В 2006 году затраты на НИОКР составляли 5% ВВП (Булатова 2006). Ю.Корея планирует к 2025 г. войти в семерку передовых стран по уровню конкурентоспособности в науке. Несмотря на самые высокие показатели в уровне образования в стране начата реформа высшего образования. Она подразумевает бóльшую свободу университетов, повышение конкуренции среди преподавателей и студентов, повышение уровня образования, переход к принципу «пожизненного образования» и другие меры (Озолс, Озола 2010).

В ЕС уже вырабатываются опыт, модели, стратегия и тактика различных региональных экономик. Необходимо изучать и применять на практике полезный опыт Южной Кореи в том числе. Основная задача регионов сейчас состоит в том, чтобы найти свою рыночную нишу и соответствующие инструменты, оставаясь при этом участниками Европейского Союза. Проблемы использования чужого позитивного опыта вполне решаемы путем его тщательного изучения и адаптированного применения в условиях каждого конкретного региона.

Библиография

1. Akamatsu, K. (1962) A historical pattern of economic growth in developing countries. *Journal of Developing Economies*, March-August.
2. Chung, Myung-je (2009) President announces "New Asia Initiative". *Korea.net*. <http://www.korea.net/news.do?mode=detail&thiscode=eng030270&guid=25051>

3. Cho, Ji-hyun (2007). Credential society: Government seeks to reform public universities. *The Korea Herald*, 24.10.2007.
4. Kang, T. W. (1989) *Is Korea the Next Japan?* New-York: The Free Press.
5. Kojima, K. (1977) *Japan and a New World Economic Order*, Boulder, CO: Westview.
6. Olson, P. (2008) The World's Hardest-Working Countries. *Forbes.com*. http://www.forbes.com/2008/05/21/labor-market-workforce-lead-citizen-cx_po_0521countries.html
7. Асмолов, К. (2003) Генерал Пак Чон Хи, Очерк политической биографии, «*Сеульский вестник*», №77-80. <http://vestnik.tripod.com/articles/park-jong-hee>
8. Байгереев, М. (2006) Южная Корея: модернизация трудовых отношений и социальное партнерство. *Человек и труд*, №8.
9. Булатова, А.С. (2006) Страны и регионы мира: экономико-политический справочник. Москва: Проспект.
10. Галяутдинов, И.И. (2007) *О некоторых аспектах развития экономики России сквозь призму антикризисного управления и развития в ней малого предпринимательства на примере Южной Кореи*. <http://iliga.irk.ru/lek/crisis/a4.htm>
11. Конг, Донг-Сунг (2004) *Южная Корея: какая инфраструктура обеспечит эффективное управление?* http://world.lib.ru/k/kim_o_i/ac1.shtml
12. Ку Бон Хо (1991) "Экономика Кореи: структурное урегулирование в целях экономического роста". *Материалы Советско-южнокорейского симпозиума «Роль государства при переходе к рыночной экономике»*. Москва: ИМЭПИ.
13. Ли, Нам-Ки (2001) Опыт Южной Кореи в решении проблем развития экономики. *Конкуренция и рынок*, № 10. www.konkir.ru
14. Кудров В.М. (2009) *Мировая экономика: социально-экономические модели развития*. Москва: Магистр.
15. Озолс А., Озола Е. (2010) "Реформа высшего образования в Южной Кореи – от хорошего к лучшему". *Professional Studies: Theory and Practice*, No.6, 2010: 158-165, Šauliai, Lietuva.
16. Смирнов, А.В. (2008). Экономическое чудо в Южной Кореи. «*Золотой Лев*», № 144-145, www.zlev.ru
17. Суслина, С.С. (2002) *Экономика Республики Корея в свете глобализации*. Москва: РАН
18. Сухарев, А.Я. (2003) *Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник*. Москва: НОРМА.
19. Сыроежкин, К. (2000) Чебол - как символ экономики Южной Кореи. *Континент*, №13.
20. Korean Government Initiative 2009. <http://atip.org/atip-publications/atip-reports/2009/6786-atip09-010-korean-government-initiative-2009/html>
21. *South Korea. Territory. Population. Economy*. The World Facts Book by CIA. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ks.html>